

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Навчальний посібник

Одеса
Фенікс
2020

УДК 343.1(477)

К 82

*Рекомендовано вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» (протокол № 6 від 16 березня 2020 р.)*

Автори:

Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.К. Волошина, Н.Г. Габлей, Є.М. Гідулянова, І.В. Гловюк, Л.М. Гуртієва, К.В. Дрішлюк, В.А. Завтур, І.П. Зіньковський, С.О. Ковальчук, Т.В. Лукашкіна, О.В. Малахова, І.В. Мудрак, А.В. Мурзановська, А.В. Підгородинська, В.Г. Пожар, А.Б. Романюк, М.І. Смирнов, А.С. Степаненко, М.М. Стоянов, С.В. Томин, О.О. Торбас, Д.В. Шилін

Рецензенти:

Тіщенко В.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»;
Пашковський М.І. – кандидат юридичних наук, доцент, науковий радник АО «Barristers»

Кримінальний процес : навч. посібник / Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша [та ін.] ; НУ «Одеська юридична академія» [Електронне видання]. – Одеса : Фенікс, 2020. – 582 с. – **Режим доступу:**

К 82

ISBN 978-966-928-497-6

Навчальний посібник підготовлений для здобувачів вищої освіти (бакалаврат) для підготовки до занять з курсу «Кримінальний процес». Посібник містить зміст питань за програмою курсу, питання для контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти, літературу з курсу.

УДК 343.1(477)

ISBN 978-966-928-497-6

© Колектив авторів, 2020

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВАКС – Вищий антикорупційний Суд

ВС- Верховний Суд

ВССУ – Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ

ЄРДР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄСПЛ – Європейський Суд з прав людини

ЗУ – Закон України

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року

КСУ – Конституційний Суд України

п. – пункт

ПЗВХ – примусові заходи виховного характеру

ПЗМХ – примусові заходи медичного характеру

с. – сторінка

ст. – стаття

ВСТУП

«Кримінальний процес» є базовою правничою дисципліною закладів вищої освіти, яка викладається у програмі для підготовки бакалаврів за спеціальністю 08 - Право.

Метою викладання навчальної дисципліни «Кримінальний процес» є

- 1) засвоєння чинного кримінального процесуального законодавства;
- 2) ознайомлення із базовими положеннями кримінально-процесуальної доктрини;
- 3) ознайомлення із практикою застосування кримінального процесуальних норм.

Основним завданням вивчення дисципліни «Кримінальний процес» є

- засвоєння та аналіз чинного кримінального процесуального законодавства;
- ознайомлення із науковими працями з кримінального процесу;
- вивчення та аналіз правозастосовчої практики;
- аналіз недоліків чинного кримінального процесуального законодавства та виявлення шляхів його удосконалення;
- розв'язування проблемних практичних ситуацій з кримінального процесу.

Заплановані результати навчання

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати:

- Поняття, суть і завдання кримінального процесу;
- Кримінальне процесуальне право України. Джерела кримінального процесуального права;
- Принципи кримінального процесу;
- Суб'єкти кримінального процесу;
- Докази і доказування у кримінальному процесі;
- Цивільний позов у кримінальному процесі;
- Заходи забезпечення кримінального провадження;
- Процесуальні документи;
- Процесуальні строки;
- Процесуальні витрати;
- Досудове розслідування;
- Підсудність кримінальних проваджень;
- Підготовче судове провадження;
- Судовий розгляд кримінальної справи;
- Апеляційне провадження;
- Касаційне провадження;
- Виконання судового рішення;
- Перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами;
- Провадження щодо неповнолітніх;

- Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру;
- Кримінальне провадження на підставі угод;
- Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення;
- Кримінальне провадження щодо окремих категорій осіб;
- Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю;
- Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження
- Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні;
- Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні
- Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції.

уміти:

- аналізувати положення чинного кримінального процесуального законодавства;
- аналізувати теоретичні пропозиції щодо реформування кримінального процесуального законодавства;
- аналізувати процесуальні рішення;
- складати процесуальні документи;
- розв'язувати практичні завдання з кримінального процесу;
- надавати пропозиції щодо удосконалення слідчо-прокурорської та судової практики;
- надавати пропозиції щодо усунення прогалин та колізій у кримінальному процесуальному законодавстві.

Кримінальний процес знаходиться у тісному зв'язку з іншими юридичними дисциплінами, перш за все, з теорією держави і права, яка забезпечує його категоріальним апаратом, з конституційним, кримінальним, адміністративним і цивільним правом, оскільки в діяльності органів досудового розслідування і суду досить часто виникають питання, що пов'язані з відшкодуванням завданої кримінальним правопорушенням шкоди, кваліфікацією суспільно небезпечних діянь, забезпеченням конституційних прав і свобод людини, адміністративною відповідальністю тощо, а також криміналістикою і кримінологією.

Цей навчальний посібник підготовлено на основі напрацювань викладачів Національного університету «Одеська юридична академія». Він призначений для забезпечення базової підготовки студентів до занять з кримінального процесу та підсумкового контролю з цієї дисципліни.

Посібник для полегшення сприйняття здобувачами вищої освіти навчального матеріалу структуровано наступним чином: посібник поділено на теми, які у свою чергу поділяються на питання; до кожної теми передбачено перелік джерел та питання для самоконтролю. Крім того, запропоновано літературу з усіх тем курсу.

ЛІТЕРАТУРА ДО УСІХ ТЕМ:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 р.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (із змінами та доповненнями).
4. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями від 13.04.2012 р.)
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України № 2135 від 18.09.92 р.
6. Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь в кримінальному судочинстві: Закон України № 3782 від 23.12.1993 р.
7. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів: Закон України № 3781 від 23.12.1993 р.
8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р.;
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р.;
10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р.;
11. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р.;
12. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 р.;
13. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 р.;
14. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2.06.2011 р.;
15. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р.
16. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р.
17. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р.
18. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.07.1993 р. № 545 „Про затвердження Порядку обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання”;
19. Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України, затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.07. 2017 р. № 560;
20. Наказ Генеральної прокуратури України „Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні” від 28.03.2019 р. №51;
21. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.01.2012 р. "Про затвердження Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу”;
22. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ

- України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України № 1339 від 03.11.2015 р.;
23. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затверджене Наказом Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 р. № 139;
  24. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2019 р. № 100;
  25. Порядок застосування електронних засобів контролю, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 08.06.2017 р. № 480;
  26. Порядок взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 № 807/1193/279;
  27. Порядок складення досудової доповіді, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 27.01.2017 № 200/5
  28. Рішення Конституційного Суду України у справі про конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) і конституційному поданню громадян Будинської Світлани Олександрівни, Ковріги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення четвертого абзацу ст.248-3 ЦПК України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23.05.2001 № 6-рп/2001 // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. - № 3 від 22.06.2001 // Офіційний Вісник України. – 2001. - № 22 від 15.06.2001
  29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23.11.2017 р.;
  30. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24.04.2018 р.;
  31. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України від 13.06.2019 р.;
  32. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чернобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25.06.2019 р.

33. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1.11.1996 р.
34. Макбрайд Джеремі Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. – К.: «К.І.С.», 2010. // <http://nsj.gov.ua/files/documents/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf>
35. Кримінальний процес: підручник. Х.: Право, 2018.
36. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012.
37. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. С.В. Ківалова, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченка. – Х.: Одиссей, 2013.
38. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012.
39. Лобойко Л.М. Банчук О.А. Кримінальний процес: навчальний посібник. – К.: Ваіте, 2014.
40. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х.: Фактор, 2013.

Тема 1. Поняття, завдання, основні інститути кримінального процесу.

1. Поняття кримінального процесу (кримінального судочинства, кримінального провадження). Завдання кримінального провадження.

Вивчення цієї теми студентам необхідно розпочати з з'ясування та розуміння того, що сутність кримінального процесу полягає в тому, що він являє собою складну правозастосовчу діяльність – діяльність із застосування, перш за все, норм матеріального кримінального права¹.

Складність вивчення цього питання визначається тим, що поняття кримінального процесу не має свого нормативного закріплення, а в літературі воно визначається по-різному. Так, в доктрині склалося декілька підходів до його визначення залежно від виділення основних його ознак (елементів) та їх співвідношення, таких як: здійснюваній в зв'язку з провадженням діяльності суб'єктів кримінального процесу, *правовідносин*, що виникають під час кримінального провадження та *правовій регламентації* цієї діяльності.

Прийняття КПК 2012 р. додало певних труднощів в плані визначення та застосування поняття кримінальний процес введенням нового термінологічного словосполучення – «кримінальне провадження», під яким розуміється процесуальна діяльність, що включає в себе досудове розслідування і судове провадження та всі процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (п. 10 ст. 3 КПК). Крім того, слід розуміти, що словосполучення «кримінальне провадження» використовується як визначення провадження в цілому, так і для позначення його окремих частин, наприклад: судове провадження, судове провадження у першій інстанції, судове провадження з перегляду судових рішень, а також для визначення особливих порядків кримінального провадження, наприклад: кримінальне провадження на підставі угод, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, кримінальне провадження щодо неповнолітніх тощо.

В літературі поняття кримінальний процес і кримінальне судочинство традиційно вживаються як синоніми, незважаючи на те, що певна частина провадження у кримінальних справах здійснюється не судовими органами, а органами досудового розслідування, прокуратури. Термін «кримінальне судочинство» свого часу отримав легальне визначення у рішенні КСУ від 23.05.2001 р. у справі про конституційність ст. 248-3 ЦПК України 1963 р.² В чинному КПК поняття «кримінальне судочинство» використовується законодавцем як синонім поняття «кримінальне провадження» (наприклад, ч. 5 ст. 128, ч. 1 ст. 221 КПК).

---

¹ Доклад.: Аленін Ю.П., Лукашкіна Т.В. Кримінальне судочинство як сфера захисту публічних та приватних інтересів. *Юридичний вісник*. 2011. № 4. С. 68-73.

² Рішення КСУ в справі про конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про відповідність Конституції України (конституційності) конституційного подання громадян Будинської Світлани Олександрівни, Ковриги Сергія Володимировича про офіційне тлумачення положення абз. 4 ст. 248³ ЦПК України (справа про конституційність ст. 248³ ЦПК України) від 23.05.2001 р. № брп/2001.

Таким чином, поняття *кримінальний процес*, *кримінальне судочинство*, *кримінальне провадження* вживаються як синоніми, якщо мова йде про провадження в цілому.

Кримінальний процес як правове явище характеризується такими ознаками:

1) кримінальний процес є *діяльністю*, тобто системою упорядкованих дій, про що свідчить і застосований термін «процес», який походить від латинського слова *procedere*– йти, просуватися, що пізніше це слово трансформувалося у французьке *procès* – процес);

2) як і будь-яка інша усвідомлена діяльність кримінальний процес переслідує певну *мету (ціль)* – захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень та охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, шляхом застосування належної правової процедури для реалізації норм кримінального права, якими визначається кримінальна відповідальність та заходи соціального захисту;

3) вказана діяльність *урегульована нормами кримінального процесуального права*, а тому є правовою, у зв'язку з чим вона ще іменується кримінально-процесуальною діяльністю. Урегульованість нормами кримінального процесуального права означає, що підстави, умови, суб'єкти, засоби та форми (тобто порядок) здійснення вказаної діяльності визначаються нормами права, що обумовлює важливість правильної (ефективної та адекватної) правової регламентації;

4) кримінально-процесуальна діяльність здійснюється визначеними законом *суб'єктами кримінального процесу*, серед яких окремо виділяються суд, сторони та інші учасники кримінального провадження;

5) вказана діяльність здійснюється у формі *кримінально-процесуальних відносин*, що складаються між суб'єктами кримінального процесу з приводу реалізації завдань кримінального провадження;

б) *предметом* кримінально-процесуальної діяльності є розслідування, розгляд і вирішення кримінальних проваджень про злочини, суспільно-небезпечні діяння та кримінальні проступки, передбачені законом України про кримінальну відповідальність, що обумовлює тісний зв'язок кримінального процесуального права з кримінальним правом.

Кримінальний процес може бути визначений як урегульований нормами кримінального процесуального права порядок діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді та суду щодо розслідування, розгляду і вирішення кримінальних проваджень, а також діяльність інших суб'єктів кримінального провадження – підозрюваних, обвинувачених, засуджених, виправданих, їх захисників, потерпілих, цивільних позивачів і цивільних відповідачів, їх представників та інших осіб залучених до кримінального провадження з метою захисту своїх конституційних прав, свобод і законних інтересів.

Значення кримінального процесу полягає в тому, що він є єдиною можливим в державі законним способом встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним

законом, застосування норм кримінального права шляхом притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, або застосування до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, заходів соціального захисту (примусових заходів медичного або виховного характеру).

Завдання кримінального провадження. Суттєве значення для характеристики кримінального процесу (кримінального провадження) має те, як сформульовані його завдання, які на відміну від мети, як результату якого треба прагнути, є вимогою, що потребує вирішення, і завжди є конкретним.

Відповідно до ст. 2 КПК завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Зазначені завдання мають бути досягнуті в рамках кожного кримінального провадження, адже головним призначенням кримінального процесу є забезпечення правильного та ефективного застосування норм матеріального (кримінального) права. Кримінальне провадження виступає правовим засобом розв'язання кримінально-правових конфліктів, і тому зрозумілим є визначення серед завдань пріоритетним завдання щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Саме тому не менш важливим завданням кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Вимога швидкості розслідування та судового розгляду пов'язана з розумними строками провадження і визначається мінімально коротким строком між часом одержання інформації про вчинене правопорушення (суспільно небезпечне діяння) і часом прийняття одного з остаточних рішень. Критерії розумності строків визначені в ч. 3 ст. 28 КПК. Повнота розслідування і судового розгляду полягає у належному встановленні всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та являють собою кінцеву мету доказування, перелік яких містить ст. 91 КПК (у провадженні щодо неповнолітніх – ст. 485 КПК, у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру – ст. 505 КПК). Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані безсторонньо та об'єктивно дослідити обставин кримінального провадження, саме в цьому і полягає неупередженість розслідування та судового розгляду, яка досягається, крім іншого, нормами інституту відводів та самовідводів (§ 6 Глави 3 КПК).

Оскільки в результаті кримінального провадження можливе застосування норм кримінального права, які передбачають найбільш суворі заходи впливу на особу, постає завдання створення особливих гарантій кримінально-процесуальної

діяльності, які б стали на перешкоді притягненню до відповідальності і покаранню осіб, які не причетні до правопорушення, тобто щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Кримінальний процес являє собою сферу широкого та інтенсивного застосування примусу. Посадові особи та державні органи, на яких покладено обов'язок ведення кримінального провадження, можуть застосовувати певні обмеження прав та інтересів осіб, які залучаються до кримінального провадження, тому важливо, щоб застосування таких обмежень та примусових заходів було викликане реальною необхідністю розкриття правопорушення і викриття винних, за умови, що іншим шляхом таке завдання виконати неможливо. Дуже важливим є те, що застосування названих заходів повинно бути пропорційним. Саме тому законодавець і визначив серед завдань недопустимість застосування необґрунтованого процесуального примусу до жодної особи.

Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення, щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Сучасний зміст концепції належної правової процедури включає в себе міжнародні процедурні стандарти кримінального провадження, які умовно можна поділити на кілька груп: 1) стандарти, що стосуються забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 2) стандарти, що стосуються забезпечення права на справедливий судовий розгляд; 3) стандарти, що стосуються забезпечення дії принципів *nulla poena sine lege*; 4) стандарти, що стосуються охорони «*privacy*»; 5) стандарти, що стосуються доступу до правосуддя та оскарження судових рішень; 6) стандарти, що забезпечують відшкодування завданої внаслідок судової помилки шкоди³.

Студентам необхідно розуміти, що розглянуті вище завдання кримінального провадження є загальними для усіх його стадій і проваджень, але водночас, кожна стадія має і свої спеціальні безпосередні завдання.

Крім того, студентам необхідно звернути увагу, що до завдань кримінального процесу в доктрині також відносять: 1) *застосування примусових заходів медичного або виховного характеру*, адже закон передбачає встановлення осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, що містять ознаки кримінального правопорушення, у стані неосудності або у віці від 11 років до досягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність; 2) *вирішення цивільного позову* про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, зважаючи на можливість одночасного розгляду кримінального обвинувачення і цивільного позову; 3) *реабілітація*, адже при незаконному й необґрунтованому звинуваченні, засудженні, обмежені прав та свобод особа має право на реабілітацію.

Завдання є бажаними й необхідними параметрами кримінально-процесуальної діяльності, до яких слід прагнути при провадженні. Також необхідно підкреслити, що під час кримінального провадження мають бути виконані всі завдання, і тільки в такому випадку можливо врегулювати соціальний конфлікт, пов'язаний з

---

³ Доклад.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов. Х.: Одіссей, 2013. С. 20-22.

вчиненням кримінального правопорушення. Якщо будуть захищені права та законні інтереси осіб та організацій, що потерпіли від кримінальних правопорушень, але при цьому особа буде незаконно та необґрунтовано звинувачена, засуджена, піддана іншим обмеженням прав та свобод, то будуть грубо порушені конституційні права й свободи осіб, щодо яких вирішувалось питання щодо їх причетності до скоєння правопорушення. З іншої сторони, якщо всі права та свободи осіб, що залучені до кримінального процесу, будуть належним чином забезпечені, але злочинець уникне справедливого покарання, потерпілі від правопорушення не будуть належно захищені, а заподіяна шкода не буде відшкодована, то і в такому випадку не можна говорити про реалізацію завдань кримінального провадження. Лише виконання всіх завдань у їх сукупності може забезпечити соціальну цінність кримінального провадження.

2. Поняття, значення кримінально-процесуальної форми. Диференціація форм кримінального провадження України.

Кримінально-процесуальна діяльність здійснюється виключно у передбаченому кримінальним процесуальним законом порядку, який у теорії кримінального процесу йменується кримінально-процесуальною формою.

Кримінально-процесуальна форма – особливий, встановлений законом процесуальний порядок розслідування, розгляду і вирішення обставин кримінального правопорушення, який полягає у визначенні: а) послідовності стадій кримінального провадження і умов переходу з однієї стадії в іншу; б) загальних умов провадження в конкретній стадії; в) підстав, умов і порядку провадження окремих процесуальних дій, за допомогою яких державні органи і посадові особи реалізують свої процесуальні повноваження, а громадяни і юридичні особи здійснюють свої права і виконують обов'язки; г) видів, змісту і форми процесуальних рішень, які можуть бути прийняті у кримінальному провадженні.

Значення кримінально-процесуальної форми можна зрозуміти, крім іншого, через визначення наслідків її порушення. Так, порушення кримінально-процесуальної форми має результатом визнання процесуальних дій незаконними і як наслідок – визнання недопустимими доказів або скасування процесуальних рішень у кримінальному провадженні. У судовій практиці склався підхід, за яким не будь-яке порушення вимог кримінального процесуального закону (а відповідно – і процесуальної форми), а лише істотне, тягне скасування процесуального рішення у справі. При цьому слід пам'ятати, що закон передбачає і безумовні підстави як для визнання доказів недопустимим (ст. 87 КПК), так і скасування рішень, наприклад, судових рішень (ст. 412 КПК).

При цьому окремого розуміння потребують питання щодо проблем співвідношення кримінально-процесуальної форми та формалізму.

Диференціація форм кримінального провадження України. При вивченні цього питання студентам слід звернути увагу на те, що у різні історичні періоди проблема уніфікації й диференціації кримінально-процесуальної форми знаходила діаметрально протилежне вирішення як на рівні законодавства, так і в науці кримінального процесу, а на сьогодні – диференціація кримінально-процесуальної

форми набула ознак стійкої об'єктивної тенденції новітнього розвитку кримінального процесуального законодавства України. Для більш глибокого вивчення цього питання необхідно вернутись до: *Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія. Х.: ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.*

Диференціація кримінально-процесуальної форми дозволяє забезпечити потрібну ефективність кримінального судочинства за умови допустимої процесуальної економії та належної охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності.

Чинний КПК проводить досить широку диференціацію кримінально-процесуальної форми, що спрямовано на створення такої системи кримінально-процесуального провадження, яке б, з одного боку, ефективно виконувало завдання кримінального провадження, а з іншого, не було занадто формалізованим й ускладненим, а передбачало найбільш оптимальний процесуальний порядок кримінального судочинства.

Загальна форма кримінального провадження складається з досудового розслідування і судового провадження у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Це провадження, у свою чергу, поділяється на певні етапи (стадії), що послідовно змінюють один одного: досудове розслідування; підготовче судове провадження; судовий розгляд; провадження в суді апеляційної інстанції; виконання судових рішень; провадження в суді касаційної інстанції; провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Така форма характерна для провадження у більшості кримінальних справ.

Диференціація кримінально-процесуальної форми за КПК передбачає впровадження *особливих порядків* кримінального провадження, як ускладнених, так і спрощених.

До *ускладнених форм* належать: провадження у формі приватного обвинувачення (Глава 36 КПК); провадження щодо окремої категорії осіб (Глава 37 КПК); провадження щодо неповнолітніх (§ 1 Глава 38 КПК); провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру (§ 2 Глава 38 КПК); провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (Глава 39 КПК); провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (Глава 40 КПК); провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському, річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (Глава 41), а також особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції (Розділ IX-1).

Зазначені види проваджень передбачають особливості процедури здійснення певних процесуальних дій, створення додаткових гарантій захисту інтересів осіб або держави, що обумовлені різними чинниками, наприклад, особливостями суб'єкта кримінального правопорушення (або суспільно небезпечного діяння),

специфікою місця проведення процесуальних дій чи необхідністю охорони державної таємниці тощо.

До *спрощених форм* кримінального провадження належить: *провадження щодо кримінальних проступків* (§ 1 Глави 30 КПК); *провадження на підставі угод*: про визнання вини та про примирення з потерпілим (Глава 35 КПК).

Ці форми проваджень передбачають певну відмову від звичайного порядку кримінального провадження, його скорочення з метою раціоналізації та прискорення провадження без шкоди ефективному виконанню завдань кримінального провадження.

Спрощення або ускладнення процесуальної форми може відбуватися на певних стадіях або в окремих частинах стадії. Так, КПК передбачає особливий ускладнений порядок провадження у суді першої інстанції – провадження в суді присяжних (§ 2 Глави 30 КПК), а також ч. 3 ст. 349 КПК передбачає можливість проведення спрощеної (скороченої) форми судового розгляду.

Крім того, чинний КПК передбачає деякі *види окремих проваджень*, які не пов'язані із вирішенням основних питань кримінального провадження – розслідування, розгляд та вирішення кримінальних справ, однак вони створюють належні умови для здійснення основного провадження та є похідними від нього. До таких окремих проваджень належать: *провадження в слідчого судді з питань віднесених КПК до його компетенції* (провадження з вирішення слідчим суддею клопотань слідчого і прокурора про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій); *провадження з вирішення слідчим суддею скарг учасників кримінального провадження на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора*; *провадження з вирішення слідчим суддею клопотань сторони захисту про отримання тимчасового доступу до предметів і документів, про залучення експерта для проведення експертизи у кримінальному провадженні тощо*); *провадження з елементами міжнародного співробітництва* під час кримінального провадження (Розділ IX КПК); *провадження з відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження* (Розділ VII КПК).

3. Форми фіксування кримінального провадження. Кримінально-процесуальні акти, їх види. Процесуальні дії, порядок їх провадження і оформлення.

Форми фіксування кримінального провадження. Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами відповідно до п. 6 ст. 129 Конституції України віднесено до основних засад судочинства. Недотримання цієї засади кримінального провадження, у деяких випадках, тягне за собою скасування судового рішення. Кримінально-процесуальна санкція, зокрема, міститься у п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК, у якому визначено, що судові рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання

або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції⁴.

Значення фіксування кримінального провадження полягає у можливості перевірки законності, обґрунтованості та вмотивованості процесуальних рішень, відновленні порушених прав та законних інтересів, сприяє сторонам кримінального провадження у обґрунтуванні правових позицій та оскарженні прийнятих рішень.

В КПК у ст. 101 встановлені єдині форми фіксування кримінального провадження, тобто досудового розслідування, судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Перелік таких форм становлять: протокол, носій інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії, та журнал судового засідання. У перелічених формах фіксується кримінальне провадження як під час досудового розслідування, так і судового провадження.

Основною формою фіксування досудового розслідування при цьому є протокол. Під час досудового розслідування процесуальні дії можуть фіксуватися за допомогою технічних засобів (обов'язковим є фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження під час розгляду питань слідчим суддею, крім вирішення питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій), а також у журналі судового засідання (наприклад, допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні відповідно до ст. 225 КПК).

Судове провадження передбачає лише як виняток складення протоколу як форми фіксування кримінального провадження (при огляді на місці відповідно до ст. 361 КПК). Навіть у такому випадку питання фіксування процесуальної дії технічними засобами вирішується судом. Основною ж формою фіксування судового провадження є технічний запис (можуть використовуватися, наприклад, технічний засіб фіксації судового процесу «Оберіг», система фіксування судового процесу з встановленою комп'ютерною програмою «Автоматизована система звукозапису та протоколювання судових засідань» («Камертон»)) та журнал судового засідання. З 1 січня 2019 р. набрали чинності норми щодо застосування під час судового розгляду відеозаписувальних технічних засобів.

Фіксування кримінального провадження в будь-яких інших формах, крім зазначених не допускається.

В ч. 5 ст. 27 КПК встановлено, що під час судового розгляду та у випадках, передбачених КПК, під час досудового розслідування забезпечується повне фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом.

Згідно з ч. 4 ст. 11 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням

---

⁴ Фіксування судового провадження регламентується також підзаконними нормативними актами. Зокрема, Інструкцією про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання), затвердженій Наказом Державної судової адміністрації України № 108 від 20 вересня 2012 р.

портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом.

КПК встановлені зазначені обмеження. Так, кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Але, проведення в залі судового засідання під час здійснення кримінального провадження фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду (ч. 6 ст. 27 КПК).

Усі записи, які здійснюються учасниками кримінального провадження, будь-якими присутніми особами не можуть вважатися офіційною формою фіксування кримінального провадження.

Кримінально-процесуальні акти, їх види. Процесуальні дії, порядок їх провадження і оформлення.

Протокол. Обов'язковим і невід'ємним елементом кримінально-процесуальної діяльності (особливо під час досудового розслідування) є кримінально-процесуальне документування. Процесуальний документ – це найважливіший елемент процесуальної форми, що покликана, по-перше, доводити до відома юридично значущі факти, закріплювати і засвідчувати отримані фактичні дані – докази, по-друге, бути засобами реалізації учасниками процесу своїх прав і обов'язків; по-третє, бути гарантією законності. Фіксування кримінального провадження має принциповий характер і покликане забезпечити як результативність проведених процесуальних дій, так і перевірку забезпечення при цьому прав і законних інтересів громадян. Складання протоколів є основним способом фіксації факту проведення певної процесуальної дії, її змісту і результатів. При цьому можуть застосовуватися й інші, додатковий спосіб фіксування – технічні засоби фіксування (фотографування, кінозйомка, відеозапис та ін.).

У випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це обов'язково зазначається у протоколі. В ч 2 ст. 104 КПК міститься положення, відповідно до якого текст показань може не вноситися до відповідного протоколу, якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів. Обов'язковою умовою не внесення показань до відповідного протоколу допиту є те, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. Запис, здійснений за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення слідчим, прокурором обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу. Дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані у записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як доказ у кримінальному провадженні

Протоколи складаються не тільки про проведення слідчих (розшукових) дій, тобто тих, за допомогою яких збираються і перевіряються докази, але й при проведенні інших процесуальних дій, при прийнятті усної заяви особи про

кримінальне правопорушення, тимчасовому вилученні майна (ч. 3 ст. 168 КПК) та ін.

Протокол, як юридичний документ, має бути максимально раціональний, зрозумілий і доцільний – мінімум слів, максимум інформації. Важливо, щоб протокол відповідав наступним вимогам.

Повнота інформації – всі необхідні складові частини думки мають у тексті своє словесне вираження в такому достатньому і реально можливому обсязі та формі, щоб нічого не потрібно було додумувати.

Ясність, точність мови і відсутність суперечностей. Протокол має бути викладений зрозумілою, простою і доцільною термінологією і складений так, щоб його можна було прочитати.

Протокол має бути викладений у суворій логічній послідовності, щоб кожне нове судження впливало з попереднього, щоб не було логічних суперечностей або несподіваних висновків, що не впливають з тексту документа. Використовувані поняття повинні відповідати сучасному рівню правових знань і культури. Зміст і обсяг вживаних понять повинні відповідати якісній і кількісній характеристиці описуваних предметів.

Протокол у кримінальному провадженні являє собою процесуальний документ, в якому закріплюються хід та результати проведення процесуальної дії. В ст. 104 КПК містяться єдині правила для складання протоколів слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. В ч. 1 ст. 252 КПК встановлено, що фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження. Але, у цій же статті вказано, що відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у визначеному законодавством порядку.

Протокол процесуальної дії складається відповідно до ч. 3 ст. 104 КПК з трьох частин – вступної, описової та заключної. У протоколі про кожну процесуальну дію мають бути зазначені необхідні відомості.

У вступній частині – місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання.

В описовій частині – послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи. Щодо кожного предмета, який підлягає вилученню, має бути зазначено, в якому саме місці і при яких обставинах він був виявлений.

У заключній частині відзначається вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і

доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії. Вставки і виправлення мають бути застережені в протоколі перед підписами.

У протоколі викладаються процесуальні дії в тому порядку, в якому вони мали місце, виявлені при їх проведенні істотні для справи обставини, а також заяви осіб, які брали участь при проведенні цих дій⁵.

Протокол може бути написаний від руки або виготовлений за допомогою технічних засобів. Фізично цей документ може бути виконаний як слідчим (прокурором), так й іншою особою під її диктування. Для забезпечення повноти фіксації показань може бути застосоване стенографування, для чого запрошується спеціаліст. Після закінчення процесуальної дії спеціалістові надається час для розшифровки своїх записів. Розшифрований текст переноситься на бланк протоколу і підписується слідчим, іншими особами і стенографістом.

У разі застосування технічних, хімічних та інших засобів у протоколі слід вказувати, яким чином і на які об'єкти вони були спрямовані. При цьому в протоколі відзначаються деякі технічні параметри апаратури звуко-, відеозапису, назви пошукових приладів, вимірювальних інструментів, хімічних препаратів, типи порошків, плівок, паст та ін. Фотографічні негативи, кіно-, відеоплівки, діапозитиви, фонограми, плани, схеми, зліпки та відбитки слідів мають бути завірнені підписом слідчого, скріплені печаткою і прикладені до протоколу процесуальної дії. До протоколу можуть додаватися фотознімки, матеріали звукозапису, кінозйомок, відеозапису, плани, схеми, зліпки та інші матеріали, які пояснюють його зміст.

По закінченні проведення процесуальної дії протокол повинен бути пред'явлений для ознайомлення всім учасникам (має бути зачитаний вголос або наданий для особистого ознайомлення). Усі зауваження, доповнення, виправлення після ознайомлення з його текстом протоколу повинні бути занесені до нього, обговорені і засвідчені підписами цих осіб.

Протокол підписують: особа, яка провадила процесуальну дію, а також особи, які були присутні або брали участь у проведенні цієї дії. Якщо хтось із цих осіб через фізичні вади або з іншої причини не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою. В тому випадку, коли учасник процесуальної дії не має захисника чи законного представника у провадженні (не може їх мати відповідно до КПК), для підписання протоколу може бути запрошена також стороння особа.

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її

---

⁵ Окремою нормою законодавцем акцентується увага на повноті фіксації такої слідчої (розшукової) дії як обшук. Враховуючи те, що проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів, не зафіксовані у такий спосіб дії та обставини проведення обшуку не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як доказ у кримінальному провадженні.

захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Протоколи процесуальних дій та додатки до них, за умови, що такі процесуальні дії спрямовані на отримання (збирання) або перевірку доказів, виступають процесуальним джерелом доказів – документом (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК).

До протоколу, як засобу фіксування кримінального провадження, можуть додаватися різні предмети та документи. Додатки до протоколу є його невід'ємною частиною та разом з протоколом процесуальної дії становлять джерела доказів у кримінальному провадженні (зокрема, запис, здійснений за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення слідчим, прокурором обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу).

В ч. 2 ст. 105 КПК зазначені можливі додатки до протоколу процесуальної дії. Зокрема, додатками до протоколу можуть бути: спеціально виготовлені копії (фотокопії, ксерокопії), зразки об'єктів, речей і документів; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації. Перелік наведених додатків не є вичерпним. Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Додатки до протоколу процесуальної дії можуть являти собою різні джерела доказів – виступати речовими доказами або документами у розумінні ст. 99 КПК.

Протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК, п. 2 ч. 2 ст. 40 КПК). Однак, слід зазначити, що у випадку доручення слідчим, прокурором проведення слідчої (розшукової) дії або негласної слідчої (розшукової) дії оперативним підрозділам (п. 5 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК), протокол повинен складатися співробітником відповідного оперативного підрозділу. Перелік суб'єктів кримінального провадження, які можуть здійснювати процесуальні дії, а відповідно й складати протоколи, може бути доповнений керівником органу досудового розслідування (п. 6 ч. 2 ст. 39 КПК).

Законодавець встановлює термін складання протоколу – під час проведення або безпосередньо після закінчення процесуальної дії. Відкладення складання протоколу може привести до негативних наслідків, які полягають у втраті відомостей про кримінальне правопорушення, ставить під сумнів відповідність відображення ходу та достовірність отриманих при проведенні процесуальної дії результатів.

В ч. 2 ст. 106 КПК зазначено, що до складу слідчої (розшукової) дії входять також дії щодо належного упакування речей і документів та інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії. Це положення направлено на отримання допустимих та достовірних доказів у кримінальному провадженні. Тому дії щодо належного упакування речей і документів, здійснення пояснювальних надписів, засвідчуючих підписів та прикріплення відповідних бирок – є елементами належного порядку збирання (отримання) доказів, порушення якого тягне за собою визнання отриманих відомостей недопустимими з наслідками, передбаченими ч. 2 ст. 86 КПК. Перелічені дії обов'язково мають бути відображені у заключній частині протоколу слідчої (розшукової) чи іншої процесуальної дії.

Питання про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування вирішується особою, яка проводить відповідну процесуальну дію, за винятком випадку, коли учасником (учасниками) процесуальної дії заявлено клопотання про застосування технічних засобів фіксування. Судове провадження підлягає обов'язковому фіксуванню за допомогою технічних засобів.

Проведення обшуку на виконання ухвали слідчого судді, суду підлягає обов'язковому фіксуванню за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Відтак, чинний КПК не містить вказаної вимоги при проведенні обшуку у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (без ухвали слідчого судді, суду).

Учасникам кримінального провадження з боку захисту надано право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису. Але, ця норма формально поширюється лише на учасників кримінального провадження, коло яких визначено п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК.

Учасники повідомляються про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії, про що зазначається, зокрема, у вступній частині протоколу процесуальної дії.

У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

Стаття 107 КПК містить норму, якою встановлено, що у разі неприбуття в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, чи в разі, якщо судове провадження здійснюється судом за відсутності осіб, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється. Судове засідання відбувається за відсутності учасників судового провадження, зокрема, коли суд за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, розглядає обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку, якщо обвинувачений, що був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду (ч. 1 ст. 381 КПК).

Слідчий суддя, суд може обмежити чи заборонити доступ сторін кримінального провадження з боку захисту до результатів технічного запису з метою забезпечення недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування у разі, якщо на обґрунтування клопотання про проведення обшуку слідчий, прокурор надали результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Учасники судового провадження мають право отримати копію запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу.

Під особами, які беруть участь у судовому провадженні, необхідно розуміти учасників судового провадження. КПК визначає коло учасників судового провадження. Ними є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених КПК, здійснюється судове провадження (п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК).

Слід додати, що конституційність подібних положень кодифікованих актів процесуальних галузей права України була предметом розгляду Конституційним Судом України. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2011 від 08 грудня 2011 р. у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Пріма-Сервіс» ЛТД щодо офіційного тлумачення положення пункту 7 частини третьої статті 129 Конституції України та за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини шостої статті 12, частини першої статті 41 Кодексу адміністративного судочинства України, частини другої статті 197 Цивільного процесуального кодексу України, а також частини восьмої статті 81-1 Господарського процесуального кодексу України (справа про фіксування судового процесу технічними засобами) визнано такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), положення частини шостої статті 12, частини першої статті 41 Кодексу адміністративного судочинства України, частини другої статті 197 Цивільного процесуального кодексу України, а також частину восьмої статті 81-1 Господарського процесуального кодексу України, якими передбачено випадки, коли повне фіксування судового процесу технічними засобами не здійснюється.

Фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження є обов'язковим в таких випадках: 1) під час досудового розслідування, в тому числі під час розгляду питань слідчим суддею, за умови заявлення учасником (учасниками) процесуальної дії відповідного клопотання про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів; 2) в суді під час судового провадження.

Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів. Виняток з цього правила становить випадок, коли сторони кримінального провадження (слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його

представник та законний представник, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники) не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними. В разі подання сторонами відповідних заперечень, отримані при проведенні такої процесуальної дії докази визнаються недопустимими з наслідками, передбаченими ст. 86 КПК.

Відсутність у матеріалах провадження технічного носія інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції (підготовче провадження та судовий розгляд), становить істотне порушення вимог кримінального процесуального закону та тягне за собою безумовне скасування судового рішення (п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК). Відсутність у матеріалах провадження технічного носія інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції, як підстава скасування судового рішення, має місце й тоді, коли відповідне фіксування не здійснювалося повністю або частково (в окремих судових засіданнях).

Журнал судового засідання. Журнал судового засідання, поряд з протоколом та носіями інформації, зафіксованої технічними засобами, є однією з форм фіксування кримінального провадження. Журнал судового засідання – це процесуальний документ, в якому відображаються процесуальні дії, що проводяться під час судового засідання, а також процесуальні рішення суду у формі ухвал. Відповідно до п. 2.7 Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання), затвердженої Наказом Державної судової адміністрації України № 108 від 20 вересня 2012 р., журнал судового засідання – документ, що ведеться в суді у порядку здійснення цивільного, кримінального та адміністративного судочинства, кримінального провадження одночасно з фіксуванням судового засідання технічними засобами.

Законодавцем встановлена обов'язковість ведення журналу судового засідання під час будь-якого судового засідання – у досудовому розслідуванні при розгляді питань слідчим суддею, а також у судовому провадженні.

В ст. 108 КПК встановлено перелік відомостей, які мають бути відображені у журналі судового засідання. До таких відомостей, зокрема, належать: найменування та склад суду (слідчий суддя); реквізити кримінального провадження та відомості щодо його учасників; дата і час початку та закінчення судового засідання; час, номер та найменування процесуальної дії, що проводиться під час судового засідання, а також передані суду під час процесуальної дії речі, документи, протоколи слідчих (розшукових) дій і додатки до них. Також, в журналі судового засідання секретарем судового засідання зазначаються ухвали, постановлені судом (слідчим суддею) без виходу до нарадчої кімнати. В ухвалі, яку суд постановляє без виходу до нарадчої кімнати, мають бути зазначені висновок суду та мотиви, з яких суд дійшов такого висновку.

До інших відомостей, які зазначаються у журналі судового засідання, відносяться: відмітка про призначення запасного судді (ч. 1 ст. 320 КПК); відомості про основні технічні характеристики обладнання та носіїв інформації, час

відтворення звукозапису і демонстрації відеозапису, які проводяться в залі судового засідання або в іншому спеціально обладнаному для цього приміщенні (ч. 1 ст. 359 КПК); прізвища відібраних основних і запасних присяжних в тому порядку, в якому їх було відібрано (ч. 9 ст. 387 КПК).

Відсутність у матеріалах кримінального провадження журналу судового засідання вважається істотним порушенням кримінального процесуального закону (п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК).

У випадку встановлення відсутності журналу судового засідання у матеріалах провадження суд апеляційної інстанції приймає рішення про скасування вироку або ухвали суду та призначає новий судовий розгляд у суді першої інстанції (п. 1 ч. 1 ст. 415 КПК). З цієї ж підстави суд касаційної інстанції скасовує судові рішення та призначає новий розгляд у суді першої або апеляційної інстанції (п. 2 ч. 1 ст. 436 КПК).

Докази, отримані при проведенні процесуальної дії під час досудового розслідування в судовому засіданні, в разі відсутності журналу судового засідання, можуть бути визнані допустимими за умови фіксації процесуальної дії за допомогою технічних засобів, а також збереження оригінальних примірників технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії.

ККС ВС зазначив, що відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК судові рішення підлягають безумовному скасуванню з підстав істотного порушення вимог кримінального процесуального закону, якщо у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої інстанції. Наведена синтаксична конструкція норми процесуального закону вказує на альтернативний перелік умов для настання певного правового наслідку. Тобто наслідок настає за наявності однієї з умов.⁶ Системно-структурний аналіз зазначених норм КПК свідчить, що для з'ясування питання про те, як неповне фіксування судового провадження за допомогою технічних засобів вплинуло на законність ухваленого судом рішення, необхідно виходити із «рівня істотності» відхилень від вимог норми кримінального процесуального права⁷.

Реєстр матеріалів досудового розслідування. Матеріали досудового розслідування – це матеріали кримінального провадження, здійсненого з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР до прийняття одного з рішень, які є формами закінчення досудового розслідування. За аналогією з нормою, викладеною у ст. 317 КПК, матеріали досудового розслідування складаються з документів і матеріалів, що мають значення для кримінального провадження (є кримінальною справою).

Реєстр матеріалів досудового розслідування є обов'язковим додатком до обвинувального акта (ч. 4 ст. 291 КПК). Разом з тим, зміст статей 292, 293 КПК свідчить про те, що реєстр матеріалів досудового розслідування обов'язково

⁶ Постанова ККС ВС від 20 лютого 2018 р., справа № 303/4076/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72460065>

⁷ Постанова ККС ВС від 17 травня 2018 р., справа № 521/13303/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74188457>

додається також й до клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Вимоги про складення реєстру матеріалів досудового розслідування у випадку закриття кримінального провадження або направлення до суду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності КПК не висуває. Це пояснюється тим, що закриттям кримінального провадження завершується кримінально-процесуальна діяльність в цілому, а також тим, що прокурор, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.

КПК встановлює перелік відомостей, які мають бути зазначені у реєстрі матеріалів досудового розслідування. Такими відомостями є: номер та найменування процесуальної дії, проведеної під час досудового розслідування, а також час її проведення; реквізити процесуальних рішень, прийнятих під час досудового розслідування (назва процесуального рішення, дата його прийняття тощо); вид заходу забезпечення кримінального провадження, дату і строк його застосування.

Разом з реєстром матеріалів досудового розслідування до обвинувального акту додається розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (ч. 4 ст. 291 КПК).

Кримінально-процесуальні акти, їх види. Кримінально-процесуальну діяльність утворюють кримінально-процесуальні акти. Окрім процесуальних дій, до кримінально-процесуальних актів відносять також процесуальні рішення. Процесуальні рішення – це правозастосовні акти владно-розпорядчого характеру, виражені у встановленій законом формі, пов'язані з вирішенням правових питань, що виникають у процесі кримінального провадження та містять владні приписи щодо вчинення певних правових дій чи настання певних правових наслідків. Кримінально-процесуальні рішення мають правовий характер, оскільки вони є індивідуальними актами застосування кримінальних та кримінально-процесуальних норм, шляхом прийняття та виконання процесуальних рішень по кримінальній справі охороняються права та законні інтереси учасників кримінального провадження, а також забезпечується швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд та правильне застосування кримінально-процесуального закону.

В ст. 110 КПК визначено, що процесуальні рішення приймаються винятково суб'єктами, якими здійснюється кримінальне провадження, тобто суб'єктами з владними повноваженнями у кримінальній справі. Законодавцем до таких суб'єктів віднесено: органи досудового розслідування, прокурора, слідчого суддю, суд. Виходячи з положень ст.ст. 38, 39, 41, 519 КПК, процесуальні рішення у кримінальному провадженні також можуть прийматися керівником органу досудового розслідування (наприклад, у випадку відсторонення слідчого від

проведення досудового розслідування), оперативним підрозділом (у випадку виконання доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій), співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (при досудовому розслідуванні кримінальних проступків), керівником дипломатичного представництва чи консульської установи України (у разі вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном), капітаном судна України (у разі вчинення кримінального правопорушення на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні).

В ст. 110 КПК міститься норма, якою встановлено, що судові рішення приймаються у формі вироку, постанови або ухвали.

Вироки і ухвали повинні відповідати вимогам, передбаченим ст.ст. 369, 371-374 КПК. В той же час судові рішення у кримінальному провадженні повинні відповідати загальним для них правовим властивостям – бути законними, обґрунтованими і вмотивованими. Такі вимоги встановлені ст. 370 КПК. Ці загальні властивості процесуальних рішень витікають з принципу законності в кримінальному провадженні і природи процесуальних рішень як актів застосування права.

Суд касаційної інстанції (у складі колегії суддів, палати, об'єднаної або Великої Палати Верховного Суду) за наслідками розгляду касаційної скарги по суті ухвалює судові рішення у формі постанов (ч. 1 ст. 441 КПК).

Процесуальні рішення слідчого та прокурора приймаються в формі постанов. Постанови слідчого і прокурора – це процесуальні документи, виготовлені на офіційному бланку та підписані уповноваженою особою, про ухвалення відповідного рішення під час провадження досудового розслідування. Слід також додати, що в стадії судового розгляду прокурор, дійшовши переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, після виконання необхідних вимог (погодження з керівником органу прокуратури, в якому він працює) повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження (ч. 1 ст. 340 КПК).

Постанова має бути винесена слідчим або прокурором у випадках, прямо передбачених у кримінальному процесуальному законі. КПК передбачає обов'язкове винесення слідчим чи прокурором постанови, зокрема, у наступних випадках: а) прийняття рішення про проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (ст.ст. 239, 241, 272 КПК); б) наділення осіб процесуальним статусом або відмови в цьому (ч. 3 ст. 44 КПК); в) при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 169 КПК); г) при вирішенні клопотань під час досудового розслідування, а саме при повній або частковій відмові в їх задоволенні (ст. 220 КПК) і т.д.

Постанови складаються не тільки у випадках, безпосередньо передбачених процесуальним законом, але й тоді, коли при прийнятті процесуального рішення слідчий або прокурор визнає це за необхідне.

Вимоги щодо форми та змісту постанови слідчого та прокурора містяться у ч. 5 ст. 110 КПК. Крім того, КПК встановлює додаткові вимоги до постанови слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Постанова слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинна містити: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті (частини статті) КК України; 3) відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких проводитиметься негласна слідча (розшукова) дія; 4) початок, тривалість і мету негласної слідчої (розшукової) дії; 5) відомості про особу (осіб), яка буде проводити негласну слідчу (розшукову) дію; 6) обґрунтування прийнятої постанови, у тому числі обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; 7) вказівку на вид негласної слідчої (розшукової) дії, що проводиться (ст. 251 КПК).

Постанова – не єдина форма викладення процесуального рішення слідчого чи прокурора. Процесуальні рішення слідчим та прокурором також можуть прийматися у формі доручення (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК, п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК), клопотання (ст.ст. 132, 599 КПК), обвинувального акту (ст. 291 КПК).

Складення обвинувального акту становить одну з передбачених ст. 283 КПК форм закінчення досудового розслідування. Обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим.

Обвинувальний акт повинен відповідати вимогам, передбаченим у ст. 291 КПК, а саме, має містити такі відомості: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); 3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); 4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора; 5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; 6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; 7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування); 9) дату та місце його складення та затвердження. Додатками до обвинувального акта є: 1) реєстр матеріалів досудового розслідування; 2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; 3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування; 4)

розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного (ст. 291 КПК).

Процесуальні рішення, прийняті в межах наданих відповідним суб'єктам повноважень, є обов'язковими для виконання усіма юридичними та фізичними особами. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого та прокурора (ч. 1 ст. 36 та ч. 5 ст. 40 КПК).

Обов'язковість судових рішень є однією з засад кримінального провадження (п. 14 ст. 7 КПК). Вирок та ухвала суду, що набрали законної сили, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України (ч. 2 ст. 21 КПК).

4. Процесуальні рішення, їх класифікація і значення, механізм прийняття.

Процесуальні рішення – це правозастосовні акти владно-розпорядчого характеру, виражені у встановленій законом формі, пов'язані з вирішенням правових питань, що виникають у процесі кримінального провадження та містять владні приписи щодо вчинення певних правових дій чи настання певних правових наслідків.

Процесуальним рішенням як правозастосовним актам притаманні певні характерні риси (ознаки): рішення виносяться лише уповноваженими суб'єктами кримінального процесу, які реалізують свої владні повноваження в межах своєї компетенції; рішення виражають владний припис; рішення породжують, змінюють або припиняють кримінально-процесуальні відносини, рішення підтверджують існування або відсутність матеріально-правових відносин; рішення виражаються у встановленій законом формі постанови, ухвали, обвинувального акту, вироку, тощо.

Класифікація процесуальних рішень проводиться за різними підставами. Так, за правовим значенням поділяються на основні та допоміжні; за суб'єктами прийняття виділяють процесуальні рішення слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, судді, суду; за особливістю набрання юридичної сили – рішення, що затверджуються прокурором, рішення, що потребують дозволу суду та рішення, що набирають чинності з моменту їх прийняття або після спливу строку їх оскарження; за функціональним призначенням – початкові, проміжні та підсумкові рішення; за порядком прийняття – одноособові та колегіальні; в залежності від стадій на якій приймаються – рішення, що приймаються в стадії досудового розслідування, підготовчого судового провадження, судового розгляду і т.д.; за характером рішення поділяються на обов'язкові та факультативні; за формою вираження рішення оформлюють у вигляді постанови, ухвали, клопотання, обвинувального акту, вироку тощо.

КПК регламентував види процесуальних рішень за процесуальною формою вираження. Так, відповідно до ст. 110 КПК судові рішення приймається у формі ухвали або вироку, які мають відповідати вимогам, передбаченим ст.ст. 369, 371-

374 КПК. Рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови, хоча це не єдина форма викладення процесуального рішення цих суб'єктів. Процесуальні рішення слідчим та прокурором також можуть прийматися у формі доручення (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК, п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК), клопотання (ст.ст. 132, 599 КПК), обвинувального акту (ст. 291 КПК), тощо.

Правозастосовний процес як особливий, самостійний багатоелементний механізм реалізації юридичних норм має свої власні етапи, закономірності, склад, форми, процедури і тому подібне. Застосування права завжди протікає як певний процес, який у своєму розвитку проходить декілька стадій. У науковій літературі прийнято виділяти процедурні і функціональні стадії застосування права. Процедурна стадія характеризується як процес застосування права із зовнішнього боку, як процес провадження по юридичній справі в цілому. У кримінальному провадженні існують вісім процедурних стадій застосування права. Функціональні стадії характеризують процес застосування права з внутрішньої сторони, вони розглядають логіку або механізм застосування права.

В механізмі прийняття рішень в кримінальному провадженні можна виділити три етапи: 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) встановлення нормативної основи справи; 3) вибір та формулювання процесуального рішення, тобто, застосування конкретних процесуальних норм до встановлених фактичних обставин справи. Виділяючи ці основні етапи правозастосовної діяльності, необхідно все-таки відмітити певну умовність цього поділу, в силу єдності фактичної і юридичної сторони правозастосовної діяльності.

5. Кримінально-процесуальні функції, поняття, види.

Кримінально-процесуальна функція – це обумовлений завданнями кримінального провадження певний самостійний напрямок діяльності суб'єкта (суб'єктів) кримінального провадження, що має самостійні завдання, визначає права та обов'язки суб'єкта (суб'єктів) і реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством.

В ч. 3 ст. 22 КПК указується, що під час кримінального провадження здійснюються функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду.

Рівні кримінально-процесуальних функцій:

I. Основоположний (первинний) рівень кримінально-процесуальних функцій. Цей рівень характеризується наявністю таких функцій, без яких неможливий рух кримінального провадження, а основне питання кримінального провадження не може бути вирішено. До них відносяться функції, які традиційно у літературі іменуються основними: кримінальне переслідування (обвинувачення), захист та правосуддя

II. Вторинний рівень – функції, які безпосередньо не спрямовані на вирішення основного питання кримінального провадження, однак спрямовані на виконання завдань кримінально-процесуальної стадії або кримінально-процесуального провадження, реалізацію умови кримінального провадження і можуть

здійснюватися одночасно або окремо від основних кримінально-процесуальних функцій:

- ✓ розслідування,
- ✓ прокурорський нагляд,
- ✓ відомче процесуальне керівництво досудовим розслідуванням,
- ✓ коригуюча функція (обумовлений завданнями кримінального провадження напрямок діяльності суду у стадії виконання судових рішень, спрямований на забезпечення належної правової процедури при зверненні судового рішення до виконання, при вирішенні питань, що виникають до звернення судового рішення до виконання, під час виконання судового рішення та після виконання судового рішення, що реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством.
- ✓ судовий контроль,
- ✓ забезпечення слідчим суддею доказів,
- ✓ забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав і законних свобод учасників кримінального провадження та інших осіб,
- ✓ міжнародне співробітництво,
- ✓ законоохоронна функція (законоохоронна функція прокурора – це обумовлений завданнями кримінального провадження напрямок діяльності прокурора при здійсненні перегляду судових рішень вищестоящими судами та у стадії виконання судових рішень, спрямований на забезпечення правильного застосування вимог матеріального та процесуального закону при перевірці судових рішень та при вирішенні питань, що виникають у стадії виконання судових рішень (за відсутності ознак кримінального переслідування), що реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством).

III. Обслуговуючий рівень – функції, спрямовані на забезпечення реалізації функцій перших двох рівнів (допоміжна функція, яка здійснюється свідками, експертами, перекладачами, спеціалістами тощо).

IV. Паралельний (приєднаний) рівень – функції, пов'язані з вирішенням питання про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відшкодуванням шкоди, завданої незаконним кримінальним переслідуванням (має цивільно-правовий елемент):

- ✓ забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням,
- ✓ заперечення проти цивільного позову,
- ✓ реабілітаційна функція (здійснюється органами досудового розслідування, прокурором, судом для відновлення прав та законних інтересів осіб, підданих незаконному кримінальному переслідуванню, або щодо яких були застосовані інші процесуальні дії, що обмежують чи порушують права та свободи).

Види кримінально-процесуальних функцій:

1. За рівнями системи кримінально-процесуальних функцій: основні та похідні.

Основними кримінально-процесуальними функціями є напрямки діяльності, що безпосередньо спрямовані на вирішення основного питання кримінального провадження; відображають змагальний характер судового провадження та елементи змагальності досудового провадження; розмежовані між різними суб'єктами (сторонами, які мають протилежні інтереси у кримінальному провадженні, та судом); є несумісними між собою; відображають соціальне призначення та мету кримінального провадження; безпосередньо спрямовані на вирішення завдань кримінального провадження; неможливість досягнення мети та завдань кримінального провадження поза межами реалізації цих функцій. Дві з основних кримінально-процесуальних функцій пронизують всі стадії кримінального провадження: це кримінальне переслідування та захист.

Похідні кримінально-процесуальні функції можуть мати підготовчий характер (розслідування), наступний характер (коригуюча функція), супутній характер (прокурорський нагляд, відомче процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, судовий контроль, забезпечення слідчим суддею доказів, забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав і законних свобод учасників кримінального провадження та інших осіб, міжнародне співробітництво), паралельний (приєднаний) характер (забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, заперечення проти цивільного позову, реабілітаційна функція), сприяючий (допоміжна функція) характер стосовно досягнення мети та вирішення завдань кримінального провадження. Похідні кримінально-процесуальні функції характеризуються жорсткою прив'язкою до суб'єкта, який у межах цієї функції діє поза межами основних кримінально-процесуальних функцій. Причому суб'єкт здійснення похідних функцій може бути суб'єктом здійснення і основних функцій (наприклад, прокурор, який здійснює прокурорський нагляд та кримінальне переслідування, слідчий, який здійснює розслідування та кримінальне переслідування), але не обов'язково (слідчий суддя, цивільний відповідач, свідок, експерт, перекладач тощо).

2. За критерієм ступеня значення для досягнення мети та вирішення завдань кримінального провадження:

- основні кримінально-процесуальні функції;
- додаткові кримінально-процесуальні функції;
- побічні кримінально-процесуальні функції: спрямовані на реалізацію цивільно-правових інтересів у кримінальному провадженні; до них відносяться забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, заперечення проти цивільного позову, реабілітаційна функція;
- допоміжна кримінально-процесуальна функція.

Пункт 13 ст. 3 КПК визначає обвинувачення як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому Кодексом. При цьому ч. 4 ст. 110 КПК указує, що обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор

висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Державне обвинувачення визначено як процесуальну діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ст. 3 КПК).

У науці кримінального процесу виділяють **обвинувачення у матеріально-правовому значенні**⁸, під яким слід розуміти сукупність встановлених у справі та таких, що ставляться у вину обвинуваченому, суспільно небезпечних та протиправних фактів, які складають сутність того конкретного складу злочину, за який ця особа несе кримінальну відповідальність та має бути засуджена⁹, та **обвинувачення у процесуальному значенні**, яке розуміється як заснована на законі процесуальна діяльність компетентних органів та осіб щодо викриття обвинуваченого у інкримінуємому йому злочині і щодо обґрунтування його кримінальної відповідальності із тим, щоб добитися його публічного засудження¹⁰.

Обвинувачення як обвинувальна діяльність, тобто як сукупність дій, спрямованих на те, щоб викрити особу, яка вчинила злочин, та забезпечити застосування до неї заслуженого покарання, визнається кримінальним переслідуванням¹¹.

Тобто обвинувачення у матеріально-правовому значенні характеризує статичний аспект обвинувачення, його зміст, а процесуальне значення характеризує динамічний аспект обвинувачення, процесуальні дії щодо забезпечення притягнення особи до кримінальної відповідальності. Аналізуючи вищевикладені нормативні визначення категорій «обвинувачення» та «державне обвинувачення», можна стверджувати, що у КПК України 2012 р. використано і матеріально-правове, і процесуальне значення терміну «обвинувачення» (у аспекті державного обвинувачення, яке визначено як «*процесуальна діяльність прокурора*»).

ЄСПЛ при розгляді справ, пов'язаних із скаргами на порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., віддає перевагу «матеріально-правовій», а не «формальній» концепції обвинувачення у значенні п. 1 ст. 6. У Рішенні «Девеєр проти Бельгії» ЄСПЛ указав, що поняття «кримінальне обвинувачення» має автономний характер; обвинувачення у цілях ст. 6 п. 1 можна було б визначити як офіційне повідомлення особи компетентним органом державної влади про наявність припущення про те, що особою вчинене кримінально каране правопорушення. У багатьох випадках Комісія використовувала формулу, яка, як уявляється, вельми тісно пов'язана із вищевикладеним, а саме «чи істотно вплинуло це на положення [підозрюваного]»;

⁸ У зв'язку із цим виділено структуру обвинувачення: фабула (встановлені у справі факти (обставини), які інкримінуються обвинуваченому як діяння, що містить ознаки певного складу злочину), юридичне формулювання (специфічні кримінально-правові ознаки конкретного складу злочину) та правова кваліфікація (Фаткуллін Ф.Н., Зинатуллин З.З., Аврах Я.С. Обвинение и защита по уголовным делам. Казань, 1976. С. 35-41).

⁹ Фаткуллін Ф.Н. Изменение обвинения. М.: Юрид. лит., 1971. С. 12.

¹⁰ Там само. С. 11.

¹¹ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М. Наука. 1968. Т. 1. 470 с. С. 190.

це визначення було надано і у Рішенні «Екле проти Німеччини». Слід звернути увагу на те, що у кримінальних процесах відрахування часу починається з моменту «пред'явлення обвинувачення». Поняття «пред'явлення обвинувачення», з точки зору ст. 6 (1), також не означає момент пред'явлення офіційного обвинувачення на внутрішньому кримінальному процесі. У Рішенні по справі «Екле проти Німеччини» ЄСПЛ певним чином уточнив момент «пред'явлення обвинувачення» у контексті КЗПЛ, зазначивши: «У кримінальних справах "розумний строк", про який йде мова у статті 6 п. 1, починає спливати з моменту, коли особі "пред'явлено обвинувачення»; це може трапитися раніше, ніж справа потрапить до суду, з дня арешту, з дати, коли зацікавлена особа була офіційно повідомлена, що проти неї порушено кримінальну справу, або з дати, коли було почато попереднє слідство.

У Рішення по справі «Шабельник проти України» ЄСПЛ підкреслив, що згідно зі ст. 6, як правило, вже на початку поліцейських допитів обвинуваченому має надаватися можливість користуватися допомогою захисника. Права захисту буде в принципі непоправно порушено, якщо при засудженні його судом використовуватимуться викривальні показання, отримані під час допиту без присутності захисника.

П. 19 ст. 3 КПК до сторони обвинувачення відносить: слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, а також потерпілого, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК.

Найбільш поширеним є поділ обвинувачення (кримінального переслідування) залежно від особливостей кримінального провадження з характеру вчиненого кримінального правопорушення на *три види*:

1) **публічне** – публічне обвинувачення характеризується тим, що кримінальне переслідування у цих провадженнях здійснюється незалежно від волевиявлення потерпілого та будь-яких інших приватних осіб, інтересів яких стосується це кримінальне правопорушення.

2) **приватне** – здійснюється щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 477 КПК; ініціюється лише особою, якій завдано шкоди кримінальним правопорушенням); приводом по початку є заява про вчинення кримінального правопорушення, яка подається до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення; потерпілий відноситься до учасників кримінального провадження з боку обвинувачення, тобто є стороною; відмова потерпілого від обвинувачення тягне закриття кримінального провадження.

3) **публічно-приватне** – виділено у зв'язку із наявністю права потерпілого та обвинуваченого (підсудного) на примирення, що тягне за собою закриття справи публічного обвинувачення¹²; кримінальне провадження може бути закрите за ініціативою підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого у випадках, передбачених ст. 46 КК України.

¹² Запропоновано Л.М. Лобойко: Лобойко Л.Н. Уголовно-процессуальное право: учебное пособие: курс лекций. Х.: Одиссей, 2007. С. 67.

Наразі можна виділити ще один різновид обвинувачення – *приватно-публічне*. Це пов'язано з тим, що ст. 284 КПК передбачає, що кримінальне провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством (перелік цих злочинів прямо не формалізовано, проте, ст. 477 КПК містить ст. 126-1 – домашнє насильство), не може бути закрите, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Функція захисту – це обумовлений завданнями кримінального провадження напрямок діяльності, спрямований на: заперечення законності та обґрунтованості кримінального переслідування; виявлення обставин, що спростовують підозру, виправдовують обвинуваченого (підсудного), виключають або пом'якшують його відповідальність, пом'якшують покарання та інші наслідки засудження особи; на охорону особистих та майнових прав; на сприяння застосуванню інституту реабілітації; а також недопущення порушень та необґрунтованих обмежень прав і свобод при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, що реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів в формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством.

Визначення захисту у аспекті напрямку адвокатської діяльності дає ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; захист – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення (п. 5 ст. 1 Закону). КПК, хоч і не формулює поняття захисту, у ч. 1 ст. 45 указує коло суб'єктів, щодо яких здійснюється захист захисником: підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особа, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). До сторони захисту ст. 3 КПК відносить таких учасників, як: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Правосуддям є така процесуальна діяльність, кінцевим рішенням якої є вирішення питання по суті висунутого обвинувачення / підозри, твердження про вчинення особою іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Функція правосуддя являє собою обумовлений завданнями кримінального провадження напрямок діяльності суду у судовому провадженні щодо розгляду та вирішення кримінального позову, який реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі,

регламентованій кримінальним процесуальним законодавством. Суб'єктом реалізації її є суд.

6. Система кримінального процесу України. Поняття стадії кримінального процесу. Система стадій кримінального провадження.

Аналіз норм КПК України 2012 року дозволяє дійти висновку, що законодавець застосовує термінологічне словосполучення «стадії кримінального провадження», а не «стадії кримінального процесу». Вважаємо, що це пов'язано з тим, що законодавець ототожнює поняття «кримінальний процес» та «кримінальне провадження» та розглядає їх як синоніми.

Про виділення стадій як окремих етапів кримінально-процесуальної діяльності згадується у п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК, п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК, п. 11 ч. 3 ст. 42 КПК, ч. 5 ст. 53 КПК, п. 12 ч. 1 ст. 56 КПК, ч. 1 ст. 221 КПК.

Стадії кримінального процесу – це взаємопов'язані та самостійні частини кримінально-процесуальної діяльності, кожна з яких характеризується певними особливостями кримінально-процесуальної форми. Розмежування стадій кримінального процесу проводиться за такими ключовими ознаками кримінально-процесуальної форми: **а)** безпосередні завдання кожної стадії (при цьому більшість стадій виконують перевірку дотримання вимог кримінального процесуального законодавства на попередній стадії); **б)** особливості реалізації принципів кримінального процесу; **в)** коло суб'єктів, що здійснюють в конкретній стадії кримінально-процесуальну діяльність та мають відповідні процесуальні права і обов'язки; **г)** певні часові межі провадження у стадії; **д)** процесуальна процедура, властива провадженню в конкретній стадії; **е)** коло процесуальних засобів, що можуть використовуватися в конкретній стадії; **ж)** підсумкове процесуальне рішення, яким закінчується провадження у конкретній стадії¹³.

Стадії кримінального процесу взаємопов'язані та складають систему кримінального процесу, що і обумовлює необхідність дослідження питання *про систему стадій кримінального процесу (кримінального провадження) України*.

Відповідно до чинного КПК систему стадій кримінального провадження можна визначити наступним чином: 1) досудове розслідування, 2) підготовче судове провадження, 3) судовий розгляд, 4) провадження в суді апеляційної інстанції, 5) виконання судового рішення, 6) провадження в суді касаційної інстанції, 7) провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Слід звернути увагу, що у ч. 1 ст. 3 КПК законодавець надав визначення лише двом стадіям кримінального провадження: стадії досудового розслідування (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК) та притягнення до кримінальної відповідальності (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК). Визначення інших стадій кримінального процесу в ч. 1 ст. 3 КПК відсутнє, що, з нашої точки зору, є непослідовним, оскільки законодавець створив ситуацію неоднозначного трактування (розуміння) системи стадій кримінального провадження України.

¹³ Кримінально-процесуальне право України: Підручник /За заг. ред. Ю.П.Аленіна. Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. С.13.

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК «притягнення до кримінальної відповідальності – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення».

Вважаємо, що позиція законодавця щодо закріплення притягнення до кримінальної відповідальності як самостійної стадії кримінального провадження України є дискусійною, оскільки суперечить теоретичним положенням науки кримінального процесуального права щодо розуміння поняття, ознак стадії кримінального процесу. Крім того, КСУ у Рішенні від 27 жовтня 1999 р. у справі № 1-15/99 зазначив, що притягнення до кримінальної відповідальності є стадією кримінального переслідування¹⁴. Поняття «стадія кримінального процесу» та «стадія кримінального переслідування» слід розрізняти, оскільки вони є різними за своєю правовою природою (сутністю). Кримінальне переслідування є кримінально-процесуальною функцією, яку здійснює сторона обвинувачення (слідчий, прокурор, керівник органу досудового розслідування) з метою викриття підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину. Таким чином, притягнення до кримінальної відповідальності слід розглядати не як стадію кримінального провадження, а як етап кримінального переслідування¹⁵.

Перша стадія кримінального провадження є досудовою (досудове розслідування), наступні – судовими. Система стадій кримінального провадження, яка закріплена у КПК, є основою для конкретного кримінального провадження. Система стадій у конкретному кримінальному провадженні може складатися не із всіх вказаних у кримінальному процесуальному законодавстві стадій, її структура буде залежати від конкретних обставин, які були встановлені. Так, наприклад, закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування обумовлює відсутність судових стадій, якщо дане рішення не було оскаржено.

7. Кримінально-процесуальні строки.

Процесуальними строками виступають встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії та які обчислюються годинами, днями і місяцями або визначаються вказівкою на подію.

Процесуальні строки можуть встановлюватися прокурором, слідчим суддею, судом для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку. У разі їх встановлення прокурор, слідчий суддя, суд повинні враховувати: 1) граничні строки вчинення відповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень, передбачених КПК; 2) обставини, встановлені під час відповідного кримінального провадження; 3) достатність часу для вчинення

---

¹⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп. Офіційний вісник України. 1999. № 44. С. 71-77.

¹⁵ Більш докладно див.: Гуртієва Л.М. Система стадій кримінального провадження України. Митна справа. 2015. № 5. С. 99-104.

учасником кримінального провадження відповідних процесуальних дій або прийняття ним процесуальних рішень; 4) відсутність перешкод реалізації права на захист.

Процесуальні строки обчислюються годинами, днями і місяцями, а також можуть визначатися вказівкою на подію (наприклад, закон закріплює право особи, яка подала апеляційну скаргу, змінити та/або доповнити її до початку апеляційного розгляду).

За загальним правилом, процесуальні строки закінчуються: 1) у разі обчислення годинами – в останню хвилину останньої години; 2) у разі обчислення днями – о двадцять четвертій годині останнього дня строку; 3) у разі обчислення місяцями – у відповідне число останнього місяця.

В окремих випадках закон встановлює винятки із загальних правил, які призводять до автоматичного скорочення або продовження процесуальних строків: 1) якщо закінчення строку, який обчислюється місяцями, припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк закінчується в останній день цього місяця; 2) якщо відповідну дію належить вчинити в суді або в органах досудового розслідування, то строк закінчується у встановлений час закінчення робочого дня в цих установах; 3) якщо закінчення строку, який обчислюється днями або місяцями, припадає на неробочий день, останнім днем цього строку вважається наступний за ним робочий день, за винятком обчислення строків тримання під вартою та перебування в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи.

У разі обчислення строків днями та місяцями не береться до уваги той день, від якого починається строк, за винятком строків тримання під вартою, проведення стаціонарної психіатричної експертизи, до яких зараховується неробочий час та які обчислюються з моменту фактичного затримання, взяття під варту чи поміщення до відповідного медичного закладу.

При обчисленні процесуального строку в нього включаються вихідні і святкові дні, а при обчисленні строку годинами – і неробочий час. Якщо закінчення строку, який обчислюється днями або місяцями, припадає на неробочий день, останнім днем цього строку вважається наступний за ним робочий день, за винятком обчислення строків тримання під вартою та перебування в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи.

Додержання процесуальних строків передбачає виконання учасниками кримінального провадження процесуальних дій у межах проміжків часу, встановлених законом, прокурором, слідчим суддею, судом.

Продовження процесуальних строків передбачає продовження проміжків часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. Продовження процесуальних строків здійснюється прокурором, слідчим суддею, судом лише у випадках, передбачених у законі, та за наявності підстав для прийняття такого рішення.

Строк вважається пропущеним, якщо учасник кримінального провадження у межах встановленого законом, прокурором, слідчим суддею або судом проміжку

часу не прийняв відповідне процесуальне рішення чи не вчинив процесуальну дію, які він був зобов'язаний (мав право) прийняти або вчинити. Строк не вважається пропущеним, якщо скаргу або інший документ здано до закінчення строку на пошту або передано особі, уповноваженій їх прийняти, а для осіб, які тримаються під вартою або перебувають у лікувально-профілактичному закладі охорони здоров'я чи закладі з надання психіатричної допомоги, спеціальній навчально-виховній установі, – якщо скаргу або інший документ подано службовій особі відповідної установи до закінчення строку.

Поновлення процесуального строку передбачає встановлення учасникам кримінального провадження ухвалою слідчого судді, суду, постановленою за результатами розгляду клопотання заінтересованої особи, додаткового проміжку часу для вчинення процесуальної дії за умови пропуску строку з поважних причин. Подання клопотання про поновлення пропущеного строку не припиняє виконання рішення, оскарженого з пропусченням строку. У випадку поновлення процесуального строку процесуальні дії учасників кримінального провадження вважаються виконаними у встановлений законом строк, а правові наслідки пропуску процесуального строку втрачають правове значення. Ухвала слідчого судді, суду про поновлення чи відмову в поновленні процесуального строку може бути оскаржена в порядку, передбаченому КПК.

8. Повідомлення у кримінальному провадженні.

Доступ до правосуддя забезпечується правом кожного на інформованість. Ним гарантується реалізація засад та досягнення завдань кримінального провадження. Повідомлення покликане забезпечити правомірну поведінку учасників кримінального провадження й у цьому сенсі є гарантією виконання ними процесуальних обов'язків¹⁶.

Під повідомленням розуміється процесуальна дія, за допомогою якої слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд повідомляє певного учасника кримінального провадження про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію. Отже, законом встановлено, що повідомлення вчиняються винятково суб'єктами, якими здійснюється кримінальне провадження. Також, КПК встановлено, що слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом здійснюється повідомлення саме учасників кримінального провадження, тобто суб'єктів, коло яких визначено у п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК. З цього виходить, що, наприклад, повідомлення слідчим про початок досудового розслідування прокурора (ч. 6 ст. 214 КПК) не є предметом регулювання ст. 112 КПК. Необхідно також розмежовувати повідомлення, регламентовані статтею, від згадуваних за текстом КПК повідомлення про підозру (гл. 22 КПК), повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 253 КПК), повідомлення близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місце перебування (ч. 3 ст. 12

---

¹⁶ Одержання письмових повідомлень становить одне з процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого (п. 15 ч. 3 ст. 42 КПК).

КПК), повідомлення кожної особи про її права не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (ч. 2 ст. 18 КПК), повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (ст. 25 КПК) і т.д.

Повідомлення учасників кримінального провадження з приводу вчинення процесуальних дій здійснюється у випадку, якщо участь цих осіб у таких діях не є обов'язковою. Коли участь учасника кримінального провадження є обов'язковою, тоді слідчий, прокурор здійснюють виклик, а слідчий суддя та суд – судовий виклик (захід забезпечення кримінального провадження).

Повідомлення здійснюється в порядку, яким регламентовано здійснення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом виклику (судового виклику). Порядок здійснення виклику (судового виклику) передбачено гл. 11 КПК.

Повідомлення учасників кримінального провадження про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію становить юридичний обов'язок суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження. Тому невиконання вимог кримінально-процесуального закону про повідомлення учасників кримінального провадження тягне настання негативних правових наслідків – санкцій. Як приклад, відповідно до ч. 2 ст. 46 КПК, якщо захисник не був завчасно попереджений (повідомлений) про проведення та не прибув для участі у процесуальній дії (за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника), то така процесуальна дія має бути визнана незаконною, а отримані внаслідок її проведення докази – недопустимими (п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК).

У випадку неприбуття учасника кримінального провадження, щодо якого здійснено повідомлення, для проведення відповідної процесуальної дії, до нього не можуть застосовуватися грошове стягнення або привід, як це передбачено при неявці без поважних причин або неповідомленні про причини неприбуття підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, цивільний відповідачем (ст. 139 КПК).

КПК у ст. 112 надає вичерпний перелік відомостей, які мають бути зазначені у повідомленні. Зокрема, до таких відомостей відносяться: прізвище та посада слідчого, прокурора, слідчого судді, найменування суду, який здійснює повідомлення; адреса установи, яка здійснює повідомлення, номер телефону чи інших засобів зв'язку; ім'я (найменування) особи, яка повідомляється, її адреса та процесуальний статус; дата, час та місце проведення процесуальної дії, про яку повідомляється особа. Виходячи із необов'язковості участі учасника кримінального провадження у проведенні процесуальних дій, у повідомленні не можуть зазначатися наслідки неприбуття особи (можливість застосування приводу, накладення грошового стягнення), а також наводитися передбачені КПК поважні причини, через які особа може не з'явитися на виклик (ст. 138 КПК), та нагадування про обов'язок заздалегідь повідомити про неможливість з'явлення, які є обов'язковими при здійсненні виклику (ст. 137 КПК).

В п. 1 ст. 112 КПК встановлена необхідність зазначення прізвища та посади слідчого, прокурора, слідчого судді, а також найменування суду, який здійснює

повідомлення. Приймаючи до уваги положення п. 9 ст. 112 КПК, слід зазначити, що найменування суду наводиться й у випадку здійснення повідомлення слідчим суддею відповідного суду.

Обов'язковим реквізитом повідомлення є номер засобу зв'язку слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду. При цьому законодавцем допускається можливість використання, крім телефону, й інших засобів зв'язку. Зокрема, такими засобами зв'язку, за аналогією із здійсненням виклику у кримінальному провадженні, можуть бути електронна пошта, факсимільний зв'язок тощо.

КПК висуває вимогу зазначення у повідомленні імені (найменування) особи, яка повідомляється. Під ім'ям (найменуванням) особи треба розуміти: а) ім'я фізичної особи, що складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить (ч. 1 ст. 28 ЦК України); б) найменування юридичної особи, яке вказано в її установчих документах і внесено до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ст. 90 ЦК України).

У повідомленні обов'язково має міститися адреса особи, яка повідомляється. Доводиться констатувати, що чітко не визначено, яка саме адреса особи має бути занесена до повідомлення. Поширеною є практика наявності юридичної адреси та фактичного місцезнаходження юридичної особи, які не співпадають. Ст. 93 ЦК України встановлено, що місцезнаходженням юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку. Виникнення подібної ситуації можливе й стосовно фізичної особи. Так, ЗУ «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» передбачає існування у фізичної особи як місця проживання, так і місця перебування. ЦК України визначає також, що фізична особа може мати кілька місць проживання (ч. 6 ст. 29 ЦК України). Вочевидь, у повідомленні має бути занесена адреса, яку відповідна особа зазначала, приймаючи участь у попередніх процесуальних діях у цьому кримінальному провадженні. В протилежному випадку у повідомленні варто зазначати зареєстроване у встановленому законодавством порядку місце проживання фізичної особи (місце її реєстрації).

Найменування (номер) кримінального провадження, в рамках якого здійснюється повідомлення, також є його обов'язковим реквізитом. Відповідно до п. 3 підрозділу 2 розділу II Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого Наказом Генеральної прокуратури № 139 від 06 квітня 2016 р., номер кримінального провадження складається з таких реквізитів: код органу, який розпочав досудове розслідування, рік, код відомства та територіального органу, номер кримінального провадження. Реквізити номера кримінального провадження зберігаються на всіх стадіях досудового розслідування.

При здійсненні повідомлення особи обов'язковим є зазначення її процесуального статусу. Відповідним процесуальним статусом учасник кримінального провадження наділяється, як правило, з моменту прийняття відповідного процесуального рішення або проведення певної процесуальної дії.

Незазначення процесуального статусу особи в повідомленні або помилкове його зазначення є процесуальним порушенням.

У повідомленні має міститися вказівка щодо обов'язковості участі в процесуальній дії та проведення процесуальної дії без участі особи, яка повідомляється, в разі її неприбуття.

Законодавець не встановлює обсягу надання інформації про процесуальну дію, яка буде проведена. Уявляється, що у цьому випадку достатнім буде зазначення у повідомленні назви такої процесуальної дії та посилання на відповідні статті КПК, які визначають процесуальну форму її проведення. Якісно іншим має бути повідомлення учасника кримінального провадження про здійснену процесуальну дію чи прийняте процесуальне рішення. В цьому разі особі повинно бути повідомлено про хід та результати здійсненої процесуальної дії та зміст прийнятого процесуального рішення. Законодавець загалом не зобов'язує слідчого, прокурора, слідчого суддю чи суд додавати до повідомлення копію протоколу процесуальної дії або копію прийнятого процесуального рішення. Виняток становить, наприклад, необхідність вручення, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилання особі, яка заявила клопотання, копії вмотивованої постанови про повну або часткову відмову в задоволенні її клопотання (ч. 2 ст. 220 КПК). Видається бажаним, з позиції досягнення завдань кримінального провадження, надсилання повідомлення учаснику кримінального провадження разом з копією процесуального документу, в якому було зафіксовано відповідну процесуальну дію або в якому міститься відповідне процесуальне рішення.

Повідомлення має бути здійснене обов'язково у письмовій формі (надруковано за допомогою персонального комп'ютера, виконано рукописно тощо). При цьому, законодавець не висуває вимоги про виготовлення повідомлення на офіційному бланку слідчого підрозділу, прокуратури або суду, як це передбачено, наприклад, щодо постанови слідчого або прокурора, а також проставляння печатки органу, який здійснює повідомлення.

Повідомлення слідчого, прокурора, слідчого судді, суду обов'язково має бути підписано відповідною службовою особою. Слід додати, що п. 9 ст. 112 КПК помилково містить термін «виклик», замість терміну «повідомлення».

9. Процесуальні витрати.

Витратами у кримінальному провадженні виступають всі видатки, понесені у зв'язку з його здійсненням. Але, до процесуальних витрат віднесено лише визначені законодавством видатки (ст. 118 КПК). Це витрати на правову допомогу, а також витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, із зберіганням і пересиланням речей і документів.

Інститут процесуальних витрат є важливим засобом відшкодування державі та визначеним законом особам матеріальних витрат у зв'язку із здійсненням кримінального провадження. Цей інститут має запобіжно-виховне значення, оскільки кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинна

усвідомлювати, що на неї неминуче очікує не тільки кримінальне покарання, але й виконання обов'язків з відшкодування процесуальних витрат.

Реалізація права на отримання правової допомоги у кримінальному провадженні пов'язано з понесенням суб'єктами права на правову допомогу відповідних витрат, які законодавцем віднесено до процесуальних.

Провадження в кримінальній справі спричиняє відволікання від основних занять, частіше із запрошенням до органів досудового розслідування, а також до суду для участі у проведенні процесуальних дій багатьох осіб. Прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, залучення свідків, потерпілих, перекладачів, спеціалістів, експертів – все це пов'язане з несенням ними видатків, а також необхідністю компенсації їм таких витрат. Тому компенсація свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам відповідних сум становить один з видів видатків у кримінальному провадженні, які за законом належать до процесуальних витрат.

Кримінальне провадження іноді поєднано зі значними грошовими витратами на зберігання і пересилання речей і документів (наприклад, зберігання громіздких і цінних предметів вимагає чималих коштів на оплату зберігання їх на спеціальних складах або в сховищах). Суми, витрачені на зберігання і пересилання речей і документів, є складовими процесуальних витрат.

На відміну від цивільного, адміністративного та господарського судочинства, у кримінальному провадженні не передбачено сплати судового збору. Відтак, у кримінальному провадженні судовий збір не відноситься до процесуальних витрат. ОП ККС ВС сформулювала висновок, що при вирішенні у межах кримінального провадження цивільного позову стягнення судового збору з обвинуваченого (засудженого), який несе цивільну відповідальність, не допускається, адже таке стягнення суперечить закріпленим у ст.ст. 2, 7, 9 КПК завданням кримінального провадження, засаді законності, не відповідає приписам ч. 5 ст. 128, ст.ст. 118, 119, 370 КПК та істотно порушує гарантоване особі право на розгляд справи щодо неї з додержанням вимог зазначеного провадження, передбачених КПК.¹⁷ ККС ВС зазначив, що цивільні позивачі у кримінальному провадженні звільняються від сплати судового збору з позовів про відшкодування будь-якої шкоди, завданої в результаті вчинення кримінального правопорушення.¹⁸

В ст. 119 КПК передбачене зменшення розміру процесуальних витрат або звільнення від їх оплати, відстрочення та розстрочення процесуальних витрат. Так, суд, враховуючи майновий стан особи (обвинуваченого, потерпілого), за власною ініціативою або за її клопотанням має право своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати процесуальних витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату процесуальних витрат на визначений строк. Виходячи з положень ст.ст. 44, 46, 58 КПК, відповідне

---

¹⁷ Постанова ОП ККС ВС від 23 січня 2019 р., справа № 187/291/17, URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79439726>

¹⁸ Постанова ККС ВС від 16 травня 2019 р., справа № 462/5779/15-к, URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81925880>

клопотання може бути заявлено також захисником обвинуваченого, представником потерпілого, а також їх законними представниками.

Якщо оплату процесуальних витрат відстрочено або розстрочено до ухвалення судового рішення, витрати розподіляються відповідно до судового рішення. Рішення суду про зменшення розміру належних до оплати процесуальних витрат, звільнення від їх оплати повністю або частково, відстрочення або розстрочення сплати процесуальних витрат на визначений строк має бути належним чином вмотивованим. Підставою для прийняття подібних рішень є незадовільний матеріальний стан особи обвинуваченого чи потерпілого, який повинен бути підтверджений, зокрема, відповідною довідкою з місця роботи про заробітну плату, перебування на обліку в центрі зайнятості, склад родини і т.д.

Порядок компенсації процесуальних витрат за рахунок коштів Державного бюджету України у разі зменшення розміру належних до оплати процесуальних витрат чи звільнення від їх оплати повністю або частково має бути встановлений Кабінетом Міністрів України.

Витрати на правову допомогу. В ст. 59 Конституції України визначено, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно.

Відповідно до визначення, закріпленого у п. 3 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу», правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Натомість, безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел (п. 1 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу»).

Законодавець у ст. 120 КПК встановлює загальне правило, відповідно до якого витрати, пов'язані з оплатою допомоги адвоката, несе той учасник кримінального провадження, якому така допомога надається. Такий висновок можна зробити, виходячи з того, що захисником у кримінальному провадженні може бути лише адвокат (ст. 45 КПК), а також того, що в частині другій вищезазначеної статті міститься словосполучення «... представника потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, які надають правову допомогу за договором ...». Аналіз норм, викладених у ст.ст. 58, 63 КПК, дозволяє стверджувати, що процесуальний статус представника потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, які надають правову допомогу за договором, можуть набувати лише адвокати.

Оплата правової допомоги адвоката у кримінальному провадженні здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги (Розділ IV ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правила адвокатської етики). Витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката у кримінальному провадженні, складаються з гонорару та фактичних видатків, пов'язаних з виконанням доручення.

Витрати, пов'язані з оплатою допомоги представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які надають правову допомогу за договором, несе відповідно

потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, юридична особа, щодо якої здійснюється провадження.

Допомога захисника, залученого для здійснення захисту за призначенням у випадках, передбачених КПК та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, надається за рахунок коштів Державного бюджету України і є безоплатною для підозрюваного, обвинуваченого. Граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється законодавством. Цей виняток із загального правила, відповідно до якого витрати, пов'язані з оплатою допомоги захисника, несе підозрюваний, обвинувачений, має місце у випадку залучення захисника для здійснення захисту за призначенням. Ст. 49 КПК регулюється питання залучення захисника слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням. Допомога захисника, залученого для здійснення захисту за призначенням, надається за рахунок коштів Державного бюджету України. Відповідно до ч. 2 ст. 29 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» фінансування безоплатної вторинної правової допомоги здійснюється за рахунок видатків Державного бюджету України. Цим же законом встановлено, що безоплатна вторинна правова допомога включає такий вид правових послуг як захист від обвинувачення (п. 1 ч. 2 ст. 13 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу»).

Оплата здійснення адвокатами захисту за призначенням регулюється Постановою Кабінету Міністрів України № 465 від 17 вересня 2014 р. Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу (цією постановою затверджено Порядок оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу та Методику обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу). Виплата адвокатам винагороди за надану ними правову допомогу і відшкодування витрат, пов'язаних з наданням такої допомоги, здійснюються на підставі доручення для надання безоплатної вторинної правової допомоги та акта надання безоплатної вторинної правової допомоги з відповідними додатками.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження. Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, – це витрати обвинуваченого, підозрюваного, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, його захисника, представника потерпілого, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту, найманням житла, виплатою добових (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також втрачений заробіток чи витрати у зв'язку із відривом від звичайних занять. Під цим різновидом процесуальних витрат потрібно розуміти витрати обвинуваченого, підозрюваного, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, його захисника, представника потерпілого, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту, найманням житла, виплатою добових (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також втрачений заробіток чи витрати у зв'язку із відривом від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження підозрюваного, обвинуваченого, він несе самостійно.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження захисника, несе підозрюваний, обвинувачений.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження представника, несе особа, яку він представляє.

Граничний розмір компенсації за судовим рішенням витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, встановлюється Кабінетом Міністрів України. При цьому встановлено, що компенсація за втрачений заробіток повинна обчислюватися пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Витрати, пов'язані із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів. Законодавець встановлює загальне правило, відповідно до якого витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучила спеціаліста, перекладача чи експерта. Виключення з цього правила становить, зокрема, положення, викладене у п. 9 ч. 1 ст. 56 КПК, відповідно до якого потерпілий має право безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження.

Витрати, пов'язані із участю потерпілих у кримінальному провадженні, залученням та участю перекладачів для перекладу показань підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України. Залучення стороною обвинувачення експертів спеціалізованих державних установ, а також проведення експертизи за дорученням слідчого судді або суду здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим установам з Державного бюджету України.

Потерпілим, цивільним позивачам, свідкам оплачуються проїзд, наймання житла та добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Експертам, спеціалістам, перекладачам оплачуються проїзд, а також добові в разі переїзду до іншого населеного пункту. Експертам, спеціалістам і перекладачам повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу, якщо це не є їх службовим обов'язком.

Порядок і розміри витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, в частині, що не суперечить положенням КПК 2012 р. (витрати, пов'язані із залученням понятих, чинним КПК не регулюються), визначаються Інструкцією про порядок і розміри відшкодування витрат і виплат винагороди особам, які викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, а також виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їхніми працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України № 710 від 01 липня 1996 року.

Особи, які викликаються як свідок, потерпілий, експерт, спеціаліст, перекладач мають право на відшкодування видатків по явці. Закон не передбачає права на відшкодування видатків по явці і виплату винагороди за участь у процесуальних діях підозрюваних, обвинувачених та їхніх законних представників.

У видатки по явці включається вартість проїзду до місця виклику і назад, видатки по найманню житлового приміщення і добові, якщо місце проживання викликаної особи знаходиться в іншому населеному пункті.

Проїзд до місця явки і назад до місця постійного проживання оплачується свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам на підставі проїзних документів, але не понад:

- залізницею – вартість проїзду в плацкартному (купейному) вагоні;
- водними шляхами – вартість проїзду в каютах, оплачуваних за V–VIII групами тарифних ставок на суднах морського флоту чи у каюті III категорії на суднах річкового флоту;
- шосейними і ґрунтовими шляхами – вартість проїзду транспортом суспільного користування (крім таксі);
- при використанні повітряного транспорту відшкодовується вартість звичайного (туристичного) класу.

При наданні відповідних документів відшкодовуються викликуваним особам страхові платежі по державному обов'язковому страхуванню пасажирів на транспорті, вартість попереднього продажу проїзних документів. Крім того, свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам оплачуються видатки на проїзд автотранспортом (крім таксі) до залізничної станції, пристані, аеродрому, якщо вони знаходяться за межами населеного пункту.

Коли особою, яка прибула в орган слідства або суд, не надані проїзні документи, а ця особа просить оплатити видатки по явці, з дозволу органу, що провадить виклик, цим особам оплачується мінімальна вартість проїзду між місцем їхнього постійного проживання і місцем явки.

Відшкодування видатків при найманні житлового приміщення, оплата добових за дні виклику до органів дізнання, досудового слідства, прокуратуру або до суду, включаючи час перебування в дорозі, вихідні та святкові дні, а також час змушеної зупинки в дорозі, підтвердженої відповідними документами, провадиться в порядку, встановленому законодавством про відшкодування відрядних видатків.

Добові не виплачуються, якщо у свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, перекладача є можливість щодня повертатися до місця постійного проживання.

Закон передбачає право на відшкодування видатків, понесених у зв'язку з викликом до органів досудового розслідування або суду, на винагороду за виконання своїх обов'язків експертом, спеціалістом і перекладачем, коли вони ці обов'язки виконують не в порядку службових. У разі коли обов'язки експерта, перекладача і спеціаліста виконуються в порядку службового завдання, за цими особами зберігається середній заробіток за місцем їх роботи за весь час, витрачений ними у зв'язку з викликом до органів досудового розслідування, слідчого, прокурора або до суду. У разі якщо судом буде встановлено, що експертизу проведено неповно і неякісно, то це може бути враховане під час вирішення питання про розмір виплачуваної експертові винагороди.

Залучення стороною обвинувачення експертів спеціалізованих державних установ, а також проведення експертизи за дорученням слідчого судді або суду здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим установам з Державного бюджету України. Це положення відповідає положенням ст. 15 ЗУ «Про судову експертизу», відповідно до якої проведення судових експертиз у кримінальних та адміністративних справах державними спеціалізованими установами здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим експертним установам з Державного бюджету України. Проведення судових експертиз, обстежень і досліджень судово-медичними та судово-психіатричними установами здійснюється за рахунок коштів, які безпосередньо і цільовим призначенням виділяються цим експертним установам з державного чи місцевого бюджету. Витрати на проведення судових експертиз науково-дослідними установами Міністерства юстиції України та судово-медичними і судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я України у цивільних і господарських справах відшкодовуються в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів та експертів, встановлюється КМУ.

Витрати, пов'язані із зберіганням і пересиланням речей і документів.

Аналіз норм КПК дозволяє зробити висновок, що витрати, пов'язані із зберіганням і пересиланням речей і документів органами та посадовими особами, які здійснюють кримінальне провадження, здійснюються за рахунок Державного бюджету України.¹⁹ Зберігання і пересилання речей і документів іншими учасниками кримінального провадження здійснюється за рахунок цих суб'єктів. Граничний розмір витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів, має бути встановлений Кабінетом Міністрів України.

Фінансування витрат, пов'язаних із зберіганням чи пересиланням речових доказів, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, передбачених для

---

¹⁹ Див.: Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1104 від 19 листопада 2012 р.

утримання органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, який здійснив пересилання речових доказів або їх передачу на зберігання.

Граничний розмір таких витрат не може перевищувати суми, обчисленої на підставі первинних документів, які підтверджують витрати.

Ухвалюючи вирок, суд повинен вирішити на кого мають бути покладені процесуальні витрати і в якому розмірі (п. 13 ч. 1 ст. 368 КПК). На обвинуваченому лежить обов'язок, у разі визнання його винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, відшкодувати потерпілому усі понесені останнім документально підтверджені процесуальні витрати.

За відсутності в обвинуваченого коштів, достатніх для відшкодування процесуальних витрат, вони компенсуються потерпілому за рахунок Державного бюджету України. Підстави та порядок компенсації потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, мають бути визначені законом. Слід зауважити, що викладена у ст. 1177 ЦК України норма не поширює свою дію на описувану ситуацію, адже до складу процесуальних витрат не відноситься майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину. Крім того, закон, який визначає умови і порядок відшкодування потерпілому майнової шкоди, заподіяної злочинцем, в Україні не прийнятий, а тому даний вид шкоди, у разі неплатоспроможності особи, яка вчинила злочин, державою не відшкодовується.

Суд у разі ухвалення обвинувального вироку стягує з обвинуваченого на користь держави лише документально підтверджені витрати на залучення експерта. Це положення кореспондує з викладеним у п. 8 ч. 2 ст. 291 КПК положенням, відповідно до якого при закінченні досудового розслідування складанням обвинувального акту в ньому обов'язково мають бути зазначені розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування).

Таким чином, суд, ухвалюючи обвинувальний вирок (в тому числі обвинувальний вирок із звільненням від покарання чи від відбування покарання), стягує з обвинуваченого документально підтверджені процесуальні витрати на користь: 1) потерпілого (в частині понесених ним витрат); 2) держави (в частині витрат на залучення експерта).

Законодавець не визначає порядок розподілу процесуальних витрат у разі засудження кількох обвинувачених у одному кримінальному провадженні. Виходячи з положення, визначеного у п. 13 ч. 1 ст. 368 КПК, стягнення процесуальних витрат між обвинуваченими має бути визначено судом з урахуванням ступеня вини та майнового становища кожного з обвинувачених.

Якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, не приймаючи рішення про новий судовий розгляд, змінить судові рішення або ухвалить нове, він відповідно змінює розподіл процесуальних витрат.

Розмір процесуальних витрат є обставиною, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК). КПК покладає обов'язок доказування даних щодо розміру процесуальних витрат на сторону, що їх подає (ч. 2 ст. 92 КПК). Такі витрати учасників кримінального провадження обов'язково мають бути підтверджені документально.

Повноваження з визначення розміру процесуальних витрат надані виключно суду. При цьому особи, які понесли відповідні процесуальні витрати, у адресованому суду клопотанні мають право ініціювати їх компенсацію.

Слід звернути увагу, що на відміну від положень КПК України 1960 р. (ст. 224), чинний КПК не містить вимоги про необхідність долучення до обвинувального акта довідки про процесуальні витрати, крім відомостей про розмір витрат на залучення експерта у разі проведення експертизи під час досудового розслідування (п. 8 ч. 2 ст. 291 КПК).

Питання щодо процесуальних витрат вирішується судом у підсумковому рішенні (викладеному у формі вироку або ухвали), яким відповідно завершуються провадження у стадії судового розгляду (п. 13 ч. 1 ст. 368 КПК, п. 1 ч. 4 ст. 374 КПК), перегляду судових рішень в апеляційному (п. 3 ч. 1 ст. 419 КПК) та касаційному порядку (п. 3 ч. 1 ст. 442 КПК).

У ч. 2 ст. 126 КПК законодавець встановлює перелік суб'єктів оскарження судових рішень щодо процесуальних витрат. Крім сторін кримінального провадження, до таких суб'єктів віднесено свідків, експертів, спеціалістів та перекладачів (п. 10 ч. 1 ст. 393 КПК).

10. Кримінально-процесуальні гарантії, поняття, значення. Система кримінально-процесуальних гарантій.

Під кримінально-процесуальними гарантіями як правило розуміють передбачені кримінальним процесуальним правом способи та засоби забезпечення здійснення правосуддя, захисту прав та законних інтересів особи, що по суті включає в себе можливість реалізації прав та обов'язків усіма суб'єктами кримінального процесу для досягнення його мети та ефективного вирішення завдань кримінального провадження.

До процесуальних гарантій, як правило, відносять: кримінально-процесуальна форму; систему засад кримінального провадження; процесуальні права та обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності; заходи забезпечення кримінального провадження й інші²⁰.

Система кримінально-процесуальних гарантій прав і свобод людини, яка має особливе значення, включає такі елементи: юридичне визначення самих прав і свобод; недопустимість звуження існуючих прав і свобод як за обсягом, так і за змістом; визначення процедури їх реалізації; роз'яснення учасникам процесу прав і свобод та порядку їх реалізації; надання реальної можливості для самореалізації; утримання від порушень прав і свобод людини з боку інших учасників процесу; надання допомоги з боку слідчого, прокурора, захисника, слідчого судді і суду в реалізації прав і свобод іншими учасниками процесу; попередження порушень прав і свобод та покладання обов'язку здійснення заходів щодо їх попередження на осіб,

---

²⁰ Докладніше див.: Аленін Ю.П., Гурджи Ю.О. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі. Право України. 2003. Вип. 4. С. 30-32; Гурджи Ю.А. Правовая защита личности в уголовном процессе вопросы теории и методологии: монография. Одесса, 2007. 352 с.; Погорельский М.А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 2(10). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf>.

які ведуть кримінальне судочинство чи виконують функцію процесуального контролю й нагляду; захист прав і свобод – встановлення перешкод, які б виключали їх порушення; відновлення порушених прав і свобод.

Державним органам та посадовим особам кримінально-процесуальні гарантії забезпечують можливість здійснення своїх обов'язків для виконання завдань кримінального провадження, а іншим учасникам кримінального процесу – реально використовувати надані їм права для захисту своїх прав та законних інтересів.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття кримінального процесу.
2. Як співвідносяться поняття кримінального процесу, кримінального судочинства та кримінального провадження?
3. Як визначені завдання кримінального провадження в КПК?
4. Які завдання мають окремі стадії кримінального процесу?
5. Визначте поняття та значення кримінально-процесуальної форми.
6. Що означає диференціація форм кримінального провадження України.
7. Що таке кримінально-процесуальні акти?
8. Які характерні риси процесуальних рішень як актів застосування кримінально-процесуального права?
9. Як класифікують кримінально-процесуальні рішення?
10. Що таке механізм прийняття кримінально-процесуальних рішень?
11. Які етапи (стадії) прийняття кримінально-процесуальних рішень?
12. Визначте рівні системи кримінально-процесуальних функцій.
13. Визначте поняття та різновиди обвинувачення.
14. Розкрийте зміст функції захисту.
15. Надайте визначення поняття «стадія кримінального провадження».
16. Яка система стадій кримінального провадження України?

Рекомендована література:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп. *Офіційний вісник України*. 1999. № 44. С. 71-77.

2. Аленін Ю.П. Прийняття процесуальних рішень за новим кримінальним процесуальним законодавством України : навчально-методичний посібник / Ю.П. Аленін, В.Г. Пожар, І.В. Гловюк, М.М. Стоянов, Д.В. Шилін, Є.М. Гідулянова. О.: Фенікс, 2012.

3. Аленін Ю.П., Гурджі Ю.О. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі. *Право України*. 2003. Вип. 4. С. 30-32.

4. Аленін Ю.П., Лукашкіна Т.В. Кримінальне судочинство як сфера захисту публічних та приватних інтересів. *Юридичний вісник*. 2011. № 4. С. 68-73.

5. Басай В.Д. Додержання, наслідки впливу і порядок поновлення процесуальних строків за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Судова апеляція*. 2012. № 4. С. 100-106.

6. Басай В.Д., Ковальчук С.О. Поняття і види процесуальних строків за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Том XI. Одеса, 2012. С. 429-437.

7. Глинська Н.В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003.

8. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 712 с.
9. Гринюк В.О. Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України: теорія та практика: монографія. Київ : Правова єдність : Алерта, 2016. 358 с.
10. Гурджи Ю.А. Правовая защита личности в уголовном процессе вопросы теории и методологии: монографія. Одесса, 2007. 352 с.
11. Гуртієва Л.М. Аналіз положень п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України щодо визначення поняття кримінального провадження. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна (21 квітня 2017 р., м.Одеса) / за ред. Г.О. Ульянової, І.В. Гловюк; відп. за вип. І.В. Гловюк; уклад. В.А. Завтур; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад."* [та ін.]. Одеса: Юридична література, 2017. С.58-62.
12. Гуртієва Л.М. Система стадій кримінального провадження України. *Митна справа*. 2015. № 5. С. 99-104.
13. Дроздов О. Сучасні тенденції розвитку кримінального процесу України (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Право України*. 2017. № 12. С. 102-116.
14. Завтур В.А. Розгляд та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про встановлення процесуальних строків у кримінальному провадженні: концептуальні засади нормативної моделі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 153-159.
15. Когутич І.І. Судові рішення в кримінальному провадженні України: монографія. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Юрид. ф-т, Каф. кримін. процесу і криміналістики. Л. ; Т. : Підручники і посібники, 2013. 183 с.
16. Лукашкина Т.В. Уголовное производство как сфера защиты публичных и частных интересов. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матер. Міжнар. наук.конф. (Одеса, 30 листопада 2012 р.) Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф.. В.М. Дрьомін ; НУ «ОЮА». Одеса :Фенікс, 2012. С. 346-348.*
17. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство, практика. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, Инфра-М, 2010.
18. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ, 2005. 512 с.
19. Мурзановська А.В. Визначення завдань кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 квітня 2015 р.) / відп. ред. Ю.П. Аленін. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 21-23.*
20. Остафійчук Г. Строки в кримінальному провадженні: теоретичні проблеми й практика застосування. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 12. С. 234-236.
21. Пахлеванзаде А. Поняття та функціональне призначення кримінально-процесуальних строків. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 4. С. 64-66.
22. Погорецький М.А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. No 2(10). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf>.
23. Пожар В.Г. Суб'єктивні та об'єктивні фактори в механізмі прийняття рішень у кримінальному судочинстві. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 1 (14). URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-1/12pvguks.pdf>
24. Стратонов В.М. Кримінально-процесуальні рішення в системі пізнавальної діяльності. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 4. С. 171-177.

25. Тайлієва Х.Р. Судові рішення у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 22 с.
26. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія. Х.: ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.

Тема 2. Кримінальне процесуальне право України. Джерела кримінального процесуального права.

1. Кримінальне процесуальне право України. Предмет і метод правового регулювання даної галузі права.

Однією з найбільш суттєвих ознак кримінального процесу є його урегульованість окремою, самостійною галуззю права – кримінальним процесуальним правом²¹. Значення останнього є настільки значним, що окремі автори ототожнюють кримінальний процес і кримінальне процесуальне право, що є недоречним.

Кримінальне процесуальне право – це система кримінальних процесуальних норм (галузь права), що регулюють порядок діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду (судді, слідчого судді) щодо розслідування, розгляду і вирішення кримінальних проваджень, а також діяльність інших учасників кримінального процесу – підозрюваних, обвинувачених, підсудних, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, їх представників та інших осіб з метою захисту своїх конституційних прав, свобод і законних інтересів, а також правові відносини, що складаються між вказаними суб'єктами.

Кримінальне процесуальне право встановлює кримінально-процесуальну форму, тобто особливий процесуальний порядок розслідування, розгляду і вирішення кримінальних проваджень, що полягає у визначенні: а) послідовності стадій кримінального процесу і умов переходу кримінального провадження з однієї стадії в іншу; б) загальних умов провадження в конкретній стадії; в) підстав, умов і порядку провадження процесуальних дій, за допомогою яких державні органи і посадові особи реалізують свої процесуальні повноваження, а громадяни і юридичні особи здійснюють свої права і виконують обов'язки, г) видів, змісту і форми процесуальних рішень, які можуть бути прийняті під час кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне право складається з *інститутів*, які об'єднують групу однорідних узгоджених правових норм, що регламентують окремі сфери кримінального провадження за допомогою специфічних прийомів та способів (наприклад, заходи забезпечення кримінального провадження). Інститути кримінального процесуального права можуть містити *субінститути*, що регулюють специфічні прояви окремих кримінальних процесуальних відносин (наприклад, запобіжні заходи). Первинними елементами кримінального процесуального права є *кримінально-процесуальні норми*.

Кримінально-процесуальні норми – це встановлені державою загально-обов'язкові правила поведінки суб'єктів кримінального процесу, виконання яких забезпечується заходами державного примусу²².

²¹ Див.: Грошевой Ю.М., Каплина О.В. Новый этап развития уголовно-процессуального законодательства Украины. *Уголовное судопроизводство*. 2013. № 1; Шило О.Г. Проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу. *Вісн. Нац. акад. прав. Наук України*. 2016. № 2. С. 109-122.

²² Див. також: Касапоглу С.О. Реалізація норм кримінального процесуального права: монограф. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2018. 306 с.; Лукашкіна Т.В. Деякі міркування щодо можливої класифікації норм

Як і всі правові норми, кримінально-процесуальні норми складаються з гіпотези, диспозиції та санкції. Гіпотеза вказує на те, коли та за яких фактичних обставин та умов потрібно керуватися цією нормою. Диспозиція визначає, хто є учасником конкретних правовідносин, що регулюються нормою, та яка поведінка дозволяється, приписується або забороняється цією нормою з визначенням прав однієї сторони та обов'язків іншої. Санкція вказує на те, які правові наслідки тягне за собою невиконання умов цієї правової норми.

Гіпотези кримінально-процесуальних норм мають певну специфіку: 1) вони як загальну умову мають матеріально-правові (кримінально-правові) відносини, 2) за рівнем точності викладення умов, обставин виконання процесуальної норми можуть бути абсолютно-визначеними (ч. 3 ст. 373 КПК), відносно-визначеними (ч.ч. 3-4 ст. 194 КПК), невизначені (гіпотеза не передбачає конкретних умов, за яких норма має застосовуватися); 3) гіпотези кримінально-процесуальних норм можуть бути за обсягом викладення класифіковані на прості та складні.

У кримінальному судочинстві можуть застосовуватися різні за правовою природою заходи державного примусу: процесуальні (наприклад, застосування приводу; видалення із зали судового засідання; скасування постанови слідчого чи вироку суду); адміністративні (наприклад, накладення штрафу в адміністративному порядку за злісне ухилення від явки за викликом); кримінально-правові (наприклад, встановлення кримінальної відповідальності потерпілого за дачу завідомо неправдивих показань), однак не всі з них відповідно містяться в санкціях кримінально-процесуальних норм. Для відокремлення кримінально-процесуальних санкцій необхідно враховувати три обставини: 1) до якої галузі відноситься норма права; 2) що є юридичною підставою її застосування; 3) чому завдається шкода порушенням норми.

Кримінально-процесуальна санкція не є обов'язковою частиною статті кримінального процесуального закону, оскільки в одній статті може міститися санкція за порушення декількох норм кримінального процесуального закону. Кримінально-процесуальні санкції можна класифікувати на види: правовідновлювальні – пов'язані з усуненням допущених порушень закону та поновлення законності шляхом скасування незаконного процесуального рішення; та каральні (штрафні) – пов'язані з настанням для конкретного суб'єкта кримінального процесу певних негативних наслідків.

Кримінально-процесуальні норми за характером правових приписів можуть бути поділені на: *уповноважуючі* (норми, що наділяють суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності певними процесуальними правами, надають їм певні повноваження, тобто мають дозвільний характер (ст. 93 КПК)); *зобов'язальні* (норми, що передбачають за певних умов конкретний вид поведінки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та зобов'язують діяти певним чином (ч. 1 ст. 214 КПК)); *заборонні* (норми, що зобов'язують суб'єктів кримінально-

---

кримінального процесуального права. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 року)*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 314-318.

процесуальної діяльності утримуватися від вчинення конкретних дій (ч. 2 ст. 11 КПК)).

Предмет і метод правового регулювання кримінального процесуального права. Кримінальне процесуальне регулювання визначається як специфічна форма юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що виникають, розвиваються, змінюються та припиняються у сфері кримінального судочинства.

У літературі немає єдиного підходу до сутності предмету правового регулювання кримінального процесуального права, який розглядається як: 1) діяльність (система дій) владних суб'єктів; 2) діяльність владних суб'єктів та система відносин, що виникають між суб'єктами, які ведуть процес, та учасниками процесу, окремими особами; 3) відносини, що виникають між суб'єктами, які ведуть процес, учасниками процесу та окремими особами.

В сучасних наукових дослідженнях виділяють такі *елементи предмету* правового регулювання у кримінальному процесі: основні (головні), другорядні і факультативні (додаткові). Основними елементами предмету регулювання є права, свободи і законні інтереси, другорядними елементами регулювання – кримінальні процесуальні відносини, кримінальна процесуальна діяльність, а факультативними – кримінальний процесуальний час і простір.²³

Предмет кримінального процесуального регулювання виконує певні функції, серед яких виділяють (*Т.О. Лоскутов*): демонстрування правових цінностей на певному етапі розвитку суспільства; перенесення окремих потреб людини до сфери кримінального процесуального регулювання; визначення змістовного наповнення кримінального процесуального регулювання; відмежування сфери кримінального процесуального регулювання від інших сфер правового регулювання.

При вивченні цього питання слід звернути увагу на те, що, предмет правового регулювання у кримінальному процесі тісно пов'язаний з такими категоріями кримінального процесуального регулювання, як «метод правового регулювання», «спосіб правового регулювання», «засіб правового регулювання», «тип правового регулювання», «механізм правового регулювання» та «режим правового регулювання».

У кримінально-процесуальному регулюванні використовується система методів правового регулювання як сукупність юридичних прийомів і засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання якісно однорідних, відособлених суспільних відносин і до його елементів в теорії права відносять: а) характер загального юридичного положення суб'єктів, тобто правоздатність, дієздатність, компетенцію, відносини між собою (підкореності, співпідкореності, рівноправ'я); б) характер підстав виникнення, зміни або припинення правовідносин, тобто юридичних фактів (догівір, рішення суду у цивільних справах, вирок, який є підставою для виникнення кримінально-

---

²³ Доклад.: Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. К.: Юридичний світ, 2016. 416 с.

виконавчих правовідносин); в) характер юридичних наслідків для суб'єкта права (позитивні, негативні, штраф, стягнення, пеня тощо).

Основним методом кримінально-процесуального регулювання є *імперативний метод*, що полягає у встановленні правила поведінки для суб'єктів права, зміст якого визначено джерелом права і не може змінюватися за розсудом суб'єктів. Незважаючи на це, *диспозитивним методом* можуть регулюватися дії не лише приватних суб'єктів кримінального процесу, але й процесуальних органів, які мають повноваження у визначених законом випадках на свій розсуд встановлювати правила не лише власної поведінки, але й поведінки підвладних їм суб'єктів (дискреційні повноваження).

Вказані методи можуть реалізовуватися шляхом: а) використання приписів (прямий обов'язок вчинити певні дії); б) встановлення заборон (прямий обов'язок не вчиняти певні дії); в) надання дозволів (право вчиняти певні дії за власним розсудом).

В літературі виділяється та активно досліджується ще один метод правового регулювання, який полягає в такому способі побудови відносин учасників процесу, коли при вирішенні найбільш значущих юридичних питань між ними стоїть незалежний та неупереджений арбітр, який одержав назву *судовий (арбітральний)*, або *змагальний*²⁴. Волевиявлення сторін, яке опосередковано думкою та волею арбітра, направлено одне до одного не «по горизонталі» (як при диспозитивному регулюванні) й не «по вертикалі» (що характерно для імперативного методу), а якби по дузі. В рамках цього методу зберігаються одночасно і рівність сторін, властива диспозитивності, й владний характер відносин, запозичений у імперативного методу. Арбітральний метод як би діалектично «знімає» низші методи, перетворюючи їх в якісно новий сплав. Даний метод – свого роду система стримувань та противаг у змагальному процесі. Таке правове регулювання приводить до появи трьохсуб'єктного правовідношення за участю суду²⁵.

2. Кримінально-процесуальні відносини, суб'єкти, об'єкти, зміст процесуальних правовідносин.

Кримінально-процесуальна діяльність суб'єктів кримінального процесу протікає у формі правовідносин, оскільки є правовою за своїм характером.

В теорії юридичного процесу існувала концепція єдиного (комплексного) процесуального відношення, яке складається з сукупності т.зв. елементарних відносин, що набула певного поширення перш за все у науці цивільного процесу. Прибічники цієї позиції до структури вказаного єдиного процесуального відношення включають і юридичні факти, які обумовлюють його розвиток від одного елементарного правового відношення до іншого.

Сьогодні правильною є концепція системної множинності процесуальних відносин, відповідно до якої кримінальне судочинство розглядається як сукупність відносно самостійних процесуальних правовідносин його суб'єктів. Множинний

²⁴ Доклад.: Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. СПб.: «Наука», 2000. С. 20; Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права: Монограф. Д.: Дніпроп. Держ. ун-т внутр. справ, 2006. С. 267-324.

²⁵ Доклад.: Смирнов А.В. Указ. соч. С. 21.

підхід до процесуальних відносин дозволяє зрозуміти цінність кожного окремого правового відношення.

Кримінально-процесуальними відносинами є врегульовані нормами кримінального процесуального права суспільні відносини, що виникають між учасниками кримінально-процесуальної діяльності, які мають процесуальні права та виконують процесуальні обов'язки.

До особливостей, що характеризують кримінально-процесуальні відносини можна віднести наступні: 1) мають тісний зв'язок з кримінально-правовими; 2) виникають у зв'язку з розслідуванням, судовим розглядом та вирішенням кримінальних справ; 3) мають коло специфічних суб'єктів правовідносин, які беруть участь лише у кримінально-процесуальних відносинах: слідчий, підозрюваний, обвинувачений тощо, які мають процесуальні права та обов'язки; 4) одним з суб'єктів правовідносин є державний орган або посадова особа (процесуальний орган), уповноважені кримінальним процесуальним законом на ведення кримінального процесу; 5) носять владний характер, оскільки один із суб'єктів правовідносин щодо іншого наділений владними повноваженнями, зокрема, щодо застосування заходів процесуального примусу.

Структурно кримінально-процесуальні, як і будь-які інші, правовідносини складаються з трьох елементів: об'єкта, суб'єктів та змісту правовідносин, які характеризуються певними особливостями.

Об'єктом кримінально-процесуальних відносин, як правило, виступає поведінка суб'єктів кримінального процесу.

Суб'єктами кримінально-процесуальних відносин можуть бути лише передбачені кримінально-процесуальними нормами особи.

Зміст кримінально-процесуальних відносин слід розглядати в двох аспектах: формальний (юридичний) зміст правовідносин – встановлені кримінальним процесуальним законом права і обов'язки суб'єктів правовідносин, а також фактичний зміст – конкретні процесуальні дії, що вчинюються суб'єктами кримінально-процесуальних відносин. Розмежування змісту правовідносин на фактичний та юридичний елементи, відповідно до якого під фактичним змістом правовідносин розуміються реально здійснювані учасниками правовідносин дії, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. До юридичного змісту включається традиційне його визначення як сукупності прав і обов'язків їх учасників, як можлива їх поведінка. Це пояснює особливості кримінально-процесуальних відносин, які є формою існування кримінально-процесуальної діяльності, і складності їх розмежування з юридичними фактами, з якими пов'язується поява правовідносин, їх зміна і припинення. Цілком слушною є думка про те, що в правових відносинах зміст права (виражений в якості корелятивних прав та обов'язків) переходить у форму. Безпосереднім (фактичним) змістом правовідносин є поведінка суб'єктів, що беруть в них участь, які володіють правами та несуть обов'язки.

Правовідносини виступають одним з основних фундаментальних понять правової науки та правозастосовної практики, будучи тією формою, в якій абстрактна норма права набуває свого реального буття, утілюючись в реальних

суспільних відносинах, але реальне буття ця норма набуває у правовідносинах завдяки юридичному факту. В теорії кримінального процесу ведеться дискусія з питання про зв'язки кримінально-процесуальних відносин і юридичних фактів, зокрема щодо включення юридичних фактів до складу кримінально-процесуальних відносин як четвертого елемента.

Основним кримінально-процесуальним фактом є процесуальні дії та рішення, які одночасно входять до фактичного змісту кримінально-процесуальних відносин, а тому виносити їх за межі структури правовідносин не має сенсу. Однак, кримінально-процесуальні факти виходять за межі впливу власне на стан самих правовідносин і породжують, змінюють або припиняють в суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності їх процесуальну правосуб'єктність.

З точки зору концепції множинності кримінально-процесуальних відносин самотійний розгляд кожного відношення не дозволяє включати до нього юридичні факти. Так, наприклад, подання особою заяви про злочин викликає процесуальне відношення між слідчим або прокурором і заявником з розгляду вказаної заяви, за результатами якого можливе прийняття рішення про внесення даних до ЄРДР, яке вже розглядається як юридичний факт для виникнення правовідносин з розслідування кримінального правопорушення. Таким чином, для різних правовідносин (в залежності від їх послідовності) одна й та ж обставина може бути фактичним змістом (результатом правовідносин) і юридичним фактом.

Таким чином, під юридичними фактами у кримінальному провадженні слід розуміти передбачені нормами кримінального процесуального права конкретні соціальні обставини, що встановлюються в межах певної кримінально-процесуальної форми, з якими пов'язується виникнення встановлених вказаними нормами правових наслідків, у тому числі виникнення, зміни, призупинення, припинення або відновлення процесуальних правовідносин, набуття учасниками кримінально-процесуальної діяльності процесуальної правосуб'єктності (І.І. Сливич).

Юридичні факти в кримінальному процесі України характеризуються такими галузевими рисами: а) визначеність нормами кримінального процесуального права; б) подвійний характер змісту, у зв'язку з включенням до нього разом з власне процесуальними фактами й фактів матеріально-правового характеру; в) невід'ємність від встановленої кримінальним процесуальним законом кримінально-процесуальної форми; г) необхідність повного, своєчасного та достовірного встановлення юридичних фактів у передбаченій законом процесуальній формі.

В кримінальному процесі підлягають встановленню дві групи юридичних фактів: *матеріально-правові* (кримінально-правові, а) пов'язані з кваліфікацією діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа, б) пов'язані з призначенням винуватій особі покарання або звільнення її від кримінальної відповідальності чи покарання; *цивільно-правові*, пов'язані з вирішенням заявленого під час кримінального провадження цивільного позову) та *кримінально-процесуальні*, пов'язані з рухом справи, застосуванням певних кримінально-процесуальних

засобів (проведенням слідчих (розшукових) дій, застосуванням запобіжних заходів тощо).

3. Поняття, види джерел кримінального процесуального права.

Поняття «джерело права» розглядається у двох значеннях, як джерело, з якого норма черпає свій зміст, чи ту форму, в якій чинна правова норма виражена. Залежно від цього говорять про джерела права у матеріальному, ідеологічному і формальному (юридичному) змісті.

Матеріальні джерела права – це суспільні відносини, соціальні інтереси і потреби, що виражаються у соціально-обґрунтованих домаганнях на нормативно-правове їх закріплення. Ідеологічні джерела – це уявлення про право у свідомості людей. Зовні вони можуть виявлятися в існуючих наукових положеннях, концепціях, авторських проектах законів і т.п. І, нарешті, формальні (юридичні) джерела права – це акти компетентних державних органів, що встановлюють або санкціонують норми права; зовнішні форми вираження правотворчої діяльності держави, за допомогою яких воля законодавця стає обов'язковою для виконавця.

Формальні (юридичні) джерела права в теорії права набули визначення ще як форма права. Юридична наука розрізняє зовнішню та внутрішню форми права, як способу організації права. Під внутрішньою розуміється структура права, система елементів (нормативні приписи, інститути, галузі). Під зовнішньою – комплекс джерел, які формально закріплюють правові явища, що дозволяють адресатам правових встановлень ознайомитися з їх реальним змістом та користуватися ними.

У сучасному правознавстві широко використовується термін «правова доктрина». Як зазначається в літературі, він є багатоаспектним та не отримав сталого однозначного розуміння серед науковців та практиків. Це поняття використовується в трьох значеннях: 1) в загальноправовому аспекті – розуміють юридичну науку загалом або домінуючі правові концепції та теорії, що існують у суспільстві; 2) у державно-правовому аспекті – вживається для позначення офіційно визнаного державою документа концептуального характеру; 3) у спеціально-юридичному розумінні – позначаються наукові думки, погляди знаних фахівців у галузі права, які містяться в наукових текстах.²⁶

Основними джерелами кримінального процесуального права виступають нормативно-правові акти – прийняті уповноваженим державними органами у межах його компетенції офіційні письмові документи, які встановлюють, змінюють чи скасовують норми права, мають загальний чи локальний характер та застосовується неодноразово.

Нормативні акти знаходяться між собою в суворій ієрархічній співвідпорядкованості, від якої залежить юридична чинність того або іншого документа. Найважливіше значення серед них (як джерел права) займає закон (в тому числі Основний – Конституція).

Закони, що визначають порядок кримінального провадження, можна поділити на три групи 1) Конституція України, де закріплені принципи судового

---

²⁶ Доклад. див.: Капліна О.В. Вступне слово: «Національна доктрина національного процесуального права». Право України. 2019. С. 11-16.

провадження, які мають особливе політичне та юридичне значення; 2) Кримінальний процесуальний кодекс – кодифікований акт, в якому зібрані воедино та призведені в систему приписи кримінального процесуального права; 3) інші закони, які видані у відповідності до Конституції України та КПК.

КПК визначає елементи кримінального процесуального законодавства України: Конституція України; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; КПК, інші закони (ч. 2 ст. 1 КПК).

Проте даний перелік не може розглядатись як вичерпний та такий, що визначає всю систему джерел кримінального процесуального права. Теза, відповідно до якої єдиним джерелом кримінального процесуального права може бути лише закон, довгий час була своєрідною аксіомою кримінально-процесуальної науки. І якщо сама ідея множинності джерел права раніше категорично заперечувалася, то зараз багато авторів визнають полінормативність кримінально-процесуального регулювання²⁷.

При здійсненні кримінального провадження необхідно враховувати положення та роз'яснення, що містяться у рішеннях та висновках КСУ. Рішення ЄСПЛ також мають розглядатись як джерела кримінального процесуального права.

Крім того, важливе значення для кримінального провадження та правильного застосування норм кримінального процесуального права мають також підзаконні нормативно-правові акти, у яких можуть міститися кримінально-процесуальні норми, які конкретизують положення КПК і законів України про кримінально-процесуальну діяльність, але не суперечать їм.

Таким чином, говорячи про джерела кримінального процесуального права, необхідно вести мову про систему джерел, як єдину, цілісну, доцільно й ієрархічно організовану систему нормативних актів, що регулюють кримінально-процесуальні відносини, що є за своєю суттю динамічною та яку складають: Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, КПК, інші закони, судова практика, а саме: рішення КСУ, рішення ЄСПЛ, рішення ВС, ВС України та ВССУ, підзаконні нормативно-правові акти та правовий звичай.

Першооснову джерел кримінального процесуального права та законодавства складає *Конституція України*. Відповідно до ст. 8 в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

В Конституції України відображені основні засади судочинства, в тому числі і кримінального. Так, в ст. 129 передбачено, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права, а основними засадами судочинства є: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2)

---

²⁷ Доклад. див.: Дроздов О.М. Джерела кримінально-процесуального права України: Монографія. Х.: Видавець ФО-Вапнярчук Н.М., 2008. 208 с.

забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення.

Конституція встановлює гарантії від необґрунтованого застосування засобів державного примусу.

Безспірним здобутком Конституції є детальне розроблення розділу про права, свободи та обов'язки людини і громадянина з урахуванням вимог міжнародних правових актів з прав людини, прийнятих у різний час міжнародними організаціями. У Конституції закріплено правові засоби їх захисту, більшість з яких може розглядатися як процесуальні гарантії прав учасників кримінального процесу. Так, згідно зі ст. 28 Конституції ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню; жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам. Ст. 29 передбачено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставі та в порядку, встановленому законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його припинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід. Обґрунтованість останнього протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Тією ж статтею передбачено, що кожному заарештованому чи затриманому має бути надана можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Згідно з ст. 30 Конституції не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. Без рішення суду проведення цих процесуальних дій можливе лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. Ст. 31 Конституції передбачена гарантія таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. З метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінального правопорушення, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо, зняття інформації з каналів зв'язку можливе лише за рішенням суду у випадках, передбачених законом.

Норми Конституції є нормами прямої дії, і слідчий, прокурор або суд (суддя, слідчий суддя) можуть безпосередньо застосовувати норми Конституції, коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом; б) коли закон, що діяв до набрання законної сили Конституцією або прийнятий після цього, суперечить їй; в) коли правовідносини, розглянуті судом, законом України не врегульовані, а нормативно-правовий акт, прийнятий

Верховною Радою або Радою Міністрів АРК, суперечить Конституції України; г) коли укази Президента України, які внаслідок їхнього нормативно-правового характеру підлягають застосуванню при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України²⁸.

Міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Згідно зі ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. При цьому, якщо міжнародним договором України, що набув чинності у встановленому порядку, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про міжнародні договори України»). Аналогічну норму містить і ч. 4 ст. 9 КПК: у разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана ВР, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Україною укладено та ратифіковано значну кількість міжнародних договорів, які стосуються фундаментальних стандартів прав людини, у т.ч. і у сфері кримінального судочинства (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання 1984 р.); щодо боротьби із міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру (Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. і 1996 р., Конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 р.); щодо забезпечення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р.; Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 р.; Європейська конвенція про передачу провадження в кримінальних справах 1972 р.; Конвенція ООН про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом 1990 р. та ін.).

КПК як джерело кримінального процесуального права. 13 квітня 2012 року Верховною Радою України був прийнятий новий КПК України, який став результатом процесу реформування кримінального процесуального законодавства України, що тривав майже двадцять років. Новий КПК суттєво змінив всю концепцію кримінального провадження, здійснивши таким чином перехід до сучасних, цивілізованих форм змагального процесу.

Можна виділити наступні нові риси кримінального провадження. КПК створив таку систему, процедуру кримінального провадження, пріоритетним завданням якої є захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень. В КПК визначений порядок кримінального переслідування та обвинувачення, який направлений на забезпечення невідворотності покарання, якщо вина обвинуваченого доведена, та в той же час на захист особи від незаконних та необґрунтованих звинувачень, обмеження її прав та свобод (так в ст. 2 КПК зазначено, що кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, має бути

---

²⁸ Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.96 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» (п.2). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>

притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не повинен бути обвинувачений або засуджений).

Відповідно до завдань кримінального провадження визначені його засади (принципи). Виділення в КПК спеціальної глави «Засади кримінального провадження» (глава 2) підкреслює, які саме норми КПК, що ґрунтуються на Конституції України, визначають становище особи в кримінальному процесі, забезпечують її конституційні права та свободи. В КПК втілені положення Конституції про презумпцію невинуватості, забезпечення права на захист кожного громадянина, судовий порядок застосування запобіжних заходів (рішення щодо яких приймається слідчим суддею), провадження певних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за рішенням слідчого судді, проведення судового розгляду виходячи з рівності сторін та змагальності кримінального провадження.

В КПК більш чіткого розмежуванні процесуальні функції. Визначені повноваження суду (слідчого судді) та сторін кримінального провадження як під час досудового розслідування, так і в судових стадіях кримінального процесу. Функції обвинувачення, захисту та правосуддя (судового розгляду) відокремлені одна від одної, та не можуть покладатися на одного й того ж суб'єкта. Підкреслюється особливе місце суду як органу судової влади, на який покладений обов'язок вирішити справу по суті, не виступаючи при цьому ні на стороні обвинувачення, ні на стороні захисту, саме тому суд позбавлений права повертати справу на додаткове розслідування.

Значно розширені диспозитивні права громадян, оскільки прийняття цілого ряду рішень залежить саме від їх бажання (наприклад, значно розширений перелік злочинів, що віднесені до приватного обвинувачення).

Суттєві новели стосуються провадження в суді першої інстанції. Так, КПК передбачає особливі порядки провадження, а саме: 1) спрощене провадження щодо кримінальних проступків та 2) провадження в суді присяжних.

КПК ввів раніше не відомий для України інститут угод у кримінальному провадженні, де чітко визначені види угод, які можуть бути укладені (угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості).

Вперше КПК містить спеціальну главу, що регламентує кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб. Мова йде про осіб, статус яких дає право на певні гарантії при кримінальному провадженні, особливості якого полягають в особливому порядку повідомлення про підозру, притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і обрання запобіжного заходу, інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжного заходу, ухвалення вироку.

Значних змін зазнав розділ КПК щодо міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (регламентовано всі форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, а саме: міжнародна правова допомога; видача осіб (екстрадиція); перейняття кримінального провадження; передача засуджених осіб; визнання та виконання вироків іноземних держав).

КПК є базовим нормативним актом, що комплексно регулює кримінально-процесуальні відносини та містить дві частини Загальну і Особливу. Загальну частину становлять два розділи: перший – «Загальні положення» та другий – «Заходи забезпечення кримінального провадження». В Загальній частині містяться правила, що мають значення для всіх стадій кримінального провадження та стосуються всіх суб'єктів кримінального процесу. Особливу частину КПК складають III-IX розділи. Положення Особливої частини КПК охоплюють порядок здійснення кримінального судочинства, починаючи зі стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень (злочинів і кримінальних проступків) і закінчуючи провадженням з перегляду судових рішень, а також особливі порядки кримінального провадження; виконання судових рішень; відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження та основні положення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

При застосуванні норм, що регулюють повноваження, права, порядок провадження в окремих стадіях необхідно звертатися до «Загальних положень», які разом з конкретними нормами повинні забезпечити відповідність правозастосовної діяльності закону. Також необхідно враховувати й визначення основних термінів та понять, які містяться в ст. 3 КПК.

Джерелами кримінального процесуального права України є й *інші закони України*. Слід зазначити, що у Конституції встановлено обов'язковість регламентації окремих питань, пов'язаних із кримінальним провадженням, саме законами України. Так, п.п. 1, 14 ч. 1 ст. 92 Конституції встановлюють, що виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури.

До інших законів, які регламентують порядок здійснення кримінального провадження, належать, зокрема закони: «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру»; «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про Національну поліцію», «Про службу безпеки України», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про судову експертизу», «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»; «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними», «Про безоплатну правову допомогу» тощо. При цьому важливо, що відповідно до ч. 3 ст. 9 КПК закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК.

Рішення КСУ як джерела кримінального процесуального права. КСУ приймає рішення та дає висновки щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів ВР України, актів Президента

України, актів КМ України, правових актів ВР АРК, відповідності Конституції чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до ВР України для надання згоди на їх обов'язковість; офіційного тлумачення Конституції та законів України та інші (ст. 150 Конституції України), а також здійснює офіційне тлумачення Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України (п. 9 ст. 7 ЗУ «Про Конституційний Суд України»).

Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення (ст. 91 ЗУ «Про Конституційний Суд України»).

Встановлена КСУ неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, відповідно до ст. 459 КПК є підставою для перегляду судових рішень, що набрали законної сили, за виключними обставинами.

У рішеннях КСУ містяться також правові позиції, в яких тлумачаться окремі норми, що регулюють кримінальну процесуальну діяльність та в подальшому використовуються у правозастосовній діяльності.

*Рішення ЄСПЛ як джерела кримінального процесуального права*²⁹. Відповідно до ЗУ «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р., Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 25 Конвенції щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та ст. 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» (2006) зобов'язує суди застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Подібну норму містить і ч. 5 ст. 9 КПК, яка указує, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Крім того, законодавець зобов'язує застосовувати принцип верховенства права у кримінальному провадженні з урахуванням практики ЄСПЛ (ч. 2 ст. 8 КПК).

Встановлення ЄСПЛ, який є міжнародною установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні

---

²⁹ Див.: Гловюк І.В. Використання практики Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні : навчально-методичний посібник / І.В. Гловюк, М.М. Стоянов, В.А. Завтур. Одеса : Юридична література, 2017. 224 с.; Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: К.І.С., 2010. 576 с.; Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

даної справи судом є підставою згідно ст. 459 КПК для перегляду судових рішень, що набрали законної сили за виключними обставинами.

Студентам слід мати на увазі, що доступ до рішень ЄСПЛ забезпечено за допомогою офіційної бази даних ЄСПЛ «HUDOC» на сайті Суду – www.echr.coe.int. Крім того, можна звертатися до ресурсів із перекладами рішень ЄСПЛ щодо України та інших країн українською мовою, їх стислих викладів – сайт Міністерства юстиції України (https://minjust.gov.ua/cat_9329), сайт Верховного Суду ([http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents))).

Рішення Верховного Суду як джерела кримінального процесуального права. Верховний Суд відповідно до ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» є найвищим судом у системі судоустрою України (розпочав роботу з 15.12.2017 р.) та забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Важливими з точки зору забезпечення однакового застосування норм кримінального процесуального права судами є рішення, ухвалені Великою Палатою ВС та касаційним кримінальним судом, який діє у складі ВС³⁰.

Підзаконні нормативно-правові акти. Як джерела кримінального процесуального права мають розглядатись і відомчі нормативні акти ГПУ, СБУ, НАБУ, НП та інші, в яких можуть міститись кримінально-процесуальні норми. Наприклад, наказом ГПУ від 06.04.2016 р. № 139 за погодженням з МВС, СБУ та Державною податковою службою України створено ЄРДР та затверджено Положення про ЄРДР; Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генерального прокурора України, міністра Внутрішніх справ України, головою Служби безпеки України, головою Адміністрації державної прикордонної служби України, міністром Фінансів України, міністром юстиції України 16.11.2012 р.

При цьому нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК.

Правовий звичай мав переважне значення у період становлення права. Він являє собою правило поведінки, що склалося історично зважаючи на постійну повторюваність у плинні тривалого часу, і санкціоноване державою як загальнообов'язкове. У сучасній Україні правовий звичай як джерело права майже не застосовується. У галузі кримінального процесуального права ознаки правового звичаю зберіглися в окремих обрядових елементах судочинства.

В ч. 6 ст. 9 КПК передбачено, що у випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК, тобто це положення підтверджує можливість застосування у кримінальному процесуальному праві процесуальної аналогії.

Підставою застосування аналогії є наявність прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві, яку необхідно подолати при здійсненні

---

³⁰ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України: постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду / наук. ред. І.В. Гловюк, М.І. Пашковський, Д.В. Пономаренко. Одеса, 2019.

кримінального провадження, адже жодне законодавство не в змозі охопити все різноманіття суспільних відносин, які потребують правового регулювання. Тому в практиці правозастосування виникають явища, які мають юридичний характер, але не знаходяться в сфері правового регулювання. Це і є прогалина в праві, під якою розуміється відсутність в діючій системі законодавства норми права, відповідно до якою має вирішуватися питання, яке потребує правового регулювання.

Прогалини в праві виникають з таких причин: в силу того, що законодавець не зміг охопити формулюваннями нормативного акту всіх життєвих ситуацій, які потребують правового регулювання; в результаті недоліків юридичної техніки; в наслідок постійного розвитку суспільних відносин.

В юридичній літературі виділяють так зване «кваліфіковане мовчання в праві» – законодавець свідомо не надає відповідним фактичним ситуаціям юридичного значення. Це стосується ситуацій, які не охоплюються вичерпним переліком цілей, підстав, мотивів та умов прийняття тих чи інших процесуальних рішень. В цій ситуації законодавець залишає питання відкритим, доручаючи правозастосовнику самому розібратися в даній ситуації.

У процесі правозастосування найчастіше зустрічаються прогалини в законодавстві та законі. Для попередження виникнення прогалин в праві правотворчий орган повинен забезпечити максимальне охоплення та максимальну універсальність прийнятої норми, виключаючи можливість колізії з іншими нормами. Якщо ж прогалина в кримінальному процесуальному праві виникає, необхідно доповнити прогальну норму або прийняти відсутню.

В науці та юридичній практиці прийнято виділяти два основних прийоми подолання прогалин в правозастосовній діяльності: аналогія закону та аналогія права, проте поряд з цим, характеризуючи способи подолання прогалин в праві, виділяють ще й міжгалузеву аналогію (субсидіарне застосування права)³¹. Не зважаючи на те, що дана аналогія може розглядатись і як різновид аналогії закону, все ж таки більш доцільним, на наш погляд, є її виділення саме в самостійний вид.

Аналогія закону полягає в тому, що при вирішенні конкретної ситуації при відсутності правової норми використовується близька правова норма; міжгалузєва аналогія (субсидіарне застосування права) застосовується, коли для вирішення конкретної ситуації за відсутності правової норми використовується правова норма іншої галузі права; і, нарешті, аналогія права – це, коли для вирішення конкретної ситуації за відсутності правової норми використовуються загальні принципи права та справедливості³².

Подолання прогалин в кримінальному процесуальному праві характерно тим, що правозастосувальник може тільки встановити прогалину в праві (як і законодавець), а заповнити її може лише законодавець. Законодавчий процес подолання прогалин складається з двох частин: установлення прогалин в праві і

---

³¹ Див.: Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2009. С. 102-103; Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 595-597.

³² Оборотов Ю.М. Вказ. праця. С. 102-103).

заповнення прогалин в праві; в правозастосувальний – у встановленні прогалини і застосуванні аналогії.

Прикладом застосування аналогії закону може слугувати наступне. В ст. 314 КПК (яка регламентує порядок підготовчого судового провадження) не передбачено, яким чином має діяти суд у разі, коли буде з'ясовано, що обвинувачений захворів, унаслідок чого його явка буде неможливою протягом досить довгого часу, або переховується від суду і місце його перебування невідоме. В такому випадку доцільно застосувати аналогію закону та керуватися ст. 335 КПК, тобто ухвалити рішення про зупинення провадження³³.

В ч. 5 ст. 128 КПК зазначається, що у випадках, коли процесуальні відносини, які виникли у зв'язку з цивільним позовом (який може бути заявлений у кримінальному провадженні), не врегульовані КПК, до них застосовуються норми ЦПК за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства, тобто по суті в даному випадку мова йде про міжгалузеву аналогію.

Законодавець для подолання кримінально-процесуальної прогалини виконує діяльність, яка тісно пов'язана із правотворчістю: встановлює прогалину; використовує законодавчу ініціативу; перевіряє обґрунтованість законодавчого представлення; робить проект нормативного акту (норми); приймає нормативний акт (норму).

В КПК умови застосування аналогії не передбачені, проте, щоб застосування аналогії не призвело до порушення принципу законності, слід додержуватися таких правил: 1) передбачений процесуальним законом випадок повинен бути подібним до того, до якого закон застосовується за аналогією; 2) воно не в якому разі не може вести до обмеження процесуальних прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, або до покладення на них не передбачених законом обов'язків; 3) не допускати вчинення органами досудового розслідування, прокуратурою і судом процесуальних дій, не передбачених нормами процесуального закону. Також в літературі зазначається, що аналогія не може застосовуватися до тих відносин, на врегулювання яких шляхом аналогії існує пряма заборона законодавця; заповнення прогалин має відбуватися у чіткій відповідності до Конституції України, чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких дана ВР України, тих завдань, які стоять перед кримінальним судочинством, а також принципами кримінального процесу; застосування аналогії можливе, якщо не порушуються права людини в кримінальному судочинстві, і для того, щоб забезпечити дотримання гарантованих особі Конституцією або іншими законами прав; застосування аналогії кримінально-процесуального закону неприпустиме, коли закон формулює положення, що є винятком із загального правила провадження у кримінальній справі, якщо в самих нормах чітко окреслюється сфера їх дії, встановлюються межі застосування конкретних норм³⁴.

³³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов. Х.: Одиссей, 2013. С. 606.

³⁴ Капліна О. До питання про аналогію кримінально-процесуального закону. *Юридична Україна*. 2005. № 1. С. 57-59.

Таким чином, аналогія у кримінальному процесі є способом врегулювання кримінально-процесуальних відносин, які виникли у процесі кримінально-процесуальної діяльності, але не передбачені кримінальним процесуальним законодавством, за дотриманням певних умов.

4. Дія кримінального процесуального законодавства в у просторі, в часі та за колом осіб.

Кримінальним процесуальним законодавством України встановлено правила чинності КПК в просторі, в часі та за колом осіб.

Кримінальне провадження на території України здійснюється відповідно до норм КПК незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення. Чинність КПК України обмежена територією України.

Державною територією є земна поверхня, територіальні і внутрішні води, повітряний простір над ними, які перебувають під суверенітетом певної держави і на яких здійснюється державна влада. Склад території держави, тобто види її елементів, поділяється на групи: 1) реальна, фактична територія, кордони якої чітко визначені міжнародними договорами і внутрішнім законодавством; 2) квазі-територія, що постійно змінює свої розміри та конфігурацію. До складу фактичної державної території входять: сухопутна територія – це вся суша, що лежить у межах кордонів держави (по сухопутній території визначаються офіційні розміри держави, протяжність сухопутних і морських кордонів; водна територія; повітряний простір над сухопутною та водною територією, а також територіальним морем. До квазі-території входять: 1) військові кораблі й літальні апарати, а також морські й повітряні судна, що перебувають на некомерційній державній службі, незалежно від їхнього місцезнаходження; 2) торговельні морські й повітряні судна під прапором даної держави, що перебувають у відкритому морі або в повітряному просторі над відкритим морем; 3) космічні об'єкти, що належать державі; 4) трубопроводи й підводні кабелі; 5) нафтові й інші добувні вишки у відкритому морі; 6) території дипломатичних представництв і консульств.

Склад території України визначено законодавством України, зокрема у ЗУ «Про державний кордон», міжнародними договорами України (Конвенцією ООН з морського права 1982 р. тощо), конкретизовано у Кодексі України про надра, Земельному, Водному та Повітряному кодексах.

Державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору. У структурі державної території України виділяються: 1) суша, море, ріки, озера та інші водойми, надра землі в межах кордонів України, а також повітряний простір над сушею і водним простором, у т.ч. й над територіальними водами (територіальним морем); 2) військові кораблі, приписані до портів на території України, які перебувають під прапором України у відкритому морі, у територіальних водах іншої держави або портах іншої держави; 3) невійськові кораблі, які перебувають під прапором України у відкритому морі; 4) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України перебувають у відкритому повітряному просторі,

у повітряному просторі або на аеродромі іншої держави; 5) невійськові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України перебувають поза її кордонами у відкритому повітряному просторі. Військові кораблі та військові повітряні судна на території іноземної держави користуються правом екстериторіальності.

Екстериторіальна дія кримінального закону України проявляється у ч. 2 і 3 ст. 4 КПК і стосується здійснення провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених а) на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном; б) на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні; в) на території іншої держави стосовно особи з особового складу Збройних Сил України, який перебуває за межами України (якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, передбачено поширення юрисдикції України на такий особовий склад).

При виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземної держави в межах міжнародного співробітництва застосовуються положення КПК України. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватись іноземне законодавство, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВРУ, або, за відсутності такого договору, за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України.

Ст. 5 КПК встановлено правила чинності КПК України у часі. Так, передбачається застосування під час кримінального провадження норм КПК, які є (були) чинними на момент початку виконання відповідної процесуальної дії або прийняття відповідного процесуального рішення. Застосовується та кримінальна процесуальна норма, що діє на момент виникнення, зміни або припинення процесуальних правовідносин. Тобто, якщо під час кримінального провадження змінюється кримінальна процесуальна норма, що регулювала виникнення певних правовідносин, надалі – з моменту набрання змінами чинності – застосовується нова редакція даної норми. При цьому нова норма не може обмежувати обсяг прав і свобод особи, яка до набрання цією нормою законної сили була залучена до кримінального провадження і користувалася цими правами і свободами.

Відповідно до ст. 58 Конституції України закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Дію нормативно-правового акту в часі слід розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом законної сили і припиняється з втратою ним законної сили, тобто застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого ці події настали або мали місце.

При вирішенні питання про чинність кримінальної процесуальної норми, необхідно виходити з моменту набуття чинності такої норми і втратою нею чинності. Допустимість доказів визначається положеннями КПК, які були чинними на момент їх отримання.

Правила чинності КПК України за колом осіб встановлено ст. 6 КПК. Кримінальне провадження за правилами КПК України здійснюються щодо будь-якої особи, виняток із цього правила складає провадження щодо окремої категорії осіб відповідно до гл. 37 КПК.

За колом осіб кримінальний процесуальний закон застосовується у справах про кримінальні правопорушення щодо: громадян України; іноземців (за винятком осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканості); осіб без громадянства.

Кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичних імунітетом, може здійснюватися за правилами КПК України лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення кримінального процесуального права України.
2. Що розуміють під предметом кримінального процесуального регулювання?
3. Які основні методи правового регулювання в кримінальному процесуальному праві України?
4. В чому полягають особливості санкцій кримінально-процесуальних норм?
5. Визначте систему джерел кримінального процесуального права України.
6. Визначте юридичну природу рішень та висновків Конституційного Суду України.
7. Яке значення мають рішення Європейського суду з прав людини?
8. Назвіть підзаконні нормативно-правові акти, які містять норми кримінального процесуального права.
9. Наведіть приклади застосування норм кримінального процесуального права за аналогією.
10. В чому особливості дії кримінального процесуального законодавства у часі?
11. Стосовно якої категорії осіб застосовується особливий порядок кримінального провадження і чому?
12. В чому особливості застосування кримінального процесуального законодавства України до осіб, які користуються дипломатичним імунітетом?
13. Визначте поняття та значення кримінально-процесуальних гарантій.

Рекомендована література:

1. Конвенція ООН з морського права від 10.12.1982 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057
2. Віденська конвенція про консульські зносини від 24.04.1963 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047
3. Закон України «Про Державний кордон України» від 04.11.1991 № 1777-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-124>.
4. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 р. № 3671-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>
5. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>
6. Указ Президента України від 10.06.1997 р. № 503/97 « Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503/97>

7. Гловюк І.В. Використання практики Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні : навчально-методичний посібник / І.В. Гловюк, М.М. Стоянов, В.А. Завтур. Одеса : Юридична література, 2017. 224 с.
8. Грошевой Ю.М., Каплина О.В. Новый этап развития уголовно-процессуального законодательства Украины. *Уголовное судопроизводство*. 2013. № 1.
9. Деякі міркування щодо можливості класифікації норм кримінального процесуального права. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Правове життя сучасної України» (17 травня 2019 р., м. Одеса)*. У двох томах Т. 2. С. 314-319.
10. Дроздов О.М. Джерела кримінально-процесуального права України: Монографія. Х.: Видавець ФО-Вапнярчук Н.М., 2008. 208 с.
11. Дроздов О. Кримінально-процесуальний механізм зворотної дії кримінального закону у часі. *Юрид. вісн. України*. 2006. 7-13 жовт. С. 7.
12. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. К.: Алерта, 2014. 488 с.
13. Каплина О. Правозастосовне тлумачення норм кримінального процесуального права: монографія. Харків: Право, 2008. 296 с.
14. Каплина О.В. Вступне слово: «Національна доктрина національного процесуального права». *Право України*. 2019. С. 11-16.
15. Касапоглу С.О. Реалізація норм кримінального процесуального права: монограф. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2018. 306 с.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду / наук. ред. І.В. Гловюк, М.І. Пашковський, Д.В. Пономаренко. Одеса, 2019. 960 с.
17. Кучинська О., Циганюк Ю. Система міжнародних стандартів прав людини у кримінальному процесі України. *Право України*. 2019. С. 50-64.
18. Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права: Монограф. Д.: Дніпроп. Держ. ун-т внутр. справ, 2006. 352 с.
19. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки): монографія, ч. 1: Загальні положення і досудове провадження. Київ: Істина, 2012. 288 с.
20. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. К.: Юридичний світ, 2016. 416 с.
21. Лукашкіна Т.В. Деякі міркування щодо можливої класифікації норм кримінального процесуального права. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 року)*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т.2. С. 314-318.
22. Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: К.І.С., 2010. 576 с.
23. Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: Структура і система. Х.: Арсіс, 2002. 160 с.
24. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія; за ред. В.В. Луцика та В. І. Самаріна. Харків : Право, 2018. 792 с.
25. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
26. Щериця С. Дія кримінального процесуального закону у часі. *Підприємництво, право і господарство*. 2012. №10. С. 125-127.
27. Шило О.Г. Проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу. *Вісн. Нац. акад. прав. Наук України*. 2016. № 2. С. 109-122.

Тема 3. Засади кримінального провадження (принципи кримінального процесу).

1. Поняття і значення засад кримінального провадження (принципів кримінального процесу). Система засад кримінального провадження (принципів кримінального процесу).

Питанням засад кримінального провадження (принципів кримінального процесу) в юридичній літературі приділяється велика увага. Крім того, дане визначення викликає дискусію серед вчених – юристів відносно вживання терміну «принцип» та «засада»³⁵. Оскільки, у ст. 7 КПК вживається термін «засади кримінального провадження», а далі, наприклад, розкриваючи зміст верховенства права законодавцем вжито поняття «принцип». Вважаємо, за доцільне погодитися з вченими-юристами, які ототожнюють поняття «принцип» та «засада»³⁶.

Слід зазначити, що в юридичній літературі сформульовано різні дефініції засад (принципів) кримінального провадження.

Загальновизнано, що для того, щоб окреме правове положення могло вважатися засадою (принципом) кримінального провадження, воно має відповідати ряду пропонованих до засад (принципів) кримінального провадження вимог.

На нашу думку, засадами (принципами) кримінального провадження є доктринально обґрунтовані основні правові положення, які відображають предмет і метод кримінального процесуального регулювання, демократичну природу кримінального процесу, визначають сутність і структуру його проваджень, стадій та інститутів, спрямовують кримінальну процесуальну діяльність на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством. При цьому критеріями визначення засад (принципів) кримінального провадження є: загальнообов'язкова нормативність; доктринальна обґрунтованість; загальний, фундаментальний характер правових положень; спрямованість на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством; відбиття предмета й методу кримінально-процесуального регулювання; відбиття демократичної природи кримінального провадження; відбиття сутності й структури проваджень, стадій та інститутів кримінального процесу; можливість реалізації в усіх, декількох або одній кримінально-процесуальній стадії; порушення

---

³⁵ Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. С.34-35

³⁶ Галаган О.В., Письменний Д.П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167-172.; Кримінальний процес: підручник. За ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Право, 2018. С.64-65; Навроцька В.В. Поняття принципу (засади) кримінального процесу. Л.: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. Вип. 48. С. 304-311; Нор В.Т. Верховенство права як засада (принцип) кримінального провадження за новим КПК України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали IV міжн. наук. – практич. конф., присвяченої 95-річчю з дня народження проф. М.В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року)*. Одеса, 2012. С. 417. 420 с.; Мамка Г.М. Засади кримінального провадження. Монографія. К.: Грета, 2018. С. 8-9.

якого-небудь принципу, яке тягне застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності або заходів захисту³⁷.

Значення засад кримінального провадження (принципів кримінального процесу) полягає в тому, що вони є: гарантією дотримання прав і законних інтересів особи у кримінальному провадженні; виступають гарантією прийняття законних і обґрунтованих рішень у кримінальному провадженні; вони забезпечують однакове формулювання норм кримінального процесуального права; засобом, врегулювання та розв'язання питань, щодо яких є прогалини у кримінальному процесуальному праві; підґрунтям для вирішення суперечностей, які виникають під час кримінального провадження.

Всі засади (принципи) кримінального провадження тісно пов'язані між собою, постійно взаємодіють один з одним, зберігаючи при цьому свою власну цінність для побудови і ходу процесу. Перебуваючи у тісній взаємодії, жоден із них не суперечить і не перешкоджає виконанню або дотриманню інших. Система принципів кримінально-процесуального права України має об'єктивний характер і являє собою єдину, нерозривну, взаємопов'язану, взаємообумовлену цілісність.

Стаття 129 Конституції України закріплює основні засади судочинства це: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення. Також деякі засади відображені в інших нормах Конституції України (ст.ст. 8, 28, 29, 30, 31 та ін.).

Законодавець закріпив систему основних засад кримінального провадження, до яких відносяться: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права

---

³⁷ Алєнін Ю.П., Волошина В.К. Поняття та система принципів кримінального провадження. [Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія". 2014. Т. 14. С. 78-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2014_14_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2014_14_9)

на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Підставою для об'єднання певних фундаментальних правових положень у систему принципів кримінального процесу служать завдання кримінального судочинства, закріплені ст. 2 КПК.

У юридичній літературі висловлюються різні думки щодо того, які саме принципи входять у систему засад (принципів) кримінального процесу.

Найбільш прийнятним, на нашу думку, при конституюванні системи засад (принципів) кримінального провадження є побудова системи принципів, що здійснюється по тій регульованій сфері суспільних відносин, на які вони поширюються. Ця система використовується й у дослідженнях із загальної теорії права.

Уявляється, що у кримінальному провадженні реалізуються засади (принципи) різного рівня узагальненості, а саме загальноправові, міжгалузеві та галузеві засади. Під загальноправовими принципами розуміються принципи, які закріплені у Конституції України та відображені у галузевому законодавстві; їх дія поширюється на всі галузі права. Однак ці принципи мають певні особливості реалізації в кримінальному процесуальному законодавстві. До них належать такі засади як, верховенство права, законність, повага до людської гідності, рівність перед законом і судом, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканність права власності, доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень.

Наступну групу принципів, яка володіє меншим ступенем узагальнення, в літературі іменують принципами міжгалузевими, тобто принципами, які діють у декількох галузях права, у тому числі в кримінальному процесуальному праві. До них належать: змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, безпосередність дослідження показань, речей і документів, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, диспозитивність, публічність, гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами, розумність строків, мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Принципи, які поширюють свою дію винятково на окрему галузь права, називаються галузевими. До них відносяться: презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, свобода від самовикриття та право не свідчити проти себе, близьких родичів та членів сім'ї, заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і теж саме правопорушення, забезпечення права на захист.

2. Загальноправові засади в кримінальному процесі

Поняття та види загальноправових принципів. Загальноправові принципи належать до права в цілому, поширюються на всі його галузі (в тому числі на галузь

кримінального процесуального права), сприяють єдності та стабільності діючої системи права. Загальноправові принципи входять до системи принципів кримінального процесу та набувають специфічні процесуальні ознаки. Особливості прояву даних принципів у кримінальному процесі обумовлені завданнями кримінального провадження (ст. 2 КПК) та його характерними ознаками (зокрема, публічний характер, наявність заходів примусу та ін.).

Положення загальноправових принципів базуються як на нормах Конституції України (ст. 1, 2, 8, 21, 28, 29, 30, 31 та ін.), так і на нормах та принципах міжнародно-правових актів, які виробили стандарти захисту прав і свобод людини і громадянина. До числа таких актів відносяться, зокрема, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про цивільні та політичні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 21 грудня 1965 р. і набрала чинності після підписання державами 4 січня 1969 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. та інші.

У КПК України 2012 р. закріплені такі загальноправові засади кримінального провадження, зокрема, як верховенство права (ст. 8 КПК), законність (ст. 9 КПК), рівність перед законом і судом (ст. 10 КПК), повага до людської гідності (ст. 11 КПК), забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (ст. 12 КПК), недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13 КПК), таємниця спілкування (ст. 14 КПК), невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК); недоторканність права власності (ст. 16 КПК), доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень (ст. 21 КПК). Далі розглянемо основні положення окремих загальноправових принципів у кримінальному провадженні України.

Верховенство права. Верховенство права є загальноправовою засадою, яка закріплена у низці міжнародних правових актів (у преамбулах: Статуту Ради Європи, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 р., Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. та ін.), а також у ст. 8, ч. 1 ст. 129 Конституції України від 28.06.1996 р., ст. 2, ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р., ст. 6 ЗУ «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. та ін.

У ст. 8 КПК закріплено, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ.

Законодавче закріплення положень засади верховенства права має загальний характер і не визначає докладно її змісту. Конкретизація положень засади верховенства права спостерігається, зокрема у: практиці ЄСПЛ, Рішеннях КСУ, доповіді «Верховенство права», схваленої Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.) (далі – Доповідь)³⁸, доповіді

---

³⁸ Верховенство права : доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) / пер. на укр. С. Головатого. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184; URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (з екрану)

«Мірило правовладдя», схваленої Венеційською комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 р.)³⁹.

Так, у Доповіді визначено наступні складові змісту верховенства права: 1) доступність закону (в тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким і передбачуваним); 2) питання юридичних прав мають бути вирішені нормами права, а не на основі дискреції; 3) рівність перед законом; 4) влада має здійснюватися у правомірний, справедливий і розумний спосіб; 5) права людини мають бути захищені; 6) мають бути забезпечені засоби для розв'язання спорів без надмірних матеріальних витрат чи надмірної тривалості; 7) суд має бути справедливим; 8) дотримання державою як її міжнародно-правових обов'язків, так і тих, що обумовлені національним правом (п. 37 Доповіді).

Узагальнюючи наведені положення як обов'язкові елементи поняття «верховенство права», Венеційська комісія зазначає: а) законність, включаючи прозорий, підзвітний і демократичний процес запровадження в дію приписів права; б) юридична визначеність; в) заборона свавілля; г) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; д) дотримання прав людини; е) заборона дискримінації та рівність перед законом (п. 41 Доповіді).

За п. 42 Доповіді *законність* означає, що приписів права слід неухильно дотримуватись. Ця вимога поширюється не лише на фізичних осіб, а й на владні структури, суб'єктів публічного та приватного характеру. Оскільки необхідна умова законності висувається до діяльності посадових осіб, то вона також вимагає, щоб посадові особи мали повноваження на свої дії та діяли в межах наданих їм повноважень. Законність також передбачає, що жодна особа не може зазнати покарання, якщо вона не порушила раніше ухвалених приписів права, що вже набули чинності, та що за порушення закону має наставати відповідальність. Здійснення приписів права має бути, в рамках можливого, забезпечено практично.

Принцип юридичної визначеності є істотно важливим для питання довіри до судової системи та верховенства права. Аби досягти цієї довіри, держава повинна зробити текст закону легко *доступним*. Вона також зобов'язана дотримуватись законів, які запровадила, і застосовувати їх у *передбачуваний* спосіб і з логічною послідовністю. Передбачуваність означає, що закон має бути, за можливості, проголошений наперед – до його застосування, та має бути передбачуваним щодо його наслідків – тобто сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку (п. 44 Доповіді). Потреба у визначеності не означає, що органи, який ухвалює рішення, не повинні надаватись дискреційні повноваження (де це необхідно) за умови наявності процедур, що унеможливають зловживання ними. У цьому контексті закон, яким надаються дискреційні повноваження певному державному органу, повинен чітко і зрозуміло визначити обсяг такої дискреції (п. 45 Доповіді). На дане положення також звертає увагу КСУ у п. 2.3. Рішення від 11.10.2018 р. № 7-р/2018⁴⁰.

³⁹ URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr)

⁴⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого

Юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були *чіткими і точними*, спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишались передбачуваними. Так, в рішенні ЄСПЛ у справі «Михайлюк та Петров проти України» зазначено, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання (у сферу прав і свобод людини) мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство має відповідати принципу верховенства права (п. 25)⁴¹. Аналогічні вимоги до якості законодавства містяться в інших рішеннях ЄСПЛ, зокрема у справі «Полторацький проти України» (п. 155)⁴².

Юридична визначеність вимагає дотримання принципу *res judicata*. Остаточні рішення судів національної системи не повинні бути предметом оскарження. Юридична визначеність також вимагає, щоб остаточні рішення судів були виконані. Системи, де існує можливість скасовувати остаточні рішення, не базуючись при цьому на безспірних підставах публічного інтересу, та які допускають невизначеність у часі, несумісні з принципом юридичної визначеності (п. 46 Доповіді).

Однак потреба у визначеності не означає, що норми права повинні застосовуватись із такою негнучкістю, яка б унеможливила врахування імперативів гуманності (людинолюбства) і справедливості (п. 49 Доповіді).

Щодо *заборони свавілля*, у п. 52 Доповіді зазначено: хоча дискреційні повноваження є необхідними для здійснення всього діапазону владних функцій у сучасних складних суспільствах, ці повноваження не мають здійснюватись у свавільний спосіб; їх здійснення у такий спосіб уможливорює ухвалення суттєво несправедливих, необґрунтованих, нерозумних чи деспотичних рішень, що є несумісним із поняттям верховенства права.

КСУ також зазначає, що одним із елементів верховенства права є *принцип пропорційності*, який означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею» (Див.: п. 2.2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень ст. 1, чч. 1–3 ст. 95, ч. 2 ст. 96, пп. 2, 3, 6 ст. 116, ч. 2 ст. 124, ч. 1 ст. 129 Конституції України, п. 5 ч. 1 ст. 4 Бюджетного кодексу України, п. 2 ч. 1 ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25.01.2012 р. Справа № 1-11/2012.).

Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 р. № 7-р/2018. Справа № 1-123/2018 (4892/17).

⁴¹ Михайлюк та Петров проти України (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine) : рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 р. (заява № 11932/02). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500

⁴² Полторацький проти України (Poltoratskiy v. Ukraine) : рішення Європейського суду з прав людини від 29.04.2003 р. (заява № 38812/97). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838

Отже, засада верховенства права, по-перше, визначає напрями діяльності органів державної влади у правотворчому та правозастосувальному аспектах⁴³; по-друге, має інтегральний характер, оскільки фактично увібрала в себе положення й інших засад, у тому числі: законності (ст. 9 КПК), рівності перед законом і судом (ст. 10 КПК), поваги до людської гідності (ст. 11 КПК), забезпечення права на свободу й особисту недоторканність (ст. 12 КПК) та ін. ЄСПЛ також вважає, що верховенство права є концепцією, властивою усім статтям Конвенції (п. 23 Доповіді) та застосовує поняття верховенство права до багатьох питань.

Найбільшого нормативного розвитку принцип верховенства права набув у практиці ЄСПЛ. У зв'язку з цим ч. 2 ст. 8 КПК покладає на службових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, обов'язок застосовувати принцип верховенства права з урахуванням практики ЄСПЛ. Крім того, у ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. закріплено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і практику Європейського суду з прав людини як *джерело права*.

Основні положення загальноправового принципу **законності** у **кримінальному провадженні** закріплено у ст. 9 КПК. Так, відповідно до ч. 1 ст. 9 КПК під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Принцип законності полягає в єдиному порядку кримінального провадження, у неухильному виконанні процесуальної форми та процедури, у забезпеченні правильного застосування закону. Згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України. (Офіційне тлумачення положень ч. 2 ст. 19 Конституції України див. у Рішенні Конституційного Суду України № 7-рп/2009 від 16.04.2009 р.).

Приписів кримінального процесуального законодавства повинні дотримуватись всі суб'єкти кримінального провадження. Особливого значення

---

⁴³ Так, у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 зазначено, що «верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України...»

вимога законності набуває в діяльності службових осіб і органів державної влади, які здійснюють кримінальне провадження, оскільки на них покладається: обов'язок застосування норм кримінального, кримінального процесуального законодавства; реалізація їх владних повноважень, у певних випадках пов'язана з можливістю обмеження прав людини (права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, невтручання у приватне життя та ін.). Органи державної влади та службові особи, які здійснюють кримінальне провадження, зобов'язані приймати процесуальні рішення та вчиняти процесуальні дії в межах своєї компетенції, на підставах та у порядку, що передбачені кримінальним процесуальним законодавством.

Згідно з ч. 2 ст. 9 КПК на прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого покладено обов'язок всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Вимога проводити доказування *всебічно і повно* означає необхідність під час дізнання та досудового слідства висунути й перевірити всі можливі версії таким чином, щоб на підставі достатньої сукупності доказів можна було зробити впевнений висновок про одну певну версію, яка знайшла підтвердження, а інші версії обґрунтовано відкинути. *Неупередженість* дослідження обставин кримінального провадження означає необхідність збирати докази, які підтверджують версію, і ті, що спростовують версію; докази, котрі викривають певну особу, свідчать про обтяжуючі обставини (ст. 67 КК), і ті, що виправдовують особу і свідчать про пом'якшуючі обставини (ст. 66 КК). Вирішуючи питання про достатню сукупність доказів, слідчий, прокурор визначають, чи є належними зібрані докази, тобто чи можна за допомогою таких доказів з'ясувати обставини кримінального провадження, які підлягають доказуванню, а також перевіряють, чи всі обставини, що мають значення для кримінального провадження, можна встановити за допомогою наявних доказів. Наявність фактичних обставини, які є підставою прийняття процесуальних рішень, має бути підтверджена допустимими доказами (ст. 86 КПК). Положення щодо оцінки доказів закріплено у ст. 94 КПК.

У ч. 3 ст. 9 КПК закріплено положення щодо ієрархічності нормативно-правових актів, які регулюють кримінальне провадження.

КПК є законодавчим актом, спеціально призначеним для врегулювання порядку кримінального провадження, у цій сфері він має пріоритет відносно інших законів і нормативно-правових актів України. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК. У разі якщо норми закону або іншого нормативно-правового акту, положення яких стосуються кримінального провадження, суперечать нормам КПК, то застосовуються положення КПК.

У разі якщо норми КПК суперечать нормам Конституції України, то застосовуються положення Конституції як норми прямої дії (ст. 8 Конституції

України, п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.1996 р. «Про застосування Конституції при здійсненні правосуддя»). КСУ у Рішенні від 08.09.2016 р. № 6-рп/2016 постановив: пряма дія норм Конституції України означає, що ці норми застосовуються безпосередньо, законами України та іншими нормативно-правовими актами можна лише розвивати конституційні норми, а не змінювати їх зміст (абз. другий підпункт 2.1. пункт 2 мотивувальної частини).

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9 Конституції, ч. 2 ст. 1 КПК, ст. 19 ЗУ від 29.06.2004 р. «Про міжнародні договори України»). У разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. Особливе місце у правовому регулюванні кримінального судочинства посідає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. У ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. закріплено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як *джерело права*.

У ч. 6 ст. 9 КПК закріплено положення щодо застосування аналогії права. Хоча КПК прямо закріпив застосування лише аналогії права, проте, з нашої точки зору, логічним здається й застосування аналогії закону до кримінальних процесуальних правовідносин, які між собою є найбільш подібними.

Наприклад, чинний КПК не містить деяких норм, які могли б забезпечити реалізацію певних положень КК. Так, ч. 3 ст. 97 КК передбачено, що неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення і якого було звільнено від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, може бути притягнуто до кримінальної відповідальності, якщо він ухилятиметься від застосування до нього примусових заходів виховного характеру. Очевидно, що в КПК слід було б передбачити процесуальний порядок скасування примусових заходів виховного характеру та вирішення питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності. Але відповідних норм у КПК немає. Можна запропонувати вирішувати розглядуваний випадок за аналогією ст. 289 КПК, якою передбачено підстави та порядок відновлення провадження щодо особи, яка була звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки, в разі відмови від поручительства⁴⁴.

У разі якщо в законі відсутні норми, які регулюють найбільш подібні правовідносини, то застосовується аналогія права.

Рівність перед законом і судом є загальноправовою засадою, яка закріплена в міжнародних правових актах (зокрема у ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.; ст. 1 Протоколу № 12 до Конвенції про

⁴⁴ Див.: Лукашкіна Т. В., Гуртієва Л. М. Деякі проблемні питання законодавчого регулювання кримінального провадження щодо неповнолітніх (в світлі дії принципу правової визначеності). *Науковий вісник МГУ. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 37. С. 137. URL: vestnik-pravo.mgu.od.ua > archive > juspradenc37

захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; ст. 1, 2, 7 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р.; ст. 14, 26 Міжнародного пакту про громадські і політичні права від 16.12.1966 р. та ін.), а також у ст. 21, 24, 129 Конституції України, ст. 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р., ст. 10 КПК України та ін.

Офіційне тлумачення положень ст. 24 Конституції України надано в Рішенні КСУ № 9-рп/2012 від 12.04.2012 р., де зазначено, що гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру, для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб (п. 2.2).

У п. 65 доповіді Венеційської комісії «Верховенство права» йдеться, що рівність перед законом означає, що кожна фізична особа є підпорядкованою тим самим законам, і жодна фізична особа чи група осіб не має особливих юридичних привілеїв.⁴⁵

Рівність учасників кримінального провадження перед законом означає, що їх процесуальні права та порядок їх реалізації закріплено в єдиних (однакових) нормах кримінального процесуального законодавства. До осіб, які вчинили однакові кримінальні правопорушення або інші суспільно небезпечні діяння, застосовується те саме кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство. Рівність учасників кримінального провадження перед судом забезпечується існуванням єдиної судової системи, яка передбачає доступ до правосуддя.

КСУ зазначав, що положення ст. 24 Конституції України стосовно рівності громадян у конституційних правах, свободах і перед законом у взаємозв'язку з положеннями ч. 1 ст. 55 щодо захисту судом прав і свобод людини й громадянина та рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом треба розуміти так, що кожен – тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, – має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку та на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій, у тому числі й особа, яка засуджена і відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань (п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду № 9-рп/2012 від 12.04.2012 р.).

Свого часу ВСУ звертав увагу, що конституційні положення про законність судочинства та рівноправність усіх учасників процесу перед законом і судом (ст. 129 Конституції) зобов'язують суд забезпечити всім їм рівні можливості щодо надання і дослідження доказів, подання клопотань і здійснення інших процесуальних прав (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. № 9).

---

⁴⁵ Див.: Верховенство права : доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) / пер. на укр. С. Головатого. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184; URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (з екрану)

Згідно зі ст. 10 КПК ("Рівність перед законом і судом") не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. У випадках і порядку, передбачених КПК, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями. В даній статті КПК закріплено положення щодо заборони дискримінації учасників кримінального провадження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками.

За порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками передбачено кримінальну відповідальність (ст. 161 КК)

Для забезпечення фактичної рівності учасників кримінального провадження, у кримінальному процесуальному законодавстві передбачено додаткові гарантії для певних категорій осіб (неповнолітніх, іноземців, осіб з розумовими і фізичними вадами тощо) та особливості процесуального порядку здійснення кримінального провадження щодо них.

Наприклад, кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених особами, які досягли віку кримінальної відповідальності, але не досягли вісімнадцяти років, здійснюється за загальними правилами кримінального провадження з урахуванням особливостей, передбачених §1 глави 38 КПК. Кримінальне провадження щодо осіб, які у віці від одинадцяти років до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (14, 16 років), вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність, здійснюється у відповідності до положень § 2 глави 38 КПК з урахуванням загальних правил кримінального провадження щодо неповнолітніх, зазначених в §1 глави 38 КПК. Крім того, в інших статтях КПК також передбачено додаткові гарантії захисту прав і законних інтересів неповнолітньої особи: можливість здійснення закритого судового засідання (п. 1 ч. 2 ст. 27), обов'язкова участь захисника (ст. 52) та законного представника (ст. 44), участь педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях (ст. 227), допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день (ст. 226) та ін.

У разі якщо особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності або вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку (ч. 1 ст. 503 КПК), то кримінальне провадження буде здійснюватися з урахуванням положень, передбачених главою 39 КПК. Як додаткові гарантії захисту прав і законних інтересів зазначених осіб, КПК

передбачає також обов'язкову участь захисника (ст. 52, ст. 507) та законного представника (ч. 1 ст. 512) тощо.

У главі 37 КПК закріплено особливості повідомлення про підозру, затримання й обрання запобіжного заходу та проведення інших процесуальних дій стосовно: народного депутата України; судді, судді Конституційного Суду України, судді Вищого антикорупційного суду, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; кандидата у Президенти України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Голови, іншого члена Рахункової палати; депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; Директора та працівників Національного антикорупційного бюро України; Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступника. Ці правила не створюють наведеним особам будь-яких юридичних привілеїв, а є лише гарантією здійснення ними своїх повноважень.

Повага до людської гідності. Така моральнісна цінність, як гідність особи, є об'єктом правового забезпечення багатьох міжнародних актів (зокрема: ст. 1, 5 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р.; ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р.; Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р.; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987 р.; Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання від 09.12.1975 р.; ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. та ін.), ст. 3, 21, 27, 28, 68 Конституції України від 28 червня 1996 р., а також галузевого національного законодавства.

У науковій літературі поняття «гідність людини»⁴⁶ вживається: для підкреслення цінності особи, незважаючи на її соціальне становище, професію, національність, стать тощо; як моральне ставлення людини до себе; як усвідомлення особою і оточуючими факту володіння нею сукупністю певних духовних, моральних та інтелектуальних якостей, а також її повагу до самої себе та ін.

КСУ наголошує, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване ст. 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює

---

⁴⁶ Аналіз підходів до визначення категорії «людська гідність» див.: Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 55–62; Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 60–70; Гришук О. В. Окремі філософсько-правові аспекти взаємозв'язку людської гідності та природного права. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Вип. 69 / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса : Юридична література, 2013. С. 19–25; Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 94–95 та ін.

сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах (ст. 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68). (Див.: абз. 6 підп. 2.3 п. 2 мотивувальної частини Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 22.05.2018 р. № 5-р/2018 у справі за конституційним поданням 49-ти народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28.12.2014 р. № 76–VIII. Справа № 1-4/2018 (2792/15) ⁴⁷.

Категорія «гідність» пов'язана з категорією «честь». Не випадково у національному законодавстві вони вживаються разом, в очевидному змістовному зв'язку, зокрема у розділі III Особливої частини КК («Злочини проти волі, честі та гідності»). Згідно зі ст. 201, 270, 297 ЦК, гідність і честь є видами особистих немайнових прав, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту. Свого часу Пленум Верховного Суду України у постанові «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27.02.2009 р. № 1 звертав увагу, що під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло... (п. 4) ⁴⁸.

Відповідно до ст. 11 КПК ("Повага до людської гідності") під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи.

Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

Кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

У кримінальному судочинстві обов'язок забезпечити повагу до людської гідності, прав і свобод учасників кримінального процесу покладається на органи

---

⁴⁷ Вісник Конституційного Суду України. № 4. 2018. С. 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18>

⁴⁸ Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

державної влади та на службову (посадову) особу, які здійснюють кримінальне провадження. Даний обов'язок має прояв у нормах кримінального процесуального права, які закріплюють підстави, умови та порядок проведення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень.

Так, гарантіями забезпечення поваги до людської гідності при проведенні слідчих (розшукових) дій є приписи КПК: а) про недопустимість вчинення дій, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я, при проведенні слідчого експерименту (ч. 4 ст. 240), освідування (ч. 4 ст. 241) (проте даного правила необхідно дотримуватися при проведенні всіх процесуальних дій); б) недопустимість проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 години), за винятком невідкладних випадків (ч. 4 ст. 223); в) про заборону проводити допит повнолітньої особи без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день (ч. 2 ст. 224), а допит малолітньої або неповнолітньої особи без перерви проводити понад одну годину, а загалом – понад дві години на день (ч. 2 ст. 226); г) про проведення особистого обшуку особою тієї ж статі (ч. 5 ст. 236); д) про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи в час, коли завдається найменша шкода (ч. 2 ст. 236); е) про обов'язок слідчого, прокурора при проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи забезпечити схоронність майна, що знаходиться в житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб (ч. 4 ст. 236) та ін.

При застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження такими гарантіями є вимоги закону: а) про заборону застосовувати електронний засіб контролю до підозрюваного, якщо його застосування суттєво порушить нормальний устрій життя особи, спричинить значні незручності у його носінні або може становити небезпеку для життя та здоров'я особи (ч. 4 ст. 195 КПК); б) про обов'язок слідчого судді – зафіксувати чи прийняти від затриманої особи заяву про застосування до неї насильства під час затримання чи тримання у відповідній установі та забезпечити невідкладне проведення її судово-медичного обстеження, доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження цих фактів (ч. 6 та 7 ст. 206 КПК); в) про забезпечення належного поводження із затриманим (ч. 4 ст. 212 КПК), надання затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи (ч. 1 ст. 213 КПК) тощо.

Гарантіями забезпечення поваги до людської гідності в судовому провадженні є приписи КПК, які закріплюють підстави та умови прийняття окремих судових рішень, зокрема: а) про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні у випадках розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; необхідність запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставини, які принижують гідність особи (п. 2, п. 3 ч. 2 ст. 27); б) про видалення із залу судового засідання неповнолітнього обвинуваченого на час дослідження обставин, які можуть негативно вплинути на нього (ч. 1 ст. 495); в) про визнання доказів недопустимими, якщо вони отримані внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що

принижує гідність особи, поведження або погрози застосування такого поведження (ч. 2 ст. 87, ст. 89, ч. 3 ст. 17) та ін.

Слід ураховувати, що правозастосовна діяльність органу державної влади або службової особи, які здійснюють кримінальне провадження, має державно-владний характер і забезпечується заходами кримінального процесуального примусу, пов'язана з можливістю обмеження прав людини (права на свободу та особисту недоторканність та ін.). Проведення процесуальних дій і застосування заходів забезпечення кримінального провадження (приводу, затримання, взяття під варту та ін.) спричиняє певні моральні переживання та незручності для особи, щодо якої вони застосовуються. Разом із тим, не може бути визнане як таке, що понижує гідність особи, проведення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень відповідно до закону.

При з'ясуванні змісту приписів ч. 2 ст. 11 КПК необхідно ураховувати положення КК, міжнародно-правових актів, які закріплюють правила функціонування правосуддя і поведження з особами, які беруть у ньому участь, а також практику ЄСПЛ. Так, згідно зі ст. 127 КК, катування – це умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб.

Розширене визначення катування надано у ст. 1 Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що понижують гідність, видів поведження і покарання від 09.12.1975 р., а також у Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що понижують гідність, видів поведження і покарання від 10.12.1984 року. У наведеній Конвенції «катування» означає «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» (ч. 1 ст. 1).

У ч. 2 ст. 1 Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що понижують гідність, видів поведження і покарання від 09.12.1975 р. зазначено, що катування є обтяжуючим і навмисним видом жорстокого, нелюдського чи такого, що понижує гідність, поведження чи покарання.

У ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. закріплено: «...нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Стандарти та критерії визначення зазначених видів поводження сформульовано в рішеннях ЄСПЛ. Відповідно до прецедентної практики Суду, погане поводження підпадатиме під дію ст. 3 Конвенції лише у разі досягнення певного мінімального рівня жорстокості. Оцінка цього мінімуму є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках мають враховуватися також стать, вік і стан здоров'я потерпілого (рішення у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine), заява № 42310/04, від 21.04.2011 р., остаточно 21/07/2011, п. 286 ⁴⁹; рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) від 18.01.1978 р., серія А № 25, п. 162 та ін.).

У справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) від 18.01.1978 р., серія А № 25, ЄСПЛ провів розмежування між трьома групами забороненого поводження з особами:

а) катування, яке полягає у нелюдському поводженні, що здійснюється навмисно і призводить до дуже серйозних і тяжких страждань;

б) нелюдське поводження чи покарання – у нанесенні особі сильних фізичних і душевних (психічних, моральних) страждань;

в) таке, що принижує гідність поводження – у знущаннях, які мають викликати у жертви почуття страху, страждання і почуття власної неповноцінності, а також принизити її гідність та по можливості зламати її фізичний або моральний опір. У наведеній справі ЄСПЛ визнав такими, що суперечать ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., п'ять методів сенсорної депривації («дезорієнтації» або «втрати чутливості»): стояння біля стіни у надзвичайно незручному положенні, покриття голови непрозорим каптуром, шумовий вплив, позбавлення сну, позбавлення необхідної їжі та води. Суд звернув увагу, що застосування цих «п'яти методів» протягом кількох годин поспіль хоч і не спричинило заявникам сильних тілесних ушкоджень, але завдало їм сильного психічного страждання. Таке порушення ст. 3 ЄКПЛ підпадає під кваліфікацію нелюдського поводження.

До окремої категорії порушень у світлі тлумачення ст. 3 ЄКПЛ можна віднести такі порушення, як неналежні умови тримання під вартою, ненадання або надання неналежної медичної допомоги особам, які знаходяться під контролем держави. Так, у п. 6 рішення у справі «Майстренко проти України» (Maystrenko v. Ukraine), заява № 45811/16, від 28.06.2018 р., ЄСПЛ звертає увагу, що при встановленні, чи є умови тримання такими, «що принижують гідність» у розумінні ст. 3 Конвенції, серйозний брак простору в камері вважається дуже впливовим чинником і може становити порушення як сам по собі, так і в сукупності з іншими недоліками ⁵⁰ (див.

⁴⁹ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683

⁵⁰ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c85?lang=ru

також: справа «Мельник проти України» (Melnik v. Ukraine), заява № 72286/01, від 28.03.2006 р., пп. 110–112 та ін.)⁵¹.

КСУ звертає увагу, що позитивний обов'язок держави стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя та неналежного поведіння, у тому числі й щодо осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі під повним контролем держави. Ефективність такого розслідування вимірюється його повнотою, всебічністю, оперативністю, незалежністю тощо... (Див.: абз. 6 підп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 24.04.2018 р. № 3-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 6 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України. Справа № 1-22/2018 (762/17)).

Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (ст. 12 КПК).

У науці кримінального процесуального права склалися дві концепції щодо визначення змісту принципу недоторканості особи: широка та вузька. При широкому тлумаченні особиста недоторканність – складне поняття, яке складається із системи базових елементів: фізичної недоторканості; психічної недоторканості; особистої безпеки. Таку концепцію принципу недоторканості особи підтримують, зокрема, Ю.М. Грошевий, З.Д. Єнікеєв та ін. При вузькому тлумаченні недоторканність особи пов'язується зі свободою від свавільних арештів (тобто із фізичною свободою особи). У такому значенні це право вживається у нормах багатьох міжнародно-правових актів (ст.ст. 3, 9 Загальної декларація прав людини 1948 р., ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р., ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.), а також у ст. 29 Конституції України, ст. 12 КПК.

Згідно з ч. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути позбавлений свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- в) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою супроводження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- г) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру, або законне затримання неповнолітнього з метою супроводження його до компетентного органу;

⁵¹ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/974_049

д) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

є) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

ЄСПЛ неодноразово зазначав, що особа не може бути позбавлена свободи, крім випадків, встановлених у п. 1 ст. 5 Конвенції. Наведений перелік винятків є вичерпним, і лише вузьке тлумачення цих винятків відповідає цілям цього положення, а саме – гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи (див. рішення у справі «Гарькавий проти України» (*Garkavyu v. Ukraine*) від 18.02.2010 р., набуло статусу остаточного 15.05.2010 р., заява № 25978/07, п. 63 та ін.)⁵².

Відповідно до ст. 12 КПК під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше як на підставах та в порядку, передбачених КПК.

Кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою.

Про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місце перебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи в порядку, передбаченому КПК.

Кожен, хто понад строк, передбачений КПК, тримається під вартою або позбавлений свободи в інший спосіб, має бути негайно звільнений.

Затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб під час кримінального провадження, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого КПК, тягне за собою відповідальність, установлену законом.

У ч. 1 ст. 12 КПК закріплено, що під час кримінального провадження право на свободу та особисту недоторканність може бути обмежено лише на підставах і в порядку, передбачених КПК. Обмеження цього права пов'язано із застосуванням тримання під вартою, затримання, а також із обмеженням у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Звернемо увагу, що у ст. 29 Конституції України обмеження права на свободу та особисту недоторканність пов'язано із застосуванням арешту чи затримання, або тримання під вартою.

⁵² URL: <https://minjust.gov.ua/m/stattya-5-pravo-na-svobodu-ta-osobistu-nedotorkanist>

Тримання під вартою є найбільш суворим і винятковим запобіжним заходом. Метою застосування запобіжного заходу (у тому числі тримання під вартою) є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам вчинити дії, які перешкоджатимуть кримінальному провадженню.

Затримання є одним із видів заходів забезпечення кримінального провадження (п. 8 ч. 2 ст. 131 КПК), тимчасовим запобіжним заходом (ч. 2 ст. 176 КПК). У КПК закріплено різні види затримання, зокрема: затримання без ухвали слідчого судді, суду сторонньою особою (ст. 207 «Законне затримання»⁵³); затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208, ст. 298-2); затримання з метою екстрадиції (ст. 582); затримання підозрюваного, обвинуваченого за ухвалою слідчого судді, суду з метою приводу (ст. 188–191). Ці види затримання мають відмінності за метою, підставами та порядком їх застосування.

Обмеження у здійсненні права на вільне пересування також має місце у випадках: а) екстрадиційного арешту (ст. 584 КПК); б) тимчасового арешту (ст. 583 КПК); в) застосування до підозрюваного, обвинуваченого домашнього арешту (ст. 181 КПК); особистого зобов'язання (ст. 179, 194 КПК); приводу (ч. 2 ст. 139–140, ч. 1 ст. 323 КПК); г) у разі направлення особи до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242, ч. 2 ст. 509 КПК); д) поміщення у приймальник-розподільник для дітей особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності (починаючи з 11 років), вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, за яке передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років (ч. 4 ст. 499 КПК); е) поміщення особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ст. 508 КПК).

Недоторканність житла чи іншого володіння особи гарантована ст. 30 Конституції України, ст. 12 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р., ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р., ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та ін. Відповідно до ст. 13 КПК не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК.

Що слід розуміти під "житлом" та "іншим володінням особи" закріплено у ч. 2 ст. 233 КПК, також необхідно ураховувати практику ЄСПЛ та ВС. Так, за ч. 2 ст. 233 КПК під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна

---

⁵³ Назва ст. 207 КПК «Законне затримання» викликає зауваження, оскільки інші види затримання передбачено у КПК, також є законними.

ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи (ч. 2 ст. 233 КПК).

Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, поняття «житло» у п. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. охоплює не лише житло фізичних осіб. Воно може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філії та інші приміщення (див.: рішення ЄСПЛ у справах «Німітц проти Німеччини» (Niemietz v. Germany) від 16.12.1992 р. (заява № 13710/88), Серія А № 251-В, п. 30⁵⁴; «Пантелеєнко проти України» (Panteleyenکو v. Ukraine) від 29.06.2006 р. (заява № 11901/02), п. 47⁵⁵; «Головань проти України» (Golovan v. Ukraine) від 05.07.2012 р., остаточне 5/10/2012 (заява № 41716/06), пп. 51–54 та ін.). На це також звертається увага у п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» від 28.03.2008 р. № 2.

Під час здійснення кримінального провадження право на недоторканність житла чи іншого володіння особи може бути обмежено у випадках, на підставах та у порядку, передбачених кримінальним процесуальним законодавством.

Проникнення до житла чи іншого володіння особи може мати місце не тільки під час огляду чи обшуку, але й при проведенні інших слідчих (розшукових) дій, наприклад, слідчого експерименту (ч. 5 ст. 240 КПК), допиту (ч. 1 ст. 224 КПК) та ін.) або негласних слідчих (розшукових) дій (обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК), негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК) та ін.), чи при застосуванні деяких заходів забезпечення кримінального провадження (затримання (ст. 207–208, ч. 3 ст. 187 КПК), тимчасового доступу до речей і документів, якщо він здійснюється у житлі чи іншому володінні особи (ст. 159–166 КПК), домашнього арешту (ч. 5 ст. 181 КПК).

За загальним правилом, проникнення до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою допускається лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або за вмотивованим судовим рішенням (ч. 1 ст. 233 КПК).

Виключення з цього правила становлять невідкладні випадки, пов'язані з : а) урятуванням життя людей і майна (при цьому загроза життю чи майну має бути реальною: крики про допомогу, постріли, погрози нападників тощо); б) безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 30 Конституції України, ч. 3 ст. 233 КПК). Згідно з ч. 3 ст. 233 КПК, у такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. З таким клопотанням слід звертатися, коли за відсутності згоди було проведено в житлі чи іншому володінні особи огляд (що впливатиме з

⁵⁴ URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-10403>

⁵⁵ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_274#Text

положень ч. 2 ст. 237 КПК). Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук (огляд) або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук (огляд), встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК.

Чинний КПК не визначає, яким чином слід оформити добровільну згоду особи на проникнення до житла чи іншого володіння. Вважаємо, що така згода має бути письмовою, оформленою у вигляді окремого документу; про це також доцільно зазначити у протоколі слідчої (розшукової) дії, засвідчивши згоду підписом цієї особи. При оцінці добровільного характеру такої згоди слід враховувати обстановку, в якій така згода була надана, психологічний стан особи, яка надала таку згоду, її здатність висловлювати свою справжню думку. Так, ВС колегією суддів Першої судової палати ККС у постанові від 12.02.2019 р. у справі № 159/451/16-к (провадження № 51-1173км18) звертав увагу, що наявність чи відсутність згоди, а також її добровільність чи вимушеність, мають бути встановлені виходячи із сукупності обставин, за яких відбувалося проникнення до житла чи іншого володіння особи, і ці обставини можуть доводитись або спростовуватись сторонами за допомогою будь-яких засобів доказування (п. 37). Не можна зводити вирішення питання про згоду володільця лише до наявності чи відсутності письмового документа. Письмовий документ, що містить згоду на проникнення, не усуває будь-яких сумнівів у наявності добровільної згоди. У певних ситуаціях наявність письмового документа може не мати вирішального значення, оскільки добровільність його написання чи підписання може бути поставлена під сумнів (п. 38). Для з'ясування допустимості доказів, отриманих під час огляду в житлі чи іншому володінні особи, якщо наявність та/або добровільність згоди володільця ставиться стороною під сумнів, суд має виходити із сукупності всіх обставин, що супроводжували цю слідчу (розшукову) дію, враховуючи, але не обмежуючись, наявністю письмового підтвердження такої згоди (п. 39) ⁵⁶.

В ст. 162 КК встановлена відповідальність за незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян.

Недоторканність житла особи тісно пов'язана з **недоторканністю приватного життя особи**. Відповідно до ст. 15 КПК під час кримінального провадження кожному гарантується невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя. Ніхто не може збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених КПК. Інформація про приватне життя особи, отримана в порядку, передбаченому КПК, не може бути використана інакше як для виконання завдань кримінального провадження. Кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати

---

⁵⁶ Постанова ККС ВС від 12.02.2019 р. у справі № 159/451/16-к (провадження № 51-1173км18)
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80224144>

розголошенню такої інформації.

Приватне життя громадян – це сфера інтимних, сімейних та інших, не публічних відносин фізичних осіб, пов'язаних з облаштуванням і розпорядженням особистим часом, веденням домашнього господарства, а також їхні думки, переконання, інтереси, звички. КСУ у Рішенні у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень ч.ч. 1, 2 ст. 32, ч.ч. 2, 3 ст. 34 Конституції України роз'яснив, що особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності, яка здійснюється, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування. Сімейне життя – це особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, які здійснюються на засадах, визначених у Сімейному кодексі України.

В ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. встановлює, що кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, недоторканність його житла і кореспонденції (п. 1) і що не допускається втручання з боку державних органів у здійснення цього права за винятком втручання, передбаченого законом і необхідного в демократичному суспільстві в інтересах національної та суспільної безпеки і громадського спокою, економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням і злочинам, для охорони здоров'я або моральності або захисту прав і свобод інших осіб (п. 2).

Згідно зі ст. 14 КПК ("**Таємниця спілкування**") під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування.

Втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених КПК, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети.

Інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше як для вирішення завдань кримінального провадження.

Гарантування кожному таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України) є конституційно-правовим обов'язком держави та дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень ст. 12 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р., ч. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 16.12.1966 р. та ін.

Право на таємницю спілкування передбачає заборону для будь-кого без згоди особи, яка направляє або одержує листи, спілкується телефоном, через телеграф, факс або за допомогою інших засобів зв'язку, знайомитись з її кореспонденцією, прослуховувати телефонні розмови тощо, а також розголошувати їх зміст або сам факт і зміст будь-яких форм спілкування.

Втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є

приватним. Різновидами втручання в приватне спілкування є: 1) аудіо-, відеоконтроль особи; 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції; 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ч. 4 ст. 258 КПК). Порядок проведення цих негласних слідчих (розшукових) дій врегульовано § 2 глави 21 КПК.

За загальним правилом, негласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані з втручанням у приватне спілкування проводяться:

а) у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів;
б) за ухвалою слідчого судді відповідного апеляційного суду (ст. ч. 2 ст. 258, 246, 248, 249 КПК). Проте виключення передбачено у ч. 2 ст. 264 КПК, відповідно до якої не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту.

Метою втручання у таємницю спілкування є виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети. ЄСПЛ неодноразово зазначав, що повноваження державних органів на проведення таємного спостереження за громадянами в ході кримінального розслідування визнаються Конвенцією тією мірою, якою вони є абсолютно необхідними. Таке втручання не порушує ст. 8, якщо воно здійснюється «згідно із законом», переслідує законну мету відповідно до п. 2 та якщо воно є необхідним у демократичному суспільстві задля досягнення цієї мети (див.: рішення у справі «Волохи проти України» (Volohi v. Ukraine) від 02.11.2006 р., заява № 23543/02, пп. 43, 44 та ін.).⁵⁷

В ст. 163 КК встановлена відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер.

3. Міжгалузеві засади в кримінальному процесі.

Засада публічності у кримінальному провадженні. *Засада (принцип) публічності закріплена у ст. 25 КПК та зазначає що діяльність слідчого, прокурора щодо початку, розслідування і судового розгляду кримінального провадження має публічно-правовий характер.*

Зміст принципу публічності складають такі положення:

а) встановлення кримінального правопорушення, обов'язок розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, розгляд кримінальних проваджень, а також боротьба з ними є не справою жертв даних правопорушень або діянь, інших приватних осіб, а обов'язком уповноважених на те законом державних органів, які не вправі перекладати даний обов'язок на громадян та інших осіб;

б) державні органи та їхні посадові особи, на яких законом покладений

⁵⁷ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138#Text

обов'язок здійснення кримінально-процесуальної діяльності у зв'язку зі вчиненими кримінальними правопорушеннями (прокурор, слідчий), діють не як особи, а від імені держави (офіційно), тому що провадження ведеться *ex officio*, тобто від імені та за дорученням держави, а не приватних осіб. Відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції України, судові рішення постановляються іменем України;

в) публічна діяльність у сфері кримінального процесу повинна здійснюватися у формі, встановленій Конституцією і законами України в повній відповідності із правами людини, обмеження даних прав допускаються тільки на підставі закону й у передбачених ним межах;

г) покладений на уповноважені державні органи обов'язок здійснювати кримінально-процесуальну діяльність на підставі закону надає зацікавленим особам (фізичним і юридичним) право вимагати від них здійснення даної діяльності.

Даний принцип обмежує коло державних органів, на які покладено обов'язок провадження кримінально-процесуальних дій щодо розслідування і вирішення кримінальних проваджень про вчинені кримінальні правопорушення: прокурор, слідчий. Компетенція даних органів у кримінальному провадженні визначається правилами підвідомчості, тобто сукупністю ознак кримінального провадження, на підставі яких це провадження підлягає розслідуванню і вирішенню певним державним органом. На ці органи покладені певні обов'язки: в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила; встановити всі суттєві обставини, зібрати і перевірити всі необхідні докази незалежно від клопотань сторін провадження; здійснити процесуальну діяльність протягом певного строку; за наявності відповідних підстав надати певний статус тим чи іншим його учасникам; щодо забезпечення прав всіх учасників кримінального процесу.

Винятком із принципу публічності є кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. Це провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, які зазначені в ст. 477 КПК.

Застосування прокурором, слідчим всіх заходів щодо встановлення події кримінального правопорушення охоплюється обов'язком цих осіб провести всі необхідні слідчі дії, а також прийняти необхідні процесуальні рішення, спрямовані на досягнення завдань, які стоять перед кримінальним провадженням.

Принцип диспозитивності у кримінальному провадженні. Диспозитивність, як засада кримінального провадження, є правом суб'єктів кримінального провадження самостійно або за допомогою захисників, представників обирати засоби реалізації своїх матеріальних та процесуальних прав, використовувати за власним розсудом форми захисту, які передбачені

законом, реалізовувати свої суб'єктивні права та законні інтереси в межах та спосіб, передбачений законом.

Дії суду тут обмежені бажанням сторін, а одним із прав останніх є можливість відмовитися від цього державного сприяння й вирішити суперечку угодою. Принцип диспозитивности також припускає, що держава не повинна втручатися в конфлікт між приватними особами, якщо інтереси його при цьому не зачіпаються.

Потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК, підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники є вільними у використанні своїх прав та у спосіб, передбачений КПК. Так, сторони мають право давати показання, заявляти відводи, клопотання, подавати докази, оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК, знайомитися з матеріалами кримінального провадження, журналом судового засідання тощо.

З реалізацією диспозитивних повноважень сторін кримінального провадження пов'язане положення про можливість відкриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення тільки на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 477 КПК або у зв'язку з укладанням угоди у кримінальному провадженні про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим або визнання винуватості.

Якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після погодження відповідних процесуальних документів з прокурором вищого рівня, повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. Копія постанови надається обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

У разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. Якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, головуючий надає йому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. У цьому випадку, кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення (п. 4 ч. 3 ст. 56, п. 2 ч. 2 ст. 284, ч.ч. 2-5 ст. 340 КПК).

Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. У разі якщо потерпілий, його представник не погоджується далі підтримувати обвинувачення у суді, суд виносить ухвалу про закриття кримінального провадження (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК).

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. Примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Принцип змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості – це принцип, який закріплений у ст. 129 Конституції України, ст. 6 КЗПЛ, п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 7 Загальної декларації прав людини. Виділяють три основних елементи принципу змагальності: 1) поділ функцій обвинувачення, захисту й вирішенні кримінального провадження; 2) наділення сторін рівними процесуальними правами для здійснення своїх функцій; 3) керівне положення суду в кримінальному процесі й надання тільки суду права ухвалювати рішення щодо справи⁵⁸. Змагальність сторін спонукає суд правильно розглянути матеріали кримінального провадження і ухвалити законне і обґрунтоване судове рішення.

Розмежування функцій обвинувачення, захисту та вирішення кримінального провадження проявляється у тому, що функцію державного обвинувачення здійснюють прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування, оперативні підрозділи, потерпілий та його представник (у разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення, та в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення).

Функцію захисту здійснюють підозрюваний, обвинувачений, законний представник, захисник, цивільний відповідач та його представник. Функцію вирішення кримінального провадження здійснює суд, а у випадках передбачених КПК прокурор, слідчий.

Наділення сторін рівними процесуальними правами також є одним із елементів принципу змагальності. Сторони мають право повною мірою реалізувати при розгляді кримінального провадження свої права і законні інтереси, на рівних правах відстоювати свою точку зору перед судом.

Права та обов'язки прокурора передбачені у ЗУ «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р., у ст. 36 КПК. Права та обов'язки потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача та його представника передбачені у нормах КПК.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав.

Під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та вирішення кримінального провадження не може покладатися на один і той самий орган чи службову особу.

Прокурор або слідчий за згодою прокурора повідомляє особі про вчинення злочину у випадках передбачених у ст. 276 КПК.

---

⁵⁸ Волошина В.К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2(6). С. 166-172.

Обвинувальний акт складається слідчим, потім затверджується прокурором, або прокурором самостійно у випадках, коли він не погодився з обвинувальним актом, який був складений слідчим.

Підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором. Стаття 3 КПК визначає поняття державного обвинувачення – це процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Згідно з ст. 340 КПК прокурор має право відмовитися від підтримання обвинувачення, та у разі такої відмови потерпілий або його представник може підтримувати обвинувачення в суді. У цьому випадку потерпілий або його представник буде користуватися усіма процесуальними правами сторони обвинувачення під час судового розгляду.

Захист здійснюється підозрюваним, обвинуваченим, його захисником або законним представником.

Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав. Суд під час судового розгляду керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження.

Безпосередність дослідження показань, речей і документів. До елементів принципу безпосередності дослідження показань, речей і документів слід віднести: особисте сприйняття доказів особами, які їх оцінюють; обґрунтування рішення доказами, сприйнятими та оціненими особисто⁵⁹.

Безпосередність дослідження показань, речей і документів означає, що судді мають особисто дослідити докази – допитати обвинувачених, потерпілих, свідків, за власною ініціативою викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку, оглянути речові докази, оголосити протоколи слідчих (розшукових) дій, інші документи долучені до матеріалів кримінального провадження, відтворити звукозапис і відеозапис, провести огляд на місці.

Однак, є виняток з цього принципу, так, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами.

---

⁵⁹ Волошина В. К. Реалізація принципу безпосередності дослідження доказів у стадії досудового розслідування. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. Спец. вип.* 2011. № 8. С. 240-247.

В ухвалі суду про доручення проведення слідчої (розшукової) дії зазначається, для з'ясування або перевірки яких обставин і які саме слідчі (розшукові) дії необхідно провести, та встановлюється строк виконання доручення.

Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів має значення для повного з'ясування обставин кримінального провадження та його об'єктивного вирішення. Безпосередність сприйняття доказів дає змогу суду належним чином дослідити і перевірити їх (як кожний доказ окремо, так і у взаємозв'язку з іншими доказами), здійснити їх оцінку за критеріями, визначеними у ч. 1 ст. 94 КПК, і сформулювати повне та об'єктивне уявлення про фактичні обставини конкретного кримінального провадження.

Недотримання засади безпосередності призводить до порушення інших засад кримінального провадження: презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, змагальність сторін та свобода в поданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (п.п. 10, 13, 15 ст. 7 КПК). Тому засада безпосередності виступає необхідним елементом процесуальної форми судового розгляду, недотримання її судом, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 23 та ст. 86 КПК, означає, що докази, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, не можуть бути визнані допустимими і враховані при постановленні судового рішення судом, крім випадків, передбачених КПК, а отже, судові рішення не може бути визнано законним і обґрунтованим і, згідно з ч. 1 ст. 412 КПК, підлягає скасуванню⁶⁰.

Гласність і відкритість судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій. Законодавець виділяє два терміна для визначення єдиного принципу, а саме «гласність» та «відкритість».

Принцип гласності судового процесу та його повне фіксування технічними засобами відображається у ст. 129 Конституції України. Відкритість судових процесів є однією з гарантій об'єктивності суду, можливості для захисту обвинуваченого. В умовах відкритого судового розгляду суд повинен допитати всіх обвинувачених, потерпілих, свідків, вислухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи слідчих (розшукових) дій та інші документи долучені до матеріалів кримінального провадження, дослідити звуко- і відеозапис, провести огляд на місці.

Предметом гласності є інформація про хід і результати розгляду кримінального провадження, про прийняті по ньому судом процесуальних рішень. Так, учасники судового провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів судового розгляду та у праві на ознайомлення з процесуальними рішеннями й отримання їх копій. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце

---

⁶⁰ Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС від 1 лютого 2018 року у справі № 522/18427/14 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72073986>

судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків, встановлених законом.

Ухвали (постанови), постановлені в судовому засіданні, оголошуються негайно після їх постановлення.

Учасники судового провадження мають право отримати в суді копію вироку чи ухвали (постанови) суду. Копія вироку негайно після його проголошення вручається обвинуваченому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та прокурору. Копія судового рішення не пізніше наступного дня після ухвалення надсилається учаснику судового провадження, який не був присутнім в судовому засіданні.

Відкритість судового провадження забезпечується шляхом розгляду кримінального провадження у відкритому судовому засіданні, на якому може бути присутньою будь-яка бажуюча особа і не бере участь у кримінальному провадженні. Близькі родичі та члени сім'ї обвинуваченого і потерпілого, а також представники засобів масової інформації мають пріоритетне право бути присутніми під час судового засідання. Кількість присутніх у залі судового засідання може бути обмежена головуючим лише у разі недостатності місць у залі судового засідання.

Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках: якщо обвинуваченим є неповнолітній; розгляду справи про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Кримінальне провадження у закритому судовому засіданні суд здійснює з додержанням всіх правил судочинства. На судовому розгляді в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони та інші учасники кримінального провадження.

Особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні, якщо слідчий суддя, суд не прийме рішення про їх дослідження у закритому судовому засіданні.

Під час судового розгляду та у випадках, передбачених КПК, під час досудового розслідування забезпечується повне фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК.

Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим. Про застосування технічних засобів

фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії.

Виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається стороні захисту.

Фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження під час розгляду питань слідчим суддею, крім вирішення питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, та в суді під час судового провадження є обов'язковим. Тобто, слідчий суддя під час розгляду будь-яких клопотань, ініційованих сторонами кримінального провадження, за винятком випадків, передбачених ч. 4 ст. 107 КПК, зобов'язаний здійснювати фіксування судового засідання як за допомогою звуко-, так і відеозаписувальних технічних засобів.

Слідчий суддя, суд може обмежити чи заборонити доступ сторін кримінального провадження з боку захисту до результатів технічного запису з метою забезпечення недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування у разі, якщо на обґрунтування клопотання про проведення обшуку слідчий, прокурор надали результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді під час судового провадження є обов'язковим. У разі неприбуття в судові засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, чи в разі, якщо відповідно до положень КПК судові провадження здійснюється судом за відсутності осіб, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється.

Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, але якщо при цьому сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними, не тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів і тому не є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Учасники судового провадження мають право отримати копію запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу.

Під час судового засідання ведеться журнал судового засідання, який ведеться та підписується секретарем судового засідання.

Кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіо записуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Судове рішення, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується прилюдно. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні,

судове рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення.

Принцип мови, якою здійснюється кримінальне провадження. Під мовою, якою провадиться кримінальне провадження, розуміється мова, якою повинні проводитися процесуальні дії (у тому числі й судові засідання), складатися всі процесуальні документи в конкретному кримінальному провадженні.

Згідно з ст. 10 Конституції, державною мовою в Україні є українська мова, всебічний розвиток і функціонування якої у всіх сферах громадського життя на всій території України забезпечується державою. Виходячи із цього конституційного положення, судочинство в Україні повинне вестися українською мовою. Українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом⁶¹.

ЗУ «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 року у ст. 9 визначено коло суб'єктів, які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків. У судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, ніж державна, у порядку, визначеному процесуальними кодексами України та ЗУ «Про судоустрій і статус суддів». Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою у порядку, встановленому законом. Текст судового рішення складається з урахуванням стандартів державної мови.

Процесуальні рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду складаються державною мовою з додержанням правил, передбачених ст. 110 КПК.

Особам, що беруть участь у кримінальному провадженні і не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, забезпечується право давати показання, заявляти клопотання, подавати скарги, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною мовою і користуватися послугами перекладача в порядку, встановленому КПК. У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача) (ст. 68 КПК).

До перекладача повинні пред'являтися вимоги вільного володіння мовою судочинства і мовою, якою розмовляє особа, яка бере участь у справі, наявності документа про спеціальну лінгвістичну або філологічну освіту при цьому не обов'язково. На перекладача покладено обов'язок прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду; заявити самовідвід за наявності

---

⁶¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-пн/99. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>

обставин, передбачених КПК; здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням його обов'язків. За наявності підстав, встановлених законом, перекладач підлягає відводу (ст. 79 КПК).

Судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, надаються сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у перекладі на їхню рідну або іншу мову, якою вони володіють.

Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача.

Розумні строки. Засада розумності строків впливає із завдань кримінального провадження, які визначені у ст. 2 КПК, та відповідає вимогам міжнародно-правових актів (ст.ст. 9, 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ч. 1 ст. 6 КЗПЛ). Кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21 КПК). Під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд. Отже, з метою забезпечення реалізації принципу розумності строків на судових стадіях суд керує перебігом судового розгляду та може власними рішеннями впливати на поведінку інших учасників кримінального провадження⁶².

У постанові від 17.10.2014 № 11 Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» визначається, що вважається розумним строком у контексті судового розгляду справи: «Розумним, зокрема, вважається строк, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту»⁶³.

⁶² Волошина В.К. Прокурор як суб'єкт забезпечення принципу розумності строків у кримінальному провадженні. URL: http://www.pap.in.ua/3_2019/55.pdf

⁶³ Постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17.10.2014 № 11. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>.

Відповідно до ч. 3 ст. 28 КПК критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є:

1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо;

2) поведінка учасників кримінального провадження;

3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито. Строки досудового розслідування та порядок їх продовження визначається ст.ст. 219, 294, 295, 295¹. Судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку. Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК. Слідчий суддя, слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання клопотання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав.

Відповідно до ст. 308 підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. Отже, прокурор вищого рівня зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання і, у разі наявності підстав для її задоволення, надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків учинення певних процесуальних дій або ухвалення процесуальних рішень.

4. Галузеві засади (принципи) кримінального процесу.

Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. Конституція України (ч. 1 ст. 63) закріплює право кожної особи відмовитись давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. КК України в ст. 385 передбачає, що не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Визначення свободи особи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів полягає у тому, що кожна особа-суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності має можливість і не може бути примушена надавати органам, які ведуть кримінальний процес, інформацію про вчинення цією особою,

членом її сім'ї чи близьким родичем діяння, за яке встановлений будь-який з видів юридичної відповідальності (кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна), а також інформацію, що становить таємницю особистого життя особи, що дає показання і пояснення, або особи, щодо якої даються показання і пояснення⁶⁴.

Право на свободу від самовикриття розповсюджує свободу від самовикриття на випадки отримання як показань, так і пояснень; це право мають усі суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності; не обмежує зміст інформації, яку особа може відмовитись повідомляти стосовно себе, членів своєї сім'ї чи своїх близьких родичів.

Свідок згідно з ч. 1 п. 3 ст. 66 КПК має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК не підлягають розголошенню.

У разі допиту як свідка особи, що є близьким родичем або членом сім'ї підозрюваного, обвинуваченого, вона сама вирішує, чи повинна інформація, якою вона володіє, стати таємницею для слідства. Це право особи, яке вона може і не реалізувати. Особа не несе юридичної відповідальності за розголос інформації про обставини, які інші члени сім'ї або близькі родичі вважають конфіденційними, якщо це не підтверджене законодавчо. Коли усвідомлення свідка про таємність такої інформації стикаються із вимогою закону давати показання, свідок має право настояти на своєму, тобто звільнити себе від дачі показань. Свідок може відмовитися свідчити на будь-якому етапі розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Це положення обумовлене положенням ст. 64 Конституції України, де вказується, що право, передбачене ст. 63 Конституції, не може бути обмежене в будь-якому випадку. Таким чином, якщо на допиті в якості свідка під час досудового розслідування особа дала показання стосовно себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів, але надалі відмовляється свідчити про ці обставини на допиті як свідка в суді, то вона також не несе відповідальності за відмову давати показання за вищевказаних обставин.

Заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення. Конституцією України закріплює даний принцип у ст. 61 «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення».

Також дане положення відображається у міжнародних актах. Так, згідно з п. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до чинного закону або кримінально-процесуального права кожної країни. Відповідно до цих норм не допускається повторне притягнення до кримінальної відповідальності як тоді, коли

---

⁵ Бараннік Р.В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2003. С. 5. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16821/1/Barannik_2003.pdf

особа вже зазнала раніше покарання за той самий злочин, так і тоді, коли перше притягнення до кримінальної відповідальності завершилося її виправданням.

У ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, прийнятого 22 листопада 1984 р., закріплено право не бути притягненим до суду або покараним двічі. Згідно з її положеннями нікого не можна вдруге притягнути до суду або покарати в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави. Положення попереднього пункту не перешкоджають повторному розгляду кримінального провадження згідно з законом та кримінальною процедурою відповідної держави за наявності нових або нововиявлених фактів чи суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи.

Не можуть вважатися повторним притягненням до кримінальної відповідальності також і випадки коли згодом вироки та інші рішення судів у кримінальних провадженнях на законних підставах скасовуються чи змінюються судами вищого рівня, а рішення слідчих чи прокурорів (зокрема, про закриття кримінального провадження) – прокурором чи судом.

Принцип забезпечення права на захист. Забезпечення права на захист є однією із конституційних засад судочинства. Цей принцип передбачений у кількох статтях Конституція України, у яких говориться що кожен має право на професійну правничу допомогу, у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно; кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59); підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист (ч. 2 ст. 63); забезпечення обвинуваченому права на захист є однією з основних засад судочинства (п. 6 ч. 3 ст. 129).

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Зміст принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому та засудженому, виправданому права на захист складають такі положення:

1) закон наділяє підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого такою сукупністю процесуальних прав, використання яких дає їм можливість особисто захищатися від підозри чи обвинувачення у вчиненні злочину, відстоювати свої законні інтереси (особистий захист);

2) закон надає підозрюваному, обвинуваченому право скористатися допомогою захисника, а в окремих випадках визнає обов'язковим призначення захисника за рахунок держави (професійний захист). Захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під

вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо: 1) відповідно до вимог ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника; 2) підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; 3) слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його. Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. Ст. 52 КПК передбачає обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні.

3) Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (офіційний захист). Право на кваліфіковану правову допомогу – це конституційне право особи, гарантоване державою, яке спрямоване на реалізацією особою прав, свобод та законних інтересів, передбачених законодавством, як на оплатній так і на безоплатній основі. Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів (свідчення про право на зайняття адвокатською діяльністю; ордера, договору із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги) слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

Відмова від захисника допускається в будь-який момент кримінального провадження з ініціативи підозрюваного, обвинуваченого, і не позбавляє його права запросити того ж чи іншого захисника в подальших стадіях процесу. Здійснення захисту під час проведення окремої процесуальної дії не покладає на захисника обов'язку надалі здійснювати захист у всьому кримінальному провадженні або на окремій його стадії.

Порушення права на захист є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону і тягне скасування судового рішення з призначенням судом апеляційної інстанції нового розгляду у суді першої інстанції. Виявлення

порушення щодо захисту прав підозрюваного, обвинуваченого під час проведення слідчих дій або інших процесуальних дій, або під час прийняття рішень тягне за собою їх скасування відповідними органами.

У випадках, коли сам підозрюваний, обвинувачений з тих чи інших причин не може запросити захисника, але не відмовляється від юридичної допомоги, суд, слідчий суддя, прокурор, слідчий зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні. З урахуванням матеріального становища чи інших обставин підозрюваний, обвинувачений має право на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави. У ст. 49 КПК передбачено, що захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. Ці випадки передбачені у ст. 14 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу».

Принцип доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень. Стаття 21 КПК закріплює дві засади кримінального провадження: *засаду доступу до правосуддя та засаду обов'язковості судових рішень*.

Кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Кожен має право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, у порядку, передбаченому КПК. Доступ до правосуддя є необхідним елементом верховенства права. Доступ до правосуддя у ст. 21 КПК пов'язується із гарантуванням права на справедливий розгляд та вирішенням справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Таке формулювання закріплює такі елементи права на справедливий судовий розгляд, як інституціональний, процесуальний⁶⁵, спеціальний⁶⁶. Інституціональний елемент проявляється у вимозі здійснення судового розгляду незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Процесуальний елемент проявляється у праві кожного на публічний судовий розгляд; праві на судовий розгляд у розумний строк; змагальності; участі особи у провадженні, яке стосується її інтересів. Спеціальний елемент права на справедливий судовий розгляд полягає у комплексі процесуальних гарантій особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, що надаються ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.: право на встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення; презумпція невинуватості; право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою мовою про характер і причини висунутого обвинувачення; мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також

⁶⁵ Корунц У.З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України: дис. ... канд. юрид. наук г: 12.00.11. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2015. С. 95.

⁶⁶ Погорецький М. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 91. С. 5.

вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; право отримувати безоплатну допомогу перекладача, якщо особа, яка обвинувачується у вчиненні кримінального злочину, не розуміє і не розмовляє мовою, яка використовується у суді.

Прецедентна практика ЄСПЛ сформулювала поняття «право на суд», яке складається з трьох основних елементів:

- 1) «суд», який встановлений відповідно до закону і відповідає вимогам незалежності та неупередженості;
- 2) такий суд повинен мати достатньо широку компетенцію для вирішення всіх аспектів спору чи обвинувачення, до яких застосовується ст. 6;
- 3) особа повинна мати доступ до такого суду⁶⁷.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. прямо не передбачає право на доступ до суду, у тому числі при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення. Однак у одному із своїх рішень ЄСПЛ зазначив: «Було б неприйнятним, на думку Суду, якби частина 1 статті 6 детально визначала процесуальні гарантії сторонам у судовому провадженні, не забезпечивши насамперед того, без чого користування такими гарантіями було б неможливим, а саме – доступ до суду. Характеристики справедливості, публічності та оперативності судового провадження були б марними, за відсутності судового провадження»⁶⁸.

Обов'язковість судових рішень полягає у тому, що вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України. Обов'язковість рішень суду є конституційною засадою судочинства (ст. 129 Конституції України). Вона зафіксована і у ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»: судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається процесуальним законом. Судові рішення не можуть бути переглянуті іншими органами чи особами поза межами судочинства, за винятком рішень про амністію та помилування. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи не можуть приймати рішення, які скасовують судові рішення або зупиняють їх виконання. Ця норма конкретизується у засаді кримінального провадження – обов'язковості судових рішень. Вирок та ухвала суду, що набрали законної сили, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України. Ст. 533 КПК, додатково розкриваючи це положення, вказує, що вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого

⁶⁷ Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. К.: Реферат, 2002. С. 190.

⁶⁸ Case of Golderv. The United Kingdom (Applicationno. 4451/70), §. 35. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57496%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57496%22]})

самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України.

Принцип забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. *Засада забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності* полягає у тому, що кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК. Гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді.

Стаття 24 КПК не закріплює вичерпний перелік процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути оскаржені, тобто не встановлює жодних обмежень щодо об'єкта оскарження. Однак це положення беззаперечно можна застосувати лише до стадії досудового провадження. Відповідно, ст. 303 КПК, яка деталізує цю засаду, поряд із переліком рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ч. 1 ст. 303 КПК), встановлює у ч. 2, що скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді; тобто, не виключається подання і інших скарг, крім тих, що передбачені у ч. 1 ст. 303, однак вони не розглядаються слідчим суддею у межах досудового провадження, а розглядаються під час підготовчого провадження у суді. Єдине обмеження, що встановлено ч. 1 ст. 303 КПК – гарантується право на оскарження в порядку, передбаченому КПК; тобто дії, рішення, бездіяльність владних суб'єктів кримінального провадження можуть бути оскаржені лише в кримінально-процесуальному порядку, а не у порядку інших судових юрисдикцій (судово-адміністративної, цивільної).

Що стосується судового провадження, то КПК обмежує об'єкти, відповідно, апеляційного та касаційного оскарження, встановлюючи коло судових рішень, які можуть бути оскаржені у апеляційному порядку (ст. 393 КПК) та касаційному порядку (ст. 424 КПК). Разом з тим, ВС неодноразово надавав тлумачення положень КПК в аспекті апеляційного оскарження, і сформував позицію, що апеляційні суди зобов'язані відкривати апеляційне провадження за скаргами на ухвали слідчих суддів про надання дозволу на проведення позапланових перевірок (Постанова ВП ВС від 23 травня 2018 р., справа № 243/6674/17-к), вказавши, серед іншого, що: суд касаційної інстанції дотримувався послідовної практики, згідно з якою апеляційні суди зобов'язані перевіряти законність ухвал, не передбачених кримінальними процесуальними нормами; ухвалу слідчого судді про надання дозволу на проведення позапланової перевірки не передбачено КПК, то немає ні дозволу, ні заборони щодо апеляційного оскарження такої ухвали; зважаючи на важливість для суб'єктів, щодо діяльності яких слідчі судді надають дозволи на проведення позапланових перевірок, прав, установлених ст. 8 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, та враховуючи відсутність надійних процесуальних механізмів захисту прав під час підготовчого провадження, Велика

Палата вважає практичним та ефективним право на апеляційний перегляд таких ухвал у стадії досудового розслідування⁶⁹.

Гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді. Тлумачити це положення слід у системному зв'язку із положеннями ч. 1 ст. 393 КПК, ч. 1 ст. 425 КПК, ч. 1 ст. 460 КПК, які встановлюють коло, відповідно, суб'єктів апеляційного, касаційного оскарження та коло суб'єктів подання заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами. Натепер практика ВСУ та ВС виходить з того, що особа, якщо її інтересів торкається судове рішення, має право на оскарження, навіть якщо вона не вказана у переліку осіб, зокрема, які мають право на подання скарги на відповідне судове рішення.

КПК встановлює такі порядки розгляду та вирішення скарг: слідчим суддею (ст. 306 КПК); судом першої інстанції у підготовчому провадженні (ч. 2 ст. 303 КПК); прокурором (скарги на постанову слідчого про закриття кримінального провадження – ч. 5 ст. 284 КПК); прокурором вищого рівня (оскарження недотримання розумних строків – ст. 308 КПК); прокурором вищого рівня (при оскарженні рішень, дії чи бездіяльності прокурора слідчим – ст. 313 КПК); судом апеляційної інстанції; судом касаційної інстанції.

Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини. Принцип презумпції невинуватості становить ядро кримінального провадження, є фундаментальним принципом кримінального провадження. Презумпція невинуватості передбачена низкою міжнародних нормативно-правових актів, таких як Загальна декларація прав людини (ч. 1 ст. 11), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 14), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ч. 2 ст. 6), а також закріплена у ст. 62 Конституції України.

Забезпечення доведеності вини означає, що кожний елемент обвинувачення, кожна кваліфікуюча та обтяжуюча чи пом'якшуюча відповідальність обставина, кожна обставина, від якої залежать певні правові наслідки, кожний висновок судді чи суду повинні ґрунтуватися на відповідних доказах, зібраних у передбаченому законом порядку⁷⁰.

Юридичний зміст принципу презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини складають такі правила:

- ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом;
- заборонено перекладати обов'язок доказування на підозрюваного, обвинуваченого, домагатися його показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів;

⁶⁹ Постанова ВП ВС від 23 травня 2018 р., справа № 243/6674/17-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475959>

⁷⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 59.

- обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях (ч. 3 ст. 62 Конституції);
- усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;
- якщо не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді та вичерпані можливості їх отримати означає її невинуватість і тягне за собою закриття кримінального провадження на досудовому слідстві слідчим або прокурором;
- до остаточного вирішення по кримінальному провадженню та офіційного визнання особи винною у вчиненні злочину з нею не можна поводитися як з винною, а також публічно, в засобах масової інформації та будь-яких офіційних документах твердити, що така особа є злочинцем;
- факт притягнення особи до участі у справі як підозрюваної, обвинуваченої, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні розцінюватися як доказ її винуватості, як покарання винного.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття засад кримінального провадження.
2. Визначте систему засад кримінального провадження.
3. Які характерні ознаки загальноправових засад у кримінальному провадженні України?
4. Які види загальноправових засад реалізуються у кримінальному провадженні України?
5. Надайте характеристику нормативного змісту загальноправових засад у кримінальному провадженні України.
6. Охарактеризуйте засаду верховенства права у кримінальному провадженні.
7. У чому полягає зміст засади публічності та диспозитивності, та їх співвідношення?
8. Охарактеризуйте зміст засади змагальності сторін та свободи подання ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості кримінальному провадженні.
9. Який правовий зміст засади гласності і відкритості судового провадження та його повне фіксування технічними засобами?
10. Розкрийте сутність засади забезпечення права на захист у кримінальному провадженні.
11. Яку роль у кримінальному провадженні відіграє засада свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї?
12. Визначте зміст засади доступу до правосуддя.
13. Визначте зміст обов'язковості судових рішень.
14. Розкрийте юридичний зміст презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.
15. Вкажіть чи розповсюджується дія презумпції невинуватості на осіб, щодо яких вирішується питання щодо застосування запобіжних заходів?

Рекомендована література:

1. Постанова Верховного Суду від 05 червня 2019 р. (Справа №727/8388/17). «Закон і Бізнес». URL: https://zib.com.ua/ua/print/138591-vs_nagadav_u_chomu_polyagae_prezumpciya_nevinuvatosti.html
2. Аленін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014, Т. 14. С. 78-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2014_14_9

3. Білоус О.В. Засада недоторканності житла чи іншого володіння особи у досудовому кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 21 с.
4. Волошина В.К. Деякі питання співвідношення верховенства права та законності у кримінальному провадженні. *Правове життя сучасної України : у 2 т.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, травня 2019 року) / відп. ред. Г. О. Ульянова*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 296-300.
5. Волошина В.К. Право на захист у кримінальному провадженні та порядок його забезпечення. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукраїнської Науково-практичної конференції (Хмельницький 3 березня 2017 року)*. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ. 2017. С. 494-497
6. Волошина В.В. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с
7. Волошина В.К. Прокурор як суб'єкт забезпечення принципу розумності строків у кримінальному провадженні. URL: http://www.pap.in.ua/3_2019/55.pdf
8. Волошина В. К. Щодо права на ефективний захист у кримінальному провадженні та практиці ЄСПЛ. *Часопис Київського університету права*. № 1. 2019. С. 225-229.
9. Voloshyna V.K. Alenin Y.P. Determining the principle of proportionality in criminal proceedings. *Юридичний вісник*. 2018. № 2. С. 27-32.
10. Волошина В.К. Верховенство права та законність як принципи кримінального провадження в розрізі практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 250-255.
11. Волошина В.К. Право на свободу та особисту недоторканність як засіб забезпечення ефективності досудового розслідування. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 198-204.
12. Voloshyna V.K. Definition of respect for human dignity as a principle of criminal proceedings. *Young Scientist*. № 12.1(27.1). 2015. P. 32-35.
13. Волошина В.К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2(6). С. 166-172.
14. Волошина В.К. Деякі питання співвідношення верховенства права та законності у кримінальному провадженні. *Правове життя сучасної України : у 2 т.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, травня 2019 року) / відп.ред. Г. О. Ульянова*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 296-300.
15. Волошина В.К. Право на захист у кримінальному провадженні та порядок його забезпечення. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукраїнської Науково-практичної конференції (Хмельницький, 3 березня 2017 року)*. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ. 2017. С. 494-497.
16. Волошина В.К. Визначення незалежності суддів і підкорення їх тільки закону як засади кримінального провадження. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євро інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2т. Т. 2 / відп.ред. М.В. Афанасьєва*. Одеса: Юридична література, 2016. С. 278-280.
17. Волошина В.К. Визначення принципу пропорційності у кримінальному провадженні. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції м. Харків, 4 грудня 2015 р.* Харків : ХНУВС, 2015. С. 107-109.

18. Волошина В.К. Щодо окремих аспектів реалізації принципу пропорційності під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/89.pdf
19. Волошина В.К. Некоторые вопросы определения гласности и открытости в уголовном производстве. *Современные проблемы организации расследования преступлений : тез. докл. Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 3 июня 2016 г.) Учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол. И.Г. Мухин (отв. ред.) [и др.]*. Минск : Академия МВД, 2016. С. 28-31.
20. Волошина В.К. Принцип презумпції невинуватості у доказуванні. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрНУ України*. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7533>
21. Гончаренко В.Г. Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Вип. 3. С. 4-10.
22. Гуртиева Л.Н. К вопросу о законодательном закреплении принципа публичности в УПК Украины 2012 года. *Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства : матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) / відп. за випуск д.ю.н., проф. Ю.П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія»*. Одеса: Юридична література, 2013. С. 76-79.
23. Дехтяр О.Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2014. 20 с.
24. Капля О. Співвідношення принципів законності та верховенства права в адміністративному судочинстві України. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 6. С. 127–130.
25. Король В.В. Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 19 с.
26. Костенко М.А. Рівність перед законом і судом як засада кримінального провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2015. 20 с.
27. Кочура А.В. Принципи кримінального процесу України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 182 с.
28. Кримінально-процесуальне право України: підручник / За загальною редакцією Ю.П. Аленіна. Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. 816 с.
29. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Х.: Одіссей, 2013. С. 59-61.
30. Куцкір Г.М. Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.
31. Куцкір Г.М. Міжнародно-правовий досвід забезпечення недоторканності права власності під час кримінального провадження. *Наше право*. 2014. № 7. С. 139-145.
32. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
33. Кучинська О.П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 441 с.
34. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «АспектПоліграф», 2013. 228 с.
35. Лисенкова К.Є. Принцип змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.

36. Літвінова І.Ф. Забезпечення недоторканості житла чи іншого володіння особи в кримінальному процесі: монографія. Київ: ФОП О.С. Ліпкан, 2012. 230 с.
37. Малишев Б.В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8 (130). С. 14-20.
38. Мамка Г.М. Засади кримінального провадження. Монографія. К.: Грета, 2018. 276с.
39. Міщенко С. Окремі аспекти реалізації принципу «законність» у кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4. С. 56–59.
40. Моргун Н.С. Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 20 с.
41. Моргун Н.С. Обмеження права власності при реалізації засади недоторканності права власності у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2014. № 6. С. 27–34.
42. Мудрак І.В. Практика ЄСПЛ щодо порушення права конфронтації та проблематика реалізації підпункту (d) пункту 3 статті 6 КЗПЛ у кримінальному провадженні України. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 19. С. 195-210.
43. Навроцька В. Поняття принципу (засади) кримінального процесу. *Радник: українській юридичний портал*. URL: <http://radnuk.info/statti/556-protses/15353-2011-01-23-01-49-18.html>.
44. Пеший Д.А. Забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні: монографія. Київ: Вид. центр. «Кафедра», 2016. 149 с.
45. Рожнова В.В. Верховенство права у системі принципів кримінального провадження. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 381-387.
46. Трохлюк О.П. Реалізація засади забезпечення доведення винуватості в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.
47. Фулей Т. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1(1). URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1445846390cln_2012_1_7.pdf

Тема 4. Суб'єкти кримінального провадження.

1. Поняття суб'єктів кримінального провадження. Класифікація суб'єктів кримінального провадження.

В теорії поняття суб'єктів кримінального провадження (процесу) визначають по-різному. Загальною теорією права до суб'єктів права відносяться громадяни і організації, які виступають як носії встановлених законом прав і обов'язків, тобто фізичні та юридичні особи, які визнаються законом здатними мати права і обов'язки. До орбіти кримінального судочинства залучається значний круг органів, посадовців і громадян. Всі вони здійснюють кримінально-процесуальну діяльність, виступають носіями прав і обов'язків і тому можуть бути названі суб'єктами кримінального провадження. Кожен суб'єкт кримінального провадження займає встановлене законом правове положення, має певне коло процесуальних прав і відповідних юридичних обов'язків і, реалізуючи їх шляхом здійснення тих або інші процесуальних дій, бере участь в кримінально-процесуальній діяльності.

Поняття суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності є рівнозначним поняттю суб'єкта кримінально-процесуальних відносин. Насправді, щоб стати носієм кримінально-процесуальних прав і обов'язків, тобто, суб'єктом кримінально-процесуальних відносин, треба бути суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності. Немає і не може бути суб'єкта кримінально-процесуальних відносин, що існує незалежно від участі в провадженні у конкретній справі. Поза цією участю, поза процесом неможливо мати і здійснювати (виконувати) процесуальні права і обов'язки. Кримінально-процесуальне право, дія його норм, що містять правила поведінки, розраховане не на будь-яких осіб взагалі, а лише на певних осіб - на суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. Участь їх у справі обумовлено або приналежністю до певних органів державної влади (їх посадовими особами), або ситуацією, передбаченою гіпотезою відповідної норми кримінально-процесуального закону.

Аналіз норм КПК України дає нам можливість стверджувати, що найбільш ширшим є поняття «суб'єктів кримінального провадження». До **суб'єктів кримінального провадження** належать взагалі всі суб'єкти кримінально-процесуальних відносин, тобто, державні органи й посадові особи, які ведуть кримінальне провадження, особи, які залучаються до кримінального провадження для захисту своїх прав й законних інтересів або для виконання своїх обов'язків, а також особи, які сприяють здійсненню кримінального провадження, тощо. До кола суб'єктів кримінального провадження згідно КПК належать: суд, слідчий суддя, учасники кримінального провадження.

Згідно п. 25 ст. 3 КПК учасники кримінального провадження – це сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу

в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник. Таким чином, до учасників кримінального провадження КПК відносить усіх суб'єктів, які беруть участь у кримінальному провадженні, крім суду, судді та слідчого судді.

Отже, **суб'єкти кримінального провадження** це державні органи, їх посадові особи, фізичні та юридичні особи, які наділені законом відповідною компетенцією або процесуальними правами й обов'язками для реалізації завдань і функцій, що покладені на них у кримінальному провадженні, і які реалізують їх здійснюючи кримінально-процесуальну діяльність або приймаючи в ній участь.

Поняття суб'єктів кримінального провадження є настільки загальним, що воно потребує конкретизації. Вважаємо, що конкретизація суб'єктів кримінального провадження може бути досягнута шляхом класифікації. Найбільш вдалою буде класифікація суб'єктів кримінального провадження за функціональним призначенням та роллю суб'єктів у кримінальному провадженні. Відповідно до цього критерію виділяють наступні групи:

1 група – суб'єкти кримінального суду, які виконують функцію правосуддя – суд, суддя, присяжний. Ці суб'єкти ведуть кримінальне провадження у судовому провадженні і здійснюють розгляд та вирішення кримінальних справ по суті. Для цього вони наділені повноваженнями від імені держави здійснювати правосуддя у кримінальному провадженні;

2 група – суб'єкт, які виконує функцію судового контролю – слідчий суддя. За КПК це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 КПК, - голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя;

3 група – суб'єкти провадження, що виконують функцію кримінального переслідування: прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування, оперативні підрозділи, а також потерпілого, його представника та законного представника у випадках, установлених КПК України. На них покладається обов'язок провадження кримінально-процесуальних дій з розслідуванням справ про кримінальні правопорушення і підтримання обвинувачення у суді. Їх діяльність носить публічно-правовий характер (крім потерпілого та його представників).

4 група – суб'єкти кримінального провадження, що виконують функцію захисту у кримінальному провадженні: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Третя і четверта група учасників кримінального провадження йменуються сторонами кримінального провадження (сторона обвинувачення й сторона захисту).

5 група - суб'єкти кримінального провадження, які не є сторонами провадження, але зацікавлені в певному результаті кримінальної справи, оскільки захищають свої особисті або представляють права та законні інтереси інших осіб: потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію). Особиста зацікавленість в результаті справи є однією з головних ознак виділення цієї групи учасників кримінального провадження.

6 група – інші суб'єкти кримінального провадження, які залучаються до нього для сприяння здійсненню кримінального провадження. До цієї групи відносяться: заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник, тощо.

Їх процесуальне положення характеризується тим, що їх свідчення або висновки служать джерелом доказів (свідок, експерт), або їх діяльність сприяє правильному провадженню процесуальних дій (перекладач, спеціаліст, понятий), або вона полягає у фіксації дій учасників судового розгляду (секретар судового засідання) тощо.

2. Суд як орган правосуддя у кримінальних справах. Склад суду при здійсненні правосуддя за чинним кримінальним процесуальним законодавством.

Відповідно до ч. 1 ст. 30 КПК України, у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом. Такий підхід законодавця ґрунтується на вимогах п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення, а також на нормах ч. 1 ст. 124 Конституції України, згідно з якими правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Норми Закону України «Про судоустрій і статус судів» від 02.06.2016 р. передбачає, що суди України утворюють єдину систему судоустрою, до якої відносяться: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється суддею одноособово за винятком таких випадків: 1) кримінальне провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів; 2) кримінальне провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд; 3) кримінальне провадження у Вищому антикорупційному суді у суді першої інстанції здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, хоча б один з яких має стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, крім випадків, коли жодний такий суддя у цьому суді не може брати участь у розгляді справи з передбачених законом підстав;

Кримінальне провадження в апеляційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох суддів (при цьому кількість суддів має бути непарною), а у Вищому антикорупційному суді в апеляційному порядку – колегіально судом у складі трьох суддів, хоча б один з яких має стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, крім випадків, коли жодний такий суддя у цьому суді не може брати участь у розгляді справи з передбачених законом підстав.

Кримінальне провадження в касаційному порядку здійснюється колегією суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду у складі трьох або більшої непарної кількості суддів. У визначених КПК України випадках кримінальне провадження в касаційному порядку здійснюється судовою палатою Касаційного кримінального суду, об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду або Великою Палатою Верховного Суду. До складу об'єднаної палати входять по два судді, які обираються зборами суддів Касаційного кримінального суду зі складу кожної із судових палат Касаційного кримінального суду, та голова Касаційного кримінального суду.

Незалежно від того, у якому складі розглядалося кримінальне провадження, перегляд судового рішення в суді першої або апеляційної інстанції за виключними обставинами здійснюється колегією у складі трьох або більшої непарної кількості суддів, а у Верховному Суді – у складі Великої Палати.

Суддя чи склад колегії суддів для розгляду конкретного кримінального провадження визначається автоматизованою системою документообігу суду.

У разі якщо в суді першої або апеляційної інстанції, який згідно з правилами підсудності має здійснювати кримінальне провадження (крім Вищого антикорупційного суду), неможливо утворити склад суду, передбачений КПК України, кримінальне провадження здійснює найбільш територіально наближений суд, в якому можливо утворити такий склад суду.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в

апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. У разі, якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

3. Слідчий суддя як суб'єкт кримінального провадження.

Слідчий суддя є суб'єктом кримінального провадження, який здійснює судові функції у досудовому розслідуванні. Слідчий суддя в досудовому кримінальному провадженні реалізує функцію забезпечення доказів, забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав і свобод учасників кримінального провадження та інших осіб, судового контролю і міжнародного співробітництва.

Слідчий суддя - суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та якщо йдеться про клопотання у порядку глави 21 КПК, слідчим суддею апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, - слідчим суддею Вищого антикорупційного суду. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду.

Повноваження слідчого судді у кримінальному провадженні за КПК 2012 р. можна класифікувати за предметним критерієм на наступні групи: 1) дозвільні повноваження (пов'язані із вирішенням питань про проведення слідчих дій, які обмежують конституційні права особи, або спеціального розслідування); 2) повноваження із забезпечення законності та обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу; 3) повноваження із здійснення судового контролю (у вузькому значенні); 4) повноваження із забезпечення доказів у кримінальному провадженні; 5) допоміжні повноваження; 6) повноваження, пов'язані із міжнародним співробітництвом.

До дозвільних повноважень (пов'язаних із вирішенням питань про проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права особи, або спеціального розслідування) слід віднести наступні:

- 1) вирішення питання про проведення обшуку (ст. 166, ч. 2 ст. 234 КПК);
- 2) вирішення питання про проведення огляду житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237);
- 3) вирішення питання про проведення слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи (ч.5 ст. 240);
- 4) вирішення питання про провадження негласних слідчих (розшукових) дій: втручання у приватне спілкування (ч.1 ст. 258, крім випадків здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням

системи логічного захисту), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ч. 4 ст. 267), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 2 ст. 268), спостереження за особою (ч. 2 ст. 269), моніторинг банківських рахунків (ст.269-1), аудіо-, відеоконтроль місця (ч. 2 ст. 270), якщо при проведенні контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді (ч. 8 ст. 271).

5) продовження строку проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 249)

б) розгляд клопотання слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування (ст. 297³).

Повноваження із забезпечення законності та обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу⁷¹

включають у себе:

- 1) застосування заходів забезпечення кримінального провадження (Розділ 2 КПК), крім затримання (ст. 207, 208); виклику слідчим та прокурором, тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, тимчасового вилучення майна, попереднього арешту, відсторонення від посади окремих категорій осіб.
- 2) передання неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, - під нагляд адміністрації цієї установи (ч.1 ст. 493);
- 3) поміщення у приймальник-розподільник для дітей та продовження строку тримання особи у приймальнику-розподільнику (ч.4 ст. 499);
- 4) вирішення відводів⁷² під час досудового розслідування (крім відводів слідчому судді) (ч.2 ст. 81);
- 5) примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242);
- 6) становлення строку для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, у разі зволікання при ознайомленні з ними (ч. 10 ст. 290);
- 7) передання для реалізації при відсутності згоди власника речових доказів, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин *неможливо без зайвих труднощів* або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких *співмірні з їх вартістю*, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються *швидкому псуванню* (ч. 6 ст. 100);

⁷¹ Нами застосовується термінологічний зворот "заходи кримінально-процесуального примусу", оскільки вони включають у себе не тільки заходи забезпечення кримінального провадження, указані у Розділі 2 КПК, а і інші процесуальні дії, які містять елементи примусу і обмежують конституційні права особи (крім слідчих (розшукових) дій, оскільки там інша цільова спрямованість)

⁷² Відводи у даному випадку є засобом усунення особи від участі у кримінальному провадженні, за наявності обставин, що виключають їх участь, у зв'язку із цим слід визнати наявність елемента примусу при вирішенні питання про відвід.

- 8) знищення при відсутності згоди власника речових доказів, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, *мають непридатний стан* (ч. 6 ст. 100);
- 9) передання для технологічної переробки або знищення речових доказів, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, *якщо вони відносяться до вилучених з обігу предметів чи товарів, а також якщо їх тривале зберігання небезпечно для життя чи здоров'я людей або довкілля* (ч. 6 ст. 100);
- 10) примусове отримання зразків для експертизи (ч. 2, 3 ст. 245); негласне отримання зразків для порівняльного дослідження (ч. 2 ст. 274).
- 11) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи (ч. 2 ст. 509).

Повноваження із здійснення судового контролю:

- 1) вирішення скарг учасників кримінального провадження (ст.ст. 303-307 КПК);
- 2) перевірка підстав для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 233) (перевірка суддею законності рішення про провадження слідчої дії - Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню);
- 3) перевірку підстав для проведення негласної слідчої (розшукової) дії виняткових невідкладних випадках (ч. 2, 3 ст. 250). У виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини [Кримінального кодексу України](#), негласна слідча

(розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК України, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання. Виконання будь-яких дій з проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинно бути негайно припинено, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Отримана внаслідок такої негласної слідчої (розшукової) дії інформація повинна бути знищена.

4) загальні обов'язки щодо захисту прав людини (ст. 206).

Повноваження із забезпечення доказів у кримінальному провадженні:

- 1) допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК);
- 2) залучення експерта за клопотанням сторони захисту (ст. 244);
- 3) вирішення питання про використання інформації про ознаки кримінального правопорушення, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні (ст. 257).

До ***допоміжних повноважень*** можна віднести роз'яснення підозрюваному його права та забезпечення права на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ч.2 ст. 20); прийняття рішення про здійснення частини кримінального провадження у закритому судовому засіданні (ч. 2 ст. 27); забезпечення проведення досудового розслідування у розумні строки (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції) (ч. 2 ст. 28); забезпечення учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють (ч. 3 ст. 29); заборона застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи (п. 11 ч. 3 ст. 42); залучення законного представника (ч. 3 ст. 44); заміна законного представника (ч. 4 ст. 44); надання затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомоги у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надання можливості використати засоби зв'язку для запрошення захисника (ч. 1 ст. 48); залучення захисника для здійснення захисту за призначенням (ст. 49); залучення перекладача (сурдоперекладача) (ч. 1 ст. 68); прийняття рішення про фіксацію розгляду питань слідчим суддею за допомогою технічних засобів (ч. 1 ст. 107); забезпечення участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря у допиті неповнолітнього, якщо він не досяг шістнадцятирічного віку або якщо його визнано розумово відсталим (ст. 491); продовження строків досудового розслідування (ст. 294 КПК, 297-1 КПК); закриття кримінального провадження (ч. 9 ст. 284 КПК).

Повноваження, пов'язані із міжнародним співробітництвом:

- 1) присутність при допиті за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції (ст. 567);
- 2) застосування тимчасового арешту (ст. 583);
- 3) застосування екстрадиційного арешту (ст. 584);
- 4) перевірка наявності підстав для подальшого тримання особи під вартою або її звільнення (ч. 1 ст. 584);
- 5) застосування запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою, для забезпечення видачі особи на запит іноземної держави (ст. 585);
- 6) затвердження згоди особи на її видачу (ч. 2 ст. 588);
- 7) розгляд скарг на видачу особи (екстрадицію) (ст. 591);
- 8) застосування запобіжного заходу до вирішення питання про виконання вироку суду іноземної держави (ч. 9 ст. 602).

4.Сторона обвинувачення.

Кримінальне провадження в Україні здійснюється на засадах змагальності, що передбачає чітке розмежування кримінально-процесуальних функцій – обвинувачення, захист, розгляд і вирішення справи (правосуддя). Оскільки засада змагальності знаходить свій прояв у реалізації протилежних за своїм змістом функцій обвинувачення і захисту, то учасники провадження, які реалізують названі функції, фактично є сторонами провадження, що й було легально підтверджено у КПК України (ст. 22).

Сторонами у кримінально-процесуальній доктрині визнаються учасники кримінального процесу, які мають протилежні процесуальні інтереси та наділені законом необхідними правами для їх відстоювання. Модельний КПК для держав-учасниць СНД від 17.02.1996 р. визначає сторону як органи та особи, здійснюючі на засадах змагальності у кримінальному судочинстві кримінальне переслідування або захист (п. 22 ст. 10). Сторони це такі учасники кримінального провадження, які наділені таким правовим статусом, що забезпечує йому реальну можливість впливати на рух кримінального провадження з метою реалізації свого процесуального інтересу шляхом використання процесуальних засобів, тотожних тим засобам, за допомогою яких інша сторона може реалізовувати свій процесуальний інтерес.

У кримінальному провадженні наявні дві сторони: обвинувачення та захисту. Кожна з цих сторін (обвинувачення і захист) наділена рівними процесуальними правами. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК. Реалізація сторонами перелічених процесуальних прав дає можливість на засаді змагальності успішно виконувати властиву їм процесуальну функцію.

КПК до сторони обвинувачення відносить слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, а також потерпілого, його представника та законного представника у випадках, встановлених КПК. Однак у п. 25 статті 3, як і

у Главі 3 КПК, потерпілого, його представника та законного представника чітко не віднесено до сторони обвинувачення. Права сторони обвинувачення потерпілий має у судовому розгляді у випадку, коли він погодився підтримувати обвинувачення у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення та у випадку зміни ним обвинувачення на менш тяжке (ч. 3 ст. 338 КПК, ч. 2, 4 ст. 340 КПК). Крім того, до сторони обвинувачення слід віднести й оперативні підрозділи.

Незважаючи на те, що прокурора, керівника органу досудового розслідування та слідчого віднесено до сторони обвинувачення, на них покладено обов'язок всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Прокурор - особа, яка обіймає посаду, передбачену статтею 15 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень (п. 15 ст. 3 КПК). Загальний процесуальний статус прокурора регламентується ст. 36 КПК.

Керівник органу досудового розслідування - начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та його заступники, які діють у межах своїх повноважень (п. 8 ст. 3 КПК). Загальний процесуальний статус керівника регламентується ст. 39 КПК.

Слідчий - службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень (п. 17 ст. 3 КПК). Загальний процесуальний статус слідчого регламентується ст. 40 КПК.

Оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України - за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Їх статус регламентовано ст. 41 КПК.

5. Потерпілий, його права та обов'язки. Представник потерпілого. Законний представник потерпілого.

Стаття 55 КПК надає визначення потерпілого – це фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Таким чином, потерпілим може бути визнано фізичну особу – за умови завдання їй моральної, фізичної або майнової шкоди; юридичну особу - за умови завдання їй майнової шкоди. КПК не передбачає, що юридичну особу може бути визнано потерпілим при завданні їй моральної шкоди. Потерпілим визнається особа, якій фізичну, майнову, моральну шкоду заподіяно безпосередньо кримінальним правопорушенням. Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства. Визнання фізичної особи потерпілим не залежить від її віку, фізичного або психічного стану, дієздатності, а також громадянства. У випадках, якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник (ч.1 ст. 59 КПК). Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний (ч. 2 ст. 44 КПК). З моменту досягнення потерпілим 18-річного віку функція законного представника припиняється.

КПК вимагає волевиявлення особи для набуття статусу потерпілого, оскільки права і обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. У випадку відсутності такого волевиявлення слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, її можуть подати близькі родичі чи члени сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням - потерпілими може бути визнано кілька осіб. Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможливорював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Хоч КПК детально і не регламентує питання щодо оформлення процесуального рішення, яке б відображало факт визнання особи потерпілою у випадку, якщо вона не подавала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, вважаємо правильним у останньому випадку виносити постанову (ухвалу) про визнання особи потерпілою. Тобто для набуття особою статусу потерпілого необхідно: 1) подання заяви про

вчинення щодо неї кримінального правопорушення⁷³; 2) якщо особа не є заявником – подання заяви про залучення її до провадження як потерпілого після початку кримінального провадження; 3) письмова згода особи на залучення її до провадження як потерпілого (за відсутності заяв про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого) та винесення постанови (ухвали) про визнання особи потерпілим (фактичний склад). У останньому випадку права та обов'язки потерпілого виникають з моменту винесення постанови (ухвали) про визнання особи потерпілим. За відсутності письмової згоди на залучення до провадження як потерпілого особа, якій злочином завдано шкоди, в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок. У цьому випадку вона має лише права та обов'язки свідка (ст. 66 КПК).

Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

Права потерпілого, перелічені у ст. 56 КПК, поділяють на: права, що можуть бути реалізовані протягом усього кримінального провадження; права, що можуть бути реалізовані протягом досудового провадження; права, що можуть бути реалізовані протягом судового провадження; права, що можуть бути реалізовані в інших стадіях та особливих порядках кримінального провадження. Протягом усього кримінального провадження потерпілий має право: бути повідомленим про свої права та обов'язки; знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування; подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; заявляти відводи та клопотання; за наявності відповідних підстав - на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди; знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення; застосовувати технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК; користуватися іншими правами, передбаченими КПК.

Під час досудового розслідування потерпілий має право: на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення; на визнання його потерпілим; отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що

---

⁷³ Це положення слід тлумачити у системному зв'язку із ч.1, 2 ст. 214 КПК, адже для того, щоб у особи виник статус потерпілого у кримінальному провадженні, необхідно внести відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Адже ч 5 коментованої статті передбачає можливість винесення постанови про відмову у визнанні потерпілим.

підтверджує її прийняття і реєстрацію; подавати докази на підтвердження своєї заяви; брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі; отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування. Під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право: бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду^{*74}; брати участь у судовому провадженні; брати участь у безпосередній перевірці доказів; підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді; оскаржувати судові рішення. Потерпілий має право підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; це право йому роз'яснюється головуючим після винесення прокурором такої постанови та її долучення до матеріалів справи. Якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, головуючий надає йому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. У випадку згоди потерпілого на підтримання обвинувачення він користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. Відповідно, кримінальне провадження набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення; це приватне обвинувачення є за своєю правовою природою істотно відмінним від приватного обвинувачення, яке регламентовано главою 36 КПК. Повторне неприбуття у такому провадженні викликаного в судове засідання потерпілого без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття прирівнюється до його відмови від обвинувачення і має наслідком закриття кримінального провадження за відповідним обвинуваченням.

Правами, що можуть бути реалізовані в інших стадіях та особливих порядках кримінального провадження, є такі: у стадії виконання судових рішень - звернення до суду з клопотаннями про вирішення питань, які безпосередньо стосуються його прав, обов'язків чи законних інтересів, при виконанні судових рішень (ч.1 ст. 539 КПК); право бути повідомленим про судове засідання щодо вирішення питань, які безпосередньо стосуються його прав, обов'язків чи законних інтересів, при виконанні судових рішень (ч. 3 ст. 539 КПК); право на оскарження ухвали за результатами вирішення питань, які безпосередньо стосуються його прав, обов'язків чи законних інтересів, при виконанні судових рішень (ч. 6 ст. 539 КПК). Слід врахувати те, що, хоча прямо у цих статтях потерпілий не згадується, через те,

---

* У КПК має місце колізія, оскільки ч. 2 ст. 318 КПК вимагає не просто інформування, а виклику потерпілого у судовий розгляд

74.

що він є учасником судового провадження, а клопотання (подання) про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, розглядається згідно з правилами судового розгляду, потерпілий має ці права. ККС ВС зроблено висновок, що за змістом п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК України під час виконання вироку суду у провадженні з питань звільнення особи від відбування покарання на підставі Закону України «Про амністію у 2016 році» потерпілі не можуть бути учасниками цього провадження, а отже вони не наділені правом апеляційного оскарження рішень місцевого суду, ухвалених за наслідками такого розгляду (постанова від 17 квітня 2019 р., справа № 521/19551/17⁷⁵).

У особливих порядках кримінального провадження потерпілий має такі права: подавати заяву про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження (ст. 525 КПК); право бути допитаним як свідок при розгляді заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження (ч. 2 ст. 530 КПК); право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення (в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення – ст. 478 КПК); право на допуск до участі у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, - за умови наявності у нього допуску до державної таємниці відповідної форми та надання доступу до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв (ч. 3 ст. 517 КПК); право на доступ до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю (за умови наявності у нього допуску до державної таємниці – ч. 4 ст. 517 КПК).

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення.

Перелік прав, викладений у ст. 56 КПК, не є вичерпним. Потерпілий має право користуватися іншими правами, передбаченими КПК (наприклад, право на участь при його допиті законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря (ч. 1 ст. 226, ч. 1 ст. 354 КПК); ознайомлюватися із матеріалами кримінального провадження після призначення справи до судового розгляду (ч. 2 ст. 317 КПК); подавати заяву про роз'яснення судового рішення (ст. 380 КПК), про виправлення описок і очевидних арифметичних помилок у судовому рішенні (ст. 379 КПК); заявити клопотання про фіксацію процесуальної дії технічними засобами (ст. 107 КПК) та ін.

Потерпілий, згідно ст. 57 КПК, зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття - завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; 2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; 3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю. Також потерпілий зобов'язаний давати правдиві показання; обов'язковим є не факт дачі показань, а дача правдивих

---

⁷⁵ URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81394300>

показань у випадку, коли потерпілий не відмовився їх давати, оскільки п. 6 ч. 1 ст. 56, ч. 2 ст. 95 КПК закріплюють право потерпілого давати показання, а Кримінальний кодекс передбачає відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, але не за відмову від цього. Крім того, потерпілий зобов'язаний виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого (ч. 5 ст. 40 КПК) та прокурора (ч.1 ст. 36 КПК); виконувати розпорядження головуючого (ч. 2 ст. 329 КПК); дотримуватися порядку у судовому засіданні (ч. 2 ст. 329 КПК).

Щодо потерпілого може здійснюватися представництво: законне та договірне. Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник.

У межах договірного представництва потерпілого – фізичну особу у кримінальному провадженні може представляти представник - особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

6. Сторона захисту.

До учасників кримінального провадження зі сторони захисту належать: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники. Цих всіх суб'єктів кримінального процесу поєднує те, що вони зацікавлені в певному результаті кримінальної справи, оскільки захищають свої особисті або представляють права та законні інтереси інших осіб. Їх інтерес полягає у прагненні уникнення притягнення до кримінальної відповідальності взагалі, або притягнення до відповідальності за менш тяжке правопорушення, або пом'якшення покарання, захист своїх майнових інтересів, тощо.

Учасники кримінального провадження зі сторони захисту наділяються широкими процесуальними правами задля захисту своїх законних інтересів і несуть відповідні обов'язки. Також їх вони поєднані єдиною функцією, яку вони здійснюють у кримінальному провадженні – функцію захисту.

Для учасників кримінального провадження, які відносяться до сторони захисту характерні наступні ознаки: 1) мають свій особливий інтерес в результаті справи; 2) наділена правами для його захисту і обов'язками; 3) бере участь в кримінально-процесуальній діяльності, виконуючи відповідну функцію - захисту; 4) набувають статусу учасника за наявності до цього фактичних і юридичних підстав, передбачених КПК.

Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень.

Обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому статтею 291 КПК (ст. 42 КПК).

Загальний процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого регламентується ст. 42 КПК.

Виправданим у кримінальному провадженні є обвинувачений, виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Виправданий, засуджений має права обвинуваченого, передбачені статтею 42 КПК, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження.

Законний представник підозрюваного, обвинуваченого залучається до участі в процесуальній дії разом з ним, якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною.

Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи

члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

Статус законних представників підозрюваного, обвинуваченого регламентується ст. 44 КПК.

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

Процесуальні особливості участі захисника у кримінальному провадженні передбачені ст.ст. 46-54 КПК.

7. Інші учасники кримінального провадження.

Заявник. Порівняно з КПК 1960 р. заявник є новим учасником кримінального провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 60 КПК, ним може бути як фізична, так і юридична особа, яка звернулася з заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим. Заяви (повідомлення) можуть бути усні або письмові. Усні заяви (повідомлення) від осіб уповноважена службова особа органу, що уповноважений розпочати досудове розслідування, вносить до протоколу прийняття заяви про кримінальне правопорушення та іншу подію. Письмові заяви (повідомлення) приймаються та реєструються уповноваженою особою органу, що уповноважений розпочати досудове розслідування. Повідомлення юридичних осіб мають бути підписані відповідальними особами підприємства, установи або організації, від імені яких вони виходять, і засвідчені штампом або печаткою.

Особа, яка подає заяву чи повідомляє про кримінальне правопорушення під розпис попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, передбачену ст. 383 КК України.

Заявник має право: 1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 1⁻¹) отримувати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; 3) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування.

Заявник, який є викривачем, крім передбачених вище прав, має право в порядку, встановленому Законом України «Про запобігання корупції», отримувати інформацію про стан досудового розслідування, розпочатого за його заявою чи повідомленням.

Інформація надається слідчим або прокурором у строк не більше п'яти днів з моменту подання заяви.

Цивільний позивач. Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка в порядку, встановленому КПК, пред'явила цивільний позов.

Права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені КПК для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення. Цивільний позивач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК для інформування та надіслання копій процесуальних рішень потерпілому.

Цивільний відповідач. Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК.

Права та обов'язки цивільного відповідача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього. Цивільний відповідач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.

Представник цивільного позивача, цивільного відповідача. Представником цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю - у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа.

Повноваження представника цивільного позивача, цивільного відповідача на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: 1) документами, передбаченими ст. 50 КПК, якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; 2) копією установчих документів юридичної особи - якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; 3) довіреністю - якщо

представником цивільного позивача, цивільного відповідача є працівник юридичної особи, яка є цивільним позивачем, цивільним відповідачем.

Представник користується процесуальними правами цивільного позивача, цивільного відповідача, інтереси якого він представляє.

Законний представник цивільного позивача. Якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується законний представник.

Питання участі законного представника цивільного позивача у кримінальному провадженні регулюється згідно з положеннями ст. 44 КПК.

Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами; працівник юридичної особи.

Повноваження представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на участь у провадженні підтверджуються: 1) документами, передбаченими ст. 50 КПК, якщо представником є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; 2) копією установчих документів юридичної особи, якщо представником є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; 3) довіреністю, якщо представником є працівник юридичної особи.

Протягом кримінального провадження представник юридичної особи має право: 1) знати, у зв'язку із вчиненням якого кримінального правопорушення здійснюється провадження щодо юридичної особи, та давати пояснення з цього приводу; 2) користуватися правовою допомогою; 3) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази; 4) брати участь у проведенні процесуальних дій; 5) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі; 6) застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); 7) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 8) заявляти відводи; 9) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; 10) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК; 11) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних

документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача.

Під час досудового розслідування представник юридичної особи має право: 1) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі; 2) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно із ст. 290 КПК.

Під час судового провадження представник юридичної особи має право: 1) бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; 2) брати участь у судовому провадженні; 3) виступати в судових дебатах; 4) ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; 5) оскаржувати в установленому КПК порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення. Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має також інші процесуальні права, передбачені КПК.

Представник юридичної особи зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття - завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; 2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; 3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути будь-яка фізична або юридична особи. Третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, виникають з моменту звернення прокурора до суду із клопотанням про арешт майна.

Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має права та обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються арешту майна. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються арешту майна, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК.

Представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю - у випадку, якщо власником майна, щодо якого здійснюється арешт, є юридична особа.

Повноваження представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: 1)

документами, передбаченими ст. 50 КПК, - якщо представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; 2) копією установчих документів юридичної особи - якщо представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; 3) довіреністю - якщо представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, є працівник юридичної особи, яка є власником майна, щодо якого здійснюється процедура спеціальної конфіскації.

Представник третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, користується процесуальними правами третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інтереси якої він представляє.

Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, та його представник зобов'язані: 1) прибувати за викликом до прокурора, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття - завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; 2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; 3) не розголошувати без дозволу прокурора, суду відомості, які стали їм відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

Свідок. Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Свідок має право: 1) знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується; 2) користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК; 3) відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК не підлягають розголошенню; 4) давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача; 5) користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті; 6) на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань; 7) ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження; 8) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 9) заявляти відвід перекладачу.

Свідок зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду; 2) давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду; 3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та

процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім випадків, передбачених КПК, свідок несе кримінальну відповідальність. За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе відповідальність, встановлену законом.

Перекладач. У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача). Участь перекладача в кримінальному судочинстві зумовлена наявністю конституційного принципу щодо рівності громадян незалежно від мови спілкування (ст. 24 Конституції України). У зв'язку з цим КПК містить вимогу про мову, якою проводиться судочинство (ст. 29 КПК). Ця вимога гарантує особам, що беруть участь у кримінальному провадженні і не володіють мовою судочинства, заявляти клопотання, давати показання тощо рідною мовою, а також користуватися послугами перекладача. Для призначення конкретної особи перекладачем у кримінальному провадженні необхідно дотримуватися двох важливих умов: особа повинна вільно володіти необхідною мовою і бути незаінтересованою у результатах кримінального провадження. Перекладач повинен прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду. Виклик перекладача здійснюється відповідно до ст.ст. 133,135 КПК.

Перекладач зобов'язаний не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням його обов'язків. У разі порушення цього обов'язку перекладач може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 387 КК України.

За відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства перекладач може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 385 КК, а за завідомо неправильний переклад за ст. 384 КК.

Експерт. Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого.

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою.

Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів. У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб.

За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом.

Спеціаліст. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні.

Представник персоналу органу пробації. Представником персоналу органу пробації є посадова особа такого органу, яка за ухвалою суду складає та подає до суду досудову доповідь. Представник персоналу органу пробації з метою складання досудової доповіді має право: 1) отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян; 2) викликати обвинуваченого до уповноваженого органу з питань пробації для отримання усних чи письмових пояснень; 3) відвідувати обвинуваченого за місцем його проживання або перебування, роботи або навчання; 4) відвідувати місця попереднього ув'язнення, якщо до обвинуваченого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою; 5) заявляти клопотання суду про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження щодо обставин, передбачених пунктами 4 та 5 ч.1 ст. 91 КПК, а у кримінальних провадженнях щодо неповнолітнього обвинуваченого - додатково ст. 485, 487 КПК в порядку, передбаченому ст. 317 КПК; 6) бути присутнім під час проведення судового засідання; 7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Представник персоналу органу пробації зобов'язаний: 1) скласти досудову доповідь і подавати її до суду в строк, визначений ухвалою суду; 2) дотримуватися прав і свобод людини і громадянина; 3) невідкладно повідомляти суд про наявність або виникнення об'єктивних обставин, що унеможливають підготовку або

своєчасне подання досудової доповіді; 4) надавати пояснення з поставлених судом питань щодо досудової доповіді під час судового розгляду; 5) не розголошувати будь-які відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків; 6) не допускати розголошення в будь-який спосіб конфіденційної інформації, яку йому було довірено або яка стала відома у зв'язку з виконанням обов'язків; 7) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК.

Секретар судового засідання. Відповідно до ст. 73 КПК України, секретар судового засідання: 1) здійснює судові виклики і повідомлення; 2) перевіряє наявність та з'ясовує причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідає про це головууючому; 3) забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами; 4) веде журнал судового засідання; 5) оформлює матеріали кримінального провадження в суді; 6) виконує інші доручення головууючого в судовому засіданні. Секретар виконує функції судового розпорядника у разі відсутності останнього в судовому засіданні.

Судовий розпорядник. Відповідно до ч. 1 ст. 74 КПК України, до участі в кримінальному процесі головууючим у судовому засіданні може залучатися судовий розпорядник. Це означає, що залучення цього учасника до кримінального процесу є новелою і покликане забезпечити численні організаційні аспекти судового засідання.

Відповідно до ч. 2 ст. 74 КПК України, судовий розпорядник: 1) забезпечує належний стан зали судового засідання і запрошує до неї учасників кримінального процесу; 2) оголошує про вхід суду до зали судового засідання і вихід суду із неї; 3) слідкує за дотриманням порядку особами, присутніми у залі судового засідання; 4) приймає від учасників кримінального провадження та передає документи і матеріали суду під час судового засідання; 5) виконує розпорядження головууючого про приведення до присяги свідка, експерта; 6) виконує інші розпорядження головууючого, пов'язані із забезпеченням умов, необхідних для здійснення судового провадження.

Відповідно до ч. 3 ст. 74 КПК України вимоги судового розпорядника, пов'язані із виконанням обов'язків, встановлених цією статтею, є обов'язковими для осіб, присутніх у залі судового засідання. Ці вимоги безпосередньо виконуються через повноваження головууючого. Отже, невиконання розпоряджень судового розпорядника є не що інше, як невиконання вимог суду з усіма правовими і процесуальними наслідками.

У разі відсутності в судовому засіданні розпорядника його функції виконує секретар судового засідання.

8. Обставини, що виключають участь в кримінальному провадженні. Відводи і самовідводи, порядок їх заявлення і вирішення.

Слідчий суддя, суддя або присяжний не може брати участь у кримінальному провадженні: а) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача; б) якщо він брав участь у цьому провадженні як свідок,

експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник; в) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї зацікавлені в результатах провадження; г) за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості; д) у випадку порушення встановленого ч. 3 ст. 35 КПК порядку визначення слідчого судді, судді для розгляду справи.

У складі суду, що здійснює судові провадження, не можуть бути особи, які є родичами між собою.

Суддя не може брати участі у кримінальному провадженні, якщо його повноваження закінчилися або прийнято його відставку.

Якщо суддя брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, не має права брати участі у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді першої інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах апеляційної і касаційної інстанцій, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду першої інстанції.

Також, суддя, що брав участь у кримінальному провадженні в суді апеляційної інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах першої і касаційної інстанцій, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду апеляційної інстанції.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді касаційної інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах першої і апеляційної інстанцій, а також у новому провадженні після скасування вироку або постанови суду касаційної інстанції.

Прокурор, слідчий не має права брати участь у кримінальному провадженні:

1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; 2) якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач; 3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї зацікавлені в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Якщо прокурор попередньо брав участь у цьому ж кримінальному провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, як прокурора не є підставою для його відводу.

Захисником, представником не має права бути особа, яка брала участь у цьому ж кримінальному провадженні як слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач.

Особа не має права брати участь у цьому ж кримінальному провадженні як захисник або представник також у випадках:

1) якщо вона у цьому провадженні надає або раніше надавала правову допомогу особі, інтереси якої суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про надання правової допомоги; 2) зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю (зупинення дії свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю або його анулювання) в порядку, передбаченому законом; 3) якщо вона є близьким родичем або членом сім'ї слідчого, прокурора, потерпілого або будь-кого із складу суду.

Спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач, експерт, секретар судового засідання не мають права брати участі в кримінальному провадженні та відводяться за підставами, передбаченими ч.1 ст. 77 КПК, з тим обмеженням, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста, представника персоналу органу пробації, перекладача, експерта і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу.

Спеціаліст, експерт, крім того, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

За наявності підстав, передбачених статтями 75-79 КПК, слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, захисник, представник, експерт, представник персоналу органу пробації, спеціаліст, перекладач, секретар судового засідання зобов'язані заявити самовідвід.

За цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Заяви про відвід можуть бути заявлені як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження.

Заяви про відвід під час досудового розслідування подаються одразу після встановлення підстав для такого відводу. Заяви про відвід під час судового провадження подаються до початку судового розгляду. Подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, якщо підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду.

Будь-який відвід повинен бути вмотивованим.

У разі заявлення відводу слідчому судді або судді, який здійснює судові провадження одноособово, його розглядає інший суддя цього ж суду, визначений у порядку, встановленому ч. 3 ст. 35 КПК. У разі заявлення відводу одному, кільком або всім суддям, які здійснюють судові провадження колегіально, його розглядає цей же склад суду.

Усі інші відводи під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя, а під час судового провадження - суд, який його здійснює.

При розгляді відводу має бути вислухана особа, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті вмотивованою ухвалою слідчого судді, судді (суду). Заява про відвід, що розглядається судом колегіально, вирішується простою більшістю голосів.

Якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження, суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) слідчого судді кримінальне провадження передається на розгляд іншому слідчому судді.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) судді, який здійснює судове провадження одноособово, справа розглядається в тому самому суді іншим суддею.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) одного чи кількох суддів із складу суду або всього складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, справа розглядається в тому самому суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведених суддів із заміною останніх іншими судьями або іншим складом суддів.

Слідчий суддя, суддя (судді), на розгляд яких передається кримінальне провадження або справа, визначається у порядку, встановленому ч. 3 ст. 35 КПК.

Якщо відвід задоволено стосовно слідчого, прокурора у кримінальному провадженні повинні бути невідкладно призначені відповідно інший слідчий - керівником органу досудового розслідування або інший прокурор - керівником органу прокуратури.

У разі задоволення відводу експерта, спеціаліста, представника персоналу органу пробації або перекладача до кримінального провадження повинні бути залучені інші учасники у строк, визначений слідчим суддею, судом.

У разі задоволення відводу захисника, представника слідчий суддя, суд роз'яснює підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу його право запросити іншого захисника, представника та надає йому для цього під час досудового розслідування не менше двадцяти чотирьох годин, а під час судового провадження - не менше сімдесяти двох годин. Якщо підозрюваний, обвинувачений у кримінальному провадженні, коли залучення захисника є обов'язковим, протягом цього часу не запросить іншого захисника, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд самостійно залучають захисника в порядку, передбаченому ст. 49 КПК.

9. Державний захист працівників суду і правоохоронних органів. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Правоохоронні органи - органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 р. захисту підлягають судді Конституційного Суду України, судді та працівники апаратів судів, працівники правоохоронних органів, зазначені у частині першій цього пункту, а також співробітники кадрового складу розвідувальних органів України, співробітники

Служби судової охорони, працівники Антимонопольного комітету України та уповноважені особи Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, які беруть безпосередню участь відповідно у: а) конституційному провадженні; б) розгляді справ у судах, кримінальному провадженні та провадженні у справах про адміністративні правопорушення; в) оперативно-розшуковій та розвідувальній діяльності; г) охороні громадського порядку і громадської безпеки; д) виконанні вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та прокурорів; е) контролі за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України; є) нагляді і контролі за виконанням законів.

Близькі родичі, які відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 р. підлягають захисту, - це батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, посягання на життя, здоров'я, житло і майно яких перешкоджає виконанню працівниками суду і правоохоронних органів покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав.

Відповідно до законодавства України працівники суду і правоохоронних органів та їх близькі родичі мають право: а) застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю з метою забезпечення виконання правомірних наказів і усних вимог, що добровільно не виконуються, для захисту особистої безпеки, безпеки близьких родичів, а також свого житла і майна; б) вимагати і одержувати допомогу у виконанні покладених на них обов'язків, а в разі необхідності - для особистого захисту, а також свого житла і майна з боку відповідних правоохоронних та інших державних органів; в) здійснювати спеціальні заходи забезпечення безпеки; г) отримувати матеріальну компенсацію в разі загибелі працівника, каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, знищення чи пошкодження його житла і майна у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів, недоторканності житла, а також збереження їх майна з урахуванням конкретних обставин можуть застосовуватися відповідно до законодавства такі заходи: а) особиста охорона, охорона житла і майна; б) видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; в) встановлення телефону за місцем проживання; г) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; д) тимчасове розміщення у місцях, що забезпечують безпеку; е) забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; є) переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання.

Підставою для вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки осіб, є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю або майну.

Приводом для вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки працівника суду або правоохоронного органу та його близьких родичів може бути: а) заява працівника або його близького родича; б) звернення керівника відповідного

державного органу; в) отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, які підлягають захисту.

Підставою для скасування спеціальних заходів забезпечення безпеки може бути: а) закінчення строку конкретного заходу забезпечення безпеки; б) усунення небезпеки; в) заява особи, щодо якої застосовано заходи забезпечення безпеки; г) систематичне невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, які забезпечують її безпеку, якщо цю особу письмово було попереджено про можливість такого скасування.

Право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, зазначених у статтях 1 і 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 р., за наявності відповідних підстав мають: а) особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень; б) потерпілий та його представник у кримінальному провадженні; в) підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники; г) цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; г-1) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; г-2) персонал органу пробації; д) свідок; д-1) викривач; е) експерт, спеціаліст, перекладач і понятий; є) члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах "а" - "е", якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

До органів, які забезпечують безпеку осіб, зазначених вище, належать державні органи, які: а) приймають рішення про застосування заходів безпеки; б) здійснюють заходи безпеки.

Рішення про застосування заходів безпеки приймається слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь особи, зазначені вище, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню злочинів. Рішення про застосування заходів безпеки може бути прийнято слідчим суддею у випадках, передбачених ст. 206 КПК.

Заходами забезпечення безпеки є: а) особиста охорона, охорона житла і майна; б) видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; в) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; г) заміна документів та зміна зовнішності; д) зміна місця роботи або навчання; е) переселення в інше місце проживання; є) поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; ж) забезпечення конфіденційності відомостей про особу; з) закритий судовий розгляд.

З урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки.

Для захисту військовослужбовців можуть застосовуватися також такі заходи: а) відрядження до іншої військової частини або військової установи; б) переведення на нове місце служби.

Додатково до осіб, які перебувають в установах виконання покарань чи слідчих ізоляторах або у місцях із спеціальним режимом тримання можуть застосовуватися також такі заходи: а) переведення до іншої установи виконання покарань чи слідчого ізолятора або в інше місце із спеціальним режимом тримання; б) окреме тримання.

Підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб, є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу і майну.

Приводом для вжиття заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів може бути:

а) заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича; б) звернення керівника відповідного державного органу; в) отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб.

Підставою для скасування заходів безпеки, що здійснюються відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 р., може бути: а) закінчення строку конкретного заходу безпеки; б) усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист; в) систематичне невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що забезпечують безпеку, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування.

Приводом для скасування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів може бути: а) заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича, щодо якого були застосовані заходи безпеки; б) отримання достовірної інформації про усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб.

Питання для самоконтролю:

1. Як співвідносяться поняття «суб'єкти кримінального провадження», «суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності» та «учасники кримінального провадження»?
2. За яким критерієм і на які групи класифікуються суб'єкти кримінального провадження?
3. Класифікуйте повноваження слідчого судді.
4. Що таке сторона обвинувачення у кримінальному провадженні?
5. Який склад суб'єктів сторони обвинувачення та функціональна спрямованість їх діяльності?
6. Хто такий прокурор в кримінальному провадженні, його завдання та функціональна спрямованість його діяльності?
7. Яке процесуальне становище прокурора в досудовому провадженні?
8. Хто такий слідчий, його завдання та функціональна спрямованість його діяльності?
9. Які завдання та повноваження керівника органу досудового розслідування?
10. Які завдання та повноваження оперативних підрозділів?
11. Розкрийте порядок набуття статусу потерпілого.
12. Визначте особливості представництва потерпілого.
13. У чому відмінність між заявником та потерпілим в кримінальному провадженні?
14. Що таке сторона захисту у кримінальному провадженні?

15. Який склад суб'єктів сторони захисту та функціональна спрямованість їх діяльності?
16. Які підстави для набуття особою статусу підозрюваного?
17. В чому полягає відмінність у процесуальному статусі підозрюваного і обвинуваченого?
18. Які підстави для виникнення представництва (законного і договірною) передбачає процесуальне законодавство?
19. Хто такий захисник і якій в нього процесуальний статус?
20. Які підстави залучення захисника для здійснення захисту за призначенням передбачає процесуальне законодавство?
21. Чим підтверджуються повноваження захисника у кримінальному провадженні?
22. Хто може визнаватись цивільним позивачем?
23. Хто може визнаватись цивільним відповідачем?
24. Які права та обов'язки має експерт?
25. Яким є порядок подання, розгляду та вирішення заяви про відвід (самовідвід) у кримінальному провадженні?
26. В чому полягає відмінність між експертом та спеціалістом в кримінальному провадженні?
27. Які права та обов'язки має представник персоналу органу пробації?
28. Охарактеризуйте процесуальний статус свідка.

Рекомендована література:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р.
3. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2012 р.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. С.В. Ківалова, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченка. – Х.: Одиссей, 2013.
5. Абламський С.Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія / С.Є. Абламський; за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. Харків: Панов, 2015. 240 с.
6. Гловюк І. В. Прокурор у кримінальному провадженні: конституційна та галузева регламентація функціональної спрямованості діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 20-26.
7. Дем'янчук В. А. Заявлення відводу слідчому / В. А. Дем'янчук, Г. В. Денісова. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2016. - Вип. 37(3). - С. 94-98. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37%283%29_24
8. Демура М.І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування: монографія. Харків: Право, 2018. 224 с.
9. Денісова Г. В. Недопустимість повторної участі судді у кримінальному провадженні як підстава для його самовідводу та відводу. *Судова апеляція*. 2016. № 3. С. 46-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2016_3_6
10. Дьомін Ю.М. Окремі питання участі прокурора в суді за новим КПК України. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1238
11. Дудич А.В. Експерт як учасник кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 253 с.
12. Кіпер О.О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 228 с.
13. Кочура О.О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження: монографія / О.О.Кочура; за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. Харків: Панов, 2015. 280 с.
14. Кравченко Н.С. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні України: монографія / Н.С. Кравченко, Д.П. Письменний. Київ: Вид. центр «Кафедра», 2016. 216 с.

15. Кучинська О.П. Особливості процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі України: теорія та практика: монографія / О.П. Кучинська, С.В. Толокольніков. Київ: Алерта, 2017. 168 с.
16. Лоскутов Т. О. Щодо забезпечення прав підозрюваного. *Митна справа*. 2013. № 5 (89).
17. Лоскутова М.С. Окремі питання спеціалізації судді у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 45. Том 2. С. 113-118.
18. Лукашкіна Т.В. Деякі питання оскарження та розгляду скарг на рішення слідчого судді у кримінальному провадженні України. *Актуальні проблеми досудового розслідування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 23 жовтня 2015 року)*. Кривий Ріг: Центр оперативного друку «Геліос», 2016. С. 70-73
19. Лукашкіна Т.В. Деякі проблеми визначення процесуальної дієздатності потерпілого у кримінальному провадженні України. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня, м. Одеса): у 2 т. Т. 2 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. - Одеса : Юридична література, 2015. С.337-339
20. Лукашкіна Т.В. Поняття потерпілого у кримінальному провадженні України потребує вдосконалення *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м.Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х томах Т. 2 /відп.ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2017, С.378 - 380
21. Луцик В.В. Правовий статус та повноваження прокурора за новим КПК України. *Митна справа*. 2013. №1. Ч. 2. Кн. 1.
22. Марчук Н. Щодо визначення поняття "прокурор" в кримінальному провадженні. *Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року: Збірник статей*. К.: Істина, 2012.
23. Меркулов С.М. Обвинувачення у кримінальному судочинстві України в контексті європейських стандартів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014.
24. Mudrak I., Hloviuk I., Murzanovska A., Voloshyna V. Physiological and psychological condition of victim of criminal offense in Ukraine. *Amazonia Investiga*. Vol. 8 Num. 19: 34-42/ Marzo-abril 2019.
25. Мудрак І. В. Потерпевший в уголовном производстве: проблемы защиты прав. *Часопис Київського університету права*. №2. 2016. С. 321-324.
26. Мудрак І. В. Поняття, значення, основні категорії кримінально-процесуальної активності потерпілого у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. №3. 2019. С. 224-228.
27. Мудрак І. В. Право потерпілого на процесуальну комунікацію: окремі питання забезпечення реалізації. *Молодий вчений*. № 11(51). 2017. С. 950-953.
28. Мудрак І. В. Проблематика оскарження потерпілим недотримання розумних строків під час здійснення кримінального провадження. *Часопис Київського університету права*. №1. 2017. С. 303-307.
29. Мудрак І. В. Щодо визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. №2. 2019. С. 175-180.
30. Мудрак І. В. Щодо забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. №1. 2018. С. 315-324.
31. Мудрак І. В. Щодо лексико-граматичного та спеціально-юридичного тлумачення окремих кримінально-процесуальних норм, що регулюють право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні. *Вісник КПП*. № 3. 2019.
32. Мудрак І. В. Щодо обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. №4. 2016. С. 313-316.
33. Осінська О. М. Особливості процесуального статусу заявника та свідка у кримінальному процесі України. *Право і Безпека*. 2016. № 4. С. 71-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_4_15
34. Пожар В.Г. Новели регламентації інституту представництва за новим кримінальним процесуальним законодавством України. *Митна справа*. 2012. №5 (83). Ч. 2. Кн. 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ms/2012_5_2_2/363.pdf

35. Пожар В.Г. Щодо термінологічного визначення категорії "суб'єкти кримінального провадження" та його співвідношення з суміжними поняттями. *Правове життя сучасної України: матер. міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (16-17 травня 2013 р.)*. Т.2. Одеса: Фенікс, 2013.
36. Пономаренко А. В Сучасний стан захисту свідків в Україні. *Наука і правоохорона*. 2017. № 2. С. 218-223.
37. Пономаренко А. В. Процесуальні гарантії забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального провадження. *Наука і правоохорона*. 2018. № 2. С. 248-255.
38. Сиза Н.П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. №2(6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12snpkpu.pdf>
39. Сиза Н.П. Правосуддя як основна кримінально-процесуальна функція. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 55-61.
40. Столітній А.В., Каланча І.Г. Інші учасники кримінального провадження в системі суб'єктів кримінального процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(3). С. 120-124
41. Фоміна Т. Г., Юхно О. О. Проблемні аспекти нового Кримінального процесуального кодексу України щодо визначення статусу обвинуваченого. *Право і безпека*. 2012. № 4 (46). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pib/2012_4/PB-4/PB-4_42.pdf
42. Шевчук М. Функції суду в сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 370-378.
43. Шило О.Г. Компетенція слідчого судді в кримінальному провадженні: теорія, нормативна модель і тенденції розвитку законодавства. *Право України*. 2018. № 3. С. 79–91.
44. Шило О.Г. Слідчий суддя в кримінальному провадженні: функціональне призначення та кримінальна процесуальна компетенція. *Правова доктрина України: у 5 т. Х.: Право, 2013. Т.5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. Х.: Право, 2013.*
45. Шульженко А. В. Процесуальний статус і особливості процесуальної діяльності експерта й спеціаліста. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. Вип. 19. С. 132-134.

Тема 5.

Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні

1. Види відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні

У КПК було закріплено інститут відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (Глава 9 КПК). Аналіз норм цього інституту свідчить, що КПК передбачає відшкодування двох видів шкоди, які підлягають відшкодуванню (компенсації): відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому та відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю правоохоронних органів або суду підозрюваному, обвинуваченому. Слід звернути відразу увагу на застосовану законодавцем термінологію "відшкодування" та "компенсація". За етимологічним значенням "відшкодування" – це те, що повертається за зроблену шкоду, витрати, а "компенсація" (від лат. *Compensatio* – відшкодування) – це відшкодування, зрівноваження, винагорода за що-небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат. Тобто, в першу чергу, закон передбачає відшкодування шкоди, а якщо вона неможлива, - то компенсацію.

У кримінальному провадженні наслідками вчинення кримінального правопорушення є завдання трьох видів шкоди – моральної, фізичної або майнової, що є підставою для визнання особи потерпілим (ч. 1 ст. 55 КПК). Для визначення цих видів шкоди необхідно звернути до аналізу норм цивільного законодавства, оскільки діючий КПК не визначає ніяких особливостей цих понять у кримінальному провадженні.

У ст. 127 КПК передбачено три форми відшкодування шкоди потерпілому, завданої внаслідок кримінального правопорушення: добровільне відшкодування підозрюваним, обвинуваченим, або за його згодою будь-якою іншою особою; примусове стягнення за судовим рішенням; компенсація шкоди за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. У ч. 1 ст. 127 КПК передбачена можливість відшкодування шкоди, завданої потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення у будь якій момент кримінального провадження. При цьому таке відшкодування може бути здійснене як підозрюваним, обвинуваченим, так і за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою. Це можуть бути законні представники, близькі родичі та члени сім'ї підозрюваного, обвинуваченого, юридична особа, де він працює та інші особи.

Добровільне відшкодування підозрюваним, обвинуваченим, іншою особою за його згоди шкоди, завданої потерпілому, територіальній громаді, державі, внаслідок кримінального правопорушення враховується судом як обставина, що пом'якшує покарання (ст. 66 КК).

У ч. 2 ст. 127 КПК передбачена можливість потерпілого (прокурора – у випадках, встановлених ст. 128 КПК) щодо стягнення шкоди, завданої

кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, за судовим рішенням, винесеним за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні.

Чинний КПК також передбачає обов'язок держави компенсувати шкоду, завдану потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. Цивільне законодавство, зокрема, ст. 1177 та ст. 1207 ЦК також встановлюють, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю громадянина внаслідок злочину, а також майнова шкода, завдана майну громадян внаслідок злочину, у разі якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо ця особа є неплатоспроможною, відшкодовується державою. Умови та порядок відшкодування державою зазначеної шкоди встановлюються законом. Однак, до сьогодні в Україні такий закон, не прийнятий і тому даний вид шкоди, навіть у разі не встановлення особи, яка скоїла злочин, або якщо він є неплатоспроможним (ст. 1177 ЦК), державою не відшкодовується, і держава ніякого процесуального статусу не набуває.

2. Цивільний позов у кримінальному провадженні

Цивільний позов у кримінальному провадженні – це вимога фізичної чи юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, її представника, законного представника, прокурора до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, про відшкодування цієї шкоди, заявлену органам, які здійснюють кримінальне провадження, і яка вирішується судом у рамках кримінального провадження. Цивільний позов у кримінальному провадженні має подвійну правову природу: матеріально-правову (цивільну) та процесуально-правову (кримінально-процесуальну).

У кримінальному провадженні може бути пред'явлено цивільний позов про відшкодування майнової та/або моральної шкоди. При цьому потерпілий - юридична особа, може заявити цивільний позов про відшкодування лише майнової шкоди (ст. 61 КПК). Такий позов може бути подано до початку судового розгляду. На захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними, цивільний позов може бути пред'явлений їхніми законними представниками.

Цивільний позов в інтересах держави пред'являється прокурором. Цивільний позов може бути поданий прокурором у випадках, встановлених законом, також в інтересах громадян, які через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права.

Прокурор, який пред'являє цивільний позов у кримінальному провадженні, повинен обґрунтувати наявність підстав для здійснення представництва інтересів громадянина або держави в суді, передбачених ч. 4 ст. 23 ЗУ "Про прокуратуру". Для представництва інтересів громадянина в суді прокурор також повинен надати

документи, що підтверджують недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність відповідного громадянина, а також письмову згоду законного представника або органу, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси відповідної особи, на здійснення ним представництва.

Цивільний позов у кримінальному провадженні має два елементи: предмет та підстави. Згідно концепції, що набула найбільшого поширення в науці цивільного процесу, предметом цивільного позову є матеріально-правова вимога позивача до відповідача, що витікає із спірного правовідношення. Звідси предметом цивільного позову в кримінальному провадженні слід визнати матеріально-правову вимогу позивача або прокурора до підозрюваного, обвинуваченого або цивільного відповідача про відшкодування майнової і моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням, вчиненим неосудною особою. Матеріально-правова вимога, яка є предметом цивільного позову про відшкодування матеріальної або моральної шкоди витікає з визначених законом юридичних фактів, на основі яких цивільний позивач пред'являє свої позовні вимоги. Якщо немає юридичного факту, який обумовлює виникнення матеріально-правового відношення, то цивільний позов в кримінальному провадженні не може бути заявлений і розглянутий судом. Отже, підставами цивільного позову є юридичні факти, з яких позивач або прокурор виводить свої вимоги і з наявністю яких закон пов'язує виникнення правовідношення між позивачем і підозрюваним, обвинуваченим (цивільним відповідачем). Юридичними фактами, на підставі яких пред'являються позови, прийнято вважати: а) вчинення кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння; б) наявність майнової або моральної шкоди, заподіяної цим діяннями; в) наявність причинного зв'язку між цими діяннями та завданою шкодою. Предмет і підстави складають зміст цивільного позову. Саме ці два елементи зумовлюють межі і напрямок провадження за цивільним позовом в кримінальному провадженні.

Форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства.

Цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом за правилами, встановленими КПК. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, КПК не врегульовані, до них застосовуються норми ЦПК за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства. Відмова у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства позбавляє цивільного позивача права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні.

За результатами розгляду цивільного позову ст. 129 КПК передбачає винесення трьох видів рішень щодо нього: повне чи часткове задоволення позову, відмова у його задоволенні або залишення позову без розгляду. Ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування ПЗМХ або ПЗВХ, суд, залежно від доведеності підстав і розміру позову, задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому.

У разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення суд відмовляє в позові.

У разі виправдання обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або його непричетності до вчинення кримінального правопорушення, а також у випадках, передбачених ч. 1 ст. 326 КПК, суд залишає позов без розгляду.

Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства.

3. Відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду

Інститут відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів держави, що уповноважені проводити кримінально-процесуальну діяльність закріплено у ст. 130 КПК. Він є формою відповідальності держави перед особами, яким завдана шкода незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Інститут відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють кримінальне провадження, ґрунтується на наступних нормах та нормативно-правових актах: а) ч. 4 ст. 62 Конституції України; б) ст. 8 Загальної Декларації прав людини (10.12.48 р.); в) п. 16 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (16.12.66 р.); г) п. 5 ст. 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. (04.11.50 р.); д) ст. 3 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. (22.11.84р.); е) ст. 1176 ЦК України; є) ЗУ "Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду" від 01.12.1994 р. № 266 - 94-ВР (в ред. від 19.11.2012, р.); з) Положення про застосування Закону "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду" (затв. наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.1996 р. № 6/5/3/41); і) ст. 37 ЗУ "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" від 16.11.1992 р. № 2782-ХІІ; й) ст. 33 ЗУ "Про інформаційні агентства" від 28.02.1995 р. № 74/95-ВР; к) ст. 43 ЗУ "Про телебачення і радіомовлення" від 21.12.1993 р.

Згідно Висновку ВП ВС, зазначеного у постанові від 20.09.2018 р. по справі № 686/23731/15-ц, обов'язок роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав чи свобод та відшкодування завданої шкоди у разі ухвалення виправдувального вироку покладається на суд, який повинен здійснити це шляхом направлення громадянинові повідомлення одночасно з копією виправдувального вироку, який набрав законної сили. При цьому в повідомленні має бути зазначено, куди і протягом якого терміну можна звернутися за відшкодуванням шкоди і

поновленням порушених прав. Відсутність такого роз'яснення (повідомлення) не позбавляє особу права на відшкодування, встановленого законом.

Відповідно до ст. 1176 ЦК та ст. 1 ЗУ "Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду" від 01.12.1994 р. (в ред. від 13.04.2012 р.) підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину внаслідок:

1) незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

2) незаконного застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу;

3) незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених законами України "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" та іншими актами законодавства.

Фізична особа, яка у процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди (ст. 1176 ЦК України).

Заподіяна громадянину шкода відшкодовується в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду (ч. 2 ст. 1 ЗУ "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину ..."; ст. 1176 ЦК).

Якщо громадянину завдано шкоду внаслідок вище перерахованих випадків йому відшкодовується: 1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій; 2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), майно конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; 3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином; 4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги; 5) моральна шкода (ст. 3 ЗУ "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину ..." та п. 7 Положення про застосування цього Закону).

Згідно ст. 2 ЗУ "Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину ..." право на відшкодування шкоди виникає у таких випадках:

1) постановлення виправдувального вироку суду;

1-1) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про повернення справи на новий судовий розгляд) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;

2) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпання можливостей їх отримання.

Орган, що проводив оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор або суд зобов'язані одночасно з повідомленням про закриття справи в стадії досудового розслідування або одночасно з копією виправдувального вироку, що набрало законної сили, або ухвали суду, направити громадянинові, а в разі його смерті - його спадкоємцям, повідомлення. У цьому повідомленні, копія якого долучається до справи, роз'яснюється: куди і протягом якого терміну можна звернутися за відшкодуванням шкоди і поновленням порушених прав. Повідомлення складається у відповідності з розробленою в Положенні формою, при цьому вказується перелік тільки тих вимог, на які громадянин має право претендувати. У разі смерті громадянина та відсутності відомостей про місце проживання його спадкоємців таке повідомлення направляється їм після того, як вони звернуться до відповідного органу, що проводив оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або суду, але не пізніше п'яти днів з дня звернення. У ч. 2 ст. 130 КПК передбачено право держави на висунення регресної вимоги до слідчих, прокурорів, чиїми незаконними діями або рішеннями було завдано шкоди, у разі встановлення в їх діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, або дисциплінарного проступку незалежно від спливу строків застосування та дії дисциплінарного стягнення. Проте, чомусь серед цих осіб законодавець не згадав суддів, а отже, формально, держава не вправі висувати такі вимоги до цих суб'єктів, хоча існування випадків заподіяння шкоди незаконними судовими рішеннями та встановлення в діях суддів складу кримінального правопорушення не можна виключати.

Питання для самоконтролю:

1. Чим відрізняється "відшкодування шкоди" від її "компенсації"?
2. Які види відшкодування шкоди передбачені у кримінальному провадженні?
3. Які способи відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, передбачає КПК?
4. Підстави пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні?
5. Суб'єкти пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні?
6. Які випадки подання цивільного позову прокурором передбачає КПК?
7. Яка форма і зміст цивільного позову?

8. За якими правилами розглядається цивільний позов у кримінальному провадженні?
9. Які результати вирішення цивільного позову у кримінальному провадженні?
10. Які підстави реабілітації осіб у кримінальному провадженні?

Рекомендована література:

1. Цивільний кодекс : Закон України від 16.01.2003р. № 435-IV. UTL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Цивільний процесуальний кодекс : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. UTL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
3. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 р. UTL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80>
4. Абламський С.Є. Окремі аспекти відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2012. № 3 (45).
5. Аленін Ю., Пожар В. Цивільний позов у кримінальному провадженні: особливості доказування та вирішення. *Право України*. 2014. № 10.
6. Горелова В.Ю. Відповідальність держави перед особою за завдання шкоди незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури і суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 19 с.
7. Мала О.Р. Підготовка та пред'явлення прокурором позову у кримінальному провадженні: актуальні питання у світі набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 4 (17)
8. Mudrak I., Podobnyi O., Vashchuk O. Compensation of damages to victim of criminal offence under Criminal Procedure code of Ukraine. *Tribuna juridical*. Volum 9, Numarul 2, Junie 2019.
9. Рось Г. В. Окремі питання відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення*: матер. наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2013. С. 142-145.
10. Суховліна А.О. Проблеми правової регламентації реабілітації в новому КПК. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Х.: ХНУВС, 2012.
11. Удалова Л.Д., Савенко О.В. Забезпечення відшкодування шкоди незаконно засудженим особам : монографія. К. : КНТ, 2013.

Тема 6.

Докази і доказування в кримінальному провадженні

1. Особливості пізнання в кримінальному провадженні. Ціль (мета) доказування в кримінальному провадженні

Кримінальне провадження будучи діяльністю направленою на розслідування, розгляд і вирішення кримінальних справ (проваджень) здійснюється шляхом прийняття відповідних процесуальних рішень. Прийняття таких рішень, як і будь-яких інших рішень, вимагає від суб'єктів, що їх приймають, наявності певної інформації, за допомогою якої можна їх обґрунтувати. Одночасно з цим, однією з задач кримінального провадження є встановлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, тобто встановлення обставин кримінального правопорушення. Отримання необхідної інформації та встановлення обставин кримінального правопорушення є однією з форм пізнання. Пізнання у кримінальному провадженні називається доказуванням, тобто діяльністю, що має на меті встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК). Такому пізнанню властиві певні ознаки, особливості, що відрізняють пізнання у кримінальному провадженні від інших видів, а саме:

1) *Направленість*. Тобто доказування (пізнання) направлено на встановлення тих обставин, які необхідні для прийняття певного рішення.

2) *Ретроспективність*. Тобто обставини, що необхідно встановити, мали місце в минулому, а тому недоступні для безпосереднього дослідження та відсутні в дійсності, в рамках якої проводиться їх доказування (пізнання).

3) *Опосередкованість*. Тобто неможливість безпосереднього пізнання обставин кримінального правопорушення, обставин минулого зараз, знаходячись в теперішньому, тобто тісно пов'язане з властивістю ретроспективності.

4) *Формалізм*. Кримінально-процесуальне доказування (пізнання) здійснюється лише в тих формах і видах та лише тими суб'єктами, що прямо передбачені в законі; порушення даних вимог веде до визнання отриманої інформації недопустимим доказом та не може бути покладено в основу процесуального рішення.

5) *Строковість*. Доказування (пізнання) має часові обмеження в силу обмеженості в людських, часових та фінансових ресурсах, якими володіє держава та які виражені як в нормах КПК щодо обмеженості досудового розслідування чіткими строками, так і судового розгляду, який має бути закінчений в розумний строк ⁷⁶.

Метою доказування у кримінальному провадженні традиційно вказують встановлення істини. В той же час серед прихильників такої позиції відсутня єдність. Зокрема вчені наполягають на існуванні об'єктивної, матеріальної, формальної (процесуальної/юридичної), конвенційної та інших видів істини. В той же час, якщо проаналізувати категорію "істина", то на сучасному етапі розвитку

⁷⁶ Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. С. 45-47. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7009>.

філософії можна виділити такі теорії істинності: кореспондентська (класична), когерентна, прагматична, а також окремо можна виділити дифляційну або редунантну (надлишкову) групу теорій істини⁷⁷. Кожна з них надає свою відповідь на питання "Що є істиною, і що (якщо взагалі) робить їх істинними?". На нормативному рівні вимога встановлення істини відсутня (в тексті КПК слово "істина" відсутнє, хоча певні положення дають підстави стверджувати щодо необхідності її встановлення (зокрема ч. 2 ст. 9)), окрім як положення ст. 31 Конституції України. Таким чином, питання мети доказування залишається відкритим.

2. Поняття та види доказування у кримінальному провадженні

Сутність кримінального судочинства (кримінального провадження, кримінального процесу) полягає в тому, що це складний правозастосовний процес – процес застосування норм матеріального кримінального права (в разі вирішення цивільного позову - також і цивільного права). Як будь-який правозастосовний процес, цей процес проходить певні етапи, перший з яких – з'ясування фактичних обставин справи. Саме від правильного встановлення фактичних обставин багато в чому залежить правильне, ефективне застосування норм матеріального права. Причому, фактичні обставини необхідно не просто встановити, а **доказати** таким чином, щоб їх відповідність дійсності можна було б перевірити. Тому процес встановлення фактичних обставин традиційно іменують процесом доказування або доказуванням. В ч. 2 ст. 91 КПК визначено, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Таке доказування здійснює, наприклад, слідчий, коли він розслідує обставини порушення правил безпеки дорожнього руху. Слідчий допитав трьох свідків, які пояснили, що приблизно о 22 годині 12 квітня 2019 року на вулиці Мачтовій вони побачили автомашину, яка рухалась на великій швидкості, очевидно, водій на впорався з керуванням, і машина виїхала на тротуар, де наїхала на пішохода. Свідки підбігли до постраждалого, затримали водія, який був в нетверезому стані, викликали машину швидкої допомоги та поліцію. Показання свідків слідчий зафіксував як це передбачено КПК (склав відповідний протокол). Було проведено огляд місця події та складений протокол огляду місця події, а також автомашини, яка знаходилась на місці події. Оскільки в показаннях свідків були деякі протиріччя, слідчий провів одночасний допит цих свідків (очну ставку), таким чином перевірів показання, з'ясував причину протиріч. Крім того, було призначено медичну експертизу для встановлення тяжкості тілесних ушкоджень, що були заподіяні потерпілому, та одержано висновок експертів, в якому зазначено, що потерпілий одержав тяжкі тілесні ушкодження. Перевіривши та оцінивши одержані докази, слідчий зробив висновки щодо фактичних обставин події кримінального правопорушення (де, в який час, які події сталися, які ушкодження одержав потерпілий тощо). **Така діяльність і є процесом доказування.**

⁷⁷ Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. С. 38-39. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7009>.

На основі встановлених фактичних обставин слідчий склав повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК, а після завершення досудового розслідування слідчий склав обвинувальний акт, який затвердив прокурор.

В стадії судового розгляду прокурор переконував суд в тому, що є достатні докази, на підставі яких можна зробити впевнений висновок (поза розумним сумнівом) про те, що саме обвинувачений порушив правила безпеки дорожнього руху внаслідок чого потерпілому було заподіяно тяжкі тілесні ушкодження. Обвинувачений та його захисник не погодились з позицією прокурора, обвинувачений стверджував, що потерпілий перебігав проїжджу частину вулиці перед його автомашиною, а він, намагаючись уникнути зіткнення з ним, виїхав на тротуар.

Таким чином, кожна сторона – сторона обвинувачення та сторона захисту, в суді здійснюватимуть діяльність, сутність якої полягає в тому, щоб переконати суд в правильності своєї позиції і в необхідності ухвалити певне рішення (прокурор наполягатиме на визнанні обвинуваченого винуватим та засудженні його, а сторона захисту – на визнанні обвинуваченого невинуватим та виправданні). Для того, щоб довести перед судом правильність власної позиції, сторони допитували свідків, подавали висновки експертів, досліджували протоколи слідчих (розшукових) дій, які були проведені під час досудового розслідування (протокол огляду місця події, протокол слідчого експерименту, освідування). Докази, які подавали сторони, були "адресовані" суду, саме суд сприймав докази, перевіряв їх та оцінював.

Таку діяльність сторін (а також потерпілого, цивільного позивача та відповідача) теж можна назвати доказуванням (доведенням).

Отже, поняття «**доказування**» вживається у двох значеннях:

1) як діяльність, спрямована на встановлення фактичних обставин кримінального провадження;

2) як діяльність із відстоювання власної позиції у провадженні з метою переконати уповноваженого суб'єкта в необхідності ухвалити конкретне рішення.

Доказування в першому значенні зобов'язані здійснювати прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий; відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК вони зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. В такому доказуванні **має право** взяти сторона захисту, а також потерпілий і інші зацікавлені учасники кримінального провадження (ст. 93 КПК).

Коли йдеться про доказування в першому значенні, поставити питання: "доказування чого", навряд чи правильно, адже сутність такого доказування полягає у встановленні фактичних обставин (того, що насправді відбувалося). Сторона обвинувачення зобов'язана діяти неупереджено, об'єктивно, її діяльність здійснюється в публічних інтересах, вона може бути завершена рішенням про відсутність події кримінального правопорушення, відсутність складу

кримінального правопорушення у діях підозрюваного та закриттям кримінального провадження. Сторона захисту діє з метою захисту приватних інтересів, тому має право взяти участь у доказуванні, в тому числі, має право самостійно збирати відомості, речі, документи, які використовуватиме як докази. Певні можливості для участі у доказуванні мають і інші зацікавлені учасники провадження (представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, потерпілий, цивільний позивач, відповідач). Сторона захисту, інші зацікавлені учасники провадження спрямовують свої зусилля на встановлення обставин, які вважають корисними для захисту власних приватних інтересів.

Тому, визначаючи роль певних суб'єктів у доказуванні в першому значенні, можна вести мову про **обов'язок та право** здійснювати таке доказування.

Доказування у другому значенні здійснюється на протязі всього кримінального провадження кожного разу, коли учасник кримінального провадження звертається до уповноваженого суб'єкта з клопотанням про прийняття певного рішення. Так, наприклад, слідчий (за погодженням з прокурором) або прокурор звертаються до слідчого судді з клопотанням про обрання запобіжного заходу до підозрюваного, і в засіданні у слідчого судді, який розглядатиме таке клопотання, прокурор буде здійснювати доказування наявності умов та підстав для обрання запобіжного заходу (наявність обґрунтованої підозри, наявність ризиків, неможливість забезпечити належну поведінку підозрюваного шляхом обрання менш суворого запобіжного заходу тощо), а сторона захисту може відстоювати іншу позицію – стверджувати, що підозра необґрунтована, немає ризиків тощо. Кожна сторона буде наполягати на ухваленні певного рішення.

Якщо захисник звертається до слідчого або до прокурора з клопотанням про проведення якоїсь слідчої (розшукової) дії, або приєднання до матеріалів провадження певних речей чи документів, він повинен переконати слідчого чи прокурора в тому, що за допомогою слідчої (розшукової) дії можна буде встановити обставини, що мають значення для даного провадження, що речі чи документи, які він пропонує приєднати для провадження, можуть бути визнані належними та допустимими.

Стосовно такої діяльності доцільно використовувати поняття "**тягар доказування**", тобто таке юридичне становище учасника провадження, який звертається до уповноваженого суб'єкта та бере на себе "тягар" довести наявність умов, підстав для ухвалення рішення. А в разі, коли він не зможе цього зробити, уповноважений суб'єкт відмовить у прийнятті запропонованого рішення. В ч. 2 ст. 92 КПК йдеться про те, що обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає. На наш погляд, тут доцільно було б використати поняття "тягар доказування".

Доказування в першому значенні являє собою різновид процесу пізнання.

3. Предмет доказування у кримінальному провадженні

Однією з особливостей процесу пізнання у кримінальному провадженні є законодавче визначення переліку тих обставин, які необхідно з'ясувати (доказати)

для правильного вирішення кримінального провадження по суті. Кримінальне процесуальне доказування спрямоване на встановлення саме тих фактичних обставин, які необхідно з'ясувати для правильного застосування норм матеріального кримінального права, а в деяких випадках, і норм цивільного, трудового права (при вирішенні цивільного позову). Визначення таких обставин дозволяє здійснювати процес доказування цілеспрямовано, збирати тільки такі докази, за допомогою яких можна виявити, доказати необхідні обставини, такі обставини іменують **предметом доказування**.

Отже предмет доказування - це сукупність (або система) обставин (обставин та фактів), передбачених кримінальним процесуальним законодавством, які необхідно встановити (точніше – доказати) для ухвалення законного, обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні. Перелік таких обставини, міститься в ст. 91 КПК, яка має назву: "Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні". Як зазначають деякі автори, елементи предмету доказування точніше було б іменувати фактами та обставинами. Дійсно, поняття "факт" та "обставина" не тотожні, факт – це реальна подія, явище, реальність, а обставина – це явище, яке супроводжує що-небудь, впливає на щось. Отже, предмет доказування являє собою єдність фактів та обставин, які необхідно доказати у кримінальному провадженні для ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Зважаючи на те, що усталеним є поняття "обставини, які підлягають доказуванню", ми, вживаючи таке поняття, матимемо на увазі факти та обставини.

Предмет доказування - це узагальнена схема тих обставин, які необхідно встановити у кожному провадженні. Зміст обставин буде різним в залежності від того, щодо якого кримінального правопорушення здійснюється провадження, якщо, наприклад, слідчий розслідує крадіжку, то встановити подію злочину означає довести, що особа таємно заволоділа чужім майном з корисних мотивів, якщо йдеться про умисне убивство, необхідно встановити подію: підозрюваний, маючи намір позбавити потерпілого життя, завдав йому пошкодження, від яких настала смерть.

На перелік обставин, який визначено ст. 91 КПК, орієнтується слідчий, прокурор, які спрямовують свої зусилля на встановлення події злочину (з'ясовують, чи мале місце певна подія, чи є вона подією злочину), якщо встановлено подію – встановлюють, хто саме вчинив певні дії чи бездіяльність, з'ясовують інші обставини, передбачені даною статтею. Сторона захисту може заперечувати наявність події (доводити, що особа, яку вважають вбитою, насправді жива), заперечувати, що певна подія є подією злочину (доводити, що будинок, у знищенні якого шляхом підпалу обвинувачують підозрюваного, згорів через необережність самого потерпілого). Сторона захисту може заперечувати причетність підозрюваного до злочину (стверджувати, що злочин вчинила інша особа), може вести мову про іншу форму вини (підозрюваний вчинив не умисне вбивство, а необережне), доводити наявність пом'якшуючих обставин, заперечувати обтяжуючі обставини, ставити питання про менший розмір шкоди

тощо. Тобто сторона захисту, здійснюючи своє право на участь у доказуванні, також бере до уваги перелік обставин, які складають предмет доказування.

Очевидно, що обставини, визначені ч. 1 ст. 91 КПК, необхідно доказати для вирішення кримінального провадження по суті, тобто за допомогою даного переліку обставин визначено, умовно кажучи, кінцеву мету доказування.

Але під час досудового розслідування, а також в суді доводиться встановлювати й інші обставини. Якщо, наприклад слідчий, прокурор, що розслідує вбивство, допитав свідка, який розповів, що бачив певну особу, яка заходила до потерпілого приблизно в той час, коли було вчинено злочин, то слідчий повинен перевірити такі дані і доказати, що саме ця особа (про яку давав показання свідок) знаходилась в оселі потерпілого під час вбивства. Надалі слідчий встановлює ще деякі обставини даної групи – те, що в цієї особи були знайдені речі потерпілого (треба встановити, що знайдені саме ті речі, що були викрадені у потерпілого), що підозрюваний погрожував потерпілому і т. ін. Всі ці обставини не складають кінцевої мети доказування, кожна з них сама по собі не дозволяє зробити висновок про винуватість особи. Але на певному етапі розслідування необхідно доказати, чи знаходився підозрюваний в оселі потерпілого, чи погрожував він йому тощо. Доказавши наявність зазначених фактів, слідчий використовує їх для того, щоб обґрунтувати свій висновок про те, що підозрюваний вчинив вбивство потерпілого. Зазначені факти іменують **проміжними** (оскільки вони встановлюються на певному, "проміжному" етапі), **доказовими** (тому що за їх допомогою можна доказати наявність інших фактів та обставин).

Продовжимо розглядати наш приклад. У слідчого виникли сумніви щодо того, що свідок, який стверджував, що він бачив підозрюваного, дійсно міг з того місця, де він знаходився, бачити те, про що він розповідав. Слідчий провів слідчий експеримент і з'ясував, що з того місця, де знаходився свідок, добре видно ту ділянку місцевості, де, як стверджував свідок, відбувались певні події. Крім того, допитавши ще раз свідка, слідчий встановив, що ще двоє осіб бачили підозрюваного поблизу від місця події. Такі дані, за допомогою яких слідчий перевіряв достовірність одержаних раніше доказів, відшукав можливості збирання нових доказів (свідок мав або не мав можливість побачити певну ділянку, мав чи не мав можливості почути певну розмову тощо), на наш погляд, також слід включити в предмет доказування. Такі факти ми іменуємо **допоміжними** (вони допомагають перевірити наявні докази та відшукати нові).

Сформулюємо висновок: **предмет доказування має складну структуру**, включає три групи обставин, котрі підлягають доказуванню:

- **першу групу** складають обставини, які необхідно доказати для **ухвалення правильного рішення по суті** кримінального провадження, ці обставини перелічені в ст. 91 КПК і є **кінцевою метою** доказування;

- **друга група – проміжні або доказові факти** – це обставини, які **необхідно доказати на певному етапі** розслідування для того, що б з їх допомогою можна було б зробити висновок про наявність або відсутність обставин, які є кінцевою метою доказування (тобто обставин першої групи). Практично до цієї групи можна включити всі ті обставини, які встановлюються на підставі непрямих доказів.

- **третя група** обставин – **допоміжні факти** – це обставини, за допомогою яких можна **встановити достовірність наявних доказів**, або **відшукати додаткові докази**.

Визначити конкретний перелік проміжних та допоміжних фактів неможливо, він залежить від особливостей кожного кримінального провадження. Можливо, це й слугувало підставою для висловлення деякими науковцями думки щодо того, що запропонувати конкретний перелік обставин, що підлягають доказуванню, недоцільно. Дійсно, проміжні та допоміжні факти визначити конкретно неможливо, вони залежать від обставин кожного провадження, особливостей розслідування та розгляду справи, але їх об'єднує одне – всі вони пов'язані з тими обставинами, які складають кінцеву мету доказування. Проміжні (доказові) факти дають підстави для припущення про наявність події злочину та вчинення його певною особою, допоміжні факти дозволяють перевірити докази, на підставі яких можна зробити висновки про наявність обставин, які складають кінцеву мету доказування, та проміжних фактів, дозволяють відшукати нові докази для встановлення зазначених обставин та фактів. Оскільки, на нашу думку, предмет доказування включає всі факти та обставини, які необхідно доказати для правильного вирішення справи, немає ніяких принципових підстав для того, що б не включати в нього проміжні (доказові) факти, а також допоміжні факти, саме ці три групи обставин необхідно доказати.

В юридичній літературі було висловлено думку, що предмет доказування складають тільки обставини, які стосуються минулого. З цим погодитись не можна, звичайно ж, на досудовому розслідуванні та в суді встановлюються обставини кримінального правопорушення, яке було вчинене в минулому, але чинний КПК передбачає необхідність встановити і обставини, що слугують підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (п. 5 ч. 1 ст. 91 КПК). Зазвичай ці обставини, передбачені КК, існують на момент ухвалення рішення по суті кримінального провадження.

Обставини, що складають кінцеву мету доказування необхідно встановити в кожній кримінальній справі, незалежно від виду кримінального правопорушення. Встановлення цих обставин необхідне для застосування норм матеріального кримінального закону.

В кримінальному провадженні щодо неповнолітніх окрім обставин, передбачених в даній статті підлягають доказуванню також обставини, зазначені в ст. 485 КПК. В кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру предмет доказування визначений ст. 505 КПК.

Обставини, передбачені ст. 91 КПК, слід встановити на досудовому розслідуванні, а також в суді першої інстанції, якщо в суді відбувається розгляд справи в повному обсязі.

В тих випадках, коли суд приймає рішення відмовитись від дослідження доказів щодо обставин, які не оспорюються сторонами, суд повинен переконатися, що така відмова є добровільною, обвинувачений правильно розуміє суть обвинувачення, не оспорує як фактичні обставини, так і кваліфікацію кримінального правопорушення, визначеного обвинувальним актом.

Якщо у провадженні укладається угода про визнання винуватості чи угода про примирення, необхідно встановити обставини предмету доказування до моменту укладення угоди. Відповідно до ч. 5 ст. 469 КПК укладення угоди можливе після повідомлення про підозру. А для того, щоб повідомити про підозру необхідно встановити обставини кримінального правопорушення.⁷⁸ Відповідно до ч. 1 ст. 474 КПК прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акту з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерту або завершення проведення інших слідчих (розшукових) дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, які можуть бути втрачені за впливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату в разі відмови суду в затвердженні угоди. Суд може відмовити в затвердженні угоди, якщо допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, а також в зв'язку з тим, що відсутні фактичні підстави для визнання винуватості, тобто, якщо не встановлені обставини, які складають предмет доказування. В судовій практиці зазвичай у випадку, коли суд відмовляє у затвердженні угоди, прокурор пропонує призначити судовий розгляд, оскільки під час досудового розслідування було зібрано необхідні докази, тобто, встановлені необхідні фактичні обставини, що дозволятиме суду розглянути провадження по суті.

Зміст обставин, які складають предмет доказування (кінцеву мету доказування). Послідовність, в якій перелічені обставини, що підлягають доказуванню, має істотне значення.

1. Так, перш за все необхідно встановити подію злочину, тобто зібрати докази, на підставі яких можна переконатися, що певне кримінальне правопорушення дійсно мало місце. Для цього слід насамперед встановити об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого законом про кримінальну відповідальність. Треба встановити, що діяння є суспільно небезпечним і не може розглядатися як малозначне (ч. 2 ст. 11 КК). В кримінальних правопорушеннях з формальним складом необхідно встановити саме кримінальне правопорушення (а якщо діяння потягло суспільно небезпечні наслідки, то вони теж повинні бути встановлені), в правопорушеннях з матеріальним складом – встановити, які саме суспільно небезпечні дії чи бездіяльність мали місце, які суспільно небезпечні наслідки потягло таке діяння, та переконатися в наявності причинного зв'язку між діянням та наслідками. Наприклад, встановити, що дії особи слід розглядати як вбивство через необережність, означає, що необхідно довести, що підозрюваний вчинив певні дії, що настала смерть потерпілого, а також, що є причинний зв'язок між діями підозрюваного та настанням смерті потерпілого. Якщо кримінальне правопорушення було вчинено шляхом бездіяльності, слід встановити, що на особу покладался певний обов'язок, особа такий обов'язок реально могла виконати, але цього не зробила.

Щодо кожної події необхідно встановити час, місце, спосіб вчинення діяння та інші обставини правопорушення, незалежно від того, чи зазначені вони як ознаки складу кримінального правопорушення. Питання про те, наскільки точно

---

⁷⁸ Правда, важко собі уявити як це можна зробити протягом 24 годин після затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, як це передбачено ч. 2 ст. 278 КПК.

необхідно встановити час вчинення кримінального правопорушення, залежить від конкретного складу правопорушення та обставин певного кримінального провадження. Так, в справах про вбивство зазвичай час вчинення злочину необхідно встановити досить точно – день, час, а іноді навіть хвилини. Такі дані можуть відігравати важливу роль у встановленні вини конкретної особи. В справах про триваючі злочини (такі, наприклад, як посів або вирощування снотворного маку чи конопель, недбале зберігання вогнепальної зброї) потрібно встановити проміжок часу, який обчислюється днями або тижнями, можливо – місяцями чи роками. Встановлення часу вчинення необхідно не тільки для характеристики самого кримінального правопорушення, але й для вирішення інших питань – чи досяг підозрюваний, обвинувачений на день вчинення кримінального правопорушення віку кримінальної відповідальності; чи не закінчились строки давності, передбачені ст. 49 та 106 КК, який кримінальний закон підлягає застосуванню тощо.

Місце вчинення кримінального правопорушення повинно бути встановлено більш-менш точно в залежності від особливостей конкретного правопорушення.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення – це ті конкретні дії чи бездіяльність, які заподіяли або могли заподіяти суспільно небезпечні наслідки. Якщо кримінальне правопорушення було вчинено в співучасті, необхідно конкретно визначити дії кожного із співучасників. Особливе значення має встановлення способу вчинення кримінального правопорушення, коли це впливає на кваліфікацію злочину чи кримінального проступку. Так, характер насильства, яке було застосовано для заволодіння чужим майном або яким погрожував винний, дозволяє відмежувати грабіж від розбою, встановлення даних про вчинення вбивства з особливою жорстокістю чи способом, небезпечним для багатьох осіб, вимагає кваліфікації дій винного за ч. 2 ст. 115 КК.

Інші обставини вчинення кримінального правопорушення досить різноманітні – це може бути поведінка потерпілого, яка передуює вчиненню злочину, що за певних умов дозволить кваліфікувати дії винного як такі, що вчиненні в стані сильного душевного хвилювання або при перевищенні меж необхідної оборони чи крайньої необхідності. Обов'язково повинні бути встановлені обставини (якщо такі є), що виключають злочинність діяння, передбачені ст.ст. 36 - 43 КК.

2. Встановлення винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву та мети вчинення злочину чи кримінального проступку означає необхідність довести суб'єктивні ознаки складу правопорушення, тобто встановити суб'єкта та суб'єктивну сторону складу. Так, має бути встановлена особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, доведено, що вона має ознаки суб'єкта – досягла віку кримінальної відповідальності та є осудною чи обмежено осудною. В деяких випадках необхідно довести, що особа має ознаки спеціального суб'єкта - є службовою особою, військовослужбовцем тощо.

На підставі доказів має бути встановлена і суб'єктивна сторона правопорушення – форма вини, мотив та мета.

Довести винуватість обвинуваченого означає необхідність зібрати докази, на підставі яких можна бути зробити впевнений висновок (поза розумним сумнівом, як зазначено в ч. 2 ст. 17 КПК) про вчинення кримінального правопорушення саме особою, яку притягнуто до кримінальної відповідальності.

3. Під час кримінального провадження повинні бути встановлені вид та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Вид та розмір завданої кримінальним правопорушенням шкоди слід встановити незалежно від заявлення цивільного позову. Встановити слід, кому саме заподіяно шкоду. Якщо відповідно до цивільного законодавства обов'язок відшкодування шкоди покладається не на підозрюваного, обвинуваченого, а на інших осіб, то слід з'ясувати, хто саме повинен відшкодувати таку шкоду.

Процесуальні витрати та порядок їх відшкодування передбачені Главою 8 КПК, отже необхідно встановити всі види витрат, які перелічені в ст. 118 КПК. Оскільки ст. 119 КПК врегульовано можливість зменшення розміру процесуальних витрат, звільнення від їх сплати, відстрочення та розстрочення їх сплати, то необхідно встановити і відповідні дані для ухвалення відповідного рішення. Всі види витрат повинні підтверджуватись документами.

4. Серед загальних засад призначення покарання КК передбачає необхідність враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК). Для забезпечення реалізації даних положень кримінального законодавства КПК серед обставин, які підлягають доказуванню, передбачає обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження. Обставини, які пом'якшують покарання, передбачені ст. 66 КК, цей перелік не є вичерпним, при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують і інші обставини. Перелік обставин, які обтяжують покарання, міститься в ст. 67 КК, цей перелік є вичерпним. Крім того, деякі з обставин, що визначені ст. 67 КК суд має право не визнати такими, що обтяжують покарання в залежності від характеру вчиненого злочину. Отже, у провадженні необхідно встановити і пом'якшуючі і обтяжуючі обставини, а також обставини, на підставі яких суд може вирішити питання про те, визнавати чи не визнавати такими, що обтяжують покарання, певні обставини, визначені ч. 1 ст. 67 КК.

5. Законодавство про кримінальну відповідальність передбачає підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання, зокрема в ст.ст. 45 - 49, ч. 1 ст. 97 КК визначені підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності. В статтях Особливої частини КК зазначені так звані спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Підстави звільнення від покарання та його відбування визначені ст.ст. 75, 79, 84, 85, 87, 104, 105 КК, наявність чи відсутність таких підстав також необхідно встановити.

6. Чинним кримінальним законодавством введено інститут спеціальної конфіскації, поняття якої визначено ст. 96-1 КК, де також передбачені умови її застосування. В ст. 96-2 КК визначені випадки застосування спеціальної

конфіскації, по суті, йдеться про підстави для її застосування. Тому в предмет доказування включено обставини, які дозволятимуть вирішити питання про спеціальну конфіскацію.

Оскільки спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача (ч. 4 ст. 96-2) та не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої злочином (ч. 5 ст. 96-2), то ці обставини також треба встановити у кримінальному провадженні.

7. Розділом XIV-1 КК передбачені заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, визначені види таких заходів, підстави та умови їх застосування, зазначено, до яких юридичних осіб можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Підставами застосування таких заходів названо вчинення певних злочинів (перелік яких міститься в ст. 96-3 КК) уповноваженою особою юридичної особи від імені і в інтересах юридичної особи, а також незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення деяких злочинів. Якщо у кримінальному судочинстві здійснюється провадження щодо юридичної особи, необхідно встановити обставини, які слугують підставами застосування до юридичної особи заходів, передбачених ст. 96-6 КК.

Локальний предмет доказування. Під час досудового розслідування та судового провадження виникає необхідність ухвалювати рішення, не пов'язані з вирішенням провадження по суті, такі, наприклад, як рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (приводу, накладення грошового стягнення, запобіжних заходів, відсторонення підозрюваного, обвинуваченого від посади, накладення арешту на майно) рішення за наслідками розгляду слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора тощо.

Питання про те, які саме факти та обставини повинен встановити слідчий суддя, залежить від того, яке клопотання, скаргу, заяву він розглядає. Ці обставини та факти, визначені в окремих статтях КПК, які регулюють підстави та порядок розгляду конкретних клопотань. Так, розглядаючи клопотання про здійснення приводу, слідчий суддя повинен встановити обставини, визначені ч. 3 ст. 142 (особу було викликано у встановленому порядку, особа не з'явилась без поважних причин та не повідомила про причини неявки); вирішуючи питання про накладення грошового стягнення, слідчий суддя встановлює обставини, визначені ст. 145, ч. 3 ст. 146 (особа не виконала покладених на неї обов'язків без поважних причин). Розглядаючи клопотання про обрання запобіжного заходу, слідчий суддя повинен встановити наявність **умов та підстав** обрання конкретного запобіжного заходу, а також встановити **обставини**, що враховуються при обранні запобіжного заходу. Вирішуючи питання про надання дозволу на проведення конкретної негласної слідчої (розшукової) дії, слідчий суддя повинен встановити обставини, визначені ч. 3 ст. 248, а крім того, переконатися, що як передбачено ч. 2 ст. 246, відомості про злочин та особу, що його вчинила, не можна отримати в інший спосіб. Такі

обставини являють собою **локальний предмет доказування**. Поняття "локальний предмет доказування" доцільно вживати і для визначення обставин, для підлягають доказуванню під час розгляду різних питань в стадії виконання вироку.

4. Поняття доказів в кримінальному процесі. Властивості доказів. Поняття належності доказів. Допустимість доказів, критерії допустимості
Поняття доказів міститься в ч. 1 ст. 84 КПК, в якій докази визначено через поняття "**фактичні дані**". В доктрині пропонуються різні тлумачення цього поняття. Будемо виходити з того, що поняття "докази" тісно пов'язане з поняттям доказування, в першому значенні, тобто діяльності із встановлення фактичних обставин провадження шляхом збирання, перевірки та оцінки **доказів**. Таке доказування засноване на тому, що будь-яка подія (в тому числі і кримінальне правопорушення) залишає в навколишньому середовищі певні сліди – на предметах матеріального світу, в свідомості, в пам'яті людей. Зібравши та проаналізувавши такі сліди можна відтворити ту подію, яка залишила ці сліди. Так можна уявити собі загальну схему доказування. В практиці ж все це набагато складніше, адже необхідно встановити і зібрати ті сліди, що залишені саме подією, щодо якої здійснюється провадження, відокремити їх від якихось інших даних. Люди, які виявилися очевидцями події (або яким щось відомо про кримінальне правопорушення), могли дещо переплутати, забути, перекривити. Таким чином, суб'єкти, які здійснюють кримінальне провадження, мають справу не з фактами та обставинами, що складають саме кримінальне правопорушення, а з певними даними, слідами, котрі залишені таким правопорушенням.

Коли слідчий, прокурор або слідчий суддя допитують свідка, потерпілого чи підозрюваного, досліджують висновок експерта, вони мають справу не з фактами реальної дійсності, а з відомостями, інформацією про те, що бачив або чув свідок, що робив підозрюваний, обвинувачений, що встановив експерт, котрий провів певні дослідження. Зауважимо, що такі відомості можуть відповідати дійсності, а можуть бути і помилковими або завідомо неправдивими, тобто йдеться саме про відомості, а не факти реальної дійсності.

Коли йдеться про фактичні дані, одержані опосередкованим шляхом, тобто шляхом допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, інформаційний характер таких даних більш-менш очевидний. Але в деяких випадках можливе і безпосереднє спостереження слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом певних обставин, пов'язаних із розслідуванням кримінальним правопорушенням. Так, скажімо, слідчий під час проведення огляду, обшуку, проведенні деяких інших слідчих (розшукових) дій безпосередньо сприймає деякі факти - певну обстановку, наявність конкретних речей на місці події. Чи можна вважати, що в цьому випадку доказами будуть самі факти об'єктивної реальності, які мають відношення до правопорушення? Відповідь може бути тільки негативною. Доказами і в таких випадках є відомості, які зафіксовані в протоколах відповідних слідчих (розшукових) дій і на технічних носіях. Мотивуючи рішення, які слідчий чи прокурор приймають у провадженні, вони посилаються не на власні враження, не на ті факти, які вони спостерігали, а на відомості, інформацію, яка

міститься в протоколах слідчих (розшукових) дій, документах, (на електронних носіях). Ці протоколи (протокол обшуку, огляду, слідчого експерименту) буде досліджувати суд, на них будуть посилатися сторони в обґрунтування своєю позиції. Відомості, які відображені в протоколі, повинен буде проаналізувати суд у вирок, мотивуючи свою думку щодо допустимості, належності, достовірності таких відомостей. В тих випадках, коли перебіг слідчої (розшукової) дії було зафіксовано за допомогою технічних засобів, такий запис – це не самі факти, а їх відображення, відомості про факти. Навіть тоді, коли певні події було зафіксовано за допомогою камер спостереження, відомості, що зафіксовані таким чином, це не самі реальні події, а їх відображення за допомогою технічного пристрою, до речі, не виключена можливість втручання в роботу таких пристроїв зацікавлених осіб з метою спотворення інформації.

Отже, під **фактичними даними (доказами)** слід розуміти **відомості про факти**. Доказами є саме відомості про факти, обставини, а не висновки, які можуть висловлювати свідок чи потерпілий, не їх припущення, умовиводи.⁷⁹

Разом з тим, чинний КПК передбачає і такий вид показань, як повідомлення обізнаної особи (ч. 7 ст. 95). Йдеться, на наш погляд, про такі випадки, коли, наприклад, лікар, використовуючи свої спеціальні знання, пояснює, що потерпілий, якого з тілесними ушкодженнями було доставлено до шпиталю, внаслідок одержаних пошкоджень не міг адекватно сприймати дійсність, і те, що чули від нього деякі свідки, є маячня, а не свідомі пояснення. В таких випадках інша сторона може допитати таку особу за правилами допиту експерта.

Щодо змісту відомостей про факти, то закон не містить будь-яких обмежень – це можуть бути відомості про різні факти, обставини.

Для того, щоб відомості могли використовуватися як докази, їх могли досліджувати учасники кримінального провадження, на них могли посилатися сторони та потерпілий для обґрунтування власної позиції тощо, вони повинні міститися на певному матеріальному носії – в протоколі або на електронному носії, в акті ревізії, висновку експерта чи в іншому документі. Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК такі **матеріальні носії** іменуються **процесуальними джерелами доказів**.⁸⁰

---

⁷⁹ Якщо допитувані висловлюють власні думки, висновки, припущення, міркування, то вони не можуть бути доказами. Оскільки люди досить часто кажуть саме про свої висновки, і не розповідають, на підставі чого вони зробили такі висновки, доцільно запитати їх, на чому ґрунтуються такі висновки чи припущення, можливо свідки, потерпілі або підозрювані зможуть пояснити, на підставі яких фактів та обставин, що вони спостерігали, або про які дізналися іншим шляхом, вони зробили свої висновки. Таким чином, вони можуть пригадати и дати пояснення про факти, що цікавлять особу, яка здійснює кримінальне провадження.

⁸⁰ Не заперечуючи цих двох компонентів, деякі автори виходять з того, що поняття доказів охоплює обидва компоненти і визначають докази як єдність відомостей про факти та матеріального носія таких відомостей, тобто доказами є, наприклад, відомості, які містяться в протоколі допиту свідка, і сам протокол допиту, які практично не можна розірвати. Інші автори під доказами розуміють тільки відомості про факти, а матеріальний носій, на якому зафіксовано такі відомості, іменують джерелом доказів. Вважаємо, що суперечки в цьому питанні не мають принципового характеру, а з практичної точки зору роздільний розгляд доказів як відомостей про факти, а джерел доказів як матеріальних носіїв таких відомостей, є цілком виправданим

Всі джерела доказів можна поділити на документи та речові докази. З числа документів виділені як самостійні джерела показання (ст.ст. 95-97 КПК) та висновки експертів (ст.98 КПК) і власно, документи.

Питання про те, з якого моменту, на якому етапі провадження певні відомості про факти можуть розглядатися як докази (набувають статусу доказів), в науковій літературі викликає суперечки. На наш погляд, відомості про факти, які одержані уповноваженими суб'єктами (слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом) набувають статусу доказів з моменту їх закріплення в порядку, передбаченому КПК, адже відповідно до ст. 84 КПК **доказами** визнаються фактичні дані, на підставі яких **слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд** встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Згідно зі ст. 94 КПК оцінку **доказів** здійснюють **слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд**. В ч. 1 ст. 223 КПК визначено, що слідчі (розшукові) дії спрямовані на одержання **доказів**, або перевірку вже **отриманих доказів**, а здійснюють слідчі дії слідчий та прокурор. Отже, законодавець вживає поняття доказів щодо фактичних даних, які одержують слідчий та прокурор шляхом проведення слідчих (розшукових) дій (а також інших процесуальних дій) в досудовому провадженні; слідчий суддя, який здійснює свої повноваження у досудовому розслідуванні, також є суб'єктом, який має справу з доказами, оцінює їх. В судовому розгляді одержує, перевіряє та оцінює докази суд. Окремо слід торкнутися питання про показання, які одержують слідчий та прокурор шляхом проведення допиту під час досудового провадження. У ч. 4 ст. 95 КПК передбачено, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК (на допиті, який провів слідчий суддя за клопотанням сторін, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності умов, передбачених КПК). Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них. Отже, в суді такі показання не можуть використовуватися як докази. Виникає питання, а чи можна вважати показання (свідка, потерпілого, підозрюваного), одержані на досудовому розслідуванні під час проведення допиту слідчим чи прокурором, доказами в досудовому розслідуванні. Відповідь може бути тільки позитивною. На досудовому слідстві на підставі даних, одержаних в порядку, передбаченому КПК, в тому числі і на підставі доказів, що містяться в показаннях, слідчий та прокурор встановлюють обставини вчиненого або такого, щодо якого висловлені припущення, кримінального правопорушення, вирішують питання про кваліфікацію, приймають процесуальні рішення, зокрема, про закриття кримінального провадження, про необхідність провести нові слідчі (розшукові) дії, про складання обвинувального акту тощо.

Підкреслимо - йдеться тільки про показання, тобто дані, повідомлені підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим на допиті, який провів слідчий чи прокурор. Відомості, які містяться в інших джерелах, одержаних сторонами під час досудового провадження відповідно до вимог КПК, і надані суду, безперечно є доказами (за умови належності та допустимості).

В ст. 93 КПК передбачено, що збирати докази мають можливість сторони, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Отже, доцільно розглянути питання, чи є доказами документи, речі, які містять відомості про факти, що мають відношення до кримінального провадження, одержані стороною захисту, потерпілим та представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Як зазначено в ст. 22 КПК, кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК. Що стосується проголошених в цій статті рівних прав сторін на збирання доказів на досудовому розслідуванні, то це положення має декларативний характер. Більш того, такі рівні права в першій стадії кримінального провадження забезпечити неможливо і ставити питання про розширення можливостей сторони захисту для самостійного збирання доказів, на наш погляд, недоцільно. Як ми вже зазначали, на прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого покладено **обов'язок** доказування (в сенсі збирання, перевірки та оцінки доказів). Для виконання цього обов'язку стороні обвинувачення надано відповідні можливості для збирання та перевірки доказів, за допомогою яких встановлюються фактичні обставини у кожному провадженні, а, головне – сторона обвинувачення, яка діє в публічних інтересах, повинна здійснювати таку діяльність неупереджено, збирати докази як на підтвердження версії про наявність події кримінального правопорушення та винуватості певної особи у вчиненні цього кримінального правопорушення, так і докази, які спростовують припущення про наявність кримінального правопорушення, докази, які свідчать про непричетність підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення. На сторону захисту обов'язок доказування (обов'язок збирати та перевіряти докази) не прокладається. Згідно з ч. 2 ст. 17 КПК ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення. Але сторона захисту має **право** взяти участь у доказуванні, причому, на відміну від сторони обвинувачення, сторона захисту захищає приватні інтереси підозрюваного, обвинуваченого, отже не повинна бути об'єктивною, її участь у доказуванні спрямована на з'ясування тільки тих обставин, які свідчитимуть на користь підозрюваного, обвинуваченого.

Аналізуючи відповідні статті чинного КПК України (ст.ст. 42, 93, 220, 223) можна дійти висновку, що сторона захисту бере участь у доказуванні у двох формах: **1)** шляхом самостійного збирання речей та документів, які сторона захисту використовує в суді як докази; **2)** шляхом участі у доказуванні (збиранні, перевірці доказів), яке здійснює сторона обвинувачення.

Використовуючи надані КПК можливості, сторона захисту має право одержати документи, речі, висновки експерта, матеріали допиту свідка та потерпілого, проведеного слідчим суддею відповідно до ст. 225 КПК. Чинний КПК називає одержані дані доказами (ст. 93). А от щодо питання про те, з якого моменту такі дані набувають статусу доказів, в літературі висловлені різні думки.

Справа в тому, що сторона захисту не зобов'язана всі одержані нею матеріали в обов'язковому порядку використовувати в доказуванні; підозрюваний, його захисник самостійно вирішують, які саме дані надавати слідчому судді або суду. Одержавши за запитом довідку або висновок експерта, сторона захисту може дійти висновку, що відомості, які в них містяться, не свідчать на користь підозрюваного, отже не надавати їх в суді. Навіть, якщо сторона захисту здійснить відкриття матеріалів стороні обвинувачення, як це передбачено ст. 290 КПК, це не зобов'язує її надати відповідні матеріали в суді. Тому речі, документу, відомості, які одержала сторона захисту, набувають статусу доказів з моменту, коли сторона захисту надає їх слідчому судді чи суду. Відмовити в дослідженні цих доказів слідчий суддя та суд не мають права. Не можна відмовити стороні захисту і у допиті свідків, оскільки це буде порушенням права на конфронтацію, передбаченого підпунктом "d" п. 3 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суд не має права відмовити стороні обвинувачення у дослідженні доказів, які прокурор подає в суді. Оскільки в стадії судового розгляду діє принцип змагальності, такі ж права – подавати докази, має і сторона захисту.

В тих випадках, коли сторона захисту звертається до слідчого чи прокурора з клопотанням про приєднання до матеріалів провадження документів чи речей (або з клопотанням про проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, сторона захисту бере участь у доказуванні, яке здійснює сторона обвинувачення, як будь-яке клопотання, клопотання про приєднання речей чи документів розглядається на загальних підставах відповідно до ст. 220 КПК, у такому клопотанні слідчий (прокурор) має право відмовити.

В ст. 93 КПК передбачено, що докази можуть збирати потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. На наш погляд, ці учасники кримінального провадження мають деякі можливості для одержання документів та речей. Вони самостійно вирішують питання про доцільність використання таких речей та документів у кримінальному провадженні, отже, на момент їх одержання ці документи та речі не є доказами. На відміну від сторони захисту наявні у них речі та документи потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не повинні відкривати стороні обвинувачення (та стороні захисту). Для використання у кримінальному провадженні таких речей та документів зазначені учасники кримінального провадження звертаються до прокурора, слідчого, слідчого судді та суду з клопотанням про приєднання їх до матеріалів провадження. Тільки тоді, коли прокурор, слідчий, слідчий суддя та суд ухвалють рішення про задоволення клопотання, надані речі та документи набувають статусу доказів.

Властивості доказів. Чинний КПК визначає властивості доказів – належність (ст. 85) та допустимість (ст. 86).

Деякі науковці вважають, що доказам притаманні і інші властивості – достовірність, сила (значимість), достатність. Така думка викликає заперечення. Властивість – це така ознака, яка обов'язково притаманна певному об'єкту, без якої немає цього об'єкту. Якщо погодитись з розглядуваною точкою зору (зокрема з тим, що докази повинні мати властивість достовірності), то доведеться дійти

висновку, що доказів на протязі досудового розслідування, а, можливо, і судового розгляду, немає, адже на протязі слідства оцінка відомостей як достовірних може неодноразово змінюватись. До того ж, якщо виходити з того, що слідчий та прокурор робитимуть висновки щодо обставин кримінального провадження тільки на підставі доказів, істинність яких не викликає сумніву, то що ж буде робити суд, невже він повинен в усіх випадках погодитись зі слідчим та прокурором? Такий висновок протирічить закону, адже суд оцінює докази за власним внутрішнім переконанням, оцінка, яку давав доказам слідчий, не обов'язкова для суду. Більш того, з оцінкою доказів, яку дав суд першої інстанції, може не погодитись суд апеляційної інстанції, і скасувати вирок за підставою, передбаченою ст. 411 КПК – невідповідність висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження, зокрема, в зв'язку з тим, що за наявності суперечливих доказів, які мають істотне значення для висновків суду, у вироку не зазначено, чому суд взяв до уваги одні докази і відкинув інші. В ст. 374 КПК також йдеться про те, що суд у вироку повинен зазначити докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів. Таким чином, КПК прямо вказує, що деякі докази можуть бути суперечливими, деякі з них суд може відкинути. З якої підстави можна не врахувати докази? Вважаємо, що такою підставою є визнання доказів недостовірними. До того ж, закон не містить будь-якої спеціальної назви для відомостей, які були одержані з дотриманням всіх вимог законодавства, стосуються обставин кримінального провадження, але визнаються недостовірними, всі відомості, яким притаманні властивості належності та допустимості, закон називає доказами.

Визнаючи наявність у доказів властивості достовірності, В.М. Тертишник пише, що достовірність передбачає відомість, перевіряємість та доброякісність як самого джерела, так і способу одержання фактичних даних, надійність процесуального носія та засобів фіксації⁸¹. Але всі наведені автором умови, на жаль, не гарантують одержання в усіх випадках достовірних даних, а самі ці умови характеризують іншу властивість доказів – допустимість. Отже, достовірність не є властивістю доказів, на всіх етапах кримінального судочинства відповідні суб'єкти, які приймають рішення у кримінальному провадженні, оцінюють докази і мотивують свою думку щодо того, які докази вони вважають достовірними, саме на підставі цих доказів вони роблять висновки про фактичні обставини кримінального провадження і наводять аргументи, з яких вони визнають інші докази недостовірними. Такі висновки одного суб'єкта не обов'язкові для інших. Щодо такої властивості, як сила доказів, або юридична сила, то, вважаємо, що для визнання такої властивості доказів немає підстав, адже йдеться про визнану судом допустимість доказів, як зазначають інші автори, "юридична сила" і "допустимість доказів" є тотожними і доцільніше використовувати поняття допустимість доказів. Достатність доказів також не можна розглядати як властивість доказів. Очевидно, що поняття "достатність" характеризує певну сукупність доказів, вести мову про достатність доказів можливо тільки стосовно прийняття конкретного

---

⁸¹ Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України. К., 2003. С. 288.

процесуального рішення. До того ж для прийняття різних рішень потрібна різна сукупність доказів, використовуються різні стандарти доказування .

В літературі можна зустріти посилення ще на деякі якості, які автори називають властивостями доказів. Так, Л.Д. Удалова веде мову про такі властивості як доброякісність, переконливість, силу, а також придатність слугувати підставою для висновків в справі⁸², але не визначає цих понять, тому важко уявити, що мається на увазі під доброякісністю та переконливістю доказів. Під силою доказів, як було зазначено вище, розуміють допустимість, а придатність слугувати підставою для висновків в справі – це належність доказів.

Іноді в деяких виданнях можна зустріти таке поняття як "неспростовні докази". Так, В.М. Тертишник, пише про систему неспростовних доказів, що підтверджують винність особи у вчиненні конкретного злочину⁸³. Як вже зазначалось, вести мову про "неспростовні" докази мабуть непрофесійно. Адже доказами є відомості про факти, які кожний суб'єкт, що здійснює доказування, оцінює за внутрішнім переконанням, оцінка, яку зробив один суб'єкт, не обов'язкова для іншого, тобто, докази, які на погляд, скажімо, слідчого, є "неспростовними", для прокурора, для суду не є такими. Саме оцінка різними особами доказів на різних етапах кримінального судочинства, оцінка, яка здійснюється в різних умовах, є певною (не абсолютною!) гарантією правильності такої оцінки та зроблених на підставі доказів висновків у справі.

Отже, докази – це відомості про факти, які мають властивості належності та допустимості. Відсутність будь-якої з цих властивостей не дозволяє використати відомості як докази.

Належність доказів у кримінальному провадженні. Поняття належності доказів визначене ст. 85 КПК: належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Належність доказів - це властивість доказів, яка означає, що за допомогою доказів можна з'ясувати факти та обставини, які мають відношення до кримінального провадження, сприяють правильному вирішенню провадження, прийняттю правильних процесуальних рішень.

Вирішення питання про належність доказів потребує з'ясування двох елементів: 1) чи має відношення факт, для встановлення якого використовується доказ для даного кримінального провадження; 2) чи взмозі доказ своїм змістом такі факти встановлювати.

Поняття належності доказів пов'язане з поняттям предмету доказування та локального предмету доказування. Оскільки ми вважаємо, що до предмету доказування доцільно включити всі факти та обставини, які необхідно встановити (доказати) у кримінальному провадженні, то належність доказів можна визначити

---

⁸² Удалова Л.Д. Кримінальний процес України. Київ, 2005. С. 109.

⁸³ Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України. Підручник. Київ, 2003. С. 636.

як таку їх властивість, яка означає, що за допомогою доказів можна з'ясувати будь-які обставини предмету доказування та локального предмету доказування.

Отже належними слід визнавати:

1) відомості про обставини, які складають кінцеву мету доказування, наприклад, відомості, які повідомив свідок про те, що він бачив, як підозрюваний наносив побої потерпілому (провадження здійснюється за фактом заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень);

2) відомості про проміжні (доказові) факти, наприклад, відомості про те, що підозрюваний погрожував потерпілому заподіянням йому ушкоджень, які спотворюють його обличчя;

3) відомості про допоміжні факти – дані про те, що свідок міг чути, як підозрюваний висловлював погрози на адресу потерпілого.

Перебігом кримінального провадження доводиться встановлювати обставини, які слугують підставами для ухвалення рішень, не пов'язаних безпосередньо з вирішенням справи по суті, (локальний предмет доказування), отже, відомості про обставини, що входять до локального предмету доказування також повинні визнаватися належними. Це, наприклад, дані про те, що підозрюваний придбав квиток для виїзду за межі України, одержав зі свого рахунку в банку всі гроші, впливав на свідків, для того, що б вони змінили показання, що може свідчити про намір ухилитися від слідства, а встановлені на підставі доказів обставини свідчать про наявність ризиків, для запобігання яким слід обрати запобіжний захід.

Належними визнаються докази незалежно від того, підтверджують вони певні обставини, чи спростовують. Належними визнаються і докази, за допомогою були перевірені версії, визнані пізніше такими, що не підтвердились. В деяких випадках для встановлення обставин справи має значення відсутність певних фактів, які повинні були мати місце, якщо б події відбувались відповідно до висунутого припущення (версії), наприклад, відсутність слідів підозрюваного на м'якому ґрунті під вікном, коли перевіряється версія про проникнення злочинця у приміщення через вікно. Такі дані повинні визнаватись належними.

Питання про належність доказів на досудовому провадженні вирішують слідчий та прокурор, які ухвалюють рішення. Вони здійснюють оцінку доказів відповідно до ст. 94 КПК.

Вирішуючи питання про те, які саме докази необхідно надати суду для обґрунтування обвинувального акту, а перед тим – відкрити протилежній стороні, прокурор оцінює і належність доказів (разом з оцінкою їх допустимості та достатності). Сторона захисту, яка наділена правом самостійно збирати докази, теж вирішує питання про їх належність перед тим, як відкрити матеріали стороні обвинувачення відповідно до ст. 290 КПК. В ч. 6 ст. 290 КПК передбачено, що сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Прокурор, вирішуючи питання про належність доказів, повинен виходити з того, що відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК сторона обвинувачення зобов'язана дослідити обставини кримінального

провадження всебічно, повно і неупереджено, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обставини, що пом'якшують, а також обставини, що обтяжують його покарання. Таким чином прокурор повинен визнати належними докази, на підставі яких можна з'ясувати всі зазначені обставини. Сторона захисту не визначена як суб'єкт оцінки доказів у ст. 94 КПК, на неї не покладається обов'язок оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Сторона захисту вирішує питання про доцільність використання тих доказів (так би мовити, про їх належність), які свідчать на користь підозрюваного, обвинуваченого.

Остаточо питання про належність доказів, наданих сторонами, а також одержаних судом (зокрема, висновку експерту, який був наданий на підставі ухвали суду, відповідно до ч. 2 ст. 332 КПК), наданих слідчим, який виконав судове доручення (ч. 3 ст. 333 КПК) тощо, вирішує суд в нарадчій кімнаті, де він оцінює докази з точки зору належності, допустимості, достовірності, а також достатності сукупності доказів для встановлення фактичних обставин.

Допустимість доказів. Критерії допустимості доказів. Як докази можна використовувати тільки відомості, які одержані із дотриманням всіх вимог законодавства, тобто є допустимими. КПК в ст. 86 дає загальне визначення **поняття допустимості**: допустимим визнається доказ за умови отримання його в порядку, встановленому КПК. Допустимість доказів визначається не тільки дотриманням вимог чинного КПК України, але й інших нормативних актів, які містять норми кримінального процесуального права, в першу чергу – Конституції України, а також норм міжнародних правових актів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Вирішуючи питання про допустимість доказів слід також орієнтуватись на рішення ЄСПЧ.

Норми кримінального процесуального права, які визначають правила збирання, перевірки та оцінки доказів, спрямовані на забезпечення прав та свобод осіб, які залучаються до кримінального судочинства (необхідність забезпечення поваги до людської гідності, прав і свобод кожної особи; заборона під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність тощо), а також сприяють одержанню доказів, які можуть бути неодноразово перевірені, по можливості достовірних доказів. До таких правил можна віднести заборону задавати навідні питання під час прямого допиту (ч. 6 ст. 352 КПК), пред'явлення особи для впізнання разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі (ч. 2 ст. 228 КПК) тощо.

Визнання доказів недопустимими означає, що на підставі таких відомостей не можуть встановлюватися фактичні обставини, посилаючись на них в обґрунтування процесуальних рішень неможливо.

В науковій літературі традиційно визначають певні умови (критерії) визнання доказів допустимими, а саме: **1)** одержання доказів належним суб'єктом; **2)** одержання доказів з належного джерела; **3)** дотримання належної процедури одержання доказів; **4)** належне оформлення (закріплення) ходу та результатів дій, за допомогою яких було одержано (або перевірено) докази.

1) одержання доказів належним суб'єктом. КПК передбачає, що докази можуть збирати сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 93).

Належним суб'єктом з **боку сторони обвинувачення** є слідчий та прокурор. Певний прокурор призначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування, можливе призначення групи прокурорів і призначення старшого такої групи. Прокурор здійснює свої повноваження з початку кримінального провадження та до його завершення. З підстав та в порядку, передбаченому ст. 37 КПК, можлива заміна прокурора. Прокурор наділений правом починати досудове провадження, доручати розслідування органу досудового розслідування, доручати органу досудового розслідування та слідчому проведенню слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а також брати участь в таких діях і особисто провадити слідчі (розшукові) та процесуальні дії (ст. 36 КПК).

Відповідно до ст. 214 КПК слідчого, який буде здійснювати досудове кримінальне провадження, призначає керівник органу досудового розслідування з дотриманням правил про підслідність (ст.ст. 216, 218 КПК). Розслідування може здійснюватись слідчою групою, склад якої та старшого групи визначає керівник органу досудового розслідування. За наявності підстав та в порядку, передбаченому КПК, керівник органу досудового розслідування уповноважений відсторонити слідчого від проведення досудового розслідування та призначити іншого слідчого (ст. 39 КПК). Керівник органу досудового розслідування має право здійснювати досудове розслідування, користуючись повноваженнями слідчого.

Прокурор та слідчий вправі доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ст. 41 КПК), співробітники таких підрозділів, виконуючи доручення слідчого чи прокурора, є належними суб'єктами збирання доказів.

Відповідно до ч. 6 ст. 218 КПК слідчий, прокурор має право провадити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або своєю постановою доручити їх проведення такому органу досудового розслідування, який зобов'язаний її виконати.⁸⁴ Отже, належним суб'єктом збирання доказів є слідчий органу досудового розслідування, який діє на підставі доручення.

Належним суб'єктом збирання доказів є також особа, яка згідно з законодавством запитуваної держави виконувала запит уповноваженого (центрального) органу України про надання міжнародної правової допомоги. Одержані відомості можуть бути визнані допустимими тільки у тому провадженні,

---

⁸⁴ Зазначимо, що у цитованій частині ст. 218 КПК є певна неточність – прокурор не має права особисто провадити негласні слідчі (розшукові) дії.

якого стосувався запит (або коли було досягнуто домовленості про інше з запитуваною стороною), а також за умови передання запиту про правову допомогу з додержанням порядку, передбаченого КПК України або міжнародним договором (ст. 553 КПК).

КПК надає право збирати докази стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Право сторони захисту на збирання доказів (точніше – речей та документів) виникає:

- для підозрюваного – з моменту визнання його підозрюваним (ч. 1 ст. 42 КПК);

- для захисника – з моменту надання документів на підтвердження повноважень, які передбачені ч. 1 ст. 50 КПК;

- для законного представника – з моменту ухвалення слідчим прокурором постанови, а слідчим суддею чи судом – ухвали про залученні до участі у провадженні (ст. 44 КПК).

З моменту набрання зазначеними учасниками провадження відповідного статусу, вони мають право самостійно залучити експерта та доручити йому проведення експертизи, звернутися до слідчого судді з клопотанням про призначення експертизи (ст. ст. 244, 509 КПК), про проведення допиту потерпілого чи свідка (ст. 225 КПК), про надання тимчасового доступу до речей та документів (ст. 159 КПК), звертатися до слідчого, прокурора з клопотаннями про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, брати участь у проведенні слідчих дій тощо. Одержані відповідно до вимог КПК стороною захисту речі та документи, подані слідчому судді та суду, є доказами у кримінальному провадженні.

Потерпілий, його представник та законний представник з моменту набрання відповідного статусу мають право реалізувати надані їм права, витребувати і одержати речі та документи. Доказами такі речі і документи стають тільки тоді, коли слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд ухвалюють рішення про приєднання їх до матеріалів провадження.

Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, набуває права на участь у доказуванні в разі внесення до ЄРДР відомостей про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру (ч. 8 ст. 214 КПК), а також надання представником юридичної особи документів, які підтверджуватимуть його повноваження, передбачених ч. 2 ст. 64¹ КПК. Представник юридичної особи може використати надані йому права для збирання речей та документів, зокрема, звертатися до слідчого судді з клопотанням про проведення допиту свідка та потерпілого. Зібрані таким чином речі та документи набувають статусу доказів тільки в разі ухвалення рішення слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом про приєднання їх до матеріалів провадження.

Цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені КПК для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову (ч. 3 ст. 61 КПК), цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного,

обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову (ч. 3 ст. 62 КПК). Право на участь у доказуванні вони набувають з моменту одержання відповідного статусу.

В суді належним суб'єктом одержання доказів є суд. Сторони надають суду докази, і саме суд сприймає відомості (які і є доказами), суд відповідно до ст. 94 КПК оцінює докази. Як передбачено ст. 89 КПК, суд вирішує питання про допустимість доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті, а в разі встановлення очевидної недопустимості доказів (мабуть йдеться про очевидні істотні порушення законодавства), суд визнає докази недопустимими в ході судового розгляду (тобто до видалення до нарадчої кімнати).

Суд має право у певних випадках сам вирішити питання про збирання доказів. Як передбачено ст. 134 КПК, суд має право за власною ініціативою здійснити судовий виклик певної особи, якщо встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження. Відповідно до ч. 2 ст. 332 КПК суд в деяких випадках може своєю ухвалою призначити експертизу незалежно від наявності клопотання; викликати та допитати експерта (ст. 356 КПК). За клопотанням сторони кримінального провадження суд має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. Суд вирішує питання про задоволення клопотання сторін кримінального провадження про одержання нових доказів (ч. 4 ст. 333 КПК).

Склад суду визначається відповідно до ст. 31 КПК за допомогою автоматизованої системи документообігу суду (ст. 35). КПК передбачає підстави та порядок відводу суддів (ст.ст 75, 76), за наявності підстав суддя повинен заявити самовідвід (ст. 80). Порушення вимог КПК щодо складу суду розглядається як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, зокрема йдеться про незаконний склад суду, порушення правил підсудності (п.п. 2, 6 ч. 2 ст. 412 КПК). Крім того, в ст. 415 КПК передбачено, що апеляційний суд повинен скасувати судові рішення і призначити новий судовий розгляд в разі, коли в ухваленні рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід на підставі обставин, які очевидно викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою (п. 2 ч. 1 ст. 415 КПК). Не дуже зрозуміло, про які ситуації йдеться в даному випадку – чи відвід був заявлений в суді першої інстанції і відхилений, чи на очевидні підстави вважати суддю упередженим посилається в апеляційній скарзі скаржник.

Належним суб'єктом збирання доказів в досудовому провадженні є слідчий суддя в тих випадках, коли він відповідно до ст. 225 КПК за клопотанням сторони кримінального провадження провадить допит свідка або потерпілого. Треба підкреслити, що докази, на підставі яких будуть зроблені висновки про фактичні обставини і вирішено кримінальну справу (кримінальне провадження) по суті, слідчий суддя збирає за клопотанням сторін саме з такою метою – зібрати докази для суду (депонування показань). За клопотанням сторін відповідно до ст. 509 КПК або за клопотанням сторони захисту згідно зі ст. 244 КПК слідчий суддя залучає експерта та доручає йому проведення експертизи.

В тих випадках, коли слідчий суддя здійснює інші повноваження, пов'язані з застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, наданням дозволу на проведення слідчих (розшукових) дій, розглядом скарг та заяв про відвід, він також є суб'єктом збирання доказів, але тільки для встановлення обставин локального предмету доказування, тобто обставин, які слід встановити для вирішення конкретного питання – про обрання запобіжного заходу чи застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження, про надання дозволу на проведення слідчих (розшукових дій), встановлення строків для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, розглядом скарг тощо. КПК надає слідчому судді право при вирішенні деяких з таких питань одержувати докази від сторін кримінального провадження, а також за власною ініціативою. Зокрема, при розгляді клопотання про застосування запобіжних заходів слідчий суддя може за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу (ст.ст. 155, 193 КПК). В ч. 6 ст. 193 КПК зазначено, що твердження чи заяви підозрюваного, обвинуваченого, зроблені під час розгляду слідчим суддею клопотання про обрання запобіжного заходу не можуть бути використані для доведення винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні правопорушення, в якому він підозрюється чи обвинувачується, або в будь-якому іншому правопорушенні, який зобов'язаний її виконати.⁸⁵

2) одержання доказів з належного джерела. КПК не визначає конкретно, які саме дані можна одержати з певного джерела, відповідні висновки з цього питання можна зробити шляхом тлумачення норм КПК. Так, очевидно, що для використання в судовому засіданні показань свідків та потерпілих, зібраних під час досудового провадження, належним джерелом буде технічний носій інформації із записом допиту цих осіб слідчим суддею та журнал судового засідання. Якщо для з'ясування певних обставин необхідно провести дослідження з застосуванням наукових, технічних або інших спеціальних знань, то належним джерелом, в якому будуть зафіксовані дані щодо таких обставин, є висновок експерта.

В доктрині даному критерію допустимості приділяють небагато уваги, обмежуючись вказівками на те, що докази можна одержати тільки з джерел, передбачених КПК, не можуть бути визнані допустимими дані, джерело яких невідомо, одержані з анонімних повідомлень, чуток.

На наш погляд, значення цієї умови допустимості доказів набагато глибше. Джерело доказів, так би мовити, створюється під час проведення відповідної процесуальної дії, яка спрямована на збирання чи перевірку доказів. Регламентуючи порядок проведення конкретної слідчої (розшукової) дії (а саме вони найчастіше використовуються як засоби збирання доказів) законодавець повинен забезпечити створення такої процесуальної форми, яка буде виконувати відповідні завдання:

---

⁸⁵ Така заборона повинна, на наш погляд, стосуватись і відомостей, які одержує слідчий суддя шляхом заслуховування свідків, потерпілих, ці відомості не можна використовувати як докази у провадженні, в якому слідчий суддя здійснював свої повноваження, а також в іншому провадженні.

- забезпечуватиме можливість одержання відомостей певного роду, по можливості, достовірних, до того ж відомостей, які можна буде перевірити;
- матиме гарантії від безпідставного обмеження прав та інтересів осіб, які залучаються до такої слідчої (розшукової) дії.

Для відомостей, які може повідомити свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, належним джерелом будуть показання, а відповідно до ст. 95 КПК показання – це відомості, що надаються **під час допиту** підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Таким чином, належне джерело, як критерій допустимості доказу означає, що створено (одержано) таке джерело внаслідок проведення тих дій, які пристосовані для одержання інформації певного роду - для показань – це допит, а не інша слідча дія, для даних про можливість вчинення певних дій (бачити, чути, подолати якусь відстань) – слідчий експеримент, для одержання відомостей, які потребують спеціальних знань, - проведення експертизи.

3) дотримання належної процедури одержання доказів. Загальні правила проведення слідчих (розшукових) дій передбачені ст. 223 КПК, а негласних слідчих (розшукових) дій – ст. 246 КПК.

Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК здійснення досудового розслідування (і відповідно збирання доказів) можливе тільки після внесення відомостей до ЄРДР. У невідкладних випадках до внесення таких відомостей може бути проведений тільки огляд місця події, а також проводиться досудове розслідування на морському та річковому судні, що перебуває за межами України. Якщо для проведення певної дії необхідно одержати дозвіл слідчого судді, то належна процедура означає, що є відповідна ухвала слідчого судді, що не вплив строк її дії (наприклад, обшук житла можливий за наявності дозволу слідчого судді в межах передбаченого ст. 235 КПК строку – одного місяця). Коли слідчий чи прокурор увійшли до житла або іншого володіння особи до одержання постанови слідчого судді, необхідно переконатися, що були наявні для цього підстави, передбачені ч. 3 ст. 233 КПК, а також, що після здійснення такої дії прокурор (або слідчий за погодженням із прокурором) невідкладно звернулися до слідчого судді, який перевірів наявність підстав, і визнав, що такі підстави мали місце. Інакше одержані під час такого проникнення дані повинні визнаватися недопустимими. Якщо проникнення до житла здійснювалось за добровільною згодою власника (для проведення, наприклад, огляду чи слідчого експерименту) згода власника повинна бути письмовою.

Деякі дії можуть провадитись тільки в справах про певні злочини, відповідно до ст. 246 КПК більшість негласних слідчих (розшукових) дій можна провести тільки в справах про тяжкі або особливо тяжкі злочини. Провадження таких дій в справах про інші злочини потягне визнання одержаних даних недопустимими. Належна процедура потребує дотримання вимог законодавства щодо кола учасників, які повинні брати участь в провадженні певної дії, або повинні бути повідомлені про проведення такої дії; послідовності у проведенні слідчих

(розшукових) дій (одночасний допит осіб – очна ставка може бути проведений тільки після допиту таких осіб, слідчий експеримент проводиться для перевірки раніше одержаних даних).

Умовою використання сторонами доказів в судовому засіданні є виконання вимог, передбачених ст. 290 КПК, а саме:

- надання стороною обвинувачення доступу до матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, у тому числі до будь-яких доказів, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання; прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді;

- надання стороною захисту за запитом прокурора доступу та можливості скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді.

4) належне оформлення (закріплення) ходу та результатів дії. Форми фіксування кримінального провадження докладно регламентовано Главою 5 КПК. Відповідно до ст. 104 процесуальні дії під час досудового розслідування фіксуються в протоколі. Крім того, можлива фіксація таких дій за допомогою технічних засобів, про що зазначається в протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, зміст показань може не вноситись до протоколу, в ньому зазначається, що показання зафіксовано на носії інформації, який додається до протоколу. Умовою такої фіксації є згода учасників процесуальної дії. КПК докладно регламентує зміст протоколу (ч. 3 ст. 104), вказує на можливі додатки до протоколу (ст. 105). Застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження регламентовано ст. 107 КПК, в якій передбачено, що під час досудового провадження питання про застосування технічних засобів приймає особа, яка здійснює певну процесуальну дію, а за клопотанням учасників процесуальної дії застосування таких засобів є обов'язковим. Проведення обшуку обов'язково фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Крім того стороні захисту також надається право фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису.

Обов'язковим є фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження під час розгляду питань слідчим суддею, крім вирішення питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. В суді фіксування провадження за допомогою технічних засобів є обов'язковим. Крім того в суді ведеться журнал

судового засідання, в якому зазначаються відомості, передбачені ст. 108 КПК. У разі неприбуття в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, чи в разі, якщо відповідно до положень КПК судове провадження здійснюється судом за відсутності осіб, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється.

Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії повідомляються учасники такої дії. Для забезпечення зберігання даних, що містяться на носії інформації передбачено, що в матеріалах провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, а резервні копії зберігаються окремо.

Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження в тих випадках, коли воно є обов'язковим, як зазначено в ч. 6 ст. 107, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів. Що означає "недійсність дії та її результатів", важко пояснити, мабуть, йдеться про недопустимість одержаних даних як доказів. А далі міститься дуже важливе зауваження – проведені з зазначеними порушеннями порядку фіксування дії та одержані результати визнаються дійсними, якщо сторони проти цього не заперечують. Тобто, як ми вже зазначили, йдеться мабуть про можливість визнання одержаних даних допустимими.

Законом визначено, що недопустимі докази не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень, на такі дані не може посилатися суд при ухваленні судового рішення (ч. 2 ст. 86 КПК). Отже, питання про допустимість доказів повинен вирішувати той суб'єкт кримінального судочинства, який здійснює кримінальне провадження і, відповідно, приймає процесуальне рішення. Таким чином, аналіз поняття доказів, яке дано ст. 84 КПК дозволяє вести мову про дві властивості доказів – належність та допустимість.

Визнання доказів недопустимими. Чинний КПК не тільки визначає такі властивості доказів як належність та допустимість, але й містить вказівки щодо визнання даних недопустимими внаслідок певних порушень законодавства. Так, в ст. 87 визначені можливі порушення, які слід визнавати істотними, а дані, одержані з такими порушеннями – недопустимими. Йдеться про порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та Законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. До таких істотних порушень прав та свобод людини, які безперечно вимагають визнання доказів недопустимими, КПК відносить:

1) Здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу, або з порушенням його істотних умов.⁸⁶ В тих випадках, коли суд відповідно до ч. 3 ст. 333 КПК за клопотанням сторін доручає органу досудового розслідування проведення певних слідчих (розшукових) дій, то таке доручення означає, на наш погляд, і дозвіл на проведення тих дій, які потребують дозволу слідчого судді.

---

⁸⁶ На жаль, в цьому пункті є певна неточність. Дозвіл на проведення слідчих (розшукових) дій на досудовому розслідуванні дає не суд, а слідчий суддя, отже треба буде визнати недопустимими дані, одержані без дозволу слідчого судді, якщо такий дозвіл є обов'язковим.

Відповідно до ст. 234 КПК слідчий, який вважає, що є підстави для проведення обшуку, звертається до слідчого судді з клопотанням, в якому він повинен конкретно назвати приміщення, де він має намір провести обшук, та зазначити, які речі та документи він планує відшукати. В ухвалі про надання дозволу на обшук слідчий суддя також зазначає конкретне приміщення, де може бути проведений обшук, та речі і документи для пошуку яких дозволяється провести обшук (ст. 235). Якщо ж фактично обшук буде проведений в якомусь іншому приміщенні (яке не було зазначене в ухвалі слідчого судді), одержані дані будуть вважатися такими, що одержані без ухвали слідчого судді, отже, визнаються недопустимими.

Порушенням інших суттєвих умов під час здійснення слідчих (розшукових) дій на підставі рішення слідчого судді може бути проведення слідчої дії після того, як сплив строк дії ухвали слідчого судді.

Дозвіл слідчого судді необхідно одержати і для проведення більшості негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно до ст. 250 КПК негласні слідчі (розшукові) дії – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 4 ст. 268) та спостереження за особою (ч. 3 ст. 369) може бути розпочато до постановлення ухвали слідчого судді у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину (перелік таких злочинів міститься в ч. 1 ст. 250). Невідкладно після початку такої дії прокурор зобов'язаний звернутися до слідчого судді з відповідним клопотанням. Якщо слідчий суддя відмовить у наданні дозволу на проведення розпочатої дії, проведення такої дії припиняється, одержана інформація підлягає знищенню.

Деякі негласні слідчі (розшукові) дії можуть бути проведені тільки в разі провадження щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ч. 2 ст. 246 КПК). Оскільки негласні слідчі (розшукові) дії істотно обмежують права та свободи осіб, щодо яких вони провадяться, суди досить прискіпливо ставляться до перевірки дотримання під час їх проведення всіх вимог кримінального процесуального законодавства України, а також положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., зокрема ст. 6 (право на справедливий суд), ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) та ін., а також практики ЄСПЛ. На необхідність дотримання положень Європейської конвенції про захист прав і основоположних прав людини під час проведення дій, які істотно обмежують права, неодноразово звертав увагу і ЄСПЛ. Так, відповідно до п. 2 ст. 8 Конвенції, обмеження права на приватне та сімейне життя визнається допустимим і не порушує передбаченого права за таких умов: а) здійснюваний захід передбачений законом; б) такий захід визнається необхідним в демократичному суспільстві; в) цей захід слугує інтересам національної безпеки, громадської безпеки, економічного добробуту, запобіганню заворушенням, запобіганню злочинам, захисту здоров'я, захисту моралі, захисту прав і свобод інших осіб.

Загалом проведення відповідного заходу (навіть з деякими порушеннями) повинно оцінюватись з точки зору, чи було провадження загалом справедливим. Важливо також, чи мала право особа, права якої було обмежено проведенням відповідного заходу (встановлення прослуховувального пристрою та запис

розмови), оспорювати як автентичність так і використання запису (Справа Хан проти Сполученого Королівства № 35394/97).

При дослідженні допустимості доказів, зібраних у ході виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, важливо враховувати практику ЄСПЛ щодо розмежування допустимої поведінки у ході таємних операцій та провокації. Хоча зростання організованої злочинності, безсумнівно, зумовлює застосування відповідних заходів, право на справедливий розгляд залишається на першому місці і не може бути принесене в жертву доцільності. Загальні вимоги справедливості, що містяться у ст. 6 Конвенції, застосовуються у провадженнях щодо всіх кримінальних справ: від найпростіших до найбільш заплутаних. Суспільним інтересом не можна виправдати використання доказів, здобутих шляхом підбурювання з боку поліції.

2) Отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження. Якщо у судовому засіданні обвинувачений чи потерпілий або свідок посиляються на те, що до нього були застосовані незаконні заходи під час одержання доказів, спростувати таке твердження повинна сторона, яка надає відповідні докази. Це впливає з положень ч. 2 ст. 92 КПК, де передбачено, що сторона, яка подає докази повинна довести їх належність та допустимість. Слід також зауважити, що в тих випадках, коли особа заявляє про порушення її прав на допиті, який проводив слідчий чи прокурор, відреагувати на таку заяву має прокурор як на заяву про злочин або інше правопорушення. В суді показання, одержані слідчим чи прокурором, взагалі не можуть бути використані як докази для обґрунтування висновків та рішень суду (ч. 4 ст. 95 КПК). Якщо ж застосування зазначених незаконних дій встановлено на досудовому слідстві, одержані дані визнаються недопустимими слідчим чи прокурором.

3) Порушення права особи на захист. Йдеться про такі порушення права на захист, яких було допущено при збиранні доказів, наприклад, проведення слідчої дії за клопотанням сторони захисту без участі захисника, який не був повідомлений про проведення відповідної дії (ст. 223 КПК).

4) Отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитись від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, якщо такі показання можуть стати підставою для підозри у вчиненні кримінального правопорушення. Про таке право свідок повинен бути попереджений, а за відсутності попередження – одержані від нього дані є недопустимими. Крім того, у випадках, передбачених ч. 2 ст. 65 КПК особа не може бути допитана як свідок за деякими виключеннями, а саме захисник, представники потерпілого, цивільного позивача та відповідача щодо відомостей про які вони дізналися в зв'язку з виконанням своїх обов'язків, адвокати, нотаріуси, медичні працівники, священнослужителі можуть допитуватися про обставини, які складають їх професійну таємницю, якщо вони звільнені від обов'язку зберігати

таку таємницю особою, яка довірила їм ці відомості у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється в письмовій формі. Отже, одержання зазначених відомостей без письмової згоди особи, що довірила такі відомості, тягне визнання їх недопустимими.

5) Порухення права на перехресний допит. Проведення перехресного допиту передбачене ч. 7 ст. 352 КПК, де зазначено, що після прямого допиту протилежній стороні надається можливість перехресного допиту. Коли сторона була позбавлена можливості провести такий допит, одержані дані визнаються недопустимими. У випадках, передбачених ст. 225 КПК, під час досудового розслідування за клопотанням сторін допит свідка чи потерпілого може провести слідчий суддя. Такий допит провадиться за правилами допиту в судовому засіданні, тому сторонам повинно бути забезпечене право на перехресний допит. Але, як зазначено в ст. 225, неприбуття сторони, що була належним чином повідомлена про місце та час проведення такого судового засідання, для участі в проведенні допиту за клопотанням протилежної сторони, не є перешкодою для проведення допиту, отже в такому випадку сторона, що не з'явилась, позбавляє сама себе можливості проведення перехресного допиту, що не впливає на допустимість доказів. Крім того, якщо допит свідка або потерпілого слідчим суддею провадиться до того, як певній особі було повідомлено про підозру, сторони захисту ще немає, і про перехресний допит мови не йде. В зазначених випадках не може йтися про порушення права на перехресний допит. Дані, одержані під час допиту, який провів слідчий суддя, використовуються як докази в суді.

Недопустимими повинні визнаватись докази у випадках, передбачених ч. 3 ст. 87 КПК, а саме:

6) якщо вони одержані з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні;

7) якщо вони одержані після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень;

8) якщо фактичні дані були одержані під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи і при цьому мало місце недопущення адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії. Факт недопущення до участі в обшуку адвокат зобов'язаний довести в суді під час судового провадження;

9) коли відповідні фактичні дані були одержані під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, якщо така ухвала винесена слідчим суддею без проведення повної технічної фіксації засідання.

Зазначений перелік можливих порушень прав та свобод людини не є вичерпним.

В разі встановлення розглянутих підстав докази повинні визнаватись недопустимими судом. На наш погляд, такі відомості в разі встановлення зазначених порушень повинні визнаватись недопустимими і на досудовому слідстві.

В тих випадках, коли розглядається питання про відповідальність за допущені порушення, дані, одержані з зазначеними порушеннями, розглядаються як докази самого факту порушення прав та свобод людини під час кримінального провадження.

В ч. 1 ст. 87 КПК закріплено правило, яке іменують правилом про "плоди отруєного дерева". Йдеться про те, що недопустимими повинні визнаватись докази, одержані на підставі інформації, яка була здобута з істотним порушенням прав та свобод людини. Наприклад, якщо слідчий провів обшук без одержання ухвали слідчого судді (за відсутності підстав, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК), під час обшуку були вилучені деякі предмети – зброя, склянка з відбитками пальців, тощо, а потім була призначена експертиза, об'єктом дослідження якої були вилучені предмети, то висновок експерта також містить дані, які є недопустимими.

Визнання доказів недопустимими потребує з'ясування наявності зазначених (або інших) порушень кримінального процесуального законодавства. Тільки посилення зацікавлених осіб на те, що мали місце порушення їх прав звичайно ж недостатньо для визнання доказів недопустимими.

КПК містить ще деякі правила визнання доказів недопустимими, які важко оцінити однозначно. Йдеться про ст. 88 КПК. В частині першій даної статті сформульовано цілком зрозуміле правило: докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого є недопустимими на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Тобто, якщо особу, наприклад, притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення крадіжки, то дані про те, що ця особа була засуджена за крадіжку, або в іншому провадженні обвинувачується у здійсненні крадіжки, навіть вчиненої за схожих обставин, не можуть розглядатися як докази вини у вчиненні правопорушення, що є предметом кримінального провадження. Дані про непогашену судимість є доказами, що характеризують особистість підозрюваного, обвинуваченого; у випадках, передбачених КК, такі дані свідчать про повторність злочину і відповідно впливають на кваліфікацію діяння.

В ч. 2 ст. 88 КПК містяться положення, які, на наш погляд, являють собою повернення до формальної теорії доказів, що протирічить закріпленому в ст. 94 КПК принципу оцінки доказів за внутрішнім переконанням, тобто вільної оцінки доказів. А передбачено наступне: докази та відомості, передбачені частиною першою статті 88 КПК, можуть бути визнані допустимими (для підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення), якщо сторони погоджуються, щоб ці докази були визнані допустимими. Важко уявити, яким чином дані про попередню судимість обвинуваченого можна вважати доказом вчинення ним іншого злочину. По суті йдеться про те, що згода підозрюваного (обвинуваченого) визнати такі дані допустимим доказом на підтвердження вчинення ним кримінального правопорушення є своєрідною формою визнання ним своєї провини. Інакше

кажучи, сам факт визнання своєї вини розглядається як доказ. А це протирічить даному в ст. 84 КПК визначенню поняття доказів як фактичних даних, тобто відомостей про факти.

Зміст п. 3 ч. 2 ст. 88 КПК також важко пояснити, в ній йдеться, що визначені в ч. 1 дані можна визнати допустимими, якщо їх подає сам підозрюваний. Незрозуміло, чому дані про попередню судимість, надані самим підозрюваним, можна розглядати як доказ його вини у вчиненні іншого кримінального правопорушення, а ті ж дані, надані стороною обвинувачення таким доказом не визнаються. Це знов-таки повернення до формальної теорії доказів, що неприйнятне праву України і просто протирічить здоровому глузду.

В п. 4 ч. 2 ст. 88 КПК розглядуваної статті також міститься мало сприйнятливим для нашого кримінального судочинства положення – дані про минулі судимості обвинуваченого можна використовувати як допустимий доказ його вини в іншому провадженні, якщо обвинувачений використав подібні докази для дискредитації свідка. Отже і тут маємо повернення до теорії формальних доказів. Стаття 96 КПК передбачає можливість сторін задавати свідкові питання для з'ясування достовірності його показань, зокрема питання про його можливість сприймати певні факти, свідок зобов'язаний відповідати на такі питання, він може бути допитаний щодо попередніх показань, які не узгоджуються з його показаннями. Нічого нового в порівнянні з КПК 1960 року новий КПК тут не вніс. Сторони і суд і раніше могли задавати свідкові такі питання, на свідка покладался обов'язок відповідати на питання, допит свідка щодо причин протиріч у його показаннях також був звичайним у слідчій та судовій практиці. Новелою КПК 2012 року є правило, відповідно до якого для доведеності недостовірності показань свідка сторона має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман (що це за злочин?), шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка.⁸⁷ Це правило протирічить принциповому положенню про оцінку доказів за внутрішнім переконанням та й просто здоровому глузду. На оцінку достовірності показань свідка, безперечно, впливають певні обставини, дані про особистість свідка, його взаємини з потерпілим, обвинуваченим тощо. Але ще раз зауважимо, оцінка показань здійснюється за внутрішнім переконанням. Вести мову про "репутацію" як підставу визнання показань недостовірними не дуже логічно, адже "репутація" - це громадська оцінка, думка про якості, позитивні риси та недоліки особи, яку висловлюють інші люди. А така оцінка може бути дуже неоднозначною. Крім того, не зрозуміло, чому посилення підозрюваного, обвинуваченого на судимість свідка з метою "дискредитації" останнього, дозволить

---

⁸⁷ До речі, КПК не визначає, які наслідки тягне за собою дискредитація свідка, чи можна тільки на підставі даних про попередню судимість свідка (наприклад, за шахрайство) визнати недостовірними його показання у провадженні, в якому такий свідок дає показання як очевидець порушення правил безпеки дорожнього руху.

визнати дані про судимість самого підозрюваного доказом його вини. Крім того, для дискредитації свідка можна використовувати дані про його нечесність, зокрема, дані про те, що свідок був засуджений за завідомо неправдиві показання. А якщо підозрюваний, обвинувачений не погоджується з показаннями свідка і каже, що свідок раніше вчиняв крадіжку або порушував правила безпеки дорожнього руху – чи можна вважати, що такі дані дискредитують свідка, і відповідно, дані про минулу судимість підозрюваного, наприклад, за недбалість, розглядати як доказ його вини у вчиненні замаху на вбивство?

В п. 2 ч. 2 ст. 88 КПК містяться вказівки, які теж не можна тлумачити однозначно. Якщо в кримінальному провадженні є дані про вчинення підозрюваним, обвинуваченим злочину з застосуванням певних знань або навичок, то такі дані можна розглядати тільки як відомості про наявність таких навичок або знань, але, на наш погляд, вони не можуть слугувати доказами вчинення певного злочину саме цим підозрюваним чи обвинуваченим. Так, якщо підозрюваний був раніше засуджений за виготовлення підробленої національної валюти, то це свідчить про наявність у нього певних знань. Такі дані можуть в досудовому кримінальному провадженні бути підставою для висунення версії про причетність даного підозрюваного до вчинення злочину, передбаченого ст. 199 КК. Для того, щоб дійти висновку про винність такої особи у вчиненні злочину, необхідно зібрати відповідні докази. Дані про відсутність певної обізнаності, навичок, знань у особи свідчать про те, що ця особа не могла бути виконавцем певного злочину.

В деяких випадках дані про судимість можуть розглядатися як непрямий доказ наявності певного мотиву при вчиненні злочину. Якщо, скажімо, підозрюваний був засуджений раніше за погрозу вбивством (ст. 129 КК), а потім заподіяв тому ж потерпілому тілесні ушкодження, то встановлені вироком дані про те, що підозрюваний погрожував потерпілому вбивством, можуть розглядатися як доказ (непрямий) наявності у нього умислу на вбивство. Такі дані аналогічні тим, що можна одержати при допиті свідків, які пояснювали б, що вони чули, як підозрюваний погрожував потерпілому вбивством, або даним про те, що підозрюваний перебував під час вчинення злочину в оселі потерпілого.

В ч. 3 ст. 88 КПК міститься положення, відповідно до якого докази щодо певної звички або звичайної ділової практики підозрюваного, обвинуваченого є допустимими для доведення того, що певне кримінальне правопорушення узгоджувалося із цією звичкою підозрюваного, обвинуваченого. Чи може висновок про те, що певне кримінальне правопорушення "узгоджувалося" зі звичкою підозрюваного, слугувати підставою для визнання його винуватим в вчиненні такого правопорушення? Вважаємо, що відповідь повинна бути негативною. Дані про те, що підозрюваний, обвинувачений має певні звички, про його звичайну ділову практику є доказами наявності таких звичок чи звичайної ділової практики. Якщо підозрюваний заперечує наявність у нього певних звичок, то зазначені дані слугуватимуть підставою для спростування його твердження. Але, на наш погляд, вони самі по собі не можуть розглядатися як достатні докази винуватості підозрюваного у вчиненні злочину.

Таким чином, на наш погляд, розглянуті положення ст. 88 КПК протирічать фундаментальним принципам оцінки доказів. Ще раз підкреслимо, що оцінка доказів здійснюється за внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Жоден доказ не має наперед встановленої сили. За наявності таких протиріч керуватися необхідно принциповими положеннями щодо оцінки доказів. Взагалі положення, які містяться в ст. 88 КПК сформульовані некоректно ще й з таких причин. В цій статті йдеться про допустимість чи недопустимість певних доказів. Відповідно до ст. 86 КПК допустимість доказів визначається дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства, в ст. 88 КПК немає мови про дотримання чи недотримання процесуального законодавства, більш того, можна зробити цілком обґрунтоване припущення, що докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого, одержані без порушень кримінального процесуального законодавства (наприклад, шляхом витребування копії вироку), докази щодо наявності у підозрюваного певної звички, звичайної ділової практики також одержані без порушень законодавства. Отже, незрозуміло, чому взагалі в ст. 88 КПК вживається поняття "допустимість" доказів. На наш погляд, можливість чи неможливість встановлювати певні обставини характеризує іншу властивість доказів – належність. Належними, як ми визначили, є відомості, які, по-перше, стосуються обставин, які необхідно встановити у провадженні, по-друге, які взмозі своїм змістом такі обставини встановлювати. Відомості про попередні судимості підозрюваного стосуються обставин, які необхідно встановити у провадженні – вони характеризують особистість підозрюваного, в певних випадках впливають на кваліфікацію суспільно небезпечного діяння, але встановити на їх підставі винуватість підозрюваного у вчиненні іншого злочину неможливо. Так само можна визначити і належність доказів, які стосуються обставин, за допомогою яких можна перевірити достовірність показань свідка ("репутація" свідка), такі докази є належними для встановлення допоміжних фактів, але ніяким чином вони не можуть впливати на доведення винуватості підозрюваного.

Питання про допустимість доказів, які надають суду сторони, остаточно вирішує суд, який розглядає справу по суті, оцінюючи докази в нарадчій кімнаті. А ч. 2 ст. 89 КПК передбачено право суду визнати доказ недопустимим до видалення в нарадчу кімнату, це можливо в разі встановлення очевидної недопустимості доказу. Йдеться мабуть про очевидні істотні порушення, скажімо, проведення обшуку без понять, допит членів сім'ї або близького родича підозрюваного без попередження про право відмовитися давати показання (ми маємо на увазі допит, проведений слідчим суддею, адже показання, одержані під час допиту, який провадив слідчий, прокурор, в суді не можуть бути підставою для обґрунтування судового рішення). Таке рішення суду тягне неможливість дослідження доказу визнаного судом недопустимим. КПК не регулює порядку визнання судом доказів недопустимими до видалення суду до нарадчої кімнати. На наш погляд, таке рішення суд може ухвалити за клопотанням сторони кримінального провадження або потерпілого та його представника, заслухавши думку іншої сторони. Рішення про визнання доказу недопустимим суд повинен сформулювати в ухвалі.

В ст. 90 КПК закріплене ще одне важливе правило щодо визнання доказів недопустимими - якщо вищестояща судова інстанція України або міжнародний суд, юрисдикція якого визнана Україною, своїм рішенням визнав, що під час одержання відомостей, особа, яка здійснювала доказування, припустилася порушень прав людини та основоположних свобод, закріплених Конституцією України та міжнародними договорами, згоду на обов'язковість надано Верховною Радою України, то таке рішення, яке набрало законної сили, має преюдиціальне значення, тобто, суди, які будуть розглядати справу після скасування рішення, повинні виходити з того, що відповідне порушення встановлено і одержані відомості недопустимі, піддавати їх власній оцінці суд не має права.

В ст. 88¹ КПК передбачено що докази, отримані від відповідача у позовному провадженні у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, не можуть бути використані на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінальних правопорушень.

В останні роки в юридичній літературі активно обговорюються питання про так звану "асиметрію правил допустимості доказів". Прихильники такої асиметрії в підході до оцінки допустимості доказів пропонують дані, одержані з істотним порушенням закону, на які не вправі посилатися сторона обвинувачення, дозволити використовувати як докази стороні захисту. Наприклад, якщо обвинуваченого (підозрюваного) було пред'явлено для впізнання потерпілому з істотним порушенням закону (наприклад, без понять), а потерпілий не впізнав обвинуваченого, то дані, зафіксовані в протоколі такої слідчої дії, сторона обвинувачення не може використовувати як докази, а стороні захисту необхідно надати право посилатися на такі дані як на докази.

На наш погляд, аргументи прихильників правила про асиметрію досить переконливі. Використання такого правила не протирічить законодавству України, адже в ст. 62 Конституції України передбачено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, які одержані незаконним шляхом, тобто йдеться не взагалі про недопустимість доказів, а про те, що дані, одержані з порушенням закону, не можна використовувати саме для обґрунтування обвинувачення. Визнання доказів недопустимими означає, що на підставі таких відомостей не можуть встановлюватися фактичні обставини, посилатися на них в обґрунтування процесуальних рішень неможливо.

5. Поняття, значення класифікації доказів

Класифікація доказів – це поділ їх на групи за певними підставами, які враховують притаманні доказам певних груп особливості.

В залежності від особливостей носія інформації, механізму сприйняття, зберігання та відтворення інформації докази поділяють на **особисті та речові**.

Особистими є фактичні дані, які сприймалися людиною, і відтворені нею в порядку, передбаченому законом. Йдеться про показання підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, висновки експерта, документи, зокрема, протоколи слідчих (розшукових) дій, в яких зафіксовано обставини, які сприймали слідчий та інші учасники провадження відповідної слідчої дії, інші документи, в

яких зафіксовано дані, що повідомляє певна особа. Для особистих доказів характерно те, що певна інформація, яку сприймала людина, являє собою опис обставин за допомогою слів чи інших кодових знаків – цифрових, графічних. А речові докази – це предмети матеріального світу, які несуть певну інформацію своїм зовнішнім виглядом, оскільки вони безпосередньо були піддані змінам в зв'язку із злочином, наприклад, замок із слідами злому, ніж з відбитками пальців злочинця і т.ін.

Критерієм для розмежування речових та особистих доказів, зокрема документів, як самостійних джерел доказів, та документів – речових доказів слугують особливості сприйняття та передачі доказової інформації. Якщо доказова інформація, яку несе документ, передається графічним шляхом (тобто змістом), то маємо справу саме з документом. В тих випадках, коли документ несе інформацію не змістом (або не тільки змістом), а своїм зовнішнім виглядом, місцем знаходження в зв'язку з тим, що він як предмет матеріального світу безпосередньо піддавався впливу певної події, то він являє собою речовий доказ. В тих випадках, коли йдеться про речові докази, джерелом доказів є сам предмет матеріального світу, а доказом – ті властивості цього предмету, які несуть інформацію, відомості, що мають відношення до справи. Якщо під час огляду місця події (оселі, де було вчинено вбивство) знайдено склянку з відбитками пальців підозрюваного, то джерелом доказів буде сама річ – склянка, а доказом – ті її властивості, які мають відношення до справи – наявні відбитки пальців.

Доцільність розглядуваної класифікації визначається тим, що вона дозволяє в процесі перевірки, оцінки доказів враховувати притаманні їм особливості. Так, перевірка доказів, що їх слід віднести до особистих, передбачає необхідність перевірки особливостей тієї особи, яка сприймала і повідомляє інформацію. Стосовно показань свідка, потерпілого необхідно звернути увагу на характер взаємовідносин з обвинуваченим; фізичні дані, які впливали чи могли впливати на сприйняття якихось обставин – зір, слух, вік, професію особи; час, який сплинув з моменту, коли особа сприймала обставини, про які вона дає свідчення; відстань, на якій знаходилась особа, від місця, де відбувались події, про які вона повідомляє і т.ін.

Перевірка речового доказу потребує з'ясування питання про те, де було знайдено певну річ, за яких умов, яким змінам вона могла піддаватися. Для аналізу інформації, яку несе така річ своїм зовнішнім виглядом, зазвичай необхідно проводити експертизу (для того, скажімо, щоб з'ясувати, кому належать відбитки пальців, чи придатна зброя для пострілу і т.ін.). КПК не визначає чітко порядку збирання та використання речових доказів. В ст. 98 дано визначення речових доказів, в ст. 100 – порядок зберігання речових доказів.

В залежності від наявності чи відсутності проміжних носіїв інформації докази можна поділити на **первинні та похідні**. Первинними є докази, які одержані від того, хто безпосередньо сприймав інформації, яку він відтворює. Первинними особистими доказами є фактичні дані про обставини, які свідок, потерпілий чи підозрюваний, обвинувачений сприймали безпосередньо, і про які вони дають показання. Наприклад, свідок розповів під час допиту, що він бачив, як

обвинувачений наносив потерпілому побої. Фактичні дані, одержані від такого свідка і зафіксовані у відповідному протоколі допиту або на технічному носії інформації, є первинними доказами. Висновок експерта, в якому експерт повідомляє про проведені ним дослідження і фактичні дані, які він безпосередньо одержав, теж будуть первинними доказами. Первинні докази містить документ, складений особою, яка повідомляє відомі їй обставини.

Похідними особистими доказами визнаються фактичні дані, повідомлені особою, яка сама не спостерігала обставини, про які вона дає показання, а довідалась про них від іншої особи. Якщо, скажімо, свідок повідомив, що сам він не бачив, як обвинувачений бив потерпілого, але йому потерпілий розповів, хто, за яких обставин заподіяв йому тяжкі тілесні ушкодження, то показання такого свідка, в яких він передає те, що почув від потерпілого, містять похідні докази. Таким чином, в розглядуваному випадку один носій інформації сприймав певні обставини, а інший – відтворює. Можливі випадки, коли є певний ланцюг носіїв інформації. Наприклад, потерпілий, який знаходився в лікарні, розповів про обставини заподіяння йому тілесних ушкоджень медичній сестрі, вона повідомила про його розповідь лікаря, а слідчий допитує лікаря і той передає відомості, про які узнав від медсестри. Саме так на протязі багатьох років розглядалося в теорії доказів питання про похідні особисті докази. КПК 2012 року в ст. 97 вводить поняття "показання з чужих слів", тобто йдеться про похідні докази, а далі передбачені правила використання таких показань, які не завжди зрозумілі. Так, цілком можна погодитись з положеннями ч. 2 розглядуваної статті про те, що суд може визнати показання з чужих слів допустимим доказом незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення. Далі зазначені обставини, які повинен врахувати суд, вирішуючи питання про допустимість таких доказів – значення пояснень⁸⁸ та показань для встановлення певної обставини та їх важливість для розуміння інших відомостей; інші докази, які подавались чи можуть бути подані; обставини надання первинних пояснень, переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень. По суті тут визначені формалізовані правила перевірки належності та достовірності даних, що містяться в показаннях з чужих слів. Далі вказано, що суд повинен врахувати складність спростування показань з чужих слів для сторони, проти якої вони подані, можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення. Яким чином врахувати складність спростування показань, незрозуміло. До того ж не в усіх випадках можна чітко визначити, проти якої сторони свідчать показання. Відповідно до ч. 5 ст. 223 під час проведення слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор отримують докази, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, вони зобов'язані провести відповідну дію в повному обсязі, скласти відповідні процесуальні документи та надати їх суду, отже, проти кого свідчать одержані таким чином дані? Уявимо собі таку ситуацію: свідок повідомляє, що його дружина розповіла йому, що вона бачила розбійний напад, їй здалося, що нападник схожий на обвинуваченого. Прокурор запропонує свою

---

⁸⁸ Незрозуміло, про які пояснення йде мова в ст. 97, адже відповідно до ч. 8 ст. 95 пояснення не є джерелами доказів.

оцінку значення таких показань, буде стверджувати, що вони свідчать про причетність обвинуваченого до злочину, а захисник, навпаки, посилатиметься на те, що жінка добре знає обвинуваченого, і якщо б бачила саме його, то вона б його впізнала, а вона тільки назвала прикмети нападника, сказала, що він схожий на обвинуваченого. Незрозуміло також яким чином слід врахувати можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення. Очевидно, що в тих випадках, коли є можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, її слід допитати. При цьому, на наш погляд, показання з чужих слів не втрачають свого значення. Якщо ж допит особи, яка надала первинні пояснення, неможливий, необхідно встановити, хто ця особа, за яких обставин вона сприймала дані, про які розповідала, за яких обставин вона розповідала про це іншим особам тощо.

Крім того, в науці було визначено значення похідних показань та напрямки їх використання в доказуванні. Похідні докази можуть бути використані для перевірки первинних. Якщо, є підстави вважати, що на свідка-очевидця або потерпілого впливали якісь зацікавлені особи, або вони могли забути деякі обставини, і відомо, що про ці обставини вони комусь розповідали, то допит таких осіб, показання яких міситимуть похідні докази, дозволить провести перевірку показань очевидців.

Оцінка похідних доказів потребує врахування особливостей сприйняття, зберігання, переробки, відтворення інформації всіма носіями такої інформації. Похідними доказами є фактичні дані, які містяться в копії документу. Чинний КПК в ч. 3 ст. 99 закріплює загальне правило: сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надати суду оригінал документа (оригіналом може бути визнаний дублікат документа, виготовлений таким же способом, як і його оригінал). В певних випадках для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості (ч. 5 ст. 99 КПК).

Первинними речовими доказами є предмети, які зазнали певних змін саме в зв'язку із злочином (викрадені речі, знаряддя злочину). Похідними речовими доказами є копії, моделі, зліпки слідів, які відтворюють важливі властивості первинного речового доказу, обрис, розмір сліду.

Практичне значення поділу доказів на первинні та похідні в тому, що слідчий, прокурор, суд повинні щодо кожного доказу точно визначити, чи є він первинним або похідним, в разі, коли в розпорядженні слідчого є похідні докази, він повинен прагнути знайти відповідні первинні докази.

Докази поділяють на **обвинувальні** та **виправдувальні** в залежності від того, підтверджують чи спростовують вони певну версію про вчинення злочину. На перших етапах розслідування справи слідчий висуває декілька версій, і, як того потребує КПК (ч. 2 ст. 9), починає їх одночасну перевірку. Отже і поділ доказів на обвинувальні та виправдувальні провадиться щодо кожної версії.

Докази, які підтверджують наявність події злочину, факт вчинення злочину обвинуваченим (підозрюваним), а також наявність обставин, що обтяжують покарання (ст. 67 КК), визнаються обвинувальними, а докази, що спростовують припущення про злочинний характер досліджуваної події або про факт вчинення

злочину обвинуваченим, і ті, що встановлюють обставини, які пом'якшують покарання – виправдувальними. Так, якщо провадиться розслідування в справі, яка була порушена за фактом вбивства, то докази про те, що потерпілий страждав на психічну хворобу, вчиняв спроби самогубства (і не виключено, що і в розслідуваній справі він також вчинив самогубство), можна вважати виправдувальними, оскільки вони спростовують припущення про вбивство. Докази про факти погроз на адресу потерпілого, наявність тілесних ушкоджень у потерпілого, що може свідчити про те, що потерпілий чинив комусь опір, можна розглядати як обвинувальні докази, адже вони підтверджують припущення про вбивство. На перших етапах розслідування, коли слідчий перевіряє декілька версій, один і той же доказ може розглядатися як обвинувальний щодо одної версії і як виправдувальний – щодо іншої. Коли, скажімо, слідчий перевіряє версії – першу про вчинення вбивства потерпілого його дружиною, і другу – про вбивство іншою особою в зв'язку з його службовою діяльністю, то докази, які свідчать про те, що дружина потерпілого напередодні вбивства придбала зброю, що вона була спортсменкою, займалася стрільбою, своїй подрузі казала, що має намір вбити чоловіка через свої ревності, є обвинувальними щодо версії про вбивство потерпілого дружиною і виправдувальними щодо версії про вбивство його іншою особою в зв'язку із службовою діяльністю.

Після того, як в провадженні з'являється підозрюваний або обвинувачений, докази поділяються на обвинувальні чи виправдувальні в залежності від того, підтверджують вони факт вчинення злочину обвинуваченим (підозрюваним), чи спростовують його.

Іноді в провадженні можуть бути докази, які не можна розглядати ні як обвинувальні, ні як виправдувальні, це, наприклад, відомості про осіб, які були очевидцями певної події, дані про наявність відповідної кваліфікації у перекладача чи експерта і т. ін., тобто не всі докази можна класифікувати на обвинувальні та виправдувальні, можна вести мову про наявність також нейтральних доказів.

КПК містить вимогу, адресовану слідчому, прокурору - проводити дослідження обставин провадження неупереджено, об'єктивно, тобто збирати та аналізувати як обвинувальні так і виправдувальні докази (ч. 2 ст. 9; ч. 5 ст. 223). На всіх етапах кримінального провадження, суб'єкти, які приймають рішення, повинні врахувати як обвинувальні, так і виправдувальні докази.

Докази поділяють на **прямі** та **непрямі (побічні)**. На наш погляд, такий поділ можливий тільки щодо певною частини доказів, а саме тих, на підставі яких можливе встановлення (або спростування) тільки однієї обставини – факту вчинення злочину конкретною особою. Всі інші докази (на підставі яких можна встановити інші обставини, котрі складають предмет доказування і передбачені ст. 91 КПК) можна вважати такими, що не підлягають поділу на прямі чи непрямі, вони так би мовити, «нейтральні» відносно розглядуваної класифікації.

Отже, прямі докази своїм змістом підтверджують або спростовують факт вчинення злочину конкретною особою, а непрямі докази дозволяють зробити тільки припущення про можливу причетність певної особи до вчинення злочину і безпосередньо встановлюють деякі доказові (проміжні) факти. І тільки на підставі

певної сукупності непрямих доказів із додержанням певних умов можна буде зробити висновок про винність особи у вчиненні злочину. Так, наприклад, потерпілий та свідок-очевидець розповіли на допиті про обставини заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень, вказали винну в цьому особу. Такі відомості, зафіксовані відповідно до вимог КПК, є прямими доказами, тому що з їх змісту можна буде зробити безпосередній (одноступеневий) висновок про винність конкретної особи у вчиненні злочину (звичайно ж докази необхідно буде перевірити, оцінити, визначити їх допустимість, достовірність). Якщо ж слідчий в досудовому розслідуванні за фактом вбивства одержав показання свідка, який пояснив, що чув, як підозрюваний погрожував потерпілому, то такі відомості є непрямими доказами, з їх змісту неможливо зробити категоричний висновок про винність підозрюваного у вбивстві, але вони дають підстави для припущення про можливу причетність його до розслідуваного злочину. Такі докази також підлягають перевірці та оцінці для встановлення їх допустимості та достовірності, після чого можна буде зробити висновок про те, що підозрюваний погрожував потерпілому. Коли слідчий матиме певну сукупність непрямих доказів, скажімо, відомості про те, що підозрюваного бачили, коли він заходив до оселі потерпілого, відомості про те, що підозрюваний пропонував свідкові купити у нього ювелірні прикраси, схожі на ті, що були викрадені у потерпілого після вбивства, у підозрюваного було вилучено зброю, яка була знаряддям вбивства потерпілого, і т. ін., слідчий, перевіrivши такі докази, переконавшись у їх достовірності, зможе зробити висновок, що саме підозрюваний вчинив вбивство потерпілого. Отже, використання непрямих доказів ускладнює процес доказування, інакше кажучи, потребує іншої структури процесу доказування в порівнянні з використанням прямих доказів, таке доказування є двоступеневим. Адже спочатку необхідно перевірити непрямі докази, визначити їх достовірність, на їх підставі встановити проміжні факти, а після цього визначити зв'язок між проміжними фактами і однією з обставин, які складають кінцеву мету доказування, а саме, встановити винність певної особи у вчиненні злочину.

Значення поділу доказів (а точніше – певної частини доказів) на прямі та непрямі в тому, що слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд повинні чітко визначитися під час дослідження доказів, з якими саме доказами вони мають справу, якщо наявні докази можна віднести до непрямих, то на їх підставі не можна зробити однозначний висновок про винуватість або невинуватість особи у вчиненні злочину. Разом з тим, поділ доказів на прямі та непрямі, не означає протиставлення прямих та непрямих доказів і тим більш не дозволяє зробити висновок про перевагу одних доказів перед іншими. В багатьох справах прямі докази взагалі відсутні і доказування здійснюється тільки на підставі непрямих. В юридичній літературі пропонують певні правила доказування з допомогою непрямих доказів. До таких правил перш за все відносять необхідність мати певну сукупність доказів, які являють собою «ланцюг», всі ланки якого є не протиріччя одна одній. А у випадках, коли між непрямими доказами є деякі протиріччя, вони повинні бути усунуті. Сукупність непрямих доказів повинна бути такою, щоб були перевірені та

відкинуті всі можливі версії щодо осіб, які вчинили злочин, і лишилася тільки одна версія.

Докази можна поділити на **докази досудового провадження та судові докази**. Такий поділ має сенс з урахуванням реалій КПК України 2012 року. Докази, одержані стороною обвинувачення під час досудового розслідування використовуються для встановлення фактичних обставин саме під час досудового розслідування, встановивши такі обставини, слідчий прокурор, приймають відповідні рішення. В ст. 93 КПК передбачено право сторони захисту, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, збирати докази. Як ми вже зазначали, таке право визначено некоректно, тут є протиріччя з визначенням доказів, яке дано в ст. 84 КПК – доказами визнаються фактичні дані (відомості про факти), на підставі яких **слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд** встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження. Отже, одержані стороною захисту, потерпілим та представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, речі чи документи на досудовому розслідування набувають статусу доказів тільки в тому разі, коли зазначені суб'єкти звернуться з клопотанням про приєднання їх до матеріалів провадження, а слідчий чи прокурор задовольнять таке клопотання.

В тих випадках, коли сторона захисту подає документи чи речі слідчому судді, вони набувають статусу доказів з моменту, коли сторона захисту звертається з клопотанням про приєднання їх до матеріалів провадження, відмовити стороні захисту у дослідженні таких доказів слідчий суддя немає права. Таким чином забезпечується реалізація засад змагальності сторін під час здійснення слідчим суддею своїх повноважень.

Особливо слід зупинитися ще раз на питанні про доказове значення показань, одержаних під час допиту, який провела сторона обвинувачення. Одержані під час такого допиту фактичні дані є доказами на досудовому розслідуванні, а суд не матиме права обґрунтовувати судові рішення цими показаннями або посилатися на них (ч. 4 ст. 95 КПК). Як докази в суді можна використовувати показання, одержані на допиті, який провів слідчий суддя на підставі та в порядку, передбаченому ст. 225 КПК.

Фактичні дані одержані стороною обвинувачення на досудовому розслідуванні шляхом проведення інших слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій можна використати як докази в суді за умови виконання вимог, передбачених ст. 290 КПК (відкриття матеріалів іншій стороні), як передбачено ч. 12 цієї статті, якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, **суд не має права** допустити відомості, що містяться в них, як докази.

Документи та речі, одержані стороною захисту набувають статусу доказів з моменту, коли сторона захисту надає їх суду, виконавши умову про відкриття таких матеріалів стороні обвинувачення.

Чинний

КПК містить підстави для поділу доказів на **докази зі сторони обвинувачення та**

докази зі сторони захисту. Такий поділ має значення для встановлення порядку дослідження доказів, відповідно до ч. 1 ст. 349 КПК, докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту - у другу

6. Поняття процесу доказування, елементи процесу доказування. Способи збирання і перевірки доказів

Поняття доказування в кримінальному судочинстві, як вже зазначалося, має два значення: в першому значенні під доказуванням розуміють різновид пізнання, діяльність, яка провадиться для встановлення фактичних обставин кримінального провадження; в другому значенні доказування – це діяльність, спрямована на обґрунтування певної думки, певного твердження, вона здійснюється для того, щоб переконати суд (або іншого суб'єкта) в необхідності прийняти конкретне рішення. Розглянемо докладніше процес доказування як різновид процесу пізнання в кримінальному судочинстві. В чинному КПК дано визначення доказування як діяльності, що полягає у збиранні, перевірці, та оцінці доказів (ч. 2 ст. 91). Далі КПК визначає в загальному вигляді суб'єктів, які здійснюють збирання доказів та визначає засоби збирання (ст. 93), а також встановлює суб'єктів та правила оцінки доказів (ст. 94). Таким чином, **процес доказування** являє собою, перш за все, діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на встановлення фактичних обставин кримінального провадження на підставі доказів. Така діяльність докладно регламентована законодавством, в цій діяльності в формах, передбачених законом, можуть брати участь суб'єкти, зацікавлені у певному вирішенні справи. За чинним КПК збирати докази має право і сторона захисту, але для сторони захисту – це право, а для сторони обвинувачення – обов'язок, саме сторона обвинувачення - слідчий та прокурор приймають рішення в кримінальному провадженні, засновані на встановлених фактичних обставинах.

Аналізуючи процес доказування, в ньому виділяють певні елементи. Поняттям "елементи" характеризують єдиний процес, перебігом якого окремі елементи щільно переплетені, і тільки теоретично можна відокремити один елемент від іншого, та проаналізувати їх. Коли слідчий допитує свідка (тобто збирає докази), він одночасно порівнює їх з іншими доказами, які є у провадженні, і ставить перед свідком уточнюючі питання (перевірка доказів), робить попередній висновок про достовірність відомостей, які повідомив свідок (оцінка доказів). Така попередня перевірка та оцінка показань свідка необхідна для того, щоб задати свідку відповідні питання, застосувати тактичні заходи, які дозволять виявити неправдиві свідчення. Зауважимо, що така перевірка та оцінка є саме попередніми. Після проведення допиту слідчий може здійснити перевірку показань, допитавши, наприклад, інших свідків. Остаточну оцінку доказів слідчий провадитиме пізніше, коли матиме необхідну сукупність доказів. Отже, ми ведемо мову про збирання, перевірку та оцінку доказів як про єдиний процес.

Збирання доказів як елемент процесу доказування являє собою діяльність уповноважених на це осіб в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, з одержання відомостей про факти та обставини, що мають значення для кримінального провадження, та закріплення їх в формі, яка визначена

законом. За ч. 1 ст. 93 КПК таку діяльність можуть здійснювати сторони кримінального провадження, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Але такі вказівки дещо не відповідають тому, що зазначено в інших статтях КПК.

Сторона обвинувачення (слідчий, прокурор) під час досудового розслідування здійснює доказування і для неї це – обов'язок, змістом якого є збирання, перевірка та оцінка доказів з метою встановлення фактичних обставин. Для збирання доказів сторона обвинувачення наділена відповідними повноваженнями. В загальному вигляді ці повноваження визначені в ст. 93 – проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, витребувати та одержувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та актів перевірок, проводити інші процесуальні дії, передбачені КПК. Основним способом збирання доказів для сторони обвинувачення є проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Слідчий та прокурор можуть збирати докази з власної ініціативи, а також за клопотанням сторони захисту або потерпілого. У випадках, передбачених ст. 225 КПК слідчий, прокурор звертаються до слідчого судді з клопотанням про проведення допиту свідка чи потерпілого.

На наш погляд, слідчий та прокурор можуть одержувати докази й іншим чином, а саме, вирішуючи питання про залучення до кримінального провадження тих речей та документів, які надають сторона захисту, потерпілий та інші учасники кримінального провадження. Якщо, наприклад, потерпілий надає слідчому наявні в нього документи на підтвердження вартості та певних ознак речей, які були викрадені, то суб'єктом одержання доказів буде саме слідчий, він вирішує питання про належність таких документів, тобто вирішує, чи дійсно з їх допомогою можна буде встановити, що знайдені у підозрюваного речі належали потерпілому. Слідчий вирішує також питання про допустимість доказів.

Сторона захисту також може надавати слідчому, прокурору певні речі чи документи. Скажімо, захисник може звернутися до слідчого з клопотанням про закриття кримінального провадження і просити приєднати до справи білет на літак, з якого буде видно, що на момент вчинення злочину підозрюваний знаходився в іншому місці. В такому випадку суб'єктом збирання доказів також буде слідчий чи прокурор, які вирішуватимуть питання про приєднання до справи наданого документа, перевіряючи його належність та допустимість.

Отже, на наш погляд, в тих випадках, коли сторона захисту чи потерпілий користуються своїм правом подавати докази слідчому, то, по-перше, йдеться не про докази, а про речі та документи, а, по-друге, суб'єктом одержання (збирання) доказів є слідчий. Власно доказами такі речі та документи стають тоді, коли слідчий приймає рішення про залучення їх до кримінального провадження.

Не можна, на нашу думку, розглядати як спосіб збирання доказів стороною захисту чи потерпілим "ініціювання" проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а також інших процесуальних дій, оскільки "ініціювання" здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних

клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК, де передбачено, що клопотання може бути задоволено за наявності відповідних підстав, а якщо слідчий, прокурор таких підстав не вбачає, то він виносить мотивовану постанову про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання. Таким чином, на наше переконання, суб'єктом збирання доказів за клопотанням сторони захисту чи потерпілого буде слідчий, прокурор, які проведуть відповідну дію.

Потерпілий взагалі не може бути суб'єктом збирання доказів. По-перше, якщо він одержав якісь речі чи документи, то він звертається з клопотанням про приєднання їх до матеріалів кримінального провадження. А питання про приєднання таких речей та документів, як ми вже зазначали, вирішує слідчий, прокурор. По-друге, право потерпілого звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, організацій носить досить декларативний характер, адже не запит потерпілого йому зазначені органи не зобов'язані надавати документи, довідки чи речі. На відміну від сторони захисту, яка може звертатися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів (ст.160 КПК), про проведення допиту свідка чи потерпілого (ст. 225 КПК), про залучення експерта (ст.ст. 244, 509 КПК) потерпілий таким правом не наділений. Сторона захисту має певні права для самостійного збирання доказів (точніше – документів та речей), використовуючи передбачену КПК можливість витребування та одержання речей і документів, які сторона захисту не передає слідчому, а накопичує, а на етапі закінчення досудового розслідування відкриває їх стороні обвинувачення (ст. 290 КПК).

Сторона захисту має право звернутися до слідчого судді також з клопотанням про допит свідка та потерпілого. За наявності підстав, зазначених в ст. 225 КПК, слідчий суддя задовольняє таке клопотання та проводить допит за участю сторін. Сторона захисту, як вже зазначалося, може звертатися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів, слідчий суддя може також в ухвалі про надання тимчасового доступу до речей та документів дати розпорядження про вилучення речей та документів, якщо сторона захисту доведе, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей та документів (ч. 7 ст. 163 КПК).

Під час кримінального провадження докази можуть бути отримані на території іноземної держави уповноваженими органами такої держави на підставі запиту про міжнародну правову допомогу відповідно до ст.ст. 551 -553 КПК. Звертатися з таким запитом мають право суд, прокурор або слідчий за погодженням з прокурором, а точніше, вони звертаються до уповноваженого (центрального) органу України, який розглядає запит і вирішує питання про направлення такого запиту уповноваженому органу запитуваної сторони.

Наступний елемент процесу доказування – **перевірка доказів**. Перевірка доказів є передумовою їх оцінки. Така перевірка здійснюється шляхом аналізу кожного доказу окремо, а також шляхом зіставлення одного доказу з іншими, це аналітична, розумова діяльність. Крім того, перевірка провадиться практичним шляхом – проведенням нових слідчих (розшукових) дій, витребуванням нових

предметів та документів. Деякі слідчі (розшукові) дії спрямовані зазвичай саме на перевірку раніше одержаних доказів, це очна ставка (за КПК очна ставка розглядається як різновид допиту), слідчий експеримент, з метою перевірки можуть провадитись і будь-які інші слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії.

Метою перевірки є визначення належності, допустимості, достовірності доказів.

Оцінка доказів – це розумова діяльність суб'єктів доказування з вирішення питання про належність, допустимість, достовірність доказів. Оцінка доказів, що передують прийняттю процесуального рішення, включає також висновок щодо достатності сукупності доказів для прийняття такого рішення в кримінальній справі.

Оцінка доказів, як розумова діяльність, відбувається на підставі законів логіки та психології, разом з тим, вона регламентована і кримінальним процесуальним законодавством.

Відповідно до ст. 94 КПК основне правило оцінки доказів полягає в тому, що слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд оцінюють докази за своїм **внутрішнім переконанням**. Внутрішнє переконання розглядається як метод, принцип та результат оцінки. Як метод оцінки внутрішнє переконання означає, що кожний суб'єкт під час оцінки доказів вільний, не залежить від будь-яких вказівок, не пов'язаний формальними вимогами закону. На цьому наголошено й в ч. 2 даної статті – жоден доказ немає наперед встановленої сили. Дане правило послідовно відображено ще в деяких статтях КПК, зокрема, в ч. 2 ст. 415, де зазначено, що суд апеляційної інстанції не має права вирішувати наперед питання про доведеність чи недоведеність обвинувачення, достовірність чи недостовірність доказів, перевагу одних доказів перед іншими.

Внутрішнє переконання як результат оцінки означає стан упевненості в правильності своїх висновків про належність, допустимість, достовірність доказів, а також достатність наявної сукупності доказів для встановлення фактичних обставин. Крім того, суб'єкт, який здійснює оцінку, повинен бути переконаний, що висновок про фактичні обставини справи, який він зробив на підставі належних допустимих та достатніх доказів, відповідає дійсності, а прийняте ним рішення буде законним та обґрунтованим.

Суд, прокурор, слідчий і слідчий суддя, оцінюючи окремі докази та всю сукупність доказів, керуються законом, перш за все, правилом про оцінку доказів за внутрішнім переконанням, а також нормами, які гарантують таку оцінку. Вирішуючи питання про належність доказів, ці суб'єкти керуються нормами, які закріплюють перелік обставин, які необхідно встановити для ухвалення певного рішення. Найбільш істотною є роль закону при оцінці допустимості доказів, адже допустимість визначається саме дотриманням всіх вимог закону під час збирання та перевірки доказів.

Внутрішнє переконання має бути засноване на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Таким чином, КПК закріплює вимогу про обґрунтованість внутрішнього переконання. Ця

вимога відрізняє внутрішнє переконання від довільного розсуду або знання, знайденого інтуїтивно.

Достатність доказів визначається відповідно до підстав прийняття того чи іншого рішення. Так, для ухвалення рішення про притягнення певної особи до кримінальної відповідальності необхідна сукупність доказів для висновку про те, що було вчинене кримінальне правопорушення і що воно вчинено цією особою; при цьому може не бути доказів про пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, процесуальні витрати, обставини, що дозволять звільнити особу від покарання чи відбуття покарання. Для складання обвинувального акту слідчий, прокурор повинні мати таку сукупність доказів, на підставі яких можна зробити переконливий висновок (поза розумним сумнівом) про всі обставини, які складають предмет доказування.

На певному етапі розслідування або розгляду справи слідчий, прокурор, суд можуть дійти висновку про те, що ними зібрані, перевірені та оцінені докази, сукупність яких дозволяє повно встановити всі фактичні обставини провадження, які необхідні для прийняття правильного рішення по суті справи. Таку сукупність доказів іменують **межами доказування**, тобто за наявності необхідної сукупності доказів можна зробити висновок, що процес доказування завершений, інакше кажучи, досягнуті межі доказування.

Поняття "межі доказування" в чинному законодавстві не визначено. **Межі доказування** можна визначити як деяку ідеальну сукупність доказів, які повинні бути зібрані для встановлення всіх обставин, що складають предмет доказування і таким чином забезпечують ухвалення законного та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні. Реально у кримінальному провадженні може бути зібрано доказів більше або менше такої ідеальної сукупності, тому в літературі запропоноване ще одне поняття – об'єм доказування. Об'єм доказування визначають як ту сукупність доказів, які реально наявні в провадженні. Таким чином межі доказування та об'єм доказування можуть співпадати, але частіше вони не співпадають, оскільки об'єм доказування може бути більшим за межі доказування, або меншим.

Певним орієнтиром у визначені меж доказування в досудовому провадженні є вимоги ч. 2 ст. 9 КПК, яка покладає на прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого обов'язок всебічно повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявляти як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його покарання. Вимога проводити доказування всебічно і повно означає необхідність на досудовому слідстві висунути та перевірити всі можливі версії таким чином, щоб на підставі достатньої сукупності доказів можна було зробити впевнений висновок про одну певну версію, яка знайшла підтвердження, а інші версії можна обґрунтовано відкинути. Неупередженість дослідження означає необхідність збирати як ті докази, які підтверджують версію, так і ті, що спростовують версію, як докази, які викривають певну особу, свідчать про обтяжуючі обставини, так і ті, що виправдують особу і свідчать про пом'якшуючі обставини. Зазначимо, що розглядуваний обов'язок не

покладається на суд. Суд розглядає справу в межах того обвинувачення, яке підтримує в суді прокурор, а в деяких випадках – потерпілий. Якщо, скажімо, прокурор підтримує обвинувачення у вчиненні вбивства через необережність, а у суду є деякі підстави вважати, що вбивство можливо було умисним, суд з власної ініціативи не має права перевірити таке припущення. За умови, що сам факт заподіяння підсудним ушкоджень, від яких настала смерть потерпілого, доведено, суд повинен буде ухвалити вирок, яким визнає підсудного винним у вбивстві через необережність. Тому в межі доказування в судовому засіданні не можна включити докази, спрямовані на перевірку зазначених обставин. Однак, якщо суд дійде висновку, що було вчинено менш тяжкий злочин, він повинен буде відповідно до вимог ст. 337 КПК змінити обвинувачення на менш тяжке і засудити обвинуваченого за менш тяжкий злочин.

Як вже було зазначено, можливості суду щодо самостійного залучення нових доказів значно обмежені, це покладає на органи досудового розслідування особливу відповідальність за повне, всебічне та неупереджене з'ясування обставин кримінального провадження, збирання всіх необхідних доказів, адже надолужити неповноту досудового розслідування в суді далеко не завжди можна.

Поняття предмету та меж доказування тісно пов'язані між собою. Вирішуючи питання про достатню сукупність доказів, слідчий, прокурор, суд визначають, чи є належними зібрані докази, тобто, чи можна з допомогою таких доказів з'ясувати обставини, що складають предмет доказування, а також перевіряють, чи всі обставини предмету доказування можна встановити на підставі наявних доказів. Звичайно ж, в межі доказування можна включити тільки докази, які є допустимими. Фактичний об'єм доказів може бути меншим за межі доказування, в такому випадку доказів недостатньо для впевненого з'ясування всіх необхідних обставин провадження, внаслідок чого можуть бути не встановлені деякі елементи предмету доказування (інакше кажучи – деякі обставини провадження не будуть з'ясовані). В інших випадках, коли фактичний об'єм доказів менше за межі доказування, можливо, що всі обставини предмету доказування встановлені, але доказів замало, залишаються певні сумніви щодо деяких обставин, йдеться про недостатню глибину дослідження. В таких випадках на досудовому розслідуванні слід продовжувати процес доказування і збирати необхідні докази.

Необґрунтоване розширення меж доказування теж має негативні наслідки: відволікаються сили та час працівників правоохоронних органів та суду на виконання зайвої роботи; необґрунтовано збільшуються строки кримінального провадження, ускладнюється перевірка правильності висновків слідчого та суду, оскільки доводиться аналізувати зайві докази і т.ін.

В деяких випадках певне розширення меж доказування пов'язане з необхідністю забезпечити права сторін на надання доказів. Суд, наприклад, не може відмовити підсудному в його праві на виклик свідків (таке право передбачене підпунктом «д» пункту 3 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Конституція України (ст. 129), КПК (ст. 22) вимагають від суду забезпечити сторонам можливість надавати докази та обґрунтовувати перед судом їх переконливість. Це також потребує від суду надати можливість

сторонам залучати нові докази. Таким чином, фактичний об'єм доказування може бути розширений за рахунок доказів, які, на думку суддів, були зайвими, але на приєднанні яких до справи наполягають сторони.

Фактичний об'єм доказів на протязі всього провадження коректується в напрямку максимального наближення до меж доказування, тобто визначення меж доказування – це не разова дія. Під час досудового розслідування можуть виникнути нові версії, коли, наприклад, підозрюваний, який заперечує свою участь у вчиненні злочину, висловлює своє припущення щодо осіб, які могли вчинити такий злочин. Перевірка такої нової версії потребує збирання нових доказів, нові докази необхідно буде одержати і для перевірки заперечень підозрюваного.

7. Суб'єкти процесу доказування

Основу кримінальної процесуальної діяльності складає процес доказування і всі суб'єкти кримінального процесу беруть певну участь в доказуванні. Для того, щоб визначити, яку саме роль в доказуванні виконують різні суб'єкти, доцільно запропонувати їх класифікацію. Коли йдеться про роль певних суб'єктів в процесі доказування, перш за все мають на увазі, чи покладено на такого суб'єкта обов'язок доказування. Ми виходимо з того, що обов'язок доказування це різновид юридичного обов'язку, який можна визначити як вид и міру належної поведінки.

Тобто це необхідність збирати, перевіряти та оцінювати докази з метою встановлення фактичних обставин кримінального провадження.

Можна запропонувати таку класифікацію суб'єктів доказування у кримінальному провадженні:

1) суб'єкти, на яких покладено обов'язок зібрати, перевірити, оцінити докази і таким чином з'ясувати фактичні обставини кримінального провадження;

2) суб'єкти, які мають право самостійно збирати докази, накопичувати їх та надати суду;

3) суб'єкти, які мають право взяти участь у доказуванні звертаючись до суб'єктів першої групи з клопотаннями про проведення слідчих (розшукових) дій, приєднання до матеріалів провадження речей та документів;

4) суб'єкти, що надають відповідну інформацію, яка може бути використана як докази.

5) суб'єкти, які виконують допоміжні функції під час збирання та перевірки доказів.

До **першої групи** слід віднести органи, які здійснюють досудове розслідування – слідчого, прокурора, керівника органу досудового розслідування, оперативні підрозділи.

У випадках, передбачених ст. 225 КПК, слідчий, прокурор звертаються до слідчого судді з клопотанням про проведення допиту свідка чи потерпілого. Після проведення такого допиту одержані матеріали передаються стороні обвинувачення.

До суб'єктів, на яких покладається обов'язок доказування слід віднести суд і слідчого суддю, незважаючи на те, що в ст. 92 серед суб'єктів такого обов'язку

слідчий суддя та суд не названі, не згадуються вони і серед суб'єктів, які наділені правом (обов'язком) збирання доказів (ст. 93).

А от аналіз ст. 84 КПК дозволяє зробити висновок, що слідчий суддя і суд віднесені до суб'єктів, які на підставі фактичних даних (доказів) встановлює наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Із змісту ст. 94 вбачається, що слідчий суддя і суд (як і інші суб'єкти) оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, яке засноване на всебічному, повному і неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом. Докази оцінюються з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Таким чином, незважаючи на деякі неузгодженості КПК, очевидно, що слідчий суддя і суд є суб'єктами доказування (процесу доказування), який здійснюється шляхом збирання, перевірки та оцінки доказів.

Серед суб'єктів, на яких покладається обов'язок доказування, ст. 92 називає потерпілого. Йдеться про ті випадки, коли потерпілий підтримує обвинувачення в разі відмови прокурора від обвинувачення. Але таке можливо тільки в суді першої інстанції, де обов'язок доказування покладається на суд. На потерпілого в тих випадках, коли він підтримує обвинувачення, покладається тягар доказування.

Друга група суб'єктів – особи які мають право самостійно збирати докази. До такої групи можна віднести тільки сторону захисту (підозрюваного, обвинуваченого, захисника, законного представника). Сторона захисту має певні права для самостійного збирання доказів, які розглянуто вище. Зібрані самостійно стороною захисту докази сторона захисту накопичує, а по закінченню досудового розслідування відкриває для ознайомлення стороні обвинувачення, а потім і потерпілому. При цьому сторона захисту може не надавати доступ прокурору до будь-яких матеріалів, якщо вони можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Третя група суб'єктів – особи, які мають право взяти участь в доказуванні, шляхом звернення з клопотаннями про проведення слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, приєднання до матеріалів провадження документів та речей (суб'єктами обов'язку доказування в таких випадках є ті особи, які здійснюють провадження, ухвалюють рішення). До таких суб'єктів третьої групи можна віднести сторону захисту, потерпілого, цивільного позивача та відповідача та їх представників, заявника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Сторона захисту не тільки має право самостійно збирати та накопичувати докази, але й взяти участь в доказуванні, яке здійснюється слідчим, прокурором, звертаючись до слідчого, прокурора з клопотаннями про проведення процесуальних дій та приєднання до матеріалів провадження речей та документів. В такому випадку суб'єктом збирання доказів, як ми вже зазначали, буде слідчий чи прокурор, які вирішуватимуть питання щодо приєднання до справи наданого

документа, перевіряючи його належність та допустимість. Вирішуючи клопотання про проведення процесуальних дій, слідчий, прокурор також враховують, чи можна, провівши ту дію, про яку йдеться в клопотанні, одержати певні дані, чи мають значення такі дані для кримінального провадження.

Звертатися з клопотаннями про приєднання до матеріалів провадження речей та документів наділений заявник (ч. 2 ст. 60); цивільний позивач та цивільний відповідач та їх представники, законний представник цивільного позивача (в частині, яка стосується цивільного позову), що передбачено ст.ст. 61-64 КПК.

До суб'єктів даної групи слід віднести і прокурора в судовому засіданні. Прокурор надає суду докази, але збирає їх суд, суд може визнати надані докази недопустимими, що тягне за собою неможливість їх подальшого дослідження, як це передбачено ч. 2 ст. 89 КПК.

Четверта група – особи, які в кримінальному провадженні надають висновки, дають показання, що можуть використовуватися як докази. Це підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідки, експерти. Таку діяльність теж можна розглядати як участь у доказуванні.

П'ята група – це суб'єкти, які виконують допоміжні функції в доказуванні – перекладачі, спеціалісти, поняті, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

8. Показання як джерело доказів

Під джерелами доказів розуміють матеріальні носії певної інформації, яка розглядається як доказ у кримінальному провадженні. Вичерпний перелік джерел доказів міститься у ч. 2 ст. 84 КПК. Одне з таких джерел – показання.

Чинний КПК в ст. 95 КПК містить поняття **показань** як джерела доказів, а саме: показання - це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Далі зазначено, що підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду, а свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду.

Такому визначенню поняття показань, як одного з джерел доказів, бракує логіки. Поняття "відомості" застосовується для визначення доказів, а джерело – це матеріальний носій, на якому зафіксовані такі відомості. Тому показання доцільно було б визначити як **матеріальний носій, на якому зафіксовано відомості про факти (докази), які повідомили на допиті (чи очній ставці) свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт.**

Показання можна класифікувати наступним чином.

1. В залежності від суб'єкта, який провадить допит: а) показання, одержані під час допиту слідчим, прокурором; б) показання, одержані під час проведення допиту слідчим суддею в порядку ст. 225 КПК; в) показання одержані слідчим суддею, який розглядав клопотання, скарги, заяви; г) показання, одержані під час допиту в судовому засіданні, тобто показання, які надавались суду.

2. В залежності від стадії кримінального провадження, в якій був проведений допит та одержані показання: а) показання, одержані в стадії досудового розслідування; б) показання, одержані в стадії судового розгляду; в) показання, одержані в апеляційному провадженні.

3. В залежності від суб'єкта, який дає показання: а) показання свідка; б) показання потерпілого; в) показання підозрюваного; г) показання обвинуваченого; д) показання експерта.

Слід також зазначити, що сторони кримінального провадження, потерпілий мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів (ч. 8 ст. 95 КПК). Таке отримання пояснень від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою не становить засобу збирання і перевірки доказів, а дозволяє одержати орієнтуючу інформацію, яку можна використати для того, наприклад, щоб вирішити, де, які докази можна одержати. Так, захисник, перш ніж звернутися з клопотанням про допит певних осіб як свідків, може одержати від них пояснення, щоб визначити, що саме відомо їм, чи доцільно буде провести їх допит для з'ясування обставин, які свідчитимуть на користь підозрюваного, обвинуваченого.

Розглянемо, які суб'єкти, в яких стадіях мають можливість одержати показання, яким чином такі показання можуть бути використані як джерела доказів. Під час досудового розслідування допит свідка, потерпілого, підозрюваного проводить слідчий, прокурор за правилами, передбаченими ст. 224 КПК, цією ж статтею врегульовано порядок одночасного допиту двох або більше вже допитаних осіб з метою з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях (очної ставки). Проведення очної ставки не допускається у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

Особливості допиту малолітньої чи неповнолітньої особи передбачені ст. 226 КПК, зокрема, такий допит проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря.

Проведення допиту, як і будь якої слідчої (розшукової) дії, можливе співробітником оперативного підрозділу (який користується повноваженнями слідчого) тільки за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Таке правило - необхідність одержання доручення, не стосується підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю НАБУ (ст. 41 КПК).

Показання, які одержали слідчий, прокурор (або за їх дорученням – працівник оперативного підрозділу) під час досудового розслідування можуть слугувати джерелами доказів тільки на досудовому розслідуванні, на підставі відомостей, які повідомлять допитувані, слідчий, прокурор встановлюють обставини кримінального провадження. Використовуючи такі відомості, а також дані, одержані з інших джерел, слідчий, прокурор, встановивши фактичні обставини, ухвалюють процесуальні рішення, передбачені чинним КПК. Крім того, показаннями, які були отримані на допиті слідчим, прокурором, може бути

обґрунтоване клопотання, з яким звертаються до слідчого судді прокурор чи слідчий (самостійно чи за погодженням з прокурором).

Оскільки відповідно до ч. 4 ст. 95 КПК суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК, і не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилаючись на них, показання, одержані на допиті, який провели слідчий, прокурор на досудовому розслідуванні, не можуть слугувати джерелами доказів в суді.

Чинний КПК (ст. 96) передбачає правила з'ясування достовірності показань свідка, зокрема, можливість допиту свідка щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його показаннями. Перевірка достовірності показань свідка відбувається на досудовому розслідуванні (де свідок може бути допитаний неодноразово) і в суді. Для того, щоб в суді допитати особу щодо її попередніх показань, доцільно такі показання оголосити, що повинен буде зробити прокурор з дозволу суду.

Для того, щоб у певних випадках забезпечити можливість на досудовому розслідуванні одержати показання, які можна буде використати в суді як джерела доказів, КПК передбачає допит свідка, потерпілого слідчим суддею під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225). Такий допит може бути проведений у виняткових випадках за наявності достатніх даних, що свідчать про обставини, які можуть унеможливити допит свідка або потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань - існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжку хворобу, наявність інших обставин (тяжке поранення, травму, загрозу життю з боку співучасників тяжкого злочину, членів організованого злочинного угруповання, довгострокове відрадження, виїзд за кордон для постійного проживання, тощо). Допит слідчий суддя проводить за клопотанням сторін чи представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Такі показання можна використати як джерело доказів і на досудовому розслідуванні.

Коли ж слідчий суддя здійснює свої повноваження з **судового контролю** за законністю дій та рішень органів досудового розслідування, він також має можливість провести допити за клопотанням зацікавлених осіб або з власної ініціативи. За допомогою показань, одержаних слідчим суддею, (а також інших доказів) встановлюються фактичні обставини, які слугують підставами для ухвалення рішень слідчим суддею. Причому, такі показання є джерелами доказів **тільки для встановлення фактичних обставин, які необхідні для ухвалення рішень за наслідками розгляду слідчим суддею клопотань, скарг та заяв.**

Таким чином, показання, які одержані на досудовому розслідуванні, можна класифікувати ще на такі, що можуть бути використані як джерела доказів у судовому засіданні (одержані в порядку, передбаченому ст. 225 КПК), і такі, що не можуть бути використані в суді як джерела доказів (всі інші показання, одержані на досудовому розслідуванні).

Показання, одержані слідчим чи прокурором під час досудового розслідування, фіксуються у протоколі, структура та загальні вимоги до змісту

якого передбачені ст. 104 КПК. Крім того, слідчий чи прокурор, які проводять допит, можуть прийняти рішення про фіксацію допиту за допомогою технічних засобів, а за клопотанням учасників допиту, таке фіксування буде обов'язковим. Незастосування технічних засобів фіксування в такому випадку, потягне за собою недійсність проведеного допиту та отриманих результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними.

Якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Допит, який слідчий суддя проводить відповідно до ст. 225 КПК у судовому засіданні, повинен фіксуватися як і у судовому розгляді – за допомогою технічних засобів (ч. 4 ст. 107), при цьому відповідно до ст. 108 КПК секретар судового засідання веде журнал судового засідання.

Відповідно до ст. 23 КПК **в суді** дослідження показань, речей та документів здійснюється на підставі принципу безпосередності, тобто як джерело доказів суд використовує тільки показання осіб, які допитані в суді або показання, одержані на допиті, що провів слідчий суддя на підставі та за правилами, передбаченими ст. 225 КПК.

В стадії судового розгляду в судовому засіданні передбачена можливість допиту обвинуваченого (ст.351 КПК), свідка (ст.352 КПК), потерпілого (ст.353 КПК), експерта (ст. 356 КПК), особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого врегульовано ст. 354 КПК.

На наш погляд, суд не має права відмовити в дослідженні доказів, які надають сторони, в тому числі, і у допиті свідків, експертів. Оскільки обвинувачений та потерпілий наділені правом давати показання, їх допит суд зобов'язаний буде провести кожного разу, коли обвинувачений чи потерпілий забажатимуть дати показання (не порушуючи при цьому порядок судового засідання; якщо, наприклад, обвинувачений під час допиту свідка заявив, що він бажає дати пояснення з приводу показань свідка, йому необхідно буде надати таке право після допиту свідка).

Порядок допиту в судовому засіданні (як і дослідження інших доказів) визначено в загальному вигляді ч. 1 ст. 349 КПК, де зазначено, що докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту - у другу. Відповідно до ч. 3 ст. 349 КПК суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспоруються, в таких випадках суд відмовляється і від проведення всіх або частини допитів, але допит обвинуваченого провадиться обов'язково, якщо він не відмовився давати показання. Коли здійснюється спеціальне судове провадження (*in absentia* – ч. 3 ст. 323 КПК), досліджуються всі надані докази.

Порядок допиту обвинуваченого, потерпілого, свідків та експерта мають свої особливості, взагалі такий порядок детально врегульований відповідними статтями КПК.

9. Речові докази

Речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в частині першій цієї статті.

За зв'язком з подією кримінального правопорушення речові докази класифікуються на такі види: 1) матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення; 2) матеріальні об'єкти, які були об'єктом кримінально протиправних дій; 3) матеріальні об'єкти, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення; 4) гроші, цінності та речі, які набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення; 5) матеріальні об'єкти, які містять інші відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження; 6) документи, які відповідають ознакам речових доказів.

Речові докази, які були надані стороні кримінального провадження або нею вилучені, повинні бути якнайшвидше повернуті володільцю, крім випадків, за яких вони вилучені внаслідок тимчасового доступу до речей і документів та накладення арешту на них. Речові докази, надані добровільно або на підставі судового рішення, зберігаються у сторони кримінального провадження, якій вони надані. Сторона кримінального провадження, якій надані речові докази, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні. Речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість.

Речові докази, надані суду, зберігаються в суді, за винятком випадків, передбачених ч. 6 ст. 98 КПК, а також речових доказів у вигляді громіздких або інших предметів, що вимагають спеціальних умов зберігання, які можуть знаходитися в іншому місці зберігання. Речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що

піддаються швидкому псуванню: 1) повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження; 2) передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження; 3) знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан; 4) передаються для їх технологічної переробки або знищуються за рішенням слідчого судді, суду, якщо вони відносяться до вилучених з обігу предметів чи товарів, а також якщо їх тривале зберігання небезпечне для життя чи здоров'я людей або довкілля.

Речові докази вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, для здійснення заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості, а речові докази, зазначені в абзаці першому цієї частини, такої самої вартості – для їх реалізації з урахуванням особливостей, визначених законом.

Питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів вирішується: 1) у разі їх надання суду – останнім під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження; 2) у разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором – слідчим суддею на підставі відповідного клопотання, яке розглядається згідно із ст. ст. 171 – 174 КПК. У разі, якщо питання про долю наданих суду речових доказів не було вирішене ним при ухваленні кінцевого судового рішення у кримінальному провадженні, воно підлягає вирішенню судом під час виконання вироку.

При цьому: 1) гроші, цінності та інше майно, які підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або зберегли на собі його сліди, конфіскуються, крім випадків, коли власник (законний володільць) не знав і не міг знати про їх незаконне використання. У такому разі зазначені гроші, цінності та інше майно повертаються власнику (законному володільцю); 2) гроші, цінності та інше майно, які призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення, конфіскуються; 3) майно, що було предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом, та/або вилучене з обігу, передається відповідним установам або знищується; 4) майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане, знищується, а у разі необхідності – передається до криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам на їх прохання; 5) гроші, цінності та інше майно, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, конфіскуються, крім тих, які повертаються власнику (законному

володільцю), а якщо його не встановлено – переходять у власність держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку; 6) гроші, цінності та інше майно, що одержані фізичною або юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від нього, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено, конфіскуються; 7) майно (грошові кошти або інше майно, а також доходи від них) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, його пов'язаної особи конфіскується, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно; 8) документи, що є речовими доказами, залишаються в матеріалах кримінального провадження протягом усього часу їх зберігання.

Спир про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується у порядку цивільного судочинства. У такому випадку річ зберігається до набрання рішенням суду законної сили.

10. Документи як джерела доказів

Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

За наявності відомостей, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, до числа документів належать: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 3) складені в порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок. За умови відповідності вимогам ст. 99 КПК законодавець визнає документами і закріплює можливість використання у кримінальному провадженні в якості доказів матеріалів, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібраних оперативними підрозділами з дотриманням вимог ЗУ "Про оперативно-розшукову діяльність".

Сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надати суду оригінал документа. Оригіналом документа визнається: 1) сам документ; 2) дублікат документа – документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал; 3) копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста. Оригіналом електронного документа (який у ч. 1 ст. 5 ЗУ "Про електронні документи та електронний документообіг" від 22.05.2003 р. № 851-IV визначається як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних,

включаючи обов'язкові реквізити документа) виступає його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.

Поряд з оригіналом документа, сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право надати витяги, копії, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді. Водночас, на вимогу суду вказані учасники кримінального провадження зобов'язані надати документи у повному обсязі.

Для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо: 1) оригінал документа втрачений або знищений, крім випадків, якщо він втрачений або знищений з вини потерпілого або сторони, яка його надає; 2) оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур; 3) оригінал документа знаходиться у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони.

Сторона зобов'язана надати іншій стороні можливість оглянути або скопіювати оригінали документів, зміст яких доводився у передбаченому ст. 99 КПК порядку.

Документи, надані добровільно або на підставі судового рішення, зберігаються у сторони кримінального провадження, якій вони надані. Сторона кримінального провадження, якій надані документи, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні.

Документи повинні зберігатися протягом усього часу кримінального провадження. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор, суд можуть видати копії цього документа, за необхідності – його оригінал, долучивши замість них до кримінального провадження завірені копії. У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцю витрати, пов'язані з втратою чи знищенням документа та виготовленням його дубліката.

Питання про долю документів, які були надані суду, вирішується судом під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Такі документи повинні зберігатися до набрання рішенням законної сили. У разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про долю документів вирішується ухвалою суду на підставі відповідного клопотання, яке розглядається згідно із ст. ст. 171 – 174 КПК.

11. Висновок експерта як джерело доказів

У ході досудового розслідування та судового провадження виникає необхідність у вирішенні питань, що вимагають спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, які надбані в результаті спеціальної підготовки або професійного досвіду. У переважній більшості випадків такі питання не можуть бути вирішені іншим шляхом, ніж проведенням знаючими особами дослідження конкретних матеріальних об'єктів, що несуть інформацію про обставини розслідуваної події та фігурують у матеріалах кримінального провадження як речові докази. Подібні дослідження йменуються експертизами. Судова експертиза

– це процесуальна дія, що виконується за дорученням слідчого, прокурора або суду знаючою особою (експертом) і полягає в дослідженні на підставі її спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини кримінального правопорушення.

В ч. 1 ст. 101 КПК надано визначення висновку експерта як процесуальному джерелу доказів у кримінальному провадженні. Так висновок експерта визначено як докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Таким чином, сторони кримінального провадження, потерпілий залучають експерта, а суд (слідчий суддя) доручає проведення експертизи. Варто зазначити, що витребування висновку експерта стороною захисту та потерпілим є новелою кримінального процесуального законодавства України, покликаною сприяти змагальності кримінального процесу.

Виконавцями судової експертизи є експерт або група експертів, коли її проведення доручається двом і більше експертам. Судовими експертами можуть бути особи, що мають необхідні спеціальні знання для дачі висновку з досліджуваних питань. Судові експертизи, як правило, провадяться співробітниками державних спеціалізованих установ. Експертами таких установ можуть бути спеціалісти, які мають вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку і отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ст. 10 ЗУ "Про судову експертизу"). У ході здійснення досудового розслідування або судового розгляду може виникнути необхідність у вирішенні питань, що вимагають таких знань, якими не володіє жоден зі спеціалістів вищезгаданих експертних установ. Наприклад, установити, чи не є вилучена в певної особи картина справжнім твором відомого живописця. Тому як експерт може бути викликана будь-яка особа, яка володіє необхідними знаннями для дачі висновку з досліджуваних питань.

Експертом у кримінальному провадженні не може бути особа: 1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; 2) якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач; 3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості. Експерт не має права брати участі в кримінальному провадженні та відводиться за вищезгаданими підставами, з тим обмеженням, що його попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста, перекладача і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу. Експерт, крім того, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводить ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Питання, які ставляться перед експертом, і його висновок по них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. У протилежному випадку експерт,

згідно з ч. 6 ст. 69 КПК, повинен відмовитися від виконання такої експертизи і про це в письмовій формі повідомити особу, яка призначила експертизу.

Експерт дає висновок з досліджених питань від свого імені та несе за нього особисту відповідальність.

Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими. Це положення є відтворенням теорії «плодів отруєного дерева», за якою доказ має визнаватися недопустимим навіть у випадку повного дотримання процесуальної форми під час його збирання, якщо він отриманий на підставі іншого недопустимого доказу.

Висновок експерта в силу положень частини другої статті 94 КПК не є беззаперечним для слідчого, прокурора і суду, але незгоду з ним має бути мотивовано у відповідному процесуальному документі: постанові, ухвалі, вироку. Висновок експерта, як і будь-який інший доказ, підлягає оцінці учасниками кримінального провадження і судом. Закон не надає наперед встановленої сили жодному з видів доказів. Висновок експерта має бути оцінений слідчим, прокурором і судом по суті та у сукупності з іншими джерелами доказів. На підставі такої оцінки робиться висновок про його обґрунтованість, достовірність і значення для кримінального провадження тих даних, які встановив експерт.

У процесі оцінки висновку експерта слід встановити: 1) чи дотриманий процесуальний порядок проведення експертизи; 2) чи відображає висновок експерта вирішення питання (завдання), що стояло перед екпертом; 3) чи обґрунтовані висновки експерта дослідницькою частиною висновку; 4) чи застосовував експерт у ході дослідження надійні методи і чи відповідають вони сучасному рівню даної методики; 5) чи належать фактичні дані, викладені у висновках експерта, до розслідуваної справи і яке їх доказове значення; 6) чи не вийшов він у своїх висновках за межі своєї компетенції; 7) чи на всі питання дані вичерпні відповіді; 8) в якій формі зроблені висновки: категоричній або ймовірній. Ускладнення в оцінці висновку експерта полягають в оцінці застосованих екпертом методів дослідження, тобто в науковій обґрунтованості висновку. Однак ознайомлення з науковою літературою і методикою дослідження, консультація відповідного спеціаліста, допит експерта сприяють з'ясуванню наукової обґрунтованості висновку експерта. Використання наведених можливостей і зіставлення висновку експерта з іншими наявними в справі доказами дає можливість особі або органу, який здійснює провадження, дати правильну оцінку висновкам експерта.

Порушення хоча б однієї з вимог, висунутих до висновку експерта, є підставою до неприйняття його до використання як одного із джерел доказів у провадженні (визнання недопустимим доказом) і веде, як правило, до призначення повторної експертизи.

Іноді вважається, що висновки спеціалістів вищих експертних організацій або експертних установ інших відомств більш повні, обґрунтовані і, отже, вірні. Так само віддається перевага комісійній експертизі в порівнянні з висновками одного експерта. Таку думку не можна визнати обґрунтованою, оскільки висновок

експертизи будь якого виду в кожному випадку необхідно піддавати оцінці за всіма вищезгаданими вимогами.

Додатками до висновку експерта можуть бути фотоілюстрації. Фотоілюстрації до висновку експерта сприяють найбільш повній, наочній та конкретній фіксації результатів експертного дослідження. Однак фотоілюстрації до висновку експерта не можна вважати єдиною доступною для неспеціаліста частиною дослідження, на підставі якої проводиться оцінка висновку експерта в повному обсязі. Ілюстрації до висновку в більшості випадків лише сприяють з'ясуванню змістовної сторони висновків експерта і часто не ілюструють усього комплексу методів, застосованих експертом у ході виконання дослідження.

Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення.

Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку. Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки.

Висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза. Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі.

У необхідних випадках для проведення однієї експертизи призначається кілька експертів (комісія). На підставі результатів проведеного дослідження вони можуть дійти згоди, і в такому разі дають (підписують) загальний висновок. У разі відсутності згоди між експертами, що проводили комісійну експертизу, кожен з експертів складає свій окремий висновок. Дана обставина є підставою для призначення повторної експертизи.

КПК не містить поняття повторна чи додаткова експертизи, але активно використовується у правозастосовній діяльності. Так, якщо висновки експертизи не обґрунтовані дослідницькою частиною висновку або експерт не використав весь комплекс рекомендованих методів дослідження, а також якщо висновок експерта суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумнів у його правильності, призначається повторна експертиза з метою одержання відповідей на ті ж питання, які вирішувалися первинною експертизою.

Повторна експертиза доручається іншому експертові (групі експертів) тієї ж установи, де виконувалася первинна експертиза. Повторна експертиза може призначатися і спеціалістам іншої експертної установи для вирішення тих же питань, які вирішувалися первинною експертизою.

У випадках недостатньої ясності або неповноти висновку первинної експертизи, а також неможливості на підставі наданого матеріалу вирішити поставлене питання, призначається додаткова експертиза. Так, у деяких випадках

експерт відмовляється від вирішення питання щодо виконавця підпису на конкретному документі через недостатню кількість наданих у його розпорядження зразків підпису можливого виконавця. У подібних випадках після додаткового збору зразків підпису, необхідних для дотримання методики дослідження почеркознавчої експертизи, призначається додаткова експертиза. Виконавцем додаткової експертизи звичайно призначається той же експерт, що з не залежних від нього обставин не дав свого висновку по досліджуваному питанню. У той же час виконавцем додаткової експертизи може бути й інший експерт.

Якщо будь-яке питання не можна вирішити на підставі однієї галузі знань і необхідне залучення спеціалістів суміжних наукових галузей, призначається комплексна судова експертиза. Наприклад, коли виникає необхідність у визначенні та ідентифікації знаряддя заподіяння травми по слідах на тілі людини та її одягу, первинна експертиза носить комплексний характер і тому повинна доручатися експертам різного профілю: судовому медику, об'єктом дослідження якого є сліди на тілі людини (або тканинах тіла), і криміналісту-трасологу, об'єктом дослідження якого є сліди знарядь, залишені на одязі. Поставлені слідчим питання вирішуються шляхом інтеграції різних знань відповідними експертами, які синтезують свої окремі висновки і формулюють загальний висновок. Якщо експерти не прийшли до єдиної думки, кожен з них може скласти і обґрунтувати свій висновок.

Висновок експерта складається з трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки).

У вступній частині висновку експерта зазначаються: найменування документа («Висновок»), його номер, за наявності відповідних підстав – характер експертизи (чи є вона додатковою, повторною, комісійною або комплексною), вид (назва) експертизи, номер кримінального провадження; дата складання висновку; дата надходження постанови (ухвали), об'єктів і матеріалів справи до експертної установи (її найменування), експерта; найменування і дата складання документа, на підставі якого виконується експертиза (постанова, ухвала), та найменування особи (посада, прізвище, ініціали) або органу, яка призначила експертизу; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження); відомості про надані матеріали справи (у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів); спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість; перелік питань (дослівно у формулюванні постанови чи ухвали), які винесено на вирішення експертизи.

Якщо питання у постанові (ухвалі) сформульовано неясно або редакція питання в постанові (ухвалі) не відповідає Науково-методичним рекомендаціям з питань підготовки і призначення судових експертиз (Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08 жовтня 1998 р.), але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції постанови (ухвали) про призначення експертизи він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає згаданим Рекомендаціям;

якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найбільш доцільний порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у постанові (ухвалі), вирішувались при проведенні експертиз різних видів, – відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у постанові (ухвалі) про призначення експертизи, – указується, у якому порядку вирішуватимуть ці питання; питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи; Також у вступній частині висновку експерта вказуються дані про експерта (експертів): посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, прізвище, ім'я та по батькові, освіта, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, номер свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта; дату направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дату надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини справи, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання.

При проведенні повторних експертиз вказуються відомості про первинну (попередні) експертизу (прізвища, ініціали експертів, назва експертної установи чи місце роботи експертів, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи; зміст питань, які були поставлені перед експертом на повторне вирішення, а також мотиви призначення повторної експертизи, які зазначені в постанові (ухвалі) про її призначення); у разі якщо такі мотиви в постанові (ухвалі) відсутні, про це робиться відповідний запис. При проведенні комісійних та комплексних експертиз зазначається голова комісії (провідний експерт).

Крім того, вступна частина висновку експерта має містити відомості про процесуальні підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальний статус), а також нормативні акти та література, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань, із зазначенням, відповідно, їх дати, номери прийняття, редакції та бібліографічних даних.

У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань. Дослідницька частина повинна включати: відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, їх реєстраційний номер, умови їх використання; посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них; експертну оцінку результатів дослідження. За наявності в постанові (ухвалі) про призначення експертизи питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, вказуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені.

У дослідницькій частині висновку експерта при проведенні повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце.

У заключній частині викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині. На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити. У разі якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилення на результати досліджень, викладених у дослідницькій частині.

Відповідно до Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої Наказом Міністерства охорони здоров'я № 6 від 17.01.1995 р. висновок експерта складається з наступних частин: вступна частина, обставини справи та дослідна частина (протокольна частина) та підсумки.

Висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який проводив дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи. Якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи і працює на професійній основі самостійно, він засвідчує наданий ним висновок своїм підписом і печаткою із зазначенням ідентифікаційного номеру. Якщо експерт працює у складі юридичної особи, його висновок також засвідчується підписом керівника та печаткою юридичної особи.

Висновок експертів при проведенні комплексної експертизи складається з урахуванням наступних особливостей. У вступній частині додатково зазначаються дані про інші експертизи, якщо їх результати використовувались для вирішення питань, поставлених перед комплексною експертизою. Дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах дослідницької частини із зазначенням прізвищ експертів. Узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експертів.

Спільний висновок комісії експертів підписується експертами, які брали участь у сукупній оцінці результатів усіх досліджень і дійшли згоди. У разі якщо згоди між ними не було досягнуто, складається декілька висновків експертів (за кількістю точок зору) або один, у якому вступна і дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна - окремими, під відповідними висновками або згідно з проведеними ними дослідженнями.

Експерт обов'язково попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок експерта під час досудового розслідування або в суді (ст. 384 КК), а також відмова експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 385 КК). Невиконання цих вимог має тягнути за собою недопустимість отриманих відомостей з наслідками, передбаченими статтею 89 КПК.

Попередження експерта про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків здійснюється шляхом зазначення у постанові слідчого, прокурора або

ухвалі суду. Якщо експертиза проводиться в експертній установі, то роз'яснення прав та попередження про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків здійснює керівник експертної установи. Діюче кримінальне процесуальне законодавство не надає іншим суб'єктам кримінального провадження (підозрюваному, обвинуваченому, їх захисникам, законним представникам, потерпілому) повноважень попереджати експерта при витребуванні висновку експерта (проведенні альтернативної експертизи) у порядку, передбаченому ст. 93 КПК, про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 КК.

Частина 3 ст. 102 КПК визначає право експерта на зазначення у висновку відомостей, які мають значення для кримінального провадження, навіть у випадку, коли відповідні питання експертів не ставилися. Регламентоване положення направлене на всебічне використання спеціальних знань експерта та повноту його висновку.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте особливості пізнання у кримінальному провадженні та вкажіть чим кримінальне процесуальне пізнання відрізняється від історичного чи наукового.
2. Виходячи з положень кримінального процесуального законодавства сформулюйте мету доказування.
3. Які властивості доказів?
4. Визначте критерії допустимості доказів.
5. Розкрийте поняття та класифікацію суб'єктів доказування.
6. Охарактеризуйте види доказування.
7. Охарактеризуйте елементи процесу доказування.
8. Визначте поняття джерела доказів.
9. Охарактеризуйте висновок експерта як джерело доказів.
10. У чому різниця між показаннями та поясненнями?

Рекомендована література:

1. Воробчак А.Р. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2019. 236 с.
2. Гловюк І.В. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Правова позиція*. 2018. № 1. С. 13-20.
3. Гуртієва Л.М., Лукашкіна Т.В. Теорія доказів у кримінальному судочинстві: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2016. 80с.
4. Гуртієва Л.М. Способи збирання та перевірки доказів на стадії досудового розслідування. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (17 листопада 2013 р., м. Одеса) / відпов. за вип. Ю.П. Аленін. Одеса: Юридична література, 2013. С.248-253.
5. Гуртієва Л.М. Засоби збирання та перевірки доказів судом на стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*: збірник наукових статей. Чернівці, 2015. № 4. С.306-314.
6. Давидова Д.В. Джерела доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2015. 225 с.
7. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.
8. Кримінально-процесуальне право України: підручник / За заг. ред. Ю.П. Аленіна. Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. 816 с.

9. Литвин О.В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 214 с.
10. Лукашкіна Т.В. Следственный судья как субъект доказывания в уголовном производстве. *Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства*: матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) / відп. за вип. д.ю.н., проф. Ю.П. Аленін; НУ «ОЮА». Одеса: Юридична література, 2013. С. 58-60.
11. Лукашкіна Т.В. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. №11. С. 137-144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2017_11_21.
12. Лукашкіна Т.В. Участь сторони захисту в доказуванні на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 187-193.
13. Лукашкіна Т.В. Предмет доказування в кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 / відп. ред. М.В.Афанасьєва. Одеса: Юридична література. 2016. С.293-299.
14. Лукашкіна Т.В. Предмет доказування у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 315-319. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11094>
15. Лукашкіна Т.В. Належне джерело як один з критеріїв допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матер. Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18–19 листоп. 2016 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права ім. Короля Д. Галицького, 2016. С. 126-129. URI: <http://hdl.handle.net/11300/6581> ; <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/6609>
16. Лукашкіна Т.В. Докази у кримінальному провадженні. *Актуальні питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики (на вшанування пам'яті Ганса Гросса)* : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29 січня 2016 р.). Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. С. 144-146. URI: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2020/41847733.pdf
17. Лукашкіна Т.В. Сторона захисту як суб'єкт доказування на досудовому розслідуванні. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 4 грудня 2015 р. Харків : ХНУВС, 2015. С. 262-265.
18. Лукашкіна Т.В. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні України. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 14 квітня 2016 р. Одеса: ОДУВС, 2016. С. 84-85.
19. Лукашкіна Т.В. Деякі пропозиції щодо розширення можливостей сторони захисту на участь в доказуванні у кримінальному провадженні в Україні. *Теорія та практика кримінального процесуального доказування* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Івано-Франківськ, 24 березня 2017 р.). Івано-Франківськ 2017. С. 97-102.
20. Лукашкіна Т.В. Роль суду (судді) в доказуванні у кримінальному процесі (за проектом КПК). *Правове життя сучасної України*. Матер. міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права. 20-21 квітня 2012 року. Том 2.м. Одеса С.401-403.
21. Лукашкіна Т.В. Недопустимість доказательств в уголовном производстве. *Правове життя сучасної України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2013 р.) Т. 2 / відп. за вип. д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 504-506.
22. Рогатинська Н.З. Значення документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3 (43). С. 349-354.

23. Степаненко А. С. Категория “истина” в уголовном процессе и стандарт доказывания “вне разумного сомнения”: проблема соотношения. *Legeasi Viata*. 2016. № 9, том. 2. С. 137-141. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2016/9-2/36.pdf>
24. Степаненко А. С. Стандарт доказывания «поза разумным сомнением» у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7009>
25. Степаненко А.С. Стандарт доказывания "поза разумным сомнением" у кримінальному провадженні: теорія та практика правозастосування. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування* : колективна монографія / За заг.ред. Ю. П. Алєніна; відп. за вип. І. В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 443-466.
26. Чупрікова І.Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 191 с.
27. Шило О.Г. Речові докази як процесуальне джерело доказів. *Вісник прокуратури*. 2013. № 6. С. 76-83.

Тема 7. Заходи забезпечення кримінального провадження (кримінально-процесуального примусу)

1. Поняття, види заходів забезпечення кримінального провадження.

Серед завдань кримінального провадження законодавець визначив недопустимість застосування необґрунтованого процесуального примусу до жодної особи, оскільки кримінальний процес являє собою сферу широкого та інтенсивного застосування примусу, де посадові особи та державні органи, на яких покладено обов'язок ведення кримінального провадження, можуть застосовувати певні обмеження прав та інтересів осіб, які залучаються до кримінального провадження. Тому важливо, щоб застосування таких обмежень та примусових заходів було викликане реальною необхідністю розкриття правопорушення і викриття винних, за умови, що іншим шляхом таке завдання виконати неможливо та дуже важливим є те, що застосування таких заходів повинно бути пропорційним⁸⁹.

Чинний КПК містить самостійний Розділ II «Заходи забезпечення кримінального провадження», де закріплені заходи кримінально-процесуального примусу, до яких віднесені: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, а також запобіжні заходи (в т.ч. затримання особи). Одні з них закріплені вперше, а інші – отримали більш розгорнуту правову регламентацію, порівняно з КПК 1960 року⁹⁰.

У чинному КПК законодавець застосував новий термін – «заходи забезпечення кримінального провадження», тому постає проблема визначення співвідношення цих заходів та заходів кримінально-процесуального примусу. В літературі з цього питання є наступні позиції: 1) кримінально-процесуальний примус ширше за заходи забезпечення кримінального провадження; 2) заходи забезпечення кримінального провадження та заходи кримінально-процесуального примусу співвідносяться як загальне та часткове; 3) ототожнення цих понять.

Проблеми примусу в кримінальному провадженні мають комплексну природу, тому для розуміння його сутності, він має розглядатись з різних позицій, адже багатоманітність примусу як соціально-правового явища дає підстави визначити його за допомогою різних підходів, і в першу чергу – з точки зору права. В

---

⁸⁹ Доклад.: Гловюк І.В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 1148 с.

⁹⁰ При вивченні цієї теми доцільно звернутись до: Авраменко О.В. Заходи забезпечення кримінального провадження: навч. посіб. / О.В. Авраменко, Р.І. Благута, А.Я. Хитра ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 191 с.; Заходи забезпечення кримінального провадження: наук.-практ. посіб. / [Богатирьова О.І., Галай А.О., Гладун О.З. та ін.]; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора В.Т. Маляренка. К.: Національна академія прокуратури України, 2015. 310 с.; Фаринник В.І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика: монографія. К.: Алерта, 2017. 548 с.

загальнотеоретичних дослідженнях підкреслюється, що діючий правоохоронний механізм в залежності від закладених в ньому соціально-юридичних програм, а саме в залежності від способу охорони правопорядку та забезпечення суспільної безпеки, включає певні форми державного примусу, хоча їх види не знаходять однозначного тлумачення. Так, виділяють наступні форми державного примусу: попередження, запобігання, юридичну відповідальність, правовідновлення та процесуальне забезпечення; юридичну відповідальність, засоби захисту, запобіжні заходи, примусові заходи виховного впливу, примусові заходи медичного характеру, реквізицію. Проте видається більш доцільним визначення форм державного примусу по функціональному значенню в справі охорони правопорядку, де виокремлюються державні засоби попередження, запобігання та покарання. Серед примусових заходів значну роль відіграють заходи захисту, які необхідно відрізнити від заходів юридичної відповідальності (штрафні заходи), що виконують різні функції.

Невизначеність на загальнотеоретичному рівні знаходить своє відображення в дослідженнях з кримінального процесуального права. Варіативність кримінально-процесуального примусу за метою, підставами, характером та межами, зумовила те, що він піддавався класифікаціям, які здійснювались за різними підставами, серед яких можна виділити наступні: в залежності від внутрішнього змісту; за метою застосування; в залежності від поділу їх на міри, які є реакцією на процесуальне правопорушення (процесуальні санкції) та ті, які застосовуються не у зв'язку з процесуальним правопорушенням; за сферами застосування, а також за проявом охоронної функції права; за характером виразу в них примусу; за своєю правовою природою, за метою, терміном дії, за підставами застосування, за режимом обмеження прав і свобод людини та ін., проте, навіть, взявши однаковий критерій, автори пропонують різні групи кримінально-процесуального примусу та перелік в них конкретних заходів.

Вбачається доцільним виділення таких видів примусу в кримінальному провадженні: превентивні заходи, які передбачають попередження несприятливих дій або їх наслідків; запобіжні заходи, які спрямовані на припинення протиправних діянь або їх несприятливих наслідків; заходи захисту, суть яких, як було зазначено вище, полягає в тому, що у вказаних в законі випадках держава застосовує примусові заходи з метою відновлення порушеного права і захисту суб'єктивних прав без притягнення порушника до відповідальності; кримінально-процесуальна відповідальність (як вид юридичної відповідальності).

В свою чергу даний поділ не виключає, а передбачає можливість виділення наступних груп кримінально-процесуального примусу, запропонованих Ю.П. Аленіним, таких як: 1) заходи, які забезпечують неухилення підозрюваного, обвинуваченого від правосуддя; 2) заходи, що спрямовані на забезпечення отримання засобів доказування; 3) заходи процесуального примусу, за допомогою яких забезпечується законний порядок у ході провадження в справі; 4) заходи по забезпеченню цивільного позову і можливої конфіскації майна⁹¹.

---

⁹¹ Докладніше: Аленін Ю. П. Заходи кримінально-процесуального примусу. В кн.: Кримінально-процесуальне право України. Харків: Одиссей, 2009. С. 325-329

Так, за чинним КПК до зазначених груп можна віднести наступні заходи кримінально-процесуального примусу або заходів забезпечення кримінального провадження: 1) *заходи, які забезпечують неухилення підозрюваного, обвинуваченого від правосуддя* – затримання (ч. 2 ст. 176 КПК), запобіжні заходи (ст.ст. 176, 493, 508, 583, 584 КПК), звернення застави в дохід держави (ч. 8 ст. 182 КПК), зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий; 2) *заходи, що спрямовані на забезпечення отримання засобів доказування* – освідування, обшук, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, отримання зразків для експертного дослідження, поміщення обвинуваченого в медичну установу для обстеження, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, неможливість використати як докази відомості, щодо яких не було здійснено відкриття, тобто виконання вимог ст. 290 КПК; 3) *заходи процесуального примусу, за допомогою яких забезпечується законний порядок у ході провадження в справі* – грошове стягнення, письмове зобов'язання підозрюваного, обвинуваченого про явку на виклик, привід, відсторонення від посади, тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, у затриманої особи (ч. 1 ст. 148 КПК), тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (ст. 148 КПК), попередження про можливість видалення із зали судового засідання (ст. 330 КПК), попередження про відповідальність за неповагу до суду (ст. 330 КПК), видалення підсудного із зали судового засідання, поміщення особи, яка після досягнення 11-річного віку до досягнення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, у приймальник-розподільник для дітей (ч. 4 ст. 499 КПК), покладення на спеціаліста витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні, при його неприбутті до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття (ст. 72 КПК), скасування заходів безпеки у випадках невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки; 4) *заходи по забезпеченню цивільного позову і можливої конфіскації майна* – тимчасове вилучення майна, арешт майна.

В свою чергу всі вказані заходи кримінально-процесуального примусу обмежують певні конституційні права громадян, тому дуже важливим є те, що їх застосування повинно бути співвіднесене з тяжкістю кримінального правопорушення (пропорційним), із необхідністю в певних випадках знехтувати можливістю розкриття злочину для захисту більш важливих цінностей. Тому кримінальне процесуальне законодавство має чітко визначати коло посадових осіб, які мають право застосовувати заходи процесуального примусу, а також встановлювати перелік осіб, щодо яких вони можуть бути застосовані. Тільки в такому разі застосування примусу під час кримінального провадження буде законним та обґрунтованим та буде сприяти ефективності кримінального провадження.

2. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Метою застосування заходів забезпечення кримінального провадження є досягнення дієвості цього провадження, тобто забезпечення ефективної реалізації завдань кримінального провадження, закріплених ст. 2 КПК, та завдань окремих стадій кримінального провадження.

За загальним правилом, заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду. Винятки встановлені для таких заходів, як виклик слідчим, прокурором (ч. 1 ст. 133 КПК); тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, у затриманої особи (слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа мають право тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом, у законно затриманої ними особи – ч. 1 ст. 148 КПК); відсторонення від посади осіб, що призначаються Президентом України (ч. 3 ст. 154 КПК); тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя (ч. 1 ст. 155¹ КПК); арешту майна (у невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах – ч. 9 ст. 170 КПК); тимчасового вилучення майна (ч. 1 ст. 168 КПК); затримання особи (у випадках, передбачених ст. 207, 208 КПК, а також превентивне затримання⁹²), а також на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 163, 164 (тимчасовий доступ до речей і документів), а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114¹, 258-258⁵, 260-263¹, 294, 348, 349, 377-379, 437-444 Кримінального кодексу України, ці повноваження виконує відповідний прокурор.

Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді подається: 1) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, якщо інше не передбачено п.2 ч.2 ст. 132 КПК України; 2) у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, - до Вищого антикорупційного суду. Клопотання слідчого,

---

⁹² Інструкція про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України 26.08.2014 № 872/88/537 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1038-14>

прокурора має обов'язково містити найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; правову кваліфікацію кримінального правопорушення за законом України про кримінальну відповідальність; відомості про особу, стосовно якої ставиться питання про обрання, зміну, скасування заходу забезпечення кримінального провадження; указання на захід забезпечення кримінального провадження, про обрання, зміну, скасування якого подається клопотання; відомості про наявність умов та підстав для обрання, зміни та скасування заходів забезпечення кримінального провадження, посилення на фактичні дані, якими вони обґрунтовуються; строк застосування заходу забезпечення кримінального провадження; прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора; дату та місце складення клопотання. Особливості клопотань стосовно окремих заходів забезпечення кримінального провадження передбачені у ст.ст. 141, 145, 150, 155, 160, 171, 184, 200, 201 КПК. До клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження додається: 1) витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження - у всіх без винятку випадках; 2) копії матеріалів, якими сторона кримінального провадження, що подала відповідне клопотання, обґрунтовує свої доводи (ст. 141, 145, абз. 2 ч. 2 ст. 150, абз. 2 ч. 2 ст. 157, абз. 2 ч. 2 ст. 171 КПК). Такі ж копії матеріалів, з огляду на зміст положень ч. 6 ст. 9 КПК, мають долучатися й до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів; 3) документи, які підтверджують надання підозрюваному, в тому числі й обвинуваченому, копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання (абз. 2 ч. 2 ст. 150, абз. 2 ч. 2 ст. 157 КПК). При цьому у разі подання клопотань щодо декількох осіб у рамках одного кримінального провадження слідчий суддя має перевірити належність, достовірність і допустимість доказів стосовно кожної особи окремо (п. 7 Інформаційного листа ВССУ "Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження" від 05.04.2013 р.). До клопотання слідчого, прокурора про застосування, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

Зважаючи на правообмежувальний характер заходів забезпечення кримінального провадження, при прийнятті рішення про їх застосування має бути забезпечено обґрунтованість обмеження прав людини. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження має бути співмірним меті та релевантним процесуальній ситуації, що склалася. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що: 1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора; 3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із

клопотанням. Для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні. "Із точного тлумачення формулювань ч. 4 ст. 132 КПК можна зробити висновок, що це положення застосовується лише до одного виду ЗЗКП - тимчасового доступу до речей і документів. Однак ... за аналогією воно має застосовуватися також до інших заходів"⁹³. Обґрунтованість підозри є оцінною категорією. Тлумачення їй неодноразово надавав ЄСПЛ, для прикладу, у рішенні «Нечипорук і Йонкало проти України» (п. 175) вказується, що «термін "обґрунтована підозра" означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення»⁹⁴. Підозра може мати характер обґрунтованості лише стосовно вчинення злочину (якщо ще жодній особі не повідомлено про підозру) або стосовно конкретної особи.

Специфічним при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження є розподіл тягара доказування. Тягар доказування у цьому випадку слід розуміти як необхідність для слідчого, прокурора надати належні, допустимі, достовірні та достатні докази того, що застосування заходу забезпечення кримінального провадження потрібне для забезпечення дієвості кримінального провадження. Відповідно, сторона захисту не зобов'язана доводити протилежне, а недоведення слідчим, прокурором необхідності застосування заходу забезпечення кримінального провадження тягне за собою відмову у задоволенні клопотання; це не стосується тільки тих заходів забезпечення кримінального провадження, які слідчий суддя вправі обрати за власною ініціативою: судового виклику, приводу, грошового стягнення. Слідчий, прокурор за допомогою належних, допустимих та достовірних доказів (а не припущень) повинні обґрунтувати наявність обставин, що передбачені ч. 3 ст. 132 КПК. Якщо сторона захисту при розгляді цього питання посилається на обставини, що виключають застосування заходів кримінального провадження, то вона також повинна подати слідчому судді, суду докази обставин, на які вона посилається. Це кореспондується із положеннями ч. 2 ст. 92 КПК про те, що обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, яка їх подає. Однак тягар обґрунтування обставин, що виключають застосування заходів кримінального провадження, не може бути покладено на сторону захисту, інакше це суперечило б принципу презумпції невинуватості⁹⁵.

Частина 5 ст. 132 КПК вказує, що під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального

---

⁹³ Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року /за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. Харків: Фактор, 2013. С. 307

⁹⁴ Справа "Нечипорук і Йонкало проти України" (Заява N 42310/04), URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683

⁹⁵ Детальніше див.: Гловюк І. В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. Право України. 2014. №10. С. 97-105.

провадження повинні подати слідчому судді або суду* докази обставин, на які вони посилаються. Відомості, якими обґрунтовується необхідність застосування заходів забезпечення кримінального провадження, є доказами у розумінні ч. 1 ст. 84 КПК України, відповідно, на них розповсюджуються загальні вимоги щодо належності та допустимості. Отже, слідчий суддя, суд мають надавати оцінку і належності, і допустимості доказів при розгляді клопотань. Докази, якими обґрунтовується необхідність застосування заходів забезпечення кримінального провадження мають бути допустимими: у ч. 3 ст. 17 КПК України зазначається, що не лише обвинувачення, але й підозра не можуть ґрунтуватись на доказах, отриманих незаконним шляхом; відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК України недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, до яких закон відносить, в тому числі, всі рішення слідчого судді (ч. 1 ст. 110 КПК України). Таке тлумачення співвідноситься із практикою ЄСПЛ: у справі «Подвезько проти України» (п. 21) ЄСПЛ зазначив, що пункт 3 статті 5 Конвенції вимагає надання переконливого обґрунтування органами влади будь-якого періоду тримання під вартою, незалежно від того, наскільки коротким він є. Аргументи «за» і «проти» звільнення (з-під варти), включаючи ризик того, що обвинувачений може перешкоджати належному провадженню у справі, не повинні оцінюватись абстрактно (*in abstracto*), але мають підтверджуватись фактичними даними⁹⁶.

Після розгляду клопотання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження слідчий суддя вправі постановити ухвалу про: 1) задоволення клопотання; 2) відмову у задоволенні клопотання; 3) повернення його для усунення недоліків, якщо клопотання подано слідчому судді без додержання вимог, визначених відповідною нормою КПК. Зокрема, прокурору повертається клопотання про застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та про відсторонення від посади, якщо воно подано без додержання вимог статей 150 та 155 КПК відповідно (ч. 3 ст. 151, ч. 2 ст. 156 КПК), прокурору чи цивільному позивачу, якщо клопотання про арешт майна не відповідає вимогам ст. 171 КПК (ч. 3 ст. 172 КПК). З огляду на зміст положень ч. 6 ст. 9 КПК, беручи до уваги, що такий захід забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів є найбільш поширеним серед інших, вважаємо, що в разі невідповідності клопотання про його застосування вимогам ч. 2 ст. 160 КПК слідчий суддя вправі повернути його прокурору для усунення недоліків. Слід зазначити, що підстави повернення клопотання мають бути належним чином обґрунтовані, а недоліки, які потребують усунення, такими, що могли перешкодити постановленню слідчим суддею законного та обґрунтованого рішення (п. 10 Інформаційного листа ВССУ "Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження" від 05.04.2013 р.). Ухвала слідчого судді є різновидом судового рішення, має

---

* особливості застосування заходів кримінального провадження у судовому розгляді регламентовано ч. 1, 2 ст. 333 КПК

⁹⁶ Справа «Подвезько проти України» (Заява № 74297/11), URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a47

складатися з трьох частин: вступної, мотивувальної та резолютивної, бути законною та обґрунтованою.

3. Виклик слідчим, прокурором. Судовий виклик. Привід. Накладення грошового стягнення.

Виклик як захід забезпечення кримінального провадження поділяється на два види: 1) виклик слідчим, прокурором; 2) судовий виклик.

Виклик слідчим, прокурором застосовується у стадії досудового розслідування. Виклик слідчим, прокурором застосовується до учасника кримінального провадження із метою допиту особи чи участі в іншій процесуальній дії.

Судовий виклик може бути здійснений: 1) у стадії досудового розслідування – слідчим суддею; 2) у судовому провадженні – судом. Слідчий суддя під час досудового розслідування чи суд під час судового провадження має право за власною ініціативою або за клопотанням слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника здійснити судовий виклик певної особи, якщо слідчий суддя чи суд встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою. Суд здійснює судовий виклик учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою.

Виклик слід відмежовувати від повідомлення, оскільки виклик здійснюється у випадках, коли участь особи у процесуальній дії є обов'язковою і вона зобов'язана з'явитися до слідчого, прокурора; повідомлення ж учасників кримінального провадження з приводу вчинення процесуальних дій здійснюється у випадку, якщо участь цих осіб у таких діях не є обов'язковою (ч. 2 ст. 11 КПК).

Особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою. У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи. Особа, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця ув'язнення. Повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику. Повістка про виклик обмежено дієздатної особи вручається її піклувальнику. Повістка про виклик вручається особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором, а також секретарем судового засідання, якщо таке вручення здійснюється в приміщенні суду. Повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого - за допомогою дипломатичного (консульського) представництва.

Особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за

викликом. У випадку таких строків здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом.

Належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є розпис особи про отримання повістки, в тому числі на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом. Якщо особа попередньо повідомила слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти, надіслана на таку адресу повістка про виклик вважається отриманою у випадку підтвердження її отримання особою відповідним листом електронної пошти. Без такого попереднього повідомлення це порядок не застосовується.

Зміст повістки про виклик регламентовано ст. 137 КПК.

Наслідками неприбуття на виклик є: накладення грошового стягнення (ч. 1 ст. 139 КПК), привід (ч. 2 ст. 139), здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження, адміністративна відповідальність.

Привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час. Привід може бути застосований до підозрюваного, обвинуваченого або свідка.

Рішення про здійснення приводу приймається: під час досудового розслідування - слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи, а під час судового провадження - судом за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, або з власної ініціативи. Клопотання слідчого, прокурора про здійснення приводу розглядається слідчим суддею у день його надходження до суду. У разі необхідності слідчий суддя може заслухати доводи особи, яка подала клопотання. Під час судового провадження клопотання про здійснення приводу розглядається негайно після його ініціювання.

Виконання ухвали про здійснення приводу може бути доручене відповідним підрозділам органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, Національного антикорупційного бюро України або Державного бюро розслідувань.

Привід свідка не може бути застосований до неповнолітньої особи, вагітної жінки, осіб з інвалідністю першої або другої груп, особи, яка одноосібно виховує дітей віком до шести років або дітей з інвалідністю, а також осіб, які згідно із КПК України не можуть бути допитані як свідки. Привід співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу.

Грошове стягнення – це захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується до учасників кримінального провадження за невиконання процесуальних обов'язків без поважних причин, пов'язаний із несприятливими наслідками у покладенні на особу обов'язку зазнати обмеження майнового

характеру у розмірі, визначеному КПК. Суб'єктами, до яких може бути застосоване грошове стягнення, є: підозрюваний; обвинувачений; свідок; потерпілий; цивільний відповідач; представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; поручитель; батьки, опікуни, піклувальники.

Якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, який був у встановленому КПК порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі: від 0,25 до 0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб - у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора; від 0,5 до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб - у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду. В разі невиконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків у рамках запобіжного заходу – особистого зобов'язання, на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. У разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань на нього накладається грошове стягнення в розмірі: 1) у провадженні щодо кримінального правопорушення, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років, або інше, більш м'яке покарання, - від двох до п'яти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, - від п'яти до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 3) у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, - від десяти до двадцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 4) у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років, - від двадцяти до п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. На батьків, опікунів і піклувальників у порядку ч. 5 ст. 493 КПК накладається грошове стягнення від двох до п'яти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Під час досудового розслідування грошове стягнення накладається ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, прокурора чи за власною ініціативою. Під час судового провадження грошове стягнення накладається ухвалою суду за клопотанням прокурора чи за власною ініціативою.

Під час досудового розслідування клопотання слідчого, прокурора про накладення грошового стягнення на особу розглядається слідчим суддею не пізніше трьох днів із дня його надходження до суду. Про час та місце розгляду клопотання повідомляється службова особа, яка його внесла, та особа, на яку може бути накладено грошове стягнення, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання. Під час судового провадження питання про накладення грошового стягнення на особу розглядається негайно після його ініціювання.

Слідчий суддя, суд, встановивши, що особа не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок без поважних причин, накладає на неї грошове стягнення. Копія ухвали не пізніше наступного робочого дня після її постановлення надсилається особі, на яку було накладено грошове стягнення.

4. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом.

Статтею 148 КПК передбачено два заходи забезпечення кримінального провадження: 1) тимчасове вилучення документів, що які посвідчують користування спеціальним правом, у затриманій особи; 2) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (здійснюється на підставі ухвали слідчого судді).

Тимчасове вилучення документів, що які посвідчують користування спеціальним правом, у затриманій особи, здійснюється за наявності достатніх підстав вважати, що для припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом. Тобто, цей захід, як правило, передує тимчасовому обмеженню у користуванні спеціальним правом та є підготовчим щодо нього. Тимчасове вилучення здійснюється слідчим, прокурором, іншою уповноваженою службовою особою. У випадку тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, прокурор, слідчий (за погодженням з прокурором) зобов'язаний звернутися до слідчого судді із відповідним клопотанням не пізніше двох днів з моменту тимчасового вилучення. Пропуск цього строку тягне за собою необхідність повернення тимчасово вилучених документів (ч. 1 ст. 150 КПК). Тимчасово вилученими можуть бути документи, які посвідчують користування таким спеціальним правом: 1) право керування транспортним засобом або судном; 2) право полювання; 3) право на здійснення підприємницької діяльності; 4) право на володіння та носіння зброї.

Тимчасове обмеження у користування спеціальним правом – це захід забезпечення кримінального провадження, що полягає у забороні особи користуватися наданим їй спеціальним правом (правом керування транспортним засобом або судном; правом полювання; правом на здійснення підприємницької діяльності; правом на володіння та носіння зброї) шляхом вилучення документів, що посвідчують це право, на строк, визначених ухвалою слідчого судді, з метою припинення кримінального правопорушення, запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Тимчасове обмеження у користування спеціальним правом здійснюється за ухвалою слідчого судді у стадії досудового розслідування. Клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом розглядається слідчим суддею не пізніше трьох днів з дня його надходження до суду за участю прокурора та/або слідчого, підозрюваного, його захисника. Клопотання про тимчасове

обмеження у користуванні спеціальним правом, якщо документи, які посвідчують користування спеціальним правом, не були тимчасово вилучені, може розглядатися лише за участю підозрюваного, його захисника. Під час розгляду клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом слідчий суддя має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення цього питання.

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, якщо слідчий, прокурор не доведе наявність достатніх підстав вважати, що такий захід необхідний для припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає: 1) мотиви застосування або відмови у задоволенні клопотання про застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом; 2) перелік документів, які посвідчують користування спеціальним правом та які підлягають поверненню особі або вилученню на час тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом; 3) строк тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, який не може становити більше двох місяців; 4) порядок виконання ухвали.

Загальний строк тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом під час досудового розслідування - не більше двох місяців, проте, він може бути продовжений у порядку ст. 153 КПК, на строк досудового розслідування.

5. Відсторонення від посади. Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя.

Відсторонення від посади є заходом забезпечення кримінального провадження, що полягає у забороні особі виконувати свої функціональні обов'язки протягом здійснення кримінального провадження на строк, встановлений у судовому рішенні. Суб'єктами, до якого застосовується цей захід, є підозрюваний та обвинувачений. При цьому відсторонити від посади можливо особу, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину; особу, яка є службовою особою правоохоронного органу⁹⁷ - незалежно від тяжкості злочину.

Відсторонення від посади здійснюється: у стадії досудового розслідування - на підставі ухвали слідчого судді за клопотання слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора; у судовому провадженні – на підставі ухвали суду. Проте, є спеціальні норми. Питання про відсторонення від посади осіб, що призначаються

---

⁹⁷ Правоохоронні органи - органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (ч. 1 ст. 2 Закону України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" від 23.12.1993 р., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>)

Президентом України, вирішується Президентом України на підставі клопотання прокурора. Відсторонення від посади Директора Національного антикорупційного бюро України здійснюється слідчим суддею на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора. З клопотанням про відсторонення від посади Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступника уповноважений звернутися Генеральний прокурор або заступник Генерального прокурора - керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Клопотання про відсторонення особи від посади розглядається слідчим суддею, судом не пізніше трьох днів з дня його надходження до суду за участю слідчого та/або прокурора та підозрюваного чи обвинуваченого, його захисника. Під час розгляду клопотання слідчий суддя, суд має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про відсторонення від посади.

Слідчий суддя, суд відмовляє у задоволенні клопотання про відсторонення від посади, якщо слідчий, прокурор не доведе наявність достатніх підстав вважати, що такий захід необхідний для припинення кримінального правопорушення, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного чи обвинуваченого, який, перебуваючи на посаді, може знищити чи підробити речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином.

За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, в якій зазначає: 1) мотиви застосування або відмови у задоволенні клопотання про відсторонення від посади; 2) перелік документів, які посвідчують обіймання особою посади та які підлягають поверненню особі або вилученню на час відсторонення від посади; 3) строк відсторонення від посади, який не може становити більше двох місяців; 4) порядок виконання ухвали.

Продовження строку відсторонення від посади та його скасування здійснюється у порядку ст. 158 КПК.

Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку із притягненням до кримінальної відповідальності – це спеціальний захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується виключно за рішенням Вищої ради правосуддя на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника до осіб, які обіймають штатну суддівську посаду в одному із судів України та здійснюють правосуддя на професійній основі.

Клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності подається до Вищої ради правосуддя стосовно судді, який є підозрюваним, обвинувачуваним (підсудним) на будь-якій стадії кримінального провадження та має відповідати вимогам, які передбачені ч.2 ст. 155 КПК України для клопотання про відсторонення від посади.

Процесуальний порядок розгляду Вищою радою правосуддя клопотання Генерального прокурора України або його заступника про застосування

тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя детально регламентовано Главою 8 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» та Главою 19 Регламенту Вищої ради правосуддя, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 24.01.2017 № 52/0/15-17.

Генеральний прокурор або його заступник мають право звернутися з клопотанням про продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя. Продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється в порядку, визначеному ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» для тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, на строк не більше двох місяців, а в разі якщо обвинувальний акт передано до суду, – до набрання законної сили вироком суду або закриття кримінального провадження.

Клопотання про продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності подається до Вищої ради правосуддя стосовно судді, який є підозрюваним, обвинуваченим (підсудним) на будь-якій стадії кримінального провадження. Таке клопотання має бути подане не пізніше як за десять днів до закінчення строку, на який суддю було відсторонено (ч.2 ст. 64 Закону України «Про Вищу раду правосуддя»).

Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності припиняється у разі закриття кримінального провадження стосовно судді або набрання законної сили вироком суду без ухвалення Вищою радою правосуддя окремого рішення про припинення тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя (ч.7 ст. 64 Закону України «Про Вищу раду правосуддя»).

6. Тимчасовий доступ до речей і документів.

Тимчасовий доступ до речей і документів – це захід забезпечення кримінального провадження, що полягає у зобов'язанні особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, надати стороні кримінального провадження можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку). Тимчасовий доступ до речей і документів має гносеологічний характер і може розглядатися також як засіб збирання та перевірки доказів у кримінальному провадженні. Тимчасовий доступ до речей і документів полягає у: ознайомленні із речами та документами; виготовлення їх копій; здійснення їх вилучення (виїмки). У стадії досудового розслідування тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, а у судовому провадженні – на підставі ухвали суду.

Ініціаторами забезпечення тимчасового доступу до речей і документів є сторони кримінального провадження. Потерпілий, крім випадків, коли він набув права сторони у кримінальному провадженні, не має права ініціювати тимчасовий доступ до речей і документів. Слідчий має право звернутися із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів лише за погодженням з прокурором.

У клопотанні зазначаються: 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання; 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати; 4) підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; 5) значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні; 6) можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю; 7) обґрунтування необхідності вилучення речей і оригіналів або копій документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження.

КПК передбачає два порядки розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів. За загальним правилом, після отримання клопотання слідчий суддя, суд повинні здійснити судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи. Як вказано у п. 17.2. Інформаційного листа ВССУ "Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження" від 05.04.2013 р., беручи до уваги, що в ч. 1 ст. 135 КПК серед інших способів виклику до слідчого судді передбачено надіслання повістки про виклик електронною поштою, враховуючи положення ст. 136 КПК та з огляду на строки розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, правильним є направлення оператору (провайдеру) телекомунікацій судового виклику електронною поштою на надану (офіційно оприлюднену) оператором (провайдером) телекомунікацій електронну адресу. Якщо слідчий суддя, суд приймуть рішення про судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, у повістці повинно бути зазначено про обов'язок збереження речей і документів у тому вигляді, який вони мають на момент отримання судового виклику. Якщо ініціатор тимчасового доступу до речей і документів наведе у клопотанні доводи про наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться. Рішення про здійснення судового виклику або розгляд клопотання без судового виклику особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, приймається слідчим суддею, судом за результатами оцінки доводів, викладених у клопотанні. За відсутності таких доводів у клопотанні нездійснення виклику є істотним порушенням вимог КПК. Строк розгляду клопотання у КПК не зазначений. Проте, як вказано у п. 8 Інформаційного листа ВССУ "Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження" від 05.04.2013 р., тимчасовий доступ до речей і документів, враховуючи зміст положень ч. 6 ст. 9 КПК, - розглядається не

пізніше трьох днів із дня надходження клопотання до суду. У разі якщо особа, яка подала клопотання, обґрунтує у ньому наявність реальної загрози зміни або знищення речей і документів, слідчий суддя має невідкладно розглянути зазначене клопотання. Суб'єктами, які беруть участь у розгляді клопотання, є сторона кримінального провадження, яка подала клопотання, та особа, у володінні якої знаходяться речі і документи (крім випадків, коли слідчий суддя, суд прийняли рішення не викликати цю особу). Однак неприбуття за судовим викликом особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, без поважних причин або неповідомлення нею про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання.

В ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів має бути зазначено: 1) прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право тимчасового доступу до речей і документів; 2) дата постановлення ухвали; 3) положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу; 4) прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати тимчасовий доступ до речей і документів; 5) назва, опис, інші відомості, які дають можливість визначити речі і документи, до яких повинен бути наданий тимчасовий доступ; 6) розпорядження надати (забезпечити) тимчасовий доступ до речей і документів зазначеній в ухвалі особі та надати їй можливість вилучити зазначені речі і оригінали або копії документів, якщо відповідне рішення було прийнято слідчим суддею, судом; 7) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали; 8) положення закону, які передбачають наслідки невиконання ухвали слідчого судді, суду.

При виконанні ухвали слідчого судді, суду зазначена в ухвалі слідчого судді, суду особа зобов'язана пред'явити особі, яка зазначена в ухвалі як володільець речей і документів, оригінал ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів та вручити її копію. Володільець речей або документів зобов'язаний надати тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду. Особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і оригіналів або копій документів, зобов'язана залишити володільцю речей і оригіналів або копій документів опис речей і оригіналів або копій документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду. На вимогу володільця має бути залишено копію вилучених оригіналів документів.

7. Тимчасове вилучення майна. Арешт майна.

Тимчасове вилучення майна – це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у фактичному позбавленні підозрюваного або інших осіб, у володінні яких перебуває майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення. Об'єктом тимчасового вилучення бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2)

призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено. Якщо порівняти ці ознаки з визначенням речових доказів у ч. 1 ст. 98 КПК (матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення), то можна зробити висновок, що тимчасово вилучене майно повинне мати ознаки речових доказів.

Стаття 168 КПК передбачає такі форми тимчасового вилучення майна: 1) у затриманої особи; 2) в ході обшуку; 3) в ході огляду. Особливі правила передбачені для тимчасового вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження; воно здійснюється лише у разі, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду. При цьому забороняється тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, крім випадків, коли їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, або якщо такі об'єкти отримані в результаті вчинення кримінального правопорушення чи є засобом або знаряддям його вчинення, а також якщо доступ до них обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. У таких випадках у разі необхідності слідчий чи прокурор здійснює копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах. Обов'язковою умовою допустимості такого копіювання є залучення спеціаліста.

Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол, копія якого надається особі, у якої вилучено майно, або її представнику.

Припиняється тимчасове вилучення майна у формі його повернення у випадках, передбачених у ст. 169 КПК.

Арешт майна – це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у обмеженні права власності осіб шляхом заборони відчуження, розпорядження та/або користування майном з метою: збереження речових доказів; спеціальної конфіскації; конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. Завданням арешту

майна, незалежно від його специфічної мети, є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження. Метою арешту майна є забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. Залежно від мети диференціюються умови та підстави арешту майна, майно, на яке може бути накладено арешт, коло осіб, на майно яких може бути накладено арешт, вимоги до клопотання про арешт майна, ініціатори арешту майна.

Арешт може бути накладений на рухоме⁹⁸ чи нерухоме⁹⁹ майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковій формі, в тому числі кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, видаткові операції¹⁰⁰, цінні папери¹⁰¹, майнові, корпоративні права¹⁰². При цьому винятком є правило, що не може бути арештовано майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів.

У невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. Такі заходи застосовуються строком до 48 годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна. Якщо у визначений строк прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на

---

⁹⁸ Рухомими речами є речі, які можна вільно перемішувати у просторі (ч.3 ст. 181 Цивільного кодексу України).

⁹⁹ До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомих речей може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації (ч.1, 2 ст. 181 Цивільного кодексу України).

¹⁰⁰ видаткова фінансова операція - фінансова операція, яка призводить до зменшення активів на рахунку клієнта - власника активів (ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р.)

¹⁰¹ Цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам (ч. 1 ст. 3 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" від 23.02.2006 р.)

¹⁰² Корпоративні права - це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами (ч. 1 ст. 167 Господарського кодексу України).

майно або кошти вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі.

Арешт майна може полягати у: позбавленні можливості відчужувати майно; забороні розпоряджатися майном та використовувати його, отримувати з нього доходи. При цьому заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише у разі, коли існують обставини, які підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна. Заборона використання житлового приміщення, в якому на законних підставах проживають будь-які особи, не допускається.

З клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову - також цивільний позивач. Клопотання і додатки мають відповідати вимогам, вказаним у ст. 171 КПК.

Клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом не пізніше двох днів з дня його надходження до суду, за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності - також захисника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання. Клопотання слідчого, прокурора, цивільного позивача про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна.

Слідчий суддя, суд відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідність такого арешту, а також наявність ризиків, передбачених абзацом другим ч. 1 ст. 170 КПК.

Скасування арешту майна здійснюється у порядку ст. 174 КПК.

8. Поняття, цілі і значення запобіжних заходів. Система та види запобіжних заходів. Підстави застосування запобіжних заходів і обставини, що враховуються при обранні запобіжних заходів

Запобіжні заходи – це різновид попереджувальних заходів забезпечення кримінального провадження, які полягають у обмеженні конституційних прав підозрюваного, обвинуваченого з метою: забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5)

вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується (ч. 1 ст. 177).

Система запобіжних заходів визначена в ст. 176 КПК України, її складають:

- 1) особисте зобов'язання (ст. 179 КПК);
- 2) особиста порука (ст. 180 КПК);
- 3) застава (ст. 182 КПК);
- 4) домашній арешт (ст. 181 КПК);
- 5) затримання – тимчасовий запобіжний захід (ст.ст. 188–192, 207–213 КПК);
- 6) тримання під вартою (ст. 183 КПК).

Водночас, слід зауважити, що в нормах розділу 4 КПК України, які регламентують особливі порядки кримінального провадження, визначено спеціальні запобіжні заходи, які можуть застосовуватись лише до певної категорії осіб:

1) у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ч.1 ст. 493 КПК);

2) до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом такі запобіжні заходи: – передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ч.1 ст. 508 КПК). Запобіжні заходи, передбачені ст. 176 КПК України у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру не застосовуються.

В межах міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, до особи, щодо якої вирішується питання про її видачу може застосовуватись екстрадиційний арешт, який у положеннях п.9 ч.1 ст. 541, 584 КПК України визначається як різновид запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Під підставами застосування запобіжного заходу слід розуміти сукупність фактичних обставин, існування яких надає право слідчому, прокурору звернутись із відповідним клопотанням про слідчого судді. Двоєдиною підставою застосування запобіжних заходів є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України.

За визначенням ЄСПЛ «обґрунтована підозра у вчиненні кримінального злочину, про яку йдеться у статті 5 § 1(с) Конвенції, передбачає наявність обставин або відомостей, які переконали б неупередженого спостерігача, що ця особа, можливо, вчинила певний злочин» (рішення ЄСПЛ «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства», «Нечипорук та Йонкало проти України», «К.-Ф. проти Німеччини»).

Що стосується другої підстави - наявності ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ст. 177 КПК, слід зауважити наступне. У клопотанні слідчий, прокурор повинні навести обставини, які ілюструють як саме той чи інший ризик може бути реалізований у конкретному кримінальному провадженні. Такі обставини неодмінно повинні бути підтверджені доказами, про що зазначено у ч.5 ст. 132 КПК України.

Під час вирішення клопотань про застосування запобіжних заходів, обов'язковим елементом предмету доказування є визначене законом коло обставин, що мають бути враховані для прийняття такого рішення. Їх перелік наведений у ст. 178 КПК України. Нормативне закріплення обов'язку слідчого судді та суду враховувати ці обставини під час прийняття рішень про застосування запобіжного заходу має на меті забезпечити обрання найбільш оптимального запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого, враховуючи його особистість та обставини конкретного кримінального провадження.

9.Клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжних заходів. Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу

Запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження - судом за клопотанням прокурора (ч. 4 ст. 176 КПК).

Клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, і повинно містити:

- 1) короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, в якому підозрюється або обвинувачується особа;
- 2) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) виклад обставин, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини;
- 4) посилання на один або кілька ризиків, зазначених у статті 177 КПК;
- 5) виклад обставин, на підставі яких слідчий, прокурор дійшов висновку про наявність одного або кількох ризиків, зазначених у його клопотанні, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини;
- 6) обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів;
- 7) обґрунтування необхідності покладення на підозрюваного, обвинуваченого конкретних обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК.

До клопотання додаються:

- 1) копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання;
- 2) перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо запобіжного заходу;

3) підтвердження того, що підозрюваному, обвинуваченому надані копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу. Копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання.

4) витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Клопотання про застосування запобіжного заходу щодо кожного підозрюваного, обвинуваченого подається окремо.

У Листі ВССУ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до КПК України» № 511-550/0/4-13 від 04.04.2013 р. наголошується на тому, що слідчий суддя, суд має ретельно перевіряти відповідність поданого клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу вимогам ст. 184 КПК, а також своєчасність надання підозрюваному, обвинуваченому копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу (не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання). У випадку недотримання слідчим, прокурором вимог ст. 184 КПК слідчий суддя розглядає відповідне клопотання та відмовляє у його задоволенні. Слід мати на увазі, що змінити або доповнити подане до слідчого судді, суду клопотання про застосування запобіжного заходу відповідно до ст. 185 КПК України вправі лише прокурор.

Розгляд слідчим суддею, судом клопотання про застосування, зміну запобіжного заходу здійснюється невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин із моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого (момент фактичного затримання фіксується у протоколі затримання) або з моменту надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний, обвинувачений перебуває на свободі (у такому випадку слідчий суддя, суд призначає дату судового засідання і здійснює судовий виклик). Також невідкладно (з моменту подання клопотання підозрюваним, обвинуваченим, його захисником до суду) здійснюється розгляд слідчим суддею, судом клопотання про зміну запобіжного заходу.

Слідчий суддя, суд після одержання клопотання про застосування запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого для забезпечення розгляду здійснює:

1) заходи щодо забезпечення прибуття підозрюваного, обвинуваченого для судового розгляду, зокрема: здійснює судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває на свободі; здійснює судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою;

2) здійснює заходи для забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого у випадках, коли: підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника; якщо участь захисника є обов'язковою; якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника;

3) здійснює повідомлення / судовий виклик свідків, яких слідчий, прокурор або підозрюваний, обвинувачений вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо застосування запобіжного заходу.

У випадку, коли судовий розгляд щодо затриманого підозрюваного, обвинуваченого у визначений КПК строк (сімдесят дві години із моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого, що зафіксований у протоколі затримання) не проведено, слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу на підставі ч. 3 ст. 206 КПК із одночасним здійсненням судового виклику на судовий розгляд щодо застосування запобіжного заходу.

Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника. Виняток із цього правила складає випадок, передбачений ч.6 ст. 193 КПК України, згідно з яким, слідчий суддя, суд може розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, лише у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК України, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений оголошений у міжнародний розшук. У такому разі після затримання особи і не пізніше як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження слідчий суддя, суд за участю підозрюваного, обвинуваченого розглядає питання про застосування обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід, про що постановляє ухвалу.

З метою забезпечення розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про привід підозрюваного, обвинуваченого, якщо він не з'явився для розгляду клопотання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді застави, домашнього арешту чи тримання під вартою за судовим викликом (ч. 3 ст. 187 КПК). Якщо ж ухвалу про привід не було виконано, слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу. Ухвалу про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу може бути оскаржено до суду апеляційної інстанції.

Слідчий суддя, суд, до якого прибув або доставлений підозрюваний, обвинувачений для участі у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, зобов'язаний роз'яснити його права: 1) мати захисника; 2) знати суть та підстави підозри або обвинувачення; 3) знати підстави його затримання; 4) відмовитися давати пояснення, показання з приводу підозри або обвинувачення; 5) давати пояснення щодо будь-яких обставин його затримання та тримання під вартою; 6) досліджувати речові докази, документи, показання, на які посилається прокурор, та надавати речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора; 7) заявляти клопотання про виклик і допит свідків, показання яких можуть мати значення для вирішення питань цього розгляду.

Положення ч.3 ст. 193 КПК України покладають на слідчого суддю обов'язок вжити необхідних заходів для забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого, якщо останній заявив клопотання про залучення захисника, якщо участь захисника є обов'язковою або якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника.

Під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

Слідчий суддя зобов'язаний відмовити у задоволенні відповідного клопотання та постановити ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу, якщо прокурором не буде доведено усі зазначені обставини (ч.2 ст. 194 КПК України).

У кожному випадку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд, вирішуючи питання про обрання запобіжного заходу, крім наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини, у тому числі відповідно до ст. 178 КПК.

В ухвалі про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зазначає відомості про:

1) кримінальне правопорушення (його суть і правову кваліфікацію із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність), у якому підозрюється, обвинувачується особа;

2) обставини, які свідчать про існування ризиків, передбачених ст. 177 КПК;

3) обставини, які свідчать про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, передбаченим статтею 177 КПК;

4) посилання на докази, які обґрунтовують ці обставини;

5) запобіжний захід, який застосовується.

В ухвалі про застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, зазначаються конкретні обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого, та у випадках, встановлених КПК, строк, на який їх покладено.

В ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту зазначається точна адреса житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати.

Слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або домашнього арешту дату закінчення її дії у межах строку, передбаченого КПК.

Копія ухвали про застосування запобіжного заходу вручається підозрюваному, обвинуваченому негайно після її оголошення, а також надсилається щодо осіб, які є державними виконавцями, Міністерству юстиції України, а щодо осіб, які є приватними виконавцями, - Міністерству юстиції України та Раді приватних виконавців України.

10. Особисте зобов'язання. Особиста порука. Застава. Домашній арешт.

Особисте зобов'язання. Особисте зобов'язання є найбільш м'яким заходом у системі запобіжних заходів і полягає у покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов'язки, вичерпний перелік яких наведено у ст. 194 КПК.

Невиконання обов'язків, що встановлені для виконання підозрюваному, обвинуваченому в ухвалі слідчого судді, суду, тягне за собою можливість: 1) застосування більш жорсткого запобіжного заходу на підставі ухвали слідчого судді, суду; 2) накладення грошового стягнення у розмірах, передбачених ч. 2 ст. 179 КПК.

Контроль за виконанням відповідних обов'язків під час досудового розслідування належить до повноважень слідчого, а під час судового розгляду - до повноважень прокурора.

Особиста порука. Особиста порука як вид запобіжного заходу полягає у наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 194 КПК і зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи суду на першу вимогу.

Кількість поручителів визначає слідчий суддя, суд, який обирає запобіжний захід. Наявність одного поручителя може бути визнано достатньою лише в тому разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру.

Зазначимо, що кримінальний процесуальний закон нормативно не розкриває зміст формулювання «заслуговує на особливу довіру». У Листі ВССУ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до КПК України» № 511-550/0/4-13 від 04.04.2013 р. наводиться приблизний перелік осіб, яких можна вважати такими, що заслуговують на особливу довіру (народний депутат України, депутат місцевої ради, особа, яка відзначена державними нагородами тощо).

Поручителю роз'яснюється у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки поручителя та наслідки їх невиконання, право на відмову від прийнятих на себе зобов'язань та порядок реалізації такого права.

Поручитель може відмовитись від взятих на себе зобов'язань до виникнення підстав, які тягнуть за собою його відповідальність. У такому разі він забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший (ч.4 ст. 180 КПК України).

За невиконання взятих на себе зобов'язань, на поручителя може бути накладено грошове стягнення у розмірах, визначених ч.5 ст. 180 КПК України.

Застава. Застава як вид запобіжного заходу полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків з умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків.

Застава може бути внесена як самим підозрюваним, обвинуваченим, так і іншою фізичною або юридичною особою (заставадавцем). Заставадавцем не може бути юридична особа державної або комунальної власності або така, що фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, або у статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є у державній або комунальній власності.

Слід звернути увагу, що відповідно до КПК України, застава може бути застосована і як самостійний запобіжний захід, і як альтернатива триманню під вартою. Можливість застосування застави щодо особи, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, може бути визначена в ухвалі слідчого судді, суду у випадках, передбачених ч. 3-4 КПК України.

Порядок внесення, повернення застави та звернення її у дохід держави визначається Порядком внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 року № 15 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18 січня 2012 року № 27)).

Розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених ст. 177 КПК України. Розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непомірним для нього.

Межі розміру застави залежать від тяжкості кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа. Вони встановлені у ч.5 ст. 182 КПК України. Водночас, у другому абзаці ч.5 ст. 182 КПК України зазначається, що виключних випадках, якщо слідчий суддя, суд встановить, що застава у зазначених межах не здатна забезпечити виконання особою, що підозрюється, обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, покладених на неї обов'язків, застава може бути призначена у розмірі, який перевищує вісімдесят чи триста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно. Законодавець залишає правозастосувачу простір для дискреції у визначенні того, які саме випадки в цьому контексті слід вважати виключними. Саме тому, встановлюючи конкретний розмір застави, слідчий суддя, суд мають детально викласти мотиви свого рішення.

Підозрюваний, обвинувачений, який не тримається під вартою, не пізніше п'яти днів з дня обрання запобіжного заходу у вигляді застави зобов'язаний внести кошти на відповідний рахунок або забезпечити їх внесення заставадавцем та надати документ, що це підтверджує, слідчому, прокурору, суду. Зазначені дії можуть бути здійснені пізніше п'яти днів з дня обрання запобіжного заходу у вигляді застави, якщо на момент їх здійснення не буде прийнято рішення про зміну запобіжного заходу. З моменту обрання запобіжного заходу у вигляді застави щодо особи, яка не тримається під вартою, в тому числі до фактичного внесення коштів на відповідний рахунок, а також з моменту звільнення підозрюваного, обвинуваченого з-під варти внаслідок внесення застави, визначеної слідчим

суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, підозрюваний, обвинувачений, заставодавець зобов'язані виконувати покладені на них обов'язки, пов'язані із застосуванням запобіжного заходу у вигляді застави.

Підстави та порядок звернення застави у дохід держави регламентовано у ч.8-11 ст. 182 КПК України.

Домашній арешт. Домашній арешт як вид запобіжного заходу може бути застосований до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі, та полягає у забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби на підставі ухвали слідчого судді, суду.

В ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту зазначається точна адреса житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати (ч.3 ст. 196 КПК України). У Листі ВССУ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до КПК України» № 511-550/0/4-13 від 04.04.2013 р. звертається увага на те, що слідчому судді, суду при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту слід звертати увагу, що вжите законодавцем у ч. 5 ст. 181 КПК словосполучення «житло цієї особи» охоплює випадки, коли підозрюваний, обвинувачений: 1) є власником (співвласником) такого житла; 2) зареєстрований у такому житлі; 3) постійно або тимчасово проживає у такому житлі без реєстрації тощо.

Ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту передається для виконання органу Національної поліції за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого. Орган Національної поліції повинен негайно поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, і повідомити про це слідчому або суду, якщо запобіжний захід застосовано під час судового провадження. Працівники органу Національної поліції з метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, мають право з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань, використовувати електронні засоби контролю (ч.3-5 ст. 181 КПК України).

Відповідно до ч.6 ст. 181 КПК України, строк дії ухвали слідчого судді про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати двох місяців. У разі необхідності строк тримання особи під домашнім арештом може бути продовжений за клопотанням прокурора в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 199 КПК України. Сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати шести місяців. По закінченню цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим.

11. Тримання під вартою. Затримання

Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується лише у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК (ч. 1 ст. 183 КПК). Вичерпний перелік підстав застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визначено у ч. 2 ст. 183 КПК та розширеному тлумаченню не підлягає.

Відповідно до ч.1 ст. 197 КПК України, строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати шістдесяті днів.

Норми 2 ст. 197 КПК України встановлюють правила обчислення строків тримання під вартою. Так, строк тримання під вартою обчислюється з моменту взяття під варту, а якщо взяттю під варту передувало затримання підозрюваного, обвинуваченого, - з моменту затримання. У строк тримання під вартою включається час перебування особи в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи. У разі повторного взяття під варту особи в тому ж самому кримінальному провадженні строк тримання під вартою обчислюється з урахуванням часу тримання під вартою раніше.

Строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею в межах строку досудового розслідування. Підстави та порядок продовження строків тримання під вартою визначається ст. 199 КПК України. При цьому, сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати: 1) шести місяців - у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості; 2) дванадцяти місяців - у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

При постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суддя зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК України. Перелік випадків, наявність яких надає слідчому судді та суду право не визначати розмір застави при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визначено у ч.4 ст. 183 КПК України.

Затримання особи відповідно до ст. 176 КПК України є тимчасовим запобіжним заходом. Параграф 2 глави 18 КПК України розрізняє два види затримання особи у кримінальному провадженні: законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою.

Законне затримання передбачає право кожного, хто не є уповноваженою службовою особою затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому ч.2 ст. 207 КПК України, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службу

особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Крім того, уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ч.2 ст. 208 КПК України).

Уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч.7 ст. 223 та ст. 236 КПК України.

Норми ч.4-5 ст. 208 КПК України зобов'язують уповноважену службову особу роз'яснити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК України, вимагати перевірку обґрунтованості затримання тощо, а також встановлюють вимоги до форми та змісту протоколу затримання.

Слід зазначити, що моментом затримання відповідно до КПК України є момент, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (ст. 209 КПК України).

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання. При цьому, затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Водночас, слід звернути увагу, що норма ч.2 ст. 278 КПК України передбачає необхідність вручення затриманій особі повідомлення про підозру не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання. У разі якщо особі не вручено

повідомлення про підозру після двадцяти чотирьох годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню (ч.3 ст. 278 КПК України).

У ч. 3 ст. 12 КПК України встановлено одну із найважливіших гарантій дотримання прав затриманої особи – обов'язок уповноважених осіб здійснити повідомлення близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи про її затримання. Процесуальний порядок реалізації цього обов'язку регламентований ст. 213 КПК України.

12. Кримінально-процесуальна відповідальність.

Кримінально-процесуальна відповідальність є одним із видів примусу в кримінальному провадженні та існує поряд з превентивними заходами, спрямованими на попередження несприятливих дій та їх наслідків, запобіжними заходами, суть яких полягає у припиненні протиправних діянь або їх несприятливих наслідків, та заходів захисту, які мають забезпечити відновлення порушеного права і захист суб'єктивних прав без притягнення порушника до відповідальності¹⁰³.

Кримінально-процесуальну відповідальність необхідно відмежовувати від заходів процесуальної превенції, запобіжних заходів та заходів правового захисту. Критеріями розмежування кримінально-процесуальної відповідальності з суміжними інститутами є мета, підстави застосування, коло суб'єктів, до яких можуть бути застосовані відповідні заходи кримінально-процесуального примусу, та частина норми, де міститься вказівка на відповідний захід.

Кримінально-процесуальна відповідальність – це існуюче у формі кримінально-процесуального правовідношення застосування у встановленому законом порядку до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, заходів кримінально-процесуального примусу, передбачених санкцією кримінально-процесуальної норми, які полягають у накладенні на правопорушника додаткового обов'язку або позбавленні (звуженні обсягу) його суб'єктивних прав.

Особливостями кримінально-процесуальної відповідальності є такі: її встановлення нормами кримінального процесуального права (галузєва належність та юридична підстава); настання за вчинення кримінально-процесуального правопорушення (фактична підстава); існування в формі кримінально-процесуального правовідношення; суб'єктом такої відповідальності може виступати тільки відповідний суб'єкт кримінального провадження; пов'язана з накладенням на правопорушника додаткового обов'язку або позбавленням (звуженням обсягу) його суб'єктивних прав.

Значення кримінально-процесуальної відповідальності полягає в тому, що вона забезпечує в першу чергу дотримання приписів кримінального процесуального права державними органами та посадовими особами, які здійснюють кримінальне провадження, а також виконання обов'язків суб'єктами кримінального процесу, і тому є специфічним процесуальним засобом забезпечення кримінально-

---

¹⁰³ При вивченні цього питання доцільно звернутись до монографії: Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року: монографія. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 192 с.

процесуальних відносин та гарантією виконання процесуальних обов'язків усіма суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, що в цілому сприяє ефективності досудового провадження, а також провадження в судових стадіях кримінального процесу.

В кримінальному процесуальному праві виділяють штрафні (каральні) й правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності.

В доктрині запропоновано визначення системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності за КПК, яка включає: 1) *штрафні заходи кримінально-процесуальної відповідальності*: грошове стягнення (ст. ст. 144, 144-147 КПК); звернення застави в дохід держави (ч. 8 ст. 182 КПК); обрання запобіжного заходу, якщо особою було порушено зобов'язання з'являтися; зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий; не визначення розміру застави при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею (п. 3 ч. 4 ст. 183 КПК); скасування заходів безпеки у випадках невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, які здійснюють заходи безпеки; видалення обвинуваченого із зали суду за порушення порядку в судовому засіданні (ч. 1 ст. 330 КПК); відмова захисника від виконання своїх обов'язків (п. 3 ч. 4 ст. 47 КПК); наслідки невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості (ст. 476 КПК); проведення кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) *in absentia* (ч. 1 ст. 297-1 КПК); 2) *правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності*: накладення судових витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні, на спеціаліста у разі його неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття (ст. 72 КПК); відсторонення слідчого від подальшого ведення досудового розслідування (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК); покладення обов'язків по здійсненню нагляду на іншого прокурора (ч. 3 ст. 37 КПК); скасування за наявності відповідних підстав незаконних рішень (ст. 412, п. 2 ч. 2 ст. 452, п. 7 ч. 2 ст. 36, п. 1 ч. 2 ст. 307 КПК); відмова від захисника (ст. 54 КПК); заміна захисника (ст. 54 КПК); усунення законного представника від участі у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 488 КПК); обмеження участі законного представника у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 488 КПК України); усунення присяжного у разі невиконання присяжним обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК України (ст. 390 КПК); рішення про відвід, якщо за наявності підстав для відводу не був заявлений самовідвід (ст.ст. 75, 76, 77, 78, 79, 81 КПК); проведення обшуку у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 166 КПК); неможливість використати як докази відомості, щодо яких не було здійснено відкриття (ч. 12 ст. 290 КПК); визнання доказів недопустимими (ст. 87 КПК).

Юридичною підставою застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності є норми кримінального процесуального права, що передбачають як обов'язки та заборони, так і заходи кримінально-процесуальної відповідальності (в санкції) за порушення відповідного правового обов'язку (заборони). Фактичною підставою кримінально-процесуальної відповідальності виступає кримінально-

процесуальне правопорушення, тобто невиконання або неналежне виконання передбачених кримінальним процесуальним законом дій.

Кримінально-процесуальна відповідальність має бути передбачена для всіх суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, адже на всіх суб'єктів під час кримінального провадження покладаються відповідні обов'язки.

Основними умовами притягнення особи до кримінально-процесуальної відповідальності є такі: наявність відповідного суб'єкту, який встановлює факт кримінально-процесуального правопорушення та приймає рішення про притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності; процесуальне оформлення кримінально-процесуального правопорушення й прийнятого рішення по ньому (постанови або ухвали).

Залежно від суб'єкта, який встановлює підстави та приймає рішення про застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності, слід виділити певні процесуальні порядки притягнення осіб до кримінально-процесуальної відповідальності: судовий (відповідні дії та прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності здійснює суд, слідчий суддя); відомчий (відповідні дії та прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності приймає прокурор); змішаний (відповідні дії та прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності здійснює суд, слідчий суддя або прокурор, керівник органу досудового розслідування).

Можна виділити наступні тенденції розвитку інституту кримінально-процесуальної відповідальності: визначення заходів кримінально-процесуальної відповідальності як наслідків порушення основних засад кримінального провадження для досягнення його завдань та мети; нормативне закріплення її заходів як складового елементу спеціального процесуального статусу суб'єктів кримінального процесу, що має забезпечити виконання процесуальних обов'язків кожним із суб'єктів кримінального провадження; забезпечення ефективного результату при реалізації норм кримінального та інших галузей права в сфері кримінального судочинства. Розвиток даного інституту має відбуватись у зв'язку з необхідністю подолання таких негативних явищ, як зловживання правами та повноваженнями суб'єктами кримінального провадження.

Питання для самоконтролю:

1. Що необхідно розуміти під заходами забезпечення кримінального провадження?
2. Які існують концепції співвідношення кримінального-процесуального примусу та заходів забезпечення кримінального провадження?
3. Визначте загальні умови застосування заходів забезпечення кримінального провадження.
4. Яка система заходів забезпечення кримінального провадження?
5. Які наслідки неявки на виклик слідчого, прокурора?
6. Назвіть суб'єктів, які відповідно до закону наділені правом подати клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку із притягненням до кримінальної відповідальності?
7. Якими нормативно-правими актами регламентовано процесуальний порядок тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку із притягненням до кримінальної відповідальності?
8. Розкрийте процесуальний порядок тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку із притягненням до кримінальної відповідальності?

9. Які форми тимчасового доступу до речей і документів?
10. Які суб'єкти здійснення тимчасового вилучення майна?
11. Що відповідно до КПК України є підставами застосування запобіжних заходів?
12. Що слід розуміти під поняттям «обгрунтована підозра» в контексті практики ЄСПЛ?
13. Розкрийте процесуальний порядок розгляду слідчим суддею клопотання про застосування запобіжного заходу.
14. В чому полягають суть особистого зобов'язання та особистої поруки як запобіжних заходів?
15. В чому полягають суть застави як запобіжного заходу?
16. В чому полягають суть домашнього арешту як запобіжного заходу?
17. Який граничний строк застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час досудового розслідування?
18. Що таке законне затримання?
19. Розкрийте підстави та процесуальний порядок затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді.
20. Визначте поняття та значення кримінально-процесуальної відповідальності.

Рекомендована література:

1. Закон України «Про Вищу Раду правосуддя» № 1798-VIII від 21.12.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>
2. Регламент Вищої Ради правосуддя, затверджений Рішенням Вищої ради правосуддя 24.01.2017 р. № 52/0/15-17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr52_910-17
1. Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до КПК України» № 511-550/0/4-13 від 04.04.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>
2. Авраменко О.В. Заходи забезпечення кримінального провадження: навч. посіб. / О.В. Авраменко, Р.І. Благута, А.Я. Хитра; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 191 с.
3. Агакерімов О.Н. Домашній арешт в системі запобіжних заходів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 226 с.
4. Аленін Ю. П. Заходи кримінально-процесуального примусу. В кн.: Кримінально-процесуальне право України. Харків: Одісей, 2009. С. 325-329.
5. Аленін Ю.П., Мурзановська А.В. Методологія кримінально-процесуальної науки: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право України*. 2019. № 9. С. 17-30.
6. Арланова Р.Д. Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 147-149. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2017/39.pdf
7. Бабіч Л.М. Застава як вид запобіжного заходу у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2014. 250 с.
8. Білецька К.К. Особиста порука як запобіжний захід: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 240 с.
9. Гловюк І. В. Законне затримання та затримання уповноваженою службовою особою: питання теорії та практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 299-311.
10. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія / І.В. Гловюк. Одеса: Юридична література, 2015. 712 с.
11. Гловюк І.В. Пропорційність та механізм кримінально-процесуального регулювання: теорія і практика. В кн.: *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування*: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 11-48.

12. Гловюк І. В. Проблемні питання підсудності клопотань стосовно заходів забезпечення кримінального провадження. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матер. постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 26 жовт. 2018 р.) / редкол.: М. В. Членов (голов. ред.), Л. М. Леженіна (заст. голов. ред.), О. В. Косьмін. Харків : Право, 2018. Вип. 10 (ювіл.). С. 34-38.
13. Гловюк І. В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України*. 2014. №10. С. 97-105.
14. Громова М.Є. Обґрунтована підозра як підстава застосування запобіжних заходів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. №2 (27). С. 40-43.
15. Грошевий Ю., Шило О. Проблемні питання застосування КПК України при обранні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №11. С. 216-224.
16. Гуртієва Л.М. Аналіз наукових підходів щодо правової природи затримання особи у кримінальному провадженні України. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали Міжнародного круглого столу* (29 трав. 2015 р., м. Одеса) / відп. за вип.: В.В. Тіщенко, О.П. Ващук; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України. Одеса: Юридична література, 2015. С.86-91
17. Гуртієва Л.М. Види затримання особи у кримінальному провадженні України. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (15-16 травня 2015 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С.299-301.
18. Гуртієва Л.М. Етичний аспект правового забезпечення честі та гідності підозрюваного при застосуванні затримання. *Митна справа*. 2012. № 2. частина 2, книга 2. С.201-208.
19. Гуртієва Л.М. Характеристика затримання без ухвали слідчого судді, суду сторонньою особою у кримінальному провадженні України. *Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 17 квітня 2015 р.) / відп. ред. Ю.П. Алєнін. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С.97-102.
20. Завертайло О.І. Проблемні аспекти застосування норм КПК України в практичній діяльності при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та постановленні ухвали про дозвіл на затримання з метою приводу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 79-83.
21. Завтур В. А. Допустимість доказів під час розгляду та вирішення слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 41(2). С. 154-157.
22. Завтур В. А. Забезпечення слідчим суддею та судом права на захист у кримінальному провадженні. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 18-19 жовт. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 117-120.
23. Завтур В. А. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження у підготовчому судовому провадженні: проблеми доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 105-111.
24. Завтур В. А. Методологічні та праксеологічні засади вчення про локальний предмет доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 149-156.
25. Завтур В. А. Обґрунтування ухвал слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді застави: аналіз проблем та шляхи вдосконалення. *Вісник прокуратури*. 2015. № 12. С. 87-95.
26. Завтур В. А. Презумпція свободи особи при застосуванні пункту "с" статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: практика Європейського суду з прав

- людини і національний контекст. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи* : матер. I Міжнар. наук.-практ. конф.(13 черв. 2018 р). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 81-85.
27. Завтур В. А. Прийняття рішень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: проблемні питання. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 6. С. 163-169.
  28. Завтур В. А. Прокурор як суб'єкт доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. - № 3. С. 140-146.
  29. Завтур В. А. Розгляд та вирішення слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: сучасні проблеми формування судово-контрольного провадження. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна ; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 574-597.*
  30. Завтур В. А. Розгляд та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про встановлення процесуальних строків у кримінальному провадженні: концептуальні засади нормативної моделі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 153-159.
  31. Завтур В. А. Щодо системи заходів забезпечення кримінального провадження. Актуальні питання державотворення в Україні : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (20 трав. 2016 р.). Том 3. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. С. 130-131.
  32. Завтур В.А. Деякі питання доказування під час розгляду клопотань в порядку статті 331 Кримінального процесуального кодексу України. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 3 березня 2017 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ 2017. С.527-530.
  33. Завтур В.А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. 237 с.
  34. Завтур В.А. Розгляд та вирішення клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів в порядку ч.2 ст. 333 КПК України. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. до 70-річчя д.ю.н., професора Ю. П. Аленіна (21 квітня 2017 р., м. Одеса) / за ред. Г. О. Ульянової, І. В. Гловюк ; відп. за вип. І. В. Гловюк ; уклад. В. А. Завтур ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». - Одеса : Юрид. л-ра, 2017. С. 191-193.
  35. Завтур В.А. Розгляд та вирішення слідчим суддею клопотання про відсторонення від посади: питання предмета доказування. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики* : зб. тез доповідей V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016.С. 78-80.
  36. Заходи забезпечення кримінального провадження: наук.-практ. посіб. / [Богатирьова О.І., Галай А.О., Гладун О.З. та ін.]; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора В.Т. Маляренка. К.: Національна академія прокуратури України, 2015. 310 с.
  37. Зінковський І.П. Повноваження слідчого при обранні, зміні та скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження: дис. доктора філософії 081. Одеса, 2019. 281 с.
  38. Короткевич М.Є. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. №8. С. 36-48.
  39. Лукашкіна Т.В. Умови та підстави застосування запобіжних заходів за чинним КПК України. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса). У 2-х т. Т. 1. 2014. С. 683-686.
  40. Мурзановська А.В. Встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування: окремі питання

- правових наслідків. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 111-113.
41. Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року: монографія. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 192 с.
  42. Мурзановська А.В. Окремі питання конституювання системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 205-215.
  43. Мурзановська А.В. Проблеми кримінально-процесуальної відповідальності в контексті підвищення ефективності досудового провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 153-157.
  44. Осадча О.С. Процесуальна діяльність прокурора при застосуванні особистого зобов'язання у кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2015. №1. С. 94-99.
  45. Починок В. М. Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя в системі заходів забезпечення кримінального провадження. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2018. Вип. 48. С. 161-169.
  46. Смоков С.М. Запобіжні заходи та кримінально-процесуальні гарантії їх застосування: навч. посіб. Одеса: ОДУВС. 134 с.
  47. Фаринник В.І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика: монографія. К.: Алерта, 2017. 548 с.
  48. Шило О.Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 25. С. 269-273.
  49. Шило О.Г., Шаренко С.Л. Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою: проблеми правового регулювання і правозастосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. №1. С. 50-57.

Тема 8 Досудове розслідування

1. Поняття, значення, завдання стадії досудового розслідування. Досудове розслідування злочинів і кримінальних проступків. Система досудового розслідування

Досудове розслідування - стадія кримінального судочинства, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Називаючи розслідування "досудовим", законодавець тим самим вказує на його співвідношення з основною частиною судового розгляду - судовим слідством. Досудове розслідування передуює провадженню в суді і покликане забезпечити його успішне проведення. Ця стадія має свої особливості, що свідчать про її самостійний характер, зокрема, вона:

а) має свої самостійні завдання, які впливають із загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК);

б) має чітко окреслені межі в системі кримінального процесу - з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР до винесення рішення, яким завершується провадження розслідування (в ряді випадків кримінальне провадження отримує й своє вирішення по суті, коли провадження в ньому закривається за наявності до того законних підстав);

в) має свій зміст та свою процесуальну форму;

г) характеризується колом суб'єктів, які беруть у ній участь;

д) відзначається переліком специфічних рішень, що можуть бути прийняті після закінчення досудового розслідування: закриття кримінального провадження, звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, або звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру.

Досудове розслідування є основною формою досудової підготовки матеріалів кримінального провадження, яке здійснюється у формі дізнання та досудового слідства.

Дізнання - це одна з форм досудового розслідування, яка представляє собою врегульовану кримінальним процесуальним законодавством діяльність слідчого або у випадках, передбачених законом, співробітників інших підрозділів, що полягає в проведенні розслідування кримінальних проступків, з метою досягнення завдань кримінального судочинства.

Під час розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою.

Для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється використовувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені КПК, окрім негласних слідчих (розшукових) дій.

Слідчий зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше двадцяти п'яти днів після повідомлення про підозру, подати на затвердження прокурору один із зазначених процесуальних документів:

- 1) проект рішення про закриття кримінального провадження;
- 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 4) подати клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених ст. 219 КПК.

Встановивши під час досудового розслідування, що підозрюваний безперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду, прокурор має право надіслати до суду обвинувальний акт, в якому зазначає клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні.

Слідчий, прокурор зобов'язані роз'яснити підозрюваному, потерпілому зміст установлених досудовим розслідуванням обставин, а також те, що в разі надання згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку вони будуть позбавлені права оскаржувати вирок в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження у судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини. Крім того, слідчий, прокурор зобов'язані впевнитися у добровільності згоди підозрюваного та потерпілого на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні.

Треба також зазначити, що дізнання стосовно кримінальних проступків кримінальним процесуальним законодавством віднесено до компетенції слідчого, тобто він виступає в ролі дізнавача, що виглядає не зовсім коректно, оскільки основна процесуальна функція слідчого полягає саме у проведенні слідства, а не дізнання, а тому слухними вбачаються зміни до КПК, якими надавалося право дізнання відповідним оперативним підрозділом і тим самим розвантажувати слідчі підрозділи, на яких, і так падає серйозний тягар слідчої роботи.

Досудове слідство є основною формою досудового розслідування, яка забезпечує максимальні гарантії встановлення об'єктивної істини та забезпечення прав учасників процесу. Воно проводиться у всіх кримінальних провадженнях, за винятком проваджень щодо кримінальних проступків. Таким чином, законодавець віддає перевагу в розслідуванні органам досудового слідства - слідчим, розслідування для яких є основною формою діяльності.

Досудове слідство проводиться слідчими та детективами відповідних органів, передбачених ч. 1 ст. 38 КПК.

Серед суб'єктів права на розслідування кримінальних правопорушень слід назвати також керівників органу досудового розслідування (начальника слідчого підрозділу), який має право особисто провадити досудове слідство, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ст. 39 КПК), і прокурора, який має право брати участь у провадженні дізнання і досудового слідства і в необхідних випадках особисто провадити окремі слідчі (розшукові) дії або брати в них участь. Ніякі інші особи, в тому числі співробітники приватних розшукових бюро, агентств, детективних служб, правом розслідування кримінальних правопорушень не наділені.

2. Поняття та система загальних умов досудового розслідування

До загальних умов досудового розслідування відносяться:

- підслідність;
- об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування;
- місце проведення досудового розслідування;
- забезпечення розслідування групою слідчих тощо.

Підслідність кримінальних проваджень - це сукупність встановлених законом юридичних ознак кримінального провадження, відповідно до яких воно належить до відання певного органу досудового розслідування. Розрізняють наступні види підслідності:

- предметна (родова) підслідність визначається категорією (предметом, родом) кримінального правопорушення. Вона залежить від ступеня і характеру суспільної небезпеки кримінального правопорушення, а також від особливостей його об'єкта (сфери суспільних відносин). Предметна ознака підслідності виражена в кваліфікації кримінального правопорушення за статтями Особливої частини КК України. Відповідно в законі для кожного органу досудового слідства визначені переліки кримінальних правопорушень, віднесених до їх компетенції;

- персональна або спеціальна - зумовлюється особливостями суб'єкта кримінального правопорушення, тобто пов'язана з особливістю підозрюваної особи, її посадовим чи службовим становищем, особливим правовим статусом у державі;

- за зв'язком кримінальних проваджень - застосовується тоді, коли розслідування одного кримінального правопорушення пов'язане з розслідуванням іншого (наприклад: у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтями 384, 385, 386, 387, 388, 396 КК, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, до підслідності якого відноситься злочин, у зв'язку з яким почато досудове розслідування);

- територіальна підслідність.

У разі необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, а також матеріали досудових розслідувань, по яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що

кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами).

Не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали досудових розслідувань щодо кримінального проступку та щодо злочину.

У разі необхідності матеріали досудового розслідування щодо одного або кількох кримінальних правопорушень можуть бути виділені в окреме провадження, якщо одна особа підозрюється у вчиненні кількох кримінальних правопорушень або дві чи більше особи підозрюються у вчиненні одного чи більше кримінальних правопорушень.

Матеріали досудового розслідування не можуть бути виділені в окреме провадження, якщо це може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду.

Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування приймається прокурором.

Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування не може бути оскаржене.

Днем початку досудового розслідування у провадженні, виділеному в окреме провадження, є день, коли було розпочато розслідування, з якого виділено окремі матеріали, а у провадженні, в якому об'єднані матеріали кількох досудових розслідувань, - день початку розслідування того провадження, яке розпочалося раніше.

Досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення.

Якщо слідчому із заяви, повідомлення або інших джерел стало відомо про обставини, які можуть свідчити про кримінальне правопорушення, розслідування якого не віднесене до його компетенції, він проводить розслідування доти, доки прокурор не визначить іншу підслідність.

Якщо місце вчинення кримінального правопорушення невідоме або його вчинено за межами України, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор з урахуванням місця виявлення ознак кримінального правопорушення, місця перебування підозрюваного чи більшості свідків, місця закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо.

На початку розслідування слідчий перевіряє наявність вже розпочатих досудових розслідувань щодо того ж кримінального правопорушення.

У разі якщо буде встановлено, що іншим слідчим органу досудового розслідування або слідчим іншого органу досудового розслідування розпочато кримінальне провадження щодо того ж кримінального правопорушення, слідчий передає слідчому, який здійснює досудове розслідування, наявні у нього матеріали та відомості, повідомляє про це прокурора, потерпілого або заявника та вносить відповідні відомості до ЄРДР.

Спори про підслідність вирішує керівник органу прокуратури вищого рівня.

Спир про підслідність у кримінальному провадженні, яке може належати до підслідності Національного антикорупційного бюро України, вирішує Генеральний прокурор або його заступник.

Про надходження до органу, підрозділу поліції заяви або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення уповноважений працівник чергової частини зобов'язаний негайно доповісти керівникові органу досудового розслідування, який визначає слідчого, що здійснюватиме досудове розслідування, а також поінформувати керівника органу, підрозділу поліції.

Слідчий невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування.

Начальники ГУНП, їх територіальних (відокремлених) підрозділів є відповідальними за організацію своєчасного направлення на місце події слідчо-оперативної групи (далі - СОГ) у повному складі, інших працівників органу, підрозділу поліції залежно від обставин та характеру вчиненого кримінального правопорушення та доставляння за необхідності до місця події спеціалістів інших органів.

Після надходження до органу, підрозділу поліції інформації про вчинення кримінального правопорушення та внесення інформації до ЄРДР під керівництвом начальника органу, підрозділу поліції здійснюється комплекс першочергових заходів та невідкладних слідчих (розшукових) дій, у тому числі за дорученням слідчого, спрямованих на встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та з'ясування всіх обставин події.

Першочергові заходи та невідкладні слідчі (розшукові) дії можуть передбачати:

- проведення огляду місця події;
- переслідування і затримання правопорушників за слідами або указаними потерпілими і очевидцями напрямками переміщення правопорушника або за результатами роботи службового собаки, організація загороджувальних заходів, у тому числі в місцях можливого перебування або появи правопорушників;
- проведення розшукових заходів у місцях перебування осіб, схильних до вчинення правопорушень (у тому числі збуту викраденого майна);
- виявлення свідків та очевидців події, опитування (у разі внесення відомостей в ЄРДР - допит) з цією метою осіб, які проживають або працюють поблизу місця вчиненого діяння, а також осіб, які могли перебувати на можливих шляхах руху правопорушника до та від місця події;
- установа базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку, що обслуговують територію, на якій знаходиться місце вчинення злочину, та можливих напрямків руху особи, яка його вчинила, а також інших місць з урахуванням обставин кримінального правопорушення;
- проведення квартирної чи подвірної обходу для збирання відомостей про подію, обстеження місцевості в районі вчинення кримінального

правопорушення, виявлення загублених, викинутих правопорушником знарядь учиненого діяння, інших предметів, отримання додаткової інформації про подію та осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

- орієнтування особового складу органів та підрозділів поліції на території обслуговування, на якій учинено кримінальне правопорушення, та суміжних територіях, а також (за необхідності) представників громадськості про характер, час, місце і спосіб учинення кримінального правопорушення, кількість осіб, які його вчинили, їх зовнішність, прикмети викраденого та про інші відомості, що мають значення для встановлення правопорушників та їх розшуку;

- використання можливостей баз (банків) даних єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України та інших інформаційних ресурсів, а також засобів масової інформації;

- перевірку осіб за базами (банками) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, та іншими інформаційними ресурсами, передбаченими статтями 26, 27 Закону України «Про Національну поліцію»;

- інші передбачені законодавством заходи та дії, необхідні для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

У разі якщо в результаті проведених першочергових заходів і невідкладних слідчих (розшукових) дій не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, керівник органу, підрозділу поліції організовує і забезпечує подальшу роботу з розкриття цього кримінального правопорушення.

СОГ створюються при чергових частинах органів та підрозділів поліції. Склад цих груп формується з числа працівників поліції відповідно до графіка чергування, затвердженого керівником органу, підрозділу поліції та погодженого з керівником органу досудового розслідування.

До складу СОГ включаються слідчий (старший СОГ), працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (за необхідності) кінолог зі службовим собакою.

Завданням СОГ є виявлення, фіксація, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили.

Після прибуття на місце події члени СОГ з'ясовують обставини вчинення кримінального правопорушення, установлюють свідків, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та ймовірні шляхи їх руху. У разі необхідності вживають заходів для переслідування транспортних засобів, якими заволоділи особи, що вчинили кримінальне правопорушення, або тих, що використовувалися при його вчиненні. Беруть участь у розшуку та затриманні осіб, які підозрюються в учиненні цих кримінальних правопорушень.

3. Поняття, види та система слідчих (розшукових) дій. Підстави і умови провадження слідчих (розшукових) дій.

Слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство виділяє наступні види слідчих (розшукових) дій:

- допит;
- пред'явлення для спізнання;
- обшук;
- огляд;
- огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією;
- слідчий експеримент;
- освідування особи;
- експертиза.

Підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети.

Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені КПК, а також відповідальність, встановлена законом.

Проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

У разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Слідча (розшукова) дія, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній.

Під час проведення такої слідчої (розшукової) дії присутні особи, що її ініціювали, мають право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, які заносяться до протоколу.

Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи.

Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне.

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження.

Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

4. Допит свідка, потерпілого, підозрюваного. Допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків.

Допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому - понад вісім годин на день.

Перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. У разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілий - за давання завідомо неправдивих показань. За необхідності до участі в допиті залучається перекладач.

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис. Допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті.

За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких

стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі - за давання завідомо неправдивих показань.

Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту.

Оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань.

У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.

Неприбуття сторони, що була належним чином повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні.

Допит особи згідно з положеннями цієї статті може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні.

Для допиту тяжко хворого свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути проведено виїзне судове засідання.

При ухваленні судового рішення за результатами судового розгляду кримінального провадження суд може не врахувати докази, отримані в порядку, передбаченому цією статтею, лише навівши мотиви такого рішення.

Суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався відповідно до правил цієї статті, зокрема у випадках, якщо такий допит проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність

уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування.

З метою перевірки правдивості показань свідка, потерпілого та з'ясування розбіжностей з показаннями, наданими в порядку, передбаченому цією статтею, вони можуть бути оголошені при його допиті під час судового розгляду.

5. Пред'явлення для впізнання, поняття, види, порядок провадження.

Перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи.

Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються.

Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

З метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначається в протоколі. Про результати впізнання повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання. При пред'явленні особи для впізнання особі, щодо якої вжито заходів безпеки, відомості про особу, взяту під захист, до протоколу не вносяться і зберігаються окремо.

За необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у частинах першій і другій цієї статті. Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання.

Фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Матеріали відеозапису з зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні

бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

При пред'явленні особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти.

За правилами цієї статті може здійснюватися пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходом, при цьому впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання.

Перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає річ, проте може впізнати її за сукупністю ознак, особа, яка проводить процесуальну дію, зазначає це у протоколі. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, річ, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про її прикмети.

Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

Якщо інших однорідних речей не існує, особі, яка впізнає, пропонується пояснити, за якими ознаками вона впізнала річ, яка їй пред'являється в одному екземплярі.

6. Поняття обшуку, підстави і умови проведення. Поняття і види огляду. Поняття, підстави, порядок проведення освідування

Обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, - на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду.

Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Незалежно від стадії цієї слідчої дії

слідчий, прокурор, інша службова особа, яка бере участь у проведенні обшуку, зобов'язані допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку.

Перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності - іншій присутній особі повинна бути пред'явлена ухвала і надана її копія.

Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Слідчий, прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення.

У разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні копія ухвали повинна бути залишена на видному місці у житлі чи іншому володінні особи. При цьому слідчий, прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб.

Обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження.

Обшук особи здійснюється особами тієї самої статі у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката, представника для участі у проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі.

Слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у частині третій цієї статті.

При обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до

переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку.

Другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів та тимчасово вилучених речей (за наявності) вручається особі, у якій проведено обшук, а в разі її відсутності - повнолітньому членові її сім'ї або його представникові.

При проведенні обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу вручається керівнику або представникові підприємства, установи або організації.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису.

З метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів.

Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами КПК, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів.

Особи, у присутності яких здійснюється огляд, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду.

При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування.

Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального

провадження. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

7. Поняття, підстави, порядок проведення слідчого експерименту

З метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

До участі в слідчому експерименті можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник.

Проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода.

Слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора, яке розглядається в порядку, передбаченому КПК, для розгляду клопотань про проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи.

Про проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор складає протокол згідно з вимогами КПК. Крім того, у протоколі докладно викладаються умови і результати слідчого експерименту.

8. Підстави і порядок провадження експертизи

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру

шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.

Експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження.

Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК.

Сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

У клопотанні зазначаються:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;

4) експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи;

5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються:

- копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання;

- копії документів, що підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Клопотання розглядається не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, - слідчим суддею Вищого антикорупційного суду. Особа, яка подала клопотання, повідомляється про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли участь такої особи визнана слідчим суддею обов'язковою.

У разі встановлення слідчим суддею, що клопотання подано без додержання вимог частини другої цієї статті, слідчий суддя повертає таке клопотання особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність підстав, визначених частиною першою цієї статті.

До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, яка звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до ст. 245 КПК.

Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він залучений.

9. Негласні слідчі (розшукові) дії. Поняття та система негласних слідчих (розшукових) дій. Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій, їх фіксування

Негласні слідчі (розшукові) дії не відокремлюються від інших слідчих (розшукових) дій, а є їх різновидом (ч. 1 ст. 246 КПК).

Факт проведення негласних слідчих (розшукових) дій не підлягає розголошенню, за винятком умов, передбачених ст. 253 КПК. При цьому слід враховувати, що методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій не повинні бути розголошені (за винятком встановлення фактів порушення діючого законодавства під час їх застосування), а задля забезпечення можливості використання отриманих внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій наявних доказів, їх оцінки та допустимості у відкритому судовому провадженні, передбачено порядок розсекречування, який визначено п.п. 5.9 – 5.30 Інструкції.

Систему негласних (слідчих) (розшукових) дій складають дії, вичерпний перелік яких містить глава 21 КПК містить, до яких відносяться: аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261, 262 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК); моніторинг банківських

рахунків (ст. 269-1 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); контроль за вчиненням злочину у чотирьох формах: контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину (ст. 271 КПК); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК).

За підставами проведення негласні слідчі (розшукові) дії можливо розподілити на ті, які проводяться у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів виключно (ст. 260, 261, 262, 263, 264 КПК), а також у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді (ст. 267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274 КПК).

Питання про наявність достатніх підстав для проведення негласних слідчих (розшукових) дій в кожному конкретному випадку вирішується чітко визначеним колом осіб, а саме: слідчим, прокурором, слідчим суддею, які приймають рішення про наявність чи відсутність фактів або обставин, що потребують проведення негласних слідчих (розшукових) дій. І тільки виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину (ч.4. ст. 246 КПК).

У виняткових невідкладних випадках (випадках, пов'язаних з врятуванням життя людей, випадках, пов'язаних з запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України) за рішенням слідчого або прокурора можливо розпочати проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК) та спостереження за особою, річчю або місцем (ст.269 КПК).

Підставою для початку проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій, як установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 2 ст. 268 КПК) та спостереження за особою (ч. 2,3 ст. 269 КПК) у випадках, визначених ч.1 ст. 250 КПК є рішення слідчого, узгоджене з прокурором, або рішення прокурора. При цьому обов'язок прокурора невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, а також, за дорученням слідчого уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної кримінально- виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України (ч. 6 ст. 246 КПК). Крім того слід наголосити на тому, що оперативний підрозділ не має права передоручати виконання доручення іншим оперативним підрозділам (п.3.4.2. Інструкції).

Порядок та тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій визначено та урегульовано відомчими та міжвідомчими нормативно- правовими актами Кабінету Міністрів України, Генеральної прокуратури України, Національної поліції України, Служби безпеки України, Державного бюро

розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Державної кримінально-виконавчої служби України, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, з урахуванням положень ЗУ «Про державну таємницю»

Процесуальним документом, у якому фіксуються хід та результати негласної слідчої (розшукової) дії є протокол, який повинен відповідати вимогам ч. 3. ст.104 КПК. Крім того в протоколі обов'язково необхідно відображати хід проведення негласної слідчої (розшукової) дії. До протоколу у разі необхідності можуть долучатися додатки.

Протокол про проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинен бути складений особою, яка її проводила та відразу після її закінчення. Складання протоколу проведення негласної слідчої (розшукової) дії через тривалий проміжок часу є підставою для визнання отриманих доказів недопустимими .

Якщо протоколи негласних слідчих (розшукових) дій, речі та документи, одержані у результаті їх проведення, не містять інформації або доказів, які можуть бути використані у кримінальному провадженні, зазначені матеріали повинні бути знищено за умовами ст. 255 КПК. При цьому знищення відомостей, речей та документів здійснюється під контролем прокурора.

10. Підстави та порядок втручання у приватне спілкування

Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами гарантовано право будь-якої особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, невтручання у її особисте та сімейне життя. Також визначено можливість обмеження цих прав лише за рішенням суду (ст. ст. 31, 32 Конституції України, п.7 ч. 1 ст. 7, ст. ст. 14, 15, ч.1, 5 ст. ст. 258, 260, 261, 263, 264 КПК, ст. 9 ЗУ «Про телекомунікації», ст. 6 ЗУ «Про поштовий зв'язок»). Спілкуванням є передання інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу.

Спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб.

При цьому під фізичними умовами дотримання приватності спілкування є обране особою місце, час та форма здійснення спілкування (вербальна, письмова, графічна та ін.), форма обміну інформації (безпосередня або опосередкована, тобто: листами, бандеролями, телеграмами, контейнерами та ін.; із застосуванням технічних засобів дротового та бездротового зв'язку та ін.).

Під юридичними умовами дотримання приватності спілкування можна розуміти наявність підстав згідно до діючого законодавства України, а також наявність угоди між фізичною та юридичною особою, яка надає послуги телекомунікаційного та поштового зв'язку.

Різновидами негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням в приватне спілкування є: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Втручання у приватне спілкування можливо виключно згідно ухвали слідчого судді (ч. 1 ст. 258 КПК). Для отримання ухвали слідчого судді прокурор або слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування у порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248, 249 КПК.

Категорично заборонено втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим.

11. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. Спостереження за особою, річчю або місцем. Моніторинг банківських рахунків. Аудіо-, відеоконтроль місця. Контроль за вчиненням злочину 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину)

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи це негласна слідча (розшукова) дія, яка полягає у обстеженні публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення до них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою: 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; 4) виявлення осіб, які розшукуються; 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи, - здійснюється на підставі клопотання слідчого, узгодженого з прокурором, або клопотання прокурора до слідчого судді про дозвіл на проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з метою встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи та клопотання слідчого, узгодженого з прокурором, або клопотання прокурора до слідчого судді про дозвіл на проведення аудіо-, відеоконтролю особи у зазначених місцях.

Також обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи може здійснюватися у: публічно недоступних місцях до яких неможливо увійти або в яких неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб (ч.2 ст. 267 КПК); житлі особи, тобто приміщенні, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення (ч.2 ст. 233 КПК); іншому володінні особи, тобто транспортному засобі, земельній ділянці, гаражі, інших будівлях чи приміщеннях побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення, які знаходяться у володінні особи (ч.2 ст. 233 КПК).

Неможливо проведення обстеження приміщень, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з

примусового утримання осіб у зв'язку відбуттям покарання, затримання, взяттям під варту тощо), тому що вони мають статус публічно доступних (ч. 3 ст. 267 КПК). Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу - негласна слідча (розшукова) дія, яка полягає у застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248-250 КПК.

Спостереження за особою, річчю або місцем є негласною слідчою (розшуковою) дією, яка полягає у негласному (замаскованому) візуальному стеженні за діями особи (або групи осіб), з метою пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу (осіб) та її (їх) поведінку або тих, з ким ця особа (особи) контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях з використанням або без використання відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

За результатами спостереження за особою, річчю або місцем складається протокол, до якого долучаються отримані фотографії та /або відеозапис.

Спостереження за особою в публічно доступних місцях проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248-250 КПК. Цьому передуює складання слідчим клопотання про дозвіл на спостереження за особою з подальшим узгодженням з прокурором (на підставі ст.ст. 246, 248-250, 270 КПК). Таким чином спостереження за річчю або місцем не потребує ухвали слідчого судді, постановленої у передбаченому законом порядку.

За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися інші особи, до яких можуть належати спеціальні оперативні підрозділи, діяльність яких спрямована саме на професійне здійснення візуального спостереження

Крім того візуальне спостереження є оперативно-розшуковим заходом, особливості застосування якого регламентуються Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та іншими відомчими нормативними актами. Зазначений захід оперативно-розшукової діяльності здебільшого має значення на етапі збору оперативної інформації про підготовку до вчинення злочинів, а також при виявленні та встановленні осіб, причетних до вже вчиненого злочину.

Як свідчить аналіз оперативно-розшукової практики, для отримання необхідних результатів від зазначеного заходу необхідно володіти певними професійними здібностями, які десятиріччями накопичувались у підрозділах, обслуговуючих оперативні підрозділи суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, забезпечуючи їх необхідною інформацією, яка має не тільки доказове, але орієнтовне значення. Специфіка (підвищений рівень конфіденційності)

існування та застосування зазначених підрозділів також виправдовується сучасними умовами протидії злочинній діяльності.

У кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності НАБУ, за наявності підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку, є можливість проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії як моніторинг банківських рахунків. Крім перевірки означеної інформації, метою такої негласної слідчої (розшукової) дії є розшук чи ідентифікація майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації.

Підставою для проведення моніторингу банківських рахунків є звернення виключно прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури до слідчого судді в порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248, 249 КПК, та винесена після цього ухвала слідчого судді про моніторинг банківських рахунків.

П. 16. Ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», прийнятий від 01.12.2019 (набуває чинності 28.04.2020) визначає «державний фінансовий моніторинг спеціально уповноваженого органу - сукупність заходів із збору, обробки та аналізу інформації про фінансові операції, що подається до спеціально уповноваженого органу суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, іншої інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванні тероризму та/або фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та/або з іншими незаконними фінансовими операціями, а також заходів з перевірки такої інформації згідно із законодавством України та інших заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії»;

З урахуванням цих положень можливо припустити, що моніторинг банківських рахунків є одним із видів державного фінансового моніторингу зі своєю специфічною метою, завданням, підґрунтям та суб'єктом проведення.

У випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, доцільним є застосування такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину, яку може бути проведено у чотирьох формах, а саме:

- контрольована поставка, що полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена КПК (п. 1.12.1 Інструкції);

- контрольована закупка, яка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і

документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила (п. 1.12.2 Інструкції);

- оперативна закупка, яка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила (п. 1.12.3 Інструкції);

- спеціальний слідчий експеримент, який полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину (1.12.4 Інструкції);

- імітування обстановки злочину, яке полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, з використанням імітаційних засобів, які створюють у оточуючих уяву про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення. (п. 1.12.5 Інструкції).

Категорично заборонено під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину провокувати (підбурювати) особу на вчинення злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, загрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

У разі необхідності фіксування незаконного переміщення через територію України транзитом, ввезення до України або вивезення за межі України речей, вилучених з вільного обігу, або інших речей чи документів можливо застосування контролю за вчиненням злочину, який може бути проведений у порядку, передбаченому законодавством, за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України.

При проведенні контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, однак, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК.

Слід зазначити, що при проведенні контролю за вчиненням злочину (усіх чотирьох форм) доцільним є використання конфіденційного співробітництва з певними особами відповідно до вимог ст. 275 КПК (наприклад, у якості закупників наркотичних засобів та психотропних речовин; осіб, які передають неправомірну вигоду; виконавців вчинення вбивства на замовлення задля викриття замовників, тощо).

12. Повідомлення про підозру

Повідомлення про підозру - це одне із важливіших процесуальних рішень, яке прокурор або слідчий за погодженням з прокурором (ч. 1 ст. 277 КПК) до закінчення розслідування у кримінальному провадженні. В цьому процесуальному

рішенні на підставі зібраних під час досудового розслідування доказів певна особа набуває статусу підозрюваного. Саме з моменту повідомлення особи про підозру між слідчим, прокурором та підозрюваним виникають кримінально-процесуальні відносини, змістом яких є конкретні права та обов'язки сторін, що врегульовані Гл. 22 КПК.

ВП ВС зауважила, що виділяють кілька підходів до розуміння поняття:

«здійснення повідомлення про підозру». Перший підхід полягає у розумінні повідомлення про підозру як процесуального рішення, прийнятого уповноваженим на це органом/посадовою особою з підстав та в порядку, визначеному КПК України. Другий підхід передбачає сукупність ряду послідовних процесуальних дій, які охоплюють собою окремі етапи. Із системного аналізу норм глави 22 КПК України вбачається, що процедуру здійснення повідомлення про підозру особі можна умовно поділити на такі етапи: 1) етап прийняття рішення щодо необхідності здійснення особі повідомлення про підозру, який передбачає перевірку підстав здійснення такого повідомлення згідно з частиною першою статті 276 КПК України, дотримання процесуальних гарантій під час проведення тих чи інших слідчих або оперативно-розшукових дій або застосування запобіжних заходів, які вчинялись до моменту здійснення такого повідомлення. На цьому етапі відбувається формування волевиявлення уповноваженої посадової особи (слідчого або прокурора) про необхідність здійснення повідомлення про підозру. Потрібно також зауважити, що законодавство передбачає можливість (у разі необхідності) зміни волевиявлення щодо здійснення повідомлення про підозру у формі зміни раніше повідомленої або ж повідомлення нової підозри в порядку, визначеному статтею 279 КПК України; 2) етап об'єктивації/вираження сформованого внутрішнього волевиявлення уповноваженої посадової особи щодо прийнятого рішення в зовнішню форму шляхом складання тексту повідомлення про підозру відповідно до вимог, передбачених статтею 277 КПК України, та його підписання; 3) етап доведення інформації до відома адресата, щодо якого прийняте рішення про повідомлення про підозру, шляхом безпосереднього вручення його тексту особі згідно зі статтею 278 КПК України. На цьому етапі відбувається також повідомлення прав підозрюваному, а в разі якщо підозрюваний висловить відповідне прохання, то йому зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав (частина третя статті 276 КПК України).

Акт повідомлення особи про підозру має важливе значення, оскільки він служить одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а в наступному, обґрунтована підозра дозволяє суду призначити таким особам справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості скоєного кримінального правопорушення.

Повідомлення особи про підозру є початковим моментом реалізації функції обвинувачення. Після цього акту процесуальне становище підозрюваної особи погіршується, оскільки слідчий, прокурор набувають права застосовувати до неї примусові заходи забезпечення кримінального провадження, передбаченими розділом другим КПК.

Юридичне значення акту повідомлення особи про підозру полягає також і в тому, що на стадії досудового розслідування настає певний етап, пов'язаний з тим, що в процесі розслідування зібрано достатньо доказів для підозри конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Ця підозра вперше чітко сформульована в офіційному документі - письмовому повідомленні особи про підозру. В ньому слідчий, прокурор викладає висновок про наявність і суть кримінального діяння, вчиненого конкретною особою. Прийняте рішення щодо повідомлення про підозру ще не означає, що мета розслідування досягнута і його можна завершити, оскільки потрібно ще допитати підозрюваного з приводу підозри, перевірити його показання, виконати інші слідчі і процесуальні дії, наслідком чого можлива також і зміна, доповнення повідомлення про підозру (ст. 279 КПК).

Відповідно до ч. 1 ст. 276 КПК, повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у наступних випадках:

1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення. Це положення КПК означає, що слідчий, прокурор або інша уповноважена особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: а) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; б) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин (ч. 1 ст. 208 КПК);

2) у разі обрання до особи одного з передбачених КПК заходів: особисте зобов'язання; особиста порука; застава; домашній арешт; тримання під вартою (ч. 1 ст. 176 КПК);

3) при наявності достатніх доказів для підозри у вчиненні кримінального правопорушення. Під достатніми доказами стосовно рішення про повідомлення особи про підозру слід розуміти достовірні відомості, зібрані, перевірені і оцінені слідчим, прокурором у встановленому законом порядку, які в своїй сукупності приводять до єдиного висновку, що на даний момент розслідування конкретна особа вчинила кримінальне правопорушення (злочин або кримінальний проступок). При цьому важливо, щоб повідомлення особи про підозру базувалося не на простій сумі доказів, а на їх системі. В разі, коли окремі докази винуватості не узгоджуються з іншими, то це означає, що приймати рішення щодо повідомлення особи про підозру немає підстав.

Важливу роль у вирішенні питання про наявність достатніх доказів для повідомлення особи про підозру має внутрішнє переконання слідчого, прокурора. Висновок названих осіб про наявність достатніх доказів для повідомлення особи про підозру уявляє собою результат об'єктивної оцінки зібраних фактичних даних. Ніякі докази для слідчого, прокурора не мають наперед встановленої сили. У кожному кримінальному провадженні питання про достовірність доказів для правильного висновку про винуватість особи потрібно вирішувати виходячи з конкретних обставин розслідування.

Таким чином, властивість достатності доказів у кримінальному судочинстві є вимогою, що виражається у наявності такої системи належних, допустимих, достовірних фактичних даних, що отримані в результаті всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження, які відображають предмет доказування.

З метою реалізації прав підозрюваного, зокрема права на захист від обвинувачення, слідчий, прокурор та інша уповноважена службова особа зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права, що передбачені статтею 42 КПК, та відповідним чином зафіксувати в матеріалах кримінального провадження факт ознайомлення підозрюваного з його правами. Названі службові особи на прохання підозрюваного зобов'язані також детально роз'яснити кожне із зазначених прав, а також допитати його з приводу повідомленої підозри.

13. Зупинення досудового розслідування: підстави та порядок

Зупинення досудового розслідування — це вимушене тимчасове зупинення прокурором, слідчим процесуальної діяльності в кримінальному провадженні, яке викликане наявністю обставин, які не перешкоджають подальшому провадженню і закінченню досудового розслідування. Ці обставини визначені законом (ч. 1 ст. 280 КПК). Перерва триває до тих пір, поки ці обставини не будуть усунені або не щезнуть за об'єктивними причинами.

Перелік підстав для зупинення розслідування є вичерпним. Ніякі інші обставини, що перешкоджають закінченню слідства (наприклад, відсутність або хвороба свідка, неможливість їх явки до місця проведення розслідування, тривале проведення експертизи, від'їзд підозрюваного у відрадження або за кордон та ін., в тому числі надумані причини) не можуть слугувати підставою для зупинення провадження. В такому випадку досудове розслідування повинно тривати, а якщо при цьому закінчується строк досудового розслідування, то необхідно порушити клопотання про продовження досудового розслідування (§ 4 Гл.23 КПК).

Розглянемо зміст кожної із підстав для зупинення досудового розслідування.

1) Підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі в кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком.

В законі не наводяться ні ознаки тяжкого захворювання, ні перелік таких захворювань. Загальною умовою є неможливість участі підозрюваного в провадженні, яка перешкоджає розслідуванню. Захворювання підозрюваного може бути підставою для зупинення досудового розслідування тільки в разі наявності висновку (довідки) лікаря, висновку судово-медичної або судово-психіатричної експертизи, де видно, що воно: а) тяжке, тобто таке, при якому стан здоров'я підозрюваного тривалий час не дозволяє допитати його, залучити його до участі в інших слідчих (розшукових) діях; б) не хронічне, а тимчасове, яке піддається лікуванню і можна чекати видужання підозрюваного. Інакше необхідно буде вирішувати питання про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності у зв'язку з тим, що внаслідок зміни обстановки особа перестала

бути суспільно небезпечною (ст. 48 КК), а при хронічному душевному захворюванні, яке потребує тривалого часу лікування із застосуванням примусового заходу медичного характеру, складати клопотання про застосування цих заходів (ст. 292 КПК, Гл. 39 КПК).

У тих випадках, коли у зв'язку з психічним захворюванням підозрюваного і сумнівами відносно його осудності проводиться стаціонарна психіатрична експертиза (ч. 2 ст. 509 КПК), кримінальне провадження зупиняється не повинно. Призначення та проведення експертизи є слідчою дією, а тому під час її проведення розслідування триває. В разі, коли розслідуванням буде встановлено, що підозрюваний після вчинення кримінального правопорушення тимчасово тяжко захворів, то слідчий припиняє провадження з дотриманням вимог частини 1 п. 1 ст. 280 КПК до видужання підозрюваного. При цьому обраний стосовно підозрюваного запобіжний захід може бути залишений без зміни, або скасований, а після видужання підозрюваного розслідування відновлюється і закінчується провадженням на загальних підставах (ст. 282 КПК).

Якщо особа вчинила правопорушення в стані неосудності, або захворіла після його вчинення невиліковною душевною хворобою, що підтверджено висновком експертизи, то в такому разі мова про зупинення розслідування йти не може. Розслідування продовжується, але вже за правилами, передбаченими гл. 39 КПК, щодо провадження про застосування примусових заходів медичного характеру.

Після одужання особи, яка захворіла в період розслідування тимчасовим психічним розладом, суд своєю ухвалою на підставі висновку лікувальної установи і у відповідності з положенням ст. 515 КПК скасовує застосування примусових заходів медичного характеру і направляє матеріали кримінального провадження для продовження досудового розслідування.

2) Якщо оголошено в розшук підозрюваного. Таким чином, суть цієї підстави полягає в тому, що слідчий або прокурор знає, хто вчинив кримінальне правопорушення, але не знає, де ця особа знаходиться. Причому, місцеперебування підозрюваного може бути невідоме в силу різних причин і вони обов'язково повинні встановлюватися, оскільки кожна з них тягне за собою різні кримінально-процесуальні та кримінально-правові наслідки. Так, коли підозрюваний відомий, але невідоме його місцезнаходження та він не має мети переховуватися від органів слідства і суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, то перебіг строків давності притягнення до кримінальної відповідальності не зупиняється і після їх закінчення кримінальне провадження повинно бути закрито. Коли ж особа свідомо переховується від органів слідства та суду - це обумовлює можливість її затримання, обрання щодо неї більш суворого запобіжного заходу або навіть притягнення до кримінальної відповідальності, наприклад, якщо переховування було пов'язане із втечею з під варти. Крім того, у цьому випадку перебіг строків давності зупиняється і відновлюється лише після затримання підозрюваного чи його явки (ст. 49 КПК). До зупинення розслідування слідчий, прокурор оголошує розшук підозрюваного місцезнаходження якого невідоме (ст. 281 КПК). Згідно з новими доповненнями до КПК з'явилася ще одна підстава, коли слідчий суддя

відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування (п.21 ч.1 ст.280 КПК).

ККС ВС зазначив, що під ухиленням від слідства або суду з огляду на положення ч. 2 ст. 49 КК слід розуміти будь-які умисні дії, вчинені певною особою з метою уникнути кримінальної відповідальності за вчинений злочин, що змушує правоохоронні органи вживати заходів, спрямованих на розшук і затримання правопорушника (нез'явлення без поважних причин за викликом до слідчого або суду, недотримання умов запобіжного заходу, зміна документів, які посвідчують особу, зміна зовнішності, перехід на нелегальне становище, імітація своєї смерті тощо). Відповідно до ч. 1 ст. 281 КПК, якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме або особа перебуває за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, то слідчий, прокурор оголошує його розшук. Причому підстава для оголошення розшуку під час досудового розслідування «місцезнаходження підозрюваного невідоме» може мати місце як у випадку, якщо підозрюваний ухиляється від слідства, так і з інших причин не встановлено його місцезнаходження. Саме тому зупинення досудового розслідування у зв'язку з розшуком підозрюваного саме по собі ще не може свідчити про ухилення останнього від слідства.

3) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування;

4) наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва, але обов'язковою умовою для зупинення досудового розслідування на цій підставі є існування в матеріалах кримінального провадження запиту, який складений відповідно до ст. 552 КПК, і документів, що до нього додаються.

Крім підстав зупинення досудового розслідування закон передбачає ще й певні умови, які необхідно враховувати при вирішенні цього питання.

Перша умова - це наявність письмового повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Друга умова - до зупинення розслідування слідчий, прокурор зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, які можливо здійснити у відсутності підозрюваного, а також всі дії для встановлення місцезнаходження особи, якщо зупинити досудове розслідування необхідно за обставинами, передбаченими п. 2 частини першої ст. 280 КПК.

Після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження і розшуку підозрюваного.

5) якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення стосуються не всіх, то прокурор має право виділити досудове розслідування в окреме провадження і потім зупинити його стосовно окремих підозрюваних (ч. 3 ст. 280 КПК).

6) рішення про зупинення досудового розслідування приймається вмотивованою постановою прокурора або слідчого за погодженням з прокурором,

а відомості про прийняття такого рішення вносяться до ЄРДР. Копія постанови про зупинення досудового розслідування надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які мають право її оскаржити слідчому судді.

Подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування не є підставою для зупинення досудового розслідування (ч. 1 ст. 305 КПК).

Зупинення досудового розслідування, коли не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, закон не передбачає. Тут мова йде про випадки, коли слідчий має достатньо доказів, що злочин мав місце, але хто його вчинив, встановити не уявляється можливим, тобто злочин залишився нерозкритим і слідчий, прокурор не виконав основного завдання стадії досудового розслідування. Слідчий, прокурор повинен продовжувати здійснювати всі можливі дії, спрямовані на розкриття злочину і встановлення особи, яка його скоїла.

При наявності відповідних даних зупинене кримінальне провадження може бути або закрито, або по ньому може бути порушено клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставах, передбаченими ст. 284, § 2 гл. 24 КПК.

14. Форми закінчення досудового розслідування

Чинний КПК України передбачає три форми закінчення досудового розслідування (які за умови уточнення можуть бути збільшені до п'яти):

- 1) закриття кримінального провадження;
- 2) звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного та виховного характеру.

Кримінальне провадження закривається в разі, якщо:

- 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;
- 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;
- 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати;
- 4) не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі.
- 5) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою;
- 6) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;

7) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;

8) потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством;

9) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу;

10) стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені ст. 212 КК, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9-2 розділу ХХ "Перехідні положення" Податкового кодексу України;

11) існує нескасована постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 283 КПК, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності.

11) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи.

Слідчий, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження також у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру.

Провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Про закриття провадження щодо юридичної особи прокурор приймає постанову, а суд зазначає про це у виправдувальному вирoku або постановляє ухвалу. Рішення про закриття провадження щодо юридичної особи може бути оскаржено в порядку, встановленому КПК.

Про закриття кримінального провадження слідчий, прокурор приймає постанову, яку може бути оскаржено у порядку, встановленому КПК.

Слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9, 9-1 ч. 1 ст. 283 КПК, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру.

Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з підстав, передбачених частиною першою цієї статті, крім випадку, передбаченого абзацом четвертим цієї частини.

Закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 3-1 частини першої цієї статті, здійснюється судом за клопотанням прокурора.

Рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення.

Копія постанови слідчого про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору. Прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи надсилається заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення.

Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється судом.

Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.

Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

Якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання.

Обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим.

Обвинувальний акт має містити такі відомості:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

- 2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 4) анкетні відомості викривача (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 5) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;
- 6) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;
- 7) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;
- 8) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 9) підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими;
- 10) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);
- 11) розмір пропонованої винагороди викривачу;
- 12) дату та місце його складення та затвердження.

Обвинувальний акт підписується слідчим та прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

До обвинувального акта додається:

- 1) реєстр матеріалів досудового розслідування;
- 2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;
- 3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку, передбаченого ч. 2 ст. 297-1 КПК);
- 4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного;
- 5) довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру має відповідати вимогам ст. 291 КПК, а також містити інформацію про захід виховного характеру, який пропонується застосувати.

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру має відповідати вимогам ст. 291 КПК, а також містити інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати, та позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я.

15. Спеціальне досудове розслідування

Заочне кримінальне провадження (in absentia) слід визначити як особливий порядок кримінального провадження з посиленими процесуальними гарантіями, процедура якого не порушує право особи на справедливий суд, гарантоване ст. 6 КЗПЛ, та характерними ознаками якого є:

- особливий порядок спеціального досудового розслідування та спеціального судового розгляду;
- здійснення кримінального провадження за відсутності (свідома відмова від права на участь у кримінальному провадженні) підозрюваного, обвинуваченого, крім неповнолітнього;
- спеціальний судовий розгляд як різновид судового провадження може здійснюватися у суді першої інстанції, що включає підготовче судово провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, в межах провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами лише щодо обвинуваченого або засудженого у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 297¹ КПК або виправданого у вчиненні цих злочинів;
- обов'язкова участь захисника – забезпечення права на захист;
- належне повідомлення підозрюваного, обвинуваченого про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, про судовий розгляд та характер обвинувачення;
- переховування підозрюваного, обвинуваченого від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошення його у міждержавний та/або міжнародний розшук;
- обов'язковість дослідження всіх наданих доказів під час спеціального судового розгляду;
- виключно компетенція суду щодо вирішення питання про наявність підстав для проведення заочного кримінального провадження;
- право на повторний розгляд справи;
- особливий порядок оскарження заочного вироку.

У рішенні "Меденіца проти Швейцарії" від ЄСПЛ дійшов висновку, що судовий розгляд за відсутності обвинуваченого сам по собі не є несумісним зі ст. 6 КЗПЛ, якщо останній потім може домогтися прийняття повторного рішення судом, який попередньо повинен розібратися в обґрунтованості обвинувачень як у аспекті факту, так і у аспекті права. У рішенні "Сейдович проти Італії" від ЄСПЛ дійшов висновку: повідомлення особи про почате щодо неї кримінальне провадження - юридична дія такого значення, що вона повинна бути здійснена відповідно до процесуальних і матеріальних вимог, що гарантують ефективне здійснення прав обвинуваченого; неясна і неофіційна інформація не є достатньою. Однак певні встановлені факти можуть недвозначно вказувати на те, що обвинувачений знав про кримінальне судочинство у його справі і про характер і підстави пред'явлених йому обвинувачень і не мав наміру брати участь в судовому розгляді по його справі або бажав приховати від правосуддя. Це може мати місце, наприклад, в тому

випадку, коли обвинувачений відкрито або в письмовій формі заявляє про те, що не має наміру реагувати на повістку про явку в суд, про яку він дізнався не від влади, а з інших джерел, або як і раніше ухиляється від спроби арешту, або коли до відома влади доводяться матеріали справи, які ясно показують, що йому було відомо, про що ведеться стосовно нього судовий розгляд і про пред'явлені йому обвинувачення. Відмова у новому розгляді справи, яку було розглянуто за відсутності обвинуваченого, без ознак того, що він відмовився від свого права бути присутнім при розгляді справи, суперечить ст. 6 КЗПЛ («Сейдович проти Італії», «Да Лус Домингеш Феррейра проти Бельгії»). Визнання винним *in absentia* (заочно) без подальшої можливості нового розгляду звинувачення по суті є формою порушення засад правосуддя («Стоїчков проти Болгарії»).

Згідно Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07.10.2014 р. застосування режиму спеціального досудового розслідування має метою забезпечення невідворотності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. Спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) здійснюється стосовно одного чи декількох підозрюваних згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими розділом 3 КПК.

Спеціальне досудове розслідування – особливий порядок здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 109 («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»), 110 («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»), 110-2 («Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України»), 111 («Державна зрада»), 112 («Посягання на життя державного чи громадського діяча»), 113 («Диверсія»), 114 («Шпигунство»), 114-1 («Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань»), 115 («Умисне вбивство»), 116 («Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»), 118 («Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»), ч. 2-5 ст. 191 («Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»), ст.ст. 209 («Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»), 255- 258 («Створення злочинної організації», «Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності», «Бандитизм», «Терористичний акт»), 258-1 («Втягнення у вчинення терористичного акту»), 258-2 («Публічні заклики до вчинення терористичного акту»), 258-3 («Створення терористичної групи чи терористичної організації»), 258-4 («Сприяння вчиненню терористичного акту»), 258-5 («Фінансування тероризму»), 348 («Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця»), 364 («Зловживання владою або службовим

становищем»), 364-1 («Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»), 365 («Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу»), 365-2 («Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»), 368 («Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»), 368-2 («Незаконне збагачення»), 368-3 («Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»), 368-4 («Підкуп особи, яка надає публічні послуги»), 369 («Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»), 369-2 («Зловживання впливом»), 370 («Провокація підкупу»), 379 («Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя»), 400 («Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги»), 436 («Пропаганда війни»), 436-1 («Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів»), 437 («Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»), 438 («Порушення законів та звичаїв війни»), 439 («Застосування зброї масового знищення»), 440 («Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення»), 441 («Екоцид»), 442 («Геноцид»), 443 («Посягання на життя представника іноземної держави»), 444 («Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист»), 445 («Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала»), 446 («Піратство»), 447 («Найманство») КК, що здійснюється в режимі *in absentia* на підставі ухвали слідчого судді. Відповідно до Положення про порядок ведення ЄРДР відомості про здійснення спеціального досудового розслідування (дату та підставу здійснення (скасування) спеціального досудового розслідування) вносяться до ЄРДР.

Ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим та оголошення його у міждержавний та/або міжнародний розшук є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження (ч. 5 ст. 139 КПК).

Якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме або особа перебуває за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, то слідчий, прокурор оголошує його розшук (ч. 1 ст. 281 КПК). Розшук може бути державним, міждержавним, міжнародним. Особа оголошується в міжнародний розшук після або одночасно з оголошенням в державний розшук. Міжнародний розшук не замінює собою міждержавний розшук в межах певного кола держав і може здійснюватися паралельно з ним.

Ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває в районі проведення

антитерористичної операції, та оголошення його у розшук є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження в порядку, передбаченому КПК, з особливостями, встановленими ЗУ «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 р. Вимога про оголошення у міждержавний або міжнародний розшук не поширюється на випадки, якщо вирішується питання про застосування стосовно цих осіб спеціального кримінального провадження (ст. 5 ЗУ «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції», ст. 12 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»).

Повістки про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування та обов'язково публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційних веб- сайтах органів, що здійснюють досудове розслідування. З моменту опублікування повістки про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження підозрюваний вважається належним чином ознайомленим з її змістом. Копії процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, надсилаються захиснику (ст. 297-5 КПК).

З клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді має право звернутися прокурор або слідчий за погодженням з прокурором. Повторне звернення з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді в одному кримінальному провадженні не допускається, крім випадків наявності нових обставин, які підтверджують, що підозрюваний переходується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук (ч. 3 ст. 297-4 КПК).

Клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування розглядається слідчим суддею не пізніше десяти днів з дня його надходження до суду за участі особи, яка подала клопотання, та захисника. Під час вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати наявність достатніх доказів для підозри особи щодо якої подано клопотання у вчиненні кримінального правопорушення. Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування. За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає мотиви задоволення або відмови у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування. Досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у разі, якщо слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування (п. 2¹ ч. 1 ст. 280 КПК).

Якщо підозрюваний, стосовно якого слідчим суддею постановлено ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування, затриманий або добровільно з'явився до органу досудового розслідування, подальше досудове розслідування щодо нього здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими КПК (ч. 5 ст. 297-4 КПК). Якщо у кримінальному провадженні повідомлено про підозру декільком особам, слідчий, прокурор вправі звернутися до слідчого судді із клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування лише стосовно тих підозрюваних, щодо яких наявні передбачені ч. 2 ст. 297¹ КПК підстави, а стосовно інших підозрюваних подальше досудове розслідування у цьому самому кримінальному провадженні здійснюватиметься згідно із загальними правилами, передбаченими КПК.

16. Особливості досудового розслідування кримінальних проступків

Відповідно до п. 7-1 ч. 1 ст. 3 КПК України, керівником органу дзнання може бути начальник підрозділу дзнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, а в разі відсутності підрозділу дзнання - керівник органу досудового розслідування. Дізнавачем, відповідно, є службова особа підрозділу дзнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, у випадках, установлених КПК, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків.

Керівник органу дзнання визначає дізнавача, який повинен провести досудове розслідування у відповідному кримінальному провадженні. Дізнання може проводитись дізнавачем виключно одноособово. Такий висновок також підтверджується ч. 4 ст. 38 КПК України (лише досудове слідство може здійснюватися групою слідчих) та ст. 39 КПК України (право призначати групу слідчих має лише керівник органу досудового розслідування). Згідно зі ст. 39-1 КПК України, право призначати групу дізнавачів керівнику органу дзнання не надається.

Відповідно до ч. 2 ст. 298 КПК, дізнання здійснюється за загальними правилами досудового розслідування, крім виключень, які прямо передбачені Главою 25 КПК України. Це означає, що при здійсненні досудового розслідування уповноважені особи повинні керуватися процедурою, яка встановлена Розділом III КПК України, крім:

- 1) переліку процесуальних дій, які можна проводити до внесення відомостей до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК України);
- 2) розширеного переліку процесуальних джерел доказів (ст. 298-1 КПК України);
- 3) додаткових умов затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального проступку, без ухвали слідчого судді (ч. 1 ст. 298-2 КПК України);

- 4) тривалості затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального проступку (ч. 2, 4 ст. 298-2 КПК України);
- 5) порядку затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ст. 286-1 КК України (ч. 2 ст. 298- 2 КПК України);
- 6) порядку вилучення, зберігання та повернення речей і документів (ст. 298-3 КПК України), в тому числі посвідчення водія (ч. 3 ст. 298-3 КПК України);
- 7) порядку інформування про результати медичного освідування та висновку спеціаліста за їх наявності під час вручення повідомлення про підозру та порядку оскарження таких результатів (ч. 298-4 КПК України);
- 8) порядку продовження строків дізнання (ст. 298-5 КПК України);
- 9) обмеженого кола запобіжних заходів, які можуть бути застосовані до підозрюваного під час розслідування кримінальних проступків (ст. 299 КПК України);
- 10) обмеження щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 300 КПК України);
- 11) додаткових способів збирання доказів під час розслідування кримінальних проступків (ст. 300 КПК України);
- 12) особливого порядку закінчення досудового розслідування кримінальних проступків (ст. 301 КПК України);
- 13) порядку вручення копій матеріалів дізнання у випадку прийняття рішення про направлення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду (ч. 5 ст. 301 КПК України).

Дізнавач невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР. Дізнання починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Підставою для початку досудового розслідування у формі дізнання може бути заява, повідомлення про кримінальне правопорушення, або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Усні заяви заносяться дізнавачем до протоколу, який підписується заявником. До інших джерел, з яких можуть бути виявлені ознаки вчинення кримінального проступку, відносяться самостійне виявлення слідчим, прокурором, дізнавачем або працівником оперативного підрозділу ознак вчинення кримінального проступку, повідомлення в засобах масової інформації, з'явлення із зізнанням тощо.

За загальним правилом, дізнання не проводиться до внесення відомостей до ЄРДР і тягне за собою відповідальність, передбачену законом. Проте, у невідкладних випадках для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку може бути:

- 1) проведено огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду);
- 2) відібрано пояснення;
- 3) проведено медичне освідування;
- 4) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 5) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей.

Особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального проступку може бути затримана уповноваженою службовою особою лише у випадках, якщо її застали під час вчинення проступку або замаху на його вчинення, а також у разі, якщо безпосередньо після вчинення проступку очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила кримінальне правопорушення та за наявності однієї із умов, визначених у п.1-4 ч.1 ст. 2982 КПК України.

Отже, підставою здійснення затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального проступку може бути тільки сукупність зазначених обставин. Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, здійснюється не більш як на три години з моменту фактичного затримання. Моментом є час, з якого затримана особа була позбавлена можливості вільно пересуватися та визначати своє місце знаходження.

Особи, затримані у зв'язку із вчиненням кримінального проступку, передбаченого 286-1 Кримінального кодексу України, з ознаками перебування у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або перебування під впливом лікарських засобів, що знижують її увагу та швидкість реакції обов'язково повинні бути доставлені до медичного закладу для забезпечення проходження медичного освідування.

Положеннями ч.3 ст. 2982 КПК України встановлюють обов'язок уповноваженої службової особи, яка здійснила затримання та дізнавача негайно повідомити особі зрозумілою для неї мовою підстави затримання та у вчиненні якого кримінального правопорушення вона підозрюється, а також роз'яснити її право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти неї, негайно повідомити інших осіб про своє затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК, а також вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені КПК.

Особу може бути затримано до 72 годин за наявності умов, передбачених п. 1-3 ч.1 ст. 2982 КПК України. В такому разі, відповідне затримання здійснюється за правилами, встановленими ст. 211 КПК. Це означає, що затримана особа протягом 60 годин повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Затримання особи у випадку, коли вона перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та може завдати шкоди собі або оточуючим може тривати до 24 годин.

Копія протоколу затримання невідкладно надсилається прокурору.

Уповноважена службова особа може здійснити особистий обшук затриманої особи з дотриманням правил, встановлених ч.7 ст. 223 КПК.

Уповноважена службова особа, яка здійснила затримання зобов'язана надати затриманій особі можливість повідомити інших осіб про своє затримання та місце перебування. Таке повідомлення здійснюється в порядку, встановленому ст. 213 КПК.

Речі і документи, що є знаряддям та/або засобом вчинення кримінального проступку чи безпосереднім предметом посягання, виявлені під час затримання, особистого обшуку затриманої особи або огляду речей, підлягають вилученню уповноваженою службовою особою Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань.

Порядок зберігання вилучених речей та документів визначається Порядком зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затвердженого Постановою КМУ від 19 листопада 2012 р. № 1104. Положеннями третього абзацу ч.1 ст. 2983 передбачено можливість повернення володільцеві вилучених речей і документів у виняткових випадках до розгляду провадження про кримінальний проступок в суді.

Законодавцем нормативно встановлено альтернативний спосіб фіксування вилучення речей і документів у кримінальному провадженні про кримінальний проступок: шляхом складання окремого протоколу вилучення або здійснення відповідного запису у протоколі затримання.

Норми ч.2 ст. 2983 КПК України встановлюють спеціальний порядок визнання речей і документів речовими доказами у кримінальному провадженні про кримінальний проступок, який передбачає винесення дізнавачем окремої постанови про це, а також їх приєднання до матеріалів дізнання.

За наявності достатніх підстав вважати, що особою вчинено порушення, за яке відповідно до Кримінального кодексу може бути застосовано покарання у вигляді позбавлення права керування транспортними засобами, тимчасово уповноважена службова особа, що здійснила затримання вилучає посвідчення водія до набрання вироком законної сили, але не більш як на три місяці з моменту такого вилучення, і видає тимчасовий дозвіл на право керування транспортними засобами.

Під час здійснення досудового розслідування кримінальних проступків до підозрюваного можуть бути застосовані виключно такі запобіжні заходи як затримання, особисте зобов'язання та особиста порука. Затримання особи здійснюється в порядку, передбаченому ст. 2982 КПК України. Запобіжні заходи у

вигляді особистого зобов'язання та особистої поруки можуть бути застосовані виключно за наявності підстав, умов та в порядку, встановленому главою 18 КПК. У другому абзаці ч.1 ст. 299 КПК України нормативно закріплено положення про те, що підозрюваному має бути роз'яснений його обов'язок з'явитися за першим викликом до дізнавача, прокурора або суду.

Ст. 300 КПК зазначає можливість під час проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків виконувати такі слідчі (розшукові) дії, як допит, пред'явлення для впізнання, огляд, обшук, слідчий експеримент, освідування особи, експертиза. Крім цього, у зазначених кримінальних провадженнях для встановлення усіх обставин, які підлягають доказуванню дізнавач має право проводити негласні слідчі (розшукові) дії. Негласні слідчі розшукові дії - це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК. Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Однак, законодавець надав можливість проводити негласні слідчі (розшукові) дії у зазначених вище кримінальних провадженнях, що не корелює із загальними положеннями про негласні слідчі (розшукові) дії.

Здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту та установа м місцезнаходження радіоелектронного засобу можливо проводити у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків. Здобуття відомостей електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту не потребує дозволу слідчого судді.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу є негласною слідчою (розшуковою) дією, яка полягає в застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження. Проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії проводиться за ухвалою слідчого судді. Така негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора.

Усі гласні слідчі(розшукові) дії (окрім огляду) та негласні слідчі розшукові дії можуть бути проведені після внесення даних про вчинення кримінального проступку до ЄРДР.

Відповідно до ч. 1 ст. 2984 КПК, порядок складання та вручення письмового повідомлення про підозру, а також зміст такого повідомлення повинні відповідати

вимогам, передбаченим ст.ст. 276-279 КПК України. Єдиною відмінністю від загальної процедури повідомлення особі про підозру є те, що письмове повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку складається виключно дізнавачем за погодженням із прокурором. Відповідно ж до ч. 1 ст. 277 КПК України, письмове повідомлення про підозру у вчиненні злочину може складатися слідчим або прокурором. В такому випадку також можна зробити висновок, що змінювати раніше повідомлену підозру також має право лише дізнавач, проте виключно за погодженням з прокурором. Вручення письмового повідомлення про підозру може здійснюватися як дізнавачем, так і прокурором. Відповідно до ч. 2 ст. 2984 КПК, одночасно із врученням повідомлення про підозру особа інформується про результати медичного освідування та висновку спеціаліста за їх наявності. Факт та час такого інформування повинен бути відображений в письмовому повідомленні про підозру та обов'язково засвідчений підписом підозрюваного по аналогії з процедурою вручення самого письмового повідомлення про підозру. При цьому законодавець не зобов'язує дізнавача або прокурора вручати копії результатів освідування або висновків спеціаліста, а лише зобов'язує роз'яснити їх результати особі, якій повідомляється про підозру (хоча вручення копій таких документів стороні захисту має вважатися більш прийнятною практикою, адже, по-перше, таким чином в більшій мірі захищаються права підозрюваного, по-друге, це дозволить уникнути можливого подальшого оскарження результатів дізнання стороною захисту з причини ймовірного неправильного роз'яснення результатів медичного освідування або висновків спеціаліста під час вручення повідомлення особі про підозру, і, по-третє, саме вручення копій таких документів краще узгоджується із загальною логікою законодавця щодо надання копій всіх матеріалів досудового розслідування стороні захисту перед направленням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду). У випадку, якщо підозрюваний відмовляється підписувати таку підозру, достатнім підтвердженням факту інформування про результати медичного освідування та висновку спеціаліста за їх наявності може бути відеозапис такого інформування, інформування в присутності понятих з обов'язковим складанням протоколу або будь-які інші дані, які підтверджують факт роз'яснення суті результатів медичного освідування або висновку спеціаліста.

У разі незгоди з результатами медичного освідування або висновком спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. Така клопотання повинно бути подане в порядку ст. 220 КПК України. І хоча клопотання в порядку ст. 220 КПК України можуть подаватися лише до слідчого або прокурора, в даному випадку необхідно застосувати розширювальне тлумачення відповідного положення кримінального процесуального законодавства та констатувати, що клопотання про призначення експертизи в даному випадку також можуть подаватися і до дізнавача.

Сорок вісім годин, які надають особі для подачі відповідного клопотання, мають обраховуватись з моменту вручення повідомлення про підозру та

інформування про результати медичного освідування або висновку спеціаліста, який має бути чітко зазначений в самій підозрі з точністю до хвилин та засвідчений підписом підозрюваного в момент вручення.

Бездіяльність дізнавача або прокурора щодо ненадання відповіді на клопотання особі, якій було повідомлено про підозру, може бути оскаржене до слідчого судді в порядку § 1 Глави 26 КПК України відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України.

У випадку, якщо дізнавач чи прокурор визнають обґрунтованим відповідне клопотання, вони будуть зобов'язані призначити експертизу відповідно до ст.ст. 242-243 КПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 301 КПК, дізнавач повинен передати прокурору всі зібрані матеріали разом з повідомленням про підозру. В даному випадку під «всіма зібраними матеріалами» розуміються будь-які процесуальні документи, які були отримані під час досудового розслідування кримінального проступку (документи, отримані в результаті збирання доказів; документи, надані іншими учасниками кримінального провадження; процесуальні рішення та інші документи уповноважених осіб тощо), будь-які речові докази, а також письмове повідомлення про підозру. Одночасно з направленням відповідних матеріалів дізнавач повинен повідомити про це підозрюваного, його захисника, законного представника, потерпілого. Таке повідомлення може бути усним або письмовим. У випадку усного повідомлення дізнавач повинен скласти протокол такого повідомлення або отримати будь-яке письмове підтвердження вчинення зазначених дій. У випадку, якщо усно повідомити неможливо, дізнавач повинен скласти письмове повідомлення та направити його за відомим місцем проживання відповідних учасників кримінального провадження.

Ч. 2 ст. 301 КПК визначає, що рішення про закінчення дізнання та форму такого закінчення приймає виключно прокурор. Тобто дізнавач може лише ініціювати відповідну процедуру направлення матеріалів досудового розслідування прокурору, проте лише прокурор приймає остаточне рішення про закінчення дізнання. В даному випадку можна помітити подібність з ч. 2 ст. 283 КПК України, відповідно до якої рішення про закінчення досудового слідство також повинен приймати прокурор.

Прокурор може прийняти рішення про закриття кримінального провадження. З урахуванням того, що дізнання здійснюється за загальними правилами досудового розслідування (ч. 2 ст. 298 КПК України), закриття кримінального провадження у формі дізнання відбувається в порядку, передбаченому ст. 284 КПК України.

У разі прийняття прокурором рішення про звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор зобов'язаний не пізніше трьох днів (а у випадку затримання особи – не пізніше двадцяти чотирьох годин) з моменту отримання матеріалів дізнання надати підозрюваному, його захиснику, потерпілому чи його представнику копії матеріалів дізнання. Таким чином законодавець змінив порядок ознайомлення з матеріалами досудового

розслідування учасників кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України. З метою пришвидшення процесу ознайомлення з матеріалами дізнання, а також з огляду на незначний обсяг таких матеріалів, зацікавленим особам одразу надаються копії всіх матеріалів. При цьому такі копії надаються виключно прокурором.

Всі копії мають бути чітко позначені, як копії, прошиті та пронумеровані. За результатом вручення копій матеріалів дізнання прокурор складає протокол, в якому зазначається:

- 1) найменування кримінального провадження;
- 2) час та місце вручення копій матеріалів;
- 3) прізвище, ім'я, по-батькові, посада прокурора, який надав копії;
- 4) прізвище, ім'я, по-батькові, анкетні відомості, процесуальний статус особі, які були вручені копії;
- 5) зазначення назви кожного документу, який було надано, із вказівкою обсягу (в аркушах);
- б) підпис особи, якій було надані копії документів, та підпис прокурора, який відповідні копії надав.

Про відмову від отримання копій матеріалів дізнання чи неотримання таких копій складається протокол, який підписується прокурором та особою, яка відмовилася отримувати, або прокурором, якщо особа не з'явилася для отримання копій матеріалів дізнання.

Прокурор, отримавши від дізнавача матеріали досудового розслідування та встановивши ознаки злочину, може направити таке кримінальне провадження для проведення досудового слідства. В такому випадку прокурор надсилає матеріали кримінального провадження керівнику органу досудового розслідування з урахуванням підслідності. Керівник органу досудового розслідування, відповідно, визначає слідчого або групу слідчих для проведення досудового слідства. В такому кримінальному провадженні строк досудового розслідування має обраховуватись з моменту внесення відомостей про кримінальний проступок до ЄРДР, а у випадку повідомлення особі про підозру – з моменту повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку. Якщо в такому кримінальному провадженні особу було затримано, строк затримання особи зараховується до строку тримання під вартою. Дізнання, тобто досудове розслідування кримінальних проступків здійснюється за правилами розслідування злочинів, але з урахуванням деяких особливостей, що стосуються запобіжних заходів, засобів отримання і перевірки фактичних даних, строків розслідування (дізнання) та специфіки закінчення досудового розслідування кримінальних проступків.

Особливість розслідування кримінальних проступків полягає ще й у тому, що дізнання щодо них здійснює слідчий. Тобто, на слідчого покладаються не властиві йому процесуальні функції - функція дізнавача, що виглядає не зовсім коректно. Слідчий повинен вести слідство, а не дізнання. Створення органів дізнання і доручення їм розслідування кримінальних проступків значною мірою розвантажили б слідчий апарат і дали б змогу слідчим зосередитися на

розслідуванні більш тяжких кримінальних діянь, що безперечно відіб'ється на якості їх розслідування.

Наявність цих та деяких інших процесуальних особливостей дає підставу для висновку щодо існування відносно самостійної, відмінної від розслідування злочинів, процесуальної форми - дізнання. А відтак закономірно постає питання, як діяти під час реалізації завдань стадії досудового розслідування у випадках, коли одна й та сама особа (група осіб) вчинила і злочини і кримінальні проступки. Маються на увазі ситуації, пов'язані з початком розслідування, об'єднання і виділення матеріалів досудового провадження, повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, продовження строків розслідування, складання підсумкових процесуальних документів досудового провадження, тощо. Очевидно, що існування особливої процесуальної форми - дізнання відіб'ється і на специфіці судового розгляду цих проваджень, на прийнятті остаточних рішень, наприклад, на вирокі суду з призначенням покарання винній особі та деякі інші. Чіткої відповіді на ці запитання в КПК немає. Очевидно, що ці прогалини щодо суміщення двох форм розслідування слід ліквідувати шляхом їх законодавчого врегулювання разом із введенням у дію Закону про кримінальні проступки, а поки що слід керуватися положенням ч. 2 ст. 217 КПК, згідно з яким існує заборона про об'єднання в одне провадження матеріалів досудових розслідувань щодо кримінального проступку та щодо злочину.

Оскільки мова йде про розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, тобто щодо кримінальних правопорушень, що належать до невеликої або середньої тяжкості, то закон забороняє застосовувати до осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних проступків, під час досудового розслідування таких запобіжних заходів як застава, тримання під вартою і домашній арешт. У названих статтях йдеться про застосування цих суворих запобіжних заходів лише до осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а не кримінального проступку.

У КПК прямо не вказано, чи може застосовуватися тимчасовий запобіжний захід у вигляді затримання особи у вчиненні кримінального проступку, але аналіз ст. 207 КПК (затримання особи без ухвали слідчого судді) вказує на те, що затримання такої особи допускається. Це впливає з положення п. 1 ч. 2 ст. 207 КПК, де прямо вказано, що кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, тобто злочину або кримінального проступку. Це цілком виправдано, оскільки на момент затримання особи ще не зрозуміло, що вона скоїла: проступок чи злочин. Такі обставини будуть з'ясовані тільки під час подальшого досудового розслідування кримінального правопорушення.

Проведення досудового розслідування кримінальних проступків здійснюється у більш простій формі, а тому застосування таких складних у процесуальному і тактичному плані способів збирання, дослідження і перевірки фактичних даних, як негласні слідчі (розшукові) дії, під час розслідування проступків законом не передбачено.

Це положення конкретизується й у гл. 21 КПК (негласні слідчі (розшукові) дії), в якій вказується, що такі дії є засобом збирання доказів лише при розслідуванні злочинів, а не кримінальних проступків.

Слідчий зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше двадцяти п'яти днів після повідомлення особі про підозру, подати на затвердження прокурору один із зазначених підсумкових процесуальних документів (ч. 2 ст. 301 КПК) або скласти клопотання про продовження строку досудового розслідування.

На відміну від закінчення досудового розслідування злочинів, слідчий подає прокурору проект рішення про закриття кримінального провадження та клопотання про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

Прокурор після отримання від слідчого вказаних процесуальних документів і до спливу тридцятиденного терміну після повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку повинен здійснити одну з дій, передбачених п.п. 1-4 ч. 3 ст. 301 КПК.

У разі необхідності прокурор має право і самостійно оформити зазначені процесуальні документи.

17. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування

КПК встановлює такі порядки розгляду та вирішення скарг:

- слідчим суддею (ст. 306 КПК);
- судом першої інстанції у підготовчому провадженні (ч. 2 ст. 303 КПК);
- прокурором (скарги на постанову слідчого про закриття кримінального провадження – ч. 5 ст. 284 КПК);
- прокурором вищого рівня (оскарження недотримання розумних строків – ст. 308 КПК);
- прокурором вищого рівня (при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності прокурора слідчим – ст. 313 КПК);
- судом апеляційної інстанції;
- судом касаційної інстанції.

Скарга в кримінальному провадженні — це засноване на законі звернення суб'єктів кримінального процесу до органу державної влади або посадової, службової особи, уповноваженої на її прийом і вирішення, із приводу передбачуваного або дійсного порушення прав або законних інтересів, обмеження свобод, допущеного в процесі кримінального провадження, із вимогою про його усунення. Предметом скарги в досудовому провадженні є незаконні й (або) необґрунтовані дії, бездіяльність, рішення суб'єктів, які наділені владними повноваженнями у кримінальному провадженні.

У досудовому провадженні розглядаються на вирішуються слідчим суддею скарги на такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора:

- 1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповноценні тимчасово вилученого майна, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у

визначений цим Кодексом строк; оскаржується заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільцем тимчасово вилученого майна, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування;

2) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування; оскаржується потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

3) рішення слідчого про закриття кримінального провадження; оскаржується заявником, потерпілим, його представником чи законним представником;

4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи; оскаржується заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

5) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим; оскаржується особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки; оскаржується особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

7) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій; оскаржується особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником;

8) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК; оскаржується підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником;

9) рішення прокурора вищого рівня про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування; оскаржується особою, якій відмовлено у задоволенні скарги, її представником, законним представником чи захисником;

10) повідомлення слідчого, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом; оскаржується підозрюваним, його захисником чи законним представником; відмова слідчого, прокурора в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктом 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК; оскаржується стороною захисту, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, її представником.

Скарги можуть бути подані особою протягом десяти днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. При оскарженні бездіяльності обчислення строку оскарження починається із дня, що настає після останнього дня, який відведено КПК для вчинення слідчим або прокурором відповідної дії (п. 5 Інформаційного листа ВССУ "Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування" від 09.11.2012 р.). Якщо рішення слідчого чи прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається з дня отримання особою її копії.

Скарга подається до місцевого суду. У Інформаційному листі "Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження" зазначено, що беручи до уваги, що законодавець у більшості випадків прямо зазначає, що судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування здійснюється слідчим суддею суду першої інстанції, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ч. 7 ст. 100, ч. 2 ст. 132, ч. 1 ст. 184, ч. 1 ст. 192, ч. 2 ст. 199, ч. 1 ст. 201, ч. 3 ст. 244, ч. 10 ст. 290 КПК), з урахуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК правильним є застосування зазначеного правила й до розгляду клопотань, територіальна підсудність щодо яких прямо не визначена процесуальним законом (наприклад, ч. 1 ст. 306, ч. 3 ст. 234 КПК тощо). Тобто скарги мають подаватися до суду першої інстанції, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, - до Вищого антикорупційного суду.

Слідчий суддя, отримавши скаргу і вивчивши її, уповноважений винести ухвалу про повернення скарги, у випадках, якщо: 1) скаргу подала особа, яка немає права подавати скаргу (тобто особа, не зазначена у ч. 1 ст. 303 КПК); 2) скарга не підлягає розгляду в цьому суді (тобто скаргу подано із порушенням правил підсудності); 3) скарга подана після закінчення строку, передбаченого ч.1 коментованої статті, і скаржник не порушує питання про поновлення цього строку; 4) скарга подана після закінчення строку, передбаченого ч.1 коментованої статті, і слідчий суддя за заявою скаржника не знайшов підстав для його поновлення. Копія ухвали про повернення скарги, скарга та додатки повинні бути невідкладно направлені скаржнику. Повернення скарги не позбавляє права повторного звернення до слідчого судді.

Слідчий суддя, отримавши скаргу і вивчивши її, уповноважений винести ухвалу про відмову у відкритті провадження у випадку, якщо скарга подана на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, прокурора, що не зазначені у ч. 1 ст. 303 КПК. Копія ухвали про відмову у відкритті провадження, скарга та додатки невідкладно надсилаються скаржнику.

Якщо скарга відповідає вимогам закону, суддя відкриває провадження та постановляє ухвалу про призначення скарги до розгляду (п. 7 Листа ВССУ «Про

деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» від 09.11.2012 р. № 1640/0/4-12).

Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, - слідчим суддею Вищого антикорупційного суду згідно з правилами судового розгляду, передбаченими статтями 318- 380 КПК, з урахуванням положень глави 26.

Скарги на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування розглядаються не пізніше сімдесяти двох годин з моменту надходження відповідної скарги. Скарги на рішення про закриття кримінального провадження, які розглядаються не пізніше п'яти днів з моменту надходження скарги.

Розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування здійснюється за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи її захисника, представника та слідчого чи прокурора, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржується. Відсутність слідчого чи прокурора не є перешкодою для розгляду скарги. У Інформаційному листі ВССУ "Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування" від 19.11.2012 р. (п. 11) додатково наголошується, що розгляд скарги не може відбуватись за відсутності особи, яка подала скаргу, або її захисника, представника. Аналізуючи положення ч. 2, 4 ст. 304, ст.ст. 318-380 КПК, можна стверджувати, що судові засідання з розгляду скарги складається з підготовчих дій, дослідження доказів, судових дебатів, постановлення та проголошення ухвали слідчим суддею. За результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора постановляється ухвала.

Ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування може бути про:

- 1) скасування рішення слідчого чи прокурора;
- 2) скасування повідомлення про підозру;
- 3) зобов'язання припинити дію;
- 4) зобов'язання вчинити певну дію;
- 5) відмову у задоволенні скарги.

Оскарження ухвал слідчих суддів

Під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про:

- 1) відмову у наданні дозволу на затримання;
- 2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні;
- 3) продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні;
- 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні;
- 5) застосування запобіжного заходу у вигляді застави або про відмову в застосуванні такого заходу;

- б) продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні;
- 7) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні;
- 8) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні;
- 9) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні;
- 10) арешт майна або відмову у ньому;
- 11) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа - підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність;
- 12) відсторонення від посади або відмову у ньому;
- 13) продовження відсторонення від посади;
- 14) відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування.
- 15) закриття кримінального провадження на підставі ч. 9 ст. 284 КПК;
- 16) відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження;
- 17) повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора;
- 18) відмову у відкритті провадження по скарзі на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора;
- 19) про поновлення чи відмову у поновленні процесуального строку (ч. 2 ст. 117 КПК);
- 20) про відмову у задоволенні скарги на рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження на підставі пункту 9-1 ч. 1 ст. 284 цього КПК;
- 21) про скасування повідомлення про підозру чи відмову у задоволенні скарги на повідомлення про підозру;
- 22) про застосування чи відмову у застосуванні тимчасового арешту (ч. 7 ст. 583 КПК, крім ухвал слідчого судді про затвердження згоди особи на її видачу (екстрадицію) та застосування екстрадиційного арешту, про затвердження згоди особи на її видачу (екстрадицію), відмови особи від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності та застосування екстрадиційного арешту, які оскарженню не підлягають);
- 23) про застосування чи відмову в застосуванні екстрадиційного арешту (ч. 9 ст. 584 КПК,) крім ухвал слідчого судді про затвердження згоди особи на її видачу (екстрадицію) та застосування екстрадиційного арешту, про затвердження згоди особи на її видачу (екстрадицію), відмови особи від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності та застосування екстрадиційного арешту, які оскарженню не підлягають;

24) про продовження екстрадиційного арешту чи відмову в його продовженні (ч.6 ст. 584 КПК);

25) про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту для забезпечення видачі особи на запит іноземної держави або відмову в його обранні, а також продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні (ст. 585 КПК);

26) про застосування тримання під вартою особи до отримання запиту про перейняття кримінального провадження, або про відмову в обранні даного заходу (ст. 597 КПК);

27) про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або домашнього арешту до вирішення питання про виконання вироку суду іноземної держави (ч.9 ст. 602 КПК);

28) про задоволення чи залишення без задоволення скарги на рішення про видачу (екстрадицію) особи (ч. 6 ст. 591 КПК).

Скарги подаються безпосередньо до суду апеляційної інстанції протягом п'яти днів з дня оголошення ухвали.

Оскарження недотримання розумних строків

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування.

Прокурором вищого рівня є:

1) для прокурорів, керівників та заступників керівників підрозділів окружної прокуратури - керівник окружної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків;

2) для прокурорів, керівників та заступників керівників підрозділів обласної прокуратури - керівник обласної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків;

3) для керівника окружної прокуратури, його першого заступника та заступників - керівник відповідної обласної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків;

4) для керівника обласної прокуратури, його першого заступника та заступників, керівника та заступника керівника підрозділу, прокурора Офісу Генерального прокурора - Генеральний прокурор чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків;

5) для першого заступника та заступника Генерального прокурора - Генеральний прокурор (ст. 17 Закону України «Про прокуратуру»).

Прокурор вищого рівня зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання. За результатами розгляду скарги прокурор вищого рівня може прийняти рішення про відмову у задоволенні скарги або про задоволення скарги. Ці рішення викладаються у формі постанови. Задовольнивши скаргу, прокурор вищого рівня уповноважений надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій (у тому числі

слідчих (розшукових) дій) або прийняття процесуальних рішень (наприклад, про скасування постанови про зупинення досудового розслідування) Особа, яка подала скаргу, невідкладно письмово повідомляється про результати її розгляду.

Питання до самоконтролю:

1. Охарактеризуйте поняття та завдання, форми досудового розслідування.
2. Яка система загальних умов досудового розслідування?
3. Які загальні умови проведення слідчих (розшукових) дій?
4. Яка система слідчих (розшукових) дій?
5. Якими нормативно-правовими актами урегульовано порядок та тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій?
6. Визначте підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій.
7. Хто має право проводити негласні слідчі (розшукові) дії?
8. Які негласні слідчі (розшукові) дії можливо розпочати за рішенням слідчого або прокурора та у яких виняткових випадках?
9. Прийняти рішення про проведення якої негласної слідчої (розшукової) дії може виключно прокурор?
10. Що Ви розумієте під публічно недоступним місцем?
11. Визначте сутність та особливості використання конфіденційного співробітництва при проведенні окремих негласних слідчих (розшукових) дій.
12. Охарактеризуйте порядок та підстави повідомлення про підозру.
13. Що таке заочне кримінальне провадження (in absentia)? Які його характерні ознаки?
14. Що таке спеціальне досудове розслідування? Яке значення має застосування режиму спеціального досудового розслідування в кримінальному провадженні?
15. Назвіть підстави здійснення та охарактеризуйте особливості здійснення спеціального досудового розслідування.
16. Визначте коло скарг, які розглядаються слідчим суддею.
17. Визначте порядок розгляду скарг слідчим суддею.

Рекомендована література:

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : закон України від 15.04.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
2. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: закон України від 12.08.2014р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18>
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: закон України від 07.10.2014р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>
4. Сейдович проти Італії: рішення ЄСПЛ від 01.03.2006 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Sejdovic%20v.%20Italy%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-72629%22%5D%7D>
5. Да Лус Домингеш Феррейра проти Бельгії: рішення ЄСПЛ від 24.05.2007 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-100326%22%5D%7D>
6. Багрій М.В., Луцик В.В. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: моногр. / М.В. Багрій, В.В. Луцик. Тернопіль, 2014.
7. Бараненко Б.І. Негласні слідчі (розшукові) дії та особливості їх проведення оперативними підрозділами органів внутрішніх справ / Б.І. Бараненко, О.В. Бочковий, К.А. Гусева та ін.; МВС

- України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014.
8. Бортун М. Деякі аспекти здійснення спеціального досудового розслідування. Вісник прокуратури. 2015. №10. С. 57-62.
  9. Геселев О. Особливості та проблемні питання спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень. Вісник прокуратури. 2016. №7. С. 60-66.
  10. Гловюк І.В. Проблемні питання застосування положень статті 255 КПК України у контексті практики ЄСПЛ. Протидія організованій злочинній діяльності : матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 30 бер. 2018 р.). Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2018. С. 27-31.
  11. Гловюк І.В. Розгляд слідчим суддею клопотання про залучення експерта. Eurasian Academic Research Journal. 2016. №2 (02). С. 23-28.
  12. Гловюк І.В. Питання ознайомлення із матеріалами досудового розслідування у контексті практики ЄСПЛ. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2018. № 15. С. 151-159.
  13. Гловюк І.В. Проблемні питання забезпечення належної правової процедури обшуку (у розрізі новел КПК України). Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2018. № 14. С. 141-149.
  14. Гловюк І.В., Стоянов М.М. Особливості доказування у спеціальному досудовому розслідуванні: окремі питання. Право України. 2017. № 12. С. 19-26.
  15. Гловюк І.В. Зінковський І.П. Кримінально-процесуальні аспекти діяльності Національного антикорупційного бюро України. Протидія організованій злочинній діяльності : матер. всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 31 бер. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 27-33.
  16. Гловюк І.В. Стаття 233 КПК України: питання практичної реалізації. Молодий вчений. 2015. №2. Ч. 1. С. 216-219.
  17. Гуртієва Л.Н. Аналіз законодавчого закріплення повідомлення про підозру як почату стадії притягнення до кримінальної відповідальності у кримінальному провадженні України. Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 10-11 жовтня 2014 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. С. 127-129.
  18. Гуртієва Л.М. Наукові концепції підстав прийняття рішення про повідомлення про підозру. Правова держава. 2017. № 28. С.102-107.
  19. Гуртієва Л.М. Початок кримінального провадження України та стадії досудового розслідування. Правова держава. 2017. № 25. С. 155-159.
  20. Гуртієва Л.М. Поняття та правова природа повідомлення про підозру у кримінальному провадженні України. Митна справа. 2014. № 6. С. 185-190.
  21. Дроздов О. наукові підходи щодо перспектив перегляду у екстраординарних судових провадженнях окремих судових рішень, ухвалених у заочному кримінальному провадженні. Форум права. 2015. № 1. С. 92-103.
  22. Лукашкіна Т.В. Доказывание как этап правоприменительного процесса. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) / відпов. за випуск Ю.П. Аленін. Одеса: Юридична література, 2013. С. 30-36.
  23. Лукашкіна Т.В. Зупинення досудового розслідування в зв'язку захворюванням підозрюваного. Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 квітня 2015 р.) / відп. ред. Ю.П. Аленін. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2015. С. 118-121.
  24. Лукашкіна Т.В. Проникнення до житла чи іншого володіння особи: деякі питання. Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні: збірник матеріалів Інтернет-конференції (Київ, 28 листопада 2014 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – С. 116-117.

25. Лукашкіна Т.В. Умови та підстави застосування запобіжних заходів за чинним КПК України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса : Юридична література, 2014. С. 683-686.
26. Лукашкіна Т.В., Деякі проблеми визначення підстав для зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні України. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року : ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія/Заг.ред. Ю.П. Аленіна; відпов.за вип.. І.В. Гловюк. Одеса. Видавничий дім «Гельветика» , 2018 С.702-729
27. Макаров М.А. Судовий контроль у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 340 с.
28. Меденіца проти Швейцарії: рішення ЄСПЛ від 14.06.2001 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Medenica%20v.%20Switzerland%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-59518%22%5D%7D>
29. Методичні рекомендації щодо процесуального керівництва спеціальним досудовим розслідуванням, схвалені рішенням науково-методичної ради Генеральної прокуратури від 25.05.2017 р.
30. Нагорнюк-Данилюк О. Підстави спеціального судового провадження в кримінальному процесі України. Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юрид. 2016. Вип. 2. С. 361-371.
31. Нор В.Т., Крикливець Д.Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею. Львів: Видавництво ТзОВ "Колір ПРО", 2017. 376 с.
32. Спеціальне кримінальне провадження в Україні: наук. практ. посіб. Київ. Нац. акад. прокуратури України. 2018. 268 с.
33. Стоїчков проти Болгарії: рішення ЄСПЛ від 24.03.2005 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Stoichkov%20v.%20Bulgaria%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-68625%22%5D%7D>
34. Татаров О. Зарубіжний досвід спеціального кримінального провадження. Юрид. часопис Нац. академії внутр. справ. 2016. № 1. С. 288-302.
35. Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 168 с.
36. Функція судового контролю у кримінальному процесі: монографія / Л.Д. Удалова, Д.О. Савицький, В.В. Рожнова, Т.Г. Ільєва. К.: Центр учбової літератури, 2015.
37. Цимбалістенко О.О. Прокурор на початку досудового розслідування: монографія. Х.: Право, 2019. 256 с.
38. Чорноусько М.В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням: теорія і практика: монографія / за заг. ред. д.ю.н, проф. О.П. Кучинської. К.: Алерта, 2017. 294 с.
39. Шаренко С. Спеціальне досудове розслідування і судове провадження: проблемні питання правового регулювання. Право України. 2015. № 7. С. 58-64.

Тема 9. Підсудність

1. Поняття і види підсудності кримінальних справ судам першої інстанції

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Згідно з п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 р. "кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який <...> встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення". В ЗУ "Про судоустрій і статус суддів" від 2.06.2016 р. закріплено, що "кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом" (ч. 1 ст. 7); "ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом" (ч. 1 ст. 8). У ст. 21 КПК зазначено, що "кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону". Вказані положення цілком відповідають міжнародним стандартам здійснення судочинства, які закріплено у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ст. 8 та 10 Загальної декларації прав людини 1948 року, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року та ін.

До поняття термінологічного словосполучення "суд, встановлений законом" входять такі положення, як: а) наявність повноважень у судді, належний склад суду; б) наявність достатніх повноважень для розгляду певної категорії справ та ухвалення відповідних рішень; в) повноважний склад суду (в т.ч. дотримання правил автоматизованого розподілу справ); г) *дотримання усіх правил підсудності*.¹⁰⁴

З'ясування питання щодо суду, який згідно з законом уповноважений розглядати та вирішувати по суті конкретну кримінальну справу, здійснюється на підставі положень (правил) про підсудність (§ 1 глава 3 КПК). В юридичній літературі підсудність визначають і як властивість справи, і як ознаки справи, і як сукупність юридичних ознак кримінальної справи... Істотних відмінностей в таких визначеннях немає. Отже, підсудність можна визначити як сукупність ознак кримінального провадження (зокрема, ознаки самого кримінального правопорушення, місце його вчинення та ін.), на підставі яких визначається, який суд повинен розглядати конкретне кримінальне провадження (кримінальну справу) по суті.

Закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві правил підсудності має важливе значення для правильного функціонування судової системи, а також для виконання судами покладених на них завдань і визначення

---

¹⁰⁴ Див.: Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів "Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя". К.: ВАІТЕ, 2017. С.114 та ін.

суду, компетентного розглядати конкретну кримінальну справу. Це є однією з правових гарантій справедливого правосуддя. Додержання правил про підсудність сприяє швидкому, повному та неупередженому розгляду кримінальної справи з урахуванням її конкретних ознак та з найменшими затратами державних коштів, здійсненню принципу рівності всіх громадян перед законом і судом, забезпечує реалізацію права обвинуваченого на компетентний суд. Порушення правил підсудності є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та підставою для скасування судового рішення судом апеляційної інстанції з направленням провадження на новий розгляд до суду першої інстанції (п. 6 ч. 2 ст. 412 КПК).

Чинний КПК передбачає такі види підсудності: територіальну підсудність (ст. 32 КПК), інстанційну підсудність (ст. 33 КПК) та предметну підсудність (ст. 33-1 КПК). Як різновиди територіальної підслідності можна виділити: територіально-персональну підсудність (ч. 2 ст. 32 КПК), територіально-предметну підсудність (ч. 3 ст. 32 КПК).

2. Поняття територіальної підсудності. Правила визначення територіальної підсудності

Територіальна підсудність визначає, суду якої адміністративно-територіальної одиниці підлягає розгляд конкретного кримінального провадження (кримінальної справи). Загальні положення територіальної підсудності закріплені у ст. 32 КПК.

Відповідно до правил територіальної підсудності кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого **вчинено кримінальне правопорушення**. У разі якщо **було вчинено кілька** кримінальних правопорушень, кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено **більш тяжке правопорушення**, а якщо вони були однаковими за тяжкістю, - суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено **останнє за часом** кримінальне правопорушення. Якщо місце вчинення кримінального правопорушення встановити неможливо, кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого **закінчено досудове розслідування**.

Вказані положення територіальної підсудності не поширюється на кримінальні провадження, що віднесені до предметної підсудності Вищого антикорупційного суду згідно з правилами ст. 33-1 КПК.

У абз. 6 ч. 1 ст. 34 КПК передбачена можливість у виняткових випадках з метою забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження передати його на розгляд іншого суду **за місцем проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків**, а також у разі неможливості здійснювати відповідним судом правосуддя (зокрема, **надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру**, епідемії, епізоотії, режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції). Відповідне рішення може бути прийняте до початку судового розгляду. Дане правило не може бути застосовано до проваджень, що надійшли на розгляд Вищого антикорупційного суду.

Як різновиди територіальної підсудності можна виділити **територіально-персональну** підсудність (ч. 2 ст. 32 КПК), правилами якої визначено суд, який здійснює провадження щодо судді: таке провадження не може здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді; якщо за правилами територіальної підсудності провадження стосовно судді має здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, кримінальне провадження здійснює суд, найбільш територіально наближений до суду, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці.

Крім того, слід ураховувати положення п. 3 ч. 1 ст. 34 КПК: кримінальне провадження передається на розгляд іншого суду, якщо обвинувачений чи потерпілий працює або працював у суді, до підсудності якого належить здійснення кримінального провадження.

Правила **територіально-предметної** підсудності закріплено у ч. 3 ст. 32 КПК. У разі якщо кримінальне правопорушення, досудове розслідування якого проводилося територіальним управлінням НАБУ (крім злочинів, які КПК віднесені до підсудності Вищого антикорупційного суду), вчинено у межах територіальної юрисдикції місцевого суду за місцезнаходженням відповідного територіального управління НАБУ, то кримінальне провадження здійснює суд, найбільш територіально наближений до суду за місцезнаходженням відповідного територіального управління НАБУ, іншої адміністративно-територіальної одиниці.

3. Предметна підсудність

Предметна підсудність (ст. 33-1 КПК) стосується правил підсудності кримінальних проваджень Вищому антикорупційному суду. Так, Вищому антикорупційному суду підсудні кримінальні провадження стосовно корупційних кримінальних правопорушень, передбачених в примітці [ст. 45](#) КК, [ст.ст. 206-2, 209, 211, 366-2, 366-3](#) КК, якщо наявна хоча б одна з умов, передбачених [п.п. 1-3](#) ч. 5 ст. 216 КПК (ч. 1 ст. 33-1 КПК).

Як різновид предметної підсудності можна визначити **предметно-персональну підсудність** (абзац 7 ч. 1 ст. 34 КПК), відповідно до правил якої, якщо обвинувачений чи потерпілий є або був суддею чи працівником апарату Вищого антикорупційного суду і кримінальне провадження належить до підсудності цього суду, таке кримінальне провадження у першій інстанції здійснює **апеляційний суд**, юрисдикція якого поширюється на місто Київ, і в такому разі ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до апеляційного суду, який визначається колегією суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

Підсудність Вищого антикорупційного суду можна визначити як виключну, оскільки за ч. 3 ст. 33-1 КПК інші суди, визначені КПК, не можуть розглядати кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, які віднесені до підсудності Вищого антикорупційного суду (крім випадку, передбаченого абз. 7 ч. 1 ст. 34 КПК).

4. Інстанційна підсудність

Інстанційна підсудність визначає, суду якої інстанції підлягає розгляд конкретного кримінального провадження (кримінальної справи). Загальні положення інстанційної підсудності закріплені у ст. 33 КПК, правилами якої визначено суди, що здійснюють кримінальне провадження по першій інстанції, а також перегляд судових рішень, які не набрали або набрали законної сили.

Згідно з ч. 1 ст. 33 КПК кримінальне **провадження у першій інстанції** здійснюють місцеві загальні суди, а також Вищий антикорупційний суд.

Звернемо увагу, що за приписами п. 22 ч. 1 ст. 3 КПК суд першої інстанції - місцевий загальний суд, <...> а також Вищий антикорупційний суд у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до його підсудності КПК, *а також апеляційний суд у випадку, передбаченому КПК*. У абз. 7 ч. 1 ст. 34 КПК передбачені випадки, коли апеляційний суд є судом першої інстанції: "у разі якщо обвинувачений чи потерпілий є або був суддею чи працівником апарату Вищого антикорупційного суду і кримінальне провадження належить до підсудності цього суду, таке кримінальне провадження у першій інстанції здійснює апеляційний суд, юрисдикція якого поширюється на місто Київ...". Отже, спостерігається неузгодженість положень ч. 1 ст. 33 КПК з п. 22 ч. 1 ст. 3 КПК, абз. 7 ч. 1 ст. 34 КПК. Доцільно було б, на наш погляд, внести відповідні доповнення до ч. 1 ст. 34 КПК.

Кримінальне провадження **в апеляційній інстанції** здійснюють відповідні апеляційні суди, а також Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду (ч. 2 ст. 33 КПК). Згідно з п. 20 ч. 1 ст. 3 КПК суд апеляційної інстанції - відповідний апеляційний суд, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться суд першої інстанції, що ухвалив оскаржуване судове рішення, а також Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду - стосовно судових рішень Вищого антикорупційного суду, ухвалених як судом першої інстанції, а також стосовно судових рішень інших судів першої інстанції, ухвалених до початку роботи Вищого антикорупційного суду в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених КПК до підсудності Вищого антикорупційного суду.

Кримінальне провадження **у касаційній інстанції** здійснює Верховний Суд (ч. 3 ст. 33 КПК). У п. 21 ч. 1 ст. 3 КПК також закріплено, що "суд касаційної інстанції - Верховний Суд".

Кримінальне провадження **за нововиявленими обставинами** здійснюється судом, який ухвалив рішення, що переглядається (ч. 4 ст. 33 КПК).

Кримінальне провадження **за виключними обставинами** здійснюється з підстав, визначених п.п. 1, 3 ч. 3 ст. 459 КПК, судом, який ухвалив рішення, що переглядається, а з підстави, визначеної п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК, - Великою Палатою Верховного Суду.

5. Направлення кримінального провадження з одного суду до іншого

На стадії підготовчого провадження суд, якому передано на розгляд кримінальне провадження, перевіряє: чи підсудне йому дане кримінальне провадження. Дійшовши висновку, що кримінальне провадження йому не

підсудне, суд зі своїм **поданням про визначення підсудності**¹⁰⁵ направляє обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного вищестоящего суду для визначення підсудності (п. 4 ст. 314 КПК). Заслугує на підтримку думка Т.В. Лукашкіної та ін., що направити з поданням для визначення підсудності суд може *ще й клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності*,¹⁰⁶ оскільки порушення правил підсудності є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону (п. 6 ч. 2 ст. 412 КПК) та підставою для скасування судового рішення судом апеляційної інстанції (п. 3 ч. 1 ст. 409 КПК). З клопотанням про визначення підсудності мають право звернутись також і сторони чи потерпілий.

Випадки, коли вирішується питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого закріплено у ч. 1 ст. 34 КПК. Так, кримінальне провадження передається на розгляд іншого суду, якщо:

1) до початку судового розгляду виявилось, що кримінальне провадження надійшло до суду з порушенням правил підсудності;

2) після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити склад суду для судового розгляду;

3) обвинувачений чи потерпілий працює або працював у суді, до підсудності якого належить здійснення кримінального провадження. (Схоже правило передбачене і для Вищого антикорупційного суду - у разі якщо обвинувачений чи потерпілий є або був суддею чи працівником апарату цього суду і кримінальне провадження належить до підсудності цього суду (абз. 7 ч. 1 ст. 34 КПК));

4) ліквідовано суд або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який здійснював судові провадження.

До початку судового розгляду у виняткових випадках кримінальне провадження (крім кримінальних проваджень, що надійшли на розгляд Вищого антикорупційного суду) з метою забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження може бути передано на розгляд іншого суду за місцем проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків, а також у разі неможливості здійснювати відповідним судом правосуддя (зокрема, надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, епідемії, епізоотії, режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції).

---

¹⁰⁵ Вважаємо, що подання суду про визначення підсудності цілком можна розглядати як вид судового рішення, оскільки воно має ознаки, які притаманні судовому рішенню, зокрема: 1) є правозастосовним актом (актом застосування норм кримінального процесуального права (ст. 34 КПК, п. 4 ч. 3 ст. 314 КПК та ін.); 2) приймається уповноваженим суб'єктом кримінального провадження, який реалізує свої владні повноваження в межах своєї компетенції (тобто приймається судом при здійсненні судової діяльності); 3) є юридичним фактом, який породжує та змінює кримінально-процесуальні відносини, які пов'язані з рухом кримінального провадження та ін. Подання суду про визначення підсудності є проміжним судовим рішенням (Докладніше див.: Гуртієва Л.М. Аналіз положень ч. 2 ст. 110 КПК України щодо видів судових рішень. *Правова держава*. 2016. № 23. С.125-129; Гуртієва Л.М. Види судових рішень суду першої інстанції в кримінальному провадженні України. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування* : колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. С. 888-914).

¹⁰⁶ Кримінальний процесуальний кодекс: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одіссей, 2013. С.606.

Судове рішення у формі подання про визначення підсудності суд першої інстанції може прийняти на стадії підготовчого провадження, що впливатиме з п. 4 ч. 3 ст. 314 КПК, ч. 2 ст. 34 КПК. На стадії судового розгляду також може виникнути необхідність прийняття даного рішення у разі неможливості здійснювати відповідним судом правосуддя (зокрема, ліквідовано суд або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який здійснював судове провадження (п. 4 ч. 1 ст. 34 КПК); надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, епідемії, епізоотії, режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції та ін. (ч. 1 ст. 34 КПК)). Однак, ані у главі 29 КПК ("Судові рішення"), ані у главі 28 КПК ("Судовий розгляд") не закріплено такого виду судового рішення як подання та порядку його ухвалення¹⁰⁷.

Питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції вирішується колегією суддів відповідного суду апеляційної інстанції за поданням місцевого суду або за клопотанням сторін чи потерпілого.

Питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції різних апеляційних судів, а також про направлення провадження з одного суду апеляційної інстанції до іншого вирішується колегією суддів ККС ВС за поданням суду апеляційної інстанції або за клопотанням сторін чи потерпілого.

Питання про направлення кримінального провадження з Вищого антикорупційного суду до іншого суду вирішується колегією у складі п'яти суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду за поданням складу суду, визначеного для розгляду кримінального провадження, або за клопотанням сторін.

Питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого (тобто про вирішення підсудності) відповідний суд вирішує не пізніше п'яти днів з дня внесення такого подання чи клопотання, про що постановляється вмотивована ухвала. Про час та місце розгляду подання чи клопотання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого повідомляються учасники судового провадження, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання.

Спори про підсудність між судами не допускаються. Суд, якому направлено кримінальне провадження з іншого суду, розпочинає судове провадження зі стадії підготовчого судового засідання незалежно від стадії, на якій в іншому суді виникли обставини, передбачені ч. 1 ст. 34 КПК.

Питання для самоконтролю:

1. Яке значення має інститут підсудності у кримінальному провадженні України?
2. Які види підсудності кримінального провадження передбачені у чинному КПК України?
3. За якими правилами визначається територіальна підсудність кримінального провадження?

---

¹⁰⁷ Гуртієва Л.М. Види судових рішень суду першої інстанції в кримінальному провадженні України. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування* : колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. С.902.

4. За якими правилами визначається інстанційна підсудність?
5. Який процесуальний порядок визначення підсудності у кримінальному провадженні України.

Рекомендована література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України № 2447-VIII від 07.06.2018 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст.545. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
4. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України № 192-VIII від 12.02.2015 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/192-19
5. Гуртієва Л.М. Види судових рішень суду першої інстанції в кримінальному провадженні України. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування* : колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. С. 888-914.
6. Пожар В.Г. Недоліки правової регламентації інституту підсудності у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства (до 70-річчя д. ю. н., професора Аленіна Юрія Павловича)* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 квітня 2017 р. / за ред. Г. О. Ульянової, І.В. Гловюк ; відп. за вип. І.В. Гловюк ; уклад. В.А. Завтур ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» [та ін.]. Одеса : Юридична література, 2017. С. 243-246.
7. Пожар В.Г. Інститут підсудності у кримінальному провадженні: сутність призначення та недоліки правової регламентації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 245-248.
8. Сиза Н.П. Підстави та порядок направлення кримінального провадження з одного суду до іншого. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1. С. 126-133. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2013_1_21.

Тема 10. Підготовче провадження

1. Поняття, значення стадії підготовчого судового провадження. Підготовче судове засідання. Порядок підготовчого судового засідання, суб'єкти, які беруть у ньому участь

Підготовче провадження – перший етап судового провадження в суді першої інстанції. Завдання цього етапу – перевірка наявності підстав для призначення судового розгляду, а за певних умов – ухвалення рішення по суті провадження. В підготовчому судовому засіданні також можуть розглядатися скарги на дії, рішення та бездіяльність слідчого та прокурора, як це зазначено в ч. 2 ст. 303 КПК. Йдеться про скарги, розгляд яких слідчим суддею під час досудового провадження не передбачений. Крім того, в підготовчому судовому засіданні можуть також розглядатися скарги на рішення слідчого та прокурора про відмову у визнанні потерпілим і скарги на відмову в застосуванні заходів безпеки, які розглядалися і слідчим суддею (ч. 3 ст. 303 КПК).

Підготовче провадження здійснюється:

- в зв'язку з надходженням до суду від прокурора обвинувального акту, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, клопотань про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру;

- в зв'язку з одержанням провадження від іншого суду (апеляційного або Верховного Суду), яким відповідно до правил, передбачених ст. 34 КПК, визначено підсудність; судове провадження починається в такому випадку зі стадії підготовчого судового засідання незалежно від стадії, на якій в іншому суді виникли обставини, передбачені ч. 1 ст. 34 КПК (обставини, які змусили направити провадження до вищестоящего суду для визначення підсудності) – ч. 6 ст. 34 КПК;

- в зв'язку із скасуванням судових рішень судом апеляційної чи касаційної інстанції з направленням провадження до суду першої інстанції;

- в зв'язку із висуненням прокурором додаткового обвинувачення, як передбачено ч. 3 ст. 339 КПК (тільки щодо додаткового обвинувачення).

Вказівок щодо необхідності здійснити підготовче провадження після скасування вироку судом апеляційної чи касаційної інстанції в КПК немає, на наш погляд для належної підготовки судового розгляду слід починати провадження в суді першої інстанції і в цьому випадку з підготовчого провадження.

Значення підготовчого провадження впливає із назви цієї стадії – це підготовка проведення судового розгляду, забезпечення належних умов для діяльності сторін та суду в судовому засіданні що, в свою чергу, повинно забезпечити правильне вирішення кримінального провадження по суті. Підготовці судового розгляду передуює вирішення питання про наявність перешкод для призначення судового розгляду. Такі перешкоди визначені КПК, а саме:

- наявність підстав для закриття провадження, передбачених п.п. 4 – 8, 10 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК; в таких випадках суд ухвалює рішення про закриття провадження в підготовчому судовому засіданні;

- невідповідність вимогам КПК обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, що потребує повернення цих актів прокурору; повернути прокурору можна і клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, згідно з ч. 4 ст. 288, якщо судом встановлена необґрунтованість клопотання;

- наявність підстав для направлення матеріалів за підсудністю; в такому випадку надані суду процесуальні акти слід направити до апеляційного суду або Верховного Суду для направлення матеріалів провадження в інший суд;

Перелічені вище обставини передбачені ч. 3 ст. 314 КПК. Крім того, перешкодами для призначення судового розгляду може бути тяжке захворювання обвинуваченого, яке не дозволяє йому взяти участь в судовому засіданні, або невідомість місця знаходження обвинуваченого (який можливо переховується), хоч це не визначено чинним КПК. За відсутності зазначених обставин суд призначає судовий розгляд та вирішує питання про виклик свідків, надання доступу для речей і документів тощо. Таким чином, суд забезпечує належні умови для розгляду провадження по суті.

В певних випадках в підготовчому провадженні справа вирішується по суті. Це можливо в разі закриття кримінального провадження (в тому числі, зі звільненням особи від кримінальної відповідальності), ухвалення вироку на підставі угод, а також ухвалення вироку в разі проведення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків. Прийняття рішення в названих випадках в стадії підготовчого провадження значно скорочує строки провадження.

В підготовчому провадженні суд здійснює певні контрольні повноваження, розглядаючи скарги, а також вирішуючи питання про відповідність закону процесуальних актів, надісланих до суду, ухвалюючи рішення про повернення їх прокурору.

Підготовче провадження здійснюється судом в тому ж складі, в якому повинен розглянути його суд першої інстанції в стадії судового розгляду відповідно до ст. 31 та ч. 1 ст. 512 КПК. Якщо згідно зі ст. 320 КПК для участі в судовому розгляді повинен бути призначений запасний суддя, то він бере участь і в підготовчому судовому засіданні. Якщо обвинуваченого притягнуто до відповідальності за статтею КК, санкцією якої передбачено довічне позбавлення волі, підготовче судове засідання здійснює суд у складі трьох суддів (а в стадії судового розгляду таке провадження може бути розглянуто судом присяжних). В тих випадках, коли КПК передбачає додаткові вимоги до суддів, їх необхідно дотримуватись, і визначаючи склад суду в підготовчому провадженні, а саме:

- відповідно до ч. 12 ст. 31 КПК у Вищому антикорупційному суді розгляд повинен здійснюватись судом у складі трьох суддів, хоча б один з яких має стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, крім випадків, коли жодний такий суддя у цьому суді не може брати участь у розгляді справи з передбачених законом підстав;

- як передбачено ч. 14 ст. 31 КПК кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи здійснюються суддею, уповноваженим згідно із ЗУ "Про судоустрій і статус суддів" на здійснення кримінального провадження стосовно

неповнолітніх, а якщо склад суду повинен бути колегіальним, головуєчим може бути лише суддя, уповноважений на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Підготовче судове засідання повинно бути призначено в строк не пізніше п'яти днів з дня надходження до суду обвинувального акту, клопотань про звільнення особи від кримінальної відповідальності, про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, про що суд виносить відповідну ухвалу.

В підготовче судове засідання суд повинен викликати учасників судового провадження, як це визначено ч. 2 ст. 314 КПК. В разі неявки когось з учасників судового провадження, які були викликані, суд вирішує питання про можливість провести засідання без їх участі або відкладає підготовче судове засідання. Вирішення даного питання залежить від того, що саме розглядає суд. Якщо, наприклад, суд вбачає підстави для повернення обвинувального акту прокурору через такі недоліки цього процесуального документу, які не дозволяють призначити судовий розгляд, то відсутність потерпілого не може бути перешкодою для ухвалення рішення про повернення обвинувального акту прокурору, а коли суд розглядає обвинувальний акт з угодою про примирення, то відсутність потерпілого потребує відкладення судового засідання.

Дещо інакше регламентоване питання про участь у підготовчому провадженні учасників судового провадження ч. 2 ст. 474 КПК, де зазначено, що якщо суд розглядає обвинувальний акт з угодою, то у засіданні обов'язковою є участь сторін угоди, а інші учасники судового провадження повідомляються про день та час розгляду, однак їх відсутність не є перешкодою для розгляду. Отже, можна констатувати певну неузгодженість між ст. 324 і ст. 474 КПК у розглянутому питанні, а головне, не завжди відсутність учасників судового провадження (крім сторін угоди) дозволить розглянути обвинувальний акт з угодою. Очевидно, що розглянути обвинувальний акт з угодою про примирення можна тільки за присутності у засіданні потерпілого та обвинуваченого. Сторонами угоди про визнання винуватості є прокурор та обвинувачений, але якщо таку угоду укладено у провадженні, в якому є потерпілий (або потерпілі), з дотриманням умов, передбачених ч. 4 ст. 469 КПК, то слід викликати і потерпілих. Коли обвинувачений чи/та потерпілий є неповнолітніми, недієздатними, обмежено дієздатними, обов'язковою є участь їх законних представників (ст.ст. 44, 59 КПК). Якщо у провадженні брали участь представник потерпілого та захисник обвинуваченого, їх також слід викликати у підготовче судове засідання. Якщо розглядається обвинувальний акт з угодою про визнання винуватості, а також в інших випадках, коли участь захисника є обов'язковою (ст. 52 КПК) здійснити провадження у його відсутності неможливо, відсутність захисника в такому разі потребує відкладення судового засідання.

Якщо розглядається клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, обов'язковою є участь особи, щодо звільнення якої йдеться у клопотанні, потерпілого (коли у провадженні є потерпілий); як і під час розгляду обвинувального акту з угодою, необхідно забезпечити участь законних представників, представників, захисника.

В тих випадках, коли суд розглядає в підготовчому судовому засіданні обвинувальний акт, клопотання про застосування ПЗВХ або клопотання про застосування ПЗМХ, вирішує питання про наявність підстав для призначення судового розгляду, в засідання слід викликати всіх учасників судового провадження, а в разі неявки викликаних осіб вирішувати питання про можливість здійснення підготовчого провадження за їх відсутності чи відкласти проведення підготовчого судового засідання.

Представника уповноваженого органу з питань пробації (він же мабуть представник персоналу органу пробації) слід викликати у тих випадках, коли відповідно до ст. 314-1 КПК йому може бути доручено скласти досудову доповідь. В інших випадках, коли складання досудової доповіді не передбачено (наприклад, щодо особи, відносно якої прокурором складено клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності; щодо особи, відносно якої складено клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру тощо) викликати представника уповноваженого органу з питань пробації немає сенсу.

Участь прокурора в підготовчому судовому засіданні є обов'язковою незалежно від того, які саме питання розглядатиме суд, незалежно від форми здійснення провадження (публічного, приватного, приватно-публічного).

Підготовче судове засідання здійснюється за правилами, передбаченими для судового засідання в стадії судового розгляду і регламентується ст.ст. 342-345 КПК. Починається засідання з того, що головуючий відкриває підготовче судове засідання, повідомляє, яке провадження розглядається, секретар судового засідання доповідає про явку викликаних учасників судового провадження, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі. В підготовчому судовому засіданні здійснюється повне фіксування розгляду технічними засобами, про що повідомляються присутні. У разі неприбуття в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється (ч. 4 ст. 107 КПК).

Далі головуючий оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід. Якщо був заявлений відвід, він вирішується згідно зі ст.ст. 75-81 КПК. Після цього учасникам підготовчого судового засідання судовий розпорядник роздає пам'ятки про їх права, та обов'язки, головуючий з'ясовує, чи зрозумілі їм їхні права та обов'язки за необхідності роз'яснює їх.

Подальший порядок провадження залежить від тих питань, які необхідно вирішити. Якщо йдеться про затвердження угоди, провадження здійснюється в порядку, передбаченому ст. 474 КПК. Розгляд клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється в порядку, передбаченому ст. 288 КПК. В інших випадках головуючий пропонує учасникам підготовчого

провадження висловити свою думку з питань, які будуть вирішуватись. Після проведення підготовчого судового засідання суд ухвалює одне з рішень, передбачених п.п. 1-5 ч. 3 ст. 314 КПК.

2. Рішення, які приймаються судом у підготовчому судовому засіданні

Рішення, які ухвалюються судом у підготовчому судовому засіданні, можна поділити на рішення, якими завершується підготовче провадження в даному суді, і інші рішення.

Прийняття рішень, якими завершується підготовче провадження, потребує вирішення питань у певній послідовності.

1) Підготовче судове засідання може бути завершено поданням суду про направлення провадження за підсудністю.

Дотримання правил підсудності при направленні до суду прокурором обвинувального акту, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності чи клопотання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру суд повинен перевірити в першу чергу, адже вирішення інших питань судом, якому провадження не підсудне, неможливе. Крім того, суд повинен з'ясувати наявність інших обставин, які потребують направлення провадження до іншого суду (ч. 1 ст. 34 КПК).

Якщо провадження було направлено до місцевого суду апеляційним чи Верховним Судом в порядку, передбаченому ст. 34 КПК, суд повинен прийняти таке провадження та розглянути по суті, дотримуючись правил про недопустимість спорів про підсудність (ч. 5 ст. 34 КПК).

Встановивши наявність обставин, передбачених ч. 1 ст. 34 КПК, суд з власної ініціативи або за клопотанням учасників судового провадження своїм поданням направляє провадження до апеляційного суду, якщо є підстави вважати, що провадження слід передати на розгляд іншого місцевого суду в межах юрисдикції даного апеляційного суду (ч. 2 ст. 34 КПК), або до Верховного Суду, якщо суд вважає, що необхідно передати провадження на розгляд суду в межах юрисдикції іншого апеляційного суду (ч. 3 ст. 34 КПК).

Склад суду, визначений для розгляду кримінального провадження у Вищому антикорупційному суді, вбачаючи підстави для передання провадження до іншого суду, звертається з поданням до Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду (ч. 3 ст. 34 КПК).

Оскільки передання провадження до іншого суду може вирішуватись не тільки за поданням суду, але й за клопотанням сторін чи потерпілого (ч. 2 ст. 34 КПК), виникає питання, яким чином повинен діяти суд, коли він не вбачає підстав для направлення провадження до іншого суду, а з відповідним клопотанням звертаються сторони чи потерпілий. На наш погляд, в такому випадку суд повинен відкласти проведення підготовчого судового засідання до вирішення клопотання вищестоящим судом (строк розгляду такого клопотання (як і подання), встановлений ч. 3 ст. 34 КПК - не пізніше п'яти днів з дня його внесення).

В ст. 314 КПК передбачена можливість направлення до іншого суду тільки обвинувального акту, клопотань про застосування примусових заходів виховного

чи медичного характеру, не вказується про можливість направлення до іншого суду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, не передбачене таке і ст. 288 КПК. На наш погляд, за наявності обставин, передбачених ч. 1 ст. 34 КПК, для визначення підсудності необхідно направляти і клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

2) В підготовчому судовому засіданні суд може ухвалити рішення про повернення прокурору обвинувального акту, клопотань про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру.

Встановивши, що кримінальне провадження підсудне суду, що здійснює підготовче провадження, суд повинен перевірити, чи відповідають вимогам закону процесуальні акти, направлені до суду - обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Якщо вони не відповідають вимогам КПК, суд повертає зазначені документи прокурору. В розглядуваній статті не передбачено, що повернути прокурору можна клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбачено тільки можливість повернення такого клопотання прокурору, якщо суд не вбачає підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Але якщо суд виявить істотні недоліки самого клопотання (клопотання підписане слідчим, а не прокурором, його зміст не відповідає вимогам закону), то і це клопотання, на наш погляд, слід повернути прокурору саме з зазначених підстав, що дозволить прокурору після усунення таких недоліків знов звернутися з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності.

Перевіряючи обвинувальний акт та клопотання з точки зору відповідності їх закону, суд не торкається питання про правильність кваліфікації кримінального правопорушення, повноти та всебічності досудового розслідування. А перевірити дотримання вимог кримінального процесуального законодавства, яке регулює закінчення досудового розслідування, зокрема роз'яснення підозрюваному, якого притягнуто до відповідальності за статтею КК, санкція якої передбачає довічне позбавлення волі, права на суд присяжних, суд повинен. Письмове роз'яснення прокурора повинно додаватись до обвинувального акту та реєстру матеріалів провадження. Повернення обвинувального акту прокурору передбачає необхідність усунути недоліки обвинувального акту, але не дозволяє провести додаткове розслідування, здійснити процесуальні дії, повідомити про підозру за додатковою статтею та ін.

3) Суд повинен перевірити наявність чи відсутність підстав для закриття кримінального провадження, і ухвалює рішення про закриття кримінального провадження, встановивши обставини, передбачені п.п. 4-8, 10 ч. 1 та ч. 2 ст. 284 КПК, а саме:

- набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, в якому обвинувачується особа;
- помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого;

- існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;

- потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством;

- стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу;

- стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені ст. 212 КК, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України;

- після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. За даною підставою, мабуть, суд може закрити провадження, якщо під час досудового розслідування закінчилися строки досудового розслідування після чого було проведено ще якісь процесуальні дії, складено обвинувальний акт або клопотання. Не можна не відзначити, що **закриття провадження за даною підставою не забезпечує реалізацію кримінально-правового інституту строків давності (ст. ст. 49, 106 КК);**

- не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі. Процесуальний порядок закриття провадження за даною підставою докладно не врегульований, можна запропонувати застосовувати за аналогією порядок закриття провадження в зв'язку із звільненням особи від кримінальної відповідальності, тобто прокурор повинен скласти клопотання про закриття провадження, направити його до суду, який у підготовчому провадженні вирішуватиме питання про закриття провадження в зв'язку з тим, що закінчилися строки давності, передбачені ст.ст. 49, 106 КК.

На жаль, знов доводиться констатувати певну нелогічність норми КПК, якою передбачено, що закриття провадження в зв'язку із закінченням строків давності неможливе у випадках, коли йдеться про вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі. А в ч. 5 ст. 49 КК передбачено, що **давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 109-114-1, проти миру та безпеки людства, передбачених у ст.ст. 437-439 і ч. 1 ст. 442 (геноцид) КК, тобто щодо зазначених злочинів строки давності взагалі не передбачені.** Оскільки, на наше переконання, кримінальне процесуальне законодавство повинно забезпечувати правильне та ефективне застосування норм матеріального закону (насамперед, кримінального), суд не має права застосувати давність і закрити

провадження за вказаними в ч. 5 ст. 49 КК статтями КК, незважаючи на те, що серед злочинів проти основ національної безпеки є й нетяжкі (в ч. 2 ст. 109 КК максимальна санкція – до трьох років позбавлення волі; в ч. 1 ст. 110 КК, в ч. 1 ст. 110-2 КК санкція – від трьох до п'яти років позбавлення волі), санкції більшості зазначених статей КК не передбачають довічне позбавлення волі. Пунктом 5 ч. 1 ст. 49 КК передбачені строки давності щодо особливо тяжких злочинів (крім тих, за які передбачена можливість застосування довічного позбавлення волі) – п'ятнадцять років, а ст. 106 КК щодо неповнолітніх такий строк давності – десять років, отже, кримінальний закон передбачає можливість застосування строків давності і відповідно, закриття таких проваджень.

В ч. 2 ст. 284 КПК передбачено, що суд своєю ухвалою **закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, від кримінальної відповідальності** у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Такі підстави передбачені ст.ст. 45-49, ч. 1 ст. 97, ст. 106 КК, а також окремими статтями Особливої частини КК.

Розглядаючи клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності, суд повинен перевірити наявність умов та підстав для звільнення особи, які передбачені чинним кримінальним законодавством, з'ясувати думку потерпілого. Думка потерпілого має вирішальне значення для вирішення клопотання, якщо йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК (у зв'язку з примиренням винного з потерпілим). В інших випадках суд враховує думку потерпілого, але може не погодитись з нею. Суд повинен також переконатися в тому, що особа розуміє підстави звільнення її від кримінальної відповідальності і дає свою згоду на таке звільнення.

За наявності відповідних умов та підстав суд своєю ухвалою звільняє особу від кримінальної відповідальності і закриває щодо неї кримінальне провадження, а за відсутності умов чи/та підстав (необґрунтованості клопотання) суд повинен відмовити у звільненні особи від кримінальної відповідальності та повернути клопотання прокурору.

Оскільки кримінальним законодавством серед підстав звільнення від кримінальної відповідальності є і так звані умовні (у зв'язку з передачею особи на поруки – ст. 47 КК та із застосуванням примусових заходів виховного характеру – ст. 97 КК), суд, звільняючи особу за такими підставами, повинен попередити її про можливість притягнення до кримінальної відповідальності в разі порушення умов передачі на поруки (ч. 2 ст. 47 КК) та у разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру (ч. 3 ст. 97 КК).

Якщо під час проведення підготовчого судового засідання у провадженні, яке надійшло з обвинувальним актом, буде заявлене клопотання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, суд повинен буде розглянути це клопотання та за наявності відповідних умов та підстав ухвалити рішення про звільнення від кримінальної відповідальності і закрити провадження.

Згідно з ч. 3 ст. 284 КПК **провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю** у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів

кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи. В підготовчому провадженні кримінальне провадження щодо юридичної особи може бути закрите тільки в разі закриття провадження відносно уповноваженої особи даної юридичної особи. Наявність чи відсутність підстав застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру може бути встановлена в стадії судового розгляду, де розглядатиметься по суті обвинувачення щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Приймаючи рішення про закриття кримінального провадження, суд повинен скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, якщо вони були застосовані на досудовому розслідуванні, вирішити долю речових доказів та документів.

4) Розглянувши обвинувальний акт з угодою, суд може затвердити угоду та ухвалити вирок або відмовити в її затвердженні.

Затвердивши угоду, суд повинен ухвалити вирок відповідно до ст. 475 КПК.

КПК передбачає, що в разі відмови у затвердженні угоди (за наявності підстав, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК), суд повинен повернути кримінальне провадження прокуророві. Але в судовій практиці склався дещо інший підхід до вирішення розглядуваної ситуації. Прокурор зазвичай запевняє суд в тому, що всі необхідні докази були зібрані на досудовому розслідуванні, отже є, на його думку, підстави для призначення судового розгляду.

Оскільки КПК передбачає можливість оскарження ухвал про закриття провадження, про звільнення особи від кримінальної відповідальності, про повернення прокурору обвинувального акту та клопотань про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, а також вироку суду на підставі угоди, у відповідних рішеннях необхідно зазначати строк та порядок оскарження цих рішень.

5) Обговоривши наявність підстав для призначення судового розгляду, суд ухвалює відповідне рішення. Якщо немає перешкод, суд своєю ухвалою призначає судовий розгляд та для забезпечення судового розгляду вирішує питання, передбачені ст. 315 КПК. Суд визначає дату та місце проведення судового розгляду, дату розгляду слід визначити з дотриманням вимог ст. 316 КПК – не пізніше десяти днів після винесення ухвали; вирішує також питання про здійснення розгляду у відкритому чи закритому засіданні (при цьому суд керується положеннями ст. 27 КПК). Заслухавши думку сторін та потерпілого, суд вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь в судовому розгляді.

Коли суд розглядає провадження, в якому особа обвинувачується у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, суд повинен роз'яснити обвинуваченому можливість та особливості розгляду кримінального провадження судом присяжних. Невиконання даної вимоги тягне скасування всіх рішень у такій справі.

Якщо в справі не брав участі захисник, суд має право призначити захисника за клопотанням обвинуваченого чи з власної ініціативи відповідно до ст. 49 КПК.

б) Крім рішень, якими завершується підготовче провадження в суді, суд ухвалює і інші рішення.

В п. 6 ч. 3 ст. 314 КПК передбачена для суду можливість ухвалити рішення, яким доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь. Таке рішення не завершує провадження в розглядуваній стадії і може бути ухвалене в разі, коли суд призначає судовий розгляд, з дотриманням умов, передбачених ст. 314-1 КПК.

В ст. 314 КПК не врегульовані деякі питання, зокрема, порядок розгляду скарг на дії, бездіяльність та рішення прокурора та слідчого. Такі скарги повинні бути розглянуті у підготовчому засіданні з обов'язковою участю скаржника та прокурора. Суд може задовольнити скаргу чи відмовити у її задоволенні. Розглянувши скаргу на рішення слідчого, прокурора, яким певній особі було відмовлено у визнанні її потерпілим, суд може визнати таке рішення незаконним чи необґрунтованим і ухвалити рішення про визнання особи потерпілим.

Якщо скаргу подала особа, яка не має такого права (наприклад, батьки повнолітнього обвинуваченого чи потерпілого, які не є учасниками судового провадження), суд повинен повернути скаргу (як це передбачено ч. 2 ст. 304 КПК), якщо скаргу подано на рішення, яке не може бути оскаржене в суді, (тому що, наприклад, КПК передбачає оскарження його слідчому судді), суд повинен відмовити у відкритті провадження за скаргою (як передбачено ч. 4 ст. 304 КПК). Оскарження рішення суду за наслідками розгляду скарги у підготовчому провадженні, КПК не передбачає.

В підготовчому засіданні може бути заявлений цивільний позов (ст. 128 КПК), отже, суд вирішує питання про прийняття цивільного позову, визнання відповідної особи цивільним позивачем, за необхідності визнає певну особу цивільним відповідачем. За клопотанням цивільного позивача суд може прийняти рішення про накладення арешту на майно за наявності підстав та в порядку, передбаченому Главою 17 КПК.

В підготовчому судовому засіданні за клопотанням учасників судового провадження суд має право обрати, замінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі, запобіжний захід. Вирішуючи зазначені клопотання, суд керується положеннями Розділу II КПК. Слід звернути увагу на те, що Рішенням КСУ від 23 листопада 2017 р. № 1-р/201 в справі № 1-28/2017 положення третього речення ч. 3 ст. 315 КПК визнано неконституційним, отже воно втратило чинність. Це означає, що питання про запобіжний захід на даному етапі може бути вирішене тільки судом за клопотанням учасників судового провадження, якщо такого клопотання не було, наявні у провадженні рішення щодо запобіжного заходу (які були ухвалені на досудовому розслідуванні) втрачають свою дію.

Не передбачена прямо можливість відкладення підготовчого судового засідання, але, як вже було зазначено, необхідність ухвалити таке рішення виникає в тих випадках, коли, наприклад, не з'явилися учасники судового провадження, без яких не можна провести підготовче судове засідання.

У випадках, коли буде з'ясовано, що обвинувачений захворів, внаслідок чого його явка буде неможливою протягом досить довгого часу, або переховується від суду і місце його знаходження невідоме, суд повинен буде ухвалити рішення про зупинення провадження. Якщо обвинувачений переховується, суд своєю ухвалою оголошує його розшук, виконання цієї ухвали покладається на слідчого та прокурора (як це передбачено ст. 335 КПК). Якщо є достатні підстави вважати, що обвинувачений після вчинення кримінального правопорушення захворів на психічну хворобу, в зв'язку з якою до нього можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, доцільно призначити судовий розгляд, і в стадії судового розгляду призначити психіатричну експертизу (зробити це у підготовчому провадженні неможливо), а потім в залежності від результатів експертизи вирішити питання про подальше провадження: зупинити провадження, якщо особа не потребує застосування примусових заходів медичного характеру, або змінити порядок провадження відповідно до ст. 362 КПК, здійснювати його за правилами Глави 39 КПК і завершити вирішенням питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Всі рішення, які ухвалює суд в стадії підготовчого провадження, повинні відповідати загальним вимогам щодо судових рішень, тобто бути законними, обґрунтованими та вмотивованими.

3. Досудова доповідь

В ст. 314-1 КПК передбачено підстави та порядок складання досудової доповіді з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання.

Відповідно до ст. 2 ЗУ "Про пробацію" від 5 лютого 2015 р. № 160-VIII досудова доповідь складається внаслідок здійснення досудової пробації, яка визначена як забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності (ст. 9). Для підготовки досудової доповіді персонал органу пробації має право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та від громадян. Обвинуваченому надається можливість брати участь у підготовці досудової доповіді, його участь полягає у наданні персоналу органу пробації інформації, необхідної для підготовки такої доповіді. В досудовій доповіді повинна міститись соціально-психологічна характеристика обвинуваченого; оцінка ризиків вчинення ним повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Досудову доповідь можна розглядати як документ, який суд повинен буде перевірити та оцінити, він має значення тільки в частині встановлення соціально-психологічної характеристики обвинуваченого. Як прямо передбачено в ч. 5 ст. 314-1 КПК досудова доповідь не може використовуватися у кримінальному провадженні як доказ винуватості обвинуваченого у вчиненні злочину.

Складання досудової доповіді можливе тільки у провадження щодо осіб, які обвинувачуються у вчиненні певних злочинах - злочинах невеликої або середньої

тяжкості, або тяжких злочинів, нижня межа санкції яких не перевищує п'яти років позбавлення волі. Щодо неповнолітніх, відносно яких до суду направлено обвинувальний акт, досудова доповідь складається незалежно від тяжкості злочину, в якому обвинувачується така особа.

Досудова доповідь **не складається** відносно осіб, щодо яких до суду направлено:

- обвинувальний акт, в якому сформульоване обвинувачення у вчиненні особливо тяжкого злочину або тяжкого злочину, який кваліфіковано за статтею КК нижча межа санкції якої передбачає більше п'яти років позбавлення волі; щодо особи, яка вже відбуває покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі; щодо особи, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і яка вчинила новий злочин протягом невідбутої частини покарання;

- клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру;

- клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності (зокрема, клопотання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності за будь-якою підставою, в тому числі із застосуванням примусових заходів виховного характеру;

- клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру відносно особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності.

Не складається досудова доповідь і в тому разі, коли суд розглядає в підготовчому провадженні обвинувальний акт з угодою.

За наявності умов, за яких можливо складання досудової доповіді, суд повинен здійснити виклик у підготовче судове засідання представника органу пробації, а в засіданні поставити на обговорення сторін питання про надання відповідного доручення представнику органу пробації щодо складання досудової доповіді; обвинуваченому необхідно роз'яснити, в чому полягає суть досудової доповіді, яку участь він може взяти у складання досудової доповіді.

В ст. 7 ЗУ "Про пробацію" передбачено, що підставою для застосування досудової пробації є письмовий запит суду до органу пробації про надання досудової доповіді щодо обвинуваченого. А в ч. 5 ст. 314 КПК зазначено, що питання про складання досудової доповіді суд вирішує в ухвалі, в якій встановлюється строк підготовки такої доповіді. Зміст ухвали повинен відповідати загальним вимогам до ухвал суду (ст. 372 КПК). Ухвалу про надання доручення про складання досудової доповіді суд може постановити з власної ініціативи, або за клопотанням сторін. Питання про складання досудової доповіді доцільно обговорити зі сторонами і вирішувати його з урахуванням думки сторін, для того, щоб не складалось враження в учасників судового розгляду про певну упередженість суду, який, маючи в своєму розпорядженні тільки обвинувальний акт, не досліджуючи жодних доказів, "замовляє" досудову доповідь, яка матиме значення для визначення покарання обвинуваченому. Надання доручення про складання досудової доповіді є правом суду, а не обов'язком.

Питання для самоконтролю:

1. Які завдання стадії підготовчого судового провадження?
2. Які підсумкові рішення стадії підготовчого судового провадження?
3. У яких випадках складається досудова доповідь?
4. Які підстави відмови у затвердженні угод?
5. Як вирішується питання стосовно підсудності у підготовчому судовому провадженні?

Рекомендована література:

1. Гуртієва Л.М. Засоби збирання та перевірки доказів судом на стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»* : збірник наукових статей. Чернівці, 2015. № 4. С.306-314.
2. Гуртієва Л.Н. Законодательное закрепление оснований отложения уголовного производства судом первой инстанции в новом УПК Украины. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С.87-93.
3. Гуртієва Л.Н. Правовая природа отложения уголовного производства судом первой инстанции. *Митна справа*. Частина 2, книга 2. 2013. № 1. С. 61-65.
4. Гуртієва Л.М. Види судових рішень суду першої інстанції у кримінальному провадженні України. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування* : колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. С. 888-914.
5. Лукашкіна Т. В. Деякі зауваження до Закону України "Про пробацію" та внесених у зв'язку з ним доповнень до КПК України. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна (21 квітня 2017 р., м.Одеса) / за ред. Г.О. Улянової, І.В. Гловюк. НУ ОЮА, Одеса: Юридична література, 2017. С.81-88.

Тема 11. Судовий розгляд.

1. Поняття, значення, завдання стадії судового розгляду. Загальні умови судового розгляду.

Судовий розгляд – це основна, центральна стадія кримінального провадження, змістом якої є вирішення кримінального провадження по суті. За результатами судового розгляду суд вирішує ключові питання кримінального провадження, пов'язані із визнанням обвинуваченого винуватим у вчиненні кримінального правопорушення (або його виправданям), призначенням йому покарання, звільненням його від кримінальної відповідальності, застосуванням інших заходів кримінально-правового впливу, вирішенням цивільного позову тощо. Саме у стадії судового розгляду відбувається максимально повна реалізація засад змагальності та диспозитивності, а також досягаються завдання кримінального провадження, визначені ст. 2 КПК України.

До загальних умов судового розгляду відповідно до КПК України відносяться нормативні положення щодо строків та загального порядку судового розгляду; незмінності складу суду; повноважень головуєчого у судовому засіданні; участі запасного судді у судовому розгляді; процесуальних наслідків неприбуття учасників кримінального провадження; права перебування в залі судового засідання та обов'язки присутніх у залі судового засідання; застосування заходів до порушників порядку судового засідання; процесуального порядку обрання, скасування або зміни запобіжного заходу в суді; проведення експертизи за ухвалою суду; застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження; об'єднання і виділення матеріалів кримінального провадження; зупинення судового провадження; проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження.

Відповідно до ч.1 ст. 318 КПК України, судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку. Критерії визначення розумності строку визначені у ч. 3 ст. 28 КПК України. До них відносяться: 1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Законодавець встановлює, що судовий розгляд проводиться у формі судового засідання, в якому здійснюються дослідження доказів, виконання процесуальних дій та вирішення питання про винуватість особи, застосування до неї покарання та інші питання кримінального судочинства. Судовий розгляд здійснюється за обов'язкової участі сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених КПК. У судові засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження (ч.2 ст. 318 КПК України).

Судове засідання відбувається у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. Вимоги закону щодо проведення судового розгляду в залі судового засідання обумовлено необхідністю створення найбільш прийнятної обстановки та створення можливостей всім учасникам судового провадження для повної реалізації їх прав з метою повного, всебічного та безпосереднього дослідження всіх обставин кримінального провадження.

Відповідно до ч. 3 ст. 318 КПК України, у разі необхідності окремі процесуальні дії можуть вчинятися поза межами приміщення суду. Так, наприклад, ч. 2 ст. 357 передбачає можливість проведення огляду речових доказів, які не можливо доставити у зал судового засідання за місцем їх знаходження, а ст. 361 КПК України регламентує порядок проведення у виняткових випадках огляду на місці, якщо суд визнає за необхідне оглянути певне місце.

За загальним правилом, судовий розгляд у кримінальному провадженні повинен бути проведений в одному складі суддів.

Незмінність складу суду протягом судового розгляду кримінального провадження є однією з гарантій повного, всебічного та неупередженого розгляду кримінального провадження. Проте, в практиці трапляються випадки коли виникає необхідність замінити суддю, що здійснював розгляд кримінального провадження через різні причини, такі як хвороба, звільнення, перехід на роботу до іншого суду тощо. У разі якщо суддя позбавлений можливості брати участь у судовому засіданні, він має бути замінений іншим суддею, який визначається у порядку, встановленому ч.3 ст. 35 КПК України.

Після заміни судді судовий розгляд розпочинається спочатку, втім, ч. 2 ст. 319 встановлює винятки із цього правила. Так, суд вмотивованою ухвалою може прийняти рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді, якщо таке рішення не може негативно вплинути на судовий розгляд та за умови дотримання таких вимог:

- 1) сторони кримінального провадження, потерпілий не наполягають на новому проведенні процесуальних дій, які вже були здійснені судом до заміни судді;
- 2) суддя, що замінив суддю, який вибув, ознайомився з ходом судового провадження та матеріалами кримінального провадження, наявними в розпорядженні суду, згоден з прийнятими судом процесуальними рішеннями і вважає недоцільним нове проведення процесуальних дій, що вже були проведені до заміни судді.

У такому випадку, докази, що були досліджені під час судового розгляду до заміни судді, зберігають доказове значення та можуть бути використані для обґрунтування судових рішень.

Всебічний, повний та неупереджений судовий розгляд кримінальних проваджень може потребувати значного часу через свою складність, участь у процесі значної кількості осіб, необхідності допиту великої кількості свідків, призначення та проведення судових експертиз тощо. В зв'язку з цим, суд, що розглядає відповідне кримінальне провадження може прийняти рішення про необхідність участі запасного судді в судовому процесі. Його участь обмежується

перебуванням у залі судового засідання під час виконання процесуальних дій у судовому розгляді, з метою ознайомлення з його ходом. У разі необхідності заміни судді, що здійснював судове провадження, його замінює запасний суддя, що виключає необхідність здійснення судового розгляду спочатку.

Заміна судді запасним суддею виключає необхідність починати судовий розгляд кримінального провадження спочатку. Після заміни судді, запасний суддя входить до складу суду і користується всіма правами судді, що здійснює відповідне судове провадження. Відповідно й судовий розгляд закінчує суд у новому складі.

Головуючим є суддя, який розглядає справу одноособово, а при колегіальному розгляді справи - суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справ (п.2 ч.1 ст. 3 КПК України).

Головним обов'язком головуючого під час судового розгляду кримінального провадження є загальне керування ходом судового засідання, забезпечення дотримання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямування судового розгляду на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження.

На головуючого також покладено обов'язок вживати необхідних заходів для дотримання порядку в залі судового засідання.

У ст. 329 КПК визначено загальні обов'язки присутніх у залі судового засідання. Головуючий наділений низкою прав, спрямованих на реалізацію свого обов'язку забезпечувати належний порядок судового засідання. Наприклад, він має право обмежити кількість присутніх у залі судового засідання у разі недостатності місць у залі судового засідання (ч. 1 ст. 328 КПК).

Крім того, головуючий вживає заходів до порушників порядку судового засідання в порядку, передбаченому ст. 330 КПК.

Безперервність судового розгляду є однією із загальних умов судового розгляду кримінального провадження. Її нормативне закріплення у положеннях коментованої статті покликано сприяти реалізації завдань кримінального провадження в частині забезпечення швидкого судового розгляду (ст. 2 КПК). Водночас, у судовій діяльності виникають обставини, які з об'єктивних причин унеможливають безперервний розгляд кримінального провадження.

Вичерпний перелік таких обставин викладений у ч. 2 ст. 322 КПК України. До них відносяться: 1) неприбуття сторони або інших учасників кримінального провадження; 2) складення та погодження прокурором процесуальних документів щодо відмови від підтримання державного обвинувачення, зміни обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення; 3) підготовки захисту обвинуваченого від зміненого чи додаткового обвинувачення; 4) підготовки потерпілого для підтримання обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення; 5) проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці; 6) проведення експертизи у випадках та порядку, передбачених ст. 332 КПК; 7) надання доступу до речей чи документів або

доручення проведення слідчих (розшукових) дій у випадках та порядку, передбачених ст. 333 КПК.

2. Участь в судовому розгляді обвинуваченого, його права і обов'язки. Наслідки нез'явлення обвинуваченого. Підстави розгляду справи у відсутності обвинуваченого. Участь прокурора в судовому засіданні, його процесуальне положення. Потерпілий і його представник в судовому засіданні, їх права і обов'язки, наслідки неявки до суду. Участь в судовому засіданні цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, їх права і обов'язки, наслідки неявки. Участь в судовому розгляді спеціалістів, експертів і перекладачів, представника персоналу органу пробації, їх обов'язки і права.

Особиста участь обвинуваченого в судовому засіданні є гарантією: а) захисту його прав та законних інтересів (ст. 20 КПК, 42 КПК та ін.), б) безпосереднього отримання судом показань обвинуваченого, їх перевірки й оцінки як самостійного джерела (виду) доказу, так і у сукупності з іншими видами доказів (ст. 23 КПК, ч. 4 ст. 95 КПК), в) ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення (ст. 370 КПК); забезпечення права на справедливий суд (п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 р.).

Здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених ч. 3 ст. 323 чи ст. 381 КПК, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та підставою для скасування судового рішення (п. 3 ч. 2 ст. 412 КПК).

У ст. 323 КПК закріплено наслідки неприбуття за викликом у судове засідання обвинуваченого, до якого не було застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

У разі неприбуття обвинуваченого в судове засідання з поважної причини суд постановляє ухвалу про відкладення судового розгляду, призначає дату нового судового засідання та повторює судовий виклик.

Якщо обвинувачений був викликаний у встановленому КПК порядку (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), але не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, суд постановляє ухвалу про відкладення судового засідання та привід обвинуваченого (ч. 2 ст. 139, ст. 140, ч. 1 ст. 323 КПК) та/або накладення на нього грошового стягнення (ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 323 КПК)

У ч.ч. 3-5 ст. 323 КПК закріплено окремі положення здійснення спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого (*in absentia*). Приписи щодо даного виду судового провадження містяться також в інших статтях КПК (ч. 2 ст. 7, ч. 5 ст. 139, абз. 2 ч. 2 ст. 349, ч. 5 ст. 374 КПК, ч. 3 ст. 400 КПК та ін.). Зміст та форма кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей, встановлених законом (абз. 1 ч. 2 ст. 7 КПК).

Участь прокурора в судовому розгляді є обов'язковою, крім випадку, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення (ст. 340 КПК) і його рішення погоджено з прокурором вищого рівня (ст. 341 КПК).

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 26 червня 2019 року по справі № 404/6160/16-к (провадження № 13-22 кс19) звертає увагу, що кримінальне процесуальне законодавство (зокрема, п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК та ін., п. 1 ч. 1 ст. 2 ЗУ № 1697-VII «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р.) оперує поняттям «державне обвинувачення». Статтями 129, 131-1 Конституції України передбачено, що конституційною функцією прокурора і засадою судочинства є підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді. Отже, термінологія Конституції України та галузевого кримінального процесуального законодавства відрізняється визначенням такої функції прокуратури, як підтримання обвинувачення в суді.

Крім того, у даній постанові викладено наступні висновки:

1) участь прокурора у судовому розгляді кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, врегульованому приписами глави 36 КПК України, відноситься до функції підтримання публічного обвинувачення;

2) встановлений главою 36 КПК України процесуальний порядок здійснення кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за правовою природою є приватно-публічною формою обвинувачення і не виключає повноважень прокурора щодо здійснення ним функцій процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення в суді, крім повноваження ініціювати кримінальне провадження за відсутності заяви потерпілого про злочин;

3) участь прокурора під час судового розгляду кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення як гарантія забезпечення засад рівності та змагальності, а також захисту прав та законних інтересів потерпілого, є обов'язковою, крім випадку, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді (ч. 5 ст. 340 КПК України)¹⁰⁸.

Здійснення судового провадження за відсутності прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою, є істотним порушенням кримінального процесуального закону і підставою для скасування судового рішення (п. 3 ч. 2 ст. 412 КПК).

При неявці в судове засідання прокурора суд з'ясовує причини неприбуття (поважна чи неповажна), приймає рішення про відкладення судового розгляду, визначає дату, час та місце проведення нового судового засідання і вживає заходів до його прибуття в судове засідання (зокрема, повторно повідомляє про судове засідання).

Потерпілий є учасником судового провадження (п. 26 ч. 1 ст. 3, ч. 2 ст. 318 КПК). З метою забезпечення його прав (ст. 56 КПК та ін.) та безпосередньої участі у судовому розгляді, суд здійснює виклик потерпілого за приписами ст. 135 КПК.

---

¹⁰⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26. 06. 2019 р. (справа № 404/6160/16-к, провадження № 13-22 кс19) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82885726>

Підтвердження отримання повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом врегульовано ст.136 КПК.

Здійснення судового провадження за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та підставою для скасування судового рішення (п. 5 ч. 2 ст. 412 КПК).

Якщо в судове засідання не прибув за викликом потерпілий, який належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), суд, заслухавши думку учасників судового провадження, вирішує питання про розгляд справи без потерпілого або відкладення судового засідання.

Вирішення даного питання залежить від: причин, з яких потерпілий не з'явився до суду (поважні (ст. 138 КПК) чи неповажні); можливості за відсутності потерпілого з'ясувати обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та забезпечити права та законні інтереси як потерпілого, так і обвинуваченого.

Під час вирішення питання про відкладення судового засідання, суд повинен з'ясувати причини, з яких потерпілий не з'явився до суду (поважні чи неповажні).

Якщо причини неприбуття потерпілого є поважними (ст. 138 КПК), суд постановляє ухвалу про відкладення судового засідання, призначає нове судове засідання та повторює виклик.

У разі неможливості безпосередньої участі потерпілого в судовому провадженні за станом здоров'я, необхідності забезпечення його безпеки та ін. (ч. 1 ст. 336 КПК), суд може ухвалити рішення про здійснення дистанційного судового провадження (ч. 2 ст. 336 КПК). Забезпечення безпеки потерпілого здійснюється відповідно до вимог Закону України від 23 грудня 1993 р. № 3782-ХІІ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

Якщо потерпілий був викликаний у встановленому КПК порядку (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), але не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, суд за власною ініціативою чи за клопотанням прокурора може постановити ухвалу про накладення грошового стягнення у розмірі від 0,5 до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Згідно з приписами ч. 3 ст. 139 КПК за злісне ухилення від явки потерпілий несе відповідальність, встановлену законом. Яку відповідальність, встановлену законом, несе потерпілий у КПК України не вказано. У ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. (з наступними змінами та доповненнями) передбачена адміністративна відповідальність потерпілого за неповагу до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд.

У разі, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення (ч.ч. 2, 3 та 5 ст. 340 КПК). У цьому випадку, повторне неприбуття в судове засідання потерпілого, який був

викликаний у встановленому КПК порядку, без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття прирівнюється до його відмови від обвинувачення і має наслідком закриття кримінального провадження за відповідним обвинуваченням (ч. 6 ст. 340 КПК).

Про особу, яка є цивільним позивачем у кримінальному провадженні, див. ст. 61 КПК, його представником – ст. 63 КПК, законним представником – ст. 44 КПК.

За ч. 2 ст. 61 КПК права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. У кримінальному провадженні цивільний позов може бути поданий до початку судового розгляду (ч. 1 ст. 128 КПК).

Якщо в судове засідання не з'явиться цивільний позивач, його представник чи законний представник, суд залишає цивільний позов без розгляду, що дає їм право пред'явити цивільний позов в порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК).

Законом передбачені випадки, коли цивільний позов може бути розглянутий за відсутності цивільного позивача, його представника чи законного представника: 1) якщо від нього надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності або 2) якщо обвинувачений чи цивільний відповідач повністю визнав пред'явлений позов (ч. 1 ст. 326 КПК).

Клопотання цивільного позивача (його представника чи законного представника) про розгляд позову за його відсутності суд може задовольнити, якщо у відсутності цивільного позивача можливо з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову.

Про особу, яка є цивільним відповідачем у кримінальному провадженні, див. ст. 62 КПК, його представником – ст. 63 КПК.

Якщо в судове засідання не прибув за викликом цивільний відповідач, який не є обвинуваченим, або його представник, суд, заслухавши думку учасників судового провадження вирішує питання про проведення судового розгляду без них або про відкладення судового розгляду.

Судовий розгляд може бути проведено без участі цивільного відповідача, який не є обвинуваченим, або його представника, якщо за їх відсутності можливо з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову. Якщо суд дійде висновку про неможливість з'ясування вказаних обставин без їх участі, то приймає рішення про відкладення судового засідання та повторює судовий виклик.

Якщо цивільний відповідач був у встановленому законом порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), але не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, суд також має право накладати на нього грошове стягнення у розмірі від 0,5 до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ч. 1 ст. 139 КПК).

Представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами; працівник юридичної особи. Представник юридичної особи зобов'язаний прибути за викликом до суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно

повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття (ч. 1, ч. 7 ст. 64-1 КПК).

Якщо в судове засідання не прибув за викликом представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, вирішує питання про проведення судового розгляду без нього або про відкладення судового розгляду.

Судовий розгляд може бути проведено без участі представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо за його відсутності можливо з'ясувати обставини, що стосуються застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Якщо такі обставини неможливо з'ясувати без його участі, суд приймає рішення про відкладення судового засідання та повторює судовий виклик.

Суд також має право накладити грошове стягнення у розмірі від 0,5 до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, (ч. 1 ст. 139 КПК), якщо представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, був у встановленому законом порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття.

Спеціаліст, перекладач та експерт зобов'язані прибути за судовим викликом до суду (п. 1 ч. 5 ст. 71 КПК, п. 1 ч. 3 ст. 68 КПК, п. 2 ч. 5 ст. 69 КПК). Такого обов'язку представника персоналу органу пробації у ч. 3 ст. 72-1 КПК не закріплено. Неприбуття в судове засідання представника уповноваженого органу з питань пробації, належним чином повідомленого про час і місце судового засідання, не перешкоджає судовому розгляду (ч. 3 ст. 327 КПК).

Згідно зі ст. 72 КПК у разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні.

Згідно з ч. 5 ст. 68 КПК та ст. 70 КПК перекладач, експерт несуть відповідальність, встановлену законом, за відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків. Яку відповідальність, встановлену законом, несуть перекладач та експерт у КПК України не вказано.

Відповідно до ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. (з наступними змінами та доповненнями) злісне ухилення експерта, перекладача від явки в суд тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У ч. 1 ст. 385 КК України передбачено, що відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді караються штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

Згідно з приписами ч. 2 ст. 327 КПК прибуття в суд перекладача (за винятком залучення його судом), свідка, спеціаліста або експерта забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик. Яким чином сторона кримінального провадження забезпечує прибуття перекладача (за винятком залучення його судом), свідка, спеціаліста або експерта в даній статті не

вказано. Можливо, законодавець мав на увазі положення ч. 1 ст. 122 КПК: витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучила спеціаліста, перекладача чи експерта, крім випадків, встановлених КПК.

Суд сприяє сторонам кримінального провадження у забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику. Загальні положення процесуального порядку здійснення виклику закріплено у ст. 135 КПК України, а підтвердження отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом – у ст. 136 КПК України.

3. Межі судового розгляду

Межі судового розгляду визначають предмет судового розгляду, забезпечуючи можливість для обвинуваченого, його захисника та законного представника реально здійснювати захист прав та законних інтересів обвинуваченого. Зміна обвинувачення, висунення додаткового обвинувачення прокурором здійснюється в такому процесуальному порядку, який дозволяє стороні захисту підготуватись до захисту від нового чи додатково висунутого обвинувачення, а потерпілому дає можливість підтримання обвинувачення в разі зміни його на менш тяжке, а також при повній чи частковій відмові прокурора від обвинувачення.

Межі судового розгляду визначені щодо осіб та щодо обвинувачення.

Відносно осіб межі судового розгляду визначені таким чином: судовий розгляд проводиться тільки стосовно особи, якій висунуте обвинувачення. Це означає, що суд не може проводити розгляд щодо інших осіб, про причетність яких до кримінального правопорушення може заявити хтось з учасників судового провадження, або щодо яких є певні дані у провадженні. Суд не вправі досліджувати докази і вирішувати питання про винуватість осіб, щодо яких справу закрито або виділено в окреме провадження. В судових рішеннях не повинні містити висновки щодо можливої причетності до кримінального правопорушення інших осіб

Вирішення судом питання про можливу причетність до кримінального правопорушення особи, щодо якої не був складений обвинувальний акт, не тільки порушує вимоги ст. 337 КПК щодо меж судового розгляду, але й порушує принцип презумпції невинуватості.

В тих випадках, коли суд розглядає обвинувачення щодо особи, яка вчинила злочин в співучасті з іншою особою, щодо якої вже є вирок, що набрав законної сили, правомірним буде вказати прізвище такого співучасника, пославшись на вирок.

Відносно обвинувачення: межі судового розгляду обмежені тим обвинуваченням, яке сформульоване в обвинувальному акті. Під обвинуваченням ми розуміємо обвинувачення в матеріально-правовому сенсі, тобто описання протиправного діяння (фабула), стисле викладення юридичних ознак діяння (формулювання) та правову кваліфікацію.

Таке обвинувачення може змінити прокурор відповідно до ст. 338, або висунути додаткове обвинувачення згідно зі ст. 339 КПК. В зазначених випадках межі судового розгляду будуть визначатися тим новим обвинуваченням, яке сформулює прокурор. Якщо прокурор змінює обвинувачення на менш тяжке, потерпілий має право

підтримувати обвинувачення в попередньому обсязі. Коли потерпілий скористається своїм правом і буде підтримувати обвинувачення в попередньому обсязі, межі судового розгляду визначатимуться тим обвинуваченням, яке підтримує потерпілий. Якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення, а потерпілий підтримує обвинувачення, то межі судового розгляду визначатимуться тим обвинуваченням, яке підтримує потерпілий.

Суд повинен розглянути кримінальне провадження та вирішити обвинувачення по суті, але не має права вийти за межі обвинувачення, тобто включити до обвинувачення додатковий епізод злочинної діяльності, вказати додаткову кваліфікуючу ознаку чи іншим чином погіршити становище обвинуваченого порівняно з обвинувальним актом. В КПК йдеться про те, що суд «може вийти за межі обвинувачення», але, на наш погляд, це не дуже вдале висловлювання, адже «вийти за межі» можна розуміти як «перебільшити межі», хоч очевидно із змісту ч. 3 ст. 337 КПК, що суд може змінити обвинувачення тільки на користь обвинуваченого, тільки покращити його становище, тобто «зменшити» обвинувачення.

Суд не має права погіршити становище обвинуваченого не тільки, самотійно змінивши обвинувачення на більш тяжке, але й шляхом посилання на наявність обтяжуючих обставин, про які не йшлося в обвинувальному акті.

Проте, вважаємо, що суд має право вказати у вирокі на наявність пом'якшуючих обставин, незалежно від того, ставили про це питання сторони під час судового розгляду, оскільки такі посилання свідчать на користь обвинуваченого.

Суд має право розглядати обвинувачення тільки в тому разі, коли його підтримує прокурор або потерпілий (в разі відмови прокурора від обвинувачення або зміни обвинувачення прокурором на менш тяжке – в попередньому обсязі). В разі відмови прокурора від обвинувачення суд повинен закрити кримінальне провадження якщо у провадженні немає потерпілого або якщо потерпілий відмовився від свого права на підтримання обвинувачення.

Суд також повинен закрити провадження, яке здійснювалось в формі приватного обвинувачення (ст. 477 КПК), в разі відмови потерпілого від підтримання обвинувачення (крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством).

Межі судового розгляду, визначаючи предмет судового розгляду, передбачають не тільки заборону вийти за межі обвинувачення, але й обов'язок суду розглянути висунуте проти особи обвинувачення в повному обсязі (в якому його підтримує прокурор чи потерпілий).

В ч. 3 ст. 33 КПК закріплено дуже важливу настанову – суд має право змінити обвинувачення, яким визначені межі судового розгляду. На жаль це правило сформульоване не дуже вдало про що вже йшлося вище. Далі, незрозуміло чому йдеться про право суду «вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті» лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, та ще й з метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод.

Статтею 2 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII визначено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права,

забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Отже, будь-яке рішення суду повинно бути справедливим, і таким, що забезпечує права та свободи.

Що ж стосується зміни обвинувачення судом, то його можна розглядати, умовно кажучи, як «робочий момент» в діяльності суду у кримінальному процесі. Якщо суд, дослідивши докази, надані сторонами, а також докази, які він згідно з чинним кримінальним процесуальним законодавством дослідив з власної ініціативи (призначивши експертизу, допитавши експерта тощо) дійшов переконання, що ним встановлені фактичні обставини, які свідчать про вчинення обвинуваченим менш тяжкого кримінального правопорушення ніж те, в якому його звинувачує прокурор (або потерпілий), суд повинен змінити обвинувачення на менш тяжке. Саме таким чином можна забезпечити законність судового рішення, яка полягає, зокрема, в ухваленні рішення згідно з нормами матеріального права (ч. 2 ст. 370 КПК).

Якщо, наприклад, прокурор підтримує обвинувачення в розбої, вважає, що обвинувачений погрожував потерпілому насильством, яке є небезпечним для життя та здоров'я, а захисник та обвинувачений надали докази, які переконали суд в тому, що обвинувачений вчинив грабіж, оскільки взагалі не висловлював погроз на адресу потерпілого чи погрожував насильством, яке не є небезпечним для життя та здоров'я, то суд звичайно ж повинен буде у вирокі сформулювати обвинувачення в грабежі та засудити обвинуваченого за ст. 186 КК. Зміна обвинувачення має місце і у випадку, коли суд, дійшовши висновку, що злочин було вчинено не умисно, як вважає прокурор, а з необережності, змінює кваліфікацію (наприклад, з ч. 1 ст. 121 КК на ст. 128 КК).

Зміна обвинувачення може полягати не тільки у зміні правової кваліфікації діяння, але й у зменшенні обсягу обвинувачення, виключенні з обвинувачення окремих епізодів злочинної діяльності, виключення окремих обтяжуючих обставин без зміни кваліфікації. Якщо, скажімо, особа обвинувачується у вчиненні трьох крадіжок за ч. 2 ст. 185 КК, а в судовому засіданні суд дійшов висновку, що по двох епізодах є достатні докази, а щодо третього епізоду доказів немає, то суд повинен буде виключити один епізод з обвинувачення. Суд в мотивувальній частині вироку обґрунтовує свою думку щодо підтвердження обвинувачення по двох епізодах, а третій епізод виключає з обвинувачення, залишивши кваліфікацію за ч. 2 ст. 185 КК.

Зміна обвинувачення можлива і шляхом виключення з обвинувачення кваліфікуючих обставин, якщо прокурор підтримує обвинувачення у вчиненні обвинуваченим крадіжки повторно та за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 185 КК), а суд дійшов висновку, що вчинення обвинуваченим крадіжки повторно не доведено, то у мотивувальній частині вироку суд мотивує своє рішення щодо виключення з обвинувачення кваліфікуючої ознаки повторності і засуджує обвинуваченого тільки за вчинення крадіжки за попередньою змовою групою осіб. Таким чином також не змінюється кваліфікація кримінального правопорушення (залишається ч. 2 ст. 185 КК), але зменшується обсяг обвинувачення.

Суд може змінити обвинувачення шляхом виключення з обвинувачення надлишково вказаної статті КК, наприклад, прокурор пропонує кваліфікувати дії обвинуваченого як убивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК) та як хуліганство за ч. 4 ст. 296

КК, а суд вважає, що дії обвинуваченого охоплюються диспозицією п. 7 ч. 2 ст. 115 КК, оскільки обвинувачений позбавив життя потерпілого внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнонародськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини, з використанням малозначного приводу.

В разі, коли йдеться про реальну сукупність злочинів (особа обвинувачується у вчиненні двох або більше злочинів, які мають окрему кваліфікацію), а суд дійшов висновку, що вчинення одного із злочинів не доведено, то він ухвалює обвинувальний вирок, яким засуджує обвинуваченого за той злочин, вчинення якого вважає доведеним, а щодо епізоду, який суд вважає недоведеним, ухвалює виправдувальний вирок.

В зв'язку із зміною обвинувачення в суді може виникнути необхідність вирішити й інші питання застосування кримінального законодавства. Розглянемо таку ситуацію. Суд здійснює провадження, в якому неповнолітній обвинувачується у вчиненні грабежу за ч. 1 ст. 186 КК, на момент вчинення даного діяння йому виповнилось 15 років. Дослідивши докази, суд вважає, що діяння, яке вчинив обвинувачений, слід кваліфікувати як шахрайство за ч. 1 ст. 190 КК. Така перекваліфікація можлива, оскільки шахрайство – менш тяжкий злочин ніж грабіж. Але за злочин, передбачений ст. 190 КК, кримінальна відповідальність настає з 16 років, отже засудити за нього обвинуваченого не можна, тому суд своєю ухвалою повинен буде змінити обвинувачення та закрити провадження за відсутністю складу злочину (нажаль, окремої підстави для закриття провадження в подібних випадках КПК не передбачає).

Якщо суд здійснює судовий розгляд у провадженні, в якому прокурор підтримує обвинувачення у вчиненні обвинуваченим (який є уповноваженою особою юридичної особи) злочину (або злочинів), передбачених в ч. 1 ст. 96-3 КК, і одночасно розглядається питання про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, то зміна обвинувачення на статтю КК, якої немає у зазначеному переліку, потребує ухвалення рішення про закриття провадження щодо юридичної особи.

Виникають певні проблеми і в тих випадках, коли в зв'язку із зміною обвинувачення змінюється порядок провадження – з публічного на приватне. З цього приводу пошлемось на постанову ВП ВС від 3 липня 2019 року в справі № 288/1158/16-к. Велика Палата Верховного Суду, розглянувши касаційної скарги засудженого та його захисника, змінила обвинувачення з ч. 4 ст. 296 КК на ч. 2 ст. 125 КК (тобто з публічного на приватне обвинувачення) і сформулювала певні висновки щодо застосування норм кримінального процесуального права в розглядуваній ситуації.

Перш за все в постанові підкреслюється, що суд має право змінити обвинувачення тільки на менш тяжке, в тому числі і змінити обвинувачення із статті Кримінального кодекса, за якою провадження здійснюється у формі публічного обвинувачення, на статтю, за якою провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення. Питання про зміну обвинувачення суд має право вирішити тільки в нарадчій кімнаті, причому, суд не має права вийти з нарадчої кімнати для того, щоб з'ясувати думку сторін та потерпілого щодо можливої перекваліфікації діяння.

У випадку, якщо суд дійде висновку про необхідність перекваліфікації дій особи зі злочину публічного обвинувачення на злочин приватного обвинувачення, позиція потерпілого матиме вирішальне значення для подальшої долі кримінального

провадження, зумовленої такою перекваліфікацією. Якщо потерпілий подав до правоохоронних органів заяву про злочин, її слід вважати підставою для здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, незалежно від того, що потерпілий вказав неправильну кваліфікацію чи взагалі не визначав кримінально-правову кваліфікацію діяння, щодо якого просив здійснити провадження (потерпілий не зобов'язаний юридично оцінювати вчинені щодо нього протиправні дії). У разі, якщо потерпілий не подавав до правоохоронних органів заяви про злочин як окремого процесуального документа, однак до початку чи під час досудового розслідування і/або судового провадження однозначно висловив свою позицію про притягнення винного до кримінальної відповідальності, відповідна позиція, зафіксована у процесуальних документах, дає підставу для кримінального переслідування особи за злочин приватного обвинувачення. Згода потерпілого в судовому засіданні з викладеною в обвинувальному акті кваліфікацією кримінального правопорушення як злочину публічного обвинувачення не може прирівнюватися до відмови від приватного обвинувачення і зумовлювати закриття кримінального провадження. Навпаки, зазначене волевиявлення, виражене в належний процесуальний спосіб (у формі письмової або усної заяви, зафіксованої у відповідному документі та/або журналі судового засідання і на технічному записі процесу), варто розцінювати як спрямоване на застосування до обвинуваченого кримінально-правових заходів примусу. За наявності цих умов, якщо потерпілий у подальшому не відмовився від притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності, суд наділений повноваженнями ухвалити обвинувальний вирок із перекваліфікацією діяння на злочин приватного обвинувачення незалежно від думки потерпілого щодо такої його юридичної оцінки.

Для з'ясування позиції потерпілого доцільно буде, на наш погляд, пропонувати потерпілому після вступних промов сторін висловити і свою думку, причому не тільки щодо доказів, які він пропонує дослідити, але й свою позицію щодо обвинувачення (ч. 1 ст. 349 КПК).

Якщо ж потерпілий не подавав заяви про злочин і до початку чи під час досудового розслідування і/або судового провадження не порушував питання про притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності або ж прямо і беззастережно відмовився від обвинувачення (за винятком кримінальних проваджень щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством), то така позиція зумовлює закриття кримінального провадження на підставі п. 7 ч. 1 та ч. 7 ст. 284 КПК після перекваліфікації діяння на злочин приватного обвинувачення.

Межі судового розгляду формуються прокурором, який в обвинувальному акті формулює обвинувачення щодо певних осіб. В подальшому прокурор має право змінити обвинувачення як на менш тяжке, так і на більш тяжке. Підставою для зміни обвинувачення є встановлені в суді фактичні обставини, що свідчать про вчинення іншого злочину, ніж той, що зазначений в обвинувальному акті, про наявність кваліфікуючих обставин, обтяжуючих обставин, які не були зазначені в обвинувальному акті, про необхідність кваліфікувати дії обвинуваченого за додатковою статтею в разі ідеальної сукупності злочинів. Такі фактичні обставини встановлюються на підставі доказів, які були досліджені в судовому розгляді, і дозволили прокурору дійти переконання, що обвинувачення необхідно змінити. Так, наприклад, під час

здійснення судового розгляду в справі, в якій обвинувачений був притягнений до кримінальної відповідальності за умисне вбивство, були досліджені докази, надані стороною захисту, які, на думку прокурора, свідчать про вчинення вбивства з необережності. Прокурор має право змінити обвинувачення. В іншому випадку можливо отримання даних про вчинення обвинуваченим більш тяжкого правопорушення. Наприклад, в судовому засіданні було з'ясовано, що під час незаконного заволодіння транспортним засобом (дії обвинуваченого були кваліфіковані за ч. 1 ст. 289 КК) потерпілому було завдано значну матеріальну шкоду, в зв'язку з чим прокурор змінює обвинувачення на ч. 2 ст. 289 КК.

Слід відрізнити зміну обвинувачення прокурором від часткової відмови від обвинувачення. Якщо, наприклад, особа обвинувачується у вчиненні декількох крадіжок і її дії кваліфіковано за ч. 2 ст. 185 КК, а в судовому засіданні прокурор дійшов висновку, що за одним з епізодів вина обвинуваченого не доведена, він може змінити обвинувачення, точніше, змінюється обсяг обвинувачення, прокурор виключає з обвинувачення один з епізодів, не змінюючи кваліфікацію. А в тих випадках, коли, скажімо, особа обвинувачується у вчиненні крадіжки та грабежу, а в судовому розгляді вчинення грабежу не підтверджується, прокурор заявляє про часткову відмову від обвинувачення за ст. 186 КК, про що складає мотивовану постанову.

В КПК не врегульоване питання, пов'язане зі зміною обвинувачення прокурором, якщо при цьому змінюється форма провадження – з публічного на приватне. Аналогічна проблема виникає при зміні обвинувачення судом, її розглянуто в попередньому підрозділі.

В разі коли прокурор змінює обвинувачення з публічного на приватне (на менш тяжке) суд повинен насамперед виконати загальні вимоги, встановлені ч. 3 ст. 338 КПК, тобто головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі. У цьому випадку потерпілого також необхідно поінформувати щодо особливостей кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, у тому числі зумовлених його позицією правових наслідків для провадження. За таких обставин потерпілий може вільно обрати на власний розсуд один з альтернативно можливих варіантів поведінки: підтримати початково висунуте публічне обвинувачення з кваліфікацією злочину як більш тяжкого; підтримати змінене, тобто приватне обвинувачення; відмовитися від притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності; не вчиняти жодних юридично значущих дій.

Підтримання потерпілим будь-якого з обвинувачень – як початкового, так і зміненого, є проявом його позиції про застосування щодо обвинуваченого заходів кримінальної репресії. Відповідна позиція, а також волевиявлення про притягнення винного до кримінальної відповідальності, з яким особа, що зазнала шкоди, зверталася в будь-якій формі до правоохоронних органів і від якого в подальшому не відмовилася, є підставою для продовження кримінального провадження після зміни його форми з публічної на приватну. В означеному випадку суд наділений повноваженнями ухвалити за результатами судового розгляду обвинувальний вирок із кваліфікацією діяння як злочину, визначеному у ч. 1 ст. 477 КПК.

Якщо ж потерпілий ні перед органами досудового розслідування (прокурором), ні перед судом не порушував у будь-який спосіб питання про притягнення обвинуваченого

до кримінальної відповідальності або ж під час судового розгляду прямо і беззастережно відмовився від обвинувачення, то така позиція тягне закриття кримінального провадження на підставі п. 7 ч. 1 та ч. 7 ст. 284 КПК.

Зміна обвинувачення прокурором здійснюється шляхом винесення ним обвинувального акту, в якому прокурор формулює нове обвинувачення. При цьому прокурор повинен погоди зміну обвинувачення з прокурором вищого рівня, як це передбачено ст. 341 КПК.

Копії нового обвинувального акту надаються обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Обвинувальний акт долучається до матеріалів кримінального провадження. Якщо в справі притягнуто до кримінальної відповідальності кількох обвинувачених, а зміна обвинувачення стосується не всіх з них, копії обвинувального акту, в якому сформульоване нове обвинувачення, необхідно вручити всім обвинуваченим та їх захисникам, адже раніше їм було вручено попередній обвинувальний акт, а їх право – знати про будь-які зміни обвинувального акту.

В тих випадках, коли прокурор змінює обвинувачення на менш тяжке або зменшує обсяг обвинувачення, головуючий повинен роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення в попередньому обсязі. Як повинен діяти суд в разі відсутності потерпілого в судовому засіданні, КПК не визначає. Тут мабуть доцільно скористатись роз'ясненнями, які було дано в постанові Пленуму Верховного Суду України № 13 від 2 липня 2004 року «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочину», в п. 12 якої зазначено, що суди повинні вживати всіх можливих заходів до забезпечення участі потерпілого в судовому засіданні. У разі, коли потерпілий не з'явився за викликом, суд вирішує питання про розгляд справи за його відсутності залежно від того, чи можливо за відсутності потерпілого з'ясувати всі обставини справи і захистити його права та законні інтереси. В п. 23 зазначеної постанови йдеться про дії суду у випадках, коли прокурор змінив обвинувачення на менш тяжке або відмовився від обвинувачення в справі, яка розглядається за відсутності потерпілого, – суд повинен відкласти розгляд справи, надіслати потерпілому копію постанови прокурора (за чинним КПК в разі зміни обвинувачення – новий обвинувальний акт) та роз'яснити право підтримувати обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі (а в разі відмови прокурора від обвинувачення – вимагати продовження розгляду справи і самому підтримувати обвинувачення). Ці роз'яснення Пленуму Верховного Суду актуальні і дотепер.

За чинним КПК, оскільки в зв'язку зі зміною обвинувачення суд повинен відкласти розгляд справи не менше ніж на сім днів, то одразу після відкладення розгляду слід направити потерпілому копію нового обвинувального акту прокурора та роз'яснення його права на підтримання обвинувачення в попередньому обсязі, повідомивши про нову дату судового розгляду. Відповідні дані слід також розмістити на сайті суду. В разі повторної неявки потерпілого, який одержав зазначене повідомлення, суд може вважати, що потерпілий не бажає скористатися наданим йому правом.

Суд повинен роз'яснити обвинуваченому, що прокурор змінив обвинувачення, і що він буде захищатися від нового обвинувачення. Оскільки, відповідно до ст. 348 КПК

після оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акту на початку судового розгляду, головуючий повинен роз'яснити обвинуваченому суть обвинувачення та запитати, чи зрозуміле воно йому, то і після вручення обвинуваченому нового обвинувального акту, яким було змінено обвинувачення, головуючий, на наш погляд, теж повинен роз'яснити суть нового обвинувачення та запитати обвинуваченого, чи зрозуміле йому нове обвинувачення.

Для підготовки до захисту від нового (зміненого) обвинувачення суд повинен відкласти розгляд справи на сім днів, а за клопотанням сторони захисту цей строк може бути скорочений або продовжений. Конкретний строк нового розгляду суд повинен встановити, відкладаючи розгляд, та повідомити учасників судового провадження про нову дату та час розгляду.

В разі зміни прокурором обвинувачення на менш тяжке суд повинен також перевірити, чи можливе за таким новим обвинуваченням складання досудової доповіді представником уповноваженого органу з питань пробації, як це передбачено ч. 2 ст. 314-1 КПК.

На наш погляд, перш ніж вирішувати питання про надання доручення щодо складання досудової доповіді, суд повинен з'ясувати позицію потерпілого. Якщо потерпілий буде підтримувати обвинувачення в попередньому обсязі (тобто обвинувачення у вчиненні обвинуваченим особливо тяжкого чи тяжкого злочину, нижня межа санкції якого перевищує п'ять років позбавлення волі), де складання досудової доповіді не передбачено, то і ставити питання про складання досудової доповіді немає сенсу, адже межі судового розгляду в такому випадку визначатимуться тим обвинуваченням, яке підтримує потерпілий.

Якщо потерпілий на висловив бажання підтримувати обвинувачення в попередньому обсязі, і межі судового розгляду будуть визначатись тим обвинуваченням, яке сформулював прокурор в новому обвинувальному акті, що дозволить поставити питання про надання досудової доповіді представником уповноваженого органу з питань пробації, суд повинен роз'яснити сторонам їх право звернутись з клопотання про складання досудової доповіді. Далі суд за клопотанням чи з власної ініціативи може своєю ухвалою доручити складання досудової доповіді та встановити строк подання такої доповіді.

Відповідно до ст. 339 КПК прокурор має право висунути нове обвинувачення в провадженні щодо якого здійснюється судовий розгляд, в разі отримання відомостей про можливе вчинення обвинуваченим іншого правопорушення, а також розпочати провадження щодо юридичної особи за умов, передбачених ст. 96-3 КК.

Умовою висунення прокурором додаткового обвинувачення є тісний зв'язок нового обвинувачення з тим, що є предметом судового розгляду і окремий розгляд їх неможливий. Не допускається нове обвинувачення щодо особи, яка не є обвинуваченим в даному провадженні. Тісно зв'язаними можуть бути обвинувачення, наприклад, у заволодінні майном шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК) та службовому підробленні (ст. 366 КК), якщо службове підроблення було засобом сховати вже вчинене заволодіння майном.

Якщо прокурор дійшов переконання про наявність доказів, які свідчать про вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення, обвинувачення в якому

йому не було висунуто і яке тісно зв'язане з розглядуваним, він звертається до суду з клопотанням про розгляд додаткового обвинувачення в одному провадженні в первісним обвинуваченням, яке і розглядається судом. Клопотання повинно бути вмотивованим і оформленим у вигляді окремого письмово документа. Суд розглядає клопотання і задовольняє його, якщо воно відповідає вимогам, передбаченим ч. 1 ст. 339, тобто тісно пов'язане з тим обвинуваченням, яке розглядає суд і окремий розгляд їх неможливий, або істотно утруднений.

Після того, як суд задовольнив клопотання прокурора, він відкладає судовий розгляд на строк, необхідний для виконання прокурором заходів, передбачених ст.ст. 276 – 278, 290 – 293 КПК, та для підготовки сторони захисту до захисту від нового обвинувачення. Такий строк не повинен перевищувати 14 днів, але за клопотанням сторони захисту він може бути продовженим.

Розгляд нового обвинувачення здійснюється в загальному порядку, тобто починається з підготовчого провадження, в якому вирішуються питання, передбачені ст.ст. 314-316 КПК щодо нового обвинувачення, зокрема, про виклик свідків, експертів тощо, після чого призначається судовий розгляд. В судовому розгляді продовжується дослідження доказів, а повторне дослідження доказів, які були подані до висунення додаткового обвинувачення, проводиться тільки у випадку, коли суд вважатиме це за необхідне.

Якщо під час судового розгляду прокурор дійде висновку про наявність умов та підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, передбачених ст. 96-3 КК, він також звертається до суду з клопотанням про відкладення судового розгляду для того, щоб розпочати провадження щодо юридичної особи. Якщо суд задовольняє таке клопотання, прокурор повинен внести відповідні дані в ЄРДР, як передбачено ч. 8 ст. 214 КПК, про що не пізніше наступного робочого дня письмово повідомляє юридичну особу. Представнику юридичної особи необхідно роз'яснити права, визначені ст. 64-1 КПК, забезпечити можливість реалізації таких прав, зокрема, подавати докази, заявляти клопотання, знайомитись з матеріалами провадження. Після завершення таких дій судовий розгляд продовжується з участю представника юридичної особи.

Представник юридичної особи може звернутися до суду з клопотанням про нове дослідження доказів, які вже були досліджені судом до початку провадження щодо юридичної особи. Суд може задовольнити таке клопотання, якщо визнає його обґрунтованим.

Якщо в судовому розгляді прокурор дійде висновку про те, що зібрані та досліджені в суді докази не підтверджують обвинувачення, яке було висунуте щодо обвинуваченого, він повинен відмовитись від підтримання державного обвинувачення. По суті, йдеться про такі підстави, коли прокурор переконався, що доказами не підтверджується наявність події злочину, наявність складу злочину в діянні обвинуваченого, або коли досліджені докази не підтверджують причетність обвинуваченого до вчинення злочину.

Відмова прокурора від обвинувачення може бути повною або частковою. Часткова відмова від обвинувачення має місце в тих випадках, коли прокурор за наявності обвинувачення щодо декількох епізодів, відмовляється від обвинувачення за одним

епізодом, який має окрему кваліфікацію. Якщо судовий розгляд здійснюється щодо декількох обвинувачених, а прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення щодо одного з обвинувачених, то теж йдеться про часткову відмову від обвинувачення.

Своє рішення про відмову від підтримання державного обвинувачення прокурор викладає в постанові, чітко зазначивши підстави для відмови від обвинувачення. Копії постанови вручаються обвинуваченому, захиснику, потерпілому та його представнику, а також законним представникам, якщо вони беруть участь в справі. На наш погляд, доцільно такі копії вручити також цивільному позивачу та цивільному відповідачу. Для цивільного позивача та відповідача істотне значення має підстава відмови прокурора від обвинувачення, якщо, наприклад, прокурор відмовився від обвинувачення в зв'язку з відсутністю складу злочину, то цивільний позивач має право звернутися з відповідним позовом в порядку цивільного судочинства. Якщо прокурор зазначив в постанові, що факт вчинення злочину встановлений, але немає доказів причетності обвинуваченого до вчинення злочину, позивач має право на відшкодування шкоди за рахунок держави.

Відмова прокурора від обвинувачення покладає на головуючого обов'язок роз'яснити потерпілому його право на підтримання обвинувачення. Якщо потерпілий висловив бажання скористатися наданим йому правом, суд повинен надати йому час для підготовки для підтримання обвинувачення. КПК не визначає, чи може бути відкладено розгляд справи, на який час для забезпечення потерпілому можливості підготуватися до підтримання обвинувачення. На наш погляд, суд повинен врахувати побажання потерпілого, його намір запросити представника, складність справи, та вирішити питання про відкладення судового розгляду на строк, який не повинен перевищувати 7 днів (аналогічно тому, що передбачено ч. 4 ст. 338 КПК), а за клопотанням потерпілого цей строк може бути скорочений чи продовжений. Після закінчення цього строку судовий розгляд продовжується.

Якщо потерпілий висловив бажання підтримувати обвинувачення, він користується правами сторони обвинувачення, це, мабуть, означає що потерпілий має право змінити обвинувачення відповідно до ст. 338 КПК, але потерпілий не зможе висунути додаткове обвинувачення, оскільки таке право може належати тільки прокурору.

Крім того, в разі підтримання обвинувачення потерпілим кримінальне провадження набуває статусу приватного та здійснюється за процедурою приватного обвинувачення. Правда, в Главі 36 «Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення» ніякого особливого процесуального порядку провадження не визначено.

Частиною 3 ст. 469 КПК передбачено, що в справах приватного обвинувачення може бути укладено угоду про примирення між потерпілим та обвинуваченим, а угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника. Можливо, здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення в розглядуваному випадку означає і можливість укласти угоду про примирення.

В разі часткової відмови прокурора від обвинувачення, право на підтримання обвинувачення має тільки той потерпілий, якому було завдано шкоди саме тим діянням, щодо якого прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення.

Право підтримувати обвинувачення надано тільки потерпілому, не згадується про представника потерпілого. Напевно, розглядаючи питання про можливість підтримання обвинувачення представником потерпілого, слід виходити з загальних положень про права потерпілого та його представника. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК потерпілий має право мати представника; згідно з ч. 4 ст. 58 КПК представник потерпілого користується правами потерпілого, крім тих, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим. На наш погляд, безпосередньо потерпілий здійснює право давати показання, а право підтримувати обвинувачення повинно належати і його представнику.

Якщо потерпілим є неповнолітня особа, або особа, визнана за рішенням суду недієздатною або обмежено дієздатною, то до участі в кримінальному провадженні разом з потерпілим залучається законний представник. Мабуть законний представник має право підтримувати обвинувачення.

Якщо в судовому засіданні, в якому прокурор відмовився від обвинувачення, потерпілий не брав участі, суд повинен відкласти розгляд справи, направити копію постанови прокурора потерпілому та роз'яснити його право на підтримання обвинувачення. Одночасно суд визначає дату розгляду та повідомляє її потерпілому. В разі неявки потерпілого, суд повинен ще раз відкласти розгляд справи, знов викликати потерпілого. В разі його повторної неявки, за умови наявності даних про повідомлення потерпілого, суд закриває справу, оскільки повторна неявка потерпілого розглядається як його відмова від підтримання обвинувачення.

В усіх передбачених КПК випадках зміни обвинувачення прокурором, висунення додаткового обвинувачення, повної чи часткової відмови від обвинувачення прокурор повинен погодити зазначені зміни з керівником органу прокуратури, в якому він працює. В разі, коли в судовому засіданні бере участь керівник органу прокуратури, він повинен погодити своє рішення з прокурором вищого рівня.

Для одержання згоди на зазначені зміни прокурор, який бере участь в судовому засіданні, повинен скласти відповідний процесуальний документ (обвинувальний акт в разі зміни обвинувачення, клопотання про розгляд додаткового обвинувачення, а в разі відмови від підтримання державного обвинувачення – постанову), в якому він докладно мотивує необхідність зміни обвинувачення, висунення додаткового обвинувачення або повної чи часткової відмови від підтримання державного обвинувачення, і з зазначеним процесуальним документом звертається до керівника органу прокуратури. Свою згоду керівник органу прокуратури, прокурор вищого рівня оформлює у вигляді резолюції на обвинувальному акті, клопотанні чи постанові. Без такої резолюції ці документи не мають юридичної сили.

За клопотанням прокурора, який має намір змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення чи відмовитись від обвинувачення, суд повинен відкласти судовий розгляд та надати прокуророві час для складання та погодження відповідних документів.

Якщо керівник органу прокуратури, прокурор вищого рівня відмовив у погодженні обвинувального акту, клопотання чи постанови, він усуває прокурора від участі в судовому розгляді, та самотійно бере участь в судовому засіданні як прокурор, або доручає взяти участь в судовому розгляді іншому прокуророві.

В разі заміни прокурора судовий розгляд продовжується в загальному порядку.

4. Процедура судового розгляду. Підготовча частина судового засідання. Поняття, значення судового слідства. Оголошення обвинувального акта, позовної заяви. Роз'яснення обвинуваченому суті обвинувачення. Визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження. Підстави і умови відмови суду від дослідження доказів за неоспорюваними сторонами обставинами. Розгляд судом клопотань учасників судового провадження.

Процедура судового розгляду починається з підготовчої частини, початком якої є відкриття судового засідання. Час початку судового засідання визначається при вирішенні питань, пов'язаних із підготовкою до судового розгляду. Судове засідання повинне відкриватися в точно призначений час. Судовий розпорядник, а у разі його відсутності – секретар судового засідання, запрошує осіб, які з'явилися, до залу судового засідання. Перед виходом суду судовий розпорядник а у разі його відсутності – секретар судового засідання, повідомляє: «Суд іде, прошу всіх встати».

Відкриваючи судове засідання, головуючий повинен указати, яке кримінальне провадження розглядатиметься, його номер, прізвище, ім'я, по батькові обвинуваченого, статтю закону про кримінальну відповідальність, за якою він обвинувачується. ВССУ у своєму інформаційному листі № 223-1446/0/4-12 від 05.10.2012 р. «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» звертає увагу судів те, що головуючий має пересвідчитись, чи отримав обвинувачений копію обвинувального акта або клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Якщо не отримав, то для забезпечення обвинуваченому його права на захист (ознайомлення із зазначеним документом) суд відкладає судове засідання.

Після цього секретар, завчасно встановивши явку учасників судового розгляду, викликаних та повідомлених осіб, повинен доповісти головуючому хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб прибув у судове засідання. Якщо хтось із цих осіб не з'явився, секретар з'ясовує, чи вручено їм судові виклики та повідомлення і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі. Секретар судового засідання встановлює особи учасників судового розгляду, викликаних та повідомлених осіб (із зазначенням прізвища, імені, по батькові, місця та дати народження, процесуального статусу), а також перевіряє повноваження захисників (їх кількість для одного обвинуваченого не може перевищувати п'яти осіб) і представників.

Секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання.

Після виконання цих дій головуючий оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та

законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід. Питання про відвід вирішується судом у порядку ст. ст. 75-81 КПК.

Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятку про їхні права та обов'язки. Після ознайомлення обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у судовому розгляді, з пам'яткою головуєчий з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки і у разі необхідності роз'яснює їх.

Надалі головуєчий дає розпорядження про видалення свідків із залу судового засідання.

Після закінчення підготовчих дій головуєчий оголошує про початок судового розгляду (дослідження обставин та перевірки їх доказами). Судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта. Якщо в кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, цивільний позивач або його представник чи законний представник, а в разі їх відсутності – головуєчий оголошує короткий виклад позовної заяви. Суд, з урахуванням розумних строків, може обмежити тривалість оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, а також оголошення короткого викладу позовної заяви.

Після оголошення обвинувачення головуєчий встановлює особу обвинуваченого, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання. Якщо обвинувачених декілька, головуєчий здійснює зазначені дії щодо кожного з них. Якщо у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, головуєчий запитує обвинуваченого, цивільного відповідача, чи визнають вони позов.

Надалі головуєчий надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні промови. У вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути зазначена позиція сторони. Сторона обвинувачення, сторона захисту має право відмовитися від проголошення вступної промови. Право проголосити вступну промову першою надається стороні обвинувачення, після чого вступну промову проголошує сторона захисту. Вступні промови проголошуються з дотриманням розумних строків залежно від обсягу обвинувачення. Якщо проголошення вступної промови має ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду, суд після усного попередження зупиняє проголошення промови.

Інші учасники судового провадження можуть висловити свою думку про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження після вступної промови сторони захисту.

Обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені.

Докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, зі сторони захисту – у другу.

Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Обов'язковою умовою застосування цього порядку є правильне розуміння учасниками судового провадження змісту цих обставин; добровільність їх позицій. Саме тому суд повинен з'ясувати, чи правильно розуміють ці особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції. Крім того, суд повинен роз'яснити учасникам судового провадження, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Наприклад, якщо обвинувачений повністю визнає свою вину в інкримінованому йому органом досудового розслідування кримінальному правопорушенні, погоджується з кваліфікацією вчиненого ним діяння, а прокурор, потерпілий не висловлюють жодних заперечень щодо встановлених обставин, – суд вправі визнати недоцільним дослідження доказів, поданих на підтвердження події кримінального правопорушення, винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення тощо (п. 8 Інформаційного листа ВССВ № 223-1446/0/4-12 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 05.10.2012 р.).

Під час здійснення спеціального судового провадження досліджуються всі надані докази.

Допит обвинуваченого здійснюється обов'язково, крім випадку, якщо він відмовився від давання показань, та випадків здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) та спрощеного провадження щодо кримінальних проступків.

КПК не передбачає чіткого формалізованого порядку дослідження доказів. Визначення цього порядку покладено на суд із урахуванням позицій учасників судового провадження. При визначенні порядку дослідження доказів суд повинен врахувати, що докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – у другу.

Після визначення обсягу та порядку дослідження доказів у судовому засіданні починається дослідження доказів по суті. ВССУ у своєму інформаційному листі № 223-1446/0/4-12 від 05.10.2012 р. «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» указує, що спочатку підлягає допиту обвинувачений, потерпілий, потім свідки, досліджується висновок експерта, речові докази тощо.

Після визначення обсягу та порядку дослідження доказів головуючий ставить на обговорення питання про наявність у учасників судового провадження клопотань. Клопотання учасників судового провадження розглядаються судом після того, як

буде заслухана думка щодо них інших учасників судового провадження, про що постановляється ухвала. Відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав.

5. Порядок проведення допитів в судовому засіданні. Пред'явлення для впізнання в судовому засіданні. Проведення експертизи за ухвалою суду. Допит експерта в суді. Дослідження речових доказів. Дослідження документів. Дослідження звуко- і відеозаписів. Огляд на місці. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження.

Допит обвинуваченого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник. Після цього обвинуваченому можуть бути поставлені запитання потерпілим, іншими обвинуваченими, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим і суддями. Крім того, головуючий має право протягом всього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення і доповнення його відповідей.

Якщо обвинувачений висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку, чи визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право зажадати від нього конкретної відповіді – «так» чи «ні».

Оскільки в обвинуваченого є право давати показання, він може скористатися цим правом у будь-який момент дослідження доказів незалежно від того, що раніше його допит уже проводився. Так, обвинувачений, що вже був допитаний, може заявити про своє бажання дати показання після допиту потерпілого або свідка для того, щоб викласти свою думку із приводу їх показань. Обвинувачений, що раніше відмовився давати показання, може заявити про своє бажання розповісти про будь-які обставини. У всіх випадках, коли обвинувачений заявляє про своє бажання давати показання, він має бути допитаний. Допит у цьому разі не має переривати іншу дію, що проводиться в цей момент. Якщо обвинувачений під час допиту, наприклад, свідка, заявляє, що він хоче дати пояснення у зв'язку з обставинами, про які говорить свідок, таку можливість має бути йому надано після допиту цього свідка.

Перед допитом свідка головуючий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим. Крім того, головуючий з'ясовує, чи отримав свідок пам'ятку про права та обов'язки свідка, чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він від давання показань, і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання.

Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий у судовому засіданні приводить його до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю говорити суду правду і лише правду». Німий свідок складає присягу в письмовій формі, підписуючи текст того самого змісту.

Етап вільної розповіді у допиті свідка не передбачено. Свідка обвинувачення

першим допитує прокурор, а свідка захисту – захисник, якщо обвинувачений взяв захист на себе – обвинувачений (прямий допит). Під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Отже, прямий допит – це допит свідка обвинувачення, потерпілого прокурором, а свідка захисту – захисником, обвинуваченим та експерта – стороною, за зверненням якої проводилась експертиза під час кримінального судового провадження¹⁰⁹.

Слід зазначити, що формулювання «свідка захисту – захисник, якщо обвинувачений взяв захист на себе – обвинувачений» обмежує право обвинуваченого мати достатні можливості для свого захисту і суперечить п. d ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення. Отже, незалежно від того, чи є захисники у кримінальному провадженні, суд повинен надавати обвинуваченому можливість допитувати свідків як обвинувачення, так і захисту.

Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка.

Ознаками перехресного допиту є такі: є видом судового допиту, показання отримані під час його проведення мають ознаки доказу; проводиться після прямого допиту і, головне, однак не лише, в обсязі прямого допиту або може стосуватися достовірності показань (дискредитація показань або дискредитація особи, яка надає показання); може бути проведеним лише учасниками провадження особистий чи процесуальний інтерес яких відрізняється від інтересу особи, яка провела прямий допит; проводиться за участі однієї особи – допитуваного та не менше одного допитуючого; проводиться з метою перевірки, одержаних під час судово-слідчих дій, передусім, прямого допиту відомостей, розкриття суперечностей в показаннях, виявлення в них помилок та завідомої неправди, уточнення чи деталізація попередньо одержаних в суді показань; під час його проведення дозволяється використання навідних запитань¹¹⁰.

Під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання.

Під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головує за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження.

Якщо свідок висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку про те, чи визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право зажадати від цього свідка конкретної відповіді – «так» чи «ні».

Після допиту свідка йому можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними

---

¹⁰⁹ Максимішин Н.М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. С. 55.

¹¹⁰ Максимішин Н.М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. С. 55.

представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим та суддями.

Кожний свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показань, не мають права перебувати в залі судового засідання під час судового розгляду.

У виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка постановляє вмотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливило його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. У разі якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод. Перед постановленням відповідної ухвали суд зобов'язаний з'ясувати наявність заперечень сторін кримінального провадження проти проведення допиту свідка в умовах, що унеможливають його ідентифікацію, і в разі їх обґрунтованості відмовити у проведенні допиту свідка в такому порядку. Для забезпечення безпеки викривача його допит в якості свідка проводиться з дотриманням Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».

За клопотанням сторони кримінального провадження або самого свідка свідок допитується за відсутності певного допитаного свідка.

Перед допитом потерпілого головуючий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим. Крім того, головуючий з'ясовує, чи отримав потерпілий пам'ятку про права та обов'язки потерпілого, чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання.

Допит потерпілого проводиться за тими ж правилами, що й допит свідка (ч. 2, 3, 5-14 ст. 352 КПК). У разі, якщо потерпілий погоджується давати показання, головуючий приводить його до присяги такого змісту: "Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю говорити суду правду і лише правду". Німий потерпілий складає присягу в письмовій формі, підписуючи текст того самого змісту.

Потерпілий, як і свідок, допитується шляхом застосування прямого та перехресного допиту. Однак КПК не регламентує, хто повинен першим допитувати потерпілого. Враховуючи, що потерпілий може набувати у деяких випадках прав сторони обвинувачення, доцільним вбачається, щоб він допитувався за правилами допиту свідка обвинувачення.

Під час судового розгляду свідкові, потерпілому, обвинуваченому можуть бути пред'явлені для впізнання особа чи річ. Впізнання здійснюється шляхом зорового або слухового сприйняття осіб, предметів, які пред'являються для впізнання. Суть впізнання полягає в своєрідній ідентифікації відбитого в пам'яті впізнаючого образу особи або іншого об'єкта, який раніше спостерігався ним, і пред'явлених йому осіб або предметів, серед яких можливо знаходиться та особа чи той об'єкт, які раніше спостерігав впізнаючий у зв'язку з подією, яка розслідується, і описах у ході допиту.

В судовому провадженні свідок, потерпілий або обвинувачений під час допиту докладно описують особу або предмет, називають його ознаки, за якими вони можуть впізнати особу або предмет. Потім головуючий пропонує їм оглянути предмет і вказати на ньому ті ознаки, за якими свідок або потерпілий впізнає цей предмет. Під час пред'явлення особи чи речі для впізнання особа, яка впізнає, повинна зазначити, чи впізнає вона особу або річ і за якими саме ознаками.

Пред'явлення для впізнання під час судового розгляду відбувається без участі понятих, навіть в умовах проведення закритого судового розгляду справи, його хід і результати відображаються в журналі судового засідання, а також фіксуються з використанням фотозйомки, відеозапису. Технічні параметри засобів фото-, відеофіксації відображаються в журналі судового засідання. Під час проведення впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти.

За необхідності з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, для з'ясування яких необхідні спеціальні знання та проведення відповідного дослідження, суд за зверненням сторін кримінального провадження має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, які відповідно до Закону України «Про судову експертизу» мають право на проведення експертизи. На сторону, що звернулася із відповідним клопотанням, покладається тягар доказування необхідності призначення експертизи.

Суд вправі призначити експертизу незалежно від наявності клопотання сторін кримінального провадження у разі, якщо: 1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності; 2) під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними; 3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності.

До ухвали суду про доручення проведення експертизи в порядку, передбаченому коментованою статтею, включаються питання, поставлені перед експертом учасниками судового провадження, судом. При цьому, суд має право не включати до ухвали питання, поставлені учасниками судового провадження, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі. Водночас, у цьому аспекті слід також звернути увагу на положення окремих підзаконних актів, які регламентують порядок проведення експертизи. Так, наприклад, в Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої Наказом МОЗ України від 17.01.95 р. № 6 зазначається, що у разі виявлення при проведенні експертизи даних, що мають значення для справи, але щодо яких поставлено не

було, судово-медичний експерт вправі повідомити про них особу, яка призначила експертизу, або вказати на них у своїх підсумках (п. 2.9).

Після постановлення судом ухвали про доручення проведення експертизи судовий розгляд продовжується, крім випадків, якщо таке продовження неможливе до отримання висновку експерта.

Допит експерта в судовому засіданні може бути проведений за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суду. Основною метою виклику експерта для допиту в суді є необхідність роз'яснення або доповнення оголошеного в судовому засіданні висновку експерта. Допит експерта має на меті роз'яснення термінології, окремих формулювань, з'ясування методу дослідження, уточнення компетенції експерта, пояснення розбіжностей між обсягом поставлених запитань і висновками експерта, встановлення суперечностей між висновком експерта й іншими наявними у кримінальному провадженні доказами або між декількома висновками щодо одного й того ж предмета чи питання дослідження¹¹¹. Допит експерта під час судового розгляду є одним із способів оцінки достовірності висновку експерта, хоча кримінальний процесуальний закон і не передбачає у ст. 84 КПК такого самостійного джерела доказів, як показання експерта.

Перед початком допиту експерта головуєчий з'ясовує його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття, стаж роботи на посаді експерта. Якщо перешкод для допиту експерта не встановлено, головуєчий приводить його до присяги та попереджає про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку. Після цього головуєчий попереджає експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку.

Експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження.

У разі якщо проведення експертизи доручалося кільком експертам, які в ході дослідження не дійшли згоди, і кожен з них склав свій висновок, стосовно одного і того самого предмета чи питання дослідження, головуєчий має право призначити допит двох чи більше експертів. Запитання експерту можуть бути поставлені як в

---

¹¹¹ Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.10.2012 р. (п. 9) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12#Text>

усній, так і в письмовій формі. Експерт під час відповідей має право користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження. На прохання експерта йому може бути надано час для підготовки відповіді на поставлені запитання. Якщо в результаті допиту експерта не вдалося усунути неповноту і недостатню ясність висновку, виникли сумніви у його правильності, якщо він суперечить іншим матеріалам справи, і це неможливо усунути в результаті допиту експерта під час судового розгляду, з'ясувалася необхідність постановки перед експертом нових питань, на які неможливо отримати відповіді під час судового розгляду, може бути призначена залежно від підстав додаткова або повторна експертиза, проведення якої може бути доручено погодженому зі сторонами експерту чи експертам.

Речові докази підлягають огляду відповідно до визначеного ухвалою суду порядку дослідження доказів. У судовій практиці огляд речових доказів проводиться після допитів обвинуваченого, потерпілого, свідків і дослідження висновків експерта і за клопотанням сторони кримінального провадження огляд речових доказів може мати місце під час будь-якого етапу судового розгляду, у тому числі й на етапі закінчення з'ясування обставин та їх перевірки доказами.

Перед дослідженням речових доказів головуєчий оголошує, який речовий доказ буде оглядатися та роз'яснює учасникам кримінального провадження, яким він надаватиметься для огляду, право звертати увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з речовим доказом та його оглядом.

Першим огляд речових доказів здійснює суд, після чого вони надаються для ознайомлення учасникам судового провадження та, за необхідності, іншим учасникам кримінального провадження.

Під час огляду речових доказів учасники кримінального провадження користуються такими правами: 1) звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з річчю та її оглядом: вони можуть звернути увагу суду на обставини, пов'язані як із самою річчю (матеріал, форма, розміри, колір), так і з її оглядом (наявність пошкоджень, індивідуальні якості, особливості тощо), що, на їхню думку, заслуговують на увагу суду та мають значення для кримінального провадження; 2) заявляти суду клопотання про залучення свідків, експертів, спеціалістів, які оглядали речові докази до їх огляду у ході судового провадження, у тому числі під час досудового розслідування; 3) ставити запитання з приводу речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які їх оглядали з дозволу головуєчого почергово та у визначеному ним порядку; 4) заявляти суду клопотання про проведення повторного допиту свідків, експертів, спеціалістів, які оглядали речові докази під час досудового розслідування, якщо під час судового розгляду з'ясувалося, що вони можуть надати показання стосовно обставин, зокрема пов'язаних з речовими доказами, щодо яких цих осіб не допитували; 5) за наслідками огляду речових доказів або під час такого огляду у ході судового розгляду заявляти клопотання про визнання речового доказу недопустимим.

За загальним правилом, речові докази підлягають огляду у судовому засіданні, хоча за необхідності огляд речових доказів, які не можна доставити в судове засідання, може проводитися за їх місцезнаходженням.

Питання про проведення огляду речових доказів за їх місцезнаходженням підлягає вирішенню судом з урахуванням широкого кола підстав, до числа яких, зокрема, відносяться: 1) притаманність речовим доказам особливих фізичних властивостей (їх габарити, кількість, вага, об'єм тощо); 2) можливість їх пошкодження внаслідок непридатності для транспортування; 3) належність речових доказів до числа предметів, вилучених з обігу; 4) необхідність забезпечення спеціальних умов зберігання речових доказів; 5) належність речових доказів до числа предметів, які мають історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність, тощо.

У разі необхідності проведення огляду речових доказів за їх місцезнаходженням суд приймає рішення про виїзне судове засідання для огляду речових доказів на місці і за необхідності відкладає судове засідання, повідомляючи учасникам дату, час та місце проведення виїзного судового засідання.

Згідно ст. 358 КПК протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені в судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження та пред'явлені для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності – також іншим учасникам кримінального провадження.

Учасники судового провадження мають право ставити запитання щодо документів свідкам, експертам, спеціалістам. Якщо долучений до матеріалів кримінального провадження або наданий суду особою, яка бере участь у кримінальному провадженні, для ознайомлення документ викликає сумнів у його достовірності, учасники судового провадження мають право просити суд виключити його з числа доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа.

КПК регламентує особливості дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359 КПК). Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в залі судового засідання або в іншому спеціально обладнаному для цього приміщенні з відображенням у журналі судового засідання основних технічних характеристик обладнання та носіїв інформації і зазначенням часу відтворення (демонстрації). Після цього суд заслуховує доводи учасників судового провадження. У разі необхідності відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або в певній частині. З метою з'ясування відомостей, що містяться у звуко- і відеозаписах, судом може бути залучено спеціаліста.

Учасники судового провадження можуть заявити про підробку звуко- і відеозаписів. Така заява розглядається судом в порядку, передбаченому для розгляду заяв про підробку документів, тобто, суд вправі виключити певний звуко- чи відеозапис з числа доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього запису і вже на підставі відповідного висновку експерта вирішувати питання про його недопустимість. Питання про виключення такого документа з числа доказів вирішується відповідною ухвалою суду після з'ясування думки інших учасників судового провадження.

У виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, – за участю свідків, спеціалістів і експертів. Огляд на місці не може проводитися під час здійснення провадження судом присяжних.

Верховний Суд зауважив, що «зі змісту вказаної статті убачається, що проведення судом огляду на місці є правом, а не обов'язком суду, яке суд реалізує у виняткових випадках за власної ініціативи» .

Огляд на місці здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК для огляду під час досудового розслідування. На місці огляду учасникам кримінального провадження, які беруть у ньому участь, можуть бути поставлені запитання, пов'язані з проведенням огляду. Учасники судового провадження при огляді мають право звертати увагу суду на те, що, на їхню думку, може мати доказове значення.

Проведення огляду і його результати відображаються у протоколі огляду місця та можуть фіксуватися технічними засобами. Такий протокол веде секретар судового засідання, а для фіксації огляду технічними засобами може бути залучений відповідний спеціаліст. При огляді місця події можуть застосовуватися науково-технічні засоби, складатися плани, схеми, здійснюватися фото- або відеофіксація.

Під час судового провадження заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються за наявності підстав, умов та в порядку, визначеному розділом 2 КПК України, але з урахуванням особливостей, передбачених розділом 4 КПК України.

Під час розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів суд має врахувати можливість особи, яка його заявила, без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні, а також причини, через які доступ не був здійснений під час досудового розслідування.

Чинна редакція ч.2 ст. 333 КПК України залишає відкритим питання щодо наслідків встановлення судом неповажності причин зволікання із поданням клопотання про застосування даного заходу забезпечення. Її буквальне тлумачення дозволяє стверджувати, що норма, яка б імперативно зобов'язувала суд відмовити стороні у задоволенні такого клопотання у разі встановлення неповажності причин нездійснення тимчасового доступу до речей і документів у досудовому провадженні у ній відсутня. Втім, у будь-якому разі, суд має детально обґрунтувати своє рішення про надання тимчасового доступу під час судового провадження у мотивувальній частині відповідної ухвали.

Якщо судом під час судового провадження прийнято рішення про надання тимчасового доступу до речей і документів, суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для здійснення такого заходу забезпечення кримінального провадження та ознайомлення учасників судового провадження з його результатами. Особа, яка під час судового провадження отримала речі і документи внаслідок здійснення тимчасового доступу до них, зобов'язана надати до них доступ у порядку, передбаченому ст. 290 КПК України.

З метою встановлення або перевірки під час судового розгляду обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження і не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право своєю ухвалою доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. В ухвалі суду про доручення проведення слідчої (розшукової) дії зазначається, для з'ясування або перевірки яких обставин і які саме слідчі (розшукові) дії необхідно провести, та встановлюється строк виконання доручення. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами у порядку, передбаченому ст. 290 КПК України.

Під час розгляду клопотання про проведення певних слідчих (розшукові) дії суд, окрім врахування значення обставин, про встановлення або перевірку яких просить особа, яка звернулася з ним, та можливості їх встановлення або перевірки шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, повинен з'ясувати причини, з яких відповідні обставини не були встановлені чи перевірені на стадії досудового розслідування. Клопотання прокурора про проведення певних слідчих (розшукові) дії під час судового провадження може бути задоволене судом лише за умови доведення прокурором що підстави і обставини проведення відповідних дій виникли або стали відомі тільки після надходження матеріалів досудового розслідування до суду після закінчення досудового розслідування.

6. Поняття, значення судових дебатів. Учасники судових дебатів, порядок їх виступів. Зміст і значення промови прокурора. Виступ в дебатах потерпілого і його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників. Промова захисника. Участь в дебатах обвинуваченого. Репліки учасників судових дебатів.

Судові дебати – обов'язкова частина стадії судового розгляду, в якій виступають його учасники з аналізом доказів, які були досліджені в судовому розгляді, та пропозиціями про вирішення кримінального провадження. Судові дебати є процесуальною гарантією принципу змагальності кримінального процесу, адресуються не тільки суду, а й іншим учасникам судового розгляду, а також особам, присутнім у залі судового засідання, і спрямовані на формування в суддів певного внутрішнього переконання з питань вирішення кримінального провадження. Виступ у судових дебатах учасників процесу є одним зі способів реалізації і захисту своїх або таких публічних чи приватних прав і законних інтересів, які вони представляють.

Судові дебати настають безпосередньо після постановлення судом ухвали про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами (ст. 363 КПК). Дослідження і перевірка доказів у судовому слідстві та їх аналіз і оцінка в судових дебатах якраз і відмежовують ці дві частини судового розгляду, визначаючи їх самостійність.

Виступу в судових дебатах має передувати підготовка до них учасника судового розгляду, що може здійснюватися як у ході судового розгляду, так і в перерві між

судовими засіданнями. Учасники судового розгляду мають право заявити суду клопотання про оголошення перерви в судовому засіданні для підготовки до судових дебатів, як правило, зі складних або великих за обсягом кримінальних проваджень.

Існує певний процесуальний порядок виголошення промов учасниками судових дебатів в кримінальному судочинстві. Судові дебати починаються з промови прокурора, далі виступають інші учасники судових дебатів: потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, обвинувачений, його законний представник, захисник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. У складних, багатоепізодних справах із значною кількістю обвинувачених черговість їхніх виступів визначає суд з урахуванням висловлених захистом пропозицій.

Так, якщо в судовому розгляді брали участь декілька прокурорів, у судових дебатах на їхній розсуд має право виступити один прокурор або кожен із них обґрунтовує у промові свою позицію у певній частині обвинувачення. Якщо в судовому розгляді брали участь декілька захисників обвинуваченого, порядок виступів у судових дебатах визначається ними за взаємною згодою. У разі відсутності згоди порядок їх виступів встановлює суд. Якщо в судовому розгляді брали участь декілька обвинувачених, захисників, представників, порядок їх виступів у судових дебатах встановлює суд (ч. 2, 3, 4 ст. 364 КПК).

Закон обмежує предмет судової промови. Учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні. Якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами, після закінчення якого знову відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин.

Якщо учасник судових дебатів вважає, що на обґрунтування своїх доводів необхідно навести докази, які не були предметом розгляду в суді, він має право клопотати перед судом про відновлення з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження. Це клопотання розглядає суд у судовому засіданні, заслухавши думку інших учасників судового розгляду. Суд зі своєї ініціативи, а також за клопотанням прокурора або інших учасників судового розгляду зобов'язаний відновити з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, якщо під час дебатів виникне необхідність подати нові докази. До нових доказів належать фактичні дані, які судом раніше не досліджувалися, незалежно від дослідження обставин, якими ці дані встановлюються або спростовуються.

Межі судових дебатів визначені ч. 6 ст. 364 КПК, відповідно до якої суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Головуючий має право зупинити виступ учасника дебатів, якщо він після зауваження повторно вийшов за межі кримінального провадження, що здійснюється, чи повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру, і надати слово іншому учаснику дебатів.

Обмеження судових дебатів, зокрема, не означає, що їх учасники можуть говорити виключно про те, що вже обговорювалось в ході судового слідства. Викладаючи обставини справи, аналізуючи докази, досліджені в ході судового слідства, учасники судових дебатів доповнюють їх власними висновками та міркуваннями щодо доведеності чи недоведеності обвинувачення та обставин, що впливають на визначення міри покарання.

Судова промова в кримінальному судочинстві – це передбачений кримінально-процесуальним законодавством усний публічний монологічний виступ учасника судових дебатів, діалогічний за своєю природою, предмет якого є елементом правозастосовчого процесу у кримінальному судочинстві та полягає в аналізі, оцінці та формулюванні висновків по матеріалам, що були досліджені в судовому засіданні при розгляді конкретної кримінальної справи, з метою здійснення визначеного процесуальною функцією учасника судових дебатів впливу на внутрішнє переконання суду і присутніх в залі судового засідання осіб.

Судова промова є видом судових виступів в судових дебатах. Крім судової промови учасники судових дебатів мають право на обмін репліками. Так, після закінчення промов всі учасники судових дебатів мають можливість скористатися правом повторного виступу – з реплікою з приводу сказаного в промовах. В усіх випадках правом останньої репліки наділений завжди обвинувачений. Згідно ч. 7 ст. 364 КПК право останньої репліки належить обвинуваченому або його захиснику.

Користуватися реплікою, щоб доповнити або змінити свій виступ у дебатах, недопустимо.

Після закінчення виступів у репліках головуєчий оголошує судові дебати закінченими.

Співвідношення понять «судові дебати» і «судова промова» являє собою співвідношення форми і змісту. Так, якщо судові дебати – частина судового розгляду, в якій її учасники у формі промов і реплік аналізують і оцінюють докази, то судова промова – усний публічний виступ професійних та непрофесійних учасників судових дебатів.

Останнє слово обвинуваченого є обов'язковою частиною судового розгляду, до якої суд зобов'язаний перейти після закінчення судових дебатів. Проголошення обвинуваченим останнього слова є його правом, а не обов'язком, у зв'язку із чим він може відмовитися від останнього слова із зазначенням або не зазначенням підстав відмови.

Останнє слово обвинуваченого полягає в його виступі, в якому він звертається до суду із заявами, проханнями, клопотаннями, які можуть стосуватися його ставлення до пред'явленого йому обвинувачення, про доведеність його вини у вчиненому кримінальному правопорушенні, про можливий вид і міру покарання, яка може бути до нього застосована (наприклад, із проханням не застосовувати до нього покарання, пов'язане з обмеженням або позбавленням волі), відшкодуванні збитків, завданих злочином.

Під час останнього слова обвинуваченого забороняється задавати йому питання, переривати його. Однак головуючий має право вказати обвинуваченому на те, що у своєму останньому слові він виходить за межі цієї кримінальної справи.

Обставини, викладені обвинуваченим в останньому слові, не розцінюються як доказ у справі, і суд не може посилатися на них у вирок.

Суд зі своєї ініціативи, а також за клопотанням прокурора або інших учасників судового розгляду зобов'язаний відновити з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, що мають істотне значення для кримінального провадження. Зокрема, з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження може бути відновлене: а) якщо у своєму останньому слові обвинувачений, який раніше відмовлявся давати показання, дає відомості, що стосуються кримінального провадження; б) якщо у своєму останньому слові обвинувачений, що раніше не визнавав пред'явлене йому обвинувачення, визнав свою вину в учиненому злочині; в) якщо під час останнього слова обвинувачений подав відомості, що стосуються його ролі у вчиненні кримінального правопорушення разом з іншими співучасниками, або заявив про відмову від раніше наданих показань у зв'язку із самообмовою.

7. Ухвалення та проголошення судового рішення на стадії судового розгляду. Таємниця наради суддів. Види судових рішень, які можуть бути ухвалені на стадії судового розгляду. Поняття, значення, види вироків суду. Питання, що вирішуються судом при ухваленні вироків. Зміст вироків суду. Поняття, значення ухвали суду. Зміст ухвали суду.

Ухвалення та проголошення судового рішення у судовому провадженні по першій інстанції є самостійним етапом (частиною) стадій підготовчого провадження та судового розгляду. Даний етап складається із декілька підетапів ухвалення підсумкового судового рішення: 1) нарада суддів з розв'язанням усіх питань, які підлягають вирішенню; 2) прийняття рішення відповідно до внутрішнього переконання суду унаслідок оцінки доказів, встановлених у судовому засіданні; 3) складання тексту судового рішення та його підписання; 4) проголошення судового рішення.

За ст. 366 КПК України після останнього слова обвинуваченого суд негайно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироків, про що головуючий оголошує присутнім у залі судового засідання. Разом із тим, у нарадчій кімнаті суд ухвалює як вирок, так і постановляє ухвали, якими закінчує провадження на стадіях підготовчого провадження або судового розгляду. Про таємницю наради суддів див. ст. 367 КПК України.

Згідно з ч. 2 ст. 110 КПК України, ч. 1 та ч. 2 ст. 369 КПК України суд першої інстанції приймає судові рішення у формі вироків та ухвали.

Судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироків (ч. 1 ст. 369 КПК). Вирок суду першої інстанції може бути виправдувальним та обвинувальним.

Згідно з чинним КПК на стадії підготовчого провадження суд першої інстанції може ухвалити вирок на підставі угоди (ст. 475 КПК) та вирок за результатами спрощеного провадження щодо кримінальних проступків (ч. 1 ст. 381 КПК, ч. 2 ст. 382 КПК), які завжди є обвинувальними.

На стадії судового розгляду суд може ухвалити як виправдувальний вирок (ч. 1 ст. 373 КПК), так і обвинувальний вирок (ч. 2 ст. 373 КПК). Обвинувальний вирок може бути з призначенням покарання, зі звільненням від покарання, зі звільненням від відбування покарання (ч. 2 ст. 373 КПК). Крім того, на стадії судового розгляду суд може ухвалити вирок на підставі угоди (ст. 475 КПК).

Суд ухвалює вирок: іменем України (ч. 1 ст. 371 КПК); у нарадчій кімнаті складом суду, який здійснював судовий розгляд (ч. 2 ст. 371 КПК); простою більшістю голосів суддів, що входять до складу суду (ч. 1 ст. 375 КПК), щодо послідовного вирішення питань, передбачених ч. 1 ст. 368 КПК України, шляхом голосування (ч. 2 ст. 375 КПК), з урахуванням у необхідних випадках висновків Верховного Суду України (ч. 6 ст. 368 КПК), практики ЄСПЛ (ч. 2 ст. 8 КПК); лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення (ч. 1 ст. 337 КПК), але з метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження (ч. 3 ст. 337 КПК).

Питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку, закріплено у ст. 368 КПК України.

Вимоги до змісту вироку закріплено у ст. 374 КПК України. Певні особливості має зміст вироку на підставі угоди, які зазначено у ч. 3 ст. 475 КПК України, вироку суду за результатами спрощеного провадження (ч. 2 ст. 382 КПК) та вироку за наслідками кримінального провадження, у якому здійснювалося спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження (*in absentia*) (ч. 5 ст. 374 КПК).

Другим видом судового рішення суду першої інстанції є ухвала. Згідно з ч. 2 ст. 369 КПК України «судове рішення, у якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали». Загальні вимоги до змісту ухвали закріплено у ст. 372 КПК України

Певне практичне значення має питання: які види ухвал суд першої інстанції постановляє «Іменем України».

У ст. 129-1 Конституції України закріплено, що «суд ухвалює рішення іменем України». Дане положення нормативно-правового акту найвищої юридичної сили має загальний характер. У зв'язку з публічною природою кримінального судочинства як виду державно-правової діяльності суд здійснює судове провадження від імені та за дорученням держави, тобто офіційно (*ex officio*). Але не у кожному судовому рішенні повинно бути зазначено «Іменем України».

Згідно з ч. 1 ст. 13 Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» судове рішення, яким закінчується розгляд справи в

суді, ухвалюється іменем України. Такими судовими рішеннями суду першої інстанції є вирок (ч. 1 ст. 371 КПК) та ухвала про:

а) закриття кримінального провадження, яку суд може постановити як на стадії підготовчого провадження (п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК), так і на стадії судового розгляду (ч. 7 ст. 284 КПК);

б) застосування примусових заходів виховного характеру (ч. 2 ст. ст. 500 КПК, ч. 1 ст. 501 КПК);

в) відмову у застосуванні примусових заходів виховного характеру та закриття кримінального провадження (ч. 2 ст. 500 КПК, ч. 2 ст. 501 КПК);

г) застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 2 ст. 512 КПК, ч. 2 ст. 513 КПК);

д) відмову у застосуванні примусових заходів медичного характеру та закриття кримінального провадження (ч. 2 ст. 512 КПК, ч. 3 ст. 513 КПК).

Ухвали про застосування примусових заходів виховного характеру або про відмову в їх застосуванні (ч. 2 ст. 500 КПК), а також про застосування примусових заходів медичного характеру або про відмову в їх застосуванні (ч. 2 ст. 512 КПК) суд першої інстанції може постановити на стадії судового розгляду.

Згідно з ч. 3 ст. 371 КПК України у випадках, передбачених КПК, ухвала постановляється в нарадчій кімнаті складом суду, який здійснював судовий розгляд. У нарадчій кімнаті суд постановляє ухвали, якими закінчує кримінальне провадження (розгляд справи по суті). Крім того, у КПК України пряма вказівка на постановлення судом першої інстанції ухвали у нарадчій кімнаті міститься щодо вирішення питань про відводи (ч. 3 ст. 81 КПК), усунення присяжного від подальшої участі в судовому розгляді (ч. 2 ст. 390 КПК). У решті випадків закон не містить прямої вказівки на необхідність видалення суду до нарадчої кімнати для постановлення ухвали, отже це питання суд вирішує за власним розсудом.

Ухвали, постановлені без виходу до нарадчої кімнати, заносяться секретарем судового засідання в журнал судового засідання (ч. 4 ст. 371 КПК, п. 5 ч. 1 ст. 108 КПК). Згідно з ч. 6 ст. 371 КПК усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах. Судові рішення в електронній формі оформляються згідно з вимогами законодавства у сфері електронних документів та електронного документообігу, а також електронного цифрового підпису (ч. 6 ст. 371 КПК).

Слід звернути увагу на такий вид ухвали суду першої інстанції, як окрема ухвала (ст. 378 КПК). Крім того, системний аналіз норм чинного кримінального процесуального законодавства України дозволяє стверджувати, що суд першої інстанції може прийняти судові рішення також у формі подання (ч. 2 ст. 34 КПК), наказу або письмового розпорядження (ч. 4 ст. 517 КПК), доручення (ч. 1 ст. 548 КПК, ст. 552 КПК), клопотання (ч. 1 ст. 548 КПК, ст. 575 КПК, ст. 600 КПК). Вказані види судових рішень не зазначено у ч. 2 ст. 110 КПК та ст. 369 КПК України, але, з нашої точки зору, є видами судових рішень, прийняття яких

пов'язано з вирішенням процесуальних питань локального характеру у конкретному кримінальному провадженні¹¹².

8. Ухвалення судового рішення і окрема думка судді. Проголошення судового рішення. Звільнення обвинуваченого з-під варті. Заходи піклування про неповнолітніх, непрацездатних і збереження майна обвинуваченого. Виправлення опісок і очевидних арифметичних помилок у судовому рішенні. Роз'яснення судового рішення.

Зважаючи на те, що судові рішення приймаються не тільки одноособово, а у випадках, передбачених законом, і колегіально, закон регулює порядок ухвалення судового рішення колегією суддів. Судове рішення ухвалюється простою більшістю голосів суддів, які входять до складу суду, що підкреслює рівність, вагомість і вирішальність голосу кожного із суддів. Особливого значення це положення набуває в зв'язку з тим, що в законі передбачено, що правосуддя може здійснюватися за участі присяжних (ч. 3 ст. 31 КПК), голос яких при прийнятті судових рішень має таке ж значення, як і професійних суддів. Якщо судовий розгляд проводився судом колегіально, то постановленню вироку (ухвали) передують нарада суддів, із чого випливає, що вирок не може бути заздалегідь підготовлений одним із суддів, а складається всім складом суду безпосередньо в нарадчій кімнаті. Головуючий зобов'язаний ставити на вирішення суддів питання в тій послідовності, в якій вони вказані в законі, тобто без вирішення попередніх неможливо розглядати всі наступні. При вирішенні кожного окремого питання ніхто з суддів не має права утримуватися від голосування, головуєчий голосує останнім, щоб запобігти впливу на інших суддів. Судове рішення набуває чинності процесуального документа, якщо воно належним чином оформлене і підписане всім складом суду, що брав участь у його постановленні. Ніхто із суддів не має права ухилитися від підписання судового рішення. При незгоді з судовим рішенням у цілому або в якійсь частині суддя, підписуючи рішення, має заявити іншим суддям, що він залишається при окремій думці. Окрема думка складається в нарадчій кімнаті. Закон не встановлює її форми, і вона викладається довільно. Окрема думка – це викладена в письмовій формі думка судді, який не згоден з рішенням, що прийняте більшістю суддів за матеріалами провадження в цілому або з окремих питань. Окрема думка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення. Якщо при окремій думці залишився головуєчий, обов'язок скласти належним чином мотивований вирок або ухвалу, відповідно до прийнятих іншими суддями рішень, з нього знімається.

Проголошення являє собою завершальний акт постановлення (ухвалення) судового рішення (вироку, ухвали або постанови). Після підписання судового рішення судді повертаються до залу судового засідання, де головуєчий або один із

---

¹¹² Більш докладно див.: Гуртієва Л.М. Види судових рішень суду першої інстанції у кримінальному провадженні України. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія /За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім "Гельветика". 2018. С. 888-914.

суддів проголошує судові рішення, тобто офіційно виголошує, прилюдно (публічно) доводить до загального відома відповідну інформацію. Суд зобов'язаний проголосити судові рішення. В тому випадку, коли судовий розгляд згідно з ч. 2 ст. 27 КПК проходив у закритому судовому засіданні, судові рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення (ч. 7 ст. 27 КПК). Виключення про обов'язковість проголошення вироку стосується випадків, коли розгляд обвинувального акта відбувався у спрощеному провадженні згідно з правилами, встановленими ст.ст. 381, 382 КПК. Іноді складання судового рішення у формі ухвали (постанови) вимагає значного часу, тому закон передбачає можливість суду обмежитися складанням і оголошенням його резолютивної частини, яку підписують всі судді. При цьому не пізніше п'яти діб з дня оголошення резолютивної частини повинен бути складений і оголошений учасникам судового провадження повний текст ухвали (постанови). Про час оголошення повного тексту ухвали (постанови) має бути зазначено у раніше складеній резолютивній частині. Судові рішення проголошується негайно після виходу суду із нарадчої кімнати, де це рішення було ухвалено (постановлено), також негайно оголошуються і ухвали, постановлені в судовому засіданні без виходу до нарадчої кімнати. Після проголошення судового рішення головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. Вирок або інше судове рішення оголошується обов'язково в присутності обвинуваченого й всіх учасників судового провадження. Навіть у випадку, коли обвинувачений за порушення порядку судового засідання був видалений на весь час судового розгляду, судові рішення, яким закінчено провадження в суді, негайно оголошується обвинуваченому після його ухвалення (ч. 1 ст. 330 КПК). Відсутність у залі інших учасників судового розгляду не є перешкодою для оголошення вироку. Якщо обвинувачений, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження не володіє державною мовою, то проголошення вироку має відбуватись лише у присутності перекладача, адже законом передбачено, що після проголошення вироку перекладач роз'яснює обвинуваченому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження зміст резолютивної частини судового рішення. Відповідно до ч. 4 ст. 376 КПК копія вироку рідною мовою обвинуваченого або іншою мовою, якою він володіє, у перекладі, що засвідчений перекладачем, вручається обвинуваченому. Проте це має стосуватися не лише вироку, а будь-якого рішення, яким суд закінчує судовий розгляд по суті. Проголошення вироку є процесуальною дією, що спричиняє важливі правові наслідки. Так, після проголошення вироку головуючий роз'яснює виправданому порядок відновлення його порушених прав, обвинуваченому, захиснику, його законному представнику, потерпілому, його представнику, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, право подати клопотання про помилування, право ознайомитися із журналом судового засідання і подати на нього письмові зауваження. З моменту проголошення вироку починає спливати строк для подачі апеляції, в разі, якщо до

обвинуваченого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, йому роз'яснюється право заявляти клопотання про доставку в судові засідання суду апеляційної інстанції. Після проголошення вироку копія вироку негайно вручається обвинуваченому та прокурору. Інші учасники судового провадження мають право отримати в суді копію вироку чи ухвали суду. Учасникам судового провадження, які не були присутнім в судовому засіданні не пізніше наступного дня після ухвалення судового рішення надсилається його копія. Відповідно до ч. 8 ст. 376 КПК у певних випадках про ухвалення вироку повідомляються Міністерство юстиції та Рада приватних виконавців. Так, в разі, якщо вирок постановлено щодо особи, яка є державним виконавцем, повідомляється Міністерству юстиції України (не пізніше наступного дня після ухвалення), а щодо особи, яка є приватним виконавцем, – Міністерству юстиції України та Раді приватних виконавців України.

У випадках, зазначених у ч. 1 ст. 377 КПК (у разі виправдання; звільнення від відбування покарання; засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання), коли відпадає необхідність в утримуванні обвинуваченого під вартою, суд указує у вирокі про звільнення його з-під варти і виконує вирок у цій частині в залі суду. Прийняти рішення про звільнення з-під варти суд може також і у випадках звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, а щодо неповнолітніх обвинувачених – у зв'язку зі звільненням від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, не пов'язаних із поміщенням до спеціального навчально-виховного закладу, якщо обвинувачений утримувався під вартою. Суд має право з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, звільнити обвинуваченого з-під варти також і при засудженні до обмеження волі. Суд у виняткових випадках з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право змінити запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою, та звільнити обвинуваченого з-під варти, якщо обвинувачений, що тримається під вартою, засуджений до арешту чи позбавлення волі. Звільнення з-під варти в залі суду може проводитися лише в тому разі, якщо обвинувачений не відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або не утримується під вартою по іншій справі. Ці обставини мають бути обов'язково перевірені під час судового розгляду. За наявності таких обставин суд у вирокі, в разі необхідності скасувати запобіжний захід у цій справі, вказує про це, однак рішення про звільнення обвинуваченого з-під варти не приймає. У вирокі вказується, що обвинувачений утримується під вартою по іншому кримінальному провадженню. Про звільнення обвинуваченого з-під варти в залі суду робиться позначка в журналі судового засідання.

Для виконання вимог, викладених у ст. 378 КПК, що визначає заходи піклування про неповнолітніх, непрацездатних і збереження майна обвинуваченого, головуєчий в судовому засіданні, незалежно від того, яку міру покарання може бути призначено обвинуваченому, при встановленні даних про особу, з'ясовує її родинний стан, наявність дітей і з ким вони, крім обвинуваченого, перебувають, а

також чи є непрацездатні особи, які потребують матеріальної допомоги і залишилися без нагляду. Вирішуючи питання про визначення долі дітей, суду слід мати повне уявлення з отриманих у судовому засіданні даних, яким шляхом це доцільно зробити: установити над ними опіку або піклування і кого конкретно зобов'язати або порушувати питання про влаштування дітей до дитячих закладів. За наявності в обвинуваченого непрацездатних батьків, баби, діда, прабаби, прадіда, які потребують матеріальної допомоги і залишилися без нагляду, суд зобов'язаний одночасно з ухваленням вироку порушити окремою ухвалою питання перед органом соціального захисту населення про необхідність влаштування цих непрацездатних. Рішення про охорону майна і житла обвинуваченого, яке залишається без догляду, суд приймає з урахуванням заходів, застосованих слідчим суддею під час досудового розслідування в порядку вимог ч. 1 ст. 206 КПК щодо забезпечення прав особи, яка тримається під вартою, а якщо їх не вжито, на підставі даних, отриманих в суді. Ухвалу про прийняті відповідно до вимог ст. 378 КПК заходи суд оголошує після проголошення вироку. Якщо з будь-яких мотивів це зроблено не було, суд письмово повідомляє про це обвинуваченого.

За загальним правилом, суд, який ухвалив (постановив) рішення, після його проголошення, не має права його змінити або скасувати (виняток становить можливість скасування рішення судом, який його постановив, під час провадження за нововиявленими або виключними обставинами, але і це відбувається за наявності певних підстав та процедури перегляду). Якщо в судовому рішенні допущені помилки, що тягнуть визнання рішення незаконним та необґрунтованим, то це є підставою для зміни або скасування рішення в контрольних судових стадіях кримінального процесу по перегляду судових рішень. Можливість усунення судом окремих недоліків свого рішення, що передбачена ст. 379 КПК, не можна вважати його зміною. Саме тому певні недоліки судового рішення суд, який його ухвалив, може усунути шляхом виправлення описок і очевидних арифметичних помилок. Ініціювати питання про виправлення у судовому рішенні, не залежно від того, набрало судове рішення законної сили чи ні, може будь-який з учасників кримінального провадження, інші заінтересовані особи або суд. Питання про внесення виправлень суд вирішує в судовому засіданні. Про дату, час і місце засідання повідомляються учасники судового провадження. Якщо у судове засідання не прибули особи, які були належним чином повідомлені, то це не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень у судове рішення. Ухвалу суду про внесення виправлень у судове рішення чи відмову у внесенні виправлень може бути оскаржено. Строки і порядок такого оскарження передбачені п. 2 ч. 2 ст. 395 КПК.

Передбачена законом необхідність роз'яснення судового рішення, яке на думку учасників судового провадження, органу виконання судового рішення чи приватного виконавця є незрозумілим, гарантує, що всім особам буде зрозуміло яке саме рішення, з роз'ясненням певних неясностей, підлягає виконанню. Тобто суд може змінити форму викладення, чіткіше та більш повно і зрозуміло навести ті частини рішення, що викликали певні труднощі для однозначного сприйняття, при цьому не змінюючи його зміст. Оформлюється роз'яснення судового рішення

ухвалою суду, який його ухвалив. Заява про роз'яснення судового рішення має бути розглянута судом протягом десяти днів. При цьому обов'язково має бути повідомлена особа, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення, а також учасники судового провадження. Якщо особи, які були належним чином повідомлені, не прибули в судове засідання, це не перешкоджає розгляду заяви про роз'яснення рішення. Особа, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення має право на отримання копії ухвали не пізніше наступного дня після підписання ухвали про роз'яснення судового рішення. Таке право передбачено і для учасників судового провадження, які не були присутні у судовому засіданні. Незалежно від того, яке рішення прийнято (ухвала про роз'яснення судового рішення або відмова у його роз'ясненні), воно може бути оскаржено в апеляційному порядку особою, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення, а також учасниками судового провадження. Постановою ОП ККС ВС було сформульовано висновок: згідно з ч. 1 ст. 380 КПК, якщо судове рішення, яке є результатом судового провадження та яким вирішено питання, що становило предмет його розгляду, за виключенням рішення слідчого судді апеляційного суду ухваленого в порядку, передбаченому главою 21 КПК, є незрозумілим, суд, слідчий суддя, який його ухвалив, за заявою учасника судового провадження чи органу виконання судового рішення ухвалою роз'яснює своє рішення, не змінюючи при цьому його зміст¹¹³.

Питання для самоконтролю:

1. Які нормативні положення відносяться до загальних положень судового розгляду відповідно до КПК України?
2. В чому полягає правило про незмінність складу суду? Які винятки із нього передбачені КПК України?
3. В чому полягає значення інституту запасного судді у кримінальному процесі України?
4. Якими повноваженнями наділений головуючий у судовому засіданні відповідно до КПК України?
5. В чому полягає правило про безперервність судового розгляду? Які винятки із цього правила передбачені КПК України?
6. Які обставини має врахувати суд при вирішенні клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів під час судового провадження? Яке правове значення вони мають?
7. За яких умов та підстав суд може постановити ухвалу про доручення проведення слідчої (розшукової) дії? В чому полягає значення інституту судових доручень?
8. Які наслідки неприбуття обвинуваченого у судове засідання?
9. У чому полягає участь прокурора у судовому засіданні?
10. Які наслідки неприбуття потерпілого у судове засідання?
11. Які наслідки неприбуття цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у судове засідання?
12. Розкрийте зміст частин судового розгляду.

---

¹¹³ Постанова ОП ККС ВС від 18 листопада 2019 р., справа № 367/3068/17, URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86035067>

13. Розкрийте відмінності у процедурі допитів залежно від особливостей допитуваних осіб.
14. Які особливості пред'явлення для впізнання під час судового розгляду?
15. За яких обставин суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання?
16. Які правові наслідки постановлення судом ухвали про доручення проведення експертизи?
17. Охарактеризуйте порядок проведення прямого та перехресного допиту?
18. Який порядок дослідження документів у судовому розгляді?
19. Який порядок дослідження звуко- і відеозаписів у суді?
20. Які підстави та порядок проведення огляду на місці судом?
21. Які обставини має врахувати суд при вирішенні клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів під час судового провадження? Яке правове значення вони мають?
22. За яких умов та підстав суд може постановити ухвалу про доручення проведення слідчої (розшукової) дії? В чому полягає значення інституту судових доручень?
23. Визначте поняття судових дебатів. У чому полягає значення судових дебатів як частини судового розгляду?
24. Якою є послідовність виступів учасників судового розгляду в судових дебатах?
25. Чи обмежує кримінальний процесуальний закон предмет судової промови?
26. Як визначені межі судових дебатів?
27. Що таке репліка? Хто має право на репліку в судових дебатах?
28. Чи є останнє слово обвинуваченого обов'язковою частиною судового розгляду та обов'язком обвинуваченого?
29. У якому порядку суд ухвалює підсумкові судові рішення?
30. Види судових рішень можуть бути ухвалені на стадії судового розгляду?
31. Які види підсумкових рішень стадії судового розгляду?
32. Які види вироків суд першої інстанції може ухвалити?

Рекомендована література:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 року по справі № 404/6160/16-к (провадження № 13-22кc19) URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82885726>
2. Про практику здійснення апеляційним судом процесуального повноваження щодо призначення нового розгляду в суді першої інстанції: Узагальнення ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.01.2017 р. URL: [http:// search.ligazakon.ua](http://search.ligazakon.ua) > link1 > VRR00217
3. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 05.10.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12>
4. Амеліна А.С., Білоусов Б.Л. Оцінка висновку експерта та його доказовезначення. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності(теорія та практика). 2018. Вип. 1-2. С. 185-192.
5. Антошак Д. І. Суть та значення загальних положень судового розгляду кримінального провадження. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2017. Вип. 28. С. 127-129.
6. Воробчак А.Р. Оцінка достовірності заключення експерта в уголовном производстве Украины. Legeasiviata. 2019. №3/2. Р. 26-30.
7. Воробчак А. Р. Порядок залучення експерта як елемент процесуальної форми отримання його висновку у кримінальному провадженні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018.№ 2. Том 3. С. 117-121.

8. Гуртієва Л.Н. Законодательное закрепление оснований отложения уголовного производства судом первой инстанции в новом УПК Украины. Юридичний вісник. 2013. № 1. С.87-93.
9. Гуртієва Л.Н. Определение пределов судебного разбирательства по кругу лиц в УПК Украины 2012 года // Очерки новейшей камералистики № 4. 2016. С.40-43.
10. Гуртієва Л.Н. Правовая природа отложения уголовного производства судом первой инстанции. Митна справа. Частина 2, книга 2. 2013. № 1. С. 61-65.
11. Гуртієва Л.М. Аналіз положень ч. 2 ст. 110 КПК України щодо видів судових рішень. Правова держава. 2016. № 23. С.125-129.
12. Гуртієва Л.М. Види судових рішень суду першої інстанції у кримінальному провадженні України. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія /За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. С. 888-914.
13. Гуртієва Л.М. Наукові концепції підстав прийняття судових рішень у кримінальному судочинстві. Молодий вчений. 2016. № 7 (34) липень. С.238-241.
14. Гуртієва Л.М. Окремі позиції Європейського суду з прав людини щодо обґрунтованості та вмотивованості судових рішень у кримінальному судочинстві. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. С.282-2867
15. Гуртієва Л.М. Частина (етапи) стадії судового розгляду у кримінальному провадженні України. Традиції та новачі юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2017 р., м. Одеса) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2017. С.364-366.
16. Гуртієва Л.М., Лукашкіна Т.В. Судові рішення у кримінальному провадженні України: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2017. 112с.
17. Дудич А.В. Експерт як учасник кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 253 с.
18. Завтур В.А. Розгляд клопотань в порядку ст. 333 КПК України: особливості доказування та вирішення. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 2. С. 242-245. URL: http://pap.in.ua/2_2015/73.pdf
19. Завтур В.А. Розгляд та вирішення клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів в порядку ч.2 ст. 333 КПК України. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. до 70-річчя д.ю.н., професора Ю. П. Аленіна (21 квітня 2017 р., м. Одеса); Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юрид. л-ра, 2017. С. 191-193.
20. Завтур В.А. Розгляд та вирішення клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів в порядку ч.2 ст. 333 КПК України. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства : матер. Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. до 70-річчя д.ю.н., професора Ю. П. Аленіна (21 квітня 2017 р., м. Одеса); Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юрид. л-ра, 2017. С. 191-193.
21. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.
22. Козьяков І. Морально-етичні засади судової промови прокурора. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. №2. 2017. С. 94-101.
23. Маложон О. І. Судове красномовство: навички оратора. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 1. 2018. С. 19-22.
24. Матейко Ю.М. Суть відкладення судового розгляду та його розмежування з іншими інститутами. Часопис Академії адвокатури України 2012. №4 (17). URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-4/12mymzii.pdf>

25. Милова И. Е. Процессуальная природа термина «судебные прения». Проблемы теории и юридической практики в России. Материалы 3-й международной научно-практической конференции молодых ученых, специалистов и студентов, 2-3 марта 2006 г. Самара: Изд-во Самар. гос. экон. ун-та. 2006. С. 104-107.
26. Молдован В.В. Судова риторика: теорія і практика: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер. 2010. 496 с.
27. Мудрак І. В.
28. Назарчук К. Окремі процесуальні дії, які можуть вчинятися поза межами приміщення суду. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 1. С. 116-123.
29. Овчиннікова А.П., Хаджирадєва С.К. Основи ораторської майстерності в умовах конфліктної взаємодії: Навчальний посібник. Одеса: Пальміра. 2005. 180 с.
30. Оксюта Т.Г. Межі активності запасного судді в дослідженні доказів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Вип. 41. Т.3. С. 244-248.
31. Падох Я. Суди і судовий процес старої України. Нью-Йорк. 1990. 178 с.
32. Пашин С.А. Судебные прения в механизме установления истины по уголовному делу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва. 1988. 282 с.
33. Перепічка О.І. Оцінка висновку експерта: інформаційно-змістовий аспект. Європейські перспективи. 2013. №8. С. 70-75.
34. Пилипенко Г. М. Оцінка компетентності експерта. Правничий часопис Донецького університету. 2013. №2. С. 159-164.
35. Попелюшко В.О. Експертні знання в кримінальному провадженні за новим КПК України та допит експерта в суді. Криміналістика и судебная экспертиза. 2013. Вып. 58 (2). С. 68-74.
36. Сергеич П. (Пороховщиков П.С.) Искусство речи на суде. 3-е изд. Тула: Автограф. 2000. 320 с.
37. Фігурський В. Судові доручення за новим КПК України: pro et contra. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. № 2. С. 150-154.
38. Швецова В. Є. Види судових промов та їх особливості. Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. 2017. №24. С. 95-100.
39. Шиян А.Г. Проблеми кримінального процесуального статусу запасного судді. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 4. С. 481-486.

Тема 12. Особливі порядки провадження в суді першої інстанції.

1. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків

Поняття та ознаки спрощеного провадження щодо кримінальних проступків як різновиду особливих порядків провадження в суді першої інстанції.

Спрощене провадження щодо кримінальних проступків як різновид особливих порядків провадження в суді першої інстанції характеризується наступними ознаками: 1) воно відноситься до основних проваджень, оскільки вони спрямовані на вирішення кримінального провадження по суті; 2) передбачає більшу міру диспозитивності, ніж звичайний розгляд кримінального провадження в суді першої інстанції, оскільки вирок у такому порядку може бути винесено тільки за наявності клопотання прокурора або слідчого і згоди обвинуваченого; 3) є спрощеним, оскільки супроводжується відсутністю деяких процесуальних процедур, властивих звичайному провадженню.

Разом з тим, спрощене провадження щодо кримінальних проступків не відноситься до самостійного кримінального провадження, оскільки воно не має сукупності таких необхідних для цього критеріїв як: 1) наявність певної матеріально-правової бази; 2) комплексність – наявність особливостей у діяльності правоохоронних органів на всіх (або хоча б на кількох) стадіях кримінального провадження; 3) наявність істотних відмінностей у порядку діяльності з певної категорії проваджень порівняно зі звичайним порядком судочинства.

Предмет і завдання особливих порядків провадження в суді першої інстанції не відрізняються від предмета і завдань, властивих основному провадженню. При визначенні кола кримінальних правопорушень, які можуть бути розглянуті в особливому порядку провадження в суді першої інстанції, робиться посилення на їх тяжкість.

Недостатньо яскраво відображається у процедурі особливих порядків провадження в суді першої інстанції також і ознака комплексності. Досудове провадження має однакові форми, як для загального, так і для особливого порядку провадження в суді першої інстанції, тому виділяти досудове провадження як складову провадження в особливому порядку провадження в суді першої інстанції некоректно. Так, наприклад, сам факт заявлення прокурором або слідчим клопотання про розгляд обвинувального акта про вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, а також факт беззастережного визнання обвинуваченим своєї вини, згоди зі встановленими досудовим розслідуванням обставинами і з розглядом обвинувального акта в його відсутності не змінює зміст і порядок діяльності правоохоронних органів. Передбачене законом вилучення однієї з підстав оскарження винесеного вироку також не змінює докорінно саму процесуальну форму діяльності суду апеляційної інстанції.

Разом з тим окремі риси особливого порядку провадження в суді першої інстанції починають впливати на діяльність правозастосовчих органів в інших стадіях, зокрема при перегляді вироку судом апеляційної інстанції. Зокрема, у випадку застосування судом першої інстанції процедури спрощеного провадження

щодо кримінальних проступків, суд апеляційної інстанції не вправі досліджувати докази, які підтверджують або спростовують обвинувачення, оскільки винесений у цьому випадку вирок не може бути оскаржений у зв'язку з невідповідністю висновків суду фактичним обставинам справи. Така ситуація докорінно не змінює форму діяльності суду апеляційної інстанції, але впливає на зміст цієї діяльності. Немає жодних змін процесуальної форми і при оскарженні вироків, винесених в особливому порядку під час провадження за нововиявленими обставинами.

У зв'язку з викладеним спрощене провадження щодо кримінальних проступків як різновид особливих порядків провадження в суді першої інстанції є проявом диференціації в суді першої інстанції.

Основною особливістю розглянутого провадження є право суду прийняти судові рішення: 1) без проведення судового розгляду в судовому засіданні; 2) у відсутність учасників судового провадження в ході розгляду кримінальної справи в суді першої інстанції.

Таким чином, спрощене провадження щодо кримінальних проступків як різновид особливих порядків провадження в суді першої інстанції по своїй суті не є самостійним провадженням у вітчизняному кримінальному судочинстві, а є спрощеним варіантом (видом) судового розгляду в рамках основного провадження, призначеного для вирішення кримінального провадження по суті, і є проявом диференціації кримінального судочинства в стадії судового розгляду, що відрізняється більшою диспозитивністю порівняно зі звичайним провадженням.

Підстави та умови застосування процедури спрощеного провадження щодо кримінальних проступків.

Ч. 1 ст. 381 КПК України закріплює, що розгляд обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження є правом суду. Тому, хоча у коментованій статті окремо не зазначено, але зі змісту її частини 1 випливає наступне: 1) обвинувальний вирок без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження суд виносить, якщо ним буде встановлена наявність усіх необхідних підстав та умов; 2) якщо суд дійде висновку про відсутність достатніх підстав та умов для розгляду обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, він повинен відмовити прокурору або слідчому, які звернулись з відповідним клопотанням, у його задоволенні та прийняти рішення про розгляд обвинувального за загальними правилами судового провадження.

Умовами застосування спрощеного провадження щодо кримінального проступку є: 1) наявність клопотання прокурора, або слідчого, погодженого з прокурором про розгляд обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження; 2) беззаперечне визнання обвинуваченим своєї винуватості; 3) визнання обвинуваченим встановлених досудовим розслідуванням обставин; 4) згода обвинуваченого з розглядом обвинувального

акта за його відсутності; 5) згода потерпілого на застосування процедури спрощеного провадження; 6) представництво обвинуваченого захисником.

Ч. 1 ст. 381 КПК України визначає виключний перелік суб'єктів ініціювання процедури спрощеного провадження щодо кримінальних проступків. До них відносяться прокурор та слідчий.

Оскільки лише суд приймає рішення про застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, право звернутися до суду з відповідним клопотанням виникає у прокурора або слідчого лише після завершення досудового розслідування. До моменту закінчення досудового розслідування звернення з таким клопотанням є необґрунтованим, оскільки сторона захисту до знайомства з матеріалами закінченого провадження розслідуванням не може визначитись зі згодою на розгляд обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду. Тому у випадку звернення прокурора або слідчого до суду з відповідним клопотанням до закінчення досудового розслідування суд повинен відмовити у його задоволенні.

Перевіряючи визнання обвинуваченим обставин, викладених в обвинувальному акті, а також з'ясовуючи його згоду на застосування спрощеного провадження, суд повинен оцінити їх добровільність, відповідність внутрішньому волевиявленню та усвідомлення обвинуваченим їх сутності та наслідків.

Вимагаючи від суду оцінити добровільність визнання обвинуваченим своєї вини, чинний КПК України разом з тим не містить визначення поняття добровільності визнання вини.

Не може вважатися добровільним визнання вини під впливом насильства, погроз, різних несприятливих факторів (у тому числі фізичного впливу, а також під впливом тяжкого психічного стану, викликаного обставинами розслідування, вмовляннями).

Добровільність визнання обвинуваченим своєї вини може викликати сумніви, якщо в ході досудового провадження він неодноразово змінював свої показання, заперечував причетність до вчинення злочину, висував доводи і представляв докази своєї невинуватості. Такий же висновок впливає, якщо, незважаючи на визнання обвинуваченим своєї вини, у справі вбачаються підстави для зміни кваліфікації обвинувачення на менш тяжке, виключення з обвинувачення окремих пунктів (епізодів) і т.п.

Тісно пов'язані між собою такі умови застосування спрощеного провадження як беззаперечне визнання обвинуваченим своєї винуватості та визнання обвинуваченим встановлених досудовим розслідуванням обставин.

Запровадження інституту спрощеного провадження переслідує мету процесуальної економії за рахунок спрощення процедури безпосереднього дослідження доказів в силу того, що обставини, які встановлені досудовим розслідуванням, ніким не оспорується, тому не є предметом дослідження у суді.

Згода обвинуваченого з обвинуваченням, яка необхідна для застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, передбачає таку позицію сторони захисту, яка полягає у відсутності спору щодо правильності висновків сторони обвинувачення про фактичну фабулу справи, юридичне формулювання та

кваліфікацію вчиненого. Крім того, висловлення такої згоди повинно розцінюватись також як підтвердження відсутності обставин, які виключають злочинність та караність діяння, обставин, які можуть потягти за собою звільнення від кримінальної відповідальності, визнає зібрані докази, які підтверджують висунуте обвинувачення, допустимими, достовірними та достатніми, погодження обвинуваченого з тим, що досудове розслідування проведене у передбаченому законом порядку.

Згода обвинуваченого з переліченими обставинами не означає, що у судовому засіданні взагалі не досліджуються обставини, які впливають на призначення покарання.

Іншою умовою застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків ч. 1 ст. 381 КПК України називає згоду потерпілого на такий порядок розгляду кримінального провадження.

Така згода головним чином пов'язана з відсутністю у потерпілого до обвинуваченого претензій морального чи матеріального характеру. Однак, коментована стаття не пов'язує можливість застосування спрощеного провадження з відшкодуванням обвинуваченим заподіяної кримінальним проступком шкоди, тому є всі підстави вважати, що навіть у випадку її відшкодування, у потерпілого можуть бути інші причини, з яких він може не погодитись з застосуванням особливого порядку судового розгляду кримінальної справи.

Як вбачається з Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 03.10.2012 р. № 223 згода обвинуваченого на розгляд судом обвинувального акта за його відсутності, а також відсутність заперечень у потерпілого проти розгляду у спрощеному провадженні мають бути підтверджені письмово. Таке підтвердження (згода) може бути відображено як у самому клопотанні прокурора або слідчого, погодженому з прокурором, так і міститись в окремих клопотаннях обвинуваченого, погоджених із захисником, та потерпілого.

Важливою гарантією дотримання прав та свобод обвинуваченого є закріплення такої умови застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, як представництво обвинуваченого захисником.

Спрощене провадження щодо кримінальних проступків передбачає певні обмеження у реалізації обвинуваченим права на захист усіма не забороненими КПК способами та засобами. Погоджуючись на розгляд провадження в особливому порядку, обвинувачений висловлює свою згоду на обмеження права на захист. Таке обмеження полягає перш за все в тому, що обвинувачений позбавлений можливості доводити свою невинуватість в судовому засіданні, тобто на тій стадії, на якій найбільш повно реалізується принцип рівності та змагальності. На стадії досудового розслідування змагальність не реалізується в повній мірі, тому обвинувачений опиняється у становищі, коли на стадії досудового розслідування він позбавлений можливості реалізувати право на захист на умовах змагальності та рівності у зв'язку з відсутністю для цього достатніх правових підстав та механізмів,

а під час судового провадження це право обмежується в результаті його волевиявлення.

Враховуючи зазначене, ч. 1 ст. 381 КПК України закріплює обов'язок суду, вирішуючи питання про застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, переконатись у представництві обвинуваченого захисником.

Ст. 381 КПК України не конкретизує, на якій стадії кримінального провадження обвинувачений повинен представлятись захисником для того, щоб суд міг прийняти рішення про застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків. Однак, вимоги ст. 302 КПК дозволяють зробити висновок, що оскільки згода підозрюваного з розглядом обвинувального акта за його відсутності з'ясовується вже під час досудового розслідування, суд повинен перевірити, чи користувався обвинувачений послугами захисника під час провадження тих процесуальних дій, у межах яких підозрюваним було висловлено таку згоду.

Таким чином, суд, розглядаючи клопотання прокурора, або слідчого, погодженого з прокурором, повинен пересвідчитись у дотриманні всіх перелічених у ч. 1 ст. 381 КПК України умов у їх сукупності.

Порядок розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні. Особливості ухвалення вироку у спрощеному провадженні щодо кримінальних проступків. Особливості оскарження вироку, ухваленого за результатами спрощеного провадження щодо кримінальних проступків.

Незважаючи на те, що застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків не передбачає провадження судового розгляду, є ряд обставин, які підлягають дослідженню під час спрощеного провадження щодо кримінальних проступків. Перш за все судом досліджується дотримання умов, які дозволяють застосувати спрощене провадження щодо кримінального проступку, а також обставин, які характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання, звільняють від його відбування, тощо. До таких обставин, зокрема відносять: характеристику за місцем роботи, навчання, проживання, сімейний стан, місце реєстрації, наявність захворювань, які можуть вплинути на міру та вид призначеного покарання, інформація про осіб, які перебувають на утриманні обвинуваченого та ін. Саме для з'ясування вказаних обставин частина 1 коментованої статті встановлює п'ятиденний строк вивчення судом обвинувального акта та доданих до нього матеріалів.

На порядок ухвалення вироку у спрощеному провадженні поширюються загальні вимоги статей 370, 371, 373-376 КПК. Поряд з цим, положення ч. 2 ст. 382 КПК України передбачає певні особливості щодо описово-мотивувальної частини вироку. Зокрема, у цій частині вироку судом не досліджуються, не аналізуються та не оцінюються зібрані у справі докази. Натомість зазначаються встановлені органом досудового розслідування обставини, які не оспорується обвинуваченим.

КПК передбачає прийняття за результатами спрощеного провадження інших, крім обвинувального вироку, судових рішень. Зокрема, вчинений обвинуваченим кримінальний проступок не може бути перекваліфікований, оскільки установка на можливість перекваліфікації вчиненого без безпосереднього вивчення доказів

щодо фактичних обставин вчиненого кримінального правопорушення є невинуватим спрощенням, тим більше, якщо прокурор не відмовився від пред'явленого обвинувачення або не заявив про необхідність змінити кваліфікацію. Якщо цього не сталося, для вирішення питання про зміну кваліфікації необхідно перейти до загального порядку судового розгляду кримінального провадження.

Кримінальне провадження щодо кримінального проступку, яке розглядається у спрощеному порядку, також не може бути закрите.

Недопустимим є також і винесення виправдувального вироку, оскільки умовою розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні є згода сторін по суті обвинувачення і його юридичній оцінці, тому для прийняття протилежного рішення необхідне ретельне вивчення всіх обставин злочину в ході судового розгляду, а також виявлення причин, що призвели до такої ситуації.

Якщо у кримінальній справі, до якої застосоване спрощене провадження, пред'явлено цивільний позов, то в обвинувальному вироку він також повинен знайти своє вирішення.

Закріплене у ч. 3 ст. 382 КПК України право суду призначити судовий розгляд обвинувального акта та викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження означає застосування загального порядку судового провадження за правилами глави 28 КПК.

До такого висновку суд може прийти у тих випадках, коли встановить відсутність необхідних підстав та умов, передбачених ч. 1 ст. 381 КПК України.

Оскільки спрощене провадження здійснюється у відсутності учасників кримінального провадження, на них поширюється правило, закріплене у ч. 7 ст. 376 КПК про порядок надсилання копії судового рішення.

Відповідно до ч. 5 ст. 382 КПК України оскарження обвинувального вироку, який ухвалений за результатами розгляду обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні, можливе в апеляційному порядку. При цьому ст. 382 КПК передбачає, що особливості такого оскарження передбачені ст. 394 КПК України.

До таких особливостей ч. 1 ст. 394 КПК України відносить неможливість оскарження в апеляційному порядку вироку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини. Такі особливості жодною мірою не обмежують прав учасників кримінального провадження на оскарження вироку.

По-перше, спрощене провадження – специфічна форма кримінального судочинства, відмінна від загального порядку. Обвинувачений дав свою згоду на постановлення вироку в особливому порядку, був повідомлений про його правові наслідки, в тому числі про неможливість оскаржити вирок унаслідок невідповідності висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження. Вироки, постановлені в результаті застосування різних процедур, мають рівну юридичну силу, але особливості порядку, в якому розглядалось провадження, впливають на характер встановлених законом підстав для їх скасування і зміни.

По-друге, суд у вирокі зазначає обставини злочину у відповідності з доказами у кримінальному провадженні, зібраними під час досудового розслідування. Оскільки аналіз доказів та їх оцінка судом в обвинувальному вирокі не відображаються (ч. 2 ст. 382 КПК), то у вирокі наводиться опис злочинного діяння, обвинувачення, у вчиненні якого погодився обвинувачений, а також висновки суду про дотримання умов постановлення вироку в спрощеному провадженні. Суд посиляється на письмові матеріали кримінального провадження та на обвинувальний акт, на підставі якого прокурор пред'являє обвинувачення. Головне завдання суду – перевірити письмові матеріали на предмет доведеності вини, відсутності порушень кримінального процесуального закону; перевірити правильність застосування кримінального закону; призначити справедливе покарання.

По-третє, у вирокі акцент робиться на обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність обвинуваченого, оскільки вони досліджуються судом і необхідні для призначення покарання. Якщо суд, описуючи названі обставини у вирокі, не враховує їх при призначенні покарання, то у скарзі може ставитися питання щодо несправедливості вироку, порушення кримінального процесуального закону, неправильне застосування кримінального закону, оскільки КПК України не виключає можливість оскарження постановленого в особливому порядку вироку з цих підстав.

Судові рішення, прийняті за результатами застосування спрощеного провадження, можуть бути скасовані або змінені, якщо при цьому не зміняться фактичні обставини кримінального провадження (наприклад, у зв'язку зі зміною кримінального закону, неправильною кваліфікацією злочинного діяння судом першої інстанції, впливом строків давності, амністією та ін.).

Апеляційні скарги з посиланням у них на невідповідність висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження, що надійшли до суду апеляційної чи касаційної інстанції, підлягають поверненню заявникам без розгляду із зазначенням на допущені ними порушення вимог ст. 382 КПК.

КПК України не передбачає будь-яких обмежень щодо суб'єктів апеляційного оскарження обвинувального вироку, який ухвалений за результатами розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні.

Крім обвинуваченого та прокурора право оскарження надано й іншим учасникам кримінального судочинства, які мають в справі кримінально-правовий або цивільно-правовий інтерес. Це впливає з попередньої домовленості, яка стосується тільки питань кваліфікації злочину, його доведеності та фактичних обставин його вчинення, але не стосується особливостей призначення покарання, загальні та окремі питання призначення якого вирішує суд при постановленні вироку. Саме вони і можуть бути приводом для оскарження сторонами кримінального провадження.

2. Провадження в суді присяжних

Поняття та загальні положення провадження у суді присяжних

Провадження в суді присяжних – це особлива форма кримінального провадження у суді першої інстанції, яка полягає у діяльності сторін обвинувачення і захисту за визначальною ролі суду присяжних із встановлення фактичних і правових підстав для вирішення справ про злочини, за вчинення яких передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Загальні положення провадження у суді присяжних – це правила, що характеризують природу і зміст діяльності суду присяжних з розгляду кримінального провадження.

Через загальні положення провадження у суді присяжних розкриваються основні особливості цього провадження. До їх числа належать такі.

1. Взаємозв'язок правил розгляду кримінальних проваджень судом присяжних і загальних правил головного судового розгляду. Розгляд проваджень судом присяжних здійснюється відповідно до загальних положень, за винятками, встановленими § 2 гл. 30 КПК.

2. Дотримання правил щодо підсудності кримінальних проваджень суду присяжних:

1) суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції;

2) до складу суду входять 2 професійних судді і 3 присяжних;

3) суду присяжних є підсудними кримінальні провадження про злочини, за вчинення яких кримінальним законом передбачено можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У КПК не врегульовано питання про те, чи можуть у суді присяжних розглядатися провадження, у яких особа обвинувачується у вчиненні, крім злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, ще й у менш тяжкому злочині. Але, виходячи з того, що суд присяжних встановлює додаткові гарантії для обвинуваченого, у разі, якщо він вчинив 2 чи більше злочинів, підсудних одночасно і суду присяжних, і «звичайному» суду, то усе провадження має бути підсудне суду присяжних.

3. Обов'язкова наявність клопотання обвинуваченою про розгляд провадження судом присяжних. Про наявність у обвинуваченого права подати таке клопотання йому повинні роз'яснити прокурор, суд. Обвинувачений може подати клопотання під час підготовчого судового засідання.

4. Неприпустимість незаконного впливу на присяжного. Прокурору, обвинуваченому, потерпілому та іншим учасникам кримінального провадження протягом усього судового розгляду заборонено спілкуватися з присяжними інакше, ніж у порядку, передбаченому КПК, тобто під час судового засідання по суті кримінальної справи. Юридична відповідальність за незаконний вплив на присяжного є аналогічною з тією, що передбачає незаконний вплив на професійних суддів та народних засідателів (ст.ст. 376-379 КК). В разі виникнення у головуючого обґрунтованих підстав вважати, що присяжний у результаті незаконного впливу втратив неупередженість, необхідну для вирішення питань кримінального провадження відповідно до закону, він може бути усунутий від подальшої участі в розгляді справи.

Порядок формування списків присяжних. Порядок визначення складу присяжних для конкретного судового розгляду. Виклик особи, яка була визначена автоматизованою системою документообігу зі списку присяжних та наслідки її неявки. Відбір запасних присяжних.

Порядок кримінального провадження судом присяжних визначається загальними правилами провадження у суді першої інстанції з певними особливостями, обумовленими участю «народного елемента».

Формування суду присяжних відбувається у два етапи. Перший з них передбачає: визначення критеріїв підбору присяжних, складання та затвердження їх списків. Другий – формування складу присяжних як етап відправлення правосуддя (формування лави присяжних для конкретного провадження).

До основних завдань процесу відбору присяжних, для включення їх у списки, відносять: надання максимальної можливості у виконанні обов'язків присяжного всім громадянам, чії кандидатури включені до загального і запасного списків; виключення осіб, які не відповідають вимогам, що пред'являються до присяжних; встановлення порядку ознайомлення громадян із списками кандидатів у присяжні і форми повідомлення про участь у відборі; інформування населення з організаційних та процесуальних питань відправлення правосуддя за участю присяжних.

Відповідно до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує і затверджує у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам цього Закону і дали згоду бути присяжними. У разі неприйняття місцевою радою протягом двох місяців з моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради.

Вимоги до присяжного передбачено ч. 1 ст. 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Так, присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, якщо інше не визначено законом.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» розширив перелік категорій громадян, які не включаються у списки присяжних. Зокрема, до них належать особи: 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків присяжного; 3) які мають незняту чи непогашену судимість; 4) народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники правоохоронних органів (органів правопорядку), військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, посадові особи органів місцевого самоврядування, адвокати, нотаріуси, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя; 5) особи, на яких протягом

останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення; 6) громадяни, які досягли шістдесяти п'яти років; 7) особи, які не володіють державною мовою.

Другий етап добору кандидатів у присяжні за законодавством України полягає у формуванні складу присяжних для конкретного судового розгляду. Чинний КПК України передбачає, що після призначення судового розгляду судом присяжних головуючий дає секретарю судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних.

Таким чином підготовче судове провадження у випадку наявності клопотання про розгляд справи судом присяжних здійснюється без їх участі судом у складі двох суддів. Дане положення також роз'яснив Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, зокрема зазначивши, що другий професійний суддя, окрім головуючого, визначається автоматизованою системою документообігу суду зі складу колегиї суддів, яка здійснювала підготовче провадження.

Виклик особи, яка була визначена автоматизованою системою документообігу зі списку присяжних, надсилається письмово поштою, рекомендованим листом із повідомленням про вручення. Вручається він присяжному або іншій особі, яка його отримала, для передачі присяжному під розписку, але не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Такий строк встановлюється для того, щоб присяжний мав можливість закінчити свої справи і вчасно приступити до виконання обов'язків присяжного. У виклику обов'язково зазначаються: день, час і місце проведення судового засідання, права та обов'язки присяжного, перелік вимог до присяжних, підстави для увільнення їх від виконання обов'язків, припис про явку, обов'язок присяжного (чи іншої особи, яка одержала виклик для передачі його присяжному) невідкладно повідомити суд про причини неможливості явки.

Неявка присяжних в судові засідання є причиною відкладення справ, тривалого затягування судових процесів. За наявності недостатньої кількості осіб у списку присяжних суд позбавлений процесуальної можливості розглядати кримінальне провадження, чим порушуються не лише процесуальні строки розгляду справи, але й права обвинуваченого, гарантовані Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до яких кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним, безстороннім та компетентним судом. Відтак, з метою ефективності та якості правосуддя, підвищення авторитету суду та зміцнення його незалежності вкрай необхідним є збільшення списку присяжних.

Якщо в особи є підстави для увільнення її від участі в судовому розгляді як присяжного, передбачені ст. 66 ч. 2 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», вона має подати письмову заяву голові відповідного суду з викладенням усіх обставин, що дають право на звільнення.

Голова суду має право звільнити таких осіб від участі в кримінальному провадженні як присяжних до початку судового провадження. Однак, якщо особа заявила про своє бажання звільнитися від виконання обов'язків присяжного після відкриття судового засідання, то питання її звільнення вирішується у судовому засіданні шляхом постановлення ухвали двома професійними суддями.

Відповідно до ч. 1 ст. 387 КПК відбір присяжних здійснюється після відкриття судового засідання. Порядок відбору присяжних у суді відбувається у кілька етапів та складається із: 1) вступного слова головуючого, в якому він має представити себе і сторони, повідомити, яке провадження підлягає розгляду; 2) роз'яснення кандидатам у присяжні їх прав та обов'язків, передбачених ст. 386 КПК, завдання, які стоять перед ними, а також умов їх участі у судовому розгляді; 3) з'ясування обставин, що можуть перешкоджати участі присяжного в судовому розгляді; 4) процедури, пов'язаної зі звільненням присяжних від участі у кримінальному провадженні, а також їх самовідводом і відводам; 5) визначення необхідної кількості присяжних; 6) оголошення результатів відбору.

Головуючий повідомляє присяжним, яке провадження підлягає розгляду, роз'яснює їм права та обов'язки, а також умови їх участі в судовому розгляді. При цьому кожен із присяжних має право заявити про неможливість його участі в судовому розгляді, вказавши причину цього та заявити собі самовідвід.

Після відбору основних присяжних відбирається двоє запасних присяжних. Вони обираються з числа осіб, що залишилися після відбору основних присяжних шляхом вибірки автоматизованою системою документообігу суду. У випадку, коли після відбору основних присяжних залишається лише двоє кандидатів, вони автоматично стають запасними присяжними. Прізвища відібраних основних і запасних присяжних заносяться до журналу судового засідання в тому порядку, в якому їх було відібрано.

Якщо після відбору основних присяжних, кандидатів у запасні присяжні залишилося двоє і вони автоматично стають запасними присяжними, їх прізвища до журналу судового засідання необхідно вносити в алфавітному порядку.

На запасних присяжних під час виконання ними своїх повноважень поширюються всі гарантії, передбачені для основних присяжних. Вони також повинні виконувати обов'язки, визначені ч. 2 ст. 386 КПК. Однак запасні присяжні не можуть користуватися всіма правами, наданими основним присяжним. Зокрема, запасні присяжні не беруть участі у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні; не можуть ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються. Вони також не можуть просити головуючого роз'яснити їм норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа.

Ці права запасний присяжний зможе здійснювати лише після того, як ухвалою суду його включать до складу основних присяжних.

Приведення присяжних до присяги.

Присяга присяжних є офіційною ритуально-урочистою дією. Дотримання присяги після її прийняття є обов'язковим, що передбачає юридичну відповідальність у разі ігнорування положень її тексту. Присяжні складають присягу у залі судового засідання за пропозицією головуючого у присутності учасників кримінального провадження та осіб, які присутні в залі судового засідання. Текст присяги підкреслює необхідність керуватись загальними засадами кримінального судочинства: насамперед законністю, верховенством права; безпосередністю (брати до уваги лише ті докази, які досліджені в суді). Все це є фактором, який психологічно посилює спрямованість присяжного протистояти як зовнішньому, так і внутрішньому тиску на нього під час виконання ним конституційної ролі представника народу у здійсненні правосуддя.

Текст присяги зачитує кожен присяжний. Складають присягу як основні, так і запасні присяжні. Останні, хоча і не належать до складу суду, який буде ухвалювати рішення, однак вони мають бути обов'язково присутніми в залі судового засідання протягом усього часу з'ясування обставин і дослідження матеріалів кримінального провадження – тобто отримувати всю інформацію, яку отримують основні присяжні, зокрема й інформацію закритого судового засідання чи закритої його частини, і на них розповсюджується та сама відповідальність за її розголошення, як і на основних присяжних. Саме тому запасні присяжні із самого початку судового засідання мають бути «пов'язані» присягою із основним складом суду, який бере участь у кримінальному провадженні. За приписом абз. 2 ч. 2 ст. 388 КПК присяжний має підтвердити, що йому зрозумілі його права, обов'язки та компетенція.

Процесуальний статус присяжного: права, обов'язки, компетенція.

Обсяг і характер повноважень присяжних визначено ч. 2 ст. 383 КПК України – усі питання, пов'язані з судовим розглядом, крім тих, що передбачені ч. 3 ст. 331 КПК, судді і присяжні вирішують спільно.

Оскільки в судовому засіданні першочергове значення має дослідження доказів у ході судового провадження, то присяжні вправі брати участь в дослідженні всіх відомостей та доказів. Присяжні мають на це такі ж повноваження, що й інші учасники судового засідання (головуючий, сторони).

Право присяжного робити під час судового засідання письмові нотатки повинно бути гарантовано: кожен з них має бути забезпечений відповідними письмовими та канцелярськими знаряддями (папір, ручки тощо).

Присяжний має право з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються в залі судового засідання.

Присяжний у будь-який момент судового засідання вправі звернутися до головуючого з проханням роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, а також юридичні терміни та поняття, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується конкретна особа.

Присяжний зобов'язаний відповідати на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо його можливої участі в судовому провадженні, а

також про наявність перешкод, які позбавляють його участі в судовому засіданні. Крім того, він повідомляє про його стосунки з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду. На вимогу головуючого він повинен подати необхідну інформацію про себе.

Під необхідною інформацією, яку зобов'язаний надати присяжний головуючому, слід розуміти документи та письмові пояснення, які необхідні для вирішення питання про відвід присяжного.

Присяжний зобов'язаний дотримуватись порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого. Якщо, на думку присяжного, розпорядження головуючого є незаконним, він повинен заявити про це. Така заява фіксується в журналі судового засідання.

Присяжний зобов'язаний не відлучатись із залу судового засідання, окрім випадків, коли дозвіл на це дав головуючий у зв'язку з хворобою присяжного чи іншими поважними причинами. В такому випадку головуючий оголошує перерву або заміняє присяжного запасним.

У разі неможливості своєчасно з'явитися за викликом суду присяжний повинен завчасно повідомити про це суд та вказати причину своєї неявки.

Присяжному забороняється поза судовим засіданням збирати відомості, що стосуються кримінального провадження. Це означає, що він не може збирати такі відомості шляхом ознайомлення з газетами, журналами, переглядом телепередач, прослуховуванням радіопередач, а також бесід з очевидцями, працівниками слідчих органів, журналістами та іншими особами.

Присяжному забороняється розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Усунення присяжного від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження.

Підставами для усунення присяжного є: 1) невиконання присяжним обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК; 2) наявність обґрунтованих підстав вважати, що присяжний у результаті незаконного впливу (зустрічі та бесіди з родичами та друзями обвинуваченого, потерпілого, іншими учасниками процесу, ознайомлення з письмовими матеріалами провадження тощо) втратив неупередженість, необхідну для вирішення питань кримінального провадження відповідно до закону.

Присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження за ініціативою головуючого рішенням більшості від складу суду присяжних. Таке рішення приймається в нарадчій кімнаті та оформлюється вмотивованою ухвалою.

У випадку усунення присяжного до складу суду включається запасний присяжний, після чого судовий розгляд продовжується.

Якщо відсутній запасний присяжний, то здійснюється відбір нового присяжного в порядку, передбаченому параграфом 2 глави 30 КПК. Після відбору нового присяжного судове провадження розпочинається з початку.

Порядок наради і голосування в суді присяжних.

Головуючий керує нарадою суду присяжних, послідовно ставить на обговорення питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку (ст. 368 КПК), проводить відкрите голосування і веде підрахунок голосів. Головуючий діє від імені всього суду і за його згодою. Він спрямовує кримінальне провадження, будучи наділеним організаційно-розпорядчими повноваженнями.

Кожне з питань, передбачених ст. 368 КПК, вирішується простою більшістю голосів. Головуючий голосує останнім. Положення закону про те, що головуєчий голосує останнім, спрямоване на забезпечення свободи волевиявлення кожним суддею і виключення будь-якого впливу головуєчого на інших суддів, які входять до суду присяжних.

Ніхто зі складу суду присяжних не має права утриматися від голосування, крім одного випадку. Мова йде про вирішення питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосували за виправдання обвинуваченого. У цьому разі голос того, хто утримався, додається до голосів, поданих за найсприятливіше рішення для обвинуваченого. При виникненні розбіжностей про те, яке рішення для обвинуваченого є більш сприятливим, питання вирішується шляхом голосування.

Кожен із складу суду присяжних має право викласти письмово окрему думку. Вона не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення.

Головуючий зобов'язаний надати допомогу присяжним у складенні судового рішення, коли серед більшості складу суду, яка ухвалила рішення, відсутні професійні судді.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте поняття та ознаки спрощеного провадження щодо кримінальних проступків як різновиду особливих порядків провадження в суді першої інстанції.
2. Визначте підстави та умови застосування процедури спрощеного провадження щодо кримінальних проступків.
3. Визначте порядок розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні.
4. Визначте особливості ухвалення вироку у спрощеному провадженні щодо кримінальних проступків та особливості його апеляційного оскарження.
5. Визначте поняття та загальні положення провадження у суді присяжних.
6. Визначте порядок формування суду присяжних.
7. Визначте порядок приведення присяжних до присяги.
8. Визначте процесуальний статус присяжного.
9. Визначте підстави та порядок усунення присяжного від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження.
10. Визначте порядок наради і голосування в суді присяжних.

Рекомендована література:

1. Волоско І.Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності.: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / І.Р. Волоско. Львів, 2017. 244 с.

2. Задоя К.П. Спрошене провадження щодо кримінальних проступків за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та законодавством європейських держав // Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 29-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_1_5
3. Мудрак І.В., Подобний О.О. Особливі порядки кримінального провадження: навчально-методичний посібник. Одеса: Фенікс. 2018. 236 с.
4. Нестор Н. В. Спрошене кримінальне провадження щодо кримінальних проступків: вітчизняний та міжнародно-правовий аспекти // Вісник кримінального судочинства. 2017. № 1. С. 64-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2017_1_10
5. Словська І.Є. Проблеми оптимізації правового статусу суду присяжних як реалізації конституційної засади судочинства // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 131-134.
6. Томир С.В. Порядок проведення судового засідання з розгляду обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку у спрошеному провадженні // Прикарпатський юридичний вісник. Зб. наук. Праць. Івано-Франківськ. Вип. 3 (6). 2014. 364 с.
7. Томир С.В. Спрошене провадження щодо кримінальних проступків: проблеми правового регулювання // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Вип. 20. Ч. II. Ужгород, 2013. С. 127-130.
8. Щерба В.М. Кримінальне провадження в суді присяжних: монографія / За заг. ред. О.О. Юхна. Харків: Панов, 2018. 274 с.

Тема 13. Перегляд судових рішень в апеляційному порядку.

1. Судові рішення, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. Особливості апеляційного оскарження окремих судових рішень.

В апеляційному порядку можуть бути оскаржені судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, а саме:

1) вироки, крім випадків, передбачених ст. 394 КПК; 2) ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру; 3) інші ухвали у випадках, передбачених КПК.

Ухвали, постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судових рішень, передбачених ч. 1 ст. 392 КПК, окремому оскарженню не підлягають, крім випадків, визначених КПК. Заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до апеляційної скарги на судові рішення, передбачене ч. 1 ст. 392 КПК.

В апеляційному порядку також можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК.

Вирок суду першої інстанції, ухвалений за результатами спрощеного провадження в порядку, передбаченому ст. ст. 381 та 382 КПК, не може бути оскаржений в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини.

Судове рішення суду першої інстанції не може бути оскаржене в апеляційному порядку з підстав заперечення обставин, які ніким не оспорювалися під час судового розгляду і дослідження яких було визнано судом недоцільним відповідно до положень ч. 3 ст. 349 КПК.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим може бути оскаржений в апеляційному порядку:

1) обвинуваченим, його захисником, законним представником виключно з підстав: призначення судом покарання, суворішого ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; невиконання судом вимог, встановлених ч. 5-7 ст. 474 КПК, в тому числі нероз'яснення йому наслідків укладення угоди;

2) потерпілим, його представником, законним представником, виключно з підстав: призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; нероз'яснення йому наслідків укладення угоди; невиконання судом вимог, встановлених ч. 6 чи 7 ст. 474 КПК;

3) прокурором виключно з підстав затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому згідно з ч. 3 ст. 469 КПК угода не може бути укладена.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості може бути оскаржений:

1) обвинуваченим, його захисником, законним представником виключно з підстав: призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; невиконання

судом вимог, встановлених ч.ч. 4, 6, 7 ст. 474 КПК, в тому числі нероз'яснення йому наслідків укладення угоди;

2) прокурором виключно з підстав: призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; затвердження судом угоди у провадженні, в якому згідно з ч. 4 ст. 469 КПК угода не може бути укладена.

2. Суб'єкти права на подання апеляційних скарг.

Апеляційне провадження має своїм завданням гарантувати кожному захист від неправосудного вироку, а надання сторонам провадження права на його апеляційне оскарження, яке є невід'ємним складовим елементом права особи на судовий захист, виступає важливою гарантією його правосудності.

Набуття права на апеляційне оскарження вироку (ухвали) є безумовним, оскільки його набуття не залежить від будь-яких особливих попередніх умов, а, отже, носить абсолютний характер. Тому ніхто не може бути позбавлений права на розгляд справи в апеляційному порядку, крім випадків, коли таке оскарження не передбачено законом.

Стаття 393 КПК «Право на апеляційне оскарження» точно визначає юридичну природу інституту апеляційного оскарження, запровадження якого істотно розширює можливості сторін кримінального судочинства домогтися справедливого вирішення справи, наділивши їх правом вимагати нового (повторного) розгляду та її перевірки судом апеляційної інстанції

Право на апеляційне оскарження реалізується шляхом перевірки законності та обґрунтованості ухвалених судом першої інстанції судових рішень (вироків та ухвал) у встановленому законом порядку.

Провадження в суді апеляційної інстанції, будучи однією із стадій кримінального провадження, регламентує та забезпечує той порядок, в якому суд апеляційної інстанції перевіряє законність і обґрунтованість ухвалених судом першої інстанції судових рішень, визначених ст. 392 КПК України.

Реалізація свого права на подання апеляційної скарги, виходячи з принципу диспозитивності, хоча б одним із суб'єктів кримінального провадження, є приводом до початку апеляційного провадження.

Стаття 393 встановлює перелік осіб, які мають право подати апеляційні скарги на судові рішення та межі цього права. Апеляційну скаргу мають право подати:

1) обвинувачений, стосовно якого ухвалено обвинувальний вирок, його законний представник чи захисник - в частині, що стосується інтересів обвинуваченого;

2) обвинувачений, стосовно якого ухвалено виправдальний вирок, його законний представник чи захисник - в частині мотивів і підстав виправдання;

3) підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник;

4) законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусового заходу виховного характеру, - в частині, що стосується інтересів неповнолітнього;

5) законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;

6) прокурор;

7) потерпілий або його законний представник чи представник - у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;

8) цивільний позивач, його представник або законний представник - у частині, що стосується вирішення цивільного позову;

9) цивільний відповідач або його представник - у частині, що стосується вирішення цивільного позову;

9-1) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, - у частині, що стосується інтересів юридичної особи;

9-2) фізична або юридична особа - у частині, що стосується її інтересів під час вирішення питання про долю речових доказів, документів, які були надані суду; третя особа - у частині, що стосується її інтересів під час вирішення питання про спеціальну конфіскацію;

9-3) викривач - у частині, що стосується його інтересів під час вирішення питання виплати йому винагороди як викривачу;

10) інші особи у випадках, передбачених КПК.

До інших осіб у випадках, передбачених КПК належать, зокрема: особи, які мають право оскаржувати ухвали слідчого судді, перелік яких вказаний у ст. 309 КПК; підозрюваний, обвинувачений, щодо якого закрито кримінальне провадження судом, його законний представник та захисник, а також особа, якій відмовлено у задоволенні апеляційної скарги на постанову про закриття кримінального провадження; особа, скарга якої на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора було повернуто або відмовлено у відкритті провадження по ній, та інші.

3. Строки апеляційного оскарження. Вимоги до апеляційної скарги. Заперечення на апеляційну скаргу. Порядок апеляційного оскарження. Наслідки подання апеляційної скарги. Дії суду першої інстанції у зв'язку з надходженням апеляційних скарг.

Апеляційна скарга подається або через суд, який ухвалив судові рішення – на судові рішення, ухвалені судом першої інстанції, або безпосередньо до суду апеляційної інстанції – на ухвали слідчого судді. Щодо строку апеляційного оскарження, то апеляційна скарга може бути подана:

- на вирок або ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру - протягом тридцяти днів з дня їх проголошення;

- на інші ухвали суду першої інстанції - протягом семи днів з дня її оголошення;

- на ухвалу слідчого судді - протягом п'яти днів з дня її оголошення.

Для особи, яка перебуває під вартою, строк подачі апеляційної скарги обчислюється з моменту вручення їй копії судового рішення. Якщо ухвалу суду або слідчого судді було постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, або якщо вирок було ухвалено без виклику особи, яка його оскаржує, під час розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні (ст. 382 КПК), то строк

апеляційного оскарження для такої особи обчислюється з дня отримання нею копії судового рішення.

Апеляційна скарга подається в письмовій формі і у ній відповідно до ч. 2 ст. 396 КПК зазначаються: найменування суду апеляційної інстанції; прізвище, ім'я та по батькові (найменування), місце проживання (перебування) особи, яка подає апеляційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є; судові рішення, яке оскаржується, і назва суду, який його ухвалив; вимоги особи, яка подає апеляційну скаргу, та їх обґрунтування із зазначенням того, у чому полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення; клопотання особи, яка подає апеляційну скаргу, про дослідження доказів; перелік матеріалів, які додаються.

Апеляційна скарга підписується особою, яка її подає. Якщо апеляційну скаргу подає захисник, представник потерпілого, то до неї додаються оформлені належним чином документи, що підтверджують його повноваження.

Суб'єкти права на апеляційне оскарження мають право подати до суду апеляційної інстанції заперечення на апеляційну скаргу на вирок чи ухвалу суду першої інстанції в письмовій формі протягом встановленого судом апеляційної інстанції строку. Так, у запереченні на апеляційну скаргу зазначається: найменування суду апеляційної інстанції; прізвище, ім'я, по батькові (найменування), місце проживання (перебування) особи, яка подає апеляційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є; судові рішення, яке оскаржується, і назва суду, який його ухвалив; номер кримінального провадження в суді апеляційної інстанції, якщо він повідомлений судом апеляційної інстанції; обґрунтування заперечень щодо змісту і вимог апеляційної скарги; у разі необхідності – клопотання особи, яка подає заперечення на апеляційну скаргу; перелік матеріалів, які додаються.

Заперечення на апеляційну скаргу підписується особою, яка його подає. У запереченні на апеляційну скаргу зазначається, чи бажає особа взяти участь в апеляційному розгляді.

Суд першої інстанції через три дні після закінчення строку апеляційного оскарження судового рішення надсилає отримані апеляційні скарги разом із матеріалами кримінального провадження до суду апеляційної інстанції. Апеляційні скарги, що надійшли після направлення матеріалів кримінального провадження до суду апеляційної інстанції, не пізніше наступного дня після їх надходження направляються до суду апеляційної інстанції.

Відповідно до ст. 400 КПК подання апеляційної скарги на вирок або ухвалу суду зупиняє набрання ними законної сили та їх виконання. Як виняток із цього правила законодавець передбачив негайне виконання виправдувального вироку або судового рішення, що звільняє обвинуваченого з-під варті в залі судового засідання (ч. 2 ст. 534 КПК). Подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді зупиняє набрання нею законної сили, але не зупиняє її виконання, крім випадків, встановлених КПК. Ці ухвали підлягають перегляду в порядку судового контролю під час апеляційного провадження.

Якщо апеляційну скаргу подано обвинуваченим, щодо якого судом ухвалено вирок за результатами спеціального судового провадження, суд поновлює строк за умови надання обвинуваченим підтвердження наявності поважних причин, передбачених ст. 138 КПК, та надсилає апеляційну скаргу разом із матеріалами кримінального провадження до суду апеляційної інстанції з дотриманням правил, передбачених ст. 399 КПК.

4. Прийняття апеляційної скарги судом апеляційної інстанції. Залишення апеляційної скарги без руху, її повернення або відмова відкриття провадження. Підготовка до апеляційного розгляду.

Після надходження апеляційної скарги та матеріалів кримінального провадження (у випадку оскарження рішення суду) не пізніше наступного дня така скарга передається судді-доповідачу, що визначається автоматизованою системою документообігу суду (ст. 35 КПК України).

Після отримання апеляційної скарги суддя-доповідач повинен перевірити її на відповідність вимогам ст. 396 КПК в межах триденного строку і за відсутності перешкод постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження. У разі наявності перешкод та порушень, суддя-доповідач, в залежності від їх характеру, може прийняти рішення про 1) залишення апеляційної скарги без руху, 2) її повернення, та 3) відмову у відкритті провадження.

Рішення про залишення апеляційної скарги без руху приймається у разі недотримання вимог ст. 396 КПК України, в якій зазначаються які саме вимоги недотримані заявником та надається час на їх виправлення, що не може перевищувати 15 днів, з дня отримання ухвали скаржником (ч. 1 ст. 399 КПК України). У разі виправлення скарги, така скарга вважається поданою у день її первинного подання.

Рішення про повернення апеляційної скарги приймається у разі, якщо 1) особа не усунула недоліки апеляційної скарги, яку залишено без руху, в установлений строк; 2) апеляційну скаргу подала особа, яка не має права подавати апеляційну скаргу; 3) апеляційна скарга не підлягає розгляду в цьому суді апеляційної інстанції; 4) апеляційна скарга подана після закінчення строку апеляційного оскарження і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або суд апеляційної інстанції за заявою особи не знайде підстав для його поновлення (ч. 3 ст. 399 КПК України). При цьому, необхідно зазначити, що даний перелік є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає.

Рішення про відмову у відкритті провадження приймається лише у разі, якщо апеляційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в апеляційному порядку, або судові рішення оскаржене виключно з підстав, з яких воно не може бути оскарженим (ч. 4 ст. 399 КПК України).

Необхідно зазначити, у особи, яка подала апеляційну скаргу є можливість оскаржити рішення судді-доповідача, прийняті за наслідками розгляду такої скарги, у касаційному порядку, але виключно щодо повернення скарги та відмову у відкритті провадження (ч. 6 ст. 399 КПК України).

У разі прийняття рішення про відкриття апеляційного провадження, суддя-доповідач у межах десятиденного строку з моменту прийняття рішення повинен здійснити наступні дії 1) надсилає копії ухвали про відкриття апеляційного провадження учасникам судового провадження разом з копіями апеляційних скарг, інформацією про їхні права та обов'язки і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на апеляційну скаргу; 2) пропонує учасникам судового провадження подати нові докази, на які вони посилаються, або витребує їх за клопотанням особи, яка подала апеляційну скаргу; 3) вирішує інші клопотання, в тому числі щодо обрання, зміни або скасування запобіжного заходу; 4) вирішує інші питання, необхідні для апеляційного розгляду (ч. 1 ст. 401 КПК України), а також 5) встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на апеляційну скаргу (ч. 1 ст. 402 КПК України).

Після закінчення підготовки до апеляційного розгляду суддя-доповідач постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення апеляційного розгляду.

5. Апеляційний розгляд. Відмова від апеляційної скарги, зміна і доповнення апеляційної скарги під час апеляційного провадження. Письмове апеляційне провадження.

Апеляційний розгляд здійснюється згідно з правилами судового розгляду в суді першої інстанції з урахуванням особливостей, передбачених главою 31 КПК України.

Після виконання дій, передбачених статтями 342-345 КПК України, і вирішення клопотань суддя-доповідач у необхідному обсязі доповідає зміст оскарженого судового рішення, доводи учасників судового провадження, викладені в апеляційних скаргах та запереченнях, і з'ясовує, чи підтримують свої апеляційні скарги особи, які їх подали.

Для висловлення доводів, а також у судових дебатах першій надається слово особі, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першим висловлює доводи обвинувачений. Після цього слово надається іншим учасникам судового провадження.

Неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження не перешкоджає проведенню розгляду, якщо такі особи були належним чином повідомлені про дату, час і місце апеляційного розгляду та не повідомили про поважні причини свого неприбуття. Якщо для участі в розгляді в судові засідання не прибули учасники кримінального провадження, участь яких згідно з вимогами КПК України або рішенням суду апеляційної інстанції є обов'язковою, апеляційний розгляд відкладається.

Перед виходом суду до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення щодо законності та обґрунтованості вироку суду першої інстанції обвинуваченому, який брав участь в апеляційному розгляді, надається останнє слово.

Особа, яка подала апеляційну скаргу, має право відмовитися від неї до закінчення апеляційного розгляду. Захисник підозрюваного, обвинуваченого, представник потерпілого можуть відмовитися від апеляційної скарги тільки за згодою відповідно підозрюваного, обвинуваченого чи потерпілого.

Якщо вирок або ухвала суду першої інстанції не були оскаржені іншими особами або якщо немає заперечень інших осіб, які подали апеляційну скаргу, проти закриття провадження у зв'язку з відмовою від апеляційної скарги, суд апеляційної інстанції своєю ухвалою закриває апеляційне провадження.

До початку апеляційного розгляду особа, яка подала апеляційну скаргу, має право змінити та/або доповнити її. У такому разі суд апеляційної інстанції за клопотанням осіб, які беруть участь в апеляційному розгляді, надає їм час, необхідний для вивчення зміненої апеляційної скарги і подання заперечень на неї.

Внесення до апеляційної скарги змін, які тягнуть за собою погіршення становища обвинуваченого, за межами строків на апеляційне оскарження не допускається.

Відповідно до ч. 3 ст. 396 КПК, якщо особа не бажає брати участь у апеляційному розгляді, вона зазначає про це в апеляційній скарзі. Згідно із ч. 3 ст. 402 КПК у випадку, якщо особа не бажає брати участь у апеляційному розгляді, вона також може зазначити про це в запереченнях на апеляційну скаргу. Тому суд апеляційної інстанції має право ухвалити судові рішення за результатами письмового провадження, якщо всі учасники судового провадження заявили клопотання про здійснення провадження за їх відсутності. В такому разі колегія суддів приймає рішення в нарадчій кімнаті без проведення судового засідання.

Однак суд апеляційної інстанції може прийняти рішення про обов'язковість участі в апеляційному розгляді певних учасників кримінального провадження (ч. 4 ст. 405 КПК). Також, якщо під час письмового провадження суд апеляційної інстанції дійде висновку, що необхідно провести апеляційний розгляд, він призначає такий розгляд. Отже, апеляційний розгляд у будь-якому разі призначається за двох обставин: 1) при прийнятті рішення судом апеляційної інстанції про обов'язковість участі в апеляційному розгляді певних учасників кримінального провадження; 2) якщо суд апеляційної інстанції дійде висновку, що необхідно провести апеляційний розгляд.

У випадку проведення письмового апеляційного провадження, копія судового рішення апеляційної інстанції має бути надіслана учасникам судового провадження протягом трьох днів з дня його підписання.

6. Підстави для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції.

Відповідно до ст. 409 КПК підставами для скасування або зміни судового рішення є: неповнота судового розгляду; невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження; істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність. При цьому за наявності декількох підстав для скасування або зміни вироку чи ухвали суд апеляційної інстанції має зазначити в ухвалі про всі такі підстави. Підставою для скасування або зміни вироку суду першої інстанції може бути також невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого. Водночас необхідно мати на увазі, що у ч. 3 ст. 409 та ч.

2 ст. 421 КПК закріплено застереження, спрямоване на забезпечення прав виправданого, оскільки суд апеляційної інстанції не має права скасувати виправдувальний вирок лише з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого. Аналогічне застереження стосується ухвали про незастосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Підставою для скасування чи зміни судового рішення з мотивів неповноти судового розгляду є наявність обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. Відповідно до ст. 410 КПК судовий розгляд визнається неповним у разі:

1) якщо судом були відхилені клопотання учасників судового провадження про допит певних осіб, дослідження доказів або вчинення інших процесуальних дій для підтвердження чи спростування обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення;

2) якщо необхідність дослідження тієї чи іншої підстави впливає з нових даних, встановлених при розгляді справи в суді апеляційної інстанції.

Слід враховувати, що неповнота судового розгляду може бути встановлена також у разі: 1) якщо належно не з'ясовано обставини, що характеризують об'єкт і об'єктивну сторону злочину; 2) всебічно і повно не досліджено ознаки, на підставі яких встановлюється суб'єкт і суб'єктивна сторона злочину; 3) поверхово досліджено відомості про особу обвинувачуваного, обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання; 4) не з'ясовано наявність/відсутність обставин, що виключають притягнення особи до кримінальної відповідальності; 5) недостатньо досліджено характер і розмір заподіяної шкоди; 6) не встановлено роль кожного обвинуваченого у вчиненні кожного епізоду злочину; 7) не виявлено причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, якщо це має істотне значення для справи; 8) не вжито заходів щодо перевірки показань заінтересованих учасників провадження, що покладені в основу судового рішення; 9) не з'ясовано причини істотних протиріч у доказах; 10) висновки суду побудовано на припущеннях; 11) не проведено необхідні слідчі дії; 12) неповно досліджено версії обвинувачення або захисту; 13) суд необґрунтовано обмежився оголошенням показань свідків, не допитавши їх; 14) не з'ясовано обставини, що мають значення для початку досудового розслідування щодо осіб, причетних до злочину, встановлення ролі яких може вплинути на ступінь винуватості засуджених осіб.

Слід мати на увазі, що судові рішення визнаються таким, що відповідає фактичним обставинам кримінального провадження у випадку, якщо в його основу покладено висновки, що ґрунтуються на достовірних доказах, досліджених безпосередньо під час судового розгляду. За будь-яких умов судові рішення не може бути визнано таким, що відповідає фактичним обставинам кримінального провадження, якщо судом не перевірені та не спростовані доводи на захист обвинуваченого та не усунуті сумніви в його винуватості, які могли вплинути на правильність застосування закону України про кримінальну відповідальність, на визначення виду покарання або на застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру.

У ч. 1 ст. 411 КПК передбачено підстави, за наявності яких вирок, ухвала підлягають скасуванню або зміні з підстав невідповідності судового рішення фактичним обставинам кримінального провадження:

1) висновки суду не підтверджуються доказами, дослідженими під час судового розгляду;

2) суд не взяв до уваги докази, які могли істотно вплинути на його висновки;

3) наявні суперечливі докази, які мають істотне значення для висновків суду, у судовому рішенні не зазначено, чому суд взяв до уваги одні докази і відкинув інші;

4) висновки суду, викладені у судовому рішенні, містять істотні суперечності.

Звертаємо увагу на те, що висновки суду мають бути належним чином умотивовані. За наявності суперечливих доказів суд повинен у мотивувальній частині вироку, ухвали проаналізувати їх, навести мотиви, з яких взято до уваги одні докази і не взято інші. Висновки і рішення, викладені в резолютивній частині, повинні логічно випливати з обґрунтування, що міститься в мотивувальній частині.

У КПК визначено, що істотними порушеннями кримінального процесуального закону є такі порушення, що перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

За змістом ч. 2 ст. 412 КПК судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо: 1) за наявності підстав для закриття судом кримінального провадження його не було закрито (ст. 284 КПК); 2) судове рішення ухвалено незаконним складом суду; 3) судове провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених ст. 381 КПК, або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою; 4) судове провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою; 5) судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання; 6) порушено правила підсудності; 7) у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції.

Судове рішення вважається таким, що ухвалене незаконним складом суду, якщо: 1) наявні обставини, які унеможливають участь судді в розгляді справи; 2) рішення підписано суддею, який не брав участі у розгляді справи; 3) порушено правила про розгляд справи відповідним складом суду; 4) у розгляді справи брав участь суддя, строк обрання чи призначення якого закінчився; 5) хоча б один із суддів не був обраний чи призначений на посаду у встановленому законом порядку; 6) питання про відвід судді не розглянуто у встановленому законом порядку. Крім того, безумовною підставою для скасування рішення є порушення правил підсудності, визначених ст. 32 КПК.

При встановленні під час апеляційного розгляду інших істотних порушень, крім передбачених у ч. 2 ст. 412 КПК, судам слід враховувати, чи такі порушення перешкодили або могли перешкодити ухваленню законного та обґрунтованого судового рішення суду першої інстанції. Порушення кримінального процесуального закону, які не вплинули та не могли вплинути на винесення законного та обґрунтованого судового рішення, не є підставами для скасування судового рішення.

Одним із завдань кримінальної процесуальної діяльності є правильне застосування норм закону України про кримінальну відповідальність. Неправильне застосування полягає в неправильному застосуванні норм як Особливої, так і Загальної частин КК, яке призвело до неправильної кваліфікації діяння; порушення правил призначення покарання; неправильного застосування норм, що визначають поняття злочину, строків давності та інших норм, що спричинило необґрунтоване засудження або виправдання підсудного, а також інші негативні наслідки.

Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність може полягати:

- 1) у застосуванні закону, що втратив чинність або ще не набрав законної сили;
- 2) у необґрунтованому застосуванні кримінального закону, що не має зворотної дії в часі, і навпаки, в незастосуванні закону, що має зворотну дію, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання чинності таким законом;
- 3) у помилці при застосуванні положень закону щодо форми вини, співучасті у вчиненні злочину;
- 4) у помилковому визначенні кола суб'єктів, які підлягають кримінальній відповідальності, стадій вчинення злочину, обставин, що виключають злочинність діяння, кваліфікуючих обставин (ознак) злочину.

Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність може бути пов'язано з призначенням покарання внаслідок:

- а) недотримання правил призначення покарання за сукупністю злочинів або сукупністю вироків;
- б) порушення правил складання покарань і зарахування строку тримання під вартою;
- в) визнання судом при призначенні покарання обставиною, що обтяжує покарання, обставини, не передбаченої в ч. 1 ст. 67 КК, тощо.

Судам слід враховувати, що згідно із ч. 2 ст. 409 КПК невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого може бути підставою як для скасування, так і для зміни рішення суду першої інстанції.

Відповідно до ч. 1 ст. 415 КПК суд апеляційної інстанції має право скасувати вирок чи ухвалу суду і призначити новий розгляд у суді першої інстанції за наявності таких порушень:

- 1) судові рішення ухвалено незаконним складом суду;
- 2) судові провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених ст. 381 КПК, або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою;
- 3) судові провадження здійснено за відсутності захисника, коли його участь є обов'язковою;
- 4) судові провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання;
- 5) порушено правила підсудності;

б) у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої інстанції.

Крім цього, КПК передбачає інші підстави, що тягнуть за собою призначення нового судового розгляду у суді першої інстанції:

а) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід на підставі обставин, які очевидно викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою;

б) судові рішення ухвалено чи підписано не тим складом суду, який здійснював судовий розгляд (пункти 2, 3 ч. 1 ст. 415 КПК).

Фіксування зазначених процесуальних порушень судом апеляційної інстанції повинно унеможливити їх повторення, а тому відповідно до ч. 3 ст. 415 КПК висновки і мотиви, з яких скасовані судові рішення, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді.

7. Повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити вирок або ухвалу без змін; 2) змінити вирок або ухвалу; 3) скасувати вирок повністю чи частково та ухвалити новий вирок; 4) скасувати ухвалу повністю чи частково та ухвалити нову ухвалу; 5) скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження; 6) скасувати вирок або ухвалу і призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

За результатами апеляційного розгляду вироку на підставі угоди про примирення та визнання винуватості, суд апеляційної інстанції, окрім вищезазначених повноважень, має право скасувати вирок і направити кримінальне провадження: 1) до суду першої інстанції для проведення судового провадження у загальному порядку, якщо угода була укладена під час судового провадження; 2) до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була укладена під час досудового розслідування (ч. 2 ст. 407 КПК України).

За результатами апеляційного розгляду суд апеляційної інстанції приймає рішення у формі вироку або ухвали.

Ухвала суду апеляційної інстанції має відповідати вимогам, встановленим у ст. 419 КПК.

За своєю формою, змістом, порядком винесення та надсилання учасникам судового провадження судові рішення суду апеляційної інстанції мають відповідати загальним вимогам щодо судового рішення, передбаченим у статтях 368-380 КПК.

За результатами розгляду апеляційної скарги суд апеляційної інстанції ухвалює новий вирок у разі:

1) необхідності застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення чи збільшення обсягу обвинувачення;

2) необхідності застосування більш суворого покарання;

3) скасування необґрунтованого виправдувального вироку суду першої інстанції;

4) неправильного звільнення обвинуваченого від відбування покарання.

При цьому слід враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 421 КПК винесення рішення у суді апеляційної інстанції, яким погіршується становище обвинуваченого, можливе лише у випадку подання апеляційної скарги прокурором, потерпілим чи його представником. Погіршення становища означає, зокрема, застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання, скасування неправильного звільнення обвинуваченого від відбування покарання, збільшення сум, які підлягають стягненню. Наведений перелік випадків, коли апеляційний суд скасовує вирок суду першої інстанції, не є вичерпним. У Листі Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку здійснення судового провадження з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» № 10-1717/0/4-12 від 21.11.2012 р. звертається увага на те, що постановлення судом апеляційної інстанції нового вироку можливо за умови, якщо в апеляційній скарзі висловлено прохання про постановлення нового вироку.

Зміст вироку суду апеляційної інстанції повинен відповідати загальним вимогам, передбаченим ст. 374 КПК. Також згідно з положеннями ч. 2 ст. 420 КПК у вирок суду апеляційної інстанції має бути зазначено зміст вироку суду першої інстанції, короткий зміст вимог апеляційної скарги, мотиви ухваленого рішення, рішення по суті вимог апеляційної скарги.

8. Порядок перевірки ухвал слідчого судді.

Скарги подаються безпосередньо до суду апеляційної інстанції протягом п'яти днів з дня оголошення ухвали. У випадку, коли слідчий суддя з посиланням на ч. 2 ст. 376 КПК постановив ухвалу та оголосив її резолютивну частину, а повний текст ухвали оголосив в інший день, строк подачі апеляційної скарги обчислюється з дня оголошення резолютивної частини ухвали¹¹⁴; за змістом абз. 2 ч. 3 ст. 395 КПК України, якщо ухвала слідчого судді постановлена без виклику особи інтересів якої вона стосується та яка її оскаржує, то строк апеляційного оскарження для такої особи має обчислюватись з дня отримання копії судового рішення, незалежно від наявності інших джерел інформування про прийняте рішення.

Отримавши апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді, суддя-доповідач невідкладно витребує з суду першої інстанції відповідні матеріали та не пізніше як за день повідомляє особу, яка її подала, прокурора та інших заінтересованих осіб про час, дату і місце апеляційного розгляду. При цьому апеляційний суд не вправі ухвалювати рішення про залишення апеляційної скарги без руху та про її повернення, якщо особа не усунула недоліків, оскільки положення ст. 398 КПК, частин 1, 2 та п. 1 ч. 3 ст. 399 КПК застосовуються до апеляційних скарг, поданих

¹¹⁴ Постанова ОП ККС ВС від 27 травня 2019 р. справа № 461/1434/18, URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82188400>

на судові рішення, передбачені частинами 1, 2 ст. 392 КПК, а що стосується оскарження судових рішень, передбачених ч. 3 ст. 392 КПК (ухвали слідчого судді), то застосуванню підлягають положення ст. 422 КПК¹¹⁵.

У разі, якщо скаргу подано із пропуском строку, і скажник порушує питання про поновлення цього строку, питання про поновлення чи відмову в поновленні строку на апеляційне провадження ухвали слідчого судді вирішується апеляційним судом, з обов'язковим повідомленням особи, яка подала заяву про поновлення строку на апеляційне оскарження судового рішення, прокурора та інших заінтересованих осіб про час, дату і місце апеляційного розгляду клопотання¹¹⁶.

Апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді розглядається не пізніше як через три дні після її надходження до суду апеляційної інстанції.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити ухвалу без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу. Якщо після відкриття апеляційного провадження (у випадку оскарження ухвали слідчого судді - після призначення судового засідання) буде встановлено, що апеляційний розгляд здійснюється за апеляційною скаргою на судові рішення, яке не підлягає апеляційному оскарженню, апеляційний суд має постановити ухвалу про закриття апеляційного провадження¹¹⁷.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке право на апеляційне оскарження?
2. Який перелік осіб, які мають право подати апеляційні скарги на судові рішення та межі цього права?
3. Хто входить до кола інших осіб, які мають право на апеляційне оскарження у випадках, передбачених КПК?
4. Вкажіть чи може суддя-доповідач повернути апеляційну скаргу через те, що скарга недостатньо мотивована та аргументи викладені у ній не є переконливими?
5. Вкажіть який порядок оскарження рішень судді-доповідача прийнятих за результатом розгляду скарги?
6. Які особливості визначено кримінальним процесуальним законом при здійсненні апеляційного розгляду?
7. Визначте учасників апеляційного провадження, участь яких є обов'язковою?
8. В яких випадках участь підозрюваного (обвинуваченого) є обов'язковою під час апеляційного розгляду?
9. За яких умов захисник підозрюваного, обвинуваченого може відмовитись від апеляційної скарги?
10. В чому особливість письмового апеляційного провадження?
11. Неповнота судового розгляду як підстава для перевірки судових рішень в апеляційному порядку.

¹¹⁵ Постанова ОП ККС ВС від 18 листопада 2019 р., справа № 686/24639/17, URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85966650>

¹¹⁶ Постанова ККС ВС від 27 червня 2018 року справа № 757/666/17-к, URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75099799>

¹¹⁷ Постанова ОП ККС ВС від 19 лютого 2019 року, справа № 569/17036/118, URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79957677>

12. Невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження, як підстава для перевірки судових рішень в апеляційному порядку
13. Істотне порушення вимог кримінального процесуального закону як підстава для перевірки судових рішень в апеляційному порядку.
14. Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність як підстава для перевірки судових рішень в апеляційному порядку
15. Невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого як підстава для перевірки судових рішень в апеляційному порядку.
16. Які повноваження має суд апеляційної інстанції за наслідками апеляційного розгляду скарги на вирок або ухвалу ?
17. В яких випадках суд апеляційної інстанції ухвалює новий вирок ?
18. Визначте особливості перегляду ухвал слідчих суддів.

Рекомендована література:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Глуценка В.М. щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 КПК України: Рішення Конституційного суду України від 13.06.2019 № 4-р/2019 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v004p710-19>
2. Постанова Верховного Суду від 04 червня 2019 року (Справа № 758/15672/15-к) // «Закон і Бізнес». URL: https://zib.com.ua/ua/print/138466vs_nazvav_pidstavu_dlya_povernennya_apelyaciynoi_skargi.html
3. Апеляційна скарга на вирок // Вісник Національної асоціації адвокатів України. 2014. № 8. С. 63.
4. Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку здійснення судового провадження з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» № 10-1717/0/4-12 від 21.11.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1717740-12>
5. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про практику здійснення апеляційним судом процесуального повноваження щодо призначення нового розгляду у суді першої інстанції від 01.01.2017 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00217.html
6. Бобечко Н.Р. Підстави для зміни або скасування судових рішень в апеляційному та касаційному порядку у кримінальному провадженні: монографія. К.: Алерта, 2015. 234 с.
7. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України: правове регулювання, доктрина, практика. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 686 с.
8. Гуртієва Л.М. До питання про суб'єктів, які ухвалюють судові рішення на стадії перегляду судових рішень в апеляційному порядку. Правове життя сучасної України: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С.303-306.
9. Кашка О.С. Повноваження суду апеляційної інстанції з перегляду судових рішень у кримінальному процесі України: монографія. К.: Алерта, 2015. 630 с.
10. Коротун В.М. Функції апеляційного суду через призму понятійного апарату. Адвокат. № 8 (143). 2012. С.35-37
11. Маринів В.І. Здійснення правосуддя в апеляційній та касаційній інстанціях. Правова система України : історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові

науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. Х. : Право, 2008. С. 519-529.

12. Маринів В.І. Письмове провадження в судах апеляційної та касаційної інстанцій як засіб спрощення кримінального судочинства. Наук. вісн. публічного та приватного права. Вип.2, 2018. С. 281-286.

13. Мірошніков І.Ю. Апеляційне провадження за новим КПК України (окремі питання). Вісн.Луган.ун-тувнутр.справ ім. Е.О. Дідоренка. 2012, № 4 (61). С. 149-153.

14. Мірошніков І.Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції: монографія. Х.: Право, 2007. 192 с.

Тема 14. Виконання судових рішень у кримінальних справах.

1. Поняття та значення, підсумкові рішення стадії виконання судових рішень у кримінальних провадженнях.

Стадія виконання судових рішень – це стадія кримінального процесу, в якій відбувається реалізація вироку, що набрав законної сили, а також вирішення судом питань, що виникають при зверненні вироку до виконання й у процесі самого виконання.

Основний зміст стадії виконання судових рішень визначають питання, пов'язані із процесуальною діяльністю суду, що звертає вирок до виконання; безпосередньо виконує деякі свої рішення, зокрема виправдувальний вирок; вирішує процесуальні питання, пов'язані з виконанням вироку (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, звільнення від покарання через хворобу й ін.); здійснює контроль за зверненням вироку до виконання.

Одним з принципів кримінального процесу є обов'язковість вироку, ухвали(постанови) суду, згідно з якою вирок, ухвала(постанова) суду, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх державних і громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України.

Обов'язковість рішень суду є конституційним принципом правосуддя, що знайшов закріплення в п. 9 ст. 129 Конституції України. Навмисне невиконання посадовою особою рішення, вироку, ухвали (постанови) суду або здійснення перешкод для їх виконання тягне кримінальну відповідальність – покарання відповідно до ст. 382 КК України.

Ознаки стадії виконання судових рішень:

1) у ній реалізуються рішення, сформульовані не тільки у вироку, але й у ухвалах (постановах) суду;

2) стадія виконання судових рішень у кримінальному провадженні може виникати неодноразово в зв'язку зі зміною судових рішень або виникненням питань, що мають потребу в судовому вирішенні;

3) стадія не пов'язана з дослідженням загального для попередніх стадій предмета доказування. Предмет доказування в ній все-таки існує, але він є різнобічним, тому що обумовлюється питаннями, що вирішуються судом.

Предметом кримінально-процесуальної діяльності даної стадії є: а) звернення вироку до виконання та здійснення процесуального контролю і прокурорського нагляду за своєчасним і правильним виконанням вироку; б) забезпечення вирішення проблем повної або часткової безпосередньої реалізації чи зміни вироку; в) зарахування попереднього ув'язнення в строк відбутого покарання, якщо ці питання не визначені при винесенні вироку; г) вирішення юридичних питань, які виникають у ході фактичного виконання вироку; д) зняття і погашення судимості; є) здійснення контролю за виконанням вироку.

4) стадія виконання судових рішень позбавлена контрольних функцій щодо попередніх стадій кримінального процесу;

5) вона має істотні особливості процесуального характеру.

Особливості процесуальної діяльності в стадії виконання судових рішень полягають у тому, що при цьому не змінюється суть прийнятого судом вироку, а при розгляді виникаючих проблемних питань суд вирішує тільки питання, що виникають з виконання судових рішень, не погіршуючи становища засудженого.

Суб'єктами правовідносин, що виникають в стадії виконання судових рішень є: суд, засуджений, захисник, прокурор, цивільний відповідач, представник органу, що відає виконанням покарання тощо. Питання, які виникають при виконанні судових рішень ї потребують юридичного вирішення, вирішуються виключно судом у судовому засіданні.

Основним принципом даної стадії процесу є недопустимість погіршення статусу і становища засудженого. В стадії виконання судових рішень при розгляді виникаючих проблемних питань суд вирішує тільки ті питання, що стосуються вироку і не тягнуть погіршення становища засудженого.

Значення стадії виконання судових рішень полягає в такому: процесуальна діяльність у даній стадії створює необхідні передумови для безпосередньої реалізації прийнятих у вироку рішень, сприяє формуванню у громадян переконання у неминучості відбування покарання за вчинення злочинного діяння, забезпечує охорону прав і законних інтересів потерпілого, засудженого, інших учасників процесу; своєчасне і точне виконання вироку сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, зміцненню законності і правопорядку.

2. Набрання судовим рішенням законної сили. Звернення судового рішення до виконання.

Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими для виконання на всій території України.

Набрання вироком законної сили є обов'язковою умовою його виконання, тому що тільки вирок, який набрав законної сили, є підставою для відбування кримінального покарання і виконання всіх інших рішень суду, сформульованих у вироку.

Якщо обвинувачений тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі виправдання; звільнення від відбування покарання; засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання.

Якщо обвинувачений, що тримається під вартою, засуджений до арешту чи позбавлення волі, суд у виняткових випадках з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право змінити йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою, та звільнити такого обвинуваченого з-під варти.

Вирок, що набрав законної сили, набуває властивостей виключності та обов'язковості.

Будь-які рішення суду можуть бути звернені до виконання в примусовому порядку, вони забезпечуються силою державної влади. У передбачених законом випадках, крім примусового виконання рішення суду, особи які ухиляються від

виконання вироку або які протидіють виконанню судового вироку, можуть притягатись до кримінальної чи адміністративної відповідальності.

Набрання обвинувальним вироком законної сили зобов'язує суд звернути вирок до виконання, а уповноважені на те органи – виконати вирок у межах виду і строку покарання, зазначених у вироку.

Виправдувальний вирок, що набрав законної сили, зобов'язує фізичних і юридичних осіб вважати виправданого невинуватим у вчиненні злочину по пред'явленому йому обвинуваченню.

Вирок, ухвала, що набрали законної сили, є обов'язковими для іншого суду, що розглядає кримінальну справу. Він не може розглядати справу щодо особи, про яку є вирок по цьому ж обвинуваченню, що набрав законної сили, або ухвала суду про закриття справи по тому ж самому обвинуваченню (п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК).

Питання про виконання рішень судів України щодо засуджених, що перебувають на території іншої держави, вирішується відповідно до договору про правову допомогу, укладеного з цією державою.

Вирок суду іноземної держави може бути визнаний і виконаний на території України у випадках і в обсязі, предбачених міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України.

Момент набрання вироком або ухвали суду першої інстанції, ухвали слідчого судді законної сили залежить від реалізації учасниками кримінального провадження права на подачу апеляційної скарги.

Якщо вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді не були оскаржені, вони набувають законної сили після закінчення строку на оскарження (ст. 395 КПК).

У разі подачі апеляційної скарги судове рішення, якщо його не було скасовано, набуває законної сили з моменту ухвалення рішення судом апеляційної інстанції.

Якщо вирок набрав законної сили у зв'язку із закінченням строку на подачу апеляційної скарги, а цей строк згодом поновлений (ст.ст. 353, 386 КПК), вирок чи ухвала (постанова) суду, ухвала слідчого судді втрачає законну силу і на нього може бути подана апеляційна скарга у встановленому законом порядку.

Вирок набуває законної сили цілком, а не частинами. Тому в тих випадках, коли вирок із групової справи оскаржений тільки щодо деяких засуджених, вирок набуває законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції одночасно щодо всіх засуджених у цій справі.

Оскарження вироку тільки в окремій частині також не спричиняє набрання цим вироком законної сили в іншій частині.

Вироки та ухвали апеляційного суду набирають законної сили з моменту їх проголошення. Ухвали (постанови) суду касаційної інстанції набирають законної сили з моменту їх проголошення. Ухвали слідчого судді та суду, що не можуть бути оскаржені, набирають законної сили з моменту їх оголошення.

Звернення судових рішень до виконання – це діяльність суду (судді, що головує в судовому засіданні або голови суду) з видачі розпорядження про виконання судових рішень, які набрали законної сили. Мета його полягає в тому, щоб довести

до відома органів, уповноважених за законом виконувати судові рішення, який вирок і які конкретно його рішення підлягають виконанню.

Примусове виконання судових рішень покладається на органи державної виконавчої служби та у визначених ЗУ "Про виконавче провадження" випадках - на приватних виконавців.

Звернення судових рішень до виконання полягає в направленні судом, що ухвалив ці рішення, протягом трьох діб від дня набрання рішенням законної сили або повернення кримінального провадження з апеляційної чи касаційної інстанції органу або установі з виконання покарань розпорядження про виконання рішення, копії вироку або і копії судових рішень апеляційної або касаційної інстанції якщо судові рішення було змінено.

У разі якщо судові рішення або його частина підлягає виконанню органами державної виконавчої служби, приватним виконавцем, суд видає виконавчий лист, який звертається до виконання в порядку, передбаченому ЗУ «Про виконавче провадження»¹¹⁸.

Розпорядження про виконання вироку має бути підписане головуючим у справі або головою суду і секретарем, скріплено гербовою печаткою суду. У розпорядженні про виконання вироку вказується: найменування органу, на який покладено обов'язок приведення судового рішення у виконання, а також суду, який ухвалив вирок, час і місце його постановлення, прізвище, ім'я та по батькові засудженого, дата набрання вироком законної сили, вказівка про приведення судового рішення у виконання і про повідомлення суду, який ухвалив вирок, про час приведення судового рішення до виконання.

3. Відстрочка виконання вироку.

Відстрочка виконання вироку застосовується до осіб, які засуджені до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі. Обов'язковою умовою застосування відстрочки виконання вироку є засудження особи за злочини, що не є тяжкими та особливо тяжкими незалежно від строку покарання. Однак, з цього правила є виняток, якщо засуджена перебуває у стані вагітності або має малолітню дитину, то до неї може бути застосована відстрочка виконання вироку на час вагітності або до досягнення дитиною трьох років не залежно від того, який злочин був скоєний.

Підстави для відстрочки виконання вироку:

1) тяжка хвороба засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання, - до його видужання;

2) вагітність засудженої або наявності у неї малолітньої дитини - на час вагітності або до досягнення дитиною трьох років, якщо особу засуджено за злочин, що не є особливо тяжким;

3) якщо негайне відбування покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа,

---

¹¹⁸ Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>

стихийне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо). Відстрочка по цій підставі може бути надана на строк встановлений судом, але не більше одного року з дня набрання вироком законної сили.

4. Питання, які вирішуються судом у стадії виконання судових рішень у кримінальних справах

Під час виконання вироків суд, має право вирішувати такі питання:

1. Суд, який ухвалив вирок може прийняти рішення про відстрочку виконання вироку у таких випадках: у разі тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання; у разі вагітності засудженої або за наявності у неї малолітньої дитини; якщо негайне відбування покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо).

2. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Суд має перевірити: а) чи відбув засуджений певну встановлену законом частину покарання; б) чи довів суджений своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці. При заміні невідбутої частини покарання більш м'яким суд перевіряє: а) чи став засуджений на шлях виправлення; б) чи відбув він установлену законом частину покарання.

3. Про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. Це рішення може бути прийнято відносно осіб, що відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк. Невідбуту частину покарання суд може замінити будь-яким м'якішим видом покарання відповідно до видів покарання, зазначених у ст.ст. 51, 52 КК.

4. Про звільнення від відбування покарання жінок, засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання. Жінка може бути звільнена від відбування покарання в межах строку, на який відповідно до закону вона звільняється від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. Не підлягають звільненню від відбування покарання вагітні жінки і жінки, що мають дітей віком до трьох років, які засуджені до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі чи особливо тяжкі злочини.

5. Про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років.

6. Про звільнення від покарання за хворобою. Відповідно до ст. 84 КК від покарання звільняються: а) особа, яка під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними; б) особа, яка після вчинення злочину або постановлений вироку захворіла на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання; в) військовослужбовці, засуджені до покарання у вигляді службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні у разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я. Захворювання засудженого на психічну або іншу тяжку хворобу має бути встановлене висновком лікарської

комісії.

7. Про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення. Згідно ст. 96 КК примусове лікування може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. У разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах. Питання, щодо застосування до засуджених примусового лікування вирішуються суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання. Клопотання щодо припинення примусового лікування подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться установа або заклад, в якому засуджений перебуває на лікуванні.

8. Про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком. Якщо суд, крім випадків засудження за корупційний злочин, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. У цьому разі суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки. Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного року до трьох років.

9. Про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на засудженого такі обов'язки: 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання; 3) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; 4) не виїжджати за межі України на постійне проживання без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; 5) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу); 6) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; 7) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; 8) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

10. У разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді

громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у таких межах: 1) від одного до п'яти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення злочину середньої тяжкості; 2) від п'яти до десяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину; 3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

11. Необхідність визначення порядку застосування покарання при наявності декількох вироків у стадії виконання судових рішень виникає в таких випадках: а) якщо щодо засудженого є не приведений у виконання вирок, про який не було відомо суду, що ухвалив останній за часом вирок, і тому суд не призначив покарання за сукупністю вироків (п. 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судом кримінального покарання»)¹¹⁹; б) якщо під час виконання покарання, призначеного за сукупністю вироків, перший із них скасований, унаслідок чого необхідно виключити із сукупності міру покарання, призначену судом за скасованим вирок (п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 року № 11 «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків»)¹²⁰.

12. Засуджений у разі необхідності провадження процесуальних дій у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, вчинене іншою особою або цією ж особою, за яке вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом кримінального провадження в суді може бути тимчасово залишений у слідчому ізоляторі або переведений з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора.

13. Суд звільняє від покарання чи пом'якшує покарання у таких випадках: 1) якщо, особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання; 2) якщо, призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. У разі якщо така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбуде засудженим

---

¹¹⁹ Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>

¹²⁰ Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 року № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-90>

покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими ч. 1 ст. 72 КК. Так, при складанні покарань за сукупністю злочинів та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи з такого їх співвідношення: 1) одному дню позбавлення волі відповідають: а) один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту; б) два дні обмеження волі; в) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт; г) вісім годин громадських робіт; 2) одному дню тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту відповідають: а) два дні обмеження волі; б) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт; 3) одному дню обмеження волі відповідають три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт; 4) одному дню обмеження волі або арешту відповідають вісім годин громадських робіт.

Місцевий суд, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання має право вирішувати питання про оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установ виконання покарань. Розгляд справ щодо зазначених вище питань здійснюється в порядку адміністративного судочинства.

Місцевий суд, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання має право вирішувати питання про застосування заходу стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери).

Місцевий суд, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджений має право вирішувати питання про зміну обов'язків, покладених на засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням.

14. Крім питань, безпосередньо зазначених у законі, суди мають право вирішувати також інші питання, що виникають при виконанні вироку внаслідок їх недоліків. Місцевий суд, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання або суд, який ухвалив вирок, можуть розглядати також такі питання, як:

— про звільнення з-під варти особи, звільненої від відбування покарання з випробуванням або засудженої до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, якщо підсудний був під вартою і суд не вирішив питання про зміну запобіжного заходу;

— про скасування запобіжного заходу, якщо при виправданні підсудного або засудженні його зі звільненням від покарання суд у вироку не вказав про його скасування;

— про зарахування попереднього ув'язнення в строк відбування покарання, якщо таке зарахування не зроблене судом або допущена неточність у його обчисленні;

— про скасування заходів щодо забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна, якщо при постановленні виправдувального вироку, або відмові в позові, або незастосуванні конфіскації вироком цих заходів не скасовано;

— про виключення з акта опису майна, на яке за законом не допускається звернення стягнення, якщо у вироку не вирішене питання про це майно;

— про долю речових доказів, якщо вона не вирішена вироком суду;
— про визначення розміру і розподілу судових витрат, якщо суд не розв'язав ці питання;

— про оплату праці захисника;

— про долю неповнолітніх дітей засудженого, що залишилися без нагляду, і передачу їх для піклування установам, родичам або іншим особам, якщо у вироку немає такого рішення;

— про уточнення посади або виду діяльності, якщо при призначенні покарання (основного або додаткового) у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, так допущені неточні, неконкретні формулювання;

— про призначення вихователя неповнолітньому у разі його звільнення від відбування покарання з випробуванням або за і скасування примусових заходів виховного характеру відповідно до ст.ст. 104, 105 КК;

— про усунення неточностей, допущених у вироку при написанні прізвища, імені, по батькові або інших біографічних даних засудженого, а також описок і арифметичних помилок, якщо вони очевидні та виправлення їх не стосується суті вироку і не тягне погіршення становища засудженого (п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 року «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків»)¹²¹.

Не підлягають розгляду в порядку, передбаченому ст. 539 КПК, питання, які порушують суть вироку і погіршують становище засудженого; звужують або розширюють обсяг обвинувачення; стосуються прогалин і недоліків вироків у частині кваліфікацій злочинів, призначення покарання, вирішення цивільного позову (п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 року «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків»)¹²².

Після відбуття покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі суд, який ухвалив вирок, має право розглянути питання про зняття судимості з цієї особи за її клопотанням. Приводом до розгляду питання про зняття судимості є клопотання особи, що відбула покарання. Клопотання про зняття судимості розглядається без витребування судової справи. Якщо матеріалів, поданих із клопотанням, недостатньо для правильного вирішення питання про зняття судимості, суд може витребувати необхідні документи. Питання про зняття судимості розглядається в порядку, передбаченому ст. 539 КПК. При розгляді клопотання суд має з'ясувати, чи дійсно особа, щодо якої порушено клопотання, своєю зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення і тому немає необхідності вважати її особою, що має судимість. За результатами розгляду клопотання суд

¹²¹ Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 року № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-90>

¹²² Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 року № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-90>

складає у нарадчій кімнаті мотивовану ухвалу, копія її видається особі, щодо якої вирішене питання. На ухвалу суду прокурор, засуджений можуть подати апеляційні скарги до апеляційного суду.

5. Порядок вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку

Клопотання (подання) про вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироків, подаються:

а) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, щодо питань про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким; про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; про звільнення від покарання за хворобою; про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення (крім клопотання про припинення примусового лікування, яке подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться установа або заклад, в якому засуджений перебуває на лікуванні); про оскарження інших рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установи виконання покарань; інших питань про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку.

б) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок, щодо заміни покарання відповідно до частини третьої статті 57, частини першої статті 58, частини першої статті 62 КК; про застосування покарання за наявності кількох вироків; про звільнення від покарання і пом'якшення покарання у випадках, передбачених частинами 2 і 3 статті 74 КК; про застосування заходу стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиночної камери);

в) до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого проживає засуджений, щодо питань про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років; про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком; про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку; про зміну обов'язків, покладених на засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням;

г) до суду, який ухвалив вирок, щодо питань про відстрочку виконання вироку; про заміну покарання відповідно до частини п'ятої статті 53 КК; про тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді; інші питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку; питання щодо зняття судимості.

Питання, пов'язані з виконанням вироку, вирішуються в судовому засіданні суддею одноособово протягом десяти днів з дня його надходження до суду.

Клопотання (подання) про застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) та про примусове годування засудженого розглядаються протягом 24 годин з моменту надходження відповідного клопотання (подання) до суду суддею одноособово.

У судові засідання, викликається засуджений, його захисник, законний представник, прокурор.

Про час та місце розгляду клопотання (подання) суд має повідомити: орган або установу виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого; лікарську комісію, що дала висновок стосовно питань застосування до засудженого примусового лікування або його припинення, у випадку розгляду відповідних питань; представника спостережної комісії або служби у справах дітей, якщо розглядається погоджене з ними клопотання; цивільного позивача і цивільного відповідача, якщо питання стосується виконання вироку в частині цивільного позову, інших осіб у разі необхідності.

У разі неявки кого-небудь з осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду клопотання (подання), суд проводить судовий розгляд, крім випадків, коли їх участь визнана судом обов'язковою або особа повідомила про поважні причини неприбуття.

Якщо вирішується питання про звільнення від покарання у зв'язку із хворобою, у судовому засіданні обов'язкова присутність представника лікарської комісії, що дала висновок про стан здоров'я засудженого.

У судовому засіданні суд зобов'язаний досліджувати докази, що підтверджують наявність обставин, що мають значення для правильного вирішення питань, що виникли в процесі виконання вироку.

Якщо в судові засідання викликаються експерти або свідки, їх допит проводиться відповідно до ст.ст. 352 і 356 КПК.

Неприбуття в судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду клопотання (подання), не перешкоджає проведенню судового розгляду, крім випадків, коли їх участь визнана судом обов'язковою або особа повідомила про поважні причини неприбуття.

За наслідками розгляду клопотання (подання) суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. Оскарження прокурором ухвали суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким зупиняє її виконання.

У разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням розгляд повторного клопотання з цього самого питання щодо осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених – не раніше як через шість місяців.

У разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо зняття судимості розгляд повторного клопотання з цього ж питання може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову.

У разі задоволення клопотання про звільнення від подальшого відбування покарання засудженим, який захворів на психічну хворобу під час відбування покарання, суддя вправі застосувати примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92-95 Кримінального кодексу України. У постанові мають бути зазначені мотиви такого рішення і тип психіатричного закладу, до якого засуджений має бути госпіталізований. Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані судом до осіб: 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння; 2) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини; 3) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання. Залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати такі примусові заходи медичного характеру: 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 2) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом; 3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом; 4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Розгляд кримінальних проваджень щодо оскарження інших рішень, дій чи бездіяльності адміністрації установи виконання покарань, здійснюється в порядку адміністративного судочинства.

Питання для самоконтролю:

1. Які загальні положення стадії виконання судових рішень?
2. Який порядок набрання судовим рішенням законної сили?
3. Назвіть порядок звернення судового рішення до виконання.
4. Визначити випадки у яких може бути відстрочене виконання вироку.
5. Назвіть та розкрийте питання, які можуть бути вирішені під час виконання та після виконання вироків.
6. До якого суду подаються клопотання (подання) про вирішення питання щодо виконання вироку?
7. Розкрийте порядок розгляду клопотань (подання), пов'язаних з виконанням судових рішень.

Рекомендована література:

1. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>
2. Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків: постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 року № 11 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-90>
3. Арушанян К. К. Кримінально-процесуальна діяльність прокурора на стадії виконання судових рішень: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 214 с.

4. Безпалюк О. Застосування інституту умовно-дострокового звільнення. *Вісник прокуратури*. 2007. № 4. С. 70-77
5. Волошина В.К. Принцип вільної оцінки доказів та його роль в доказуванні. *Актуальні проблеми держави та права: збірник наукових праць*. Вип. 69. / ред. кол.: С.В. Ківалов та ін.; відп. за вип. В.М. Др'омін..О.: Юрид. літ., 2013.
6. Габлей Н. Г. Кримінально-процесуальний статус засудженого під час вирішення судом питань, які виникають в стадії виконання вироку // *Держава і право*. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр., 2010, Вип. 50. С. 524-530.
7. Дільна З.Ф. Виконання судових рішень у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти : монографія / Дільна З. Ф., Бойко В. П. Львів : Сполом, 2017. 240 с.
8. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування: монографія. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. 388 с.
9. Попелюшко В. О. Виконання вироку, ухвали і постанови суду та захист прав громадян // *Проблеми кримінального процесу та захисту у кримінальній справі / Збірник наукових статей*. Укладач: Аврамишин С. В. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2008. С. 171-182
10. Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, затверджений наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України від 15.08.2014 № 1348/5/572: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14>
11. Харченко І. О. Вирішення судом процесуальних питань в стадії виконання вироку: дис. канд. юр. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 241 с.
12. Харченко І. О. Принципи публічності, змагальності та забезпечення засудженому права на захист у стадії виконання вироку. *Держава і право: Збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького*. Вип. 20. К. 2003. С. 422-425.
13. Шабалина Л. А. Обеспечение прав, свобод и законных интересов осужденного при рассмотрении и разрешении вопросов, связанных с исполнением приговора: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.09. Владимир, 2012. 21 с.
14. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія. М.: PRI, 2012. 212 с.

Тема 15.

Перегляд судових рішень в касаційному порядку.

1. Поняття та значення касаційного провадження. Загальні положення касаційного провадження.

Закріплена в Конституції України можливість касаційного оскарження рішення суду традиційно розглядається як важлива складова права особи на захист. Забезпечення цього права у сфері кримінального судочинства залежить від ефективності реалізації завдань касаційного провадження як форми перегляду судових рішень у кримінальних справах.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. єдиною касаційною інстанцією з перегляду судових рішень в Україні є ВС і, зокрема, щодо кримінальних проваджень – його структурний підрозділ – ККС ВС суд або у випадках, передбачених КПК України кримінальне провадження розглядає палата, об'єднана або Велика Палата ВС.

Касаційне провадження – це окрема стадія в українському кримінальному процесі; урегульована законом діяльність щодо оскарження судових рішень (вироків, ухвал) судів першої та апеляційної інстанцій, шляхом розгляду судом касаційної інстанції кримінальних проваджень за касаційними скаргами з метою вирішення питання про законність і обґрунтованість оскарженого вироку, ухвали суду чи судді. Касаційне провадження є важливою стадією в кримінальному провадженні, що забезпечує право особи на оскарження судового рішення суду першої інстанції після його перегляду в апеляційному порядку та вироку або ухвали суду щодо цих рішень.

Можна виділити такі особливості порядку здійснення касаційного провадження:

- 1) свобода оскарження – кожний суб'єкт, якому надано право подання касаційної скарги може скористатися цим правом;
- 2) специфічність предмета оскарження;
- 3) специфічний порядок перевірки законності та обґрунтованості судового рішення, який здійснюється без проведення судового слідства;
- 4) дія правила про недопустимість повороту до гіршого протягом усього перегляду справи в касаційному порядку;
- 5) ревізійні начала перевірки судом касаційної інстанції справи, які полягають в тому, що касаційний суд перевіряє законність та обґрунтованість судового рішення за наявними в справі та додатково поданими матеріалами в тій частині, в якій воно було оскаржене;
- 6) можливість здійснення письмового касаційного провадження.

Касаційне провадження виконує такі завдання:

- перевірка законності та обґрунтованості судових рішень, коло яких визначено законом;
- виявлення та виправлення порушень закону, допущених на попередніх стадіях кримінального судочинства;

- забезпечення однакового застосування законодавства судами України усіх ланок, спрямування судової практики в єдине русло;
- недопущення виконання незаконного та необґрунтованого судового рішення по кримінальній справі та забезпечення повороту виконання;
- попередження можливих судово-слідчих помилок та порушень закону в майбутньому.

Касаційне провадження має велике значення для досягнення завдань кримінального процесу, зокрема для запобігання виконанню незаконного судового рішення і захисту через свою діяльність громадянина і суспільства від незаконного та необґрунтованого засудження, не залишення безкарними осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження.

2. Судові рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку. Суб'єкти права на подання касаційних скарг. Строки касаційного оскарження.

У ст. 424 КПК України передбачено наступні види судових рішень, що можуть бути оскаржені в касаційному порядку:

- 1) вироки суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку;
- 2) ухвали суду першої інстанції про застосування або відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру після їх перегляду в апеляційному порядку;
- 3) ухвали суду першої інстанції про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів виховного характеру після їх перегляду в апеляційному порядку;
- 4) рішення суду апеляційної інстанції, постановлені щодо зазначених рішень суду першої інстанції;
- 5) ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, ухвали суду апеляційної інстанції, якщо вони перешкоджають подальшому кримінальному провадженню, крім випадків, передбачених КПК України;
- 6) вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок.

Серед ухвал суду, які перешкоджають подальшому кримінальному провадженню і можуть бути оскаржені в касаційному порядку, можна виділити наступні: ухвалу суду першої інстанції про зупинення судового провадження (ст. 335 КПК України) та ухвалу суду апеляційної інстанції про залишення цієї ухвали суду першої інстанції без змін; ухвалу суду апеляційної інстанції про повернення апеляційної скарги або відмову у відкритті провадження (ч. 6 ст. 399 КПК України).

Право звернутися до касаційного суду із скаргою мають наступні суб'єкти:

- 1) засуджений, його законний представник чи захисник – у частині, що стосується інтересів засудженого;
- 2) виправданий, його законний представник чи захисник – у частині мотивів і підстав виправдання;

- 3) підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник;
- 4) законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного характеру, – в частині, що стосується інтересів неповнолітнього;
- 5) законний представник чи захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 6) прокурор;
- 7) потерпілий або його законний представник чи представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;
- 8) цивільний позивач, його представник або законний представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову;
- 9) цивільний відповідач або його представник – у частині, що стосується вирішення цивільного позову;
- 10) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – у частині, що стосується інтересів юридичної особи.

Касаційна скарга на судові рішення може бути подана протягом трьох місяців з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції, а засудженим, який тримається під вартою, – в той самий строк з дня вручення йому копії судового рішення. Протягом строку, встановленого на касаційне оскарження, матеріали кримінального провадження ніким не можуть бути витребувані з суду, який виконує судові рішення, окрім суду касаційної інстанції.

3. Вимоги до касаційної скарги. Залишення касаційної скарги без руху або її повернення. Заперечення на касаційну скаргу. Відкриття касаційного провадження.

Касаційна скарга подається в письмовій формі і у ній має бути обов'язково зазначено:

- 1) найменування суду касаційної інстанції;
- 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає касаційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- 3) судові рішення, що оскаржуються;
- 4) обґрунтування вимог особи, яка подала касаційну скаргу, із зазначенням того, у чому полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення;
- 5) вимоги особи, яка подає касаційну скаргу, до суду касаційної інстанції;
- 6) перелік матеріалів, які додаються.

Також у касаційній скарзі особа має зазначити про те, чи буде вона брати участь у касаційному провадженні. Якщо особа не бажає брати участі у касаційному розгляді, вона зазначає це в касаційній скарзі.

Касаційна скарга підписується особою, яка її подає. У випадку, якщо касаційну скаргу подає захисник, представник потерпілого, до неї додаються оформлені належним чином документи, що підтверджують його повноваження. До касаційної скарги додаються копії судових рішень, які оскаржуються. До

касаційної скарги додаються її копії з додатками в кількості, необхідній для надіслання сторонам кримінального провадження і учасникам судового провадження. Ця вимога не поширюється на засудженого, який тримається під вартою.

При одержанні касаційної скарги суд касаційної інстанції перевіряє її на відповідність вимогам, які передбачені в ст. 427 КПК України. Якщо суд касаційної інстанції, встановивши, що касаційну скаргу подано без додержання цих вимог, то він постановляє ухвалу про залишення касаційної скарги без руху, в якій чітко зазначаються недоліки касаційної скарги. Також касаційний суд визначає строк, протягом якого скаргник має право усунути недоліки касаційної скарги. Цей строк суд касаційної інстанції визначає, виходячи із того, що саме необхідно усунути. Проте законодавцем чітко визначено, що такий строк не може перевищувати п'ятнадцяти днів з дня отримання ухвали особою, яка подала касаційну скаргу. Копія ухвали про залишення касаційної скарги без руху невідкладно надсилається особі, яка подала касаційну скаргу.

Варто зауважити, що у разі, якщо особа усунула недоліки касаційної скарги у строк, встановлений судом, вона вважається поданою у день первинного її подання до суду касаційної інстанції. Таким чином із дати надходження до касаційної інстанції належним чином оформленої касаційної скарги та додатків до неї починають спливати строки, передбачені для її розгляду та вирішення питання про відкриття касаційного провадження. Протягом п'яти днів після усунення недоліків касаційної скарги чи закінчення строку, встановленого для усунення недоліків касаційної скарги, суд касаційної інстанції вирішує питання про відкриття касаційного провадження.

Касаційний суд постановляє ухвалу про повернення касаційної скарги у випадку якщо:

- 1) протягом встановленого строку особа не усунула недоліки касаційної скарги, яку залишено без руху;
- 2) касаційну скаргу подала особа, яка не має права її подавати. Перелік суб'єктів, які вправі подати касаційну скаргу, визначено у ст. 425 КПК України.
- 3) вона подана після закінчення строку касаційного оскарження і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або суд касаційної інстанції за заявою такої особи не знайшов підстав для його поновлення.

Касаційний суд зобов'язаний невідкладно надіслати особі, яка подала касаційну скаргу, разом з касаційною скаргою та усіма доданими до неї матеріалами копію ухвали про повернення касаційної скарги.

Слід зауважити, що постановлення ухвали про залишення касаційної скарги без руху або її повернення не позбавляє права повторного звернення до суду касаційної інстанції в порядку, передбаченому КПК України, у межах строку на касаційне оскарження (а саме протягом трьох місяців з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції, а засудженим, який тримається під вартою, – в той самий строк з дня вручення йому копії судового рішення).

Ще одним не менш важливим правом наділені особи, визначені у ст. 425 КПК України, подавати заперечення на касаційну скаргу. Заперечення на касаційну

скаргу подається в письмовій формі та протягом встановленого судом касаційної інстанції строку. Дане заперечення повинно обов'язково відповідати певним вимогам, а саме містити:

- 1) найменування суду касаційної інстанції;
- 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштову адресу особи, яка подає заперечення на касаційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адресу електронної пошти, якщо такі є;
- 3) вказівку на судові рішення, яке оскаржується;
- 4) номер кримінального провадження в суді касаційної інстанції, якщо він повідомлений судом касаційної інстанції;
- 5) обґрунтування заперечень щодо змісту і вимог касаційної скарги;
- 6) у разі необхідності – клопотання особи, яка подає заперечення на касаційну скаргу;
- 7) перелік матеріалів, які додаються.

Заперечення на касаційну скаргу підписується особою, яка його подає. Особа, котра подає заперечення на касаційну скаргу має обов'язково зазначити, чи бажає вона взяти участь у касаційному розгляді.

Касаційна скарга, що надійшла до суду касаційної інстанції, не пізніше наступного дня передається колегії суддів, визначення якої відповідно до ст. 35 КПК України здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації касаційної скарги з обов'язковим урахуванням положень ст. 75 та ст. 76 КПК України. Суд касаційної інстанції відкриває касаційне провадження протягом п'яти днів з дня надходження касаційної скарги, якщо немає підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги або відмови у відкритті касаційного провадження. Питання про відкриття касаційного провадження суд касаційної інстанції вирішує без виклику сторін кримінального провадження.

В КПК України передбачено підстави для відмови у відкритті касаційного провадження, а саме:

- 1) касаційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в касаційному порядку (у такому разі касаційний суд вправі відмовити у відкритті касаційного провадження без перевірки відповідності касаційної скарги вимогам ст.427 КПК України);
- 2) з касаційної скарги, наданих до неї судових рішень та інших документів вбачається, що підстав для задоволення скарги немає (у такому разі суд касаційної інстанції не вправі відмовити у відкритті касаційного провадження, якщо оскаржується судові рішення, яким згідно з положеннями ст. 437 КПК України судом апеляційної інстанції було погіршено становище підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого).

Про відкриття або про відмову у відкритті касаційного провадження суд касаційної інстанції постановляє ухвалу. Копія ухвали про відкриття касаційного провадження або про відмову у відкритті касаційного провадження разом з касаційною скаргою та усіма доданими до неї матеріалами невідкладно надсилається особі, яка подала касаційну скаргу.

4. Підготовка касаційного розгляду. Відмова від касаційної скарги, зміна і доповнення касаційної скарги під час касаційного провадження.

Підготовка до касаційного розгляду розпочинається після відкриття касаційного провадження. Суддя-доповідач без виклику сторін кримінального провадження протягом десяти днів зобов'язаний:

1) надіслати копії ухвали про відкриття касаційного провадження учасникам судового провадження разом з копіями касаційних скарг, інформацією про їхні права та обов'язки і встановити строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу;

2) витребувати матеріали кримінального провадження. Про витребування матеріалів кримінального провадження суддя-доповідач постановляє ухвалу. Дана ухвала надсилається до суду першої чи апеляційної інстанції і у ній зазначається про відкриття касаційного провадження, встановлюється строк, протягом якого має бути надіслано матеріали кримінального провадження, підписана суддею-доповідачем одноособово;

3) вирішити заявлені клопотання, розглянувши які суддя-доповідач постановляє ухвалу про задоволення чи незадоволення їх (наприклад, клопотання про здійснення касаційного провадження в режимі відеоконференцзв'язку);

4) вирішити питання про зупинення виконання судових рішень, які оскаржуються. Про зупинення виконання судового рішення обов'язково виноситься ухвала, копія якої надсилається учасникам судового провадження;

5) вирішити інші питання, необхідні для касаційного розгляду.

Після проведення підготовчих дій та отримання матеріалів кримінального провадження суддя-доповідач постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення касаційного розгляду із обов'язковим зазначенням дати, часу та місця його проведення.

Засуджений підлягає обов'язковому виклику в судове засідання для участі в касаційному розгляді, якщо суд визнає обов'язковою його участь, а засуджений, що тримається під вартою, – також у випадках, якщо про це надійшло його клопотання. Також суддя-доповідач може визнати обов'язковою участь й інших учасників судового провадження.

Особа, яка подала касаційну скаргу, має право відмовитися від неї до закінчення касаційного розгляду. Захисник обвинуваченого, засудженого, представник потерпілого можуть відмовитися від касаційної скарги тільки за згодою відповідно обвинуваченого, засудженого чи потерпілого.

Якщо вирок або ухвала суду першої інстанції не були оскаржені іншими особами або якщо немає заперечень інших осіб, які подали касаційну скаргу, проти закриття провадження у зв'язку з відмовою від касаційної скарги, суд касаційної інстанції своєю ухвалою закриває касаційне провадження.

До початку касаційного розгляду особа, яка подала касаційну скаргу, має право змінити та/або доповнити її. У такому разі суд касаційної інстанції за клопотанням осіб, які беруть участь в касаційному розгляді, надає їм час, необхідний для вивчення зміненої касаційної скарги і подання заперечень на неї.

Внесення до касаційної скарги змін, які тягнуть за собою погіршення становища обвинуваченого, засудженого за межами строків на касаційне оскарження не допускається.

5. Касаційний розгляд. Письмове касаційне провадження.

Під час касаційного розгляду колегія суддів перевіряє, чи правильно застосовано судами першої та апеляційної інстанції норми матеріального права при встановленні фактичних обставин справи, чи правильно ними надано цим обставинам правову оцінку, а також чи не порушувалися норми процесуального права під час розгляду ними кримінального провадження. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги. Суд касаційної інстанції вправі вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого, виправданого чи особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Якщо задоволення скарги дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення.

Касаційний розгляд здійснюється згідно з правилами розгляду в суді апеляційної інстанції з урахуванням особливостей, передбачених у Главі 32 КПК України «Провадження у суді касаційної інстанції». Після виконання дій, передбачених ст. 342-345 КПК України, і вирішення клопотань учасників судового провадження суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст судових рішень, що оскаржуються, зміст касаційної скарги та заперечення на неї.

Сторони кримінального провадження та інші учасники судового провадження висловлюють свої доводи. Першою висловлює доводи особа, яка подала касаційну скаргу. Якщо касаційні скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першими висловлюють доводи учасники судового провадження зі сторони захисту. За ними висловлюють доводи інші учасники судового провадження. Суд має право обмежити тривалість висловлення доводів, встановивши для всіх учасників судового провадження однаковий проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання.

Не перешкоджає касаційному розгляду неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження, якщо ці особи були належним чином повідомлені про дату, час і місце касаційного розгляду, але не повідомили про поважні причини свого неприбуття до касаційного суду. Касаційний розгляд відкладається, якщо в судовому засіданні не прибули учасники кримінального провадження, участь яких:

- є обов'язковою згідно з вимогами КПК України. Наприклад, якщо засуджений (обвинувачений, підозрюваний), який перебуває під вартою, в касаційній скарзі чи клопотанні заявив про своє бажання брати участь у касаційному розгляді або до суду касаційної інстанції надійшло клопотання про звільнення засудженого (підозрюваного, обвинуваченого) від кримінальної відповідальності. Участь сторін кримінального провадження та потерпілого у такому разі згідно з ч. 1 ст. 288 КПК України є обов'язковою;

- є обов'язковою за рішенням суду касаційної інстанції. Наприклад, засуджений підлягає обов'язковому виклику в судове засідання для участі в касаційному розгляді, якщо в касаційній скарзі порушується питання про погіршення його становища. Слід зауважити, що наявність клопотання учасника судового провадження про його бажання брати участь у касаційному засіданні не зобов'язує суд здійснити судовий виклик такої особи, оскільки згідно з ч. 1 ст. 134 КПК України суд має право здійснити судовий виклик такої особи, якщо встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою¹²³.

Після закінчення касаційного розгляду колегія суддів виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення.

6. Підстави для скасування або зміни судового рішення судом касаційної інстанції.

Підставами для скасування або зміни судових рішень при розгляді справи в суді касаційної інстанції є:

- 1) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону;
- 2) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого.

Розглянемо детальніше кожен із підстав. Істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону слід вважати такі порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, зокрема:

- 1) за наявності підстав для закриття судом провадження в кримінальній справі його не було закрито;
- 2) судове рішення ухвалено незаконним складом суду;
- 3) судове провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених ч. 3 ст. 323 чи ст. 381 КПК України, або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою;
- 4) судове провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою;
- 5) судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання;
- 6) порушено правила підсудності;
- 7) у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції.

Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність як підстава для скасування або зміни судових рішень – це незастосування судом

---

¹²³ Кримінальний процес : підручник / за заг ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.

закону, який підлягає застосуванню; застосування закону, який не підлягає застосуванню; неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту; призначення більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність.

Невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого означає, що суд касаційної інстанції повинен ураховувати під таким покаранням те, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість або через суворість. Ступінь тяжкості кримінального правопорушення зводиться як до підстави їх класифікації та індивідуалізації покарання.

Також важливим є положення про те, що суд касаційної інстанції не вправі скасувати виправдувальний вирок, ухвалу про відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру, ухвалу про закриття кримінального провадження лише з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого або особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

7. Повноваження суду касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги.

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має такі повноваження:

1) залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу – без задоволення, якщо під час розгляду справи судом касаційної інстанції будь-яких порушень матеріального та процесуального законів судами першої та апеляційної інстанцій не допущено;

2) скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції у разі: істотного порушення вимог кримінального процесуального закону; неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність у зв'язку з незастосуванням судом закону, який підлягав застосуванню, чи застосуванням закону, який не підлягав застосуванню, або неправильним тлумаченням закону, яке суперечить його точному змісту, чи призначенням більш суворого покарання, ніж передбачене відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність; невідповідності призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого (призначене покарання за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість);

3) скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; помер обвинувачений, засуджений, за винятком випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого; існує вирок за тим же обвинуваченням, що набрав законної сили, або постановлено ухвалу суду про закриття кримінального провадження за тим же обвинуваченням;

4) змінити судові рішення. Суд постановляє ухвалу про зміну оскаржуваного судового рішення у випадку, якщо помилки, допущені судом першої або апеляційної інстанції, можна усунути без скасування такого рішення, не змінюючи його суті, якщо такі помилки стосуються окремих частин рішення.

8. Підстави та порядок передачі кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної або Великої Палати Верховного Суду.

Суд, який розглядає кримінальне провадження в касаційному порядку у складі колегії суддів, може передати таке кримінальне провадження на розгляд:

- палати, до якої входить така колегія, якщо ця колегія вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні ВС у складі колегії суддів з цієї палати або у складі такої палати;

- об'єднаної палати, якщо ця колегія або палата вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні ВС у складі колегії суддів з іншої палати або у складі іншої палати чи іншої об'єднаної палати (якщо провадження в касаційному порядку було у складі колегії суддів, палати);

- Великої Палати ВС, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні ВС у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду (якщо провадження в касаційному порядку було у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати);

- Великої Палати ВС, якщо така колегія суддів (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати (якщо провадження в касаційному порядку було у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати);

- Великої Палати ВС, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики (якщо провадження в касаційному порядку було у складі колегії суддів, палати).

Питання про передачу кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати ВС вирішується:

- судом за власною ініціативою або за клопотанням учасника справи;
- більшістю від складу, що його розглядає.

Питання про передачу кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати ВС може бути вирішене до прийняття постанови судом касаційної інстанції.

Про передачу кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати ВС суд постановляє ухвалу з викладенням мотивів необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у рішенні.

Суддя, котрий не погоджується з рішенням про передачу (відмову у передачі) кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати ВС, письмово викладає свою окрему думку в ухвалі про передачу кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати або в постанові, прийнятій за результатами касаційного розгляду.

Якщо Велика Палата ВС дійде висновку про відсутність підстав для передачі кримінального провадження на її розгляд, таке кримінальне провадження повертається відповідній колегії (палаті, об'єднаній палаті) для подальшого розгляду, про що постановляється ухвала. Кримінальне провадження, повернуте на розгляд колегії (палати, об'єднаної палати) не може бути передано повторно на розгляд Великої Палати ВС.

Після передачі кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати ВС визначений у ньому суддя-доповідач у разі необхідності звертається до відповідних фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді стосовно підготовки наукового висновку щодо застосування норми права, питання щодо якого стало підставою для передачі справи на розгляд Великої Палати ВС, крім випадків, коли висновок щодо застосування цієї норми у подібних правовідносинах був раніше отриманий ВС.

Питання для самоконтролю:

1. Які завдання стадії перегляду судових рішень в касаційному порядку?
2. Які рішення можуть бути оскаржені в касаційному порядку?
3. Хто є суб'єктом касаційного провадження?
4. Який порядок письмового касаційного провадження?
5. Які підсумкові рішення вправі ухвалити суд касаційної інстанції?

Рекомендована література:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 20.02.2020).
2. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України: дис. докт. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 498 с.
3. Габлей Н.Г. Деякі аспекти участі засудженого у касаційному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 1 (6). С. 169-173.
4. Габлей Н.Г. Права засудженого під час оскарження вироку в касаційному провадженні. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 35. Частина 1. Том 3. 2015. С. 94-97.
5. Габлей Н.Г. Право засудженого на перегляд вироку на стадії касаційного провадження. *Правова система України: Сучасний стан та актуальні проблеми*, 24-25 травня 2015 року, м. Івано-Франківськ. 2015. С. 71-75.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. коментар] / Відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.
7. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: підручник. К. : «Істина», 2014. 432 с. URL: https://vk.com/doc38021322_337985732?hash=0d05b640435c817d08&dl
8. Мединська Л.В. Окремі аспекти кримінального провадження в суді касаційної інстанції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 1 (4). С. 261–271.

Тема 16. Провадження за нововиявленими та виключними обставинами.

1. Поняття, значення, підсумкові рішення стадії перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами. Суди, які переглядають справи за нововиявленими та виключними обставинами.

Кримінальне провадження за нововиявленими або виключними обставинами є формою перегляду судових рішень, що набрали законної сили, завданнями якого є перевірка законності, вмотивованості, обґрунтованості та справедливості судових рішень, що набрали законної сили; виявлення та виправлення судових помилок та порушень закону; забезпечення захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, недопущення незаконного і необґрунтованого обвинувачення, засудження та обмеження їх прав і свобод.

Зміна назви Глави 34 КПК України обумовлена суттєвими змінами в кримінальному процесуальному законодавстві як черговому етапі судової реформи в Україні, що набула чинності на конституційному рівні 30.09.2016 р. Зазначене ж оновлення законодавства відбулося наприкінці 2017 р. та торкнулося багатьох принципів положень судових проваджень із перегляду судових рішень, у тому числі й такого екстраординарного виду проваджень із перегляду судових рішень, як провадження за нововиявленими обставинами. Зміни були внесені до КПК України, ЗУ «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». Зокрема, відповідно до підп. 37 п. 7 § 1 Розділу 4 Закону № 2147-VIII назву Глави 34 КПК України після слова «нововиявленими» доповнено словами «або виключними». Тому на сьогодні назва Глави 34 КПК України звучить таким чином: «Провадження за нововиявленими або виключними обставинами». Зазнала змін й низка інших положень Глави 34 КПК України. Наприклад, законодавець зважив на доктринальні дискусії та доповнив дану Главу КПК України новими обставинами, які є підставами для здійснення кримінального провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Також оновлені правові процедури подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та здійснення перегляду судового рішення за наведеними обставинами¹²⁴

Можливість здійснення кримінального провадження з перегляду судових рішень, що набрали законної сили за нововиявленими обставинами передбачена в низці положень міжнародних актів в галузі прав людини, таких як: Загальна декларація прав людини (ст. ст. 7, 8, 10), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 14), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 6) та Протоколу № 7 до Конвенції (ст. 4), в яких містяться міжнародні та європейські стандарти кримінального судочинства. Особливе значення при

---

¹²⁴ Дроздов О.М. Провадження за нововиявленими або виключними обставинами в кримінальному судочинстві за європейськими стандартами. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування*: колективна монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 860-888

провадженні за нововиявленими та виключними обставинами, як в цілому в кримінальному процесі, має практика ЄСПЛ.

Перегляд судових рішень вимагає дотримання, крім основних засад кримінального провадження, також і принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності рішення, неприпустимості повторного розгляду вже раз вирішеної справи. За цим принципом жодна сторона не має права домагатися перегляду кінцевого і обов'язкового рішення тільки з метою нового слухання і вирішення справи, а повноваження судів вищої ланки переглядати рішення мають бути використанні для виправлення судових помилок, помилок у здійсненні правосуддя, а не для зміни рішень¹²⁵.

У доповіді Венеційської комісії «Верховенство права» вказується на те, що юридична визначеність вимагає дотримання принципу *res judicata*. Остаточні рішення судів національної системи не повинні бути предметом оскарження. Юридична визначеність також вимагає, щоб остаточні рішення судів були виконані. Системи, де існує можливість скасовувати остаточні рішення, не базуючись при цьому на безспірних підставах публічного інтересу, та які допускають невизначеність у часі, несумісні з принципом юридичної визначеності. Насамкінець, судові рішення мають бути ефективно виконані і не повинно існувати можливості (окрім надзвичайно виняткових випадків) переглядати остаточне судові рішення (дотримання принципу *res judicata*) (Доповідь, схвалена Венеційською Комісією Ради Європи на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) «Верховенство права». *Право України*. 2011. № 10. С. 179, 180). Цей принцип наголошує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, а не для здійснення нового судового розгляду (див.: рішення ЄСПЛ у справах: “*Брумареску проти Румунії*” (п.п. 60-61); “*Рябих проти Росії*” (п.п. 51-52); “*Пономарьов проти України*” (п. 40); “*Устименко проти України*” (п. 46)).

Крім того, перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами не повинен суперечити принципу *non bis in idem*. Так, у разі підтвердження судом наявності нових обставин попереднє рішення у справі скасовується, а замість нього ухвалюється інше – з урахуванням нових обставин.

Світовій теорії та практиці відомі дві моделі провадження за нововиявленими обставинами – судова та змішана. Порівняно з КПК України 1960 року у регламентації вітчизняного провадження за нововиявленими обставинами згідно з чинним КПК України простежується кардинальна зміна його моделі, а саме, від змішаної, яка закріплює слідчо-прокурорське розслідування чи перевірку з метою виявлення нововиявлених обставин, а їх встановлення, визначення впливу на правосудність судового рішення та наступне спрямування кримінального провадження здійснюється в судовому порядку, до судової, за якої з'ясування наявності та встановлення таких обставин здійснюється тільки судом з ініціативи

¹²⁵ Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. К.: Алерта, 2014. С. 220-221.

сторін, тобто відбувається надання переваги винятково судовому захисту прав, свобод та законних інтересів учасників судового провадження, що ґрунтується на засадах змагального процесу¹²⁶.

З системного аналізу змісту глави 34 КПК України та загальних засад кримінального провадження випливає, що провадження за нововиявленими обставинами являє собою форму перегляду рішень судів, які набрали законної сили. За своїм змістом ця стадія кримінального процесу виступає як механізм, що доповнює звичайні заходи забезпечення правосудності судових рішень у кримінальних провадженнях. Цей вид провадження має резервне значення та використовується лише у випадках, коли вичерпані всі інші допустимі засоби процесуально-правового захисту. Отже, за змістом кримінального процесуального закону за нововиявленими обставинами можуть бути переглянуті тільки рішення суду, що набрали законної сили і якими закінчено розгляд провадження¹²⁷.

За нововиявленими або виключними обставинами можуть бути переглянуті судові рішення (вироки, постанови, ухвали) судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій, лише ті, що набрали законної сили та за наявності відповідних обставин, визначених законом.

Підсумкові рішення стадії перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами. За результатами провадження за нововиявленими або виключними обставинами суд може:

- 1) скасувати вирок чи ухвалу у справі і ухвалити новий вирок чи постановити ухвалу;
- 2) залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення.

Крім того, відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 467 КПК України ВС також може за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції.

Суди, які переглядають справи за нововиявленими та виключними обставинами. Кримінальне провадження за нововиявленими обставинами здійснюється судом, який ухвалив рішення, що переглядається (ч. 4 ст. 33 КПК України).

Провадження за виключними обставинами – залежно від підстав для перегляду (п. п. 1-3 ч. 3 ст. 459 КПК України), (ч. 5 ст. 33 КПК України):

- 1) судом, який ухвалив рішення, що переглядається – з підстав, визначених п. п. 1, 3 ч. 3 ст. 459 КПК України (п. 1 – встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи; п. 3 – встановлення вини судді у вчиненні злочину або зловживання слідчого, прокурора,

¹²⁶ Бобечко Н.Р. Суть, завдання, значення та процесуальні особливості провадження за нововиявленими обставинами за КПК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 198

¹²⁷ Постанова Верховного Суду від 09 жовтня 2018 року у справі № 11-о/79615/2017. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77088323>

слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судове рішення);

2) Великою Палатою ВС (ч. 5 ст. 33 КПК України) – з підстави, визначеної у п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК України (п. 2 – встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом).

Таким чином, відповідно до правил про підсудність, визначених ст. 33 КПК України та враховуючи положення ч. 2 ст. 463 КПК України – провадження за нововиявленими або виключними обставинами здійснюється:

1) судом, який ухвалив рішення, що переглядається;

2) судом тієї інстанції, суддею якого був суддя, у разі вчинення суддею злочину, внаслідок якого ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення;

3) ВС у складі Великої Палати – у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

2. Підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Поняття, зміст нововиявлених обставин. Система та зміст виключних обставин.

Згідно з ч. 2 ст. 459 КПК України, перелік нововиявлених обставин не є вичерпним і до **нововиявлених обставин** закон відносить:

1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути;

4) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути.

Складність розуміння сутності нововиявлених обставин викликана як відсутністю нормативного визначення поняття цих обставин, так і різним розумінням їх природи, видів, а відповідно – й переліку таких обставин в доктрині кримінального процесу. Тому частіше виділяються їх ознаки, до яких відносять: невідомість їх суду з причин, які від нього не залежать; істотність цих обставин для справи; наявність нововиявлених обставин в об'єктивній дійсності до постановлення судового рішення; неможливість врахування цих обставин під час провадження в справі і постановлення судового рішення у зв'язку з тим, що вони не відомі суду; виявлення обставин саме після набрання судовим рішенням законної сили.

Враховуючи зміни законодавства, беручи до уваги положення п. 4 ч. 2 ст. 459 КПК України та враховуючи, що предметом перевірки є вироки, ухвали та постанови, під нововиявленими обставинами необхідно розуміти обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які

самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку, ухвали чи постанови, що належить переглянути, адже винесене в справі рішення більше не може вважатись законним, обґрунтованим та справедливим.

Обов'язковою умовою розгляду справи за нововиявленими обставинами є те, що обставини, які наводяться, мають бути абсолютно новими, могли вплинути на судові рішення, але не були відомі та не могли бути відомі суду, під час судового розгляду, вказівка на які в матеріалах справи відсутня, крім того відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 462 КПК України вони мають бути невідомими й особі, яка звертається із заявою, хоча останнє викликає заперечення, адже чому не може звернутися особа (обвинувачений), яка, наприклад, давала завідомо неправдиві показання (мала місце самообмова), на яких ґрунтувався вирок.

Нововиявлені обставини – це встановлені розслідуванням, вирокі суду, що набрав законної сили або викладені у заяві учасників судового провадження юридичні факти, які знаходяться в органічному зв'язку з елементами предмета доказування у кримінальній справі і спростовують їх через попередню невідомість та істотність висновків, що містяться у вирокі, ухвалі, як такі, що не відповідають об'єктивній дійсності. Нововиявлені обставини характеризуються такими ознаками, як їх невідомість суду з причин, від нього незалежних; їх істотне значення для провадження; їх наявність в об'єктивній дійсності до ухвалення вироку; неможливість урахування під час провадження у справі та ухвалення вироку в зв'язку з їх невідомістю судові; їх відкриття тільки після вступу вироку у законну силу. Тобто необхідно наявність двох умов для визнання обставини нововиявленою, це обставини, які об'єктивно існували на момент вирішення кримінального провадження та не були відомі і не могли бути відомі на той час суду та хоча б одній особі, яка брала участь у справі¹²⁸.

Нововиявлені обставини характеризуються наступними ознаками:

- 1) невідомість їх суду з причин від нього незалежних;
- 2) наявність їх в об'єктивній дійсності до винесення судового рішення;
- 3) неможливість урахування під час провадження в справі і винесенні рішення в зв'язку з невідомістю їх суду;
- 4) відкриття тільки після набрання законної сили судовим рішенням.

Тобто нові факти і обставини, які, на думку особи, яка ініціює здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами, повинні були існувати в той момент, коли виносилося судові рішення, про перегляд якого за вказаною процедурою порушується питання.¹²⁹

Штучне створення або підроблення доказів означає їх завідомо неправильність, розраховану на введення суду в оману, наприклад, внесення посадовою особою завідомо неправдивих відомостей або інша підробка документів (ст. 366 КК України); підробка документів, що надають права або звільняють від обов'язків, іншими особами (ст. 358 КК України); штучне створення доказів

¹²⁸ Постанова Верховного Суду від 11 жовтня 2018 року у справі № 398/3237/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77137591>

¹²⁹ Постанова Верховного Суду від 20 листопада 2018 року у справі № 711/5136/17, Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78268006>

(занесення у квартиру особи, не причетної до вчинення злочину, предметів, які були викрадені в потерпілого, або таких, за зберігання яких передбачена кримінальна відповідальність: зброї, наркотиків; знищення чи підміна речових доказів та ін.). Штучне створення або підроблення доказів може бути зроблене як учасниками провадження, так і іншими особами (наприклад, їх родичами, друзями, іншими особами, як за винагороду, так і за іншими мотивами). Штучно створеними або підробленими можуть бути як докази зі сторони обвинувачення, так і докази сторони захисту.

Завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок. Відповідно до вимог ст. 95 КПК України показаннями є відомості, які надаються підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом в усній або письмовій формі під час допиту. Неправдиві показання полягають у повідомленні недостовірних відомостей про факти та обставини, що мають значення для кримінального провадження. Проте, свідок та потерпілий несуть кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання на відміну від підозрюваного та обвинуваченого, тому віднесення цих обставин до пункту статті, яка визначає нововиявленими обставинами дії, як ті, що містять ознаки кримінального правопорушення, так і тих, які їх не містять видається не зовсім логічним. Крім того, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 459 КПК України завідомо неправдиві показання експерта, на яких ґрунтується вирок, законодавцем не віднесено до нововиявлених обставин, але такі показання за відповідних умов можуть бути визнані нововиявленими обставинами за п. 5 ч. 2 ст. 459 КПК України.

Неправильність перекладу висновку і пояснень експерта. Висновок і пояснення експерта є неправильними як у разі надання завідомо неправильного висновку або пояснення, так і внаслідок помилки під час вирішення питань, що вимагають спеціальних знань.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 459 КПК України штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого може бути підставою перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, якщо на них ґрунтується вирок, проте це може бути підставою перегляду й інших судових рішень, які були постановлені на основі зазначених доказів, з відповідним посиланням на п. 4 ч. 1 ст. 459 КПК України.

Скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, може відбутися як під час проваджень у судах апеляційної або касаційної інстанції, так і за результатами провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

До інших обставин, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути можна віднести: дані про вчинення цього кримінального правопорушення іншою особою, а не тією, яку засуджено в справі; виявлення живою особи, яка вважалася вбитою; виявлення факту неосудності засудженого в момент вчинення ним суспільно небезпечного діяння; дані про невинуватість

засудженого в тій або іншій частині інкримінованих йому кримінальних правопорушень; виявлення раніше не відомих учасників вчинення кримінального правопорушення; встановлення більшого розміру викраденого майна; якщо засуджений видавав себе за іншу особу; встановлення факту смерті потерпілого у випадках, коли винний був засуджений за заподіяння тілесних ушкоджень та інші обставини.

Система та зміст виключних обставин. Окрім нововиявлених обставин закон визначає, що існують виключні обставини, за якими можуть бути переглянуті судові рішення, що набрали законної сили. Так, *виключними обставинами* визнаються:

1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом;

3) встановлення вини судді у вчиненні злочину або зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судові рішення.

Встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи. КСУ приймає рішення та дає висновки щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів ВР України, актів Президента України, актів КМ України, правових актів ВР АРК, відповідності Конституції чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до ВР України для надання згоди на їх обов'язковість; офіційного тлумачення Конституції України та законів України та інші (ст. 150 Конституції України).

КСУ є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України (ст. 1 ЗУ «Про Конституційний Суд України»), серед яких:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України (п. п. 1, 9 ст. 7 ЗУ «Про Конституційний Суд України»).

Важливим для розуміння наведеної виключної обставини є визначення в законі меж повноважень КСУ. Так, відповідно до ч.ч. 1-2 ст. 8 ЗУ «Про Конституційний Суд України» КСУ розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) *чинних* актів (їх окремих положень). Крім того, з метою захисту та відновлення прав особи КСУ розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), *який втратив чинність, але продовжує застосовуватись* до правовідносин, що виникли під час його чинності.

Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення (ст. 91 ЗУ «Про Конституційний Суд України»).

З формулювання п. 1 ч. 3 ст. 459 КПК України можна дійти висновку, що як виключна обставина може розглядатись й встановлена КСУ *конституційність* закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи. Тому тут необхідно мати на увазі, що відповідно до ч. 3 ст. 89 вказаного ЗУ, якщо КСУ, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що *відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України*, то КСУ вказує на це у резолютивній частині рішення.

Встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом. Якщо міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, буде встановлено і визнано, що з боку України було допущено порушення міжнародних зобов'язань при розгляді конкретної кримінальної справи судом, це є підставою для перегляду судового рішення у цій справі за виключними обставинами. Це положення покладає на ВС відповідальність за виконання судових рішень міжнародних судових установ, особливо ЄСПЛ, з метою забезпечення дотримання законних прав і свобод людини і спрямування судової практики.

Комітет Міністрів Ради Європи рекомендував державам-учасницям Європейської Конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) прийняти закони, якими треба врегулювати порядок перегляду справ і відновлення провадження справ на внутрішньодержавному рівні у зв'язку з порушеннями ЄКПЛ, Рекомендація № R¹³⁰, яка ґрунтується на рішенні «*Paratchabopoulos against Greece*» (1995), згідно з яким суд, визнавши порушення прав людини, робить репарацію за наслідками такого порушення таким чином, щоб, наскільки це можливо, відновити становище, що мало місце до такого порушення. У такий спосіб ЄСПЛ висловив широко відомий принцип міжнародного права *restitution in integrum* для потерпілої сторони).

---

¹³⁰ Рекомендація № R (2000) 2 КМ державам членам РЄ «Щодо перегляду справ і відновлення провадження справ на внутрішньому рівні у зв'язку з рішеннями Європейського суду з прав людини». База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

У ЗУ «Про виконання рішень про застосування практики Європейського суду з прав людини» зазначено, що стягувачові (заявникові до ЄСПЛ у справі проти України, на користь якого постановлено рішення цього суду, або його представнику чи правонаступнику) надсилається повідомлення з роз'ясненням його права порушити провадження про перегляд справи відповідно до чинного законодавства (п. «а» ч. 1 ст. 11). Чинний КПК України ліквідував зазначену прогалину в національному законодавстві, регламентуючи підставу до перегляду судових рішень у такий спосіб: «Встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом». Проте, це не означає, що кожне таке рішення потягне за собою зміну або скасування будь-якого рішення, адже це відбувається в разі коли Суд визнав порушення Конвенції, особливо: 1) коли потерпіла сторона і далі зазнає значних негативних наслідків рішення, ухваленого на національному рівні, – наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту і які не можна виправити інакше ніж через повторний розгляд або поновлення провадження; 2) коли рішення Суду спонукає до висновку, що а) оскаржене рішення національного суду суперечить Конвенції по суті, або б) в основі визнаного порушення лежали суттєві процедурні помилки чи недоліки, які ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні¹³¹. Крім того, повторний розгляд справи є адекватним способом поновлення прав заявника, порушення яких визнано рішенням ЄСПЛ, у тому випадку, якщо заявник і далі зазнає негативних наслідків від судових рішень, ухвалених на національному рівні, – наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту і які не можна виправити інакше ніж через повторний розгляд або поновлення провадження¹³².

Зловживання слідчого судді або суду можуть виражатися в прийнятті пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України); недопущенні чи ненаданні своєчасного захисника, а також іншому грубому порушенні права підозрюваного, обвинуваченого на захист (ст. 374 КК України), постановленні завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України).

Зловживання прокурора, слідчого під час кримінального провадження можуть виражатися в завідомо незаконному затриманні, приводі, домашньому арешті або триманні під вартою (ст. 371 КК України), притягненні завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), примушуванні давати показання при допиті шляхом незаконних дій (ст. 373 КК України).

Такі обставини, як: *встановлення вини судді у вчиненні злочину або зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судові рішення* повинні бути

¹³¹ Постанова ВП ВС від 20 лютого 2018, справа № 775/15/15-к. Кримінальний процесуальний кодекс України: постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду / наук. ред. І.В. Гловюк, М.І. Пашковський, Д.В. Пономаренко. Одеса, 2019. С. 823-829

¹³² Постанова ВП ВС від 20 лютого 2018, справа № 775/15/15-к. Кримінальний процесуальний кодекс України: постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду / наук. ред. І.В. Гловюк, М.І. Пашковський, Д.В. Пономаренко. Одеса, 2019. С. 827

встановлені вироком суду, що набрав законної сили. Обставини, що стосуються зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, у разі неможливості ухвалення вироку можуть бути підтверджені постановою або ухвалою про закриття кримінального провадження, ухвалою про застосування примусових заходів медичного характеру.

У межах провадження за нововиявленими обставинами не допускається перегляд у зв'язку з тим, що після вирішення справи і набрання законної сили судовим рішенням були прийняті нові закони, інші нормативно-правові акти, якими скасовані закони та інші нормативно-правові акти, що діяли на час ухвалення рішення.

Нововиявлені обставини мають підтверджуватися фактичними даними (доказами), що в установленому порядку спростовують факти, покладені в основу судового рішення. Суд має право скасувати судові рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами лише за умови, що ці обставини можуть вплинути на юридичну оцінку обставин, здійснену судом у судовому рішенні, що переглядається. За змістом наведених норм процесуального закону, роль суду при перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами зводиться лише до встановлення наявності таких обставин, оцінки їх з точки зору істотності для даної конкретної справи, їх дослідження та прийняття відповідного рішення. Однак суд не уповноважений збирати докази існування нововиявлених обставин, в тому числі шляхом дачі відповідних судових доручень, лише на підставі припущення сторони кримінального провадження про існування таких обставин та доказів, що їх підтверджують¹³³.

3. Суб'єкти, порядок та строки звернення із заявами про перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами.

Відповідно до ст. 460 КПК України, заяву про перегляд за нововиявленими або виключними обставинами судового рішення суду будь-якої інстанції, яке набрало законної сили, мають право подати учасники судового провадження.

Учасниками судового провадження, відповідно до п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України, є: сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, представник персоналу органу пробації, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених КПК України, здійснюється судове провадження.

Проте, згідно з п. 2 ч. 5 ст. 461 КПК України з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК України, строк звернення з заявою встановлено для особи, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною.

Порядок звернення із заявами про перегляд судових рішень за нововиявленими

---

¹³³ Постанова Верховного Суду від 13 грудня 2018 року у справі № 1-27/11. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78750985>

та виключними обставинами визначено в ст. 463 КПК України. За загальним правилом, відповідно до ч. 1 ст. 463 КПК України заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку внаслідок незнання про існування таких обставин. Дане положення неоднозначно сприймається в доктрині, де підкреслюється, що це протирічить принципу інстанційності та жоден суд не має повноважень змінювати або скасовувати власне рішення¹³⁴. Проте існує і інша позиція – законодавець з метою вирішення таких правових ситуацій передбачив не перевірку судового рішення в інстанційному порядку, а позаінстанційний контроль суду за власним рішенням¹³⁵. Крім того, привертає увагу колізія між положеннями ч. 1 ст. 463 КПК України та ч. 5 ст. 33 КПК України, згідно з якою кримінальне провадження за нововиявленими обставинами здійснюється судом, який ухвалив рішення, що переглядається. У такій ситуації, як слушно підкреслюється в літературі, необхідно розмежувати поняття «суд, який ухвалив рішення» та «суд, який першим допустив помилку». «Суд, який першим допустив помилку» – це суд будь-якої інстанції, який уперше у конкретному провадженні у судовому рішенні виклав обставини, що не відповідають дійсним фактам про подію кримінального правопорушення. При цьому тут не має значення умова набуття рішенням суду законної сили. Під ухваленням судового рішення необхідно розуміти діяльність судів (судді), наслідком якої є формулювання змісту судового рішення за результатами розгляду провадження, що має місце до набуття рішенням законної сили. Поняття «ухвалення рішення» поширюється не лише на суд першої інстанції, але й на судові провадження з перегляду судових рішень (ч. 2 ст. 418 КПК України, ч. 2 ст. 441 КПК України)¹³⁶.

В літературі слушно зазначається, що ухвалити рішення, яке підлягатиме перегляду за нововиявленими обставинами, може як суд першої інстанції, так і суди апеляційної та касаційної інстанцій. При цьому може скластися така ситуація, коли в одному і тому самому провадженні будуть існувати рішення, ухвалені трьома різними судовими інстанціями, і в кожному з таких рішень буде наявна помилка (помилки), допущена внаслідок незнання про конкретні обставини, які мають значення для провадження і не були відомі суду на час ухвалення судового рішення. Якщо керуватися ч. 5 ст. 33 КПК України, не до кінця зрозуміло, який суд повинен переглядати рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами. І тут – одні вважають, що доцільно керуватися ч. 1 ст. 463 КПК України, адже справедливо та закономірно, що переглядати рішення має суд, який першим допустився помилки¹³⁷, інші, що все простіше – має застосовуватись спеціальна норма.

---

¹³⁴ Пшеничний І.І. Здобутки та прорахунки нормативно-правового регулювання інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 507–513

¹³⁵ Бобечко Н.Р. Суть, завдання, значення та процесуальні особливості провадження за нововиявленими обставинами за КПК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 198

¹³⁶ Пшеничний І.І. Здобутки та прорахунки нормативно-правового регулювання інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 507–513

¹³⁷ Фігурський В. Окремі проблемні питання перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 188

У разі вчинення суддею злочину, внаслідок якого ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення, заява про перегляд судового рішення за виключними обставинами подається до суду тієї інстанції, суддею якого він був.

У разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом, заява про перегляд судового рішення за виключними обставинами подається до ВС для її розгляду у складі Великої Палати.

Строки звернення із заявами про перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами. Законом встановлені різні строки звернення про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами залежно від рішення, яке має бути переглянute, мети та наслідків його перегляду.

За загальним правилом, учасники судового провадження мають право подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами протягом трьох місяців після того, як особа, яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини.

Оскільки невинуватий має бути реабілітований незалежно від будь-яких строків, що минули з моменту його засудження або відкриття нових обставин, перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, з метою повної або часткової реабілітації засудженого або застосування закону про менш тяжке кримінальне правопорушення не обмежений ніякими строками. Так, відповідно до ч. 4 ст. 461 КПК України за наявності обставин, які підтверджують невинуватість засудженого або вчинення ним менш тяжкого кримінального правопорушення, перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами строками не обмежено.

Відбування покарання або смерть засудженого не є перешкодою перегляду судових рішень щодо нього в інтересах його реабілітації.

Однією з істотних процесуальних гарантій для виправданих і засуджених є обмеження зазначеними в законі строками перегляду за нововиявленими обставинами виправдувальних вироків, а також судових рішень за мотивами необхідності застосування закону про більш тяжкий злочин.

Перегляд виправдувального вироку за нововиявленими обставинами допускається тільки в межах строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України).

Перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, у зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжкий злочин, обмежений строками давності притягнення до кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин (ст. 49 КК України).

Строк звернення про перегляд судового рішення за виключними обставинами для учасників судового провадження становить тридцять днів, проте відраховується такий строк залежно від підстави перегляду, що визначені в п.п. 1-3 ч. 3 ст. 459 КПК України.

З підстави, передбаченої п. 1 ч. 3 ст. 459 КПК України, а саме, коли встановлена КСУ неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, –

протягом тридцяти днів із дня офіційного оприлюднення відповідного рішення Конституційного Суду України.

Згідно з ст. 94 ЗУ «Про Конституційний Суд України» оприлюднення всіх актів КСУ за результатами конституційного провадження здійснюється на офіційному веб-сайті Суду або в окремих випадках за ухвалою Суду – в Залі засідань Суду, але не пізніше наступного робочого дня після їх ухвалення. Опублікування акта Суду разом з окремою думкою Судді здійснюється у «Віснику Конституційного Суду України» та інших офіційних друкованих виданнях України. Процедуру і порядок офіційного оприлюднення актів КСУ в Залі засідань Суду та на офіційному веб-сайті Суду встановлює Регламент.

З підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК України – встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом, – не пізніше тридцяти днів із дня, коли особа, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, дізналася або могла дізнатися про набуття цим рішенням статусу остаточного.

З підстави, передбаченої п. 3 ч. 3 ст. 459 КПК України, – протягом тридцяти днів із дня, коли вирок у кримінальному провадженні набрав законної сили. У разі неможливості ухвалення вироку суду заяву може бути подано протягом тридцяти днів із дня встановлення відповідною ухвалою або постановою суду обставин, передбачених п. 3 ч. 3 ст. 459 КПК України.

4. Вимоги до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами. Відкриття кримінального провадження за нововиявленими та виключними обставинами.

Форма і зміст заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами мають важливе процесуальне значення, оскільки від викладених у них формулювань, доводів і клопотань залежать наслідки розгляду заяви.

Законом передбачена *письмова форма* заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Зміст заяви визначається відповідно до ч. 2 ст. 462 КПК України. Так, у заяві про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами зазначаються:

1) найменування суду, до якого подається заява про перегляд (див. коментар до ст. 463 КПК України);

2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає заяву, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;

3) судові рішення, про перегляд якого за нововиявленими або виключними обставинами подається заява;

4) обставини, що могли вплинути на судові рішення, але не були відомі та не могли бути відомі суду та особі, яка звертається із заявою, під час судового розгляду (див. коментар до ст. 459 КПК України);

5) обґрунтування з посиланням на обставини, що підтверджують наявність нововиявлених або виключних обставин, та зміст вимог особи, яка подає заяву, до суду;

5⁻¹) клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо її немає у розпорядженні особи, яка подала заяву, – у разі подання заяви про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК України;

5⁻²) клопотання про поновлення строку подання заяви (про порядок обчислення та поновлення пропущених процесуальних строків див. коментар до ст.ст. 114, 116 КПК України);

б) перелік документів та інших матеріалів, які додаються (документи або копії документів, які мають значення для кримінального провадження і не були відомі на час ухвалення судового рішення).

В ч. 3 ст. 462 КПК України передбачені правові приписи згідно з якими заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами підписується:

1) особою, яка подає заяву;

2) захисником, представником потерпілого, які обов'язково має додати оформлений належним чином документ про свої повноваження.

Ч. 4 ст. 462 КПК України містить правовий припис щодо необхідності подачі копій заяв відповідно до кількості осіб, які брали участь у справі. Ця вимога не поширюється на особу, яка тримається під вартою.

В ч. 5 ст. 462 КПК України передбачено право особи, яка подає заяву, щодо можливості додати до неї документи або їх копії, що мають значення для правильного вирішення судової справи і не були відомі на час ухвалення судового рішення у справі.

З урахуванням специфіки перегляду за нововиявленими або виключними обставинами надання таких матеріалів має розглядатись не тільки як право, а і як обов'язок особи, яка звертається із заявою, оскільки це стосується:

1) доказів щодо наявності обставин, які особа вважає нововиявленими або виключними, а у випадку неможливості їх надання – підтвердженням щодо вжиття заходів з їх отримання;

2) доказів щодо часу отримання особою інформації про обставини, які вона вважає нововиявленими або виключними, від якого відлічується строк на подання заяви про перегляд.

Відкриття кримінального провадження за нововиявленими та виключними обставинами. Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, що надійшла до суду передається судді, колегії суддів, які визначаються у порядку, встановленому ст. 35 КПК України.

Не пізніше наступного дня після надходження заяви до суду суддя перевіряє її відповідність вимогам ст. 462 КПК України і вирішує питання про відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Тобто суддя перевіряє чи зазначено у заяві: 1) найменування суду, до якого подається заява про

перегляд; 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає заяву, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є; 3) судові рішення, про перегляд якого за нововиявленими або виключними обставинами подається заява; 4) обставини, що могли вплинути на судові рішення, але не були відомі та не могли бути відомі суду та особі, яка звертається із заявою, під час судового розгляду; 5) обґрунтування з посиланням на обставини, що підтверджують наявність нововиявлених або виключних обставин, та зміст вимог особи, яка подає заяву, до суду; 5¹) клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо її немає у розпорядженні особи, яка подала заяву, – у разі подання заяви про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК України; 5²) клопотання про поновлення строку подання заяви; 6) перелік документів та інших матеріалів, які додаються.

В КПК України передбачені правові наслідки, коли заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами не відповідає вимогам, які містяться ст. 462 КПК України, що встановлені ч. 3 ст. 429 КПК України, де мова йде про повернення заяви, тобто виходячи з положень ч. 3 ст. 429 КПК України, заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами повертається, якщо:

- особа не усунула недоліки заяви, яку залишено без руху, в установленій строк;
- її подала особа, яка не має права подавати заяву;
- вона подана після закінчення строку звернення про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або суд відповідної інстанції за заявою такої особи не знайшов підстав для його поновлення.

Тому мабуть доцільно керуватись спочатку ч. 2 ст. 429 КПК України, тобто, коли заява про перегляд судового рішення не відповідає вимогам ст. 462 КПК України, то суддя встановивши, що заяву подано без додержання вимог, має постановити ухвалу про залишення заяви без руху, в якій зазначаються недоліки заяви, спосіб їх усунення і встановлюється строк, достатній для усунення недоліків. Копія ухвали про повернення заяви невідкладно надсилається особі, що звернулася з такою заявою, разом із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами й усіма доданими до неї матеріалами. Якщо заявник усунув недоліки у строк, встановлений судом, вона вважається поданою в день первинного її подання.

КПК України не містить підстав для прийняття рішення про відмову у відкритті кримінального провадження за нововиявленими або виключними обставинами, тобто суддя має перевірити лише наявність формального критерію, наявність же юридичного критерію, який виступає підставою для перегляду та може потягнути зміну чи скасування судового рішення є предметом дослідження під час нового судового розгляду.

В ч. 4 ст. 464 КПК України передбачено обов'язок судді надіслати особам, які беруть участь у справі копії ухвали про відкриття провадження, заяви про перегляд та повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Отже, як це передбачено законом, суддя, відкривши провадження за нововиявленими або виключними обставинами, надсилає особам, які беруть участь у справі, копії ухвали про відкриття провадження, заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє осіб, які беруть участь у справі.

Суддя перевіряє заяву про перегляд судового рішення на відповідність вимогам ст. 462 КПК України і вирішує питання про відкриття кримінального провадження за нововиявленими обставинами. Якщо таку заяву не оформлено згідно з вимогами, передбаченими ст. 462 КПК України, застосовуються правила ч. 3 ст. 429 КПК України, відповідно до яких заява повертається у визначених цією статтею випадках. Процесуальним законом не передбачено можливості відмови у відкритті провадження за заявою про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами на жодній із стадій такого провадження¹³⁸.

Закон передбачає право особи, яка подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами відмовитися від такої заяви. Це можна зробити до початку судового розгляду.

Правовими наслідками відмови від заяви є закриття кримінального провадження за нововиявленими або виключними обставинами та неможливість повторного звернення до суду з такою самою заявою з тих самих підстав особою, яка відмовилась від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

5. Порядок здійснення перегляду судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами. Судове рішення за наслідками кримінального провадження за нововиявленими та виключними обставинами.

Ч. 1 ст. 466 КПК України передбачений строк розгляду заяви за нововиявленими або виключними обставинами та порядок перегляду судового рішення. Так, встановлено двомісячний строк розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами після її надходження, який здійснюється за правилами, встановленими КПК України для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд, тобто в суді першої, апеляційної або касаційної інстанції.

В ст. 466 КПК України передбачено обов'язок суду повідомляти особам, які беруть участь у справі, про дату, час та місце розгляду заяви, також передбачені наслідки нез'явлення належно повідомлених осіб для перегляду судового рішення – неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду заяви і перегляду судового рішення.

Якщо учасниками судового провадження подано клопотання про відкладення розгляду справи у зв'язку з неможливістю прибуття до суду з поважних причин,

---

¹³⁸ Постанова Верховного Суду від 17 квітня 2018 року у справі № 761/25093/1. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73565880>

суд має право відкласти судовий розгляд заяви у межах встановленого строку на її розгляд.

Ч. 3 ст. 466 КПК України містить правові приписи стосовно зупинення виконання судового рішення, яке переглядається за нововиявленими або виключними обставинами. Отже, суд, розпочинаючи провадження з перегляду за нововиявленими або виключними обставинами, може, як це зазначено в законі, своєю ухвалою зупинити виконання судового рішення (до закінчення перегляду); ця норма спрямована на зупинення виконання судових рішень, щодо яких є підстави вважати, що вони будуть переглянуті.

В ч. 4 ст. 466 КПК України встановлено право суду не досліджувати докази стосовно обставин, що вже встановлені у судовому рішенні, яке переглядається за нововиявленими або виключними обставинами, якщо вони не оспорюються.

Отже, суд, переглядаючи рішення за заявою, може обмежитися дослідженням доказів, що стосуються тільки нововиявлених або виключних обставин та не досліджувати докази, наявні у матеріалах справи стосовно обставин, що встановлені у судовому рішенні, яке переглядається за такими обставинами, якщо вони не оспорюються. Суд при перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами приймає від осіб, які беруть участь у справі, тільки докази, які підтверджують або спростовують обставини, за якими здійснюється перегляд.

Судове рішення за наслідками кримінального провадження за нововиявленими та виключними обставинами. Згідно з ч. 1 ст. 467 КПК України за результатами кримінального провадження за нововиявленими або виключними обставинами суд може:

1) скасувати вирок чи ухвалу у справі і ухвалити новий вирок чи постановити ухвалу;

2) залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення.

При ухваленні нового судового рішення суд користується повноваженнями суду відповідної інстанції. Тому, у разі підтвердження наявності нововиявлених або виключних обставин, перелік яких передбачено ст. 459 КПК України, суд повинен скасувати вирок чи ухвалу у справі і ухвалити новий вирок, постановити ухвалу чи постанову, керуючись нормами, що передбачають повноваження суду відповідної інстанції. У випадку, якщо наявність таких обставин не підтвердилася, суд залишає заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами без задоволення.

Крім того, відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 467 КПК України ВС також може за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами скасувати судове рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції. Як зазначає в своїй постанові ВС, часткове скасування судового рішення може полягати у скасуванні вироку в частині інкримінування особі певних складів злочинів, виключенні певних епізодів злочинної діяльності, перекваліфікації дій особи, виключенні окремих обставин, що обтяжують покарання тощо. Водночас,

застосовуючи таке повноваження як часткове скасування судового рішення, суду необхідно визначити покарання засудженого з врахуванням зменшення кількості інкримінованих діянь, виключення певних епізодів злочинної діяльності, перекваліфікації дій тощо¹³⁹.

Судове рішення за наслідками провадження за нововиявленими або виключними обставинами може бути оскаржено в порядку, встановленому КПК України для оскарження судових рішень суду відповідної інстанції (тобто у апеляційному або касаційному порядку). З набранням законної сили новим судовим рішенням в кримінальній справі втрачають законну силу судові рішення інших судів у цьому кримінальному провадженні (всіх інстанцій).

Питання для самоконтролю:

1. Визначте сутність, завдання та значення стадії перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами.
2. Назвіть суди, які переглядають справи за нововиявленими та виключними обставинами.
3. Назвіть підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами.
4. Визначте поняття та зміст нововиявлених обставин.
5. Визначте систему та зміст виключних обставин.
6. Охарактеризуйте суб'єкти, порядок та строки звернення із заявами про перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами.
7. Охарактеризуйте суб'єкти, порядок та строки звернення із заявами про перегляд судових рішень за виключними обставинами.
8. Вимоги до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами.
9. Порядок здійснення перегляду судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами.
10. Охарактеризуйте підсумкові рішення стадії перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами.

Рекомендована література:

1. Беднарська В.М. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 20 с.
2. Бобченко Н.Р. Суть, завдання, значення та процесуальні особливості провадження за нововиявленими обставинами за КПК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 196-200.
3. Дроздов О.М. Провадження за нововиявленими або виключними обставинами в кримінальному судочинстві за європейськими стандартами. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 860-888.
4. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. К.: Алерта, 2014. 488 с.
5. Пшеничний І.І. Здобутки та прорахунки нормативно-правового регулювання інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 507-513.

---

¹³⁹ Постанова Верховного Суду від 16 травня 2018 року справі № 1-13/2002. Юридичний портал ZakonOnline. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74158440>

6. Фігурський В. Окремі проблемні питання перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 185-190.

Тема 17. Кримінальне провадження на підставі угод.

1. Поняття та види угод у кримінальному судочинстві. Ініціювання та укладення угоди. Обставини, що враховуються прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості.

КПК України вводить новий для України інститут угод у кримінальному провадженні, чітко регламентуючи при цьому види угод, які можуть бути укладені:

- 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим;
- 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Угода про примирення у кримінальному провадженні є процесуальним способом реалізації права потерпілого на примирення з підозрюваним, обвинуваченим (ч. 4 ст. 56 КПК України). У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК України випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Закріплення у КПК України угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості спрямована на виконання Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя». Угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості за своєю правовою природою є схожою на угоди про визнання вини, які поширені у США.

Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися у будь-який момент після повідомлення особі про підозру і до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена як з ініціативи потерпілого так і з ініціативи підозрюваного або обвинуваченого. Домовлятися щодо умов угоди можуть самостійно потерпілий і підозрюваний чи обвинувачений. Приймати участь стосовно домовленості угоди можуть також захисник за згодою підозрюваного чи обвинуваченого, а також представник потерпілого за згодою потерпілого.

Окрім вказаних осіб, домовлятися стосовно умов угоди має право інша особа, яка не є учасником конкретного провадження, але участь цієї особи повинна бути погоджена сторонами кримінального провадження. Згоду на участь цієї особи повинні дати як сам потерпілий, так і підозрюваний або обвинувачений. Не мають право брати участь в домовленості стосовно угоди про примирення слідчій, прокурор, а також суддя. У даному випадку мають на увазі особи, які є медіаторами.

Варто зазначити, що лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника може бути укладена угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством.

Угода про примирення може бути укладеною з юридичною особою (потерпілим), незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, за умови заподіяння останній кримінальним правопорушенням майнової шкоди. Представляє інтереси останньої у разі заподіяння кримінальним правопорушенням

такої шкоди, в тому числі під час укладенні угоди, представник юридичної особи (керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за дорученням керівника юридичної особи за довіреністю на представництво, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, згідно з укладеною з нею угодою на представництво).

Угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг шістнадцяти років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення та засвідчено їх підписом. Укладення угоди у випадку, якщо неповнолітній заперечує проти такої угоди, не допускається. Такий підхід слід використовувати і тоді, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним/обвинуваченим.

У випадках якщо інтереси чи дії законного представника підозрюваного (обвинуваченого) чи потерпілого суперечать інтересам цих осіб, за рішенням прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим із числа осіб, визначених ст. 44 КПК України.

Ініціювати укладення угоди про визнання винуватості може як прокурор, так і підозрюваний або обвинувачений.

КПК України встановлює обов'язкову умову відносно угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Така угода може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальних провадженнях будь-якої тяжкості у формі приватного обвинувачення. Не допускається укладення угоди про примирення, незалежно від ступеня тяжкості вчиненого діяння, у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється кримінальне провадження щодо юридичної особи, визначення поняття якої міститься у п. 1 примітки до ст. 96³ КК України.

На відміну від угоди про примирення, угода про визнання винуватості може бути укладена:

- у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів;
- особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами;

- особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття підозрюваним, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами.

У цих випадках угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) може бути укладена тільки якщо шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам.

Але з цього правила є деякі виключення. Не допускається укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди. Тобто в даному випадку угода про визнання винуватості може бути укладена, навіть якщо в кримінальному провадженні бере участь потерпілий, за умови письмової згоди потерпілого.

Прокурор при вирішенні питання про укладення угоди про визнання винуватості зобов'язаний враховувати ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб. Тобто чи надав підозрюваний або обвинувачений допомогу органам досудового розслідування у встановленні обставин кримінального провадження, з'ясуванні фактичних обставин, які мають істотне значення для розкриття злочину. Це може полягати зокрема у: повідомленні про всі відомі епізоди й обставини вчинення злочину; викритті інших співучасників; визначенні ролі кожного з них у вчиненні злочину; повідомленні про їхнє місцезнаходження; наданні допомоги в їх затриманні; видачі знарядь і засобів вчинення злочину, майна, здобутого злочинним шляхом. Неповідомлення компетентним органам про інших відомих винному співучасників злочину, а так само повідомлення про достеменно відомі цим органом обставини кримінального провадження виключає наявність такої обставини, як активне сприяння розкриттю злочину. Також прокурор при укладенні угоди повинен врахувати характер і тяжкість обвинувачення (підозри). Тобто у вчиненні якого саме кримінального правопорушення обвинувачується (підозрюється) особа, чи це кримінальний проступок, або злочин невеликої чи середньої тяжкості, тяжкий злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Слід зазначити, що укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, допускається лише за наявності письмової згоди потерпілого на укладення такої угоди. Письмова згода направляється прокурору. Повинна також бути врахована наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень, а також в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких

кримінальних правопорушень. Якщо у кримінальному провадженні немає цього суспільного інтересу, то угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим не повинна укладатися.

2. Зміст угоди про визнання винуватості та про примирення. Наслідки укладення та затвердження угоди.

В угоді про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим обов'язково зазначаються сторони такої угоди з формулюванням підозри чи обвинувачення. Вказується правова кваліфікація скоєного підозрюваним чи обвинуваченим діяння із зазначенням статті або частини статті Кримінального кодексу України.

В угоді вказується розмір шкоди, яка була завдана кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення. Це може бути, наприклад, публічне вибачення чи допомога при працевлаштуванні тощо.

Узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням також обов'язково вказуються в угоді про примирення.

В угоді вказується, що наслідком укладення такої угоди потерпілим є обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями ст. 394 і ст. 424 КПК України та позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди, а для підозрюваного чи обвинуваченого обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями ст. 394 і ст. 424 КПК України та відмова від здійснення прав, передбачених п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України.

Також в угоді вказується, що якщо у разі невиконання угоди про примирення потерпілий має право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення.

Угода обов'язково підписується сторонами, що її уклали, із зазначенням дати її укладення.

В угоді про визнання винуватості обов'язково зазначаються сторони такої угоди з формулюванням підозри чи обвинувачення. Вказується правова кваліфікація вчиненого підозрюваним чи обвинуваченим діяння із зазначенням статті або частини статті КК України.

Обов'язковою умовою угоди про визнання винуватості є беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, під беззастережним визнанням винуватості підозрюваним/обвинуваченим слід розуміти безумовне (повне) визнання ним своєї винуватості у вчиненні інкримінованого органом досудового розслідування

кримінального правопорушення. В угоді зазначаються обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце). Слід зважати, що відсутність конкретизації сутності таких зобов'язань з використанням лише загальних формулювань унеможливорює суд пересвідчитися у реальності і можливості їх виконання, у зв'язку з чим, з огляду на передбачені ст. 476 КПК України наслідки невиконання угоди, такий виклад є неприпустимим. Під обов'язками підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце) слід розуміти дії особи, спрямовані на те, щоб надати допомогу органам досудового розслідування, прокурору у з'ясуванні фактичних обставин, які мають істотне значення для розкриття злочину.

В угоді обов'язково вказуються умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення.

Узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, а також умови застосування спеціальної конфіскації обов'язково вказуються в угоді про визнання винуватості.

В угоді вказується, що наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для прокурора, підозрюваного чи обвинуваченого є обмеження їх права оскарження вироку згідно з положеннями ст. 394 та ст. 424 КПК України, а для підозрюваного чи обвинуваченого – також його відмова від здійснення прав, передбачених абз. 1 та абз.4 п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України.

Угода обов'язково підписується сторонами, що її уклали, із зазначенням дати її укладення.

Наслідками укладення та затвердження угоди про примирення для підозрюваного чи обвинуваченого є обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями ст. 394 і ст. 424 КПК України та відмова від здійснення прав, передбачених п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України.

Обвинувачений, у випадку укладення угоди про примирення, має право оскаржити вирок суду першої інстанції виключно з підстав:

- призначення судом покарання, суворішого ніж узгоджене сторонами угоди;
- ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання;
- невиконання судом вимог, встановлених ч. 5-7 ст. 474 КПК України, в тому числі не роз'яснення йому наслідків укладення угоди.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок можуть бути оскаржені в касаційному порядку засудженим виключно з підстав:

- призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди;

- ухвалення вироку без згоди засудженого на призначення покарання; невиконання судом вимог, встановлених ч. 4-7 ст. 474 КПК України, у тому числі не роз'яснення засудженому наслідків укладення угоди. З інших підстав обвинувачений (засуджений) не може оскаржити вирок.

Наслідками укладення та затвердження угоди про примирення для потерпілого є обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями ст. 394 і ст. 424 КПК України та позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди.

Потерпілий, у випадку укладення угоди про примирення, має право оскаржити вирок суду першої інстанції виключно з підстав:

- призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди;

- ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання;

- не роз'яснення йому наслідків укладення угоди;

- невиконання судом вимог, встановлених ч. 6-7 ст. 474 КПК України.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок можуть бути оскаржені в касаційному порядку потерпілим виключно з підстав:

- призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди;

- ухвалення вироку без згоди потерпілого на призначення покарання;

- невиконання судом вимог, встановлених ч. 6-7 ст. 474 КПК України;

- не роз'яснення потерпілому наслідків укладення угоди.

Наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для прокурора, підозрюваного чи обвинуваченого є обмеження їх права оскарження вироку згідно з положеннями ст. 394 та ст. 424 КПК України, а для підозрюваного чи обвинуваченого – також його відмова від здійснення прав, передбачених абз. 1 та абз. 4 п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості може бути оскаржений прокурором виключно з підстав:

- призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди;

- затвердження судом угоди у провадженні, в якому згідно з ч. 4 ст. 469 КПК України угода не може бути укладена.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок можуть бути оскаржені в касаційному порядку прокурором з тих же самих підстав.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості може бути оскаржений обвинуваченим виключно з підстав:

- призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди;
- ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; невиконання судом вимог, встановлених ч. 5-7 ст. 474 КПК України, в тому числі не роз'яснення йому наслідків укладення угоди.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок можуть бути оскаржені в касаційному порядку засудженим виключно з підстав:

- призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди;
- ухвалення вироку без згоди засудженого на призначення покарання;
- невиконання судом вимог, встановлених ч. 4-7 ст. 474 КПК України, у тому числі не роз'яснення засудженому наслідків укладення угоди.

Ще одним наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для підозрюваного чи обвинуваченого є також його відмова від здійснення прав, передбачених абз. 1 та абз. 4 п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України. Тобто підозрюваний чи обвинувачений у випадках затвердження угоди про визнання винуватості відмовляються допитувати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подавати клопотання про виклик свідків і подавати докази, що свідчать на його користь, а також від права на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожен обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують.

КК України передбачає кримінальну відповідальність за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389¹ КК України). Умисне невиконання засудженим угоди про примирення або про визнання винуватості – карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років.

3. Загальний порядок судового провадження на підставі угоди. Вирок на підставі угоди. Наслідки невиконання угоди.

Якщо угоду про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим або угоду про визнання винуватості досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду.

Однак якщо для всебічного, повного та об'єктивного розслідування необхідно отримати висновок експерта або завершити проведення інших слідчих (розшукових) дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, які можуть бути втрачені зі спливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату у разі відмови суду в затвердженні угоди, прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання такого висновку чи звернення проведення таких слідчих (розшукових) дій. При прийнятті цього рішення прокурору слід враховувати

можливість отримання цих доказів у майбутньому у випадку відмови суду у затвердженні угоди.

Відповідно до ч. 3 ст. 314 КПК України, у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти рішення про затвердження угоди або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. ст. 468 - 475 КПК України. Тобто розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання. Судове засідання здійснюється у загальному порядку, із особливостями, передбаченими специфіку розгляду угод. Після здійснення підготовчих дій головуєчий повідомляє учасників судового провадження про те, що надійшов обвинувальний акт та угода (її вид, сторони та дата укладення). Надалі прокурор оголошує короткий виклад обвинувального акту. Після цього головуєчий встановлює особу обвинуваченого, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле йому обвинувачення, чи визнає він себе винним. Якщо після роз'яснення суті обвинувачення обвинувачений заперечує проти затвердження угоди, вона не може бути затверджена. У такому випадку суд постановляє ухвалу про відмову в затвердженні угоди та повертає матеріали прокурору для продовження досудового розслідування або призначає судовий розгляд для проведення судового провадження в загальному порядку (якщо до суду надійшов обвинувальний акт, а угоду було укладено під час підготовчого провадження).

Надалі суд згідно з вимогами ч. 4–6 ст. 474 КПК України зобов'язаний з'ясувати, чи розуміє обвинувачений права, надані йому законом, наслідки укладення та затвердження угод, характер кожного обвинувачення, вид покарання й інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом.

Суд повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи зможе він реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання, зокрема відшкодувати завдану ним внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкоду з огляду на її розмір та строк відшкодування, визначені в угоді про примирення, чи вчинити дії, перелік яких у ній зазначено, або ж виконати обов'язки щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, викладені в угоді про визнання винуватості. Якщо ж під час судового провадження суд встановить, що обвинувачений не в змозі виконати взяті на себе зобов'язання, він відповідно до п. 5 ч. 7 ст. 474 КПК України має відмовити в затвердженні угоди. Крім того, суд шляхом вивчення витребуваних документів, проведення опитування сторін, інших учасників судового провадження зобов'язаний переконатися, що укладення угоди є добровільним.

Виконавши зазначені вище дії, суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК України і закону України про кримінальну відповідальність, заслуховує прокурора щодо наведеного, думку сторін щодо можливості затвердження угоди, яка розглядається.

Після проведення зазначених дій суд невідкладно виходить до нарадчої кімнати, про що присутнім у залі судового засідання оголошує головуєчий.

Суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди, якщо її досягнуто під час судового провадження. Зокрема, якщо обвинувачений до проголошення ним останнього слова дійде згоди з прокурором чи потерпілим щодо укладення угоди (її змісту), він може перед останнім словом або під час своєї промови заявити про це суду.

Суд під час судового засідання, перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості, повинен з'ясувати в обвинуваченого наступні питання:

- чи цілком він розуміє, що наслідком укладення та затвердження угод, передбачені ч. 2 ст. 473 КПК України, буде, наприклад, обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями ст. 394 та ст. 424 КПК України, а також він не зможе скористатися правами передбаченими абз. 1 та абз. 4 п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України;

- чи цілком він розуміє вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом;

- чи визнає він характер кожного обвинувачення, щодо якого визнає себе винуватим;

- чи цілком він розуміє, що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожен обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують;

- чи цілком він розуміє, що під час такого судового розгляду він має право мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно;

- мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення;

- чи цілком він розуміє, що має право допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь.

Підставами для відмови у затвердженні угод є наступні:

- 1) умови угоди суперечать вимогам КПК України та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

- 2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;

- 3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

- 4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися; наприклад, якщо про це в суді прямо заявляє обвинувачений, потерпілий; відсутність визнання вини по угоді про визнання винуватості;

- 5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

- 6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

Ухвала про відмову у затвердженні угоди оскарженню не підлягає. При відмові в затвердженні угоди досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку, або призначається судовий розгляд для

проведення судового провадження в загальному порядку, якщо до суду надійшов обвинувальний акт, а угоду було укладено під час підготовчого провадження, а також у випадку подання прокурором відповідного клопотання, пов'язаного з відсутністю необхідності продовження досудового розслідування внаслідок його фактичного закінчення.

Повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається.

Суд ухвалює вирок, якщо переконається, що угода може бути затверджена. Цим вирокком суд затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання.

Вирок суду складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин.

У вступній частині вироку зазначаються:

- 1) дата та місце його ухвалення;
- 2) назва та склад суду, секретар судового засідання;
- 3) найменування (номер) кримінального провадження;
- 4) прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рік, місяць і день його народження, місце народження і місце проживання, заняття, освіта, сімейний стан та інші відомості про особу обвинуваченого, що мають значення для справи;
- 5) закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа;
- 6) сторони кримінального провадження та інші учасники судового провадження.

У мотивувальній частині вироку на підставі угоди зазначається:

- 1) формулювання обвинувачення та статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачувалася особа;
- 2) відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст та визначена міра покарання;
- 3) мотиви, з яких суд виходив при вирішенні питання про відповідність угоди вимогам КПК України та закону і ухваленні вироку, та положення закону, якими він керувався.

У резолютивній частині вироку на підставі угоди зазначається:

- 1) рішення про затвердження угоди із зазначенням її реквізитів;
- 2) ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про винуватість особи із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) рішення про призначення узгодженої сторонами міри покарання за кожним з обвинувачень та остаточною мірою покарання;
- 4) початок строку відбування покарання;
- 5) рішення про призначення неповнолітньому громадського вихователя;
- 6) рішення про цивільний позов;
- 7) рішення щодо речових доказів і документів;
- 8) рішення про відшкодування процесуальних витрат;
- 9) рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження;

- 10) рішення про залік досудового тримання під вартою;
- 11) строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження;
- 12) порядок отримання копій вироку та інші відомості.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим може бути оскаржений в апеляційному порядку з підстав, передбачених ст. 394 КПК України.

Наслідками невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості є скасування вироку, який був ухвалений на підставі угоди.

Суд, який розглядає клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, обов'язково повідомляє про це сторін такої угоди та інших учасників судового провадження. Клопотання розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди, а також інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду.

Особа, яка звернулася до суду з клопотанням про скасування вироку, яким затверджена угода, зобов'язана довести, що засуджений не виконав умови угоди. Тягар доказування покладається саме на особу, яка подала клопотання. Якщо суд визнає, що особа довела, що засуджений не виконав умови угоди, то він своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода.

У разі якщо угода була досягнена на стадії судового розгляду, то суд скасовує вирок і призначає судовий розгляд цієї справи в загальному порядку. Якщо ж угода була досягнута у стадії досудового розслідування, то суд направляє матеріали провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку.

Ухвала про скасування вироку, яким була затверджена угода, або про відмову у скасуванні вироку може бути оскаржена в апеляційному порядку протягом семи днів з дня її оголошення. Для особи, яка перебуває під вартою, строк подачі апеляційної скарги обчислюється з моменту вручення їй копії судового рішення.

Питання для самоконтролю:

1. Які існують види угод у кримінальному провадженні України?
2. Хто може ініціювати угоду про примирення та в чому її суть?
3. Хто може ініціювати угоду про визнання винуватості та в чому її суть?
4. Які обставини враховуються прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості?
5. Які наслідки укладення та затвердження угоди?
6. Якими є наслідки невиконання угоди?
7. До якого моменту можливо затвердити угоду?

Рекомендована література:

1. Постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 р. №13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод».
2. Гловюк І.В. Укладення угод про визнання винуватості: окремі питання у контексті оновлення законодавства. Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2017 року) / упор. О. В. Авраменко, С. С. Гнатюк, І. В. Красницький. – Львів: ЛьвДУВС. С. 40-42.
3. Гриненко С. Презумпція невинуватості та інститут угод у кримінальному процесі (за новим КПК), їх співвідношення. URL: http://jurist_blog.com.ua/yur_konsyltacia28.html.

4. Гринюк В.О. Особливості реалізації функції обвинувачення у кримінальному провадженні на підставі угод. *Национальный юридический журнал: теория и практика* 2016. Октябрь. С. 176-180.
5. Доценко А.Ю. Кримінальне провадження на підставі угод: теоретико-практичні аспекти участі прокурора. *Право і суспільство*. 2016. №6. ч. 2. С. 179-184.
6. Лесяк О. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості. *Науковий часопис Національної академії прокуратури*. 2016. №3. С. 147-155.
7. Чабанюк В.Д. Удосконалення кримінального провадження на підставі угод: Матеріальні та процесуальні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014 - №71. С. 413-418.
8. Шкелебей В. А. Угоди про примирення й визнання винуватості у кримінальному процесі України та інших країн: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 6. С. 179–188.

Тема 18. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення.

1. Поняття та правова природа приватного обвинувачення. Види приватного обвинувачення.

Класичні ознаки приватного обвинувачення були закладені у Статуті кримінального судочинства 1864 р. (далі – СКС): ініціація його потерпілим від злочину або проступку особи (ст. 5 СКС); обвинувальний акт замінюється скаргою приватного обвинувача (ст. 526 СКС); викриття обвинувачених перед судом надавалося виключно приватним обвинувачам (потерпілим від злочинних дій приватним особам) (ст.ст. 3, 5 СКС); наявність вимог до змісту скарги, в тому числі і в частині зазначення обвинуваченого або підозрюваного особи і місця його проживання, а також свідків чи інших доказів, якими скарга підтверджується (ст. 46 СКС); закриття таких справ внаслідок примирення (ст.ст. 5, 20 СКС); обмеження розгляду суддею тільки тих доказів, які сторонами представлені або зазначені (ст. 104 СКС); неприбуття до суду приватного обвинувача або його повіреного без законних на те причин визнавалося зреченням від кримінального позову і мало наслідком закриття справи (ст. 593 СКС). За КПК України 1960 р. приватне обвинувачення мало такі ознаки: такі справи можуть бути порушені тільки за скаргою потерпілого; такі справи можуть бути порушені тільки судом, тобто суддею місцевого суду; у таких справах дізнання та досудове слідство не провадяться; в таких справах обвинувачення підтримує потерпілий; такі справи підлягають закриттю у разі примирення потерпілого з обвинуваченим, підсудним¹⁴⁰.

У КПК України 2012 р. у Главі 36 законодавець фактично відмовився від традиційного розуміння інституту приватного обвинувачення, оскільки передбачив проведення досудового розслідування, формулювання обвинувачення слідчим/прокурором, відсутність правомочностей потерпілого підтримувати обвинувачення у випадках, передбачених Главою 36 КПК України.

Обвинувачення, передбачене Главою 36 КПК України, має елементи і приватного, і публічного. Отже, натеper існують такі особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, передбачені Главою 36 КПК України:

1) кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може бути розпочате тільки на підставі заяви потерпілого уповноваженою на те особою (ч. 1 ст. 47, ч. 1 ст. 478 КПК України);

2) потерпілий вправі подати заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення (ст. 478 КПК України);

---

¹⁴⁰ Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Вид. 2-ге, допов. та перероб. / За заг. ред. В.Т. Маляренка, Ю.П. Аленіна. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2010. С. 97

3) відмова потерпілого (а у випадках, передбачених КПК України – його представника) від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження (ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України)¹⁴¹.

ККС ВС визначив приватне обвинувачення, як регламентований законом особливий вид кримінально-процесуальної діяльності приватного обвинувача (потерпілого), що включає звернення до компетентних органів із твердженням щодо винуватості певної особи у вчиненні кримінального правопорушення, збирання доказів винуватості цієї особи, подальше підтримання ним обвинувачення в суді та право відмовитись від пред'явленого обвинувачення¹⁴².

ВП ВС сформульовано висновок, що:

1) участь прокурора у судовому розгляді кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, врегульованому приписами Глави 36 КПК України, відноситься до функції підтримання публічного обвинувачення;

2) встановлений Главою 36 КПК України процесуальний порядок здійснення кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за правовою природою є приватно-публічною формою обвинувачення і не виключає повноважень прокурора щодо здійснення ним функцій процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення в суді, крім повноваження ініціювати кримінальне провадження за відсутності заяви потерпілого про злочин;

3) участь прокурора під час судового розгляду кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення як гарантія забезпечення засад рівності та змагальності, а також захисту прав та законних інтересів потерпілого, є обов'язковою, крім випадку, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді (ч. 5 ст. 340 КПК України)¹⁴³.

Приватним у КПК України іменується також обвинувачення, яке виникає у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення та згоди потерпілого на подальше самостійне підтримання обвинувачення: кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення. Таке обвинувачення по суті є субсидіарним. Ці різновиди обвинувачення, які іменуються у КПК України приватним, відрізняються за:

- колом кримінальних правопорушень, за якими може здійснюватися провадження;
- порядком ініціації кримінального провадження;
- стадією виникнення;

¹⁴¹ Навроцька В.В. Особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення/ Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (9 листопада 2018 року) / упор. О. В. Авраменко, С. С. Гнатюк, І. В. Красницький, С. І. Мельник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 144

¹⁴² Постанова Верховного Суду від 20 лютого 2018 року у справі № 161/13242/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72460133>

¹⁴³ Постанова Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 404/6160/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82885531>

- характером здійснення обвинувальної діяльності у досудовому розслідуванні;
- за моментом виникнення;
- за суб'єктом підтримання обвинувачення в суді;
- за роллю прокурора у судовому розгляді;
- за роллю потерпілого у судовому розгляді;
- за наслідками неявки потерпілого у судове засідання;
- за стадією, у якій можливе закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою від обвинувачення¹⁴⁴.

Підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення є відмова потерпілого, його представника від обвинувачення.

Одним із складів злочинів, провадження щодо яких здійснюється у порядку приватного обвинувачення, віднесено ст. 126-1 КК України (домашнє насильство), проте, таке кримінальне провадження не підлягає закриттю у зв'язку з відмовою потерпілого, його представника від обвинувачення (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України). Угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника. Таке обвинувачення є приватно-публічним.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте особливості процедури початку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.
2. Які види приватного обвинувачення?

Рекомендована література:

1. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія / І.В. Гловюк. Одеса: Юридична література, 2015. 712 с.
2. Гринюк В.О. Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України: теорія та практика: монографія. Київ : Правова єдність : Алерта, 2016. 358 с.
3. Перепелиця С. І. Провадження у формі приватного обвинувачення: порівняльно-правове дослідження : монографія. Харків : Право, 2015. 184 с.
4. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України. Х.: Право, 2015.

---

¹⁴⁴ Гринюк В.О. Функція обвинувачення в кримінальному провадженні України: теорія і практика: монографія. Київ: Алерта, 2016. С. 318-322

Тема 19. Кримінальне провадження щодо окремих категорій осіб

1. Коло осіб, щодо яких застосовується особливий порядок провадження.

Відповідно до загальних вимог та засад кримінального процесу гарантується рівність усіх перед законом і судом, що виключає наявність будь-яких привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, та забезпечується здійснення кримінального провадження щодо будь-якої особи (ч. 1 ст. 6 та ч. 1 ст. 10 КПК України). Разом з тим чинний КПК України передбачає низку виключень з цього правила, які існують з метою гарантії незалежності окремих категорій осіб, нівелювання можливого негативного впливу на їх професійну діяльність (ч. 2 ст. 10 КПК України).

Згідно з ч. 1 ст. 480 КПК України особливий порядок кримінального провадження застосовується стосовно:

- 1) народного депутата України;
- 2) судді, судді Конституційного Суду України, судді Вищого антикорупційного суду, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
- 3) кандидата у Президенти України;
- 4) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- 5) Голови, іншого члена Рахункової палати;
- 6) депутата місцевої ради;
- 7) адвоката;
- 8) Генерального прокурора, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;
- 9) Директора та працівників Національного антикорупційного бюро України;
- 10) Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступника.

В той же час, даний перелік не є вичерпним, оскільки відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 481 КПК України письмове повідомлення про підозру депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові здійснюється Генеральним прокурором, його заступником, керівником регіональної прокуратури в межах його повноважень. Так, само спеціальні правила здійснення кримінального провадження діють також і щодо суддів Вищого антикорупційного суду (ст. 480¹ КПК України).

2. Повідомлення про підозру. Особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і обрання заходів забезпечення кримінального провадження. Інформування державних та інших органів чи службових осіб.

Згідно Глави 37 КПК України спеціальні правила здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб передбачають особливості здійснення процедури 1) повідомлення про підозру, 2) притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і обрання запобіжного заходу, 3) проведення слідчих

(розшукових) дій, та 4) інформування державних та інших органів чи службових осіб, 5) визначення підсудності кримінального провадження.

Ст. 481 КПК України встановлює додаткові вимоги щодо повідомлення про підозри окремій категорії осіб. Зокрема встановлено, що здійснення письмового повідомлення про підозру:

1) адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові відбувається *Генеральним прокурором, його заступником, керівником регіональної прокуратури* в межах його повноважень;

2) народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові або іншому члену Рахункової палати, прокурору Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директору або іншому працівнику Національного антикорупційного бюро України, заступникам Генерального прокурора, Голові Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступнику – *Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) або заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури*;

3) судді, судді Конституційного Суду України, присяжному на час виконання ним обов'язків у суді, Голові, заступнику Голови, члену Вищої ради правосуддя, Голові, заступнику Голови, члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, працівникам Національного антикорупційного бюро України – *Генеральним прокурором або його заступником*;

4) судді Вищого антикорупційного суду – *Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора)*;

5) Генеральному прокурору – *заступником Генерального прокурора*.

Тобто визначено спеціальні умови щодо особи, яка вповноважена скласти та повідомити про підозру у порівнянні з загальним порядком встановленим у Главі 22 КПК України. При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 481 КПК України Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник, керівник регіональної прокуратури може доручити іншим прокурорам здійснити письмове повідомлення про підозру особам, які користуються додатковими гарантіями від здійснення кримінального переслідування. Вказана норма підтверджується відповідною судовою практикою¹⁴⁵.

Відповідно до ст.ст. 482, 482¹, та 482² КПК України існують особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і обрання запобіжного заходу, проведення слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) розшукових дій відносно окремої категорії осіб.

Так, згідно ст. 482 КПК України, затримання судді чи обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту. Відповідно, затримання судді, утримування під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом можливо лише у випадку надання згоди Вищою радою правосуддя, за винятком затримання судді під час або відразу ж після

¹⁴⁵ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 року (Справа № 536/2475/14-к) // Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86365236>

вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину.

При цьому, суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута.

Ст. 482² КПК України встановлює особливості притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України. Так, статтею встановлено спеціальні правила 1) початку досудового розслідування, 2) проведення обшуку, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також застосування інших заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, розгляд яких віднесено до повноважень слідчого судді, 3) здійснення затримання обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту.

Початок досудового розслідування стосовно народного депутата України відбувається лише шляхом внесення відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення народним депутатом України, до ЄРДР Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора).

Особливий порядок проведення обшуку, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також застосування інших заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, розгляд яких віднесено до повноважень слідчого судді передбачає необхідність погодження відповідного клопотання виключено Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора).

При цьому, відповідно до приписів абзацу третього ч. 2 ст. 482² КПК України мають здійснюватися за обов'язкової участі народного депутата, за виключенням застосування негласних слідчих (розшукових) дій або обшуку. В той же час, вказане положення про обов'язкову участь народного депутата України, йде в розріз з окремими положеннями КПК України. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 163 КПК України, розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів, якщо наявні достатні підстави вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, то клопотання може бути розглянуто без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться. Вбачається, що у такій ситуації мають бути застосовані відповідні правила застосування заходів забезпечення.

Обов'язок завчасного повідомлення народного депутата покладається на відповідного слідчого суддю, який визначений автоматизованою системою документообігу суду, для розгляду поданого клопотання.

Здійснення затримання народного депутата України можливо лише у разі, якщо останнього застали під час вчинення або безпосередньо після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного із застосуванням насильства, або такого, що спричинив загибель людини. У іншому випадку вимагається дозвіл

слідчого судді на затримання, винесеного на підставі клопотання погодженого Генеральним прокурором (особою, що виконує обов'язки Генерального прокурора). У всіх інших випадках відсутні законні підстави для затримання останнього.

Ст. 482¹ КПК України передбачає, що у разі здійснення кримінального провадження щодо судді Вищого антикорупційного суду клопотання учасників такого провадження здійснює слідчий суддя, що визначений відповідно загальних правил викладених у п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України. А в силу положень ч. 1 ст. 34 КПК України таке кримінальне провадження у суді першої інстанції здійснюється апеляційним судом юрисдикція якого розповсюджується на місто Київ, і в такому разі ухвалені судові рішення оскаржуються в апеляційному порядку до апеляційного суду, який визначається колегією суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

Ст. 483 КПК України передбачає обов'язок посадових та службових осіб інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжних заходів щодо осіб визначених у ст. 480 КПК України. У вказаній статті визначений суб'єкт повідомлення щодо адвоката, а інші суб'єкти визначені у відповідних нормативно-правових актах, за виключенням народного депутата України, інформування щодо якого врегульовано у абзацах шостому та сьомому ч. 2 ст. 482² КПК України. У вказаних абзацах визначено, що інформуванню підлягають Голова Верховної Ради України або його Перший заступник.

Варто зазначити, що окремі правила здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб містяться й у інших нормативних актах. Зокрема, згідно абзацу другому ч. 2 ст. 23 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката має бути присутній представник ради адвокатів регіону.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте коло осіб, щодо яких передбачені спеціальні правила здійснення кримінального провадження.
2. Вкажіть, чи може керівник регіональної прокуратури повідомити адвокату про підозру, якщо відсутня постанова про включення керівника до групи прокурорів, що вповноважені здійснювати процесуальне керівництво у даному кримінальному провадженні?
3. Дайте відповідь на питання, чи може Генеральний прокурор надати доручення на здійснення вручення повідомлення про підозру іншому прокурору, що не визначений у ст. 481 КПК України як вповноважений на здійснення такої процесуальної дії?
4. Вкажіть, які особливості здійснення кримінального провадження передбачені щодо адвоката/народного депутата України?

Рекомендована література:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 536/2475/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86365236>
2. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1798-19>

3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5076-17>

4. Капліна О. Повідомлення про підозру: протистояння правових позицій сторін обвинувачення та захисту. Право України. 2017. № 12. URL: <http://rd.ua/storage/lessons/39/554Капліна%20О.%20Повідомлення%20про%20підозру%20%20протистояння%20правових%20позицій%20сторін%20обвинувачення%20та%20захисту.pdf>

Тема 20. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх.

1. Види проваджень щодо неповнолітніх. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх, регламентоване Главою 38 КПК України за своїм змістом є провадженням із додатковими процесуальними гарантіями, необхідність яких випливає із вікових та психологічних особливостей цієї категорії осіб.

Аналіз відповідних положень КПК України дозволяє виокремити два види проваджень щодо неповнолітніх:

- кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених особами, які не досягли вісімнадцяти років. Цей вид провадження здійснюється щодо неповнолітніх, які на момент вчинення кримінального правопорушення досягли віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності. До числа додаткових гарантій, які надаються неповнолітнім підозрюваним або обвинуваченим порівняно із особами, які досягли повноліття слід віднести: здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (ч.2 ст. 484 КПК України); встановлення кола обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (ст. 485 КПК України); необхідність з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 487 КПК України); участь законного представника неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, а також захисника (ст. 52, 488 КПК України); залучення до судового розгляду представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції (ст. 496 КПК України) тощо.

- кримінальне провадження щодо неповнолітніх, які на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не досягли віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності. Таке провадження можливо визначити суто як провадження по вирішенню питання про застосування примусових заходів виховного характеру, оскільки в наслідок недосягнення віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності, такі неповнолітні не є суб'єктами кримінального правопорушення. Предметом вказаного виду провадження є встановлення наявності чи відсутності підстав для прийняття рішення про застосування примусових заходів виховного характеру; його завданням є встановлення наявності суспільно небезпечного діяння, вчинення цього діяння певною особою, забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб у кожному випадку, за наявності для цього підстав, примусові заходи виховного характеру були застосовані, і не було допущено жодного випадку їх необґрунтованого застосування.

Коло обставин, що підлягають встановленню під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх нормативно закріплено у ст. 485 КПК України. До них відносяться:

1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

3) умови життя та виховання неповнолітнього;

4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

При цьому, слід наголосити на їх субсидіарному характері відносно тих обставин, які передбачені ст. 91 КПК України, адже положення останньої підлягають застосуванню під час здійснення провадження щодо неповнолітніх.

2. Кримінальне провадження про злочини неповнолітніх. Особливості досудового та судового провадження щодо злочинів неповнолітніх.

Нормативні приписи Глави 38 КПК України, встановлюючи додаткові, порівняно із повнолітніми підозрюваними та обвинуваченими, гарантії правового захисту неповнолітніх осіб, не скасовують та не замінюють загальних правил здійснення досудового розслідування та судового провадження.

Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього. Задля забезпечення зазначених вимог, в КПК України передбачені спеціальні норми, що регламентують порядок виклику неповнолітніх, особливості провадження слідчих дій за участю неповнолітніх, особливості застосування до неповнолітніх заходів забезпечення кримінального провадження тощо.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Відповідно до ч. 2 ст. 484 КПК України, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітнім, здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Практика ВС засвідчує, що докази, зібрані слідчим, який не був уповноважений (або був уповноважений

неналежним суб'єктом) на здійснення такого кримінального провадження в порядку ч. 2 ст. 484 КПК України мають визнаватися недопустимими¹⁴⁶.

У разі, якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, повинна бути з'ясована можливість виділення в окреме цього кримінального провадження щодо неповнолітнього під час досудового розслідування. Вирішення питання про виділення кримінального провадження щодо неповнолітнього здійснюється за правилами, встановленими у ст. 217 КПК України.

До ключових завдань здійснення особливого порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх, серед іншого, слід віднести індивідуалізацію заходів кримінально-правового впливу, що застосовується для цієї категорії осіб. Досягнення цього завдання може вимагати встановлення наявності або відсутності психічного захворювання, затримки психічного розвитку, здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Для з'ясування цих обставин у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза. Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза.

З метою встановлення обставин, пов'язаних із виявленням безпосередніх причин вчинення кримінального правопорушення, вирішенням питань щодо залучення до участі у кримінальному провадженні того чи іншого законного представника неповнолітнього або обмеження участі певного законного представника, доцільності застосування до неповнолітнього запобіжних заходів тощо, необхідно з'ясувати умови життя та виховання неповнолітнього. Коло обставин, що підлягають встановленню при дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого наведено у ст. 487 КПК України.

У кримінальному провадженні за участю неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого обов'язковою є участь батьків або інших законних представників такого неповнолітнього. Порядок залучення законного представника визначається ст. 44 КПК України. У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника (ч.3 ст. 488 КПК України).

Крім того, відповідно до п. 1 ч.2 ст. 52 КПК України, у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні

---

¹⁴⁶ Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду від 23 жовтня 2018 року, справа № 158/2313/15-к, Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyesrt.court.gov.ua/Review/77393408> ; Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду від 29 листопада 2018 року, справа № 725/3021/16-к, Єдиний державний реєстр судових рішень : база даних. URL: <http://reyesrt.court.gov.ua/Review/78328641>

кримінального правопорушення у віці до 18 років обов'язковою є участь захисника. Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого здійснюється за правилами, встановленими КПК України, у присутності захисника (ст. 490 КПК України).

У разі наявності у неповнолітніх психофізичних особливостей, пов'язаних з їх віком, та/або розумовим розвитком, з метою забезпечення додаткового захисту їх прав та охоронюваних законом інтересів, а також встановлення усіх обставин кримінального провадження, чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає залучення до участі у їх допиті законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря (ст. 491 КПК України). Слід зауважити, що участь зазначених осіб під час допиту неповнолітніх відповідно до КПК України не є обов'язковою. Питання про залучення законного представника, лікаря, педагога чи психолога вирішується у кожному конкретному випадку провадження допиту неповнолітнього з урахуванням обставин справи та його інтересів рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, прийнятими ними з власної ініціативи або за клопотанням захисника неповнолітнього.

Запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. До неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за наявності підстав, передбачених Главою 18 КПК України може бути обрано один із запобіжних заходів, передбачених КПК України. При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 492 КПК України, запобіжний захід до неповнолітнього застосовується з урахуванням його вікових, психологічних особливостей та роду занять.

Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України (ч.2 ст. 492 КПК України). Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, при вирішенні питання про тримання неповнолітнього підозрюваного під вартою національні органи влади повинні взяти до уваги можливість забезпечення його належної поведінки за допомогою альтернативних заходів. Рішення суду за результатами розгляду цього питання повинно бути детально обґрунтованим, і бути результатом аналізу усіх аргументів «за» і «проти» взяття неповнолітнього під варту (див. рішення ЄСПЛ у справі «Будан проти України», (*Budan v. Ukraine, Заява № 38800/12*), «Корнейкова проти України» (*Korneykova v. Ukraine, заява № 39884/05*)).

До неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, окрім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України, може застосовуватись такий запобіжний захід як передання під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників або адміністрації дитячої установи. Порядок його застосування встановлено у ст. 493 КПК України.

Судове провадження щодо неповнолітніх. Розглядаючи питання щодо особливостей судового провадження щодо неповнолітніх, слід, передусім, зазначити, що кримінальний процесуальний закон встановлює спеціальні вимоги до складу суду, що здійснює судовий розгляд такого кримінального провадження. Так, відповідно до ч. 14 ст. 31 КПК України, кримінальне провадження щодо

розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

При цьому, у разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Здійснення судового провадження щодо неповнолітніх складом суду, визначеному всупереч вимог ч. 14 ст. 31 КПК України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» слід визнавати істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Слід пам'ятати, що відповідно до ч. 2 ст. 27 КПК України у разі, якщо обвинуваченим є неповнолітній, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні.

У п. 9 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13 (далі – Інформаційний лист № 223-1134/0/4-13) зазначається, що слідчий суддя, а також суд під час судового провадження повинен пояснювати неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) хід судового засідання на зрозумілій йому мові (в тому числі уникати використання складних мовних конструкцій положень кримінального законодавства), нагадувати захиснику та законному представникові неповнолітнього про їх обов'язок пояснювати неповнолітньому кожен дію в ході судового розгляду, забезпечуючи тим самим право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному провадженні, яке полягає не лише в праві останнього бути присутнім в судовому засіданні, але й право чути, бути почутим і слідкувати за ходом розгляду.

З метою уникнення негативного психологічного впливу на неповнолітнього, суд, вислухавши думку прокурора, захисника і законного представника неповнолітнього обвинуваченого, має право своєю ухвалою видалити його із залу судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на нього (ч. 1 ст. 495 КПК України).

Після повернення неповнолітнього обвинуваченого головуючий знайомить його з результатами дослідження обставин, проведеного за його відсутності, і надає йому можливість поставити запитання особам, які були допитані за його відсутності. Таке ознайомлення має бути здійснене у такій формі, що максимально усуває негативний вплив на неповнолітнього.

Про час і місце судового розгляду за участю неповнолітнього обвинуваченого суд повідомляє відповідну службу у справах дітей та уповноважений підрозділ органів Національної поліції.

Незважаючи на те, що виклик представників зазначених органів відповідно до КПК України є правом суду, про що прямо зазначено у ч. 1 ст. 496 КПК України, в Інформаційному листі № 223-1134/0/4-13 указується, що призначаючи підготовче судове засідання, для повної реалізації вимог, передбачених ст.ст. 485, 487 КПК України, суд має надіслати цим органам повідомлення про початок судового провадження за участю неповнолітнього обвинуваченого та викликати їх в підготовче судове засідання.

Відповідно до ч. 2 ст. 496 КПК України, представники служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції мають право заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представнику, потерпілому, свідкам, експерту і спеціалісту, висловлювати думку з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання.

Участь захисника під час судового розгляду кримінального провадження щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого є обов'язковою. Що стосується законних представників, то відповідно до ч. 2 ст. 488 КПК України, вони викликаються у судові засідання. Водночас, їх неприбуття не зупиняє судові провадження, крім випадків, коли суд визнає необхідною їх участь. Вони перебувають у залі судового засідання протягом усього судового провадження, а в разі необхідності можуть бути допитані як свідки.

Порядок застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру. Застосування до неповнолітніх передбачених законодавством примусових заходів виховного характеру є можливим у двох формах: без звільнення від кримінальної відповідальності зі звільненням від покарання, тобто шляхом притягнення до кримінальної відповідальності без застосування кримінального покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання; із звільненням неповнолітніх від кримінальної відповідальності та застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч.1 ст.97 КК України).

Положення ст. 497 КПК України регламентують процесуальний порядок звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, але не згадують про звільнення його від кримінальної відповідальності.

Звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є можливим щодо неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості. При цьому, оскільки таке провадження передбачає вирішення питання по суті обвинувачення (можливість постановлення обвинувального вироку суду зі звільненням особи від покарання), досудове розслідування має бути здійснене у повному обсязі. При цьому, після встановлення у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього всіх обставин, що входять до предмету доказування, якщо прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього без застосування кримінального

покарання, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду. Неодмінною умовою подання прокурором клопотання про звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є згода на це неповнолітнього та його законного представника, яку доцільно отримати у письмовій формі.

Звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є можливим також за ініціативою суду, який під час судового розгляду дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання. При цьому суд виносить обвинувальний вирок зі звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру про що має бути зазначено у резолютивній частині вироку.

Звільнення від кримінальної відповідальності з застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру може бути ініційоване прокурором, якщо під час досудового розслідування він дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання. При цьому, згідно ч. 2 ст. 286 КПК України, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду. Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру має відповідати вимогам ст. 291 КПК України, а також містити інформацію про захід виховного характеру, який пропонується застосувати.

Зазначене клопотання може бути складене і надіслане до суду за умови, що неповнолітній та його законний представник проти цього не заперечують. Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 286 КПК України).

В ході судового розгляду справи про кримінальне правопорушення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, будь-яка зі сторін кримінального провадження вправі звернутися до суду з клопотанням про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, яке суд має невідкладно розглянути (ч. 4 ст. 286 КПК України).

У разі, якщо суд дійде висновку про можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру, він в порядку, передбаченому Главою 29 КПК України постановляє відповідну ухвалу.

За наявності інших підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, які за своїми правовими наслідками є більш сприятливими для забезпечення

інтересів неповнолітнього (у зв'язку із дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, зміною обстановки, передачею особи на поруки, закінченням строків давності), особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності саме з цих підстав (п. 2 Постанови Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15.05.2006 р.).

3. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Параграфом 2 Глави 38 КПК України регламентовано процесуальний порядок застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 2 ст. 97 КК України, примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України можуть бути застосовані судом до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. Слід зазначити, що примусові заходи виховного характеру є єдиними заходами кримінально-правового впливу, застосування яких є можливим до осіб, які не досягли віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності.

Згідно ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Лише за деякими видами злочинів передбачена можливість притягнення до кримінальної відповідальності у віці від чотирнадцяти років. Вичерпний перелік таких випадків передбачений ч. 2 ст. 22 КК України.

Таким чином, процесуальний порядок, передбачений § 2 Глави 38 КПК України може бути застосований до неповнолітніх двох вікових груп:

неповнолітніх, які у віці від 11 років до 16 років вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, можливість притягнення до кримінальної відповідальності за яке передбачається з 16 років;

- неповнолітніх, які у віці від 11 років до 14 років вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, можливість притягнення до кримінальної відповідальності за яке передбачається з 14 років. Зазначену вікову групу неповнолітніх осіб можливо також іменувати малолітніми особами, що передбачене п. 11 ч. 1 ст. 3 КПК України.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється згідно з загальними правилами провадження, передбаченими КПК України та з урахуванням особливостей, передбачених § 2 Глави 38 КПК України. Підслідність кримінальних проваджень щодо застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру визначається згідно правил, передбачених ст. 216 КПК України. Досудове розслідування здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений

керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

Під час досудового розслідування проводяться необхідні процесуальні дії для з'ясування обставин вчинення суспільно небезпечного діяння та особи неповнолітнього. При цьому слід зазначити, що особливості провадження процесуальних дій у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру, регламентуються не тільки §2 Глави 38 КПК України, але й окремими статтями інших глав КПК України. Так, ст. 226 КПК України передбачає особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи, ст. 227 – участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи.

Участь захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру є обов'язковим.

В рамках кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього може бути застосований такий захід кримінально-процесуального примусу, як поміщення у приймальник-розподільник для дітей.

Згідно ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» приймальники-розподільники для дітей – це спеціальні установи органів Національної поліції, призначені для тимчасового тримання дітей віком від 11 років. Приймальники-розподільники для дітей створюються в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі та діють згідно з положенням, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України.

Поміщення у приймальник-розподільник для дітей може бути застосовано до неповнолітнього тільки за ухвалою слідчого судді, суду, постановленою за клопотанням прокурора згідно з правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та лише за наявності достатніх підстав вважати, що неповнолітній, досяг 11-річного віку, проте не досяг віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності, вчинив суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років. При цьому на прокурора покладається тягар доказування наявності достатніх підстав вважати, що неповнолітній вчинив таке діяння, наявності достатніх підстав вважати, що неповнолітній може вчинити дії, передбачені ст. 177 КПК України, та того, що жоден із більш м'яких заходів не може запобігти цьому. У разі не доведення прокурором зазначених обставин слідчий суддя, суд зобов'язані відмовити у поміщенні особи у приймальник-розподільник для дітей.

У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово повторював, що, аби не бути свавільним, рішення про поміщення неповнолітнього у приймальник-розподільник для дітей має відповідати певній меті, яка визначається пунктом 1 (с) ст. 5 Конвенції (див., рішення ЄСПЛ у справах «Ічин та інші проти України» (*Ichin and Others v. Ukraine*, Заяви № 28189/04 і 28192/04), «Буамар проти Бельгії» (*Boamar v. Belgium*, Заява № 9106/80), «Мубіланзіла Маска і Канікі Мітунга проти Бельгії» (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*, Заява №13178/03)).

Строк перебування дитини у приймальнику-розподільнику для дітей визначається слідчим суддею, судом залежно від наявності об'єктивних підстав для її тримання в цій установі в межах тридцятиденного строку. Строк тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей може бути продовжено ухвалою слідчого судді, суду ще на строк до тридцяти днів. Питання скасування чи продовження строку тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей вирішується в порядку, передбаченому для скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою відповідно.

Порядок тримання дітей, поміщених у приймальники-розподільники для дітей, визначається правилами внутрішнього розпорядку приймальника-розподільника для дітей, затвердженими Міністерством внутрішніх справ України.

Формами закінчення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру є: закриття кримінального провадження; звернення прокурора до суду із клопотанням про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру.

Судовий розгляд клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності здійснюється за загальними правилами, встановленими Главою 28 КПК України, з урахуванням особливостей, передбачених коментованою статтею.

Водночас, слід зауважити, що ЄСПЛ послідовно відстоює позицію, згідно з якою, у провадженнях щодо неповнолітніх осіб, правила судочинства мають бути дещо спрощені, аби бути більш зрозумілими та доступними для цієї категорії осіб (див. детальніше: рішення ЄСПЛ у справах «S.C. проти Сполученого Королівства» (*S.C. v. United Kingdom*, Заява № 60958/00), «T. проти Сполученого Королівства» (*T. v. United Kingdom*, Заява № 24724/94)). Це, необхідно, передусім, для забезпечення дієвої участі неповнолітньої особи у кримінальному провадженні та, як наслідок, забезпечення права цієї особи на справедливий суд.

Судовий розгляд кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється за участю прокурора, законного представника, захисника та представників служби у справах дітей і уповноваженого підрозділу органів Національної поліції, якщо вони з'явилися або були викликані в судове засідання. У разі, якщо участь у судовому засіданні вказаних осіб є обов'язковою, суд згідно ч. 2 ст. 134 КПК України здійснює судовий виклик учасників кримінального провадження, а в інших випадках – робить їм повідомлення (ст. 111 КПК України).

Судовий розгляд завершується постановленням судового рішення у формі ухвали про застосування примусових заходів виховного характеру або про відмову в їх застосуванні. Таке рішення має відповідати вимогам, передбаченим ст.ст. 371-372 КПК України. Порядок постановлення судом ухвали про застосування примусових заходів виховного характеру регламентовано ст. 501 КПК України.

За наслідками розгляду клопотання неповнолітнього, його захисника, законного представника або прокурора, суд, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться спеціальна навчально-виховна установа, направлення до якої було застосоване до неповнолітнього у якості примусового заходу виховного

характеру, може достроково звільнити неповнолітнього від перебування у такій установі, якщо його поведінка свідчить про його перевиховання.

Таке клопотання розглядається протягом 10 днів з моменту його надходження до суду суддею одноособово згідно з правилами судового розгляду у суді першої інстанції, передбаченими ст.ст. 318-380 КПК України. У відповідне судове засідання викликаються неповнолітній, його захисник, законний представник, прокурор. Про час та місце розгляду клопотання (подання) повідомляється спеціальна навчально-виховна установа, в якій перебуває неповнолітній, служба у справах дітей, якщо розглядається погоджене з ними клопотання, та інші особи у разі необхідності. Під час розгляду клопотання суд з'ясовує думку ради спеціальної навчально-виховної установи, в якій перебуває неповнолітній, щодо можливості його дострокового звільнення від примусового заходу виховного характеру.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх.
2. Охарактеризуйте коло обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.
3. На з'ясування яких обставин у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх призначається комплексна психолого-психіатрична та психологічна експертиза?
4. Розкрийте процесуальний порядок залучення законного представника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.
5. Розкрийте особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітніх.
6. Охарактеризуйте особливості застосування запобіжних заходів до неповнолітніх. За яких умов можливе застосування затримання та тримання під вартою неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого? Розкрийте процесуальний порядок застосування до неповнолітніх передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників або адміністрації дитячої установи.
7. Розкрийте особливості судового розгляду у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.
8. Охарактеризуйте процесуальний порядок застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру.
9. Розкрийте підстави та процесуальний порядок застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Рекомендована література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» від 18.07.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13?find=1&text=служба#w11>
3. Артеменко І. І. Деякі аспекти залучення законного представника у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету* : Серія: Право. 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 3. С. 82-85.
4. Гідулянова Є.М. Окремі аспекти забезпечення прав неповнолітніх за новим кримінально-процесуальним законодавством України в контексті міжнародних стандартів. *Митна справа*. 2013. № 5. С. 18-22.
5. Гідулянова Є.М. Ювенальна юстиція в Україні : навчально- методичний посібник. Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.» . Одеса : Юрид. літ., 2013 . 67 с.

6. Коз'яков І.М. Особливості предмета доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2013. № 2 (9). С. 88-92.
7. Крукевич О.М. Практика Європейського суду з прав людини у справах неповнолітніх. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Юридичні науки. 2014. Вип. 6-1. Т.4. С. 184-187.
8. Лукашкіна Т.В., Гуртієва Л.М. Деякі проблемні питання законодавчого регулювання кримінального провадження щодо неповнолітніх (в світлі дії принципу правової визначеності). *Науковий вісник МГУ*. Серія «Юриспруденція» № 37. 2019. С.134-138
9. Пієв С.С. Міжнародно-правові акти кримінального процесуального законодавства України щодо регламентації статусу неповнолітнього підозрюваного. Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 4 грудня 2015 р. Харків : ХНУВС, 2015. С. 398-401.
10. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 252с
11. Сівак О.В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 240 с.
12. Торбас О.О. Загальна характеристика застосування примусових заходів виховного характеру за чинним КПК України. *Порівняльно-аналітичне право*. – 2013. № 3-2. С.326-328.

Тема 21. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

1. Підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Особи, щодо яких здійснюється таке провадження.

Примусові заходи медичного характеру – це надання за рішенням суду психіатричної допомоги у примусовому порядку особі, яка вчинила суспільно небезпечну дію (бездіяльність) у стані неосудності або обмеженої осудності, або особі, яка вчинила суспільно небезпечну дію у стані осудності, але до постановлення вироку або під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, з метою вилікування чи поліпшення стану її здоров'я, а також запобігання вчиненню особою нових суспільно небезпечних діянь, відповідальність за які передбачена нормами КК України.

Примусові заходи медичного характеру не є мірами кримінального покарання. Вони застосовуються щодо психічно хворих осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, з метою їх лікування або поліпшення їхнього психічного стану, запобігання вчиненню ними нових суспільно небезпечних діянь.

Примусовий характер цих заходів полягає в тому, що вони застосовуються незалежно від бажання хворого або його законних представників. Вони застосовуються тільки за ухвалою суду і пов'язані з певними обмеженнями особистої свободи хворого на час примусового лікування.

За своїм змістом, характером і метою примусові заходи медичного характеру можуть бути призначені тільки судом. Застосування цих заходів є правом, а не обов'язком суду.

Застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється за ухвалою суду за наявності достатніх підстав. Слід розрізняти підстави *матеріально-правового* характеру та *кримінально-процесуального* характеру. Підставами матеріально-правового характеру є вчинення особою, зазначеною у ст. 93 КК України, суспільно небезпечного діяння та суспільна небезпека такої особи. Підставою кримінально-процесуального характеру є встановлення у передбаченому порядку фактичних даних, які вказують на наявність підстав матеріально-правового характеру.

Особи, щодо яких здійснюється провадження.

Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 503 КПК України, підставою для застосування правил Глави 39 КПК України є встановлення однієї з двох обставин: 1) вчинення суспільно небезпечного діяння, яке передбачене законом України про кримінальну відповідальність, неосудною особою; 2) виявлення в особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані осудності, психічної хвороби, на яку вона захворіла до постановлення вироку.

Необхідно зазначити, що ч. 1 ст. 503 КПК України не узгоджується з ч. 2 ст. 504 КПК України та не відповідає ст. 93 КК України, яка визначає коло осіб, щодо яких можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Отже, ст. 93

КК України передбачає, що примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані судом до осіб:

1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечне діяння. Згідно з ч. 2 ст. 19 КК України, такі особи не підлягають кримінальній відповідальності;

2) які вчинили злочин у стані обмеженої осудності. Згідно з ч. 1 ст. 20 КК України, такі особи підлягають кримінальній відповідальності;

3) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання. Згідно з ч. 3 ст. 19 КК України особи, які захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, не підлягають покаранню, до них за призначенням суду застосовуються примусові заходи медичного характеру, а після одужання вони можуть підлягати покаранню. Особи, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, можуть бути звільнені від подальшого відбування покарання, і суд має право застосувати до них примусові заходи медичного характеру чи передати на піклування органів охорони здоров'я.

Згідно з ч. 1 ст. 19 КК України *осудність* – це психічний стан людини, за якого вона під час учинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Точне та повне вирішення питання щодо осудності особи є необхідною умовою вирішення питання про визнання її винуватою. Осудність – юридична передумова вини і кримінальної відповідальності, обов'язкова ознака суб'єкта злочину. Вона характеризується двома критеріями – медичним (біологічним) і юридичним (психологічним). Медичний критерій осудності визначає здоровий стан психіки особи, відсутність певних психічних захворювань, недоліків розумового розвитку. Юридичний критерій осудності полягає в здатності особи усвідомлювати характер своїх суспільно небезпечних дій (бездіяльності) та керувати ними.

Неосудність – це психопатологічний стан людини, за якого вона під час учинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Згідно з ч. 2 ст. 19 КК України неосудність виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності. Неосудність, як і осудність, також характеризується двома критеріями – медичним (біологічним) і юридичним (психологічним). Медичний критерій неосудності характеризується наявністю в особи одного із чотирьох видів психічних захворювань, зазначених у ч. 2 ст. 19 КК України (хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство, інший хворобливий стан психіки). Юридичний критерій неосудності включає в себе інтелектуальну й вольову ознаки. Інтелектуальна ознака вказує на нездатність особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своєї дії (бездіяльності) на момент учинення нею конкретного суспільно небезпечного діяння. Вольова ознака полягає в нездатності особи керувати своїми діями (бездіяльністю), що передбачені законом як суспільно небезпечні.

Згідно з ч. 1 ст. 20 КК України *обмежена осудність* – це психопатологічний стан людини, за якого вона під час учинення злочину через наявний у неї психічний

розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Обмежена осудність не виключає кримінальної відповідальності. Обмежена осудність, так само як осудність та неосудність, характеризується двома критеріями – медичним (біологічним) і юридичним (психологічним). Медичний критерій обмеженої осудності вказує на наявність у винного певного психічного розладу (різного роду психопатії, невротичні розлади, розлади особистості, залишкові явища черепно-мозкових травм, розумова відсталість). Юридичний критерій обмеженої осудності складається із двох ознак – інтелектуальної (нездатність особи повною мірою усвідомлювати свої дії чи бездіяльність) та (або) вольової ознаки (нездатність особи повною мірою керувати ними).

Відповідно до ч. 2 ст. 19 КК України *не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності*, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Статтею 20 КК України встановлено, що *підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною*, тобто така, яка під час учинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. Примусові заходи медичного характеру застосовуються до цих осіб одночасно із призначенням покарання. Зі змісту цієї статті цілком зрозуміло, що обмежено осудні особи є суб'єктами злочину.

Ч. 3 ст. 19 КК України зазначає, що *не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними*. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню.

2. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Психіатрична експертиза.

Предмет доказування слід розглядати як сукупність передбачених КПК України обставин, доказування яких є обов'язковим і сукупність яких створює можливість суду вирішити питання про застосування до особи примусових заходів медичного характеру.

Ст. 505 КПК України передбачає обставини, які необхідно встановити під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру має певну специфіку. Про це свідчить юридичний зміст окремих структурних елементів предмета доказування, передбачених ст. 91 та ст. 505 КПК України.

Порівняння змісту зазначених статей дає змогу дійти висновку, що ст. 505 КПК України містить перелік специфічних обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Якщо, наприклад, суспільно небезпечне діяння вчинене неосудною особою, то не встановлюються винуватість особи, форма, мотив та інші ознаки суб'єктивної сторони, обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання.

На відміну від обставин, перелічених у ст. 91 КПК України, під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру мають бути всебічно, повно і об'єктивно встановлені такі обставини, як:

1) учинення цього суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення цією особою;

2) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час учинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування;

3) поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення і після нього;

4) небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою;

5) характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням.

Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру мають бути всебічно, повно і об'єктивно встановлені також обставини, що підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, в тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення. Хоча, виходячи з того, що спеціальній конфіскації підлягають гроші, цінності та майно, які одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, або були знаряддями чи предметом суспільно небезпечного

діяння або кримінального правопорушення, всі обставини, зазначені у п. 7 ч. 1 враховані у п. 6 ч. 1 ст. 505 КПК України.

Необхідність доказування зазначених обставин виникає з моменту встановлення під час досудового розслідування підстав для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру і слідчим або прокурором буде прийнята постанова про зміну порядку досудового розслідування.

У кримінальному провадженні щодо особи, в якій психічний розлад настав після вчинення злочину, доказуванню підлягають всі обставини, передбачені ст. 91 КПК України, зокрема форма вини, мотиви злочину, обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання та ін.

Психіатрична експертиза.

Примусові заходи медичного характеру мають застосовуватися лише за наявності обґрунтованого висновку психіатричної експертизи про те, що особа страждає на психічну хворобу чи має інший психічний розлад, які зумовлюють її неосудність або обмежену осудність і викликають потребу в застосуванні щодо неї таких заходів.

КПК України передбачає випадки обов'язкового призначення експертизи. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 242, ч. 1 ст. 509 КПК України, слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності.

Відповідно до ч. 1 ст. 509 КПК України, обставинами, які дають підстави вважати, що особа під час учинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, є: 1) наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання; 2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

Отже, під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру обов'язково призначається і провадиться психіатрична експертиза для:

1) визначення психічного стану особи, коли виникає сумнів із приводу її осудності, обмеженої осудності або наявності в неї захворювання, що виникло після вчинення суспільно небезпечного діяння;

2) встановлення здатності особи самостійно захищати свої права і законні інтереси у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру, а також брати участь у проведенні слідчих дій або у судовому засіданні.

Психіатрична експертиза може бути призначена щодо особи тільки в разі, якщо у кримінальному провадженні є докази про факт учинення цієї особою

суспільно небезпечного діяння. Про призначення психіатричної експертизи не оголошується особі, у випадках, коли її психічний стан робить це неможливим.

Якщо при проведенні психіатричної експертизи виникає необхідність у тривалому стаціонарному спостереженні та дослідженні особи, то така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду (ч. 2 ст. 509 КПК України).

Порядок залучення особи для проведення психіатричної експертизи врегульований лише при здійсненні провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру у частині стаціонарної психіатричної експертизи.

Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК України, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. Незалежно від наявності клопотання суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 КПК (ч.ч. 1, 2 ст. 332 КПК України).

Ухвала слідчого судді про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмова у такому направленні може бути оскаржена під час досудового розслідування в апеляційному порядку (п. 8 ч. 1 ст. 309 КПК України, ч. 3 ст. 509 КПК України).

Апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді подається в письмовій формі з дотриманням вимог, передбачених ст. 396 КПК України безпосередньо до суду апеляційної інстанції протягом п'яти днів з дня її оголошення (ч.1,ч. 2 ст. 395 КПК України).

Предмет психіатричної експертизи визначається колом тих питань, які потребують спеціальних знань і ставляться на вирішення експертів-психіатрів. Це питання, які стосуються визначення психічного стану особи в момент і після вчинення суспільно небезпечного діяння. У кожному разі в постанові слідчого, прокурора або ухвалі слідчого судді, суду про призначення психіатричної експертизи мають бути поставлені такі питання:

1) чи страждала ця особа в минулому і чи страждає вона в цей час на психічний розлад, якщо так, то на який саме;

2) чи перебувала ця особа в момент учинення суспільно небезпечного діяння в стані психічного розладу, що робило її нездатною усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дії (бездіяльності) або керувати ними;

3) до якої категорії належить цей психічний розлад – хронічний психічний розлад, тимчасовий психічний розлад, слабоумство, інший хворобливий стан психіки;

4) який психічний розлад настав у особи після вчинення суспільно небезпечного діяння і чи робить це неможливим призначення або виконання покарання;

5) коли настав цей психічний розлад і які його ступінь і характер, чи є він тимчасовим або хронічним;

6) чи становить особа за своїм психічним станом небезпеку для суспільства і чи пов'язаний психічний розлад особи з небезпекою для неї або інших осіб або з можливістю заподіяння їм іншої істотної шкоди;

7) чи потребує особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, обмеженої осудності, а також особа, яка захворіла на психічну хворобу після вчинення суспільно небезпечного діяння, у застосуванні до неї примусового заходу медичного характеру, якщо так, то якого саме;

8) чи перешкоджає психічний розлад здатності особи брати участь у проведенні слідчих дій або в судовому засіданні;

9) чи здатна особа за своїм психічним і (або) фізичним станом самостійно захищати свої інтереси.

На кожне з зазначених питань має бути дано повну відповідь або вказано на неможливість надати відповідь.

Під час проведення психіатричної експертизи експерт не має виходити за межі своєї компетенції, наприклад, давати юридичну оцінку діям конкретних осіб. Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення (ч. 6 ст. 101 КПК України).

При встановленні стану неосудності слід виходити з наявності двох критеріїв: медичного та юридичного. Медичний критерій припускає наявність в особи хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства або іншого хворобливого стану. Встановлення і діагностика психічного стану стосуються експерта-психіатра.

В юридичному критерії слід виділити два аспекти: 1) особа не здатна усвідомлювати свої дії; 2) особа не здатна керувати ними. Цей критерій встановлюється судом шляхом оцінки всіх зібраних доказів.

За результатами проведеного дослідження експерт складає висновок. Висновок психіатричної експертизи – це документ, складений особою, яка володіє спеціальними знаннями і якій у встановленому законом порядку доручено провести дослідження і дати відповіді на поставлені питання. Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України висновок психіатричної експертизи є процесуальним джерелом доказів.

Висновок судово-психіатричної експертизи про психічний стан особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння і застосування до неї примусових заходів медичного характеру підлягає оцінці слідчим і судом у сукупності з усіма зібраними доказами. Суди мають критично оцінювати такі висновки з точки зору їх наукової обґрунтованості, переконливості й умотивованості, оскільки згідно зі ст. 84, ст. 94 та ст. 101 КПК України ці висновки є доказами у кримінальному

провадженні, які не мають наперед установлені сили та переваги над іншими джерелами доказів, не є обов'язковими для суду, але незгода з ними має бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі (ч. 10 ст. 101 КПК України).

У випадках, коли висновок судово-психіатричної експертизи про психічний стан особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння і застосування до неї примусових заходів медичного характеру є недостатньо зрозумілими, неповними або виникає потреба у з'ясуванні додаткових питань, суд має викликати в судові засідання експерта для допиту з метою роз'яснення висновку (ст. 356 КПК України).

3. Права особи, яка бере участь у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Участь захисника. Запобіжні заходи.

Особи, яким надається психіатрична допомога, мають права і свободи, передбачені Конституцією України та законами України. Обмеження їх прав і свобод допускається лише у випадках, передбачених Конституцією України, відповідно до законів України (ч. 1 ст. 25 ЗУ «Про психіатричну допомогу»).

Особи, яким надається психіатрична допомога, мають право на:

- 1) отримання інформації про свої права, пов'язані з наданням психіатричної допомоги;
- 2) одержання психіатричної допомоги в найменш обмежених, відповідно до їх психічного стану, умовах, якщо можливо, за місцем проживання цих осіб, членів їх сім'ї, інших родичів або законних представників;
- 3) відмову від надання психіатричної допомоги, за винятком випадків її надання в примусовому порядку, передбаченому законом;
- 4) перебування в закладі з надання психіатричної допомоги лише протягом строку, необхідного для обстеження та лікування;
- 5) попередню письмову згоду або письмову відмову в будь-який час від застосування нових методів діагностики і лікування та лікарських засобів чи від участі у навчальному процесі;
- 6) безоплатну юридичну допомогу з питань, пов'язаних з наданням їм психіатричної допомоги;
- 7) альтернативний, за власним бажанням, психіатричний огляд та залучення до участі в роботі комісії лікарів-психіатрів з питань надання психіатричної допомоги будь-якого фахівця, який бере участь у наданні психіатричної допомоги, за погодженням з ним;
- 8) особисту участь у судових засіданнях, висловлення своєї думки щодо висновків лікарів-психіатрів у судовому засіданні при вирішенні питань, пов'язаних з наданням їм психіатричної допомоги та обмеженням у зв'язку з цим їх прав;
- 9) відшкодування заподіяної їм шкоди або шкоди їх майну внаслідок незаконного поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги чи закладу соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, або спеціального навчального закладу чи внаслідок незабезпечення безпечних умов надання

психіатричної допомоги або розголошення конфіденційних відомостей про стан психічного здоров'я і надання психіатричної допомоги;

10) спілкування з іншими особами, в тому числі з адвокатом або іншим законним представником, без присутності сторонніх осіб згідно з правилами внутрішнього розпорядку закладу з надання психіатричної допомоги;

11) повідомлення будь-якої особи за своїм вибором про надання їм психіатричної допомоги;

12) забезпечення таємниці листування при відправці та отриманні будь-якої кореспонденції та ін.

Відповідно до ч. 1 ст. 506 КПК України особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного та обвинуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника, захисника.

Реалізації прав і законних інтересів особою, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування здійснюється в тому ж порядку, що й реалізація прав підозрюваним (обвинуваченим) з відповідними особливостями, з огляду на характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання.

Участь захисника.

Конституцією України передбачено право кожного на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав (ст. 59 КУ). Забезпечення права на захист є однією з основних засад кримінального судочинства, важливою гарантією неупередженого досудового розслідування, об'єктивного судового розгляду та запобігання притягненню до кримінальної відповідальності невинуватих осіб.

Відповідно до ст. 507 КПК України участь захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру є обов'язковою. Діяльність захисника полягає в захисті прав і законних інтересів особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, і сприяє встановленню дійсних обставин скоєного суспільно небезпечного діяння.

Вимога КПК України щодо обов'язкової участі захисника спрямована на забезпечення прав і законних інтересів осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, які мають потребу через наявність у них хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства або іншого хворобливого стану в додаткових процесуальних гарантіях здійснення свого права на захист.

Невиконання вимог ст. 52 та ст. 507 КПК України щодо обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру є істотним порушенням прав людини й основоположних свобод (п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК України). Докази, отримані з порушенням права особи

на захист мають визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду.

Незабезпечення участі захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону (ст. 412 КПК України), яке перешкоджало чи могло перешкоджати суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення. Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК України судове рішення в будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо судове провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою.

Обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності (п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК України).

Отже, КПК України момент допуску захисника для захисту осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, визначає моментом встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або моментом встановлення інших відомостей, які викликають сумнів щодо осудності особи.

Встановлення факту наявності в особи психічного захворювання здійснюється на підставі висновку психіатричної експертизи. Тому, якщо в кримінальному провадженні була проведена психіатрична експертиза, за висновком якої встановлено наявність психічного захворювання, що позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, захисник допускається до участі у кримінальному провадженні з моменту отримання такого висновку.

Виходячи зі змісту п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК України під установами інших відомостей, які викликають сумнів щодо осудності особи слід розуміти будь-яку інформацію про наявність у особи психічного захворювання. Допуск захисника має здійснюватися з моменту отримання такої інформації.

Запобіжні заходи.

З метою забезпечення виконання особою, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування покладених на неї процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам, передбаченим ч. 1 ст. 177 КПК України, ст. 508 КПК України передбачає застосування специфічних запобіжних заходів.

Такими запобіжними заходами є:

- 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом;
- 2) поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

При цьому передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом є більш м'яким запобіжним заходом, а поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, більш суворим.

Підставою для застосування зазначеного запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави суду вважати, що особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України.

Передбачені запобіжні заходи дають змогу суду індивідуалізувати їх застосування, обирати найоптимальніший захід з урахуванням психічного стану особи при одночасному дотриманні прав і свобод такої особи та забезпеченні інтересів кримінального провадження.

Якщо особа за своїм психічним станом не може усвідомлювати свої дії та свідомо керувати ними і становить безпосередню небезпеку для себе і оточення, за наявності підстав, передбачених КПК України, вона може бути поміщена до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Слід зауважити, що застосування такого запобіжного заходу, як поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги (п. 2 ч. 1 ст. 508 КПК України), а також направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи (ч. 2 ст. 509 КПК України) суттєво обмежує право особи на свободу та особисту недоторканність, яка включає в себе як фізичну, так і психічну складові такої недоторканності (ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ст. 12 КПК України). Застосування зазначеного у п. 2 ч. 1 ст. 508 КПК України запобіжного заходу, а також стаціонарне обстеження пов'язані з певними обмеженнями особистої свободи хворого, її ізоляцією та направленням до відповідного медичного закладу, закладу з надання психіатричної допомоги. Незаконне та необґрунтоване застосування запобіжного заходу, а також направлення особи до медичного закладу є грубим порушенням прав і законних інтересів такої особи.

До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування може бути застосований тільки один із зазначених у цій статті запобіжних заходів.

КПК України момент застосування зазначених запобіжних заходів визначає моментом установлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби. Встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби здійснюється на підставі висновку психіатричної експертизи. Тому передбачені запобіжні заходи можуть бути застосовані судом після отримання обґрунтованого висновку психіатричної експертизи.

Передбачені ч. 1 ст. 508 КПК України запобіжні заходи застосовуються виключно судом згідно із загальними правилами, передбаченими КПК України.

4. Порядок здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Відповідно до ст. 504 КПК України, порядок досудового розслідування щодо застосування примусових заходів медичного характеру, стосовно осіб, зазначених у ч. 1 ст. 508 КПК України, здійснюється слідчим згідно із загальними правилами КПК України та з урахуванням положень Глави 39 КПК України (ст.ст. 503-516 КПК України).

Порядок досудового розслідування щодо обмежено осудних осіб здійснюється слідчим згідно із загальними правилами КПК України.

Здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру є обов'язковим.

Залежно від того, якою статтею КК України передбачено суспільно небезпечне діяння, вчинене неосудною особою, яка захворіла на психічну хворобу після вчинення злочину, а також обмежено осудною особою, досудове розслідування здійснюється слідчим органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, органу Державної кримінально-виконавчої служби України, детективом Національного антикорупційного бюро України.

У ході досудового розслідування провадяться всі необхідні дії для всебічного і повного з'ясування обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння й особи того, хто його вчинив, а також обставин, які характеризують цю особу та її психічне захворювання.

Досудове провадження про застосування примусових заходів медичного характеру має особливості, які полягають у наступному:

1) участь захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру є обов'язковою (ст. 507 КПК України). Обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності (п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК України);

2) з метою визначення психічного стану особи за наявності у кримінальному провадженні даних, що викликають сумніви стосовно її осудності, обов'язково призначається психіатрична експертиза (ст. 509 КПК України);

3) щодо особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можливе обрання таких запобіжних заходів, як передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом або поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ч. 1 ст. 508 КПК України);

4) особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного та обвинуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання та здійснює їх через законного представника, захисника (ч. 1 ст. 506 КПК України);

5) процесуальні дії за участю особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть проводитися тільки у випадках, якщо її психічне захворювання це дозволяє (ч. 2 ст. 506 КПК України);

б) досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру закінчується закриттям кримінального провадження або складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 1 ст. 511 КПК України).

Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру прокурор здійснює нагляд за додержанням вимог закону про забезпечення дотримання прав і законних інтересів осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

Закінчення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється шляхом його закриття або складання клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Особа має право на припинення обвинувачення проти неї шляхом закриття провадження. Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених ч. 1 ст. 284 КПК України. Копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику, а також до місцевих органів охорони здоров'я. Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до ЄРДР.

Відповідно до ст. 290 КПК України прокурор або слідчий за його дорученням, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, зобов'язаний повідомити особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, його захиснику та законному представнику про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру складається слідчим або прокурором. Якщо, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру складає слідчий, його затверджує прокурор. У разі якщо прокурор не погодився з клопотанням, складеним слідчим, він самостійно складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру підписується слідчим та прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру має відповідати вимогам ст. 291 КПК України, а також містити інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати, та позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом її здоров'я (ч. 2 ст. 292 КПК України).

Одночасно з переданням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати його копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, його захиснику та законному представнику (ст. 293 КПК України).

5. Судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Ухвала суду у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру.

Судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Після отримання клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру суд не пізніше п'яти днів із дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження.

Підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника згідно з правилами, передбаченими КПК України для судового розгляду. Після виконання вимог, передбачених ст.ст. 342-345 КПК України, головуєчий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду.

У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти одне із рішень, зазначених у ч. 3 ст. 314 КПК України. Ухвала про повернення клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Після прийняття рішення про призначення судового розгляду на підставі клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, суд проводить підготовку до судового розгляду, зокрема:

- 1) визначає дату та місце проведення судового розгляду;
- 2) з'ясовує, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд;
- 3) з'ясовує питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді;
- 4) розглядає клопотання учасників судового провадження про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту, витребування певних речей чи документів;
- 5) вчиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду.

Після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду. Судовий розгляд має бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення.

Судовий розгляд здійснюється одноособово суддею в судовому засіданні за участю прокурора, обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру,

її законного представника та захисника згідно із загальними правилами КПК України.

Судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру має бути проведений і завершений протягом розумного строку.

Судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. У судовому розгляді суд має перевірити докази, що встановлюють або спростовують учинення особою суспільно небезпечного діяння, заслухати висновок експертизи про психічний стан особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, перевірити інші обставини, які мають істотне значення для вирішення питання про можливість і необхідність застосування примусових заходів медичного характеру.

Під час судового розгляду допитуються потерпілі, свідки, перевіряються докази, що доводять або спростовують вчинення особою суспільно небезпечного діяння, а також перевіряються інші обставини, які мають істотне значення для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру. У необхідних випадках у судовому засіданні викликається експерт.

Експерт викликається в судовому засіданні, якщо проведена психіатрична експертиза є недостатньо зрозумілою, неповною або виникає потреба у з'ясуванні додаткових питань. Після з'ясування всіх обставин, що мають істотне значення для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру, головуючий пропонує сторонам кримінального провадження поставити питання експертові (ст. 356 КПК України).

Судовий розгляд завершується постановленням ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру або про відмову в їх застосуванні. Якщо в одне провадження об'єднані кримінальне провадження, яке здійснюється у загальному порядку та кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру вони розглядаються в судовому засіданні в одному кримінальному провадженні. Судовий розгляд у такому випадку завершується ухваленням вироку щодо обвинуваченого та постановленням ухвали щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Ухвала суду у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

За результатами судового розгляду у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру суд у нарадчій кімнаті може постановити ухвалу:

- а) про застосування примусових заходів медичного характеру;
- б) про відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру та закриття кримінального провадження;
- в) про закриття кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Ухвала суду складається із трьох частин: вступної, мотивувальної та резолютивної. Ухвала суду має відповідати вимогам, передбаченим ст. 372 КПК України.

Під час постановлення ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру суд у нарадчій кімнаті з'ясовує такі питання:

- 1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення;
- 2) чи вчинено це суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення особою;
- 3) чи вчинила ця особа суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення у стані неосудності;
- 4) чи не захворіла ця особа після вчинення кримінального правопорушення на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання;
- 5) чи слід застосовувати до цієї особи примусові заходи медичного характеру і якщо слід, то які.

Визнавши доказаним, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності або після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу, яка виключає можливість застосування покарання, суд постановляє ухвалу про застосування примусових заходів медичного характеру.

Суд, визнавши за необхідне застосування примусових заходів медичного характеру, призначає його залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння, з урахуванням ступеня небезпеки психічно хворого для себе або інших осіб.

Суд може застосовувати такі примусові заходи медичного характеру:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги зі звичайним наглядом;
- 3) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом;
- 4) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу (ч. 2 ст. 94 КК України).

Госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги і лікування у примусовому порядку (ч. 3 ст. 94 КК України).

Госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує

тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах посиленого нагляду (ч. 4 ст. 94 КК України).

Госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах суворого нагляду (ч. 5 ст. 94 КК України).

Надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку, госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги зі звичайним, посиленим або суворим наглядом, передбачені ст. 94 КК України, можуть застосовуватися до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння в стані неосудності, обмеженої осудності або вчинили злочини в стані осудності чи обмеженої осудності, але до постановлення вироку або під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними.

В ухвалі про застосування примусових заходів медичного характеру, крім вирішення питань, передбачених ч. 1 ст. 513 КПК України, мають бути формулювання суспільно небезпечного діяння, визнаного судом встановленим, перевірені судом докази, покладені в обґрунтування висновків суду, мотиви ухваленого рішення.

Застосовуючи до неосудної особи примусові заходи медичного характеру, суд не вправі вказувати в ухвалі найменування конкретного закладу з надання психіатричної допомоги, де слід проводити примусове лікування, і його строк, тому що примусове лікування припиняється або змінюється тільки залежно від стану здоров'я такої особи.

Питання про речові докази вирішується відповідно до вимог ст. 100 КПК України.

Процесуальні витрати і витрати, пов'язані з оплатою допомоги захисника, призначеного в порядку ст. 49 КПК України, з неосудного не стягуються, а приймаються на рахунок держави.

Встановивши, що суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення не було вчинено або вчинено іншою особою, а також якщо не доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення, суд постановляє ухвалу про відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру та закриває кримінальне провадження.

Якщо буде встановлено, що суспільно небезпечне діяння особа вчинила у стані неосудності, а на момент судового розгляду видужала або внаслідок змін у стані її здоров'я відпала потреба в застосуванні примусових заходів медичного характеру, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру може бути закрито судом, якщо неосудність особи на момент вчинення

суспільно небезпечного діяння не була встановлена, а так само в разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу. У такому разі після закриття судом кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру прокурор має розпочати кримінальне провадження в загальному порядку.

Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру.

Питання продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється на підставі ухвали суду, в межах територіальної юрисдикції якого застосовується цей захід чи відбувається лікування.

Приводом до розгляду питання про продовження, зміну чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру відповідно до ч. 3 ст. 514 КПК України є подання представника медичного закладу (лікаря-психіатра), де тримається ця особа. Відповідно до ст. 95 КК України, продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється судом за заявою представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надає особі таку психіатричну допомогу, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів.

Правом на звернення до суду з поданням наділений не лише лікар-психіатр відповідного медичного закладу. Відповідно до ст. 95 КК України зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру може здійснюватися судом також за заявою особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, її захисника або законного представника у разі, якщо така особа за станом свого здоров'я не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, в тому числі не може усвідомлено подати до суду відповідну заяву. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів закладу, в якому особі надається психіатрична допомога, або, у разі наявності, висновок обраного нею незалежного лікаря-психіатра.

Особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, має право звернутися до обраного нею незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я. У висновку незалежного лікаря-психіатра мають бути зазначені підстави для зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру. У разі відсутності таких підстав у висновку обґрунтовується необхідність продовження застосування примусових заходів медичного характеру.

Питання про продовження застосування примусового заходу медичного характеру слід вирішувати в суді кожні 6 місяців за заявою представника закладу з надання психіатричної допомоги. У разі відсутності підстав для зміни або припинення застосування примусового заходу медичного характеру представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, направляє до суду заяву, до якої додається висновок

комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження застосування примусового заходу медичного характеру.

Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, мають право звертатися до суду із заявою про зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру не частіше одного разу на 6 місяців та незалежно від того, чи розглядалося судом це питання в зазначений період.

Питання про продовження застосування примусових заходів медичного характеру, призначених судовим рішенням суду іноземної держави стосовно особи, переданої в Україну в порядку, передбаченому ст.ст. 605-611 КПК України та міжнародними договорами України, вирішується за результатами судового розгляду.

Кожен психічно хворий, що перебуває на примусовому лікуванні, не рідше одного разу на шість місяців підлягає медичному огляду комісією лікарів-психіатрів того закладу з надання психіатричної допомоги, в якому він перебуває на лікуванні, з метою визначення його психічного стану і можливості постановки перед судом питання про зміну або припинення примусового заходу медичного характеру. Якщо комісія лікарів-психіатрів констатує в стані хворого істотні зміни, до суду направляється подання медичного закладу з висновком комісії лікарів-психіатрів. Якщо стан хворого змінився, його освідчення може бути проведено в будь-який час до закінчення шести місяців.

Зміна примусового заходу медичного характеру може полягати в переведенні хворого для продовження обов'язкового лікування із закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом до психіатричного закладу зі звичайним наглядом. Підставою для цього є зміна стану здоров'я психічно хворого, внаслідок чого він стає менш суспільно небезпечним, ніж раніше.

У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через змінення психічного стану особи на краще, суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом (ч. 3 ст. 95 КК України).

Під час вирішення судом питання про можливість зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру бажано використовувати принцип ступневості, що полягає в поступовій зміні виду примусових заходів від більш суворих до менш суворих, до повного їхнього припинення.

Питання про продовження, зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру розглядається за поданням представника медичного закладу (лікаря-психіатра), де тримається ця особа, або за письмовою заявою особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, або її захисника чи законного представника у разі, якщо така особа за своїм станом здоров'я не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, в тому числі не може усвідомлено подати до суду відповідну заяву у передбаченому ст. 95 КК України та ст. 512 КПК України порядку.

У судові засідання викликаються: прокурор, законний представник, захисник, представник комісії лікарів-психіатрів, що дала висновок, особа, щодо якої вирішується питання про зміну або припинення застосування примусових заходів

медичного характеру, якщо дозволяє стан її здоров'я. Про час розгляду питання про зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру повідомляються особа за поданням (заявою) якої розглядається питання, а також адміністрація медичного закладу, де перебуває ця особа.

Розглядаючи питання про зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру, суди зобов'язані перевіряти обґрунтованість подання представника медичного закладу (лікаря-психіатра). За наявності сумнівів у правильності висновків лікарів-психіатрів щодо видужання особи або про такі зміни в стані її здоров'я, коли відпадає необхідність у раніше застосованих заходах медичного характеру, суд може викликати в судове засідання члена цієї комісії й особу, щодо якої вирішується питання.

Примусовий захід медичного характеру припиняється, якщо особа видужала або стан її здоров'я істотно поліпшився і вона не становить небезпеки для суспільства. Суд не вправі відмовити в припиненні застосування примусового заходу медичного характеру тільки виходячи із факту вчинення особою діяння, що має значну суспільну небезпеку, і нетривалості строку застосування до неї примусових заходів, хоча стан її здоров'я істотно поліпшився.

У результаті судового розгляду суд постановляє ухвалу, якою:

- 1) продовжує застосування примусового заходу медичного характеру;
- 2) змінює примусовий захід медичного характеру;
- 3) припиняє застосування примусового заходу медичного характеру;
- 4) відмовляє в задоволенні клопотання.

У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через видужання особи, які вчинили злочини у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, підлягають покаранню на загальних засадах, а особи, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, можуть підлягати подальшому відбуванню покарання (ч. 4 ст. 95 КК України).

Питання для самоконтролю:

1. Які підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
2. Щодо яких осіб здійснюється таке провадження?
3. Які обставини підлягають встановленню під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
4. Який порядок та підстави призначення психіатричної експертизи?
5. Які права є у особи, яка бере участь у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
6. Особливості участі захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
7. Який порядок та підстави застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
8. Який порядок здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
9. Який порядок судового розгляду у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
10. Зміст та вимоги до ухвали суду у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?

11. Який порядок продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру?

Рекомендована література:

1. Бекетова О. В. Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру // *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 466-470.

2. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 189 с.

3. Колесник В. А. Процесуальна визначеність повноважень слідчого, прокурора, суду в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (28) С.40-45.

4. Лукашкіна Т. В. Предмет доказування у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2. О. : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 315-319.

5. Музика А. А. Примусові заходи медичного характеру : міжгалузевий порівняльно-правовий аспект. *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. : кримінально-правові та процесуальні аспекти* : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19-20 вересня 2013 р.). – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 95-100.

6. Сенченко Н. М. Застосування запобіжних заходів до осіб, для яких передбачено примусові заходи медичного характеру. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 2. Том 3. С. 105-109.

7. Сенченко Н. Своєчасність виявлення психічного захворювання в учасників процесуальних відносин як гарантія забезпечення їх прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 3. С. 133-135.

8. Смирнов М. І. Особливості доказування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. О. : Фенікс, 2012. Т. 2. С. 367-369.

9. Торбас О. О. Загальна характеристика застосування примусових заходів медичного характеру за чинним КПК України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-2 (том 2). С. 132-136.

10. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру. Харків : Право, 2002. 208 с.

Тема 22. Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю.

1. Охорона державної таємниці під час кримінального провадження

Частина перша статті 517 КПК України передбачає необхідність дотримання під час досудового розслідування та судового провадження у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, вимог режиму секретності. Так, режим секретності являє собою встановлену нормами КПК України, Закону України «Про державну таємницю» та інших нормативно-правових актів систему заходів, які спрямовані на забезпечення охорони державної таємниці, запобігання розголошенню секретної інформації та втраті її матеріальних носіїв під час досудового розслідування та судового провадження.

Дотримання вимог режиму секретності під час досудового розслідування та судового провадження зумовлює вжиття таких заходів забезпечення охорони державної таємниці: 1) забезпечення додержання вимог таємного діловодства при складанні процесуальних рішень; 2) забезпечення спеціального порядку допуску та доступу учасників кримінального провадження до державної таємниці; 3) роз'яснення учасникам кримінального провадження їх обов'язків щодо збереження державної таємниці, закріплених статтею 28 Закону України «Про державну таємницю», та попередження їх про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю; 4) забезпечення спеціального порядку ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами кримінального провадження (зокрема, закріплення заборони виготовлення копій з матеріалів, які містять державну таємницю, та порядку виготовлення і зберігання виписок з таких матеріалів та ознайомлення з їх змістом осіб, які зробили ці виписки); 5) забезпечення додержання вимог щодо збереження, передачі, транспортування та обліку матеріальних носіїв секретної інформації, встановлених частиною 6 статті 517 КПК України та Порядком організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 р. № 1561; 6) здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні, якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення державної таємниці, та проголошення судового рішення прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент його проголошення підлягає подальшому захисту від розголошення.

Здійснення кримінального провадження, яке містить державну таємницю, не є підставою для обмеження прав його учасників, крім випадків, передбачених законом та обумовлених необхідністю забезпечення охорони державної таємниці. Коло обмежень прав учасників кримінального провадження встановлюється нормами КПК України і Закону України «Про державну таємницю». Норми кримінального процесуального законодавства встановлюють спеціальні обмеження прав учасників кримінального провадження, до числа яких належать: 1)

надання доступу до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, учасникам кримінального провадження, виходячи з обставин, встановлених під час кримінального провадження; 2) заборона виготовлення учасниками кримінального провадження копій з матеріалів, які містять державну таємницю; 3) обмеження права учасників кримінального провадження щодо виготовлення та зберігання виписок з матеріалів, які містять державну таємницю, та ознайомлення з їх змістом; 4) обмеження права учасників кримінального провадження на інформування про обставини кримінального провадження у зв'язку ненаведенням відомостей, які становлять державну таємницю, у процесуальних рішеннях і висновку державного експерта з питань таємниць, проголошенням судового рішення з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення.

Матеріальні носії секретної інформації та порядок їх зберігання у ході кримінального провадження

Матеріальними носіями секретної інформації визнаються матеріальні об'єкти, у тому числі фізичні поля, в яких відомості, що становлять державну таємницю, відображені у вигляді текстів, знаків, символів, образів, сигналів, технічних рішень, процесів тощо (ст. 1 Закону України «Про державну таємницю»).

Матеріальні носії секретної інформації класифікуються на такі види: 1) документи, що містять державну таємницю: а) текстові документи, у тому числі письмові документи (накази, розпорядження, постанови, положення, протоколи, рішення, директиви, акти, листи, вказівки, огляди, узагальнення тощо) та фонодокументи (фотографічні, магнітні та цифрові (оптичні) фонограми); б) зображувальні документи, у тому числі графічні документи (креслення, плани, схеми, проекти, графіки, таблиці, малюнки тощо), фотодокументи (фотознімки, негативи, позитиви, виконані фотографічним способом діапозитиви і слайди тощо), кінодокументи (кінофільми із записом зображення та/або звуку на кіноплівку, виконані кінематографічним способом діафільми і слайди тощо) та відеодокументи (відеофільми із записом зображення та/або звуку на магнітну плівку, диск, твердотільний накопичувач); 2) предмети, відомості про які становлять державну таємницю: комплекси, системи, засоби, окремі агрегати, блоки, вузли, прилади, матеріали, хімічні продукти, апаратуру, устаткування, макети, зразки та інші матеріальні носії інформації, що становить державну таємницю, які не є документами (зразки зброї, військової та спеціальної техніки, обладнання, палива, сировини тощо); 3) інші матеріальні носії секретної інформації: робочі зошити, спецблокноти, машинні носії (пристрої, вироби або матеріали, що слугують для запису, зчитування, зберігання або транспортування секретної інформації за допомогою засобів обчислювальної техніки), чернетки проектів секретних документів, топографічні карти, секретні видання, яким наданий гриф секретності: книги, брошури, рукописи дисертацій та автореферати дисертацій тощо.

Необхідною умовою визнання матеріального об'єкта матеріальним носієм секретної інформації виступає наявність реквізитів як обов'язкових відомостей, що

мають у ньому міститися. Реквізити, необхідні для визнання матеріальних об'єктів матеріальними носіями секретної інформації, визначаються ч. 2 ст. 15 Закону України «Про державну таємницю», відповідно до якої реквізити кожного матеріального носія секретної інформації складаються із: 1) грифу секретності; 2) номера примірника; 3) статті Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, на підставі якої здійснено засекречення; 4) найменування посади та підпису особи, яка надала гриф секретності.

Документи, які містять відомості, що становлять державну таємницю, підлягають долученню до матеріалів кримінального провадження. Недолучені до матеріалів кримінального провадження матеріальні носії секретної інформації передаються на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу досудового розслідування, де зберігаються до моменту передачі кримінального провадження до суду. Із переданням матеріалів кримінального провадження до суду матеріальні носії секретної інформації, які не долучені до нього, передаються на зберігання до режимно-секретного підрозділу суду, якому підсудне кримінальне провадження за правилами територіальної підсудності, встановленими ст. 32 КПК України.

2. Особливості допуску та доступу державної таємниці у кримінальному провадженні

Допуск до державної таємниці – це оформлення права громадянина на доступ до секретної інформації (ст. 1 Закону України «Про державну таємницю»). Залежно від ступеня секретності інформації встановлюються такі форми допуску до державної таємниці: 1) форма 1 – для роботи з секретною інформацією, що має ступені секретності «особливої важливості», «цілком таємно» та «таємно»; 2) форма 2 – для роботи з секретною інформацією, що має ступені секретності «цілком таємно» та «таємно»; 3) форма 3 – для роботи з секретною інформацією, що має ступінь секретності «таємно». Надана особі форма допуску до державної таємниці повинна відповідати ступеню секретності інформації, яка міститься у конкретному кримінальному провадженні. Про надання відповідної форми допуску до державної таємниці орган Служби безпеки України видає відповідну довідку, засвідчена копія якої долучається до матеріалів кримінального провадження.

Умови допуску учасників кримінального провадження до участі у конкретному кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, кримінальним процесуальним законодавством диференціюються залежно від їх процесуального статусу. Так, для суб'єктів, які здійснюють досудове розслідування, судовий контроль за додержанням прав, свобод і законних інтересів осіб, нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, судове провадження (слідчого, прокурора, слідчого судді, судді) єдиною обов'язковою умовою допуску до участі у конкретному кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, є наявність допуску до державної таємниці відповідної форми. Наявність у слідчого, прокурора, слідчого судді, судді

допуску до державної таємниці підтверджується засвідченою у встановленому порядку копією довідки про надання відповідної форми допуску до державної таємниці, що підлягає долученню до матеріалів кримінального провадження. Відсутність у слідчого, прокурора, судді допуску до державної таємниці унеможливорює здійснення ними провадження, а у слідчого судді та прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування – здійснення наданих їм КПК України повноважень.

Для інших учасників кримінального провадження закон встановлює дві обов'язкові та взаємопов'язані умови допуску до участі у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю: 1) наявність у них допуску до державної таємниці відповідної форми та 2) надання їм доступу до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв. Із цього загального правила законом встановлюється два винятки: 1) для підозрюваного, обвинуваченого, який бере участь у кримінальному провадженні без оформлення допуску до державної таємниці після роз'яснення йому вимог ст. 28 Закону України «Про державну таємницю» та попередження про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю; 2) для іноземних громадян та осіб без громадянства, щодо яких встановлений особливий порядок надання доступу до державної таємниці.

Надання учасникам кримінального провадження доступу до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну таємницю», доступ до державної таємниці – це надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень. За загальним правилом, доступ до державної таємниці надається дієздатним громадянам України, яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його за умовами своєї службової діяльності (ч. 1 ст. 27 Закону України «Про державну таємницю»). Указане правило конкретизується у ч. 4 ст. 517 КПК України, яка передбачає, що захисникам і законним представникам підозрюваного, обвинуваченого, потерпілому та їхнім представникам, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику доступ до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, надається: 1) за наявності у них допуску до державної таємниці та потреби у допуску під час здійснення своїх прав та обов'язків, передбачених КПК України; 2) виходячи з обставин, встановлених під час кримінального провадження.

Іноземним громадянам та особам без громадянства доступ до інформації, яка становить державну таємницю та міститься у матеріалах кримінального провадження, надається на підставі письмового розпорядження Президента України, яке носить індивідуальний характер. Вони можуть передбачати надання доступу як до всієї інформації, яка міститься у матеріалах кримінального

провадження і віднесена до державної таємниці, так і частини такої інформації із вказівкою на ступінь її секретності та теми кримінального провадження, в яких вона міститься.

Про надання доступу до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв керівником органу досудового розслідування, прокурором, судом приймається рішення, яке оформляється у формі наказу або письмового розпорядження. У наказі або письмовому розпорядженні про надання доступу до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв зазначаються: 1) відомості про особу (громадянина України, іноземного громадянина або особу без громадянства), якій надається доступ (прізвище, ім'я та за наявності по батькові, дата і місце народження, місце роботи, громадянство); 2) відомості про наявність в особи допуску до державної таємниці (форма допуску, термін його дії); 3) підстави для надання допуску до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв; 4) відомості про конкретну таємну інформацію, доступ до якої надається, перелік її матеріальних носіїв, належність до відповідної категорії та ступінь секретності з посиланням на статті Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого Наказом Служби безпеки України від 12.08.2005 р. № 440 і зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 17.08.2005 р. за № 902/11182; 5) строк, на який надається доступ до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв. Виходячи з обставин, встановлених під час кримінального провадження, у наказі або письмовому розпорядженні про надання доступу до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв можуть зазначатися також інші відомості, спрямовані на забезпечення охорони державної таємниці.

У випадку закінчення строку, на який надано доступ до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв, він може бути продовжений у порядку, передбаченому для його надання. За наявності відповідних підстав доступ до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв підлягає скасуванню.

Порядок ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами, які містять державну таємницю

Доступ учасників кримінального провадження (зокрема, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника та законного представника, потерпілого та його представника, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, судового розпорядника) передбачає їх ознайомлення з матеріалами, які містять державну таємницю. На відміну від загального порядку ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, в ході якого відмова у наданні загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається (ч. 1 ст. 221 КПК України), а учасники кримінального провадження вправі робити необхідні виписки і копії з матеріалів досудового провадження (ч. 2 ст. 221 КПК України), стосовно матеріалів, які містять державну таємницю, встановлюється спеціальний порядок ознайомлення, вимоги якого диференціюються залежно від процесуального статусу учасників кримінального провадження, яким надано доступ до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв.

Частина п'ята статті 517 КПК України встановлює заборону виготовлення копій з матеріалів, які містять державну таємницю, та закріплює порядок виготовлення та зберігання виписок з таких матеріалів та ознайомлення з їх змістом осіб, які їх зробили. Відповідно до правил, встановлених цією нормою КПК України: 1) захисникам і законним представникам підозрюваного чи обвинуваченого, потерпілому та його представникам, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику забороняється робити копії з матеріалів, які містять державну таємницю; 2) потерпілому та його представникам, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику забороняється робити виписки з матеріалів, які містять державну таємницю.

Частина п'ята статті 517 КПК України надає підозрюваному, обвинуваченому, його захиснику та законному представнику право робити виписки з матеріалів, що містять державну таємницю, та закріплює правила роботи з ними: 1) зроблені виписки опечатуються підозрюваним, обвинуваченим, його захисником або законним представником, яким вони були зроблені, у вигляді, що унеможливило б ознайомлення з їх змістом; 2) такі виписки підлягають зберіганням з дотриманням вимог режиму секретності в органі досудового розслідування або суді; 3) зроблені виписки надаються підозрюваному, обвинуваченому, його захиснику або законному представнику, яким вони були зроблені, на його вимогу: під час досудового розслідування – у приміщенні органу досудового розслідування, а під час судового провадження – у приміщенні суду; 4) ознайомлення зі змістом виписок будь-кого, крім особи, яка їх зробила, не допускається.

Ознайомлення учасників кримінального провадження з процесуальними рішеннями органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду відбувається у загальному порядку, оскільки процесуальні рішення не повинні містити відомостей, що становлять державну таємницю (ч. 2 ст. 517 КПК України).

3. Особливості проведення експертизи у кримінальному провадженні, яке містить державну таємницю

Стаття 518 КПК України передбачає самостійний вид експертизи, що проводиться у кримінальному провадженні, яке містить державну таємницю, – експертизу щодо законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування. Вказана експертиза призначається виключно слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом, що відрізняє її від інших видів експертиз, які можуть проводитися за зверненням сторони захисту.

Питання, щодо яких державний експерт з питань таємниць повинен дати висновок, підлягають формулюванню слідчим, прокурором, судом у чіткій відповідності до вимог кримінального процесуального законодавства та Закону України «Про державну таємницю». Для проведення експертизи державному експерту з питань таємниць, окрім постанови слідчого, прокурора, ухвали суду про

її призначення, надаються документи або інші матеріальні носії інформації, яка становить державну таємницю, протоколи слідчих (розшукових) дій, які містять обставини, що мають відношення до досліджуваних об'єктів, а також будь-які інші матеріали і відомості, які можуть сприяти державному експерту з питань таємниць у вирішенні поставлених перед ним питань.

Експертиза щодо законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування проводиться посадовою особою, на яку відповідно до закону у сфері державної таємниці покладено виконання функцій державного експерта з питань таємниць. Державним експертом з питань таємниць визнається посадова особа, уповноважена здійснювати відповідно до вимог Закону України «Про державну таємницю» віднесення інформації до державної таємниці у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування. Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць, затверджений Указом Президента України від 01.12.2009 р. № 987/2009.

Державний експерт з питань таємниць повинен не лише мати необхідні знання для надання висновку, але й користуватися за посадою повноваженнями щодо складання висновку. Тому при формулюванні питань, які необхідно поставити перед державним експертом з питань таємниць, слідчий, прокурор, суд повинні враховувати, що ці питання не мають виходити за межі спеціальних знань експерта та його компетенції.

При проведенні експертизи щодо законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування на державного експерта з питань таємниць поширюються права та обов'язки експерта, передбачені КПК України. Із урахуванням положення п. 8 ч. 3 ст. 69 КПК України, державному експерту з питань таємниць надаються також права, закріплені ст. 13 Закону України «Про судову експертизу». Крім того, він користується правами, передбаченими ст. 9 Закону України «Про державну таємницю».

Висновок державного експерта з питань таємниць та його оцінка слідчим, прокурором, судом

За результатами проведення експертизи державним експертом з питань таємниць складається висновок, зміст якого повинен відповідати вимогам, встановленим ст. 102 КПК України.

Структурно висновок державного експерта з питань таємниць складається зі вступної, дослідницької та заключної частин. У вступній частині вказуються організаційно-процедурні відомості, пов'язані з проведенням експертизи. У дослідницькій частині міститься докладний опис проведених експертом досліджень, у тому числі застосовані у дослідженні методи, отримані результати та

їх експертна оцінка. У випадку використання експертом методик, технологій чи інформації, що містять охоронювану державною таємницю, в описовій частині висновку експерта ці відомості не зазначаються. У заключній частині формулюються зроблені державним експертом з питань таємниць висновки – обґрунтовані відповіді на кожне з питань, поставлених перед ним у постанові слідчого, прокурора, ухвалі суду про призначення експертизи.

Державний експерт з питань таємниць вправі дати відповіді виключно щодо питань, прийняття рішень з яких належить до його компетенції згідно з посадою. У разі, якщо прийняття рішення про віднесення інформації до державної таємниці, про зміну ступеня секретності цієї інформації або про її розсекречування належить до компетенції декількох державних експертів з питань таємниць, висновок складається колегіально та ухвалюється простою більшістю голосів. При цьому кожен експерт вправі викласти свою думку щодо питань, які підлягають вирішенню при проведенні експертизи.

Державний експерт з питань таємниць, складаючи висновок, повинен дати відповіді на питання про: 1) наявність підстав для віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності або розсекречування цієї інформації; 2) наявність підстав для віднесення інформації про винаходи (корисні моделі), призначені для використання у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності або розсекречування інформації про них; 3) доцільність віднесення до державної таємниці інформації про винаходи (корисні моделі), що мають подвійне застосування, на підставі порівняльного аналізу ефективності цільового використання та за згодою автора (власника патенту); 4) ступінь секретності інформації, віднесеної до державної таємниці; 5) розмір шкоди, завданої національній безпеці України внаслідок розголошення секретної інформації чи втрати матеріальних носіїв такої інформації.

Висновок експерта повинен містити висновки щодо: 1) законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування; 2) розміру завданої національній безпеці України шкоди у разі розголошення секретної інформації чи втрати матеріальних носіїв такої інформації.

Висновок державного експерта з питань таємниць підлягає оцінці слідчим, прокурором, судом за загальними правилами оцінки доказів, визначеними ст. 94 КПК України.

Наявність висновку державного експерта з питань таємниць дозволяє слідчому, прокурору, суду: 1) залежно від законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування визначити наявність предмету злочину, передбаченого ст. ст. 111, 114, 328 і 329 КК України, яким виступають відомості, що становлять

державну таємницю; 2) залежно від розміру шкоди, завданої національній безпеці України внаслідок розголошення секретної інформації чи втрати матеріальних носіїв такої інформації, здійснити кваліфікацію злочину, передбаченого ст. ст. 328 і 329 КК України, з урахуванням наявності або відсутності тяжких наслідків.

Питання для самоконтролю:

1. Які особливості кримінального провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю?
2. Які засоби охорони державної таємниці під час кримінального провадження?
3. Які особливості допуску та доступу до державної таємниці у кримінальному провадженні?

Рекомендована література:

1. Алексеева-Процюк Д.О. Особливості розкриття відомостей, що містять державну таємницю, в кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2012. № 3. Ч. 2. С. 126-131.
2. Гуртієва Л.М. Організаційно-правові заходи забезпечення охорони державної таємниці під час кримінального провадження. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: Матер. міжнар. наук. конф. (Одеса, 30 листопада 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск В.М. Дрьомін; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2012. С. 308-310.
3. Єфіменко І.М. Охорона державної таємниці на стадії досудового розслідування кримінального провадження: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Митна справа*. 2013. № 6 (2.1). С. 131-135.
4. Ковальчук С.О. Порядок призначення і проведення експертизи щодо законності віднесення інформації до державної таємниці, зміни ступеня її секретності та розсекречування. *Судова апеляція*. 2012. № 4. С. 94-100.
5. Ковальчук С.О., Крет Г.Р. Охорона державної таємниці під час кримінального провадження. *Наше право*. 2012. № 4. Ч. 2. С. 95-102.
6. Крет Г.Р. Порядок допуску осіб до участі у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю. *Судова апеляція*. 2012. № 4. С. 107-111.
7. Куценко Д.В. Кримінальні процесуальні гарантії державної таємниці під час доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія Право. Вип. 29. Ч. 2. Том 3. С. 254-257.
8. Навроцька В.В. Правова регламентація використання відомостей, що становлять державну таємницю, в кримінальному процесі. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 2. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2010-2/10nvvtkp.pdf>.
9. Парфило О., Пінчук Д. До питання забезпечення охорони державної таємниці у кримінальному процесі. *Право України*. 2010. № 11. С. 171-177.
10. Погорецький М. Допуск адвоката як захисника до участі у кримінальних справах, матеріали яких становлять державну таємницю. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3 (58). С. 209-220.
11. Рогатинська Н.З. Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну та банківську таємницю. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 180-186.
12. Чорний Р.Л. Кримінально-правові проблеми матеріальності відомостей, що становлять державну таємницю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія Право. Вип. 27. Том 3. С. 76-81.

Тема 23. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні

Положення Глави 41 КПК України встановлюють особливий порядок кримінального провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Відповідно до ст. 519 КПК України, службовими особами, уповноваженим здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні, передбаченому Главою 41 КПК України є керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України або визначена ним службова особа - у разі вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном та капітан судна України - у разі вчинення кримінального правопорушення на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Водночас, якщо вказані особи є потерпілими внаслідок вчинення відповідного кримінального правопорушення, вони зобов'язані визначити призначити іншу службову особу, уповноважену на вчинення процесуальних дій (ч. 2 ст. 519 КПК України).

Після продовження кримінального провадження на території України, відповідні службові особи залучаються як свідки та зобов'язані давати пояснення слідчому, прокурору (ч. 3 ст. 519 КПК України).

Порядок вчинення процесуальних дій на морському чи річковому судні України визначається Наказом Генерального прокурора України «Про затвердження Інструкції про порядок проведення процесуальних дій під час кримінального провадження на морському чи річковому судні України, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні» від 14.11.2012 р.

У ч. 3 ст. 214 КПК України вказується, що у разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань при першій можливості. Дане правоположення узгоджується із приписом ч.1 ст. 520 КПК України, згідно із яким службові особи зобов'язані негайно провести необхідні процесуальні дії після того, як із заяви, повідомлення, самотійного виявлення або з іншого джерела їм стали відомі обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва, консульської установи України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за

межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Кримінальний процесуальний закон встановлює вичерпне коло процесуальних дій, які можуть вчинятися службовими особами, визначеними ст. 519 КПК України, а саме: 1) заходи забезпечення кримінального провадження у вигляді тимчасового вилучення майна, здійснення законного затримання особи в порядку, передбаченому КПК; 2) слідчі (розшукові) дії у вигляді обшуку житла чи іншого володіння особи і особистого обшуку без ухвали суду, огляду місця вчинення кримінального правопорушення в порядку, передбаченому КПК.

Такі процесуальні дії докладно описуються у відповідних процесуальних документах, а також фіксуються за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, коли таке фіксування неможливе з технічних причин.

У разі здійснення тимчасового вилучення майна, клопотання прокурора про його арешт повинно бути подане не пізніше наступного робочого дня після доставлення на територію України особи, затриманої в дипломатичному представництві, консульській установі, на судні України, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено.

Стаття 522 КПК України встановлює спеціальні строки законного затримання особи під здійснення кримінального провадження, передбаченого Главою 41 КПК України.

Так, керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України має право затримати особу на необхідний строк, але не більше ніж на сорок вісім годин, і зобов'язаний надати затриманій особі доступ до отримання правової допомоги. Капітан судна України має право затримати особу на строк, необхідний для її доставлення на територію України.

Вказані службові особи зобов'язані забезпечити доставлення затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб, і повідомлення про факт законного затримання слідчому органу досудового розслідування за місцем проведення досудового розслідування в Україні.

Правила територіальної підслідності кримінальних проваджень на території дипломатичних представництв, консульських установ та суден України встановлені у ст. 523 КПК України.

Питання для самоконтролю:

1. Які службові особи уповноважені здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні, передбаченому Главою 41 КПК України ?

2. Визначте коло процесуальних дій, які уповноважені вчиняти службові особи під час здійснення особливого порядку кримінального провадження, передбаченого Главою 41 КПК України.

3. Які правила фіксації відповідних процесуальних дій встановлені Главою 41 КПК України ?

4. На який строк здійснюється законне затримання особи під здійснення кримінального провадження, передбаченого Главою 41 КПК України ?

5. Які правила територіальної підслідності кримінальних проваджень на території дипломатичних представництв, консульських установ та суден України встановлені у Главі 41 КПК України ?

Рекомендована література:

1. Наказ Генерального прокурора України від 14.11.2012 р. «Про затвердження Інструкції про порядок проведення процесуальних дій під час кримінального провадження на морському чи річковому судні України, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/GP12047?an=1>

2. Давиденко С.В. Проблеми здійснення кримінального провадження на території дипломатичних представництв та консульських установ України за кордоном. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Вип. 39. Т.2. С. 79-82.

3. Данилова І.О. Щодо кримінального провадження на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. Часопис Київського університету права. 2018. № 3. С. 273-277.

4. Іванов Ю.І. Міжнародно-правові аспекти здійснення кримінального провадження на території дипломатичних представництв та консульських установ України. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=450%3A010313-21&catid=64%3A5-0313&Itemid=79&lang=ru

5. Фрич В. І., Комарницька О.Б. Щодо законного затримання особи на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2013. № 5. С. 111-120.

Тема 24. Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження

1. Загальна характеристика провадження із відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Умови відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Особи, які мають право звертатися до суду із заявою про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження

Однією з гарантій забезпечення права на судовий захист є існування у кожному виді судочинства інституту відновлення втрачених матеріалів провадження. Застосування цього процесуального механізму в разі втрати повністю або частково провадження забезпечує можливість реалізації усіх складових права на судовий захист, яке не обмежується лише вирішенням справи судом, а охоплює також право на оскарження судового рішення та виконання судового рішення.

Завданням відновлювального провадження є захист процесуальних прав суб'єктів кримінального судочинства, здійснення яких ускладнюється або унеможлиблюється внаслідок відсутності певних матеріалів кримінального провадження. До таких процесуальних прав належать, зокрема, право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, право на отримання копій документів, право на оскарження судових рішень тощо.

Під втратою матеріалів кримінального провадження слід розуміти зникнення (загублення, знищення, викрадення) частини матеріалів провадження (справи) або всього провадження. Втратою матеріалів провадження слід вважати і втрату окремими документами ознак документів (наприклад, знебарвлення тексту внаслідок довготривалого зберігання та дії природних факторів, яке не дає можливості однозначно встановити зміст документа). Матеріали судових проваджень можуть бути втрачені внаслідок стихійних лих (землетрус, повінь, ураган тощо), дії природних факторів (ультрафіолетового світла, надмірної вологості, тварин тощо), аварій техногенного характеру (пожеж, затоплення приміщень тощо), протиправних дій певних осіб (умисне знищення, викрадення матеріалів), недбалості працівників, відповідальних за їх зберігання. Матеріали проваджень можуть бути знищені і у відповідності до закону – внаслідок закінчення строку їх зберігання, визначеного у законодавстві. Судові провадження зберігаються у архівах від 3 до 75 років або постійно в залежності від категорії кримінального провадження на підставі Переліку судових справ і документів, що утворюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України від 07 грудня 2017 року N 1087¹⁴⁷.

Відновленню підлягають лише матеріали у тому кримінальному провадженні, яке завершилося ухваленням вироку. Так, закон не надає можливості відновити матеріали кримінальних проваджень, які завершилися винесенням постанов про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Не

---

¹⁴⁷ Про затвердження Переліку судових справ і документів, що утворюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання : Наказ Державної судової адміністрації України від 07.12.2017 р. № 1087. URL: Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1087750-17>.

підлягають також відновленню матеріали провадження, яке завершилося постановленням судом ухвали про закриття кримінального провадження, наприклад, у зв'язку з відмовою прокурора від державного обвинувачення чи у зв'язку зі смертю обвинуваченого. Так само не можуть бути відновлені у порядку, передбаченому розділом VII КПК, і матеріали кримінальних проваджень, закритих на стадії досудового розслідування. Очевидно, що процесуальні права учасників цих проваджень, матеріали яких були втрачені, теж повинні бути законодавчо захищені у аналогічному порядку.

Не відновлюються у зазначеному порядку також втрачені матеріали у незавершених провадженнях.

Втрачені матеріали кримінального провадження можуть бути відновлені за заявою учасника судового провадження. Близькі родичі обвинуваченого, який помер, мають право подати відповідну заяву, якщо це необхідно для його реабілітації.

2. Підсудність заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Зміст заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Наслідки недодержання вимог до змісту заяви. Підготовка заяви до розгляду. Судовий розгляд заяви. Судове рішення

Заява про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження подається до суду, який ухвалив вирок. У той же час закон не встановлює вимоги щодо розгляду цих проваджень судом у тому ж складі, який ухвалив вирок у кримінальному провадженні. Такий розгляд може здійснювати будь-який суддя, визначений у встановленому процесуальним законом порядку.

При цьому, якщо при перегляді вироку суду першої інстанції в апеляційному чи касаційному порядку цей вирок буде скасовано з ухваленням нового вироку, заява все одно повинна подаватися до суду першої інстанції, який ухвалив перший вирок, так як відповідно до статей 423 та 443 КПК всі матеріали кримінальних проваджень після їх перегляду у апеляційному чи касаційному порядку повертаються до місцевого суду, де і зберігаються.

У заяві про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження повинно бути зазначено, про відновлення яких саме матеріалів просить заявник, чи був ухвалений вирок, в якому процесуальному статусі перебував заявник, хто конкретно і в якості кого брав участь у судовому розгляді, місце проживання чи місцезнаходження цих осіб, що відомо заявнику про обставини втрати матеріалів кримінального провадження, про місцезнаходження копій документів кримінального провадження або відомостей щодо них, поновлення яких саме документів заявник вважає необхідним, для якої мети необхідне їх поновлення.

До заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження додаються документи або їх копії, навіть якщо вони не посвідчені в установленому порядку, що збереглися у заявника. Це можуть бути копії вироку, ухвал суду, обвинувального висновку тощо. Якщо у заявника відсутні будь-які матеріали, які могли б допомогти суду у відновленні втрачених матеріалів, він повинен про це зазначити у заяві.

Якщо у заяві не зазначено мету відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження або відомості, необхідні для їх відновлення, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без руху, якою встановлює заявникові строк, необхідний для усунення цих недоліків. КПК не встановлює тривалість строку для усунення заявником недоліків поданої заяви, а тому суд повинен визначити такий строк, виходячи з конкретних обставин звернення.

Якщо мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов'язана із захистом його прав та інтересів, суд своєю ухвалою відмовляє у відкритті провадження про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження або залишає заяву без розгляду, якщо провадження було відкрито.

Відмова у відкритті провадження про відновлення втрачених матеріалів чи залишення заяви без розгляду з цієї підстави виключають можливість повторного подання цим же заявником заяви про відновлення втрачених матеріалів цього ж кримінального провадження з аналогічним формулюванням мети відновлення матеріалів.

Якщо перешкод до призначення заяви до судового розгляду немає, суддя постановляє ухвалу про відкриття провадження про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, якою визначає час і місце судового розгляду.

Одержавши заяву про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, суддя вживає заходів для одержання від прокурора відомостей та копій відповідних процесуальних документів, які стосуються відновлюваних матеріалів.

Відновлення втраченого судового провадження провадиться у судовому засіданні за загальними правилами цього Кодексу, що встановлені для судового розгляду, з урахуванням особливостей, передбачених розділом VII КПК. Під час судового розгляду суд використовує ту частину матеріалів кримінального провадження, що зберіглася, документи, видані фізичним чи юридичним особам до втрати матеріалів кримінального провадження, копії цих документів, інші довідки, папери, відомості, які стосуються цього провадження. Суд має право допитати як свідків осіб, які були присутніми під час вчинення процесуальних дій, осіб (їх представників), які брали участь у судовому розгляді, а в необхідних випадках - осіб, які входили до складу суду, що здійснював судовий розгляд, а також осіб, які виконували судові рішення.

За результатами дослідження наявних матеріалів, допиту свідків при достатності доказів суд постановляє ухвалу про відновлення втраченого судового провадження повністю або в частині, яку необхідно відновити на думку суду.

Постановляючи ухвалу про відновлення втрачених матеріалів судового провадження, суд не вправі оцінювати законність та обґрунтованість вироку суду чи інших процесуальних рішень, ухвалених у відновленому кримінальному провадженні.

Ухвала про відновлення втрачених матеріалів повинна відповідати загальним вимогам, встановленим для ухвал суду (ст.ст. 370-372 КПК) з особливостями щодо змісту її мотивувальної частини, передбаченими ч. 2 цієї статті.

При недостатності зібраних матеріалів для відновлення втраченого судового провадження суд своєю ухвалою закриває розгляд заяви. Закриття провадження не позбавляє права на повторне звернення заявника з новою заявою про відновлення втраченого судового провадження у разі виявлення додаткових матеріалів.

Необхідність захисту процесуальних прав учасників процесу має пріоритет перед вимогами правил діловодства в судах, а тому факт закінчення терміну зберігання матеріалів кримінальних проваджень не впливає на можливість відновлення втрачених матеріалів.

КПК не передбачає можливості оскарження в апеляційному порядку судової ухвали про закриття розгляду заяви у зв'язку з неможливістю відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте особливості провадження про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.
2. Визначте алгоритм дій судді при отриманні заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.
3. Визначте особливості судового розгляду заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.

Рекомендована література:

1. Сні О.В. Процесуальні аспекти діяльності прокурора щодо відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Прокуратура України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (19 травня 2016 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 114-116.
2. Кузьміна В.Ю. Правові та наукові основи відновлення (реконструкції) втрачених кримінальних справ: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2002. 21 с.
3. Романюк А. Б. Проблемні питання правового регулювання відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження в Україні. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2012. Т. 11. С. 438-446.

Тема 25. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції

Законом України № 1631-VII «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» було доповнено КПК Розділом IX¹. Відповідно до його положень, у випадку неможливості реалізації слідчим суддею функції судового контролю під час здійснення досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану, а також у районі проведення антитерористичної операції (далі - АТО), його окремі повноваження можуть бути делеговані прокурору.

У ст. 615 КПК України встановлено вичерпний перелік повноважень слідчого судді, що можуть бути виконані прокурором під час здійснення досудового розслідування в умовах особливого режиму. До них належать: 1) розгляд та вирішення клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів; 2) розгляд та вирішення клопотань про надання дозволу на проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи; 3) розгляд та вирішення клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 3) розгляд та вирішення клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114¹, 258-258⁵, 260-263¹, 294, 348, 349, 377-379, 437-444 Кримінального кодексу України.

Чинним законодавством не регламентовано порядок встановлення неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень у визначені законом строки. Вбачається, що у разі, якщо в період дії воєнного, надзвичайного стану, судовий орган здійснює свою роботу за штатним розкладом і слідчий суддя здатен реалізувати функцію судового контролю у відповідному кримінальному провадженні, виконання його повноважень прокурором, в порядку передбаченому ст. 615 КПК не є виправданим. Так само не підлягають застосуванню відповідні правоположення у разі, якщо слідчим суддею було порушено строки розгляду клопотання з причин, що не пов'язані із підставами запровадження на території України або в окремих її місцевостях режиму воєнного або надзвичайного стану.

Відповідно до положення п. 3.1 Інструкції «Про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції», затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України від 26.08.2014 р. № 872/88/537 правом виконувати повноваження, передбачені цією статтею наділений прокурор, який здійснює процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні. Даним нормативно-правовим актом регламентовано процесуальний порядок реалізації прокурором делегованих повноважень.

Окремі особливості досудового розслідування в умовах АТО регламентовано Законом України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції»

Питання для самоконтролю:

1. Якими нормативно-правовими актами регламентовано особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції ?

2. Які обставини зумовлюють виділення особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції та в чому полягає його сутність ?

2. Які повноваження слідчого судді у разі неможливості їх реалізації у встановлені законом строки під час здійснення досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції можуть бути делеговані прокурору?

Рекомендована література:

1. Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» № 1632-VII від 12 серпня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18>

2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15.04.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>

3. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV від 20.03.2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15_75.

4. Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України № 872/88/537 від 26 серп. 2014 р. «Про затвердження Інструкції про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1038-14>

5. Капліна О. В. Проблеми застосування норм кримінального процесуального законодавства в умовах проведення АТО. Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали пост. діюч. наук.-практ. семінару, 17 жовт. 2014 р. Харків, 2014. Вип. 6. С. 46–51.

6. Капліна О. В. Проблеми створення належного правового регулювання проведення досудового розслідування в умовах АТО. Застосування норм міжнародного гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на сході України : матеріали міжкаф. «круглого столу», 12 лют. 2015 р. Харків, 2015. С. 101–105.

7. Лазукова О.В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 263 с.

8. Усманов Р. А. Основні проблеми досудового розслідування в районі проведення антитерористичної операції. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях : матеріали кругл. столу (26 лип. 2016 р). Київ, 2016. С. 108–113.

9. Цуцкірідзе М. С. Проблемні питання досудового розслідування в зоні проведення антитерористичної операції. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях : матеріали кругл. столу (26 лип. 2016 р.). Київ, 2016. С. 148–149.

Тема 26. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження

1. Поняття, основні напрями та форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Особливості правового регулювання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження

У науці кримінального процесуального права термін «міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні» трактується по-різному:

як діяльність, здійснювана слідчим, прокурором, судом відповідно до вимог законодавства, яке регулює кримінальне провадження, узгоджена з відповідними компетентними органами іноземної держави, а також міжнародними організаціями щодо отримання та надання допомоги в досудовому провадженні, судовому розгляді, а також у прийнятті інших заходів, необхідних для правильного вирішення кримінальних справ;¹⁴⁸

узгоджена з відповідним центральним (уповноваженим) та компетентним органом (установою юстиції) іноземної держави діяльність, здійснювана відповідним органом іноземної держави (відповідно до чинного для обох сторін міжнародно-правового договору / принципу взаємності, національного кримінального процесуального законодавства держав), пов'язана із здійсненням кримінального провадження (наданням правової допомоги щодо провадження окремих процесуальних дій, перейняттям кримінального провадження, екстрадицією, визнанням вироків судів іноземних держав та міжнародних судових органів та передачею засуджених осіб).

КПК України у ст. 542 визначає, що міжнародне співробітництво у ході кримінального провадження складає систему правових заходів з метою надання правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передачі засуджених осіб, тимчасовій передачі осіб и виконання вироків.

Також у науці виділяється поняття «взаємодія установ юстиції у кримінальному судочинстві», під яким розуміється загальна для обох (декількох) сторін спільна діяльність компетентних установ юстиції держав (у тому числі і спільний розгляд і прийняття рішень, їх виконання), пов'язана з порушенням, розслідуванням та вирішенням кримінальних справ, виконанням процесуальних рішень по них і захистом прав, законних інтересів осіб, які приймають участь у кримінальному судочинстві.¹⁴⁹ При цьому термінологічно «взаємодія» найчастіше використовується тоді, коли йдеться про взаємоузгоджену діяльність або різних органів держави, цілі і завдання яких певною мірою співпадають (прокуратура, органи внутрішніх справ тощо), або різних структурних підрозділів одного державного органу.¹⁵⁰ Слід зазначити, що «співробітництво» етимологічно визначається як сумісна діяльність, прийняття участі у сумісній справі (у боротьбі

¹⁴⁸ Волеводз А.Г. Правовое регулирование новых направлений международного сотрудничества в сфере уголовного процесса. М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2002. С. 51

¹⁴⁹ Пашковський М.І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги : дис. ... кандидата юрид. Наук. О., 2002. С. 48

¹⁵⁰ Мичко М.І. Теоретичні і практичні проблеми організації роботи в апараті прокуратури області. Донецьк, 2000. С. 97

із злочинністю, у сфері кримінального процесу тощо), тому представляється несуттєвим вкладання різного змісту у зазначені поняття.

Виділяються наступні основні напрямки вказаної діяльності:

- співробітництво з питань криміналізації окремих протиправних діянь як міжнародних (за вчинення яких передбачається юрисдикція міжнародних судових органів та установ) чи транснаціональних злочинів;
- співробітництво з питань створення та функціонування міжнародних судових органів з юрисдикцією щодо міжнародних злочинів;
- співробітництво в ході кримінального провадження між державами;
- співробітництво щодо попередження кримінальних правопорушень;
- співробітництво у пенітенціарній сфері.¹⁵¹

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження є комплексним правовим інститутом і включає як норми кримінального процесуального законодавства, що регламентують власні кримінальні провадження у зв'язку із таким співробітництвом, так і норми міжнародного права, що регулюють міждержавні відносини чи відносини між Україною і відповідним міжнародним судовим органом (установою) з питань кримінального провадження, а також адміністративно-правові норми, що визначають порядок організації в Україні міжнародного співробітництва у кримінально-процесуальній сфері та управління таким співробітництвом.

На даний час сформувалась наступна система нормативно-правових актів, чинних в Україні, які регламентують питання, пов'язані з міжнародним співробітництвом у кримінальному провадженні. Відповідно до ст. 1 КПК України, порядок кримінального провадження на території України визначається тільки кримінальним процесуальним законодавством України, яке включає в себе відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України.

Таким чином, у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві щодо питання регулювання міжнародного співробітництва виокремлюються декілька законодавчих блоків: конституційні норми, норми чинних міжнародних договорів та норми КПК й інших законів України. Що стосується блоку міжнародно-правових норм, то серед них можна виділити наступні: 1. **Універсальні багатосторонні міжнародні договори з питань прав людини** (які регламентують питання у тому числі й кримінальної юстиції), зокрема, Загальна Декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція із захисту прав людини і основоположних свобод 1950 р. 2. **Спеціальні багатосторонні міжнародні договори з питань боротьби з окремими видами правопорушень та злочинів, в яких питанням взаємодії держав присвячено окремі частини договору** (наприклад, ст. ст. 4-9 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 19 грудня 1988 р.; ст. ст. 6-8, 11-12 Конвенції про боротьбу з незаконними актами,

---

¹⁵¹ Уголовный процессуальный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / Отв. ред С.В. Кивалов, С.Н. Мищенко, В.Ю. Захарченко. Х. : Одиссей, 2013. С. 1016

спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23.09.1971 р. тощо). 3. **Універсальні багатосторонні міжнародні договори з питань правової допомоги** (Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 р.). 4. **Спеціальні багатосторонні міжнародні договори з питань кримінального провадження** (такі, що регламентують окремі види співробітництва у кримінальному провадженні. Наприклад, Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р., чотири додаткових протоколи до неї, Конвенція про передачу засуджених осіб 1983 р., Додатковий протокол до неї тощо). 5. **Двосторонні договори України про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах**. 6. Двосторонні договори колишнього СРСР про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах, по яким відповідно до Закону України від 12.09.1991 р. «Про правонаступництво України», Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів від 23.08.1978 р., Україна є правонаступником і в ній застосовуються положення цих міжнародних договорів СРСР. 7. **Консульські конвенції та угоди, що регламентують окремі питання співробітництва в сфері кримінального провадження** (наприклад, Консульська конвенція між Україною і Республікою Болгарія від 24.06.1996 р.). 8. **Відомчі міжнародні договори**.

Розділом IX КПК України встановлено процесуальний порядок реалізації окремих процесуальних форм міжнародного співробітництва. Окреме значення мають підзаконні нормативно-правові акти.

2. Учасники міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (учасники транснаціонального та міжнародного кримінального процесу), їх класифікація та особливості правового статусу

КПК України серед учасників співробітництва називає запитуючу сторону (держава, компетентний орган якої звертається із запитом, або міжнародна судова установа); запитувану сторону (держава, до компетентного органу якої направляється запит). Здійснення співробітництва відбувається централізовано, тобто через т. зв. уповноважені (центральні) органи (органи, уповноважені від імені держави розглянути запит компетентного органу іншої держави або міжнародної судової установи і вжити заходів з метою його виконання чи направити до іншої держави запит компетентного органу про надання міжнародної правової допомоги). Учасником взаємодії також виступають компетентні органи (органи, що здійснюють кримінальне провадження, звертається із запитом про міжнародне співробітництво або який забезпечує виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги).

Слід враховувати, що визначенні суб'єктів міжнародного співробітництва у сфері кримінального процесу необхідно мати на увазі усіх суб'єктів, які тим чи іншим чином вступають у кримінально-процесуальні відносини та сприяють здійсненню кримінальної процесуальної діяльності. Це стосується національних, іноземних та міжнародних органів (установ юстиції). Інакше поза сферою відносин залишаються такі важливі для співробітництва міжнародні юрисдикційні та

поліцейські установи, як, наприклад, Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол), Європейська поліцейська організація (Європол), Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного права, міжнародного трибуналу по Руанді тощо.

Певні повноваження при здійсненні міжнародного співробітництва можуть мати дипломатичні представництва та консульські установи.

Суб'єктами міжнародного співробітництва під час кримінального провадження також є : офіційні уповноважені особи компетентного органу запитуючої або запитуваної сторони; особи, які розшукуються для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку; особи, які відбувають покарання на території України або іноземної держави; інші особи, які беруть участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях ¹⁵².

3. Структура й органи Інтерполу. Укрбюро Інтерполу в Україні, правова база його діяльності. Повноваження Європолу

Інтерпол (Interpol) – скорочена назва Міжнародної організації кримінальної поліції, основним завданням якої є об'єднання зусиль національних правоохоронних органів країн-учасниць у боротьбі із загальнокримінальною злочинністю. Основним напрямками є: координація міжнародного розшуку, боротьба з торгівлею людьми, організованими злочинними угрупованнями, контрабандою наркотиків тощо. Інтерпол діє на підставі Статуту 1956 р., прийнятого Генеральною Асамблеєю Міжнародної Комісії кримінальної поліції.

Власними зусиллями Інтерпол здійснювати розслідування на територіях різних держав не може, однак координувати практичні операції правоохоронних органів кількох держав, сприяти злагодженій співпраці, інформувати про оголошення осіб у міжнародний розшук – так. Ця організація – механізм і посередник в практичному співробітництві служб кримінальної поліції різних держав щодо розкриття злочинів, координації і кооперації сумісних зусиль.¹⁵³ Метою Інтерполу є: забезпечення широкої взаємодії всіх органів (установ) кримінальної поліції в рамках існуючого законодавства країни та в контексті Загальної Декларації прав людини; створення і розвиток установи, які можуть успішно сприяти попередженню кримінальної злочинності і боротьбі з нею (ст. 2 Статуту).

Структура Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол визначена у ст. 5 Статуту. Так, зокрема до структури Інтерполу входять:

- Генеральна Асамблея;
- Виконавчий комітет;
- Генеральний секретаріат;
- Національні центральні бюро (НЦБ);
- радники з наукових питань.
- Комісія з контролю файлами Інтерполу.

¹⁵² Кримінальний процес : підручник. Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. Х. : Право, 2013. С. 729

¹⁵³ Овчинский В.С. Интерпол в вопросах и ответах. М.: ИНФРА-М, 2001. С. 12

Для реалізації завдань Інтерполу кожна з держав-учасниць визначає орган, який буде виступати Національним центральним бюро. Останнє здійснює взаємодію: а) з різними установами країни; б) з тими органами інших країн, які виступають як Національні центральні бюро; в) з Генеральним секретаріатом Організації (ст. 32 Статуту).

Укрбюро Інтерполу у своїй діяльності керується Конституцією України, законодавчими актами України щодо боротьби із злочинністю, міжнародними договорами України, Статутом та іншими нормативними документами Інтерполу, Кримінальним процесуальним кодексом України, нормативними актами МВС та Національної поліції. Служба здійснює обмін інформацією з правоохоронних проблем та координацію дій у боротьбі зі злочинністю, яка виходить за межі України або носить транснаціональний характер. Бюро постійно зміцнює співробітництво з регіональними правоохоронними органами для своєчасного реагування на запити, що надходять із зарубіжних країн, та, як наслідок, успішного виконання покладених на нього функцій по координації дій для своєчасного розкриття злочинів. НЦБ Інтерполу в Україні досягло значних успіхів у боротьбі з торгівлею людьми, але, незважаючи на це, ще залишилось безліч проблем, які потрібно вирішити найближчим часом. Наше Бюро розраховує на всебічну підтримку закордонних колег у спільній справі забезпечення ефективної та результативної боротьби з міжнародною злочинністю.¹⁵⁴

Серед найважливіших підзаконних відомчих нормативно-правових актів, що визначають діяльність НЦБ Інтерполу в Україні, є: Указ Президента України від 06.08.2004 № 872 «Про представника Національного центрального бюро Інтерполу України у Міжнародній організації кримінальної поліції - Інтерпол»; постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.1992 № 555 «Про вступ України до Інтерполу»; постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 № 220 «Про Національне центральне бюро Інтерполу»; постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2004 № 1043 «Про представника Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у Міжнародній організації кримінальної поліції - Інтерполу»; наказ Державного комітету у справах охорони державного кордону та Міністерства внутрішніх справ України від 17.11.1998 № 474/845 дск «Про затвердження Інструкції про порядок приймання-передавання осіб, які перебувають під вартою, на кордоні України та за її межами»; наказ МВС України від 15.02.1995 № 104 «Про створення підрозділів Укрбюро Інтерполу»; наказ МВС України від 05.01.2005 № 3 дск «Про затвердження Інструкції з організації розшуку обвинувачених, підсудних осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів»; наказ МВС України від 08.12.2005 № 1132 «Про затвердження Порядку залучення радників Національним центральним бюро Інтерполу»; Інструкція про порядок виїзду конвойних груп МВС у службові відрядження за кордон для приймання за межами України осіб, які перебувають під вартою, затверджена наказом МВС від 14.05.2009 № 217; наказ МВС України від 07.07.2011 № 410 «Про затвердження Інструкції про порядок

¹⁵⁴ Навчальні матеріали Національної академії внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/spou_2019/info/lec10.html

прийняття органами внутрішніх справ України рішень про заборону в'їзду в Україну іноземцям та особам без громадянства»; наказ МВС України від 17.10.2014 р. № 1092 «Про затвердження Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу».

Самостійним структурним підрозділом апарату Національної поліції України, який забезпечує представництво України в Європейському поліцейському офісі є Департамент міжнародного поліцейського співробітництва, який є центром координації та забезпечення взаємодії правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав з питань, що належать й до сфери діяльності Європолу.

Європол – спеціалізований орган Євросоюзу - був створений на основі Маастрихтського договору від 7 лютого 1992-го року. (Стаття К1 (9) Договору передбачає поліцейську співпрацю між державами-учасниками ЄС у боротьбі з тероризмом, незаконним обігом наркотиків та іншими міжнародними злочинами. Також в Договорі є пряме посилання на створення Європейського поліцейського відомства (Європол). Цілі Європолу сформульовані в розділі другому Конвенції про Європол. Основною метою є підвищення ефективності роботи національних служб та їх співпраці у запобіганні та боротьбі з тероризмом, нелегальним обігом наркотиків та іншими проявами міжнародної організованої злочинності.

4. Поняття, види та предмет міжнародної правової допомоги. Процесуальні дії, які можуть бути проведені в порядку надання міжнародної правової допомоги. Порядок зносин та процесуальна форма запитування та надання міжнародної правової допомоги. Запит про міжнародну правову допомогу, його зміст та форма.

Поняття, види та предмет міжнародної правової допомоги.

Досягнення завдань кримінального провадження, всебічне, повне та об'єктивне здійснення досудового розслідування та судового розгляду у кримінальному провадженні, ускладненому іноземним елементом є неможливим без отримання міжнародної правової допомоги від компетентного органу запитуваної сторони.

Міжнародна правова допомога – це передбачена кримінальним процесуальним законодавством та міжнародними договорами України або заснована на принципі взаємності діяльність компетентних органів запитуваної сторони з проведення на її території або сприяння в проведенні на території запитуючої сторони процесуальних дій з метою сприяння досудовому розслідуванню, судовому розгляду або виконанню прийнятих рішень у кримінальному провадженні, яке здійснює компетентний орган запитуючої сторони.

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків.

Міжнародне співробітництво не обмежується перерахованими напрямками взаємодії, оскільки міжнародними договорами України можуть бути передбачені інші форми співробітництва під час кримінального провадження.

Предметом міжнародної правової допомоги, як правило, є діяльність компетентного органу із проведення процесуальних дій.

Приводом до взаємодії з іноземними судовими і правоохоронними органами є слідче або судове доручення, тобто засноване на міжнародно-правових нормах та нормах діючого кримінального процесуального законодавства прохання суду, прокурора або слідчого за погодженням з прокурором до компетентного органу іноземної держави про проведення процесуальних дій, що виконується відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства обох сторін та міжнародних договорів.

Суб'єктами міжнародної правової допомоги є *запитуюча сторона* – держава, компетентний орган якої звертається із запитом або міжнародна судова установа, і *запитувана сторона* – держава, до компетентного органу якої направляється запит.

Процесуальні дії, які можуть бути проведені в порядку надання міжнародної правової допомоги

Відповідно до ст. 561 КПК на території України з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги можуть бути проведені будь-які процесуальні дії: 1) передбачені КПК; 2) передбачені міжнародним договором.

Виходячи зі змісту глави 43 КПК, яка регламентує міжнародну правову допомогу при проведенні процесуальних дій, поняттям міжнародної правової допомоги охоплюються наступні дії: вручення документів (ст. 564 КПК), тимчасова передача (ст. 565 КПК), виклик особи, яка перебуває за межами України (ст. 566 КПК), допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції (ст. 567 КПК), розшук, арешт і конфіскація майна (ст. 568 КПК), контрольована поставка (ст. 569 КПК), прикордонне переслідування (ст. 570 КПК), створення і діяльність спільних слідчих груп (ст. 571 КПК).

Прийнятим резолюцією 45/117 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 р. Типовим договором про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя передбачені такі види правової допомоги: 1) одержання показань свідків і заяв від окремих осіб; 2) сприяння в наданні затриманих або інших осіб для давання показань свідків або надання допомоги в проведенні розслідувань; 3) надання судових документів; 4) проведення розшуків і арештів майна; 5) обстеження об'єктів і ділянок місцевості; 6) надання інформації і речових доказів; 7) надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи банківські, фінансові, юридичні і ділові документи.

У Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятій резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15.11.2000 р., і факультативних протоколах до неї правова допомога відповідно до ст. 18 може запитуватися в таких цілях: 1) одержання показань свідків або заяв від окремих осіб; 2) вручення судових документів; 3) проведення обшуку і здійснення виїмки

або арешту; 4) огляд об'єктів і ділянок місцевості; 5) надання інформації, речових доказів і оцінок експертів; 6) надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи; 7) виявлення або відстеження доходів від злочинів, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів для цілей доказування; 8) сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої держави; 9) надання будь-якого іншого виду допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної держави. При цьому використання таких спеціальних методів розслідування в контексті міжнародного співробітництва, як електронне спостереження чи інші форми спостереження, агентурні операції, регулюється ст. 20 «Спеціальні методи розслідування» і ст. 27 «Співробітництво між правоохоронними органами» Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності.

Більшість міжнародних договорів України у зміст міжнародної правової допомоги включають аналогічні процесуальні дії.

Порядок зносин та процесуальна форма запитування та надання міжнародної правової допомоги

Якщо під час досудового розслідування або судового розгляду у кримінальному провадженні виникає необхідність в отриманні міжнародної правової допомоги, суд, прокурор або слідчий за погодженням з прокурором, який здійснює кримінальне провадження складає запит з дотриманням вимог, передбачених КПК України та відповідним міжнародним договором України, а за його відсутності – згідно з КПК України.

Слідче або судове доручення про надання міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні спрямовується відповідно до передбаченої міжнародними договорами та кримінальним процесуальним законодавством України процедури. Доручення про надання міжнародної правової допомоги направляє повноважна посадова особа відповідного органу, яка здійснює кримінальне провадження, в уповноважений (центральний) орган України з надання міжнародної правової допомоги або, якщо це передбачено міжнародним договором України, територіальний чи інший компетентний орган.

При наданні правової допомоги співробітництво правоохоронних і судових органів здійснюється через Офіс Генерального прокурора – з питань проведення досудового розслідування, крім досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, яке у таких випадках здійснює функції центрального органу України, Міністерство юстиції України – з питань, пов'язаних із судовою діяльністю.

Офіс Генерального прокурора, Національне антикорупційне бюро України і Міністерство юстиції України у ст. 545 КПК названі центральними органами України, які уповноважені від імені держави розглянути запит компетентного органу іншої держави або міжнародної судової установи і вжити заходів з метою його виконання чи направити до іншої держави запит компетентного органу про надання міжнародної правової допомоги.

Деякими міжнародними договорами України передбачений інший порядок зносин, зокрема, у визначених міжнародними договорами випадках, доручення про надання міжнародної правової допомоги направляються дипломатичними каналами Міністерства закордонних справ України, звідки вони передаються до Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України або Міністерства юстиції України. За відсутності міжнародного договору з відповідною державою уповноважений (центральний) орган України надсилає запит про надання міжнародної правової допомоги до Міністерства закордонних справ України для подальшого передання його компетентному органу запитуваної сторони дипломатичним шляхом (ч. 5 ст. 544 КПК).

Складений судом, прокурором або слідчим за погодженням з прокурором запит надсилається до уповноваженого (центрального) органу України, який відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 541 КПК від імені держави уповноважений направляти до іншої держави запит компетентного органу про надання міжнародної правової допомоги.

Офіс Генерального прокурора, Національне антикорупційне бюро України або Міністерство юстиції України отримав від компетентного органу України, запит про міжнародну правову допомогу: 1) вивчає отриманий запит на предмет обґрунтованості, а також щодо відповідності його змісту та форми вимогам міжнародних договорів і чинного законодавства України; 2) приймає рішення про направлення запиту до уповноваженого (центрального) органу запитуваної сторони або про повернення запиту з усіма матеріалами компетентному органу України з викладом недоліків, які потрібно усунути, або з поясненням причин неможливості направлення запиту.

Якщо необхідність в наданні міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні виникає під час досудового розслідування, прокурор або слідчий за погодженням з прокурором складає запит і надсилає його до Офісу Генерального прокурора, крім досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, яке у таких випадках здійснює функції центрального органу України.

Якщо така необхідність виникає у кримінальному провадженні під час судового розгляду, суд складає запит і надсилає його до Міністерства юстиції України.

Офіс Генерального прокурора, Національне антикорупційне бюро України або Міністерство юстиції України отримав від компетентного органу, що здійснює кримінальне провадження запит про надання міжнародної правової допомоги розглядає його на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів та міжнародних договорів України.

Запит про правову допомогу повинен бути обґрунтованим, складеним судом, прокурором або слідчим за погодженням з прокурором у повній відповідності з вимогами міжнародних договорів та діючого кримінального процесуального законодавства України, з дотриманням відповідної форми на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, зібраними та дослідженими під час досудового розслідування або судового розгляду.

Якщо, судом, прокурором або слідчим за погодженням з прокурором запит складений з дотриманням вимог, передбачених КПК та відповідним міжнародним

договором України, Офіс Генерального прокурора, Національне антикорупційне бюро України або Міністерство юстиції України протягом десяти днів приймає рішення про направлення запиту уповноваженому (центральному) органу запитуваної сторони безпосередньо або дипломатичним шляхом.

Якщо форма та зміст запиту про міжнародну правову допомогу не відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства та відповідного міжнародного договору України, запит та всі матеріали протягом десяти днів повертаються відповідному органу України з викладом недоліків, які потрібно усунути, або з поясненням причин неможливості направлення запиту.

Запит про міжнародну правову допомогу, його зміст та форма

При складанні запиту про надання міжнародної правової допомоги обов'язковим є дотримання вимог до його форми та змісту, передбачених діючим кримінальним процесуальним законодавством та міжнародними договорами України.

У ч. 1 ст. 552 КПК зазначається, що запит про міжнародну правову допомогу може бути складений у формі доручення.

При направленні доручень про правову допомогу необхідним є дотримання письмової форми, що передбачають більшість міжнародних договорів.

При підготовці доручення про проведення процесуальних дій на території запитуваної держави необхідно враховувати наступне: 1) прохання про проведення процесуальних дій повинно бути по можливості гранично коротким, зрозумілим та простим, складатися у письмовій формі (крім випадків, передбачених міжнародними договорами), засвідчуватися підписом уповноваженої особи та печаткою відповідного органу; 2) заголовок має містити дані про те, кому адресовано звернення (якщо точна назва компетентного органу запитуваної держави невідома, можливе використання загальної форми звернення – «компетентному органу»); 3) обґрунтувати необхідність надання правової допомоги та зазначити чинний міжнародний договір, на підставі якого запитується правова допомога (за відсутності договірних відносин обґрунтувати необхідність надання допомоги на засадах взаємності); 4) вказується найменування кримінального провадження, щодо якого надсилається доручення; 5) після викладання обставин вчиненого кримінального правопорушення та його юридичної кваліфікації, викладаються відомості про повідомлену підозру, обвинувачення з повним текстом відповідних статей КК України, які встановлюють кримінальну відповідальність за вчинено кримінальне правопорушення, а за необхідності – також відомості про розмір шкоди, заподіяної даним кримінальним правопорушенням; 6) вказувати прізвище, ім'я, по батькові та процесуальне становище осіб, яких стосується звернення, відомості про їхнє місце проживання або перебування, громадянство, інша інформація особового характеру, яка може мати значення при виконанні клопотання, а також зв'язок цієї особи із предметом кримінального провадження; 7) визначити обставини, що підлягають з'ясуванню, перелік потрібних документів, речових та інших доказів, процесуальних та інших дій, які необхідно виконати (предмет клопотання) та

обґрунтувати їхній зв'язок із предметом кримінального провадження; 8) вказувати відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності; 9) вказувати із застосуванням якого законодавства необхідно виконувати запитовані процесуальні дії (у разі прохання про проведення процесуальних дій згідно з вимогами кримінального процесуального законодавства України долучати виписки із Конституції України та відповідних статей КПК, що регламентують процесуальний порядок їх виконання); 10) вказувати інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту або передбачені міжнародним договором чи вимогою компетентного органу запитованої сторони; 11) у запиті бажано зазначити терміни виконання запитів з обґрунтуванням цих побажань обставинами справи (закінчення терміну досудового провадження, тримання особи під вартою тощо) і конкретними нормами КПК; робити посилання на бажаність проведення процесуальних дій за участю або у присутності представників запитуючої сторони; завірення у взаємності виконання зустрічного міжнародного доручення; якщо необхідно – передбачити вимогу щодо конфіденційності; 12) зазначити назву ініціатора звернення, його адресу, телефон контактної особи.

Звернення може містити інші відомості, коли це передбачено відповідним міжнародним договором або на вимогу компетентного органу держави, який надаватиме допомогу.

До запиту про допит особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого додається належним чином засвідчений витяг відповідних статей Конституції України та КПК з метою роз'яснення особі її процесуальних прав і обов'язків, а також перелік питань, які слід поставити особі, або відомості, які необхідно отримати від особи.

Крім того, до звернення про виконання процесуальних дій додаються відповідні процесуальні рішення (ухвали про проведення обшуку, накладення арешту на майно тощо), оскільки не допускається направлення міжнародних доручень, у яких ставиться питання про проведення процесуальних дій, що обмежують права та свободи громадян, а також торкаються інтересів юридичних осіб за відсутності передбачених законом підстав для їх проведення та без наявності процесуальних рішень з цього приводу.

До звернення про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій, дозвіл на проведення яких надається судом згідно з КПК України, додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах.

При підготовці доручень про вручення особі документів або викликів до суду не потрібно вказувати стислий опис кримінального правопорушення, що є предметом кримінального провадження, та його правову кваліфікацію; відомості про повідомлену підозру, обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей КК України; відомості про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності.

До запиту (доручення) про вручення документів про виклик особи, яка перебуває за межами України, додається повістка про виклик особи, яка містить

інформацію за загальними правилами, передбаченими для виклику осіб у кримінальному провадженні. При цьому наводяться положення міжнародного договору України про гарантії особі, яка з'явилася на виклик в запитуючу державу, а в разі відсутності – положення ч. 2, 3 ст. 566 КПК.

5. Розгляд запиту іноземного компетентного органу про міжнародну правову допомогу. Повідомлення про результати розгляду запиту. Відмова у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу. Порядок виконання запиту (доручення)

Розгляд запиту іноземного компетентного органу про міжнародну правову допомогу

Запит про міжнародну правову допомогу компетентного органу іноземної держави отримує уповноважений (центральний) орган України поштою або через дипломатичні канали. У термінових випадках запит може надійти через Інтерпол, Євроюст або безпосередньо від компетентного органу іноземної держави, в тому числі з використанням факсимільного зв'язку чи електронної пошти.

При надходженні запиту про міжнародну правову допомогу, уповноважений (центральний) орган України: 1) з'ясовує наявність договірних відносин із запитуючою державою та дотримання порядку передачі запиту в Україну; 2) розглядає запит на предмет обґрунтованості і відповідності його змісту та форми вимогам міжнародних договорів і чинного законодавства України; 3) з'ясовує можливість виконання на території України запитуваних процесуальних дій відповідно до вимог чинного законодавства України, а також, у разі наявності відповідного прохання запитуючої сторони, із дотриманням передбаченої законодавством іноземної держави процедури, якщо це не буде суперечити чинному законодавству України; 4) приймає рішення про задоволення запиту та вживає необхідні заходи з організації надання необхідної правової допомоги; 5) перевіряє повноту, всебічність та належність виконання компетентними органами України запитуваних процесуальних дій.

Уповноважений (центральний) орган України може відмовити запитуючій стороні у задоволенні запиту про правову допомогу у випадках, передбачених міжнародним договором України. Якщо Україна не має договірних відносин із запитуючою державою у задоволенні запиту про правову допомогу у випадках, передбачених ч. 2 ст. 557 КПК повинно бути відмовлено. У цьому разі, запит та всі матеріали повертаються запитуючій стороні з поясненням причин неможливості виконання запиту.

Запит про правову допомогу повинен бути обґрунтованим, складеним посадовою особою компетентного органу запитуючої сторони у повній відповідності з вимогами міжнародних договорів України, з дотриманням відповідної форми. Якщо, посадовою особою компетентного органу запитуючої сторони запит складений з дотриманням вимог, передбачених відповідним міжнародним договором України, а також якщо немає підстав для відмови в наданні правової допомоги, Офіс Генерального прокурора або Міністерство

юстиції України приймає рішення про направлення запиту компетентному органу України для виконання.

Запит компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу виконується упродовж одного місяця з дати його надходження до безпосереднього виконавця. За необхідності виконання складних та великих за обсягами процесуальних дій, у тому числі таких, що потребують погодження прокурора або можуть бути проведені лише на підставі ухвали слідчого судді, строк виконання може бути продовжений уповноваженим (центральним) органом України (ч. 2 ст. 558 КПК).

Офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції України у триденний строк надсилають до Національного антикорупційного бюро України отримані (надані) у рамках надання міжнародної правової допомоги матеріали, які стосуються фінансових та корупційних кримінальних правопорушень, у вигляді довідки, де зазначається наступна інформація: 1) назва компетентного органу іноземної держави; 2) перелік статей, за якими порушено кримінальну справу в іноземній державі; 3) характер запитуваних дій; 4) імена та посади осіб, проти яких порушено відповідне кримінальне провадження за кордоном, за наявності такої інформації; 5) імена та процесуальний статус осіб, щодо яких запитується міжнародна правова допомога в Україні.

Уповноважений (центральний) орган України вживає необхідні заходи з організації надання необхідної правової допомоги, повного та своєчасного виконання запитуваних процесуальних дій. З метою повного та своєчасного виконання такого запиту, Офіс Генерального прокурора має право надавати відповідні вказівки компетентному органу України, які є обов'язковими для виконання, а також, перевіряти складені за результатами виконання запиту про міжнародну правову допомогу процесуальні документи на предмет повноти, всебічності, законності виконання запитуваних процесуальних дій та належності їхнього оформлення, у тому числі наявності підпису уповноваженої службової особи та печатки органу, яким їх складено, перекладу цих документів, у передбачених міжнародним договором випадках.

До виключної компетенції уповноваженого (центрального) органу України належить прийняття рішення за запитом про міжнародну правову допомогу щодо: 1) присутності представника компетентного органу іноземної держави під час надання міжнародної правової допомоги; 2) надання компетентним органам іноземної держави гарантій щодо умов виконання запиту, передбачених ч. 2 ст. 544 КПК, та отримання таких гарантій від інших держав; 3) тимчасової передачі особи, яка відбуває покарання, для участі у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях.

Повідомлення про результати розгляду запиту

При надходженні запиту про міжнародну правову допомогу та прийняття рішення про його виконання, уповноважений (центральний) орган України зобов'язаний забезпечити передання уповноваженому (центральному) органу запитуючої сторони матеріалів, одержаних у результаті виконання запиту.

Уповноважений (центральний) орган України повинен перевіряти одержані у результаті виконання запиту процесуальні документи на предмет повноти, всебічності, законності виконання запитуваних процесуальних дій та належного їхнього оформлення, у тому числі наявності підпису уповноваженої службової особи та печатки компетентного органу, яким їх складено, перекладу цих документів, у передбачених міжнародним договором випадках.

Матеріали, одержані у результаті виконання запиту передаються уповноваженому (центральному) органу запитуючої сторони у порядку, встановленому міжнародним договором та кримінальним процесуальним законодавством України.

За наявності обставин, які з огляду на положення міжнародних договорів та кримінальне процесуальне законодавство України, перешкоджають виконанню запиту, уповноважений (центральний) орган України повідомляє запитуючій стороні причини неможливості виконання запиту, а також умови, за яких запит може бути розглянутий повторно, та повертає його з усіма матеріалами уповноваженому (центральному) органу запитуючої сторони.

Міжнародними договорами України передбачається, що уповноважений (центральний) орган України без зволікань інформує запитуючу сторону про: 1) ужиття заходів стосовно запиту; 2) кінцевий результат заходів, ужитих на підставі запиту; 3) рішення про відмову у задоволенні запиту, його відстрочку чи обумовлення будь-якого співробітництва, цілком або частково; 4) будь-які обставини, що унеможливають здійснення запитуваних дій або можуть їх значно затримати.

У виконанні запиту може бути відмовлено повністю або частково, якщо уповноважений (центральний) орган України вважає, що його виконання може завдати шкоди суверенітету, безпеці або іншим суттєвим інтересам її держави або суперечить законодавству її держави.

Якщо уповноважений (центральний) орган України вважає, що негайне виконання запиту може зашкодити кримінальному провадженню, що здійснюється на території її держави, він може прийняти рішення про відкладення виконання запиту або пов'язати його виконання з дотриманням умов, визначених як необхідні після консультацій із запитуючою стороною.

Якщо є підстави для відмови у задоволенні запиту або для його відкладення, уповноважений (центральний) орган України може узгодити із запитуючою стороною порядок виконання запиту за певних обмежень. Наприклад, виконання запиту пов'язано з проведенням процесуальної дії, яка не відома кримінальному процесуальному законодавству запитуваної держави. Перед відмовою у задоволенні запиту або його відкладення, уповноважений (центральний) орган України, якщо це доцільно, після проведення консультацій із запитуючою стороною, розглядає питання стосовно можливості виконання запиту частково або на таких умовах, які вона вважає необхідними. За таких обставин задоволення доручення про надання правової допомоги буде можливим за певних обставин на умовах запитуваної сторони. Якщо запитуюча сторона згодна на виконання запиту на запропонованих умовах, вона зобов'язана дотримуватися цих умов.

Відмова у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу

Відповідно до міжнародних договорів та кримінального процесуального законодавства України, під час розгляду запиту, уповноваженим (центральним) органом України необхідно встановити наявність підстав для надання запитуючій стороні міжнародної правової допомоги, зокрема:

1) встановити наявність нормативно-правових підстав: наявність міжнародного договору; дотримання (гарантування) принципу взаємності; відповідна регламентація внутрішньодержавним (як правило, кримінальним процесуальним) законодавством питань пов'язаних із наданням міжнародної правової допомоги;

2) встановити наявність кримінально-правових підстав: визнання кримінального правопорушення, у зв'язку з яким запитується правова допомога, таким у законодавстві запитуваної та запитуючої держав, тобто дотримання доктрини «подвійної кримінальності» або «подвійної осудності»; дотримання строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, передбачених національним кримінальним законодавством;

3) встановити наявність кримінально-процесуальних підстав: наявність розпочатого кримінального провадження за вчинене кримінальне правопорушення у запитуючій стороні; дотримання принципу *non bis in idem*; дотримання строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, передбачених національним процесуальним законодавством;

4) встановити відсутність наступних підстав: істотних інтересів запитуваної сторони; дефектів кримінально-процесуальної процедури в запитуючій стороні щодо гарантування прав та свобод людини; прохання не пов'язане з досудовим розслідуванням і судовим розглядом політичного, військового або фінансового злочину.

Уповноважений (центральний) орган України може відмовити запитуючій стороні у задоволенні запиту про правову допомогу у випадках, передбачених міжнародним договором та КПК.

Запитувана сторона може відмовити у задоволенні запиту у випадках суперечності не тільки суті прохання про допомогу внутрішньодержавному законодавству, але також і форми, що є формальною підставою для відмови в проведенні запитуваних процесуальних дій.

Якщо, запит про правову допомогу, заявлений у формі або містить процедуру, яка не передбачена законодавством запитуваної держави, він може вважатися таким, що суперечить її законодавству, і у задоволенні запиту може бути відмовлено.

Запитувана сторона може відмовити у виконанні доручення при ймовірній можливості заподіяння шкоди її суверенітету, безпеці, громадському порядку, державним або іншим важливим інтересам. При цьому в міжнародних договорах не зазначені підстави, що створюють загрозу суверенітету, безпеці та іншим важливим інтересам держави. Тобто підставою для відмови у задоволенні запиту про правову допомогу є не сам факт заподіяння шкоди, що вже настав, а лише можливість настання такої шкоди.

Прийняття рішення про відмову у задоволенні запиту значною мірою залежить від суб'єктивної оцінки запитуваної держави, обов'язок якої надати правову допомогу за клопотанням іноземної держави не є безумовним, що узгоджується з принципом суверенітету, пріоритетом національної юрисдикції і державних інтересів.

Підстави, передбачені більшістю міжнародних договорів України для відмови у задоволенні запиту про правову допомогу можна поділити на дві основні групи: 1) імперативні (безумовні); 2) дискреційні (умовні).

Імперативні підстави застосовуються, коли задоволення доручення про надання правової допомоги може завдати шкоди суверенітету, безпеці, громадському порядку чи іншим важливим інтересам запитуваної держави. Іншими словами, правова допомога не сумісна з цілями правосуддя, наприклад, коли клопотання стосується правопорушення, що запитувана сторона розглядає як політичне чи військове.

За наявності дискреційних підстав задоволення доручення про надання правової допомоги буде можливим за певних обставин, наприклад на умовах запитуваної сторони, коли формально може виникнути суперечність з положеннями матеріального і (або) процесуального права запитуваної держави, але надання правової допомоги не викликає безпосереднього порушення цього законодавства. До другої групи підстав можна віднести, наприклад, прохання про проведення процесуальної дії, процедура проведення якої не відома законодавству запитуваної держави. Сам по собі факт того, що така процедура не відома правовій системі запитуваної держави, не є безумовною підставою для відмови у виконанні запиту про правову допомогу. У такій ситуації виконання доручення буде можливим на певних умовах як альтернатива відмови.

Якщо Україна не має договірних відносин із запитуваною державою у задоволенні запиту про правову допомогу у випадках, передбачених ч. 2 ст. 557 КПК повинно бути відмовлено. Наявність таких обставин, є імперативною підставою для відмови у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу.

Порядок виконання запиту (доручення)

За результатами розгляду запиту компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу, центральний орган України щодо міжнародної правової допомоги або орган, уповноважений здійснювати зносини відповідно до ч. 3 ст. 545 КПК, може прийняти рішення щодо: 1) доручення його виконання органу досудового розслідування, прокуратури або суду з одночасним вжиттям заходів щодо забезпечення умов конфіденційності; 2) можливості виконання запиту із застосуванням законодавства іноземної держави; 3) відкладення виконання, якщо це може перешкоджати кримінальному провадженню на території України, або погоджує з компетентним органом іноземної держави можливість виконання запиту на певних умовах; 4) відмови у виконанні запиту з підстав, передбачених ст. 557 КПК; 5) можливості виконання запиту, якщо витрати на таке виконання явно перевищуватимуть завдану кримінальним правопорушенням

шкоду або явно не відповідатимуть тяжкості кримінального правопорушення; б) вчинення інших дій, передбачених міжнародним договором.

Зазначені у запиті процесуальні дії повинні бути виконані упродовж одного місяця з дати надходження запиту до компетентного органу України, який безпосередньо здійснює його виконання.

Строк виконання запиту може бути продовжений уповноваженим (центральним) органом України, якщо, запитувані процесуальні дії є складними або великими за обсягами, а також потребують погодження прокурора або можуть бути проведені лише на підставі ухвали слідчого судді.

Складені у результаті виконання запиту про правову допомогу документи повинні бути належним чином оформлені. Вони підписуються слідчим, прокурором або суддею та скріплюються печаткою відповідного органу.

Документи, одержані у результаті виконання запиту про правову допомогу від інших відомств, установ чи підприємств, незалежно від форми власності, повинні бути підписані їхніми керівниками та скріплені печаткою відповідного відомства, установи чи підприємства.

Матеріали, одержані у результаті виконання запиту передаються органом досудового розслідування або слідчим прокурору, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування. Прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів перевіряє одержані у результаті виконання запиту процесуальні документи на предмет повноти, всебічності, законності виконання запитуваних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій та належного їхнього оформлення, у тому числі наявності підпису уповноваженої службової особи та печатки компетентного органу, яким їх складено, перекладу цих документів, у передбачених міжнародним договором випадках.

Документи, отримані у результаті виконання запиту про правову допомогу направляються до уповноваженого (центрального) органу України, який відповідно до ч. 1 ст. 555 КПК зобов'язаний забезпечити їх передання уповноваженому (центральному) органу запитуючої сторони.

Документи, отримані під час виконання запиту про правову допомогу направляються прокурором або слідчим за погодженням з прокурором до Офісу Генерального прокурора, а судом до Міністерства юстиції України.

Офіс Генерального прокурора у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, крім досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України або Міністерство юстиції України безпосередньо направляє документи, одержані під час виконання запиту уповноваженому (центральному) органу запитуючої сторони.

За відсутності міжнародного договору з відповідною державою уповноважений (центральный) орган України надсилає документи, одержані під час виконання запиту до Міністерства закордонних справ України для подальшого передання його компетентному органу запитуючої сторони дипломатичним шляхом (ч. 5 ст. 544 КПК).

Матеріали, отримані в ході виконання запиту, не можуть бути використані запитуючою стороною з іншою метою, ніж з тією, що зазначена в запиті про правову допомогу. Уповноважений (центральний) орган запитуючої сторони може використати матеріали виконання запиту з іншою метою лише за умови письмової згоди уповноваженого (центрального) органу України. У таких випадках уповноважений (центральний) орган запитуючої сторони дотримується обмежень використання матеріалів запиту, встановлених Україною. Матеріали, які отримано у результаті виконання запиту, не можуть бути передані запитуючою стороною третій стороні без попередньої письмової згоди запитуваної сторони.

У разі неможливості виконати запит про міжнародну правову допомогу за наявності обставин, які з огляду на положення міжнародних договорів та чинне кримінальне процесуальне законодавство України, перешкоджають виконанню запиту, уповноважений (центральний) орган України повертає такий запит уповноваженому органу запитуючої сторони із зазначенням причин неможливості його виконання.

6. Вручення документів. Тимчасова передача. Виклик особи, яка перебуває за межами України. Допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції. Розшук, арешт і конфіскація майна. Контрольована поставка Прикордонне переслідування. Створення і діяльність спільних слідчих груп.

Вручення документів

Перелік документів, які можуть вручатися у порядку надання правової допомоги ст. 564 КПК та міжнародними договорами не зазначається. До документів, що підлягають врученню повинні бути віднесені повістки, постанови, ухвали, вироки та інші процесуальні рішення, які складаються (приймаються) під час здійснення досудового розслідування або судового розгляду у кримінальному провадженні іноземної держави. Документи, долучені до запиту компетентного органу держави про правову допомогу, які підлягають врученню не потребують легалізації.

Міжнародними договорами України встановлюється, що у проханні про вручення документів повинні бути вказані точна адреса одержувача та найменування документу, який підлягає врученню. Якщо вказана у проханні про вручення адреса виявилась неповною або неточною, запитувана сторона згідно зі своїм законодавством вживає заходи для встановлення адреси. Якщо точну адресу встановити неможливо, то запитувана сторона інформує про це запитуючу сторону та повертає документи.

Документи та рішення, долучені до запиту компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу, вручаються особі, визначеній у запиті, в порядку, встановленому ст. 564 КПК України та міжнародним договором України.

Для виконання запиту компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу слідчий, прокурор або суд, викликає особу для вручення документів. У повістці зазначається предмет запиту та назва запитуючого органу,

а також інформацію про наслідки неявки особи відповідно до КПК, інших положень законодавства. Якщо викликана особа не з'явилася без поважних причин, до неї може бути застосовано привід у порядку, передбаченому КПК.

Факт вручення документів повинен бути підтверджений письмово. Підтвердження вручення здійснюється шляхом складання органом досудового розслідування, слідчим, прокурором або судом, протоколу про вручення особі документів із зазначенням часу, дати та місця їх вручення. Протокол підписується особою, якій вручено документи, з викладом її заяв або зауважень при отриманні документів.

Виконуючи запит про вручення документів, особа яка з'явилася попереджається, що документи будуть вважатися врученими в разі її відмови отримати такі документи. Якщо особа відмовляється отримати документи, про це зазначають у протоколі й викладають пояснення особи про причини, якщо вона їх надає.

Отже, документи вважаються врученими незалежно від згоди особи на їх отримання. Якщо, особа відмовляється отримати документи, що підлягають врученню, про це обов'язково зазначається у протоколі.

Особа має право відмовитися отримати документи, що підлягають врученню і вважається, що вручення документів не відбулося, якщо документи не містять перекладу українською мовою і складені мовою, яка є незрозумілою особі, зазначеній у запиті.

Протокол, підтвердження про вручення документів передається разом з іншими документами, доданими до запиту, компетентному органу іноземної держави у порядку, передбаченому ст. 558 КПК.

Тимчасова передача

Під *тимчасовою передачею* необхідно розуміти передачу на погоджений з запитуваною державою строк особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання на її території, до запитуючої держави для давання показань або участі у проведенні інших процесуальних дій під час здійснення кримінального провадження, у якому вона не притягується до кримінальної відповідальності.

Сприяння запитуваної держави в забезпеченні тимчасової передачі особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання на території іноземної держави, передбачає одержання згоди від особи на її тимчасову передачу, узгодження умов такої передачі (цілей, строку, маршруту перевезення та ін.), а також організацію перевезення зазначеної особи.

Особа, тимчасово передається до запитуючої держави за умови її повернення у погоджений з запитуваною державою строк та при дотриманні імунітетів, встановлених ст. 12 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р.

Прохання про тимчасову передачу особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання на території іноземної держави складається органом досудового розслідування, прокурором, суддею або судом України, які здійснюють кримінальне провадження, якщо під час досудового розслідування або судового

розгляду у кримінальному провадженні виникне необхідність отримання показань від такої особи або проведення за її участю інших процесуальних дій.

Отже, у випадку, якщо виникає потреба тимчасової передачі особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання у виді позбавлення волі на території іноземної держави і не притягується до кримінальної відповідальності в кримінальному провадженні, яке здійснює компетентний орган запитуючої сторони, з метою отримання від такої особи показань або проведення з її участю інших процесуальних дій, запитуюча держава звертається з проханням про таку передачу. В своєму проханні запитуюча держава зазначає та надає гарантії щодо повернення цієї особи, але не пізніше строку погодженого з іноземною державою.

При складанні прохання про тимчасову передачу обов'язковим є дотримання вимог до його форми та змісту, передбачених ст.ст. 548, 552 КПК та міжнародними договорами України.

Стаття 565 КПК встановлює можливість тимчасової передачі до іноземної держави особи, яка відбуває покарання на території України на прохання компетентного органу іноземної держави з дотриманням наступних умов: 1) така особа може бути тимчасово передана, якщо запитуючій стороні необхідна її присутність для давання показань або участі в інших процесуальних діях під час кримінального провадження, яке здійснює компетентний орган іноземної держави і вона не притягується до кримінальної відповідальності в цьому кримінальному провадженні; 2) така особа має бути повернута запитуючій стороні після проведення за її участю необхідних процесуальних дій, для яких вона була передана, у погоджений з запитуючою стороною строк.

До прийняття рішення щодо виконання запиту про передачу особи, яка перебуває під вартою, центральний (уповноважений) орган України запитує в іноземної держави гарантії про те, що: 1) особа не буде піддана катуванню або іншому жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; 2) особа не буде притягуватися до кримінальної відповідальності як у зазначеному кримінальному провадженні, так і за будь-які інші діяння або обвинувальні вироки, які передували її від'їзду з території України; 3) особу буде повернуто в Україну в чітко визначений строк.

Для тимчасової передачі особи обов'язковою умовою є наявність письмової згоди такої особи. Враховуючи те, що тимчасова передача особи здійснюється на добровільних засадах, компетентний орган запитуючої сторони зобов'язаний повідомити та роз'яснити такій особі про її право відмовитися від тимчасової передачі в іноземну державу.

Виклик особи, яка перебуває за межами України

Якщо під час досудового розслідування або судового розгляду виникає необхідність у провадженні слідчих чи інших процесуальних дій на території України з особою, яка перебуває на території іноземної держави, суд, прокурор або слідчий за погодженням з прокурором надсилає до уповноваженого (центрального) органу України запит про виклик особи, яка перебуває за межами України.

Уповноважений (центральний) орган України розглядає запит на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів та міжнародних договорів України. У разі прийняття рішення про направлення запиту про виклик особи уповноважений (центральний) орган України направляє його компетентному органу іноземної держави не пізніше 60 діб до дати явки особи або в інший строк, передбачений міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Обумовлення терміну передачі повістки у зазначеному випадку надає запитуваній державі можливість передати виклик особі завчасно і дозволити викликаній особі прибути до компетентного органу запитуючої держави у визначений час.

Якщо у відносинах із запитуваною державою відсутній міжнародний договір, запит надсилається Міністерству юстиції України для його направлення через дипломатичні канали. При цьому строк, за який надсилається запит про виклик особи, збільшується на два місяці.

Особу, яка перебуває за межами України, для провадження слідчих чи інших процесуальних дій на території України викликають повісткою на підставі запиту про міжнародну правову допомогу та повідомляють (крім підозрюваного та обвинуваченого) про розмір і порядок відшкодування витрат, пов'язаних з викликом.

Явка особи, яка викликається повісткою до компетентного органу іноземної держави є її правом, а не обов'язком. Тому міжнародні договори передбачають, що повістка про виклик особи не повинна містити попередження про застосування санкцій на випадок неявки викликаного.

КПК та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачається надання гарантій викликаній особі, яка незалежно від свого громадянства добровільно з'явилася на виклик до компетентного органу іноземної держави. Така особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, затримана, стосовно неї не може бути обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, до неї не можуть бути застосовані інші заходи забезпечення кримінального провадження чи обмеження її особистої свободи як з приводу кримінального правопорушення, яке є предметом цього кримінального провадження, так і за будь-яке інше кримінальне правопорушення, вчинене до перетинання державного кордону України (при в'їзді в Україну). Стосовно такої особи не може бути приведений до виконання вирок, ухвалений до перетину державного кордону України у зв'язку з викликом.

Підозрюваний, обвинувачений або засуджений може бути затриманий, стосовно нього може бути застосований запобіжний захід або приведений до виконання вирок лише за злочин, зазначений у повістці.

Міжнародні договори не встановлюють абсолютної недоторканості викликаній особі, а лише обмежують її певними умовами. Виходячи зі змісту ст. 566 КПК та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, правом недоторканості користуються тільки ті особи, які: 1) прибули на виклик, вручений компетентним органом запитуваної держави до

компетентного органу запитуючої держави, яка звернулася із запитом про виклик особи; 2) залишили територію запитуючої держави, від якої виходить доручення, протягом п'ятнадцяти діб або іншого строку (одними міжнародними договорами встановлено сім діб, іншими п'ятнадцять діб), передбаченого міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України з моменту письмового повідомлення органу досудового розслідування, прокуратури або суду про відсутність необхідності у проведенні слідчих чи інших процесуальних дій за її участю. У цей строк не зараховується час, протягом якого особа не могла залишити територію запитуючої держави з незалежних від неї обставин.

Допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції

Відеоконференція є однією із процесуальних форм використання інформаційних технологій у кримінальному провадженні. Термін «відеоконференція» використовується для позначення заходу, учасники якого територіально віддалені один від одного, а тому спілкування між ними відбувається з використанням технічних засобів зв'язку, що забезпечують передачу зображення і звуку в режимі реального часу.

Застосування відеоконференції у сфері міжнародної правової допомоги надає можливість його учасникам «бути присутніми» на процесі, приймати участь у досудовому провадженні або судовому розгляді, не перебуваючи безпосередньо у приміщенні органу, який здійснює досудове розслідування або суду, використовуючи термінали, які розташовані в органах досудового розслідування, в суді та інших приміщеннях.

Порядок проведення процесуальних дій за допомогою відеоконференції при міжнародної правової допомоги має деякі особливості, що відрізняють його від загального порядку проведення зазначених дій. Надання міжнародної правової допомоги шляхом відеоконференції набуває таких якостей, як швидкість, ефективність, процесуальна економія. Відеоконференція дозволяє значно прискорити виконання слідчих або судових доручень, наприклад, за необхідності одержання показань від осіб, що перебувають на території іноземної держави.

Приводом до надання правової допомоги шляхом відеоконференції є передбачене міжнародними договорами та КПК прохання відповідної процесуальної форми суду, прокурора або слідчого, які здійснюють кримінальне провадження, до компетентного органу запитуваної держави про проведення процесуальних дій з використанням відеоконференції.

Форма та зміст доручення про надання правової допомоги у режимі відеоконференції повинні відповідати вимогам, передбаченим ч. 2 ст. 552 КПК.

Запит про проведення допиту особи шляхом відеоконференції має містити опис технічних вимог щодо проведення відеоконференції, контактні дані осіб, відповідальних за технічне забезпечення відеоконференції, а також пропозиції щодо дат і часу проведення відеоконференції та попереднього пробного сеансу відео зв'язку.

Крім того, у дорученні мають бути зазначені причини, які не дозволяють одержати показання традиційним способом, а також дані про компетентний орган і конкретних осіб, що будуть проводити допит у режимі відеоконференції з боку запитуючої держави.

Частина 1 ст. 567 КПК передбачає підстави проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави. Такими підставами є: 1) неможливість прибуття певних осіб до компетентного органу іноземної держави; 2) необхідність забезпечення безпеки осіб; 3) інші підстави, визначені слідчим суддею (судом).

Особа викликається для давання показань у порядку, передбаченому законодавством запитуваної держави. Запитувана сторона відповідно до власного законодавства має забезпечити вживання заходів, спрямованих на неприпустимість ухилення допитуваної особи від давання показань за допомогою відеоконференції, а також відповідальність за завідомо неправдиві показання.

Перед початком допиту шляхом відеоконференції допитуваному обов'язково роз'яснюються його права, зокрема: давати показання рідною мовою; відмовитися давати показання і відповідати на запитання, якщо це передбачено законодавством запитуваної або запитуючої сторони; надавати докази; заявляти відводи і клопотання; мати при собі й користуватися будь-якими нотатками і документами, що мають відношення до кримінального провадження; знайомитися з протоколом процесуальної дії, проведеної за допомогою відеоконференції, і робити до нього зауваження; знайомитися з відеозаписом процесуальної дії.

Також перед початком допиту мають бути вирішені питання, що стосуються привілеїв і імунітетів особи, яка підлягає допиту, оскільки така особа повинна мати можливість заявити про своє право не давати показання або відповідати на запитання, якщо це передбачено законодавством запитуваної і (або) запитуючої сторони. Відповідно, якщо особа має будь-які привілеї в частині відмови від давання показань і відповіді на запитання за законодавством запитуваної і (або) запитуючої держави, то докази, отримані з порушенням цих прав, не будуть мати доказового значення.

При заяві особою про наявність у неї такого права за законодавством іншої держави, воно приймається до уваги при його підтвердженні компетентними органами такої держави. Приймаючи до уваги, що одержання відповідних роз'яснень щодо права особи відмовитися від давання показань і відповідати на запитання може спричинити затримку у виконанні запитуваних процесуальних дій, національний компетентний орган при направленні в іноземну державу запиту про провадження допиту за допомогою відеоконференції, з метою уникнути подальших узгоджень і затримок, має зазначити, які привілеї за законодавством запитуючої держави має особа, показання якої необхідно одержати.

Питання про те, яке з національних законодавств слід застосовувати, коли учасники відеоконференції перебувають у різних країнах, має вирішуватися між компетентними органами запитуючої і запитуваної сторін.

Частина 2 ст. 567 КПК передбачає, що допит шляхом відео- або телефонної конференції проводиться в порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони у тій мірі, в якій такий порядок не суперечить засадам

кримінального процесуального законодавства України та загально визнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних свобод.

Відповідно до ч. 1 ст. 567 КПК допит за запитом компетентного органу іноземної держави проводиться у присутності представника запитуваної держави (слідчого судді). На слідчого суддю покладається обов'язок за встановлення особи, що підлягає допиту, і за дотримання засад кримінального процесуального законодавства України та загально визнаних стандартів забезпечення прав людини і основоположних свобод.

У зв'язку з цим, якщо під час допиту слідчий суддя виявив порушення засад кримінального процесуального законодавства України та загально визнаних стандартів забезпечення прав людини і основоположних свобод, особою, яка здійснює допит, він повідомляє про це учасників процесуальної дії та зупиняє допит з метою вжиття заходів для його усунення. Допит продовжується тільки після узгодження з компетентним органом запитуючої сторони необхідних змін у процедурі.

Отже, особливості проведення допиту за допомогою відеоконференції полягають у наступному: 1) допит за допомогою відеоконференції може бути проведений за наявності підстав, передбачених міжнародними договорами та КПК, а також певних обставин, коли внаслідок об'єктивних або суб'єктивних причин неможливо одержати показання традиційним способом; 2) допит за допомогою відеоконференції здійснюється для запитуючої держави в режимі «реального часу»; 3) відеоконференція дозволяє посадовим особам компетентного органу запитуючої держави безпосередньо проводити допит з дотриманням законодавства цієї держави, фізично не перетинаючи кордони запитуваної держави, при дотриманні суверенітету і територіальної цілісності останньої; 4) проведення допиту за допомогою відеоконференції повинно бути організовано таким чином, щоб виключити можливість визнання отриманих доказів недопустимими через певний вплив на допитуваного з боку присутніх осіб при проведенні процесуальної дії (так званий «вплив поза кадром»); 5) при проведенні допиту за допомогою відеоконференції деякі особливості має тактика проведення допиту, зокрема, встановлення психологічного контакту з допитуваною особою. Тому використання відеоконференції вимагає особливої тактики проведення процесуальних дій; 6) відеоконференція виступає свого роду посередником, проміжною ланкою між судом (прокурором, слідчим), наділеним обов'язком безпосереднього сприйняття доказів і першоджерелом доказів; 7) має свої особливості процесуальне оформлення ходу і результатів допиту, проведеного за допомогою відеоконференції. Допит за допомогою відеоконференції має супроводжуватися відеозаписом, який виступає самостійною формою закріплення доказів разом із протоколюванням.

Розшук, арешт і конфіскація майна

З метою виявлення та арешту майна, грошей і цінностей, отриманих злочинним шляхом, а також майна, яке належить підозрюваному, обвинуваченому або засудженому особам, відповідні органи України на підставі запиту про міжнародну

правову допомогу проводять передбачені КПК процесуальні дії, а також інші передбачені спеціальним законом дії.

В запиті про виявлення та арешт майна, грошей і цінностей, отриманих злочинним шляхом, а також майна, яке належить підозрюваним, обвинуваченим або засудженим особам, запитувана держава повинна вказати наявність зв'язку між майном, розшук та арешт якого запитується і конкретними незаконними діями або злочинною діяльністю.

Отже, запитувана держава, відповідно до свого кримінального процесуального законодавства на прохання запитуючої держави вживає необхідних заходів з розшуку, арешту і конфіскації майна та інших доходів одержаних злочинним шляхом та повідомляє запитуючу державу про отримані результати.

Відповідно до ч. 1 ст. 562 КПК, якщо для виконання запиту компетентного органу іноземної держави необхідно провести процесуальну дію, виконання якої в Україні можливе лише з дозволу суду, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому КПК. При надходженні запиту від іноземної держави з проханням про арешт майна, грошей і цінностей, отриманих злочинним шляхом, а також майна, яке належить підозрюваним, обвинуваченим або засудженим особам, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому КПК за ухвалою слідчого судді або суду, навіть якщо законодавство запитуючої сторони цього не передбачає. Якщо для проведення запитуваної процесуальної дії необхідно отримання відповідного дозволу, компетентний орган України, який забезпечує виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги, звертається до слідчого судді або суду в порядку передбаченому КПК. Підставою для вирішення питання щодо надання такого дозволу є матеріали звернення компетентного органу іноземної держави.

При накладенні арешту на майно, гроші і цінності, отримані злочинним шляхом, а також майно, яке належить підозрюваним, обвинуваченим або засудженим особам, вживаються необхідні заходи з метою його збереження до прийняття судом рішення щодо такого майна, про що повідомляють запитуючій стороні.

Виявлене майно за запитом запитуючої сторони може бути: 1) передане компетентному органу запитуючої сторони як доказ у кримінальному провадженні з дотриманням вимог ст. 562 КПК або для повернення власнику; 2) конфісковане, якщо це передбачено вироком чи іншим рішенням суду запитуючої сторони, які набрали законної сили.

Майно, передбачене п. 1 ч. 3 ст. 568 КПК, не передається запитуваній стороні або його передання може бути відстрочене чи тимчасовим, якщо це майно потребується для цілей розгляду цивільної або кримінальної справи в Україні чи не може бути вивезено за кордон з інших підстав, передбачених законом.

Конфіскація майна здійснюється тільки на підставі рішення суду в порядку, передбаченому КПК. Запитувана держава розпоряджається цим майном відповідно до свого національного законодавства.

Конфісковане майно та інші доходи, одержані злочинним шляхом, може бути передано в розпорядження запитуючої держави.

Майно, конфісковане згідно з п. 2 ч. 3 ст. 568 КПК, передається в дохід Державного бюджету України. За клопотанням центрального органу України суд може прийняти рішення про передачу майна, конфіскованого згідно з п. 2 ч. 3 ст. 568 КПК, а так само його грошового еквівалента: 1) запитуючій стороні, яка прийняла рішення про конфіскацію для відшкодування потерпілим шкоди, завданої злочинцем; 2) згідно з міжнародними договорами України, що регулюють питання розподілу конфіскованого майна або його грошового еквівалента.

Передання майна, на яке накладено арешт, а також конфіскованого майна може бути відкладено, якщо це необхідно для цілей досудового розслідування та судового розгляду в Україні або розгляду спору про права інших осіб.

Контрольована поставка

Відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні від 16.11.2012 р., контрольована поставка полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена КК України.

Стаття 2 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. зазначає що, «контрольована поставка» означає метод, при якому допускається вивезення, провезення або ввезення на територію однієї або декількох держав незаконних або таких, що викликають підозри, партій вантажу з відома та під наглядом їхніх компетентних органів з метою розслідування будь-якого злочину і виявлення осіб, які беруть участь у вчиненні цього злочину.

Відповідно до ст. 569 КПК, у разі виявлення слідчим органу досудового розслідування України при проведенні процесуальних дій, у тому числі за запитом про міжнародну правову допомогу контрабандної поставки, він має право не вилучати її з місця закладки або транспортування, а за домовленістю з компетентними органами держави, куди її адресовано, безперешкодно пропустити її через митний кордон України.

Метою здійснення контрольованої поставки є виявлення, викриття та документування злочинної діяльності міжнародних злочинних організацій.

Протокол про виявлення контрабандної поставки складається згідно з правилами КПК та направляється компетентному органу держави, на територію якої пропущено контрольовану поставку, а в разі одержання таких матеріалів від відповідних органів іншої держави вони долучаються до матеріалів досудового розслідування.

Прикордонне переслідування

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про державний кордон» від 4 листопада 1991 р. державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

Відповідно до ст. 570 КПК, у випадку проведення компетентними органами України прикордонного переслідування особи, яка вчинила незаконне переміщення через державний кордон України, розслідування її незаконної діяльності проводиться на території України згідно з вимогами КПК.

Матеріали кримінального провадження щодо документування незаконної діяльності зазначеної особи на території України згідно з міжнародними договорами про прикордонне переслідування передаються відповідним органам держави, де цю особу притягнуто до кримінальної відповідальності. Якщо такі матеріали були одержані від відповідних органів іншої держави, вони долучаються до матеріалів досудового розслідування.

Створення і діяльність спільних слідчих груп

Тенденції сучасної злочинності, особливо організованих її форм, визначають необхідність впровадження ефективних механізмів взаємодії органів юстиції держав, оскільки принципово важливе значення для здійснення досудового розслідування у контексті правової допомоги має *оперативність* та *ефективність* дій правоохоронних органів договірних сторін з повагою до їхнього суверенітету і територіальної цілісності. Тому особливо важливе значення для успішного здійснення кримінального провадження, ускладненого іноземним елементом мають спільні дії представників правоохоронних органів взаємодіючих держав.

Стаття 571 КПК України передбачає можливість спільного проведення процесуальних дій, розслідування в цілому та встановлює правові підстави для проведення досудового розслідування слідчою групою.

Необхідність у створенні і діяльності слідчої групи для здійснення досудового розслідування виникає в особливо складному кримінальному провадженні. КПК України не визначає критерії особливої складності кримінального провадження. Однак, практика до числа критеріїв, які визначають особливу складність досудового розслідування у кримінальному провадженні, ускладненому іноземним елементом, відносить необхідність: 1) розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених однією або кількома особами на території двох і більше держав, що торкаються їхніх інтересів; 2) одночасно перевірити кілька версій обставин кримінального правопорушення, що пов'язано із проведенням процесуальних дій і оперативно-розшукових заходів на території двох і більше держав; 3) проведення великої кількості процесуальних дій і оперативно-розшукових заходів на території двох і більше держав, виконати які без створення спільної слідчої групи у порядку міжнародної правової допомоги в розумний строк буде неможливо; 4) виявити всіх співучасників злочинної діяльності і притягти до кримінальної відповідальності велику кількість обвинувачуваних, з яких два і більше мають різне громадянство чи постійно проживають на території різних держав.

Підставами для створення спільної слідчої групи є: 1) необхідність проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях декількох держав; 2) порушення інтересів декількох держав.

Міжнародну слідчу групу можна визначити як організаційну форму постійної взаємодії прокурорів, слідчих, а також оперативних працівників компетентних органів двох і більше держав з метою проведення процесуальних, слідчих дій, оперативно-розшукових заходів при проведенні досудового розслідування у кримінальному провадженні, ускладненому іноземним елементом.

Міжнародна слідча група створюється у разі, коли виникає потреба спільної координації дій, систематичної та інтенсивної взаємодії слідчих і оперативних працівників правоохоронних органів двох і більше держав. Створення міжнародних слідчих груп дозволяє одночасно проводити досудове розслідування в різних напрямках і в різних державах.

Рішення про створення спільної слідчої групи за запитом слідчого або прокурора України та компетентних органів іноземних держав приймає Офіс Генерального прокурора. Такий порядок створення спільної слідчої групи цілком виправданий.

Про створення і діяльність спільної слідчої групи повинно бути зазначено в спеціальній постанові. У залежності від складності кримінального провадження, обсягу процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів, що мають бути проведені під час здійснення досудового розслідування, кількісний і якісний склад спільної слідчої групи може змінюватися. Якщо у складі спільної слідчої групи відбуваються зміни, у зв'язку з необхідністю введення в її склад нових членів або нового керівника, то про це має бути винесена також спеціальна постанова.

Координацію діяльності спільної слідчої групи здійснює ініціатор створення такої групи або один з її членів. Члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією.

Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії повинні здійснювати члени спільної слідчої групи тієї держави, на території якої вони проводяться. Отже, представники компетентних органів іноземної держави не мають повноважень щодо участі у проведенні допитів підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, експертів, експертиз, обшуків, виїмки, інших процесуальних (слідчих) дій на території іншої держави.

Нагляд за законністю досудового розслідування повинні здійснювати прокурори кожної держави, відповідно їй дозвіл на проведення необхідних процесуальних, слідчих дій, а також прийняття рішень надають органи юстиції держави, на території якої повинно провадитися відповідна процесуальна, слідча дія або виконуватися процесуальне рішення.

7. Поняття і види видачі та передачі осіб. Особливості підстав і умов видачі (екстрадиції). Обставини, що перешкоджають видачі (екстрадиції). Екстрадиційний процес. Тимчасова видача. Тимчасові заходи. Процесуальний порядок взяття під варту особи, видачі якої вимагає іноземна

держава. Спрощений порядок осіб з України. Рішення за запитом про видачу особи (екстрадицію) та його оскарження. Гарантії прав особи, щодо якої здійснюється екстрадиційний процес, та виданої особи

Видача особи (екстрадиція) – видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку (п.2 ч.1 ст. 541 КПК).

Передача засуджених – це передача осіб, які засуджені до позбавлення волі або відбувають покарання в одній державі, для приведення у виконання вироку в державу, громадянами якої вони є.¹⁵⁵ Обидві процедури, особливо якщо мова йде про передачу засуджених осіб, представляють собою певний процес передачі. Однак видача і передача, являючись абсолютно самостійними процесуальними формами міжнародного співробітництва, мають суттєві відмінності, зокрема наступні. Так, видача засудженого проводиться з держави, на території якої він знаходиться, в державу, судом якої він засуджений, а передача засудженого з метою виконання вироку, навпаки, означає його переміщення з держави винесення вироку, в іншу державу, громадянином якої він є. Так, відповідно до п. 2 ст. 2 Конвенції про передачу засуджених осіб 1983 р., особу, засуджену на території однієї Сторони, може бути передано на територію іншої Сторони у відповідності до положень зазначеної Конвенції, для відбування призначеного їй покарання. З цією метою засуджена особа може висловити державі винесення вироку або державі виконання вироку своє побажання бути переданою згідно з Конвенцією.¹⁵⁶ При цьому зазначається, що у разі видачі засудженого вирок виконуватиметься в тій країні, судом якої він винесений (це країна, на території якої вчинено злочин, або країна громадянства засудженого тощо). Особливість передачі засудженого з метою виконання вироку полягає в тому, що вирок суду іноземної держави, винесений особі, яка не є громадянином цієї держави, виконується в іншій країні, громадянином якої є засуджена особа. Так, статтею 12 Договору між Україною та Республікою Казахстан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання передбачено, що держава виконання вироку зобов'язана забезпечити виконання вироку у повному обсязі, керуючись при цьому своїм національним законодавством. Призначене засудженому покарання відбувається на підставі вироку суду держави винесення вироку. Суд держави виконання вироку, виходячи з винесеного вироку, приймає рішення про його виконання.¹⁵⁷

Також, відмінність полягає в тому, що засуджений може бути виданий будь-якій державі, що встановила стосовно нього територіальну, персональну, реальну або універсальну юрисдикцію, а передача засудженого з метою виконання вироку можлива лише до держави, громадянином якої він є.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Тростяньська Я. Визнання та виконання в Україні вироків іноземних судів у кримінальних справах та їх відмінність від інших видів правової допомоги. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 12. С. 167-171.

¹⁵⁶ Конвенція про передачу засуджених осіб від 21.03.1983 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025

¹⁵⁷ Договір між Україною та Республікою Казахстан про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання від 17 вересня 1999 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/398_032

¹⁵⁸ Бойко І.І. Застосування кримінально-процесуального примусу в екстрадиційному процесі: дис... канд.юрид.наук: URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11997>

При видачі злочинців і передачі засуджених вони не просто переміщуються в іншу країну (у географічному просторі), а переносяться в іншу правову систему (у соціальному просторі), тобто в іншу систему координат, що має свої точки відліку (види та розмір покарань, терміни давності, судимості тощо), які можуть бути і менш сприятливими для особи, ніж ті, в яких вона перебуває до моменту видачі або передачі. Проте для видачі ця обставина не має принципового значення. Передача засудженого у жодному випадку не повинна приводити до погіршення його становища відносно терміну покарання (у порівнянні з тим, який він повинен відбувати в державі винесення вироку). Навпаки, іноді в провадженні щодо передачі засуджених осіб спостерігається тенденція до покращення положення засудженої особи. При передачі засудженого робота суду держави виконання вироку позбавлена дослідницького змісту.¹⁵⁹ Держава, громадянином якої є особа, вирішує питання щодо обсягу виконання покарання, не переглядаючи при цьому встановлені факти, юридичну кваліфікацію. Відмінність є і за суб'єктивним складом, оскільки передача застосовується тільки до осіб, що перебувають в статусі засуджених, тоді як видача може запитуватися і здійснюватися щодо підозрюваних та обвинувачених.

Видачу залежно від мети розділяють на: видачу для притягнення до кримінальної відповідальності та для виконання вироку; залежно від характеру примусу з боку відповідних органів запитуваної держави: добровільну¹⁶⁰ (відповідно до національного кримінального процесуального закону – спрощена) та звичайну (примусову) видачу; залежно від складності провадження: видачу, що здійснюється в загальному порядку та видачу, здійснювану у спрощеному порядку. Цей вид можна розділити на добровільну видачу (спрощену в порядку ст. 588 КПК) та здійснювану на підставі Європейського ордеру на арешт (реалізується принцип взаємного визнання процесуальних рішень).¹⁶¹

Законодавчо визначено наступні етапи екстрадиції: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави. Регламентація ж починається з питання направлення запиту про видачу особи. Тобто законодавець, визначивши етапи екстрадиційного провадження, процедуру його регламентації розпочинає з направлення запиту про видачу (екстрадицію), хоча це не перший його етап. Оскільки перед направленням запиту, як мінімум, необхідно знати, до якої держави його необхідно направляти.

Матеріально-правовою підставою видачі (екстрадиції) осіб є положення ст. 10 КК України, процесуальною – наявність чинного міжнародного договору.

---

¹⁵⁹ Тростяньська Я. Визнання та виконання в Україні вироків іноземних судів у кримінальних справах та їх відмінність від інших видів правової допомоги. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 12. С. 17

¹⁶⁰ Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. URL: www.Ebk.net.ua/Book/Law/raychuk_tdp/part3/2405.htm

¹⁶¹ Бойко І.І. Застосування кримінально-процесуального примусу в екстрадиційному процесі: дис.. канд.юрид.наук: URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11997>

Запит про видачу особи (екстрадицію) направляється за умови, якщо за законом України хоча б один із злочинів, у зв'язку із яким запитується видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців (дотримання правила про екстрадиційність злочину); дотримання правила «подвійної кримінальності», що вимагає наявності злочину як необхідної умови кримінальної відповідальності, що має бути кваліфіковане як таке за законодавством запитуючої, так і запитуваної держави.

Відповідно до Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року з Додатковими протоколами до неї 1975 і 1978 років, які Україна ратифікувала в 1998 році із заявами і застереженнями, передбачено наведені нижче підстави, за яких у видачі може бути відмовлено. 1. Україна не видаватиме іншій державі громадян України. 2. Україна залишає за собою право не здійснювати видачу, якщо особа, видача якої запитується, за станом здоров'я не може бути видана без шкоди її здоров'ю. 3. Видача не здійснюється за правопорушення, що передбачені військовим правом і не є правопорушеннями за звичайним кримінальним правом, однак видачу правопорушників за вчинення загальнокримінальних правопорушень, що також є військовими правопорушеннями, може бути здійснено Україною лише за умови, якщо особу, видача якої запитується, не буде піддано кримінальному переслідуванню за військовим правом або законом. 4. Україна здійснюватиме видачу лише осіб, які вчинили злочини, що караються позбавленням волі на максимальний строк не менше одного року або більш суворим покаранням. 5. Видача особи не здійснюється, якщо Україна має достатньо підстав вважати, що запит про видачу правопорушників за вчинення звичайного кримінального правопорушення був зроблений з метою переслідування або покарання особи на підставі її раси, релігії, національної приналежності чи політичних переконань або що становище такої особи може бути зашкоджене з будь-якої з цих причин. 6. Видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, розглядається запитуваною стороною як політичне правопорушення або правопорушення, пов'язане з політичним правопорушенням. Вбивство або замах на вбивство глави держави або члена його сім'ї не вважається політичним правопорушенням. 7. Видача не здійснюється за правопорушення, щодо якого була проголошена амністія в запитуваній державі і за яке ця держава мала компетенцію переслідувати згідно з її кримінальним законодавством. 8. Україна може відмовити у видачі відповідної особи за правопорушення, яке згідно з її законодавством вважається вчиненим повністю або частково на її території або в місці, що розглядається як територія. 9. Якщо правопорушення, за яке вимагається видача, було вчинене за межами території запитуючої сторони, у видачі може бути відмовлено, тільки якщо законодавство запитуваної сторони не передбачає переслідування за таку саму категорію правопорушень у випадку їх вчинення за межами території останньої сторони або не передбачає видачі за правопорушення, у зв'язку з яким вимагається видача. 10. Україна може відмовити у видачі відповідної особи, якщо її компетентні органи переслідують особу у зв'язку із правопорушенням (правопорушеннями), за яке вимагається видача. 11.

Видача не здійснюється, якщо компетентні органи України проголосили остаточне рішення щодо відповідної особи у зв'язку із правопорушенням, за яке вимагається видача. 12. Якщо правопорушення, за яке вимагається видача, карається смертною карою за законодавством запитуючої сторони, Україна може відмовити у видачі, якщо запитуюча сторона не надасть запитуваній стороні достатніх гарантій того, що смертний вирок не буде звернутий до виконання. Міжнародними двосторонніми договорами України можуть бути передбачені й інші підстави для відмови у видачі. Відповідно до міжнародних договорів України у гуманітарній сфері (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року, Конвенція про статус біженців 1951 року та інші міжнародні договори щодо захисту прав людини) у видачі також може бути відмовлено щодо осіб зі спеціальним статусом, яким у запитуючої сторони загрожує порушення їх прав, гарантованих міжнародними договорами України¹⁶². Явна невинуватість видачі особи з огляду на співвідношення тяжкості вчиненого особою кримінального правопорушення та ймовірних витрат, необхідних для екстрадиції, також може бути підставою для відмови у видачі, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором.

Одним із видів екстрадиції є тимчасова видача, яка застосовується з метою запобігання закінченню строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або втраті доказів у кримінальному провадженні, після чого особа має бути повернута до відповідної держави у погоджений строк. У разі необхідності компетентний орган України, який здійснює кримінальне провадження, готує документи про продовження строку тимчасової видачі, що надсилаються відповідному центральному органу не пізніше як за двадцять днів до закінчення строку тимчасової видачі.

В екстрадиційному провадженні запитуваною державою можуть бути застосовані тимчасові заходи примусового характеру: затримання, тимчасовий арешт, екстрадиційний арешт або будь-який інший запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою.

Затримання на території України особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, здійснюється уповноваженою службовою особою. Про затримання негайно інформується прокурор, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання. Повідомлення прокурору, до якого додається копія протоколу затримання, повинно містити докладну інформацію щодо підстав та мотивів затримання. Прокурор, отримавши повідомлення, перевіряє законність затримання особи, яка розшукується компетентними органами іноземних держав, та негайно інформує відповідну регіональну прокуратуру. Про затримання таких осіб відповідна регіональна прокуратура протягом шістдесяти годин після затримання повідомляє відповідний центральний орган України, який протягом трьох днів інформує компетентний орган іноземної держави. Про кожен випадок затримання громадянина іноземної держави, який вчинив злочин за межами України,

---

¹⁶²А. Богуцька. Видача особи (екстрадиція) в міжнародно-правовому співробітництві Генеральної прокуратури України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. № 3. 2013. С. 118

відповідна регіональна прокуратура також повідомляє Міністерство закордонних справ України. Затримана особа негайно звільняється у разі, якщо: 1) протягом шістдесяти годин з моменту затримання вона не доставлена до слідчого судді для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу тимчасового або екстрадиційного арешту; 2) встановлено обставини, за наявності яких видача (екстрадиція) не здійснюється.

До затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України, застосовується **тимчасовий арешт** до сорока діб або інший встановлений відповідним міжнародним договором України строк до надходження запиту про її видачу. У разі якщо максимальний строк тимчасового арешту, закінчився, а запит про видачу цієї особи не надійшов, особа підлягає негайному звільненню з-під арешту. Прокурор звертається до слідчого судді, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання, із клопотанням про застосування тимчасового арешту. До клопотання додаються:

1) протокол затримання особи з відміткою про роз'яснення особі її права надати згоду на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) у спрощеному порядку, а також права на відмову від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності у разі надання згоди на її видачу (екстрадицію); 2) документи, що містять дані про вчинення особою злочину на території іноземної держави та обрання щодо неї запобіжного заходу компетентним органом іноземної держави; 3) документи, що підтверджують особу затриманого; 4) письмова заява затриманої особи про згоду на її видачу (екстрадицію), в якій особа може зазначити про відмову від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності (в разі наявності такої письмової заяви). Клопотання має бути розглянуто слідчим суддею у найкоротший строк, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання особи. Під час розгляду клопотання слідчий суддя встановлює особу затриманого, пропонує особі зробити заяву, роз'яснює особі її право надати згоду на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) у спрощеному порядку, а також право на відмову від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності у разі надання згоди на її видачу (екстрадицію), з'ясовує бажання особи скористатися цими правами, перевіряє добровільність надання особою згоди на її видачу (екстрадицію), відмови від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності, усвідомлення особою правових наслідків такої згоди (відмови), перевіряє наявність документів, передбачених п. 2 ч. 4 і ст. 583 КПК України, вислуховує думку прокурора та інших учасників.

У разі якщо затримана особа надала згоду на її видачу (екстрадицію) або надала згоду на її видачу (екстрадицію) і відмовилася від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності, суд вирішує питання про затвердження згоди особи на видачу (екстрадицію) та застосування екстрадиційного арешту або про відмову у затвердженні згоди особи на її видачу (екстрадицію) і застосування тимчасового арешту.

За результатами розгляду слідчий суддя постановляє ухвалу про:

1) застосування тимчасового арешту; 2) відмову в застосуванні тимчасового арешту, якщо для його обрання немає підстав; 3) затвердження згоди особи на її видачу (екстрадицію) та застосування екстрадиційного арешту; 4) затвердження згоди особи на її видачу (екстрадицію), відмови особи від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності та застосування екстрадиційного арешту; 5) застосування тимчасового арешту та відмову у затвердженні згоди особи на її видачу (екстрадицію).

Копія ухвали слідчого судді, постановленої за результатами розгляду питання щодо затвердження згоди особи на її видачу (екстрадицію), невідкладно направляється уповноваженому (центральному) органу України через відповідну регіональну прокуратуру разом із копією письмової заяви особи про згоду на її видачу (екстрадицію). Особа, до якої застосовано тимчасовий арешт, має право до надходження запиту про її видачу (екстрадицію) подати на розгляд слідчого судді суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа перебуває під вартою, письмову заяву про згоду на її видачу (екстрадицію), в якій може зазначити про відмову від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності. Така заява підлягає невідкладному розгляду слідчим суддею у порядку, передбаченому частиною шостою цієї статті, за участю прокурора, особи, яка подала заяву, її захисника та за потреби перекладача. Звільнення особи з-під тимчасового арешту у зв'язку з несвоєчасним надходженням до центрального органу України запиту про видачу не перешкоджає застосуванню до неї екстрадиційного арешту в разі отримання в подальшому такого запиту.

У разі надходження запиту про видачу особи (екстрадицію) до закінчення строку тимчасового арешту ухвала слідчого судді про застосування тимчасового арешту втрачає юридичну силу з моменту винесення слідчим суддею ухвали про застосування екстрадиційного арешту щодо цієї особи.

Після надходження запиту компетентного органу іноземної держави про видачу особи за дорученням або зверненням центрального органу України прокурор звертається з клопотанням про її **екстрадиційний арешт** до слідчого судді за місцем тримання особи під вартою. Разом із клопотанням на розгляд слідчого судді подаються:

- 1) копія запиту компетентного органу іноземної держави про видачу особи (екстрадицію), засвідчена центральним органом України;
- 2) документи про громадянство особи;
- 3) наявні матеріали екстрадиційної перевірки.

Матеріали, що подаються слідчому судді, мають бути перекладені державною мовою або іншою мовою, передбаченою міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. При вирішенні питання про застосування екстрадиційного арешту слідчий суддя керується положеннями цього Кодексу та міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. У разі якщо особа, щодо якої вирішується питання про тримання під вартою, не володіє державною мовою, їй забезпечується участь перекладача. Строки тримання особи під вартою та порядок їх продовження визначаються КПК України. Під час розгляду клопотання слідчий суддя

встановлює особу, роз'яснює особі її право надати згоду на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) у спрощеному порядку, а також право на відмову від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності у разі надання згоди на видачу (екстрадицію), з'ясовує бажання особи скористатися цими правами, перевіряє добровільність надання особою згоди на її видачу (екстрадицію), відмови від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності, усвідомлення особою правових наслідків такої згоди (відмови), перевіряє запит про видачу та наявні матеріали екстрадиційної перевірки, вислуховує думку прокурора, інших учасників і постановляє ухвалу про: 1) застосування екстрадиційного арешту; 2) затвердження згоди особи на її видачу (екстрадицію) та застосування екстрадиційного арешту; 3) затвердження згоди особи на її видачу (екстрадицію), відмови особи від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності та застосування екстрадиційного арешту; 4) застосування екстрадиційного арешту та відмову у затвердженні згоди особи на її видачу (екстрадицію); 5) відмову в застосуванні екстрадиційного арешту, якщо для його обрання немає підстав.

Копія ухвали слідчого судді, постановленої за результатами розгляду питання щодо затвердження згоди особи на її видачу (екстрадицію), невідкладно направляється уповноваженому (центральному) органу України через відповідну регіональну прокуратуру разом із копією письмової заяви особи про згоду на її видачу (екстрадицію). При розгляді клопотання слідчий суддя не досліджує питання про винуватість та не перевіряє законність процесуальних рішень, прийнятих компетентними органами іноземної держави у справі стосовно особи, щодо якої надійшов запит про видачу.

Екстрадиційний арешт застосовується до вирішення питання про видачу особи (екстрадицію) та її фактичної передачі, але не може тривати більше дванадцяти місяців. У межах цього строку слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа перебуває під вартою, за клопотанням прокурора не рідше одного разу на два місяці перевіряє наявність підстав для подальшого тримання особи під вартою або її звільнення. За скаргою особи, до якої застосовано екстрадиційний арешт, або її захисника чи законного представника слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа перебуває під вартою, не частіше одного разу на місяць перевіряє наявність підстав для звільнення особи з-під варти. Звільнення особи з-під екстрадиційного арешту слідчим суддею не перешкоджає повторному його застосуванню з метою фактичної передачі особи іноземній державі на виконання рішення про видачу, якщо інше не передбачено міжнародним договором України. Особа, до якої застосовано екстрадиційний арешт, має право до прийняття рішення про її видачу (екстрадицію) подати на розгляд слідчого судді суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа перебуває під вартою, письмову заяву про згоду на її видачу (екстрадицію), в якій може зазначити про відмову від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності. Така заява підлягає невідкладному розгляду слідчим суддею у порядку, передбаченому частинами сьомою і восьмою цієї статті,

за участю прокурора, особи, яка подала заяву, її захисника та за потреби перекладача.

За наявності обставин, які гарантують запобігання втечі особи та забезпечення у подальшому її видачі, слідчий суддя може обрати щодо такої особи запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою (екстрадиційним арештом). У такому випадку слідчий суддя обов'язково враховує: 1) відомості про ухилення особи від правосуддя у запитуючій стороні та дотримання нею умов, на яких відбулося звільнення її з-під варти під час цього або інших кримінальних проваджень; 2) тяжкість покарання, що загрожує особі в разі засудження, виходячи з обставин, встановлених під час заявленого кримінального правопорушення, положень закону України про кримінальну відповідальність і усталеної судової практики; 3) вік та стан здоров'я особи, видача якої запитується; 4) міцність соціальних зв'язків особи, у тому числі наявність у неї родини та утриманців.

У разі порушення особою, щодо якої розглядається запит про її видачу, умов обраного запобіжного заходу слідчий суддя за клопотанням прокурора має право постановити ухвалу про застосування екстрадиційного арешту для забезпечення видачі особи.

Тимчасовий арешт або запобіжний захід припиняється в разі, якщо:

- 1) центральний орган України в передбачені міжнародним договором України строки не отримав запит про видачу особи (екстрадицію);
- 2) під час екстрадиційної перевірки встановлено обставини, за наявності яких видача особи (екстрадиція) не здійснюється;
- 3) компетентний орган іноземної держави відмовився вимагати видачу особи;
- 4) центральним органом України прийнято рішення про відмову у видачі особи (екстрадиції).

Скасування тимчасового арешту або запобіжного заходу здійснюється керівником відповідної регіональної прокуратури, його першим заступником або заступником за дорученням (зверненням) центрального органу України, а у випадку, передбаченому п. 2 ч. 1 ст. 586 КПК України, за погодженням з відповідним центральним органом України.

КПК України у ст. 588 передбачає можливість застосування спрощеного порядку видачі осіб (екстрадиції), що зумовлено ратифікацією Україною Третього і Четвертого додаткових протоколів до Європейської конвенції про видачу правопорушників. Особливістю цього порядку є те, що з моменту затримання особи, яка перебуває у міжнародному розшуку, і до прийняття рішення про її видачу, така особа має право подати слідчому судді письмову заяву про надання згоди на її видачу (екстрадицію), в якій може зазначити про відмову від застосування спеціального права щодо меж кримінальної відповідальності. За результатом розгляду письмової заяви слідчим суддею виноситься відповідна ухвала про затвердження письмової згоди на видачу або про відмову у цьому. Згода особи на її видачу (екстрадицію), відмова особи від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності можуть бути відкликані особою до їх затвердження слідчим суддею. Копія ухвали слідчого судді, заява, а також інформація, необхідна для прийняття уповноваженим (центральним) органом

України рішення щодо спрощеної видачі, невідкладно надсилається відповідною регіональною прокуратурою до уповноваженого (центрального) органу України. Керівником уповноваженого (центрального) органу України або уповноваженою ним особою протягом п'яти робочих днів з дня одержання ухвали слідчого судді про затвердження згоди особи на її видачу та матеріалів, виноситься рішення, яке є остаточним і оскарженню не підлягає.

У цілому застосування спрощеного порядку видачі осіб (екстрадиції) звільняє уповноважений (центральный) орган від проведення екстрадиційної перевірки, необхідності звернення прокурорів до слідчого судді із клопотанням про застосування тимчасових заходів, а для особи, яка знаходиться у міжнародному розшуку, робить можливим скорочення строків застосування запобіжних заходів на території запитованої держави.

Спрощений порядок видачі не застосовується у разі притягнення особи до кримінальної відповідальності чи відбування покарання на території України, якщо є підстави вважати, що видача може суперечити інтересам захисту національної безпеки України або що розшукувана особа є громадянином України та якщо компетентний орган іноземної держави не надав на вимогу на вимогу уповноваженого (центрального) органу України необхідну інформацію відповідно до ч. 6 ст. 588 КПК України.

Рішення за запитом про видачу особи (екстрадицію) виноситься керівником або уповноваженою ним особою уповноваженого (центрального) органу України після вивчення матеріалів екстрадиційної перевірки. Про прийняте рішення повідомляється компетентний орган іноземної держави, а також особа, щодо якої воно прийняте. У разі прийняття рішення про видачу (екстрадицію) такої особі вручається його копія. Якщо впродовж десяти днів зазначене рішення не оскаржене до суду, організовується фактична видача цієї особи компетентним органам іноземної держави. Якщо особа подала заяву про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, чи скористалася відповідно до законодавства правом на оскарження рішення щодо зазначених статусів, до остаточного розгляду заяви, у порядку, встановленому законодавством України.

КПК України встановлює процедуру оскарження рішення про видачу особи (екстрадицію). Суб'єктами права на оскарження, відповідно до ст. 591 КПК України, є: особа, стосовно якої рішення прийнято; її захисник чи законний представник. Скарга подається до слідчого судді, в межах територіальної юрисдикції така особа тримається під вартою, крім випадку, передбаченого ст. 588 КПК України. Якщо до особи застосовано запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, скарга на рішення про видачу такої особи (екстрадицію) може бути подано до слідчого судді, в межах територіальної юрисдикції якого розташований відповідний центральний орган України.

Якщо скаргу на рішення про видачу подає особа, яка перебуває під вартою, уповноважена службова особа місця ув'язнення негайно надсилає скаргу до слідчого судді і повідомляє про це відповідну регіональну прокуратуру.

Розгляд скарги здійснюється слідчим суддею протягом п'яти днів з дня її надходження до суду. Судовий розгляд проводиться за участю прокурора, який

проводив екстрадиційну перевірку, особи, щодо якої прийнято рішення про видачу, її захисника чи законного представника, якщо він бере участь у провадженні. При розгляді скарги слідчий суддя не досліджує питання про винуватість та не перевіряє законність процесуальних рішень, прийнятих компетентними органами іноземної держави у справі стосовно особи, щодо якої надійшов запит про видачу (екстрадицію). За результатами розгляду слідчий суддя виносить ухвалу, якою: 1) залишає скаргу без задоволення; 2) задовольняє скаргу і скасовує рішення про видачу (екстрадицію). Ухвала слідчого судді може бути оскаржена в апеляційному порядку прокурором, особою, щодо якої прийнято рішення, її захисником чи законним представником. Подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді зупиняє набрання нею законної сили та її виконання. Ухвала суду апеляційної інстанції може бути оскаржена в касаційному порядку лише прокурором з мотивів неправильного застосування судом норм міжнародних договорів України, якщо скасування рішення про видачу (екстрадицію) перешкоджає подальшому провадженню щодо особи, видача якої запитувалася іноземною державою.

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає низку гарантій прав особи, щодо якої здійснюється екстрадиційний процес, та виданої особи. До останніх, зокрема, відносяться принципи екстрадиційного процесу, відповідно до яких обов'язковим є дотримання правила «подвійної кримінальності», неможливості бути двічі притягнутим до кримінальної відповідальності тощо. Окремо Конституцією України, КПК України встановлено правило про невидачу власних громадян. Конвенцією про статус біженців 1951 р., ч. 4 ст. 589 КПК, ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» встановлено певні гарантії для таких осіб. Особа, стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, має право на безоплатну правову допомогу в установленому порядку; конфіденційне листування з УВКБ ООН та право на відвідання співробітниками УВКБ ООН. Особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, крім випадків, встановлених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Рішення про видачу особи (екстрадицію) не може бути прийнято, якщо така особа подала заяву про визнання її біженцем або особою, що потребує тимчасового захисту, чи скористалася відповідно до законодавства правом на оскарження рішення щодо зазначених статусів, до остаточного розгляду заяви, у порядку, встановленому законодавством України.

Сукупність процесуальних прав та обов'язків для осіб, щодо яких здійснюється екстрадиційне провадження, особливі процесуальні гарантії розглядається питання про видачу (екстрадицію) передбачені чинними міжнародними договорами України та ст. 581 КПК України, іншими Законами України. Зокрема: особа, стосовно якої розглядається питання про видачу (екстрадицію) в іноземну державу, має право:

1) знати, у зв'язку з яким кримінальним правопорушенням надійшов запит про її видачу (екстрадицію); 2) мати захисника і побачення з ним за умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, на присутність захисника під час допитів; 3) у разі затримання - на повідомлення близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб про затримання і місце свого перебування; 4) брати участь у розгляді судом питань, пов'язаних з її триманням під вартою і запитом про її видачу (екстрадицію); 5) ознайомлюватися із запитом про видачу (екстрадицію) або одержати його копію; 6) оскаржувати рішення про тримання під вартою, про задоволення запиту про видачу (екстрадицію); 7) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо запиту про видачу (екстрадицію); 8) у будь-який час до прийняття рішення про її видачу (екстрадицію) надати згоду на видачу (екстрадицію) з метою застосування процедури видачі (екстрадиції) у спрощеному порядку; 9) одночасно з наданням згоди на видачу (екстрадицію) відмовитися від застосування спеціального правила щодо меж кримінальної відповідальності.

Особі, стосовно якої розглядається питання про видачу (екстрадицію), і яка не володіє державною мовою, забезпечується право робити заяви, заявляти клопотання, виступати в суді мовою, якою вона володіє, користуватися послугами перекладача, а також отримати переклад судового рішення та рішення центрального органу України мовою, якою вона користувалася під час розгляду. Якщо особа, стосовно якої розглядається питання про видачу (екстрадицію), є іноземцем і тримається під вартою, то вона має право на зустрічі з представником дипломатичної чи консульської установи своєї держави. Судовий контроль, прокурорський нагляд, неможливість здійснити видачу державі, в якій особа може піддана катуванню, жорсткому або нелюдському поводженню також є гарантіями дотримання основоположних прав особи, видача якої запитується.

8. Кримінальне провадження у порядку перейняття

Правову основу для вирішення процесуальних питань перейняття кримінального переслідування, окрім КПК, становить Європейська конвенція про передачу провадження в кримінальних справах від 15.05.1972 року) (далі – Конвенція від 15.05.1972 року).

Частина 2 ст. 595 КПК визначає умови перейняття кримінального провадження, які деталізуються в Конвенції від 15.05.1972 року. Так, кримінальне провадження, в якому судовими органами іноземної держави не було ухвалено вирок, може бути перейняте Україною за таких умов: 1) особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, є громадянином України і перебуває на її території; 2) особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, є іноземцем або особою без громадянства і перебуває на території України, а її видача згідно із цим Кодексом або міжнародним договором України неможлива або у видачі відмовлено; 3) запитуюча держава надала гарантії, що у разі ухвалення вироку в Україні особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, не піддаватиметься у запитуючій державі державному обвинуваченню за те ж кримінальне правопорушення; 4)

діяння, якого стосується запит, є кримінальним правопорушенням за законом України про кримінальну відповідальність.

Приводом для перейняття Україною кримінального провадження є клопотання компетентних органів інших держав, яке розглядається центральним органом України щодо міжнародної правової допомоги або органом, уповноваженим здійснювати зносини відповідно до ч. 3 ст. 545 КПК, протягом двадцяти днів з дня його надходження. Частина 3 ст. 545 КПК вказує, що офіс Генерального прокурора та Міністерство юстиції України у триденний строк надсилають до Національного антикорупційного бюро України отримані (надані) у рамках надання міжнародної правової допомоги матеріали, які стосуються фінансових та корупційних кримінальних правопорушень, у вигляді довідки. У разі перейняття кримінального провадження Офіс Генерального прокурора в порядку, передбаченому КПК, доручає здійснення досудового розслідування відповідному прокурору, про що повідомляє державу, яка надіслала запит (ч. 3 ст. 595 КПК). При відмові перейняти кримінальне провадження Офіс Генерального прокурора повертає матеріали відповідним органам іноземної держави з обґрунтуванням підстав відмови (ч. 4 ст. 595 КПК).

У статтях 13-15 Конвенції від 15.05.1972 року визначаються вимоги до складання клопотання та повідомлень в провадженні щодо перейняття. Так, вказується, що усі клопотання, що передбачені цією Конвенцією, робляться в письмовій формі. Вони, а також всі повідомлення, які необхідні для застосування цієї Конвенції, надсилаються або міністерством юстиції запитуючої держави до міністерства юстиції запитуваної держави, або, за окремою взаємною домовленістю, безпосередньо органами запитуючої держави до органів запитуваної держави; відповіді надсилаються у такий же спосіб. У термінових випадках клопотання і повідомлення можуть надсилатися через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол). Будь-яка Договірна Держава може повідомити, шляхом перепровадження заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи, про свій намір застосувати, у тому, що її стосується, правила передачі, які не визначені у п. 1 ст. 13. Якщо одна Договірна Держава вважає, що інформація, надіслана іншою Договірною Державою, недостатня для застосування нею Конвенції від 15.05.1972 року, вона запитує додаткову інформацію. Вона може встановлювати термін отримання такої інформації. Клопотання про порушення кримінального переслідування супроводжується оригіналом або засвідченою копією кримінальної справи, а також іншими необхідними документами. Однак, якщо підозрювана особа утримується під вартою у відповідності до положень розділу 5, а запитуюча держава не може подати ці документи разом із клопотанням про порушення кримінального переслідування, вони можуть бути надіслані пізніше. Запитуюча держава письмово інформує також запитувану державу про всі процесуальні дії та про всі заходи стосовно провадження, які здійснено в запитуючій державі після передачі клопотання. Таке повідомлення супроводжується будь-якими необхідними документами.

Кримінальне провадження не може бути перейняте, якщо: не дотримані вимоги ч. 2 ст. 595 КПК або міжнародного договору, згода на обов'язковість якого

надана Верховною Радою України; щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні судом ухвалено виправдувальний вирок; щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні судом ухвалено обвинувальний вирок, за яким покарання вже відбуте або виконується; щодо цієї ж особи у зв'язку з тим же кримінальним правопорушенням в Україні закрито кримінальне провадження або її звільнено від відбування покарання у зв'язку з помилуванням або амністією; провадження щодо заявленого кримінального правопорушення не може здійснюватися у зв'язку із закінченням строку давності.

Окрім обставин, що свідчать про неможливість перейняття кримінального провадження, які визначені в ст. 496 КПК, підставами для відмови в перейнятті слугують також випадки, що наведені в ст. 11 Конвенції від 15.05.1972 року, а саме: (а) якщо вона вважає, що підстави, на яких ґрунтується клопотання, заявлене відповідно до статті 8, не підтверджуються; (б) якщо підозрювана особа не має постійного помешкання в запитуваній державі; (с) якщо підозрювана особа не є громадянином запитуваної держави і не мала постійного помешкання на території цієї держави на момент вчинення злочину; (д) якщо вона вважає, що злочин, щодо якого заявляється клопотання про порушення кримінального переслідування, має політичний характер або якщо йдеться про злочин суто військовий або податковий; (е) якщо вона вважає, що існують серйозні підстави зробити висновок про те, що клопотання про порушення кримінального переслідування мотивоване расовими, релігійними, національними міркуваннями або політичними поглядами; (ф) якщо її власне законодавство вже застосовується до злочину і якщо на момент отримання клопотання вистекли строки давності відповідно до її законодавства; в такому випадку пункт 2 статті 26 не застосовується; (г) якщо її повноваження ґрунтуються виключно на статті 2 і якщо на момент отримання клопотання закінчуються строки давності згідно з її законодавством, при цьому береться до уваги передбачене в статті 23 продовження цих строків на 6 місяців; (х) якщо злочин був вчинений за межами території запитуючої держави; (і) якщо кримінальне переслідування може суперечити міжнародним зобов'язанням запитуваної держави; (j) якщо кримінальне переслідування може суперечити основоположним принципам правової системи запитуваної держави; (к) якщо запитуюча держава порушила процедуру, передбачену цією Конвенцією.

Зазначимо, що і КПК, і Конвенція від 15.05.1972 року передбачають можливість застосовувати заходи кримінального процесуального примусу під час перейнятого провадження. Зокрема, ст. 597 КПК вказує, що за клопотанням компетентного органу іншої держави особа, щодо якої буде направлений запит про перейняття кримінального провадження, може триматися під вартою на території України не більше ніж сорок діб. Тримання під вартою особи здійснюється в порядку та згідно з правилами, передбаченими ст. 583 КПК. Якщо після закінчення передбаченого ч. 1 ст. 597 КПК строку запит про перейняття кримінального провадження не надійде, зазначена особа звільняється з-під варти.

Відповідно до ч. 3 ст. 598 КПК слідчий, прокурор України після перейняття кримінального провадження мають право здійснювати будь-які передбачені КПК

процесуальні дії. Слід звернути увагу, що ст. 562 КПК вказує, що якщо для виконання запиту компетентного органу іноземної держави необхідно провести процесуальну дію, виконання якої в Україні можливе лише з дозволу прокурора або суду, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому цим Кодексом, навіть якщо законодавство запитуючої сторони цього не передбачає. Підставою для вирішення питання щодо надання такого дозволу є матеріали звернення компетентного органу іноземної держави. У разі якщо при зверненні за допомогою в іноземній державі необхідно виконати процесуальну дію, для проведення якої в Україні потрібен дозвіл прокурора або суду, така процесуальна дія потребує надання відповідного дозволу прокурором або судом у порядку, встановленому цим Кодексом, лише у разі, якщо це передбачено міжнародним договором або є обов'язковою умовою надання такого виду допомоги за законодавством запитуваної сторони. При цьому строк дії такого дозволу не обмежується, а належно засвідчена копія дозволу долучається до матеріалів запиту.

При перейнятті кримінального провадження законодавець встановлює деякі застереження щодо використання, як доказу, інформації, одержаної до перейняття кримінального провадження. Так, ч. 2 ст. 598 КПК вказує, що відомості, які містяться в матеріалах, отриманих до перейняття кримінального провадження відповідним органом іншої держави на її території та згідно з її законодавством, можуть бути визнані допустимими під час судового розгляду в Україні, якщо це не порушує засад судочинства, передбачених Конституцією України та КПК, і вони не отримані з порушенням прав людини і основоположних свобод. Не потребують легалізації відомості, визнані судом допустимими.

Кримінальне процесуальне законодавства України також передбачає можливість передання кримінального провадження іншій державі, за умови, що видача особи, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності, неможлива або у видачі такої особи Україні відмовлено. Клопотання про передання кримінального провадження компетентному органу іншої держави може бути складено слідчим, з подальшим його погодженням з прокурором, безпосередньо прокурором або судом. Зміст та форма даного клопотання про передання кримінального провадження визначено в ст. 600 КПК. Клопотання про передання кримінального провадження компетентному органу іншої держави розглядається протягом двадцяти днів з моменту надходження уповноваженим (центральним) органом України. У випадку передання Україною кримінального провадження іншій державі національні правоохоронні органи позбавляються права здійснювати будь-які процесуальні дії щодо особи у зв'язку з кримінальним правопорушенням, щодо якого передано кримінальне провадження, інакше, ніж на підставі запиту про надання міжнародної правової допомоги з боку держави, яка перейняла кримінальне провадження. Закриття компетентним органом іноземної держави переданого кримінального провадження на стадії досудового розслідування не перешкоджає відновленню провадження в Україні та подальшому розслідуванню в порядку, передбаченому цим Кодексом, якщо міжнародним договором, згода на

обов'язковість якого надана Верховною Радою України, не встановлено інше (ст. 601 КПК).

9. Визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб. Визнання та виконання вироків міжнародних судових установ

Визнання та виконання вироків судів іноземних держав є однією з процесуальних форм міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях.

Міжнародними договорами, що регулюють процедуру визнання і виконання іноземних судових рішень у кримінальних справах, є: Європейська конвенція про міжнародну чинність кримінальних вироків від 28.05.1970 р. (далі – Конвенція 1970 р.)¹⁶³, Конвенція про передачу засуджених осіб від 21.03.1983 р.¹⁶⁴ і Додатковий протокол до неї від 22.09.1997 р.,¹⁶⁵ Конвенція ООН про передачу осіб, які засуджені до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є від 19.05.1978 р.,¹⁶⁶ Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 р.¹⁶⁷ з чотирма Додатковими протоколами до неї, Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками від 30 листопада 1964 р.,¹⁶⁸ Конвенція про передачу кримінального провадження в кримінальних справах від 15.05.1972 р.;¹⁶⁹ Конвенція про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування 1997 р., Конвенція про передачу засуджених до позбавлення волі для подальшого відбування покарання від 06.03.1998 р.; Конвенція ООН про боротьбу із незаконним обігом наркотичних речовин та психотропних засобів 1988 р.,¹⁷⁰ Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р.,¹⁷¹ Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.,¹⁷² Конвенція ООН проти корупції 2003 р.,¹⁷³ Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук та конфіскацію доходів, одержаних

¹⁶³Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28.05.1970 р. № ETS-70. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341

¹⁶⁴Конвенція про передачу засуджених осіб від 21.03.1993 р. URL:zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_025

¹⁶⁵ Додатковий протокол до Конвенції про передачу засуджених осіб від 18.12.1997 р. URL:zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_335

¹⁶⁶ Конвенція ООН про передачу засуджених осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є від 19.05.1978р. URL:zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_831

¹⁶⁷ Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957р. URL:zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_033

¹⁶⁸ Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками від 30.11.1964 р. URL:zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_007

¹⁶⁹ Конвенція про передачу провадження в кримінальних справах від 15.05.1972 р. URL:zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_008

¹⁷⁰ Конвенція ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних речовин та психотропних засобів від 20.12.1988 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096

¹⁷¹ Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 20.12.1999 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518

¹⁷² Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789

¹⁷³ Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 р.¹⁷⁴ В межах окремих конвенцій щодо боротьби з певними злочинами, як правило, йдеться про зобов'язання здійснювати міжнародне співробітництво з визнання і виконання процесуальних рішень іноземних судів, які стосуються конфіскаційних заходів.

Визнання вироків судів іноземних держав – це поширення юридичної сили вироків, винесених судами іноземних держав (або міжнародними судовими установами) територією запитуваної держави у порядку, передбаченому законодавством останньої. Визнання може бути передумовою подальшого виконання вироку суду іноземної держави.

Види визнання: 1) за способом: фактичне (передбачає наявність певної юридичної процедури, що здійснюється центральним (уповноваженим) органом запитуваної держави, спрямованої на визначення допустимості поширення юридичної сили вироку, винесеного судом іноземної держави, територією запитуваної держави); формально-юридичне (передбачає наявність юридичної процедури, проведення якої вимагає кримінальне процесуальне законодавство запитуваної держави, в процесі якої компетентний орган (як правило, суд) проводить низку процесуальних дій, спрямованих на поширення юридичної сили вироку суду іноземної держави територією запитуваної держави, результатом таких дій є винесення рішення про визнання чи про виконання іноземного вироку); 2) за метою: визнання вироку з метою видачі осіб; визнання з метою виконання заходів кримінального процесуального характеру: покарання (штрафу, конфіскації, позбавлення волі, виключення прав, альтернативних санкцій та умовного засудження, умовно-дострокового звільнення від покарання, відстрочки виконання покарання; в. вироку з метою обліку засуджень фізичних осіб, що має кримінально-правовий чи загально правовий характер;¹⁷⁵ 3) залежно від напрямів правового регулювання: визнання вироків у кримінальних справах у частині, що стосується відшкодування шкоди, заподіяної злочином, штрафів чи конфіскації майна; визнання іноземних вироків у зв'язку з передачею засуджених до позбавлення волі осіб для відбування покарання до країни їх громадянства чи постійного проживання; визнання вироку у частині позбавлення прав;¹⁷⁶ 4) залежно від обсягу законодавчої можливості визнання може бути частковим (якщо законодавство запитуваної держави дозволяє визнати вирок суду іноземної держави лише частково, враховуючи законодавчі особливості власного законодавства); повним (якщо законодавство запитуваної держави дозволяє визнати вирок суду іноземної держави у повному обсязі).¹⁷⁷

Кримінальним процесуальним законодавством України встановлено дві процедури, в межах яких здійснюється визнання і виконання вироків судів

¹⁷⁴ Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948

¹⁷⁵ Панюшкіна О.В. Взаимное признание и исполнение приговоров государствами Евросоюза в европейском и национальном праве : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.0010 «Международное право; европейское право». М., 2010. С. 11.

¹⁷⁶ Маланюк А. Правовий механізм визнання та виконання в Україні вироків у кримінальних справах, постановлених судами іноземних держав. Матеріали X регіон. наук.-практ. конференції. Л., 2004. С. 446–448.

¹⁷⁷ Підгородинська А.В. Використання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів у кримінальному процесі України : монографія. Одеса : Юридична література, 2013. С. 75

іноземних держав: визнання і виконання як самостійна процедура, провадження, процесуальна форма міжнародного співробітництва (ст. ст. 602-604), і передача засуджених осіб до країни громадянства таких осіб (ст. ст. 605-613), що також потребує визнання і виконання вироку суду іноземної держави на території приймаючої держави.

Виконання вироку суду іноземної держави – це застосування всіх можливих законних засобів, спрямованих на реалізацію положень чинних для договірних держав міжнародних договорів, на підставі запитів у порядку, передбаченому національним законодавством держави виконання вироку.

Види виконання: 1) залежно від обсягу: повне – коли з точки зору національного законодавства держави виконання вироку немає перешкод для виконання санкції, встановленої вироком суду іноземної держави у повному обсязі; часткове – має місце у випадку, коли вирок суду іноземної держави можливо виконати лише у певній частині, яка не суперечить законодавству держави виконання вироку; 2) залежно від вимог законодавства запитованої держави: пряме – відбувається на підставі прийнятих міжнародно-правових зобов'язань, спрямоване автоматично до виконавчої сфери, без здійснення будь-яких процесуальних дій; непряме (умовне) – здійснюється за певних умов, визначених законом та міжнародним договором держави виконання вироку.¹⁷⁸

В Україні можливим є виконання обвинувальних вироків, які набули законної сили (щодо санкцій, які включають позбавлення волі, штрафів та конфіскацій, позбавлення прав; здійснення нагляду за умовно засудженими та умовно звільненими особами), а також інших процесуальних рішень, винесених судовими органами іноземної держави, якщо чинним міжнародним договором для співпрацюючих держав це передбачено.

Під передачею засуджених осіб у науковій літературі розуміється акт міжнародної співпраці, що реалізується на основі міжнародного і внутрішньодержавного законодавства та полягає в передачі особи, що вчинила злочин і засуджена однією державою, іншій державі, громадянином якої є засуджений, для виконання покарання у вигляді позбавлення волі.¹⁷⁹ Також зазначений термін позиціонується як самостійний напрямок міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства, в межах якого засудженому надається можливість відбувати покарання у країні громадянства чи постійного місця проживання, що більш ефективно сприятиме досягненню цілей кримінального покарання, а також дотриманню принципу гуманності».¹⁸⁰

Метою передачі засуджених осіб, відповідно до ст. 1 Конвенції про передачу засуджених осіб 1983 р., є сприяння цілям правосуддя та соціальної реабілітації засуджених осіб, надання можливості іноземцям, які позбавлені волі через

¹⁷⁸ А.В. Підгородинська. Використання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів у кримінальному процесі України : монографія. Одеса «Юридична література», 2013. С. 75

¹⁷⁹ Тростяньська Я.І. Визнання і виконання в Україні вироків іноземних судів. Автореф. дис.. канд.юрид.наук. Київ, 2011. С. 15.

¹⁸⁰ Л.Л. Евсичева. Правовая природа института передачи лица, осужденного к лишению свободы, для отбывания наказания в государстве гражданства. Актуальные вопросы юриспруденции. Преступление. Наказание. Исправление. С. 29

вчинення ними кримінального злочину, відбувати призначене їм покарання в їхньому власному суспільстві.

Підставою для розгляду питання про передачу засудженої особи для відбування покарання є запит уповноваженого (центрального) органу іноземної держави, звернення засудженого, його законного представника або близьких родичів чи членів сім'ї, а також інші обставини, передбачені законом України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Звернення засудженого або його законного представника, близьких родичів чи членів сім'ї складається у довільній формі. Запит складається, відповідно до загальних вимог, передбачених ст. 548 КПК України. Окремо питання щодо вимог до запитів деталізується у міжнародних договорах України.

Засуджена судом України особа може бути передана для відбування покарання в іншу державу, а засуджений іноземним судом громадянин України може бути прийнятий для відбування покарання *за наступних умов*: якщо ця особа є громадянином держави виконання вироку; якщо вирок набрав законної сили; якщо на час отримання запиту про передачу засуджений має відбувати покарання упродовж якнайменш шести місяців або якщо йому ухвалено вирок до ув'язнення на невизначений строк; якщо на передачу згоден засуджений або з урахуванням його віку або фізичного чи психічного стану на це згоден законний представник засудженого; якщо кримінальне правопорушення, внаслідок вчинення якого було ухвалено вирок, є злочином згідно із законодавством держави виконання вироку або було б злочином у разі вчинення на її території, за вчинення якого може бути призначено покарання у виді позбавлення волі; якщо відшкодовано майнову шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, а в разі наявності – також процесуальні витрати; якщо держава ухвалення вироку і держава виконання вироку згодні на передачу засудженого.

Важливе значення в процедурі визнання та виконання вироків судів іноземних держав як самостійного провадження, так і частини провадження з передачі засуджених осіб має суд. У першому випадку суд за клопотанням Міністерства юстиції України розглядає питання про виконання вироку суду іноземної держави, про що постановляє ухвалу, а у другому – вирішує питання про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність із законодавством України, про що також постановляє ухвалу.

Статтею 614 КПК України передбачено можливість визнання та виконання в Україні вироків міжнародних судових установ, а також прийняття осіб, засуджених такими судами до позбавлення волі на підставі чинного міжнародного договору України відповідно до правил, передбачених КПК України. При цьому легального визначення «міжнародна судова установа» у КПК України не надається звернення до теорії кримінального процесуального права дозволяє вважати, що під міжнародними судовими установами слід розуміти суд, створений на підставі міжнародного договору, який діє відповідно до загальних принципів міжнародного права та власного статуту та/або регламенту (правил процедури), незалежний від держав-учасниць цього суду, юрисдикція якого поширюється на кримінальні правопорушення (Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний трибунал для

судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р., Міжнародний трибунал з метою судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, що були вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид, та інші подібні правопорушення, вчинені на території сусідніх держав, в період з 01.01.1994 р. по 31.12.1994 р. та ін.).¹⁸¹

Питання для самоконтролю:

1. Якими нормативно-правовими актами регламентується міжнародне співробітництво під час кримінального провадження?
2. Визначте процесуальні форми міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні?
3. Стосовно яких процесуальних форм міжнародного співробітництва застосовується принцип взаємності?
4. Що таке міжнародна правова допомога?
5. Які процесуальні дії можуть бути проведені в порядку міжнародної правової допомоги?
6. Який порядок зносин під час надання міжнародної правової допомоги?
7. Які вимоги передбачені до форми та змісту запиту про міжнародну правову допомогу?
8. Який порядок розгляду запиту іноземного компетентного органу про міжнародну правову допомогу?
9. Який порядок виконання запиту (доручення)?
10. Що таке вручення документів?
11. Що таке тимчасова передача?
12. Який порядок виклику особи, яка перебуває за межами України?
13. Який порядок та особливості допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції?
14. Який порядок розшуку, арешту і конфіскації майна?
15. Що таке контрольована поставка?
16. Що таке прикордонне переслідування?
17. Який порядок створення і діяльність спільних слідчих груп?
18. Визначте матеріально-правову підставу для реалізації екстрадиційного провадження в Україні.
19. Чому Україна не видає власних громадян?
20. У чому особливість спрощеного порядку видачі осіб (екстрадиції)?
21. Якими нормативно-правовими актами врегульовано сукупність гарантій дотримання прав осіб, видача яких запитується?
22. Який порядок і умови перейняття кримінального провадження від іноземних держав?
23. Які обставини свідчать про неможливість перейняття кримінального провадження?
24. Який порядок тримання під вартою особи до отримання запиту про перейняття кримінального провадження?
25. Який порядок кримінального провадження, що перейняте від іншої держави?
26. Який порядок і умови передання кримінального провадження компетентному органу іншої держави?

---

¹⁸¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар. Відп.ред.С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х. : Одиссей, 2013. С. 946

27. В чому особливості визнання та виконання вироків іноземних судів як самостійного провадження?
28. Які рішення виносяться судом за результатами розгляду клопотання Міністерства юстиції України про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність із законодавством України?
29. Які вирок судів іноземних держав підлягають виконанню в Україні?
30. Вкажіть підстави розгляду питання про передачу засуджених осіб і їх прийняття для відбування покарання.
31. Визначте учасників судового засідання про виконання вироку суду іноземної держави.

Рекомендована література:

1. Європейська конвенція про передачу провадження в кримінальних справах від 15.05.1972 року // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008
2. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.05.1959 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_036
3. Європейська конвенція про видачу правопорушників 13 грудня 1957 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_033
4. Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28.05.1970 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_341
5. Конвенція про передачу засуджених осіб від 21.04.1983 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_025
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянином якої вони є від 19.05.1978 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_831
7. Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками від 30.11.1964р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_007
8. Протокол №6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується смертної кари 28.04.1983 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802
9. Протокол №13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин від 05.05.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_180
10. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
11. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/661-15
12. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Третього додаткового протоколу та Четвертого додаткового протоколу до Європейської конвенції про видачу правопорушників: Закон України від 02.10.2018 р. №2577-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2577-19>
13. Про внесення змін до Інструкції про порядок приймання-передавання осіб, які перебувають під вартою, на кордоні України та поза її межами: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.12.2016 р. №1284. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0009-17#n12>
14. Банки даних Генерального секретаріату Інтерполу. URL: <http://www.interpol.np.gov.ua>
15. Рішення у справі «Кокриш проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_872/page2

16. Рішення у справі «Нечипорук і Йонкало проти України». №42310/046, §219, 21.04.2011. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683
17. Рішення у справі «Повезько проти України» від 12.02.2015 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_a47
18. Рішення Великої палати у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» від 8 липня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_344
19. Рішення Великої палати у справі Ал-Скейні та інші проти Сполученого Королівства (заява №55721/07) URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_UKR.pdf
20. Рішення у справі «Карпенко проти України» (заява №10559/03 від 10.08.2009). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_098
21. Рішення у справі «Курт проти Туреччини» від 25.05.1998 р. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461485/2461485.htm>
22. Рішення у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» від 29.11.1988р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO0662.html
23. Рішення по справі «Канджов проти Болгарії» від 06.11. 2008р. URL: <http://base.garant.ru/12167972/>
24. Рішення у справі «Сорінг проти Сполученого Королівства» (заява №14038/88). URL: <http://eurcscourt.in.ua/Article.asp?AIdx=407>
25. Ахтирська Н.М. Судовий контроль за екстрадиційним процесом: підстави для тимчасового та екстрадиційного арешту. *Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. №10. С. 139-145.*
26. Бараннік Р. Кримінальний розшук поза територією держави: деякі термінологічні та організаційні питання його проведення. *Право України. 2006. №5. С. 135-138.*
27. Благодир А.А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій: автореф. дис. ...канд. юрид.наук: спец. 12.00.09. Київ: Київський Національний університет внутрішніх справ, 2009. 19 с.
28. Бойко І.І. Екстрадиційне провадження: поняття та процесуальний порядок. *Вісник кримінального судочинства. 2017. № 2. С. 157-165.*
29. Бойко І.І. Інститут екстрадиції: правове регулювання, допустимість застосування примусу, тенденції розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. № 44. С. 131-135.*
30. Бойко І.І. Екстрадиція: дефініція та структура. Матеріали VI Міжнародного круглого столу «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» (24 травня 2018 р., м. Одеса). Одеса: Юридична література, 2018. С. 25-29.
31. Бойко І.І. Кримінальний процесуальний примус у процедурі екстрадиції: питання нормативно-правового регулювання. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х. т. Т.2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 366-369.
32. Бойко І.І. Судовий контроль в екстрадиційному провадженні. Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої до 70-річчя д.ю.н., професора Юрія Павловича Аленіна (м. Одеса, 21 квітня 2017 р). За заг.ред. Г.О. Ульянової, І.В. Гловюк; відп. за вип. І.В. Гловюк; уклад. В.А. Завтур; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» [та ін.] Одеса : Юридична література, 2017. С. 138-142.
33. Бойко І.І. Щодо місця специфічних заходів кримінального процесуального примусу в кримінальному провадженні України : питання екстрадиційного провадження. *National Law Journal : «Theory and Practice». № 3 (31). 2018. С. 102-106.*
34. Бойко І.І. Екстрадиція біженців: особливості процесуальної регламентації. *Альманах міжнародного права. Вип. 19. 2018. С. 39-50.*
35. Виноградова О.І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби із злочинністю : автореф. дис. ...канд. юрид.наук . Х., 2000. 23 с.

36. Виноградова О.І. Видача (екстрадиція) осіб, які вчинили злочин. Адвокат. 1999. №1. С. 13-14.
37. Вихрист С.В. До визначення екстрадиції. *Український часопис міжнародного права*. 2001. №1. С. 57- 60.
38. Волеводз А. Г. Правовое регулирование новых направлений международного сотрудничества в сфере уголовного процесса. М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2002. 528 с.
39. Волженкина В. М. Международное сотрудничество в сфере уголовной юстиции. СПб, 1998. 44 с.
40. Волошанівська Т. Право на практичну та ефективну правову допомогу як складова частина права на захист у кримінальному провадженні. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. Окт. 2017. С. 143-147.
41. Всі відтинки розшуку: за що Інтерпол видає українцям «червону картку». Главред. URL: <https://glavred.info/politics/402514-vsi-vidtinki-rozshuku-za-shcho-interpol-vidaye-ukrajincyam-chervonu-kartku.html>. Назва з екрану
42. Зелинская Н. А. Международные преступления и международная преступность : монография. О. : Юрид. л-ра, 2006. 586 с.
43. Комарницька О. Проблеми здійснення процесуальної діяльності прокурора під час екстрадиції. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. №2. С. 19-26.
44. Лисенко О.В. Сучасний стан та проблеми організації міждержавного розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування ті суду. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. №1 (11). С. 324-336.
45. Ляшук О.М. Міжнародний розшук як одна із форм міжнародного співробітництва держав. *Право і суспільство*. 2014. №4. С. 282-287.
46. Маланюк А.Г. Провадження у кримінальних справах, пов'язане з міжнародними відносинами, за законодавством України: автореф. дис. ...канд.юрид.наук.: 12.00.09. К., 2004. 29 с.
47. Милинчук В.В. Взаимная правовая помощь по уголовным делам: общиЕ условия оказания и формы (действующая практика и перспективы развития): дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2001. 320 с.
48. Панюшкіна О.В. Взаимное признание и исполнени еприговоров государствами Евросоюза в европейском и национальном праве: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.10. М., 2010. 26 с.
49. Пашковський М.І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних із наданням міжнародної правової допомоги: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2002. 224 с.
50. Пашковський М. І. Концепція міжнародного співробітництва з кримінально-процесуальних питань. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Вип. 27. О. : Юрид. л-ра. 2006. С. 15–19.
51. Пашковський М.І. Особливості використання у доказуванні фактичних даних, що отримані за межами України. *Боротьба зі злочинністю та права людини*: Зб. наук. статей / За ред. М.П. Орзіха, В.М. Дрьоміна. Бібліотека журналу «Юридичний вісник». Одеса: Фенікс, 2006. URL : <http://inter.criminology.org.ua/materials/sborniki/crifihuri/Pashkovskiyi.htm>
52. Підгородинська А.В. Історія становлення визнання та виконання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів у кримінальному процесі у системі міжнародного співробітництва у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*: зб. наук. праць. Луганськ: Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля. 2012. №24. С. 582-589.
53. Підгородинська А.В. Використання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів у кримінальному процесі України: Монографія. Одеса «Юридична література», 2013.184 с.

54. Підгородинська А.В. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні: поняття та процесуальні форми. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип.4. Том 3. 2015. С. 114-119.
55. Підгородинська А. В. Принципи міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. Вип. 32. О. : Юрид. л-ра. С. 369–375.
56. Підгородська А.В. Визнання та виконання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів при перейнятті кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2.
57. Практика застосування судами міжнародних договорів України щодо визнання та виконання вироків іноземних судів (узагальнення підготовлено суддею ВСУ В.М. Філатовим і З.Л. Бортновською). *Вісник Верховного Суду України*. 2008. №7 (95). С. 24-31
58. Смирнов М. І. Використання у кримінальному провадженні доказів, одержаних від запитованої сторони в результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р.) Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 482-488.
59. Смирнов М. І. Інститут взаємної правової допомоги у кримінальних справах: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. О. : Фенікс, 2006. 242 с.
60. Тростянська Я. Визнання та виконання в Україні вироків іноземних судів у кримінальних справах та їх відмінність від інших видів правової допомоги. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 12. С. 167-171.

АВТОРИ

Тема 1. Поняття, завдання, основні інститути кримінального процесу

1. Поняття кримінального процесу (кримінального судочинства, кримінального провадження). Завдання кримінального провадження. (Мурзановська А.В.)
2. Поняття, значення кримінально-процесуальної форми. Диференціація форм кримінального провадження України. (Мурзановська А.В.)
3. Форми фіксування кримінального провадження. Кримінально-процесуальні акти, їх види. Процесуальні дії, порядок їх провадження і оформлення. (Стоянов М.М.)
4. Процесуальні рішення, їх класифікація і значення, механізм прийняття. (Пожар В.Г.)
5. Кримінально-процесуальні функції, поняття, види. (Гловюк І.В.)
6. Система кримінального процесу України. Поняття стадії кримінального процесу. Система стадій кримінального провадження. (Гуртієва Л.М.)
7. Кримінально-процесуальні строки. (Ковальчук С.О.)
8. Повідомлення у кримінальному провадженні. (Стоянов М.М.)
9. Процесуальні витрати. (Стоянов М.М.)

Тема 2. Кримінальне процесуальне право України. Джерела кримінального процесуального права

1. Кримінальне процесуальне право України. Предмет і метод правового регулювання даної галузі права. (Мурзановська А.В.)
2. Кримінально-процесуальні відносини, суб'єкти, об'єкти, зміст процесуальних правовідносин. (Мурзановська А.В.)
3. Поняття, види джерел кримінального процесуального права. (Мурзановська А.В.)
4. Дія кримінального процесуального законодавства в часі, в просторі і за колом осіб. (Підгородинська А.В.)
5. Кримінально-процесуальні гарантії, поняття, значення. Система кримінально-процесуальних гарантії. (Мурзановська А.В.)

Тема 3. Засади кримінального провадження (принципи кримінального процесу)

1. Поняття та система засад кримінального провадження. (Аленін Ю.П., Волошина В.К.)
2. Загальноправові засади в кримінальному процесі. (Волошина В.К., Гуртієва Л.М.)
3. Міжгалузеві засади в кримінальному процесі. (Волошина В.К., Гловюк І.В.)
4. Галузеві засади (принципи) кримінального процесу (Волошина В.К., Степаненко А.С.)

Тема 4. Суб'єкти кримінального провадження

1. Поняття суб'єктів кримінального провадження. Класифікація суб'єктів кримінального провадження. (Пожар В.Г.)
2. Суд як орган правосуддя у кримінальних справах. Склад суду при здійсненні правосуддя за чинним кримінальним процесуальним законодавством (Ковальчук С.О.)
3. Слідчий суддя як суб'єкт кримінального провадження. (Гловюк І.В.)
4. Сторона обвинувачення. (Аленін Ю.П., Пожар В.Г.)
5. Потерпілий, його права та обов'язки. Представник потерпілого. Законний представник потерпілого. (Гловюк І.В.)
6. Сторона захисту. (Пожар В.Г.)
7. Інші учасники кримінального провадження. (Шилін Д.В., Малахова О.В.)
8. Обставини, що виключають участь в кримінальному провадженні. Відводи і самовідводи, порядок|лад| їх заявлення і вирішення. (Шилін Д.В.)
9. Державний захист працівників суду і правоохоронних органів. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. (Шилін Д.В.)

Тема 5. Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні

1. Види відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні. (Пожар В.Г., Дрішлюк К.В.)
2. Цивільний позов у кримінальному провадженні. (Пожар В.Г.)
3. Відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. (Пожар В.Г.)

Тема 6. Докази і доказування в кримінальному провадженні

1. Особливості пізнання в кримінальному провадженні. Ціль (мета) доказування в кримінальному провадженні. (Степаненко А.С.)
2. Поняття та види доказування. Предмет доказування у кримінальному провадженні. (Лукашкіна Т.В.)
3. Поняття доказів в кримінальному процесі. Властивості доказів. Поняття належності доказів. Допустимість доказів, критерії допустимості. (Лукашкіна Т.В.)
4. Поняття, значення класифікації доказів. (Лукашкіна Т.В.)

5. Поняття процесу доказування, елементи процесу доказування. Способи збирання і перевірки доказів. (Лукашкіна Т.В.)
6. Показання як джерело доказів. (Лукашкіна Т.В.)
7. Речові докази. (Ковальчук С.О.)
8. Документи як джерела доказів. (Ковальчук С.О.)
9. Висновок експерта як джерело доказів. (Стоянов М.М.)

Тема 7. Заходи забезпечення кримінального провадження (кримінально-процесуального примусу)

1. Поняття, види заходів забезпечення кримінального провадження. (Мурзановська А.В.)
2. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження. (Гловюк І.В., Завтур В.А.)
3. Виклик слідчим, прокурором. Судовий виклик. Привід. Накладення грошового стягнення. (Гловюк І.В.)
4. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом. (Гловюк І.В.)
5. Відсторонення від посади. Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя. (Гловюк І.В., Завтур В.А.)
6. Тимчасовий доступ до речей і документів. (Гловюк І.В.)
7. Тимчасове вилучення майна. Арешт майна. (Гловюк І.В., Зіньковський І.П.)
8. Поняття, цілі і значення запобіжних заходів. Система та види запобіжних заходів. Підстави застосування запобіжних заходів і обставини, що враховуються при обранні запобіжних заходів. (Завтур В.А.)
9. Клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжних заходів. Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу. (Завтур В.А.)
10. Особисте зобов'язання. Особиста порука. Застава. Домашній арешт. (Завтур В.А.)
11. Тримання під вартою. Затримання особи. (Завтур В.А.)
12. Кримінально-процесуальна відповідальність. (Мурзановська А.В.)

Тема 8. Досудове розслідування

1. Поняття, значення, завдання стадії досудового розслідування. Досудове розслідування злочинів і кримінальних проступків. Система досудового розслідування. (Аленін Ю.П.)
2. Поняття та система загальних умов досудового розслідування. (Аленін Ю.П.)
3. Поняття, види та система слідчих (розшукових) дій. Підстави і умови провадження слідчих (розшукових) дій. (Аленін Ю.П.)
4. Допит свідка, потерпілого, підозрюваного. Допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. (Аленін Ю.П.)

5. Пред'явлення для впізнання, поняття, види, порядок провадження. (Аленін Ю.П.)
6. Поняття обшуку, підстави і умови проведення. Поняття і види огляду. Поняття, підстави, порядок проведення освідування. (Аленін Ю.П.)
7. Поняття, підстави, порядок проведення слідчого експерименту. (Аленін Ю.П.)
8. Підстави і порядок провадження експертизи. (О.В. Малахова, О.О. Торбас)
9. Негласні слідчі (розшукові) дії. Поняття та система негласних слідчих (розшукових) дій. Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій, їх фіксування. (Аркуша Л.І.)
10. Підстави та порядок втручання у приватне спілкування. (Аркуша Л.І.)
11. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. Спостереження за особою, річчю або місцем. Моніторинг банківських рахунків. Аудіо-, відеоконтроль місця. Контроль за вчиненням злочину (1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину). (Аркуша Л.І.)
12. Повідомлення про підозру. (Аленін Ю.П.)
13. Зупинення досудового розслідування: підстави та порядок. (Аленін Ю.П.)
14. Форми закінчення досудового розслідування. (Торбас О.О.)
15. Спеціальне досудове розслідування. (Степаненко А.С., Мудрак І.В.)
16. Особливості досудового розслідування кримінальних проступків. (Торбас О.О., Волошина В.К., Завтур В.А., Малахова О.В.)
17. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. (Глов'юк І.В.)

Тема 9. Підсудність

1. Поняття і види підсудності кримінальних справ судам першої інстанції. (Гуртієва Л.М.)
2. Поняття територіальної підсудності; правила визначення територіальної підсудності. (Гуртієва Л.М.)
3. Інстанційна підсудність. (Гуртієва Л.М.)
4. Направлення кримінального провадження з одного суду до іншого. (Гуртієва Л.М.)

Тема 10. Підготовче провадження

1. Поняття, значення стадії підготовчого судового провадження. Підготовче судове засідання. Порядок підготовчого судового засідання, суб'єкти, які беруть у ньому участь. (Лукашкіна Т.В.)
2. Рішення, що приймаються судом у підготовчому судовому засіданні. (Лукашкіна Т.В.)
3. Досудова доповідь. (Лукашкіна Т.В.)

Тема 11. Судовий розгляд

1. Поняття, значення, завдання стадії судового розгляду. Загальні умови судового розгляду. (Дрішлюк К.В., Гідулянова Є.М., Завтур В.А.)
2. Участь в судовому розгляді обвинуваченого, його права і обов'язки. Наслідки нез'явлення обвинуваченого. Підстави розгляду справи у відсутності обвинуваченого. Участь прокурора в судовому засіданні, його процесуальне положення. Потерпілий і його представник в судовому засіданні, їх права і обов'язки, наслідки неявки до суду. Участь в судовому засіданні цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, їх права і обов'язки, наслідки неявки. Участь в судовому розгляді спеціалістів, експертів і перекладачів, представника персоналу органу пробації, їх обов'язки і права. (Гуртієва Л.М.)
3. Межі судового розгляду. (Лукашкіна Т.В.)
4. Процедура судового розгляду. Підготовча частина судового засідання. Поняття, значення судового слідства. Оголошення обвинувального акта, позовної заяви. Роз'яснення обвинуваченому суті обвинувачення. Визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження. Підстави і умови відмови суду від дослідження доказів за неоспорюваними сторонами обставинами. Розгляд судом клопотань учасників судового провадження. (Гловюк І.В., Лукашкіна Т.В.)
5. Порядок проведення допитів в судовому засіданні. Пред'явлення для впізнання в судовому засіданні. Проведення експертизи за ухвалою суду. Допит експерта в суді. Дослідження речових доказів. Дослідження документів. Дослідження звуко- і відеозаписів. Огляд на місці. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження. (Гловюк І.В., Лукашкіна Т.В., Гідулянова Є.М., Завтур В.А., Волошина В.К., Ковальчук С.О., Пожар В.Г.)
6. Поняття, значення судових дебатів. Учасники судових дебатів, порядок їх виступів. Зміст і значення промови прокурора. Виступ в дебатах потерпілого, і його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників. Промова захисника. Участь в дебатах обвинуваченого. Репліки учасників судових дебатів. Останнє слово обвинуваченого (Мудрак І.В.)
7. Ухвалення та проголошення судового рішення. Тасмниця наради суддів. Види судових рішень. Поняття, значення, види вироків суду. Питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку. Зміст вироку суду. Поняття, значення ухвали суду. Зміст ухвали суду. (Гуртієва Л.М.)
8. Ухвалення судового рішення і окрема думка судді. Проголошення судового рішення. Звільнення обвинуваченого з-під варті. Заходи піклування про неповнолітніх, непрацездатних і збереження майна обвинуваченого. Виправлення описок і очевидних арифметичних помилок у судовому рішенні. Роз'яснення судового рішення. (Мурзановська А.В.)

Тема 12. Особливі порядки провадження в суді першої інстанції

1. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків. (Томин С.В.)
2. Провадження в суді присяжних. (Томин С.В.)

Тема 13. Перегляд судових рішень в апеляційному порядку

1. Судові рішення, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. Особливості апеляційного оскарження окремих судових рішень. (Шилін Д.В.)
2. Суб'єкти права на подання апеляційних скарг. (Пожар В.Г.)
3. Строки апеляційного оскарження. Вимоги до апеляційної скарги. Заперечення на апеляційну скаргу. Порядок апеляційного оскарження. Наслідки подання апеляційної скарги. Дії суду першої інстанції у зв'язку з надходженням апеляційних скарг. (Мудрак І.В.)
4. Прийняття апеляційної скарги судом апеляційної інстанції. Залишення апеляційної скарги без руху, її повернення або відмова відкриття провадження. Підготовка до апеляційного розгляду. (Степаненко А.С.)
5. Апеляційний розгляд. Відмова від апеляційної скарги, зміна і доповнення апеляційної скарги під час апеляційного провадження. Письмове апеляційне провадження. (Підгородинська А.В.)
6. Підстави для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції. (Малахова О.В.)
7. Повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги. (Завтур В.А.)
8. Порядок перевірки ухвал слідчого судді. (Гловюк І.В.)

Тема 14. Виконання судових рішень у кримінальних справах

1. Поняття, значення, підсумкові рішення стадії виконання судових рішень у кримінальних справах. (Волошина В.К.)
2. Набрання судовим рішенням законної сили. Звернення судового рішення до виконання. (Волошина В.К.)
3. Відстрочка виконання вироку. (Волошина В.К.)
4. Питання, які вирішуються судом у стадії виконання судових рішень у кримінальних справах. (Волошина В.К.)
5. Порядок вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку. (Волошина В.К.)

Тема 15. Перегляд судових рішень в касаційному порядку

1. Поняття та значення касаційного провадження. Загальні положення касаційного провадження. (Н.Г. Габлей)
2. Судові рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку. Суб'єкти права на подання касаційних скарг. Строки касаційного оскарження. (Н.Г. Габлей)
3. Вимоги до касаційної скарги. Залишення касаційної скарги без руху або її повернення. Заперечення на касаційну скаргу. Відкриття касаційного провадження. (Н.Г. Габлей)

4. Підготовка касаційного розгляду. Відмова від касаційної скарги, зміна і доповнення касаційної скарги під час касаційного провадження. (Н.Г. Габлей)
5. Касаційний розгляд. Письмове касаційне провадження. (Н.Г. Габлей)
6. Підстави для скасування або зміни судового рішення судом касаційної інстанції. (Н.Г. Габлей)
7. Повноваження суду касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги. (Н.Г. Габлей)
8. Підстави та порядок передачі кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної або Великої Палати Верховного Суду. (Н.Г. Габлей)

Тема 16. Провадження за нововиявленими та виключними обставинам

1. Поняття, значення, підсумкові рішення стадії перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами. Суди, які переглядають справи за нововиявленими та виключними обставинами. (Мурзановська А.В.)
2. Підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Поняття, зміст нововиявлених обставин. Система та зміст виключних обставин. (Мурзановська А.В.)
3. Суб'єкти, порядок та строки звернення із заявами про перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами. (Мурзановська А.В.)
4. Вимоги до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами. Відкриття кримінального провадження за нововиявленими та виключними обставинами. (Мурзановська А.В.)
5. Порядок здійснення перегляду судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами. Судове рішення за наслідками кримінального провадження за нововиявленими та виключними обставинами. (Мурзановська А.В.)

Тема 17. Кримінальне провадження на підставі угод.

1. Поняття та види угод у кримінальному судочинстві. Ініціювання та укладення угоди. Обставини, що враховуються прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості. (Шилін Д.В., Гловюк І.В.)
2. Зміст угоди про визнання винуватості та про примирення. Наслідки укладення та затвердження угоди. (Шилін Д.В., Гловюк І.В.)
3. Загальний порядок судового провадження на підставі угоди. Вирок на підставі угоди. Наслідки невиконання угоди. (Шилін Д.В., Гловюк І.В.)

Тема 18. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення.

1. Поняття та правова природа приватного обвинувачення. Види приватного обвинувачення. (Гловюк І.В.)

Тема 19. Кримінальне провадження щодо окремих категорій осіб

1. Коло осіб, щодо яких застосовується особливий порядок провадження. (Стоянов М.М., Степаненко А.С.)
2. Повідомлення про підозру. Особливості порядку притягнення до кримінальної відповідальності, затримання і обрання заходів забезпечення кримінального провадження. Інформування державних та інших органів чи службових осіб. (Стоянов М.М., Степаненко А.С.)

Тема 20. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх

1. Види проваджень щодо неповнолітніх. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. (Гідулянова Є.М., Завтур В.А.)
2. Кримінальне провадження про злочини неповнолітніх. Особливості досудового та судового провадження щодо злочинів неповнолітніх. (Гідулянова Є.М., Завтур В.А.)
3. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності. (Гідулянова Є.М., Завтур В.А.)

Тема 21. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру

1. Підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Особи, щодо яких здійснюється таке провадження. (Смирнов М.І.)
2. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Психіатрична експертиза. (Смирнов М.І.)
3. Права особи, яка бере участь у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Участь захисника. Запобіжні заходи. (Смирнов М.І.)
4. Порядок здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. (Смирнов М.І.)
5. Судовий розгляд у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Ухвала суду у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру. (Смирнов М.І.)

Тема 22. Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю.

1. Охорона державної таємниці під час кримінального провадження. (Ковальчук С.О.)
2. Особливості допуску та доступу до державної таємниці у кримінальному провадженні. (Ковальчук С.О.)
3. Особливості проведення експертизи у кримінальному провадженні, яке містить державну таємницю. (Ковальчук С.О.)

Тема 23. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (В.А. Завтур)

Тема 24. Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження

1. Загальна характеристика провадження із відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Умови відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Особи, які мають право звертатися до суду із заявою про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. (Романюк А.Р.)
2. Підсудність заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Зміст заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Наслідки недодержання вимог до змісту заяви. Підготовка заяви до розгляду. Судовий розгляд заяви. Судове рішення. (Романюк А.Р.)

Тема 25. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції (В.А. Завтур)

Тема 26. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження

1. Поняття, основні напрями та форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Особливості правового регулювання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. (Підгородинська А.В.)
2. Учасники міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (учасники транснаціонального та міжнародного кримінального процесу), їх класифікація та особливості правового статусу. (Підгородинська А.В.)
3. Структура й органи Інтерполу. Укрбюро Інтерполу в Україні, правова база його діяльності. Повноваження Європолу. (Підгородинська А.В.)
4. Поняття, види та предмет міжнародної правової допомоги. Процесуальні дії, які можуть бути проведені в порядку надання міжнародної правової допомоги. Порядок зносин та процесуальна форма запитування та надання міжнародної правової допомоги. Запит про міжнародну правову допомогу, його зміст та форма. (Смирнов М.І.)

5. Розгляд запиту іноземного компетентного органу про міжнародну правову допомогу. Повідомлення про результати розгляду запиту. Відмова у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу. Порядок виконання запиту (доручення). **(Смирнов М.І.)**
6. Вручення документів. Тимчасова передача. Виклик особи, яка перебуває за межами України. Допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції. Розшук, арешт і конфіскація майна. Контрольована поставка. Прикордонне переслідування. Створення і діяльність спільних слідчих груп. **(Смирнов М.І.)**
7. Поняття і види видачі та передачі осіб. Особливості підстав і умов видачі (екстрадиції). Обставини, що перешкоджають видачі (екстрадиції). Екстрадиційний процес. Тимчасова видача. Тимчасові заходи. Процесуальний порядок взяття під варту особи, видачі якої вимагає іноземна держава. Спрощений порядок видачі осіб з України. Рішення за запитом про видачу особи (екстрадицію) та його оскарження. Гарантії прав особи, щодо якої здійснюється екстрадиційний процес, та виданої особи. **(Підгородинська А.В.)**
8. Кримінальне провадження у порядку перейняття. **(Малахова О.В.)**
9. Визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб. Визнання та виконання вироків міжнародних судових установ **(Підгородинська А.В.)**

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Література до усіх тем.....	6
Тема 1.....	9
Тема 2.....	53
Тема 3.....	73
Тема 4.....	117
Тема 5.....	150
Тема 6.....	157
Тема 7.....	223
Тема 8.....	259
Тема 9.....	312
Тема 10.....	319
Тема 11.....	332
Тема 12.....	376
Тема 13.....	391
Тема 14.....	406
Тема 15.....	419
Тема 16.....	430
Тема 17.....	449
Тема 18.....	461
Тема 19.....	464
Тема 20.....	469
Тема 21.....	481
Тема 22.....	502
Тема 23.....	511
Тема 24.....	514
Тема 25.....	518
Тема 26.....	520
Автори.....	571

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

*Аленін Юрій Павлович, Аркуша Лариса Ігорівна,
Волошина Владлена Костянтинівна, Габлей Наталя Григорівна,
Гідулянова Євгенія Миколаївна, Гловюк Ірина Василівна,
Гуртієва Людмила Миколаївна, Дрішлюк Катерина Володимирівна,
Завтур Віктор Андрійович, Зіньковський Ігор Петрович,
Ковальчук Сергій Олександрович, Лукашкіна Тетяна Василівна,
Малахова Ольга Валентинівна, Мудрак Інна Василівна,
Мурзановська Аліна Владиславівна, Підгородинська Анастасія Вікторівна,
Пожар Вадим Георгійович, Романюк Андрій Богданович,
Смирнов Максим Іванович, Степаненко Андрій Сергійович,
Стоянов Микола Михайлович, Томин Сергій Володимирович,
Торбас Олександр Олександрович, Шилін Денис Вікторович*

Кримінальний процес

Навчальний посібник

Електронне видання

Підписано до друку 25.10.2020.
Ум-друк. арк. 24,36. Зам. № 2010-26.

Видано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com